

UNIVERZITET U BEOGRADU
FILOLOŠKI FAKULTET

Jelena M. Rakić

**KULTUROLOŠKI ASPEKTI
KONCEPTUALIZACIJE PROTOTIPIČNIH
EMOCIJA U ENGLESKOM JEZIKU**

doktorska disertacija

Beograd, 2014

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOLOGY

Jelena M. Rakić

**CULTURAL ASPECTS OF
THE CONCEPTUALIZATION OF
PROTOTYPICAL EMOTIONS IN ENGLISH**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2014

Mentor i članovi komisije:

Mentor:

Dr Biljana Đorić Francuski, vanredni profesor Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu

Članovi komisije:

1.

2.

3.

4.

Datum odbrane:

Kulturološki aspekti konceptualizacije prototipičnih emocija u engleskom jeziku

Rezime

U ovoj disertaciji ispituje se uloga kulturoloških aspekata u konceptualizaciji prototipičnih emocija u engleskom jeziku, sa ciljem da se pokaže da su kulturološki elementi neodvojivi od fizioloških i psiholoških faktora. Pošto u jezicima postoje oznake za emocije, kao i ustaljeni repertoar izraza kojima se saopštava o emotivnom iskustvu, ispitivanje jezičkih podataka pruža dobar uvid u to kako se u jednoj društveno-jezičkoj zajednici vrednuju emocije, pri čemu kultura filtrira koji će se fiziološki, psihološki i društveni aspekti emotivne situacije percipirati kao bitni i jezički realizovati.

Teorijski okvir našeg rada je kognitivna lingvistika, prema čijim postulatima se metafora i metonimija smatraju kognitivnim sredstvima za konceptualizovanje sveta koji nas okružuje, a pre svega apstraktnih domena kojima pripada i domen emocija. Konceptualne metafore i metonimije utemeljene su u čovekovom telesnom iskustvu, ali nisu univerzalne zbog različitih kulturoloških činilaca. U ovom radu pokazaćemo kako se opštiji elementi anglo-kulture preslikavaju na jezička sredstva vezana za domen emocija.

U radu je korišćena deskriptivno-analitička metoda, a analizirana građa crpljena je iz korpusa koji čine originalni primeri pisanog i govorenog jezika iz elektronskih verzija nekoliko rečnika. Predloženi opis je kvalitativnog, a ne kvantitativnog karaktera zbog prirode metaforičkih pojava kojima smo se bavili. Ispitivane su imeničke lekseme koje pripadaju semantičkim poljima besa, tuge, sreće i straha, pošto se ove emocije u psihologiji smatraju primarnim, a u istraživanjima koja su obavili Fer i Rasel (Fehr & Russell, 1984) ustanovljeno je da se na osnovnom konceptualnom nivou upravo one smatraju prototipičnim.

Prvi deo rada je teorijski i obuhvata prva četiri poglavlja. U prvom poglavlju daje se kratak pregled osnovnih postulata kognitivne lingvistike, iznose se predmet i ciljevi rada i obrazlaže metodološki pristup.

Drugo poglavlje bavi se pojmom emocije određene fiziološki i kulturološki, podvlačeći tezu da se proučavanju emocija mora pristupiti i proučavanjem jezika, jer jezička sredstva nisu samo oznake, već skup izraza u jednom jeziku o emotivnom iskustvu pruža uvid u teoriju o emocijama koja postoji u jednoj kulturi.

Metafora i metonimija su predmet trećeg poglavlja, u kome se i teorijski i na primeru emocija u engleskom jeziku obrazlaže njihov međuodnos sa kulturom, jezikom i čovekovim fiziološkim postojanjem.

U četvrtom poglavlju bavili smo se opštim odlikama anglo-kulture, posebno se fokusirajući na kulturne scenarije i njihovu primenljivost na domen emocija. Takođe smo izložili postulate antičke teorije humora i opisali dualizam između razuma i emocija, za koje smatramo da u velikoj meri utiču na konceptualizaciju emocija u engleskom jeziku, a koji su kulturološke prirode.

Drugi deo rada je analitički, počev od petog poglavlja, koje se bavi konceptualizacijom emocija pomoću pojmova kretanja i lokacije.

Šesto poglavlje fokusira se na konceptualnu metaforu sadržavanja na primeru emocija, istražujući šta se profiliše kao sadržatelj za emociju i opisujući hidraulički model emocija, karakterističan za zapadnu kulturu uopšte.

U sedmom poglavlju ispituje se konceptualizacija emocija kao tečnih supstanci ili konkretnih entiteta iz stvarnosti, što ističe njihovu odvojenost od čoveka-doživljavača.

Jezička realizacija psihofizičkih reakcija predmet je osmog poglavlja.

U devetom poglavlju analizira se konceptualizacija emocija kao štetnih po zdravlje – bolesti ili otrova, što im generalno pripisuje negativnu vrednost u anglo-kulturi.

Štetnost emocija, koja je kulturološki uslovljena, proističe i iz rezultata analize u desetom poglavlju, koje se bavi emocijama kao izazivačima oseta.

Jedanaesto poglavlje istražuje mogućnosti konceptualizacije emocija kao živih bića, prevashodno ljudi ili životinja, čime se emocijama pripisuju agentivna svojstva, a centralni odnos između njih i doživljavača je neprijateljski.

U dvanaestom poglavlju ispituju se jezičke realizacije emocija kao motivatora, u kom slučaju emocije mogu i ne moraju biti personifikovano shvaćene.

Analitički deo rada završava se trinaestim poglavljem, u kome je fokus na konceptualizaciji emocija kao prirodnih pojava, što ih takođe karakteriše kao agentivne i potencijalno opasne fenomene.

U zaključku se sumiraju i objašnjavaju rezultati u skladu sa opštijim kulturnim scenarijima anglo-kulture. Takođe se skreće pažnja na dalje moguće pravce istraživanja u ovoj oblasti.

Ključne reči: emocije, bes, tuga, sreća, strah, anglo-kultura, konceptualizacija, metafora, metonimija, kulturni scenariji

Naučna oblast:

Društveno-humanističke nauke, filološke nauke

Uža naučna oblast:

Anglistika, kognitivna lingvistika, studije kulture

UDK broj:

Cultural Aspects of the Conceptualization of Prototypical Emotions in English

Summary

In this dissertation we examine the role of cultural aspects of conceptualization of prototypical emotions in English, with the aim to show that cultural elements are inseparable from physiological and psychological ones. Since languages have labels for emotions, as well as a stock of conventional phrases used to report on an emotional experience, the investigation of linguistic data offers a good insight into how a certain speech community values emotions. In this process, it is the culture that filters which physiological, psychological and social aspects are perceived as significant, and subsequently coded in a language.

The theoretical framework of this thesis is cognitive linguistics, according to whose tenets metaphor and metonymy are regarded as cognitive tools for conceptualizing the world around us, especially its abstract domains, to which the domain of emotions belongs. Conceptual metaphors and metonymies are embodied, but are not universal, as a result of the existence of different cultural elements. In this dissertation we attempt to show how the more general elements of Anglo-culture are mapped onto the linguistic patterns related to the domain of emotions.

This study uses the descriptive-analytical method based on corpus data, which comprise original examples from both written and spoken English taken from subparts of several electronic dictionaries. The resulting description is qualitative rather than quantitative, due to the metaphorical nature of the examined phenomena. We studied the noun lexemes belonging to the semantic fields of anger, sadness, happiness and fear, because these emotions are considered as primary in psychology, and the experiments conducted by Fehr and Russell (1984) showed that precisely these emotions are believed to be prototypical on the basic conceptual level.

Part One of the dissertation is theoretical, and it is comprised of four chapters. Chapter 1 gives a brief overview of basic tenets of cognitive linguistics, and presents the subject, aims, and methodological principles of the thesis.

Chapter 2 describes the concept of emotion defined through both physiology and culture, highlighting the argument that the study of emotions must include a linguistic analysis as well, since language resources are not merely labels: the sum of expressions in one language that refer to an emotional experience provides a better understanding of the theory of emotions existent in a particular culture.

Metaphor and metonymy are subjects of Chapter 3, which accounts for their interrelations with culture, language and a human body, both theoretically and on the example of emotions in English.

Chapter 4 deals with the general characteristics of Anglo-culture, focusing on cultural scripts and their applicability on the domain of emotions. It also gives overviews of the ancient Theory of Humours and the Reason vs. Emotion dichotomy, both of which play a significant role in conceptualizing emotions in English, and which are essentially cultural by nature.

Part Two of this thesis is analytical, and it starts from Chapter 5, which investigates the conceptualization of emotions in terms of movement and location.

Chapter 6 focuses on the container metaphor on the example of emotions, exploring which entities are profiled as containers for emotions, and describing the hydraulic model, which is characteristic of Western culture in general.

Chapter 7 covers the conceptualization of emotions as liquids or concrete things in the outer world, which emphasizes their separateness from the human Experiencer.

Linguistic realization of psychophysiological reactions is discussed in Chapter 8.

Chapter 9 explains emotions conceptualized as health hazards – diseases or poison, which ascribes a negative value to them.

Adversity of emotions, which is culturally conditioned, emerges from the results of investigation in Chapter 10, which studies emotions as sensory stimuli.

Chapter 11 explores the possibilities of conceptualizing emotions as living beings, predominantly humans or animals, which attributes agentive characteristics to them. The typical relationship between them and the Experiencer is that of hostility.

Chapter 12 reflects on linguistic realizations of emotions as motivators which may or may not be personified.

The analytical part of this dissertation ends with Chapter 13, which pursues the conceptualization of emotions as natural forces, which also determines them as agentive and potentially dangerous phenomena.

The Conclusion summarizes the results, explains their value in the wider context of more general cultural scripts of Anglo-culture, and suggests avenues for future research.

Key words and phrases: emotions, anger, sadness, happiness, fear, Anglo-culture, conceptualization, metaphor, metonymy, cultural scripts

Subject area:

Social Sciences and Humanities, Philological Sciences

Specific subject area:

Anglistics, Cognitive Linguistics, Cultural Studies

UDC number:

Sadržaj

I DEO – TEORIJA	1
1 Uvod	3
1.1 Osnovni postulati kognitivne lingvistike.....	3
1.1.1 Kognitivna semantika.....	6
1.1.2 Kognitivna gramatika	8
1.1.3 Jezička relativnost i kognitivna lingvistika	9
1.2 Predmet i ciljevi rada.....	17
1.3 Metodologija	19
1.3.1 Korpus i proučavanje metafora	19
1.3.2 Izbor leksema	25
2 Pojam emocije – fiziološko i kulturološko određenje	28
2.1 Lingvokulturologija: emocije, kultura i jezik.....	40
2.2 Primarne emocije.....	69
2.3 Emocije kao kognitivni modeli; prototipi koncepata emocija.....	80
2.4 Kulturni scenariji	85
2.5 Emocija kao kulturno uslovljena kategorija u zapadnoj kulturi	88
3 Metafora i metonimija	93
3.1 Metafora – tradicionalni pogledi	93
3.2 Metafora u kognitivnoj lingvistici	97
3.2.1 Konceptualne metafore.....	106
3.2.2 Metafora, telo, kultura i jezik	125
3.3 Pojmovni amalgami.....	137
3.4 Metonimija – tradicionalni pogledi	143
3.5 Konceptualne metonimije.....	144
3.6 Metafora i metonimija kao kontinuum	150
3.7 Metafore i metonimije u emotivnom vokabularu	157
4 Engleski jezik i kultura	165
4.1 Anglo-kultura – opšte odlike	169
4.1.1 Individualističke i kolektivističke kulture	169
4.1.2 V. P. Šestakov – stereotipi o engleskoj kulturi.....	173

4.1.3 Džordž Santajana.....	175
4.1.4 Džordž Orvel	177
4.1.5 Kejt Foks	178
4.1.6 Džeremi Paksman.....	181
4.2 Anglo-kultura kroz kulturne scenarije.....	183
4.2.1 Mesto emocija u anglo-kulturi	189
4.3 Teorija humora	197
4.4 Dualizmi um – telo i razum – emocije	201
II DEO – ANALIZA	211
5 Emocije i kretanje	235
5.1 Emocije kao lokacije i doživljavač kao trajektor	237
5.1.1 EMOCIJE SU ODREDIŠTE	238
5.1.1.1 Predloške fraze	238
5.1.1.2 Bes kao odredište	239
5.1.1.3 Tuga kao odredište	240
5.1.1.4 Sreća kao odredište.....	242
5.1.1.5 Strah kao odredište	243
5.1.2 EMOCIJE SU BORAVIŠTE	246
5.1.2.1 Predloške fraze	246
5.1.2.2 Bes kao boravište	247
5.1.2.3 Tuga kao boravište	248
5.1.2.4 Sreća kao boravište.....	251
5.1.2.5 Strah kao boravište	252
5.1.3 EMOCIJE SU POLAZIŠTE	254
5.1.3.1 Predloške fraze	254
5.1.3.2 Bes kao polazište.....	257
5.1.3.3 Tuga kao polazište.....	258
5.1.3.4 Sreća kao polazište	259
5.1.3.4 Strah kao polazište	260
5.1.4 EMOCIJE SU LOKACIJA KROZ KOJU SE PROLAZI.....	261
5.1.4.1 Predloške fraze	261
5.1.4.2 Bes kao lokacija kroz koju se prolazi.....	262

5.1.4.3 Tuga kao lokacija kroz koju se prolazi.....	263
5.1.4.4 Sreća kao lokacija kroz koju se prolazi	263
5.1.4.5 Strah kao lokacija kroz koju se prolazi	264
5.1.5 Emocije kao lokacije i doživljavač kao trajektor – zaključak	264
5.2 Emocija kao trajektor	269
5.2.1 Emocije kao argument glagola koji označavaju raznorodno samohodno kretanje.....	269
5.2.1.1 Samohodno kretanje	269
5.2.1.1.1 Bes	270
5.2.1.1.2 Tuga.....	271
5.2.1.1.3 Strah	271
5.2.1.2 Prelaženje (traversing).....	272
5.2.1.2.1 Bes	272
5.2.1.2.2 Tuga.....	273
5.2.1.2.3 Strah	273
5.2.1.3 Kretanje svetlosti	273
5.2.1.3.1 Bes	273
5.2.1.3.2 Strah	273
5.2.1.4 Pratlja (accompanied motion)	273
5.2.1.4.1 Bes	274
5.2.1.4.2 Tuga.....	274
5.2.1.4.3 Strah	275
5.2.2 Emocije kao argument glagola kojim se označava podstaknuto kretanje; emocije kao objekti posedovanja i transfera.....	276
5.2.2.1 Bes	277
5.2.2.2 Tuga.....	278
5.2.2.3 Sreća	280
5.2.2.3.1 SREĆA JE DRAGOCENOST	282
5.2.2.3.2 DOSTIĆI SREĆU JE PRONAĆI JE/UHVATITI JE	282
5.2.2.3.3 SREĆA JE KRHAKE PREDMET	284
5.2.2.4 Strah	284
5.2.3 Emocije kao trajektor – zaključak	287

5.3 Emocije kao prepreke	290
5.3.1 BES JE PREPREKA	291
5.3.2 TUGA JE PREPREKA	292
5.3.3 STRAH JE PREPREKA.....	292
5.3.4 Emocije kao prepreke – zaključak.....	293
5.4 Emocije kao entiteti sposobni za ekspanziju i promenu pozicije na skali....	293
5.4.1 Bes	295
5.4.2 Tuga.....	298
5.4.3 Sreća	302
5.4.4 Strah.....	303
5.4.5 Emocije kao entiteti sposobni za ekspanziju i promenu pozicije na skali – zaključak.....	306
6 Konceptualna metafora sadržavanja na primeru emocija.....	310
6.1 Bes kao sadržani objekat	313
6.2 Tuga kao sadržani objekat	319
6.3 Sreća kao sadržani objekat	324
6.4 Strah kao sadržani objekat.....	326
6.5 Emocija kao sadržani objekat – zaključak	333
6.6 Emocije kao materije pod pritiskom u sadržatelju	338
6.6.1 INTENZITET EMOCIJE JE KOLIČINA (MATERIJE U SADRŽATELJU).....	339
6.6.2 INTENZITET EMOCIJE JE VRELINA	339
6.6.3 JAČANJE INTENZITETA EMOCIJE JE POVIŠAVANJE NIVOVA MATERIJE/TEČNOSTI U SADRŽATELJU	340
6.6.4 SNAŽNA EMOCIJA JE POVEĆAN PRITISAK U SADRŽATELJU	340
6.6.4.1 BES JE VRELA TEČNOST POD PRITISKOM U SADRŽATELJU	341
6.6.5 ZADRŽATI KONTROLU JE ZADRŽATI MATERIJU U SADRŽATELJU	343
6.6.6 ISPOLJAVANJE EMOCIJE JE IZLAŽENJE EMOCIJE IZ SADRŽATELJA.....	344
6.6.7 Emocije kao materije pod pritiskom u sadržatelju – zaključak	346
7 Emocije kao tečne supstance ili konkretni entiteti iz stvarnosti.....	348
7.1 Emocije kao tečnosti	348
7.1.1 Emocije kao voda	349
7.1.1.1 Bes.....	350

7.1.1.2 Tuga.....	350
7.1.1.3 Sreća	351
7.1.1.4 Strah	351
7.1.2 IZRAŽAVANJE EMOCIJA JE IZLIVANJE TEČNOSTI.....	351
7.1.3 Emocije kao tečnosti – zaključak	352
7.2 Emocije kao čiste supstance ili komponente u smeši.....	353
7.2.1 Bes	354
7.2.2 Tuga.....	355
7.2.3 Sreća	356
7.2.4 Strah.....	357
7.2.5 Emocije kao korozivne supstance	358
7.2.5.1 Bes	359
7.2.5.2 Tuga.....	359
7.2.5.3 Strah	360
7.2.6 Emocije kao čiste supstance ili komponente u smeši; emocije kao korozivne supstance – zaključak.....	360
7.3 Emocije kao predmeti.....	362
7.3.1 EMOCIJA JE SKRIVENI OBJEKAT	363
7.3.1.1 Bes	363
7.3.1.2 Tuga.....	365
7.3.1.3 Sreća	365
7.3.1.4 Strah	366
7.3.2 Emocije kao proizvodi.....	367
7.3.2.1 Bes	368
7.3.2.2 Tuga.....	368
7.3.2.3 Sreća	369
7.3.2.4 Strah	370
7.3.3 Emocije kao građevine	370
7.3.3.1 Sreća	371
7.3.3.2 Strah	372
7.3.4 Emocije kao predmeti – zaključak	372
8 Jezička realizacija psihofizioloških reakcija pri doživljaju emocija	374

8.1 Bes	376
8.1.1 Spoljašnje promene	376
8.1.2 Unutrašnje promene	385
8.1.3 Psihološke promene.....	391
8.2 Tuga.....	392
8.2.1 Spoljašnje promene	392
8.2.2 Unutrašnje promene	395
8.2.3 Psihološke promene.....	397
8.3 Sreća	398
8.3.1 Spoljašnje promene	399
8.3.2 Unutrašnje promene	404
8.3.3 Psihološke promene.....	405
8.4 Strah.....	407
8.4.1 Spoljašnje promene	407
8.4.2 Unutrašnje promene	416
8.4.3 Psihološke promene.....	420
8.5 Jezička realizacija psihofizioloških reakcija pri doživljaju emocija – zaključak.....	421
9 Emocije kao pretnja po zdravlje	430
9.1 Emocije kao bolest	430
9.1.1 Bes	430
9.1.2 Tuga.....	431
9.1.3 Strah.....	433
9.2 Emocije kao otrov	435
9.2.1 Tuga.....	435
9.2.2 Strah.....	435
9.3 Emocije kao pretnja po zdravlje – zaključak.....	436
10 Emocije kao izazivači oseta.....	438
10.1 Emocije kao svetlost i tama.....	439
10.1.1 Bes	439
10.1.2 Tuga.....	441
10.1.3 Sreća	442

10.1.4 Strah.....	443
10.2 Emocije kao zvuci	445
10.2.1 Bes	445
10.2.2 Tuga.....	446
10.2.3 Sreća	446
10.2.4 Strah.....	446
10.3 Emocije kao miris i ukus	447
10.3.1 Bes	447
10.3.2 Tuga.....	448
10.3.3 Sreća	449
10.3.4 Strah.....	450
10.4 Emocije kao toplo i hladno.....	452
10.4.1 Bes	452
10.4.2 Tuga.....	453
10.4.3 Sreća	454
10.4.4 Strah.....	455
10.5 Emocije kao izazivači bola.....	456
10.5.1 Bes	457
10.5.2 Tuga.....	459
10.5.3 Strah.....	461
10.6 Emocije kao teret.....	461
10.6.1 Bes	461
10.6.2 Tuga.....	462
10.6.3 Sreća	462
10.6.4 Strah.....	463
10.7 Emocije kao izazivači oseta – zaključak	463
11 Emocije konceptualizovane kao živa bića.....	467
11.1 Bes	468
11.1.1 Personifikacija besa.....	468
11.1.2 Bes kao životinja	472
11.1.3 Bes kao živi organizam	474
11.1.4 Bes kao biljka	476

11.2 Tuga.....	477
11.2.1 Personifikacija tuge	477
11.2.2 Tuga kao životinja.....	479
11.2.3 Tuga kao živi organizam	480
11.2.4 Tuga kao biljka.....	481
11.3 Sreća	482
11.3.1 Personifikacija sreće.....	482
11.3.2 Sreća kao životinja	483
11.3.3 Sreća kao živi organizam	484
11.3.4 Sreća kao biljka	485
11.4 Strah.....	485
11.4.1 Personifikacija straha	485
11.4.2 Strah kao životinja.....	491
11.4.3 Strah kao živi organizam.....	492
11.4.4 Strah kao biljka.....	493
11.5 Emocije konceptualizovane kao živa bića – zaključak	494
12 Emocije kao motivatori	501
12.1 Bes	501
12.2 Tuga.....	502
12.3 Sreća	503
12.4 Strah.....	503
12.5 Emocije kao motivatori – zaključak	505
13 Emocije kao prirodne pojave.....	507
13.1 Bes	508
13.1.1 Bes kao sila prirode	508
13.1.2 Bes kao atmosferska pojava	510
13.1.3 Bes kao vatra	511
13.2 Tuga.....	514
13.2.1 Tuga kao sila prirode.....	514
13.2.2 Tuga kao atmosferska pojava	515
13.2.3 Tuga kao vatra	516
13.3 Sreća	516

13.3.1 Sreća kao sila prirode	516
13.3.2 Sreća kao izmaglica.....	517
13.3.3 Sreća kao vatra	518
13.4 Strah.....	518
13.4.1 Strah kao sila prirode.....	518
13.4.2 Strah kao klima.....	521
13.4.3 Strah kao vatra.....	522
13.5 Emocije kao prirodne pojave – zaključak	523
14 Zaključak	527
Bibliografija.....	539

IDEO – TEORIJA

U prvom delu rada, koji obuhvata prva četiri poglavlja, bavićemo se pitanjima koja predstavljaju teorijsku podlogu za opis kulturoloških aspekata konceptualizacije prototipičnih emocija u engleskom jeziku. Nakon kratkog pregleda osnovnih postulata kognitivne lingvistike, predmeta rada, njegovih ciljeva i korišćenih metoda, koji čine sadržaj prvog poglavlja, u drugom poglavlju bavimo se pojmom emocije iz nekoliko uglova.

Pošto proučavanje emocija predstavlja predmet psihologije, neminovno smo se morali osvrnuti na emocije iz psihofiziološkog ugla. Međutim, kako je pri doživljaju emocija često prisutna i društvena komponenta – u različitim zajednicama različiti događaji izazivaju određene emocije i društveno prihvatljivi načini njihovog ispoljavanja mogu se bitno razlikovati – u drugo poglavlje morali smo uvrstiti i kulturološko određenje emocija. Pošto je jezik osnovno sredstvo komunikacije kroz koje se prelama celokupno ljudsko iskustvo, posvetili smo pažnju i odnosu između emocija, kulture i jezika onako kako se na njih gleda u savremenoj lingvistici i kulturnoj antropologiji.

Prototipične emocije, koje su predmet našeg rada, poklapaju se sa emocijama koje se u psihološkoj literaturi izdvajaju kao primarne, te smo se i njima posebno bavili unutar drugog poglavlja.

Kako su emocije dinamički fenomeni, njihova konceptualizacija se ostvaruje preko kognitivnih modela koji su kulturno uslovljeni i prototipa koncepta emocija, čime približavamo prevashodno, mada ne isključivo psihološki pregled emocija kognitivno-lingvističkom stanovištu.

Kognitivno-lingvističku orijentaciju zadržavamo i u trećem poglavlju, koje se bavi metaforama i metonimijama, gde teorijske predstave iznosimo sa osvrtom na emotivni vokabular kojim ćemo se baviti u deskriptivno-analitičkom delu rada.

Kulturom smo se u prva tri poglavlja bavili uopšteno, a u četvrtom poglavlju, kojim se završava teorijska potpora rada, fokus je na anglo-kulturi – kako na njenim opštim odlikama, tako i na kulturnim scenarijima primenljivim na domen emocija. U ovom delu bavili smo se i dualizmom između razuma i emocija i teorijom humora, budući da su oni tekovine zapadne kulture i da zauzimaju značajno mesto u konceptualizaciji emocija u engleskom jeziku i anglo-kulturi, što će biti detaljno razrađeno u drugom delu rada.

Ovaj teorijski deo rada fino ilustruje složenost proučavanja bilo koje kategorije u jeziku i ukazuje na to koji se svi aspekti jezičke i izvanjezičke stvarnosti moraju obuhvatiti. U slučaju emocija, kroz jezik se prelama sve ono što mi o njima objektivno biološki i introspektivno znamo, ali i ono što smo naučeni da o njima mislimo i sudimo usled pripadanja jednoj kulturi. Skup vrednosnih sudova o emocijama, pak, samo je refleksija ili sastavni deo jednog kompleksnijeg sistema, odnosno kulturnih obrazaca koji važe u jednoj zajednici. Jezik pruža uvid u te podležne mehanizme preko konceptualnih metafora, koje su izuzetno značajne kada je o apstraktnom domenu ljudskog iskustva reč, kao što je to slučaj sa emocijama, ali i preko gramatičkih struktura. Međuzavisnost svih ovih faktora biće razrađena u deskriptivno-analitičkom delu rada.

1 Uvod

U uvodu ćemo dati kraći pregled postulata kognitivne lingvistike kao teorijskog okvira za naše istraživanje, a potom ćemo izneti šta je predmet našeg rada, formulisaćemo ciljeve i opisati metodologiju koja će biti primenjena.

1.1 Osnovni postulati kognitivne lingvistike

Kognitivna lingvistika je pravac u savremenoj lingvistici, čiji počeci sežu do sredine sedamdesetih godina dvadesetog veka, dok svoj puni procvat doživljava tokom osamdesetih i početkom devedesetih godina, kada i biva objavljen veliki broj radova koji danas predstavljaju osnovnu literaturu i sa teorijske i sa istraživačke strane. Kognitivna lingvistika javila se kao reakcija na do tada dominantan generativistički pogled na jezik i oslanja se na dostignuća drugih kognitivnih nauka, a pre svega kognitivne psihologije.

U centru pažnje ovakvog pristupa jeziku nalazi se proučavanje odnosa između mišljenja i jezika. Jedno od osnovnih polazišta kognitivne lingvistike je da ne postoji granica između čovekovog jezičkog znanja i enciklopedijskog znanja, to jest svega onoga što on zna o svetu koji ga okružuje. Ovo znanje u kognitivnoj lingvistici strukturirano je u domene i idealizovane kognitivne modele.

Domen je mentalna reprezentacija organizacije sveta i predstavlja koherentno znanje o nekoj oblasti života¹ i sveta naspram koga se pojedini pojmovi mogu odrediti kao da tom domenu pripadaju ili ne, ili naspram kojeg se mogu odrediti granice nekog pojma koji tom domenu pripada (Hilferty, 2001:13, 15²; Evans, 2007). Na primer, značenje reči *subota* ne može se definisati bez poznavanja strukture domena vremena, koja podrazumeva enciklopedijsko znanje o danu, grupisanju dana u sedmicu i

¹ Hilferty (Hilferty, 2001:13) primećuje da ovo znanje može obuhvatati kako empirijske istine tako i pretpostavke i sujeverja. Mi bismo dodali da je ukupnost enciklopedijskog znanja u ovom smislu uslovljena kulturom u kojoj dati jezik funkcioniše.

² Paginacija prema elektronskoj verziji članka

redosledu dana u njoj (cf. Lakoff, 1990:68). Upravo ovi elementi merenja vremena prema opaženom kretanju sunca predstavljaju elemente idealizovanog kognitivnog modela, koji je idealizovan utoliko što predstavlja „teoriju“ o nekom aspektu stvarnosti, a ne mora biti objektivno dat – postoje kulture koje imaju i drugačiji kalendarski sistem od ovog.

Još jedno svojstvo idealizovanih kognitivnih modela je i to što oni predstavljaju apstrakciju iz konkretnih čovekovih iskustava, a ne fokusiraju se na konkretna, pojedinačna iskustva, što znači da su oni uprošćene sheme koje samo delimično obuhvataju sve ono što mi znamo o svetu koji nas okružuje (Hilferty, 2001:20; Evans, 2007).

Idealizovani kognitivni modeli povezani su sa kategorizacijom, koja u kognitivnoj lingvistici zauzima značajno mesto. Po tradicionalnom shvatanju, koje datira još iz vremena Aristotela, kategorije se mogu uporediti sa sadržateljima u kojima se nalazi određeni broj članova. Da bi neki pojam bio član neke kategorije, potrebno je da ispunjava neophodne i dovoljne uslove za članstvo u njoj. Iz toga proizilazi da su svi članovi unutar kategorije ravnopravni, da kategorije nemaju uočljivu unutrašnju strukturu i da je svaka kategorija jasno odeljena od drugih.

Teorija prototipa polazi od pretpostavke da se kategorije ne mogu adekvatno opisati primenom neophodnih i dovoljnih uslova, već takozvanim porodičnim sličnostima (family resemblances) koje postoje među članovima. Sam pojam porodičnih sličnosti uveo je Vitgenštajn (Wittgenstein, 1958:31^e–32^e), uzimajući za primer različite aktivnosti koje se zajednički nazivaju igrom, a između kojih postoji komplikovana mreža sličnosti, ponekad opštih, a ponekad u pojedinostima. Hilferty (Hilferty, 2001:17–18) ovo ilustruje jednostavnijim primerom čokolade, koji ćemo ovde parafrazirati: kada pomislimo na čokoladu, prvo što nam padne na pamet obično je tabla čokolade koja je smeđe boje, slatka i koja sadrži kakao. Međutim, to nisu neophodni i dovoljni uslovi za određivanje čokolade: bela čokolada ne sadrži kakao, topla čokolada je tečna, a čokolada za kuvanje je više gorka nego slatka. Ono što ih povezuje u jednu kategoriju je sličnost koja po nekom osnovu postoji između raznih vrsta čokolade. Pojavljivanje iste osobine kod brojnih članova jedne kategorije dovodi do stvaranja prototipa, najboljeg i najistaknutijeg člana kategorije koji je najbolje reprezentuje. Prototip kategorije je

relativno apstraktna mentalna reprezentacija koja objedinjuje ključna svojstva najboljih predstavnika kategorije. To znači da prototip ne mora postojati u objektivnoj stvarnosti, već prototipičnost proizilazi iz kompatibilnosti pojma koji se klasifikuje i idealnog kognitivnog modela kome pripada (Hilferty, 2001:20–21; Evans, 2007). Ovo, pak, znači, da svi članovi unutar kategorije nemaju isti status – svaka kategorija organizovana je oko prototipa, dok su ostali članovi na neki način povezani sa njim. Ta veza ne mora biti direktna. Između članova kategorije postoji kontinuum, što znači da između susednih članova postoje zajednička svojstva, dok članovi na suprotnim krajevima kontinuuma ne moraju imati nijedno zajedničko svojstvo.

Pritom treba skrenuti pažnju da prototip kao idealni član kategorije u stvarnosti gotovo nikada ne postoji – pojam prototipa pruža mogućnost da se kategorijom mentalno manipuliše, a u stvarnosti se može govoriti samo o tome da li neki član kategorije ima svojstva prototipa u manjoj ili većoj meri (cf. Rosch, 1999:200).

Teorija prototipa nije primenljiva samo na leksikon, već i na gramatičke kategorije u jeziku³.

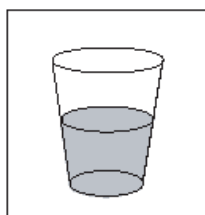
Još jedna osnovna čovekova kognitivna sposobnost koja dolazi do izražaja u jeziku, ali koja nije ograničena samo na jezik, jeste organizacija sadržaja prema principima Geštalt psihologije, to jest razlikovanje figure i pozadine. Kao što se u vizualnoj percepciji neki aspekti scene/vizualnog nadražaja ističu naspram pozadine⁴, sličan princip deluje i prilikom konceptualizacije neke situacije u stvarnosti, od čega zavisi na koji način ćemo o toj situaciji saopštiti⁵. Konceptualizaciju Evans (2007) definiše kao proces konstruisanja značenja u kojem jezik ima ulogu. To znači da kada govorimo mi ne konceptualizujemo samo ono o čemu govorimo, već i ceo jezički i izvanjezički kontekst, što konceptualizaciju čini dinamičkim fenomenom (cf. Langacker, 2008:28–30). Pogledaćemo jedan primer (Rakić, 2007:6–7):

³ Cf. Taylor, 1989

⁴ Da parafraziramo primer koji navodi Tejlor (Taylor, 2002:10), čitalac ove stranice opaža niz crnih znakova naspram bele pozadine, a ne obrnuto: belu površinu naspram crne pozadine.

⁵ Premda izuzetno važan, ovo nije jedini princip perceptivne organizacije u Geštalt psihologiji: ostali su princip grupisanosti (grouping), zatvorenosti (closure), zajedničkog kretanja (common fate), kontinuiteta (continuity), blizine (proximity), sličnosti (similarity) i simetrije (symmetry). O svakom od njih cf. Matsumoto, 2009.

O situaciji iz stvarnosti predstavljenoj slikom 1 možemo saopštiti na dva načina:

Slika 1

- (1) a. The glass is *half full*.
b. The glass is *half empty*.

Oba ova iskaza imaju isti propozicioni sadržaj samim tim što se odnose na istu situaciju u stvarnosti. Međutim, iskazom iz primera (1a) u prvi plan se stavlja koliko je vode u čaši, dok se iskazom iz primera (1b) ističe koliki deo čaše je (ostao) neispunjen.

Ovo isticanje nekog segmenta situacije ili nekog domena u kognitivnoj lingvistici naziva se profilisanje. Element situacije koji je u prvom planu naziva se profil, a deo domena naspram koga se profil ističe naziva se baza. Često navođen primer u literaturi iz oblasti vizualne percepcije je *hipotenuza*, koje se ne može definisati, niti se značenje ove reči može razumeti bez pravouglog trougla. Pravougli trougao je tako baza na kojoj se hipotenuza profiliše.

Kognitivna lingvistika ima dve osnovne oblasti proučavanja: kognitivnu semantiku i kognitivnu gramatiku.

1.1.1 Kognitivna semantika

Kognitivna semantika bavi se značenjima jezičkih izraza kao delom kognicije i ima za cilj da utvrdi prirodu odnosa između ljudskog uma i saznanja oslanjajući se na empirijske i interdisciplinarne pristupe (Kertész, 2004:22–23).

Ona polazi od pretpostavke da između semantike i pragmatike nema granice. Drugim rečima, ne pravi se razlika između jezgrenog (core) značenja koje bi pripadalo sferi jezika, to jest semantici, i pragmatičkog značenja, koje obuhvata društveno i kulturno značenje. Kognitivna lingvistika smatra da i znanje šta neka reč znači i znanje

kako se ona koristi pripadaju istom, semantičkom znanju. Ona ne poriče postojanje pragmatičkog znanja, ali tvrdi da se između semantičkog i pragmatičkog znanja prostire kontinuum. (cf. Evans & Green, 2006:215–216; Evans, 2010:47–48).

Dalje, kao što smo već rekli, kognitivna semantika ne pretpostavlja postojanje posebnog mentalnog leksikona odvojenog od ostalog jezičkog i izvanjezičkog znanja. U konkretnoj jezičkoj situaciji, kontekst određuje koji segment enciklopedijskog znanja će se profilisati kao značajan i jezički realizovati. U tom smislu reči nisu sadržatelji značenja, već pružaju uvid u razgranatu mrežu enciklopedijskog znanja. Ovo enciklopedijsko znanje je dinamičnog karaktera, što znači da se obogaćuje i menja uporedo sa našom interakcijom sa spoljašnjim svetom (cf. Evans & Green, 2006:215–221). Pritom, samo značenje je mentalni entitet, a odnos između značenja i spoljašnjeg sveta je od sekundarnog značaja (Gärdenfors, 1996:1⁶).

Kako je naše snalaženje u svetu koji nas okružuje uslovljeno biološkim faktorima, odnosno strukturom našeg organizma, naša konceptualizacija sveta je utemeljena u našem telesnom iskustvu (embodied), za šta ćemo u ovom radu koristiti termin utelovljena, pošto je kraći i morfološki proziran. Utelovljenje je tako skup svih ograničenja i tendencija koji povezuje percepciju i konceptualizaciju⁷. Na ovo se prirodno nadovezuje činjenica da do mentalnog razvoja svakog pojedinca dolazi u okvirima društvene zajednice kojoj pripada, te formirana znanja uvek odgovaraju sociokulturnom okruženju. Iako se odvija u mozgu, konceptualizacija je uvek konceptualizacija nekog aspekta spoljašnjeg sveta koji nas okružuje (cf. Langacker, 2008:29-29).

Jedan od značajnih okvira proučavanja u domenu kognitivne semantike je teorija pojmovnih ili konceptualnih metafora⁸, po kojoj metafore nisu stvar jezika, već je sama misao u osnovi metaforičke prirode. Neka metaforička preslikavanja povezana su sa prekonceptualnim, utelovljenim osobinama našeg organizma, dok su neke druge

⁶ Paginacija prema elektronskoj verziji članka

⁷ Za pojedinosti cf. str. 116–117 i odeljak 3.2.2.

⁸ U literaturi se ravnopravno sreću oba pojma. Mi ćemo se u ovom radu koristiti terminom *konceptualna metafora*. Za ovaj internacionalizam smo se odlučili da bi veza između konceptualizacije i konceptualnih metafora ostala prozirna, što nije slučaj kada naspram konceptualizacije, za koju ne postoji sinonim iz korena *pojam* stoji *pojmovna metafora*.

uslovljene i fizičkim i kulturnim iskustvom (cf. Lakoff & Johnson, 2003). O konceptualnim metaforama biće više reči u odeljku 3.2.1.

Konačno, semantika nije vezana samo za leksikon jednog jezika: iz ugla kognitivne lingvistike sve pojave u jeziku su ispreplitanе među sobom, te nije održiva podela na semantiku vezanu za leksikon s jedne strane, i fonologiju, morfologiju i sintaksu s druge. Pošto se čovek služi svim svojim kognitivnim sposobnostima da pojmi svet oko sebe, značenje prožima sve jezičke jedinice i pojave. Značenje nije ograničeno samo na leksikon, pošto:

“Grammar and lexicon are not two discrete types of meaning, but rather the extreme ends of a spectrum of meaning containing transitional or hybrid types (functor words like prepositions and conjunctions are examples of hybrids that carry both lexical and grammatical semantic freight). From the supra-segmental features of phonology through morphology, syntax, and discourse pragmatics, all of language shares the task of expressing meaning.” (Janda, 2000:4)⁹

1.1.2 Kognitivna gramatika

Kognitivistički pristupi proučavanju gramatike podrazumevaju sve principe iz kognitivne semantike, budući da je prvenstveni zadatak jezika da izrazi značenje. Štaviše, iz ovog ugla smatra se da je semantika primarna u odnosu na sintaksu, to jest da sintaksa ni ne može biti opisana bez pomoći semantike (cf. Gärdenfors, 1996:5).

Smatra se da je osnovna jedinica gramatike uparivanje forme i značenja, što je čini simboličkom jedinicom. To znači da se proučavanja gramatike ne koncentrišu samo na gramatičke strukture bez uzimanja značenja u obzir – naprotiv, značenje je to koje ima centralno mesto. To takođe znači da kognitivna gramatika uzima u obzir ukupnost svih jedinica koje čine jezik, kako leksičkih tako i gramatičkih.

Pretpostavka da je gramatika pre svega obojena značenjem dovela je i do postulata kognitivne lingvistike da su leksikon i gramatika jezika kontinuum u kome postoje odnosi više-manje.

⁹ „Gramatika i leksikon nisu dva diskretna tipa značenja, već krajnje tačke značenjskog spektra u kome se nalaze i prelazni ili hibridni tipovi (funkcijske reči poput predloga i veznika predstavljaju primere hibrida koji imaju i leksičku i gramatičku semantičku težinu). Od fonoloških suprasegmentnih svojstava, preko morfologije, sintakse i pragmatike diskursa, jezik u celini ima zadatak da prenese značenje.“

Dalje, za razliku od generativnih pristupa gramatici, koji su pravili razliku između jezičkog znanja/kompetencije i upotrebe jezika/performanse, u kognitivnoj gramatici se polazi od toga da je znanje jezika isto što i znanje upotrebe jezika, pošto je govornikovo znanje o jeziku zasnovano na apstrakciji simboličkih jedinica iz brojnih činova jezičke upotrebe koji se uvek odvijaju u nekom kontekstu.

Konstruktivna gramatika je jedan od pristupa u okviru kognitivne gramatike. Apstrakcija iz konkretnih činova upotrebe jezika dovodi do shematizacije, pa gramatička forma rečenice biva uparena sa svojim shematskim značenjem, koje zadržava samo ono što je među svim tim konkretnim upotrebama zajedničko. Osnovna jedinica sintaksičkog opisa jezika je konstrukcija (cf. Taylor, 1989:198), koja se definiše kao konvencionalna simbolička jedinica koja predstavlja i shemu sa specifikacijom koje jedinice mogu da se pojave u njoj. Tako, na primer, Tejlor (Taylor, 2002:563) navodi primer tranzitivne konstrukcije [NP_{subject} VT_{transitive} NP_{Object}], koja predstavlja shematizovanu generalizaciju izraza tipa

(2) *The hunter shot the wolf.*

Međutim, ovom konstrukcijom se može saopštiti o različitim situacijama iz stvarnosti koje su manje ili više slične među sobom. To ukazuje na činjenicu da i konstrukcije imaju prototipsku strukturu. Tako Tejlor (Taylor, 1989:206–208), na primer, navodi svojstva prototipične tranzitivne konstrukcije i bavi se putevima mogućih odstupanja od centralne specifikacije.

Konstrukcije u jeziku u vezi su sa semantičkim strukturama koje opet proizilaze iz čovekovog iskustva: ditranzitivna konstrukcija reflektuje situaciju davanja nečega nekome, prelazna konstrukcija reflektuje situaciju u kojoj neko uzrokuje promenu stanja ili lokacije nečega i tako dalje (cf. Goldberg, 1995; 2006).

1.1.3 Jezička relativnost i kognitivna lingvistika

Jezička relativnost se u najširem smislu može definisati kao stav da jezik kojim pojedinac govori utiče na njegovu kogniciju. To znači da, usled fundamentalnih razlika koje između jezika postoje, jezik kojim pojedinac govori aktivno utiče na to kakvu sliku sveta on ima, pre svega u vezi sa klasifikacijom entiteta iz sopstvenog iskustva. Korak

dalje, to znači da kultura preko jezika koji govorimo utiče na to kako mislimo (Malmkjær, 2002:346).

Iako se jezička relativnost pre svega dovodi u vezu sa Sapirom i Vorfom, njeni koreni sežu mnogo dublje, čak do XVII veka, čime se mi ovde nećemo baviti. Mi ćemo početi citirajući oca savremene antropologije, Franca Boasa, koji na jednom mestu kaže:

“Thus it appears that from practical, as well as from theoretical, points of view, the study of language must be considered as one of the most important branches of ethnological studies, because, on the one hand, a thorough insight into ethnology can not be gained without practical knowledge of language, and, on the other hand, the fundamental concepts illustrated by human languages are not distinct in kind from ethnological phenomena; and because, furthermore, the peculiar characteristics of languages are clearly reflected in the views and customs of the peoples of the world.” (Boas, 1911:73)¹⁰

Ali ovo ne treba shvatiti kao determinizam – na drugom mestu Boas kaže (Boas, 1938:219) da jezik ne sprečava razvoj uopštenih formi mišljenja ako se za njima javi potreba u jednoj kulturi. Štaviše, jezik je oblikovan stanjem stvari u određenoj kulturi, ali kultura nije uslovljena morfološkim karakteristikama jezika.

Njegov učenik, Sapir, baveći se pre svega jezikom, kaže da mi ne živimo u objektivnom svetu, već smo ostavljeni na milost i nemilost jeziku:

“It is quite an illusion to imagine that one adjusts to reality essentially without the use of language and that language is merely an incidental means of solving specific problems of communication or reflection. The fact of the matter is that the ‘real world’ is to a large extent unconsciously built up on the language habits of the group. No two languages are ever sufficiently similar to be considered as representing the same social reality. The worlds in which different societies live are distinct worlds, not merely the same world with different labels attached.” (Sapir, 1949:162)¹¹

¹⁰ „Čini se da se i iz praktičnog i iz teorijskog ugla nauka o jeziku mora smatrati jednom od najvažnijih grana etnologije pošto, s jedne strane, bez praktičnog znanja jezika nije moguće steći detaljan uvid u etnologiju, a s druge, osnovni pojmovi koje ljudski jezik opisuje ne razlikuju se suštinski od etnoloških fenomena. Još jedan razlog je i to što se posebne osobenosti jezika jasno vide u shvatanjima i običajima naroda sveta.“

¹¹ „Iluzorno je zamišljati da se čovek istinski prilagođava stvarnosti bez upotrebe jezika i da je jezik tek sporedno sredstvo za rešavanje specifičnih problema u komunikaciji, ili za razmišljanje. Zapravo, ‘stvarni svet’ je u velikoj meri nesvesno izgrađen na jezičkim navikama grupe. Nijedna dva jezika nikada nisu u tolikoj meri slična da bi se moglo smatrati da reprezentuju istu društvenu stvarnost. Svetovi u kojima različita društva žive su različiti svetovi, a ne prosto jedan svet u kome postoje različite oznake.“

Ili, na drugom mestu: “Language and our thought-grooves are inextricably interrelated, are, in a sense, one and the same” (Sapir, 2002[1921]:179)¹².

Sve ovo u manjoj ili većoj meri predstavlja odjek Humbolta i njegovog „pogleda na svet“:

“[T]here resides in a language a characteristic *world-view*. As the individual sound stands between man and the object, so the entire language steps in between him and the nature that operates, both inwardly and outwardly, upon him. [...] By the same act whereby he spins language out of himself, he spins himself into it, and every language draws about the people that possess it a circle whence it is possible to exit only by stepping over at once into the circle of another one.” (Humboldt, 1988[1836]:60)¹³

Vorf svojim delom zaokružuje ono što je kasnije postalo poznato kao Sapir-Vorfova hipoteza o jezičkoj relativnosti, rekavši, između ostalog, da mi analiziramo (dissect) prirodu duž linija koje je usekao naš maternji jezik, te da mi kategorizujemo stvarnost, koja je „kaleidoskopski tok impresija“ (kaleidoscopic flux of impressions), u skladu sa jezičkim sistemom u našoj svesti. Vorf kaže da govornici zapravo učestvuju u sporazumu koji je kodifikovan obrascima njihovog jezika. Ovaj sporazum je implicitan, ali su njegovi uslovi apsolutno obavezni za sve govornike, što znači da nijedan pojedinac ne može nepristrasno da opisuje prirodu, već mora da koristi načine interpretacije koje nameće njegov jezik (cf. Whorf, 1956:213–214).

Iz ovde citiranih i parafraziranih odlomaka vidi se da su se autori bavili odnosom jezika i misli, kao i odnosom između jezika i kulture.

Pederson (Pederson, 2007:1012–1013), kao i Vježbicka (Wierzbicka, 1997:7) kažu da stav da jezik utiče na misao ima svoju jaču i svoju blažu varijantu. Po jačoj verziji, koja se još zove i jezički determinizam, kategorije koje postoje u jeziku kontrolišu kategorizaciju na nivou kognicije, to jest, ljudska misao ograničena je kategorijama koje su prisutne u jeziku. Po slabijoj verziji, jezici uzrokuju razlike u načinu razmišljanja njihovih govornika, odnosno iako kategorije u jeziku utiču na

¹² „Jezik i žlebovi naših misli su neodvojivo povezani, i u izvesnom smislu istovetni.“

¹³ „Jeziku je svojstven karakterističan pogled na svet. Onako kako pojedinačni zvuk stoji između čoveka i stvari, tako se i čitav jezik nalazi između njega i prirode koja njime upravlja i spolja i iznutra. Isto kako on iz sebe ispreda jezik on upreda sebe u njega, a svaki jezik ocrta krug oko ljudi koji njime govore iz kog se ne može izaći a da se ne zakorači u krug nekog drugog jezika.“

kategorije u mišljenju, one nisu u svojoj suštini restriktivne. Razvojem kognitivnih nauka šezdesetih godina XX veka, kao i razvojem antropološke lingvistike koja je otkrila semantičke univerzalije u vokabularu za boje, srodničke odnose i strukturu etnobotaničke nomenklature (cf. Gumperz & Levinson, 1991:614), ideja o jezičkoj relativnosti je napuštena i oštro kritikovana.

Baumajster (Baumeister, 2005:52–57) ukratko predstavlja pregled kritika koje se često izriču na račun hipoteze o jezičkoj relativnosti. Često navođen primer da Eskimi imaju mnoštvo reči za sneg ne znači da govornici engleskog ne raspoznaju različite vrste snega – štaviše, ukoliko se za tim ukaže potreba, mogu se pojaviti i nove reči, što opovrgava tezu da jezik ograničava misao. Istraživanja o vokabularu za boje pokazala su da, pored toga što u stvarnosti boje predstavljaju kontinuum i pored toga što svi ljudi imaju iste receptore, sve kulture u kojima se razlikuju boje imaju isti princip – u paradigmama sa dve boje, to su svetla i tamna, a ako postoji i treća, to je uvek crvena, i tako dalje (cf. Taylor, 1989:9). Dalje, iako se jezički način izražavanja o vremenu razlikuje u engleskom i u hopi jeziku, pripadnici obeju kultura mogu govoriti i o prošlosti i o budućnosti. Konačno, kao najveći dokaz protiv hipoteze o jezičkoj relativnosti navodi se prevođenje – da misao u tolikoj meri zavisi od jezika i da se jezici toliko suštinski razlikuju, prevođenje bi bilo nemoguće. Osim toga, Kizer (Keyser, 2000:577) ukazuje na suštinsku cirkularnost odnosa jezika i misli navodeći sledeći primer: kažemo da ljudi misle o sreći u odnosu na vertikalnu dimenziju zbog toga što u jeziku postoje izrazi tipa *his spirits rose*. S druge strane, ovakvi izrazi postoje upravo zato što o sreći mislimo u odnosu na vertikalnu dimenziju.

Međutim, ono što se često ovoj hipotezi zamera zapravo se nigde njome ni ne tvrdi – jezik ne može da određuje misao¹⁴, Vorf ne smatra jezik i misao dvama odvojenim domenima. Jezik je jedan način razmišljanja, ili, kako on to kaže: “We are thus able to distinguish thinking as the function which is to a large extent linguistic” (Whorf, 1956:66)¹⁵.

¹⁴ Interesantno je da ako jezik određuje misao, iz toga sledi da promena u jeziku izaziva promene u razmišljanju. Upravo ova teza čini osnovu uvođenja politički korektnog govora – promenama u jeziku želi se promeniti, to jest popraviti mišljenje o nepriviligovanim pojedincima i grupama.

¹⁵ „Stoga možemo da izdvojimo razmišljanje kao funkciju koja je u velikoj meri jezičke prirode.“

Ili, kako to Dufva (Dufva, 2004:137) tumači, jezik ne određuje kako mi vidimo ili čujemo, ili kako doživljavamo stvarnost koja nas okružuje. Ali ono što Vorf tvrdi je da kada o nekom predmetu ili doživljaju govorimo na jezički konvencionalizovan način, upravo oni jezički konceptualizovani elementi postaju istaknutiji. Drugim rečima, da se poslužimo Langakerovim (Langacker) terminima baze i profila, perceptivne mogućnosti i procesi isti su za sve ljude, ali je to samo baza iz koje se profilišu određeni obrasci kao značajniji. Ta značajnost ogleda se upravo u konvencionalizovanju jednih jezičkih obrazaca naspram svih ostalih koji su zamislivi na osnovu čiste percepcije iz stvarnosti. Neka novija istraživanja idu ovome u prilog. Tako Benardo (Bennardo, 2003) daje pregled istraživanja izvedenih u skorije vreme koja podržavaju ovakve poglede. Jedna grupa istraživanja odnosi se na Levinsonova (Levinson) proučavanja prostornih odnosa koji nisu uključivali jezičku produkciju, a čiji rezultati su pokazali da govornici donose odluke na osnovu ograničenja koja im nameće jezik. Druga grupa odnosi se na istraživanja usvajanja jezika kod dece Slobina (Slobin) i Bauermana (Bowerman).

U Slobinovom istraživanju, trebalo je da deca različitog uzrasta ispričaju priču na osnovu slika. Događaji su se mogli organizovati i slike opisati na više načina, a ispitanici su birali jezičke obrasce tipične za svoj jezik, čak i kada se radilo o deci uzrasta od tri godine.

Bauerman je ispitivao kako se prostorni odnosi jezički realizuju u engleskom i korejskom, i pokazao je da već u uzrastu od četrnaest meseci jezička produkcija dece zavisi od ulaznog (input) jezika.

Benardo (Bennardo, 2003:42) ističe da i kod jednog i kod drugog postoji implicitna pretpostavka da je jezik domen različit od misli, ali da ostaje nejasno kako dolazi do razmene informacija između domena. Ono što se u oba istraživanja podrazumeva jeste sličnost u organizaciji, ali oni ne daju odgovor na pitanje u kom pravcu je usmeren odnos između jezika i misli, odnosno šta na šta utiče.

Hil i Manhajm (Hill & Mannheim, 1992:383) takođe smatraju da Boas, Sapir i Vorf nisu bili relativisti u onom smislu kako ih određuju savremeni kritičari, te da se hipoteza o jezičkoj relativnosti ne može smatrati hipotezom u pravom smislu te reči. Naime, po njihovom mišljenju, tu se radi o aksiomu – delu početne epistemologije i

metodologije u lingvističko-antropološkim istraživanjima – koji se temelji na stavu da se kulturne i jezičke osobnosti prepliću sa onim što je svim ljudima univerzalno. Oni takođe skreću pažnju da se u modernim pristupima jezičkoj relativnosti često mešaju pretpostavke sa empirijskim nalazima, kao i aksiomi i hipoteze. Tvrdnje koje se najčešće povezuju sa pojmom jezičke relativnosti oni formulišu ovako:

“[G]rammatical categories, to the extent that they are obligatory or habitual, and relatively inaccessible to average speaker’s consciousness, will form a privileged location for transmitting and reproducing cultural and social categories. Grammatical categories will play a key role in structuring cognitive categories and social fields by constraining the ontology that is taken for granted by speakers.” (ibid., 387)¹⁶

O odnosu kognitivne lingvistike i hipoteze o jezičkoj relativnosti Hil i Manhajm (ibid., 393–394) kažu da, iako kognitivni lingvisti priznaju da se njihovi stavovi mogu dovesti u vezu sa ovom tradicijom, akcenat nije na međujezičkoj relativnosti, već na tome da se u različitim jezicima uobičajen način izražavanja bazira na različitim mentalnim slikama. Jezičko ponašanje predstavlja različite mogućnosti pomeranja pogleda na svet, a ne konstruisanje samo nekoliko uobičajenih slika.

Lejkof (Lakoff, 1990:304–337) ističe da svi mi imamo pred sobom različite mogućnosti konceptualizacije u svim domenima ljudskog delovanja i da se njima bez problema koristimo, kao i da je moguće stvarati nove, te su u tom smislu alternativne konceptualizacije sasvim uobičajene¹⁷. Međutim, kada se radi o različitim jezicima, pitanje dobija na važnosti: koje su to razlike u jeziku koje dokazuju da postoje razlike u konceptualnim sistemima? Lejkof kaže da je ovakvo pitanje moguće postaviti samo iz objektivističke perspektive, iz koje koncepti odgovaraju fizičkoj stvarnosti i ništa više od toga. Metaforički Lejkof objektivizam predstavlja ovako: “Conceptual systems are butchers and reality is a carcass. Cultures differ only in the way they have their meat up.

¹⁶ „Gramatičke kategorije, u onoj meri u kojoj su obavezne ili uobičajene i kojih je prosečni govornik relativno nesvestan, predstavljaju privilegovani prostor za prenošenje i reprodukovanje kulturnih i društvenih kategorija. Gramatičke kategorije imaju ključnu ulogu u strukturiranju kognitivnih kategorija tako što ograničavaju ontologiju koju govornici uzimaju zdravo za gotovo.“

¹⁷ Na primer, u zapadnoj kulturi mi konceptualizujemo budućnost ispred nas, a mi se ka njoj krećemo. Međutim, u engleskom u primeru

- The opening of the new swimming pool has been *set back* by a few weeks. (CIDE)

budućnost se konceptualizuje kao da se kreće prema nama dok mi stojimo. Ono što će se dogoditi kasnije nego što je predviđeno konceptualizuje se kao dalje iza, a ne dalje ispred.

On such a view, relativism may be real, but it doesn't matter all that much. It's just a matter of carving here rather than there, in bigger or smaller chunks" (Lakoff, 1990:309)¹⁸.

Ali, Lejkof smatra da je suština relativizma u nečem drugom: kognitivna nauka polazi od toga da koncepti ne postoje objektivno u stvarnosti, već nastaju kao rezultat čovekovih imaginativnih sposobnosti isključivo u sklopu celokupnog čovekovog delovanja, što znači da se u velikom stepenu razlikuju od jedne kulture do druge. Iz tog razloga značajnije je pitanje na koje sve načine se čovekove imaginativne sposobnosti koriste i kako se koncepti ostvaruju kroz delovanje, budući da iskustvo iz stvarnosti ne determiniše konceptualne sisteme, već ih motiviše. Lejkof navodi primer Tahičana, koji nemaju poseban koncept za tugu, iako je doživljavaju, već je kategorizuju zajedno sa bolešću, umorom, ili napadom zlih duhova (ibid., 310). On takođe prihvata Vorfovu argumentaciju da oni koncepti koje koristimo utiču na to kako doživljavamo stvarnost, i to tako da oni koncepti kojima operišemo gotovo nesvesno i automatski imaju više uticaja na naše shvatanje stvarnosti, kao i na konkretno ponašanje, nego koncepti koje samo možemo zamisliti. (ibid., 335). S druge strane, Dufva (Dufva, 2004:138) kaže da perspektive koje jedan jezik otvara svojim govornicima nikada nisu potpuno različite od ostalih potencijalnih perspektiva koje su „prirodnije“ govornicima drugih jezika, upravo zbog kognitivnih i bioloških sličnosti koje postoje kod svih ljudi. Ipak, rođenjem pojedinac stupa u zajednicu koja ima ustanovljene obrasce upotrebe jezika koja pruža „gotove“ forme za kategorizaciju stvarnosti. Jezik je tako “a filter on experience, setting up the appropriate categories that will be employed in codifying that experience“ (Gordon, 2010:200)¹⁹. Ili, kako to Levit kaže, “Whorf is not proposing linguistic determinism, but something like powerful linguistic seduction” (Leavitt, 2006:65)²⁰.

Savremena interdisciplinarna proučavanja u oblasti psihologije, lingvistike i antropologije, ističu Gumperc i Levinson (Gumperz & Levinson, 1991:614), zauzimaju umereniji stav, težeći da istaknu lingvističke i kulturne razlike u kontekstu onog što je univerzalno. Pritom, Lusi (Lucy, 2010:272–273) ističe da se u njima često zanemaruje

¹⁸ „Konceptualni sistemi su mesari, a stvarnost je životinjsko truplo. Kulture se razlikuju samo po tome kako traže da im se iseče meso. S takvog stanovišta, relativizam možda stvarno postoji, ali nije toliko važan. Radi se samo o tome da li će se seći ovde ili onde, i da li će komad biti veći ili manji.“

¹⁹ „filter za iskustvo, koji uspostavlja odgovarajuće kategorije kojima će se to iskustvo kodirati.“

²⁰ „Vorff ne predlaže jezički determinizam, već pre nešto poput jake jezičke zavodljivosti.“

strukturalni element, te da su često predmet proučavanja izolovane reči, naročito kada se radi o ključnim rečima u nekoj kulturi, mentalnim ili emocionalnim stanjima i društvenim vrednostima, dok su upravo strukturalni elementi sveprisutni i neophodni. Upravo oni dovode do definisanja semantičkih kategorija, što zapravo daje uvid u to kako pojedinac interpretira svet koji ga okružuje. S druge strane, Malrije (Malrieu, 1999:93) smatra da je odnos između jezika i misli bolje odrediti na nivou metafora, a da se pogled na svet definiše kao sistem metafora u jednom jeziku, unutar jedne kulture u nekom istorijskom trenutku.

Iako se kognitivna lingvistika ne poziva na hipotezu o jezičkoj relativnosti, mi smatramo da su one u velikoj meri kompatibilne, imajući, pre svega, na umu slabiju varijantu jezičke relativnosti. Prvo, osnovni princip, da je čovekovo jezičko znanje samo deo njegovih urođenih sposobnosti, neodvojiv od ostalih, podseća na Humboltovo zapažanje da “[t]he inseparable bonding of *thought, vocal apparatus* and *hearing*²¹ to language is unalterably rooted in the original constitution of human nature [...]” (Humboldt, 1988[1836]:54)²². Drugo, teorija o prototipu je pokazala da čovek ne klasifikuje pojmove na osnovu neophodnih i dovoljnih uslova, kao i da postoje razlike u klasifikovanju kod govornika različitih jezika. Ovo odgovara stavu da različiti jezici presecaju stvarnost na različite načine. Drugim rečima, da upotrebimo metaforu Bartmijskog, jezik je slobodni portret stvarnosti, a ne njena fotografija (Bartmiński, 2009:9). Dalje, dok je Vorf naglašavao značaj jezičke strukture u odnosu na pogled na svet, kognitivna lingvistika više značaja pridaje sistemu konceptualnih metafora, ali mi smatramo da u okviru intralingvističkih istraživanja strukturalni elementi jezika moraju biti komplementarni sa sistemom metafora koji se predlaže za određeni domen, što ćemo mi u našem istraživanju pokušati da dokažemo. Svakako smatramo da u komparativnim i kontrastivnim interlingvističkim istraživanjima gramatička struktura mora biti uzeta u obzir, budući da je i ona prožeta značenjem. S tim u vezi, proširivanjem interesovanja u kognitivno-lingvističkim pristupima na kulturne elemente i na međuzavisnost jezika i kulture pomera težište sa jezika kao odreditelja misli, smeštajući jezik u širi društveni kontekst, ali suštinski zadržavajući stav da se jezikom,

²¹ Kurziv autora

²² „Nerazdvojiva povezanost misli, govornog aparata i sluha sa jezikom nepromenljivo je ukorenjena u izvornom ustrojstvu ljudske prirode [...]“

filtriranim kroz kulturu mogu otkriti zakonitosti o ljudskom mišljenju uopšte. I konačno, univerzalizam, koji u ranijim pristupima stoji oštro suprotstavljen relativizmu, u kognitivističkoj verziji ima malo drugačiju svrhu: prirodni semantički metajezik (NSM), o kome će više biti reči kasnije²³, u sadašnjoj varijanti ima oko 60 jedinica, koje su semantički primitivi, ili jedinice značenja putem kojih se konstruišu stotine hiljada kompleksnih značenja. Osnovna primena ovog konstruisanog jezika je da pruži opise kulturnih scenarija bez uticaja etnocentrizma pomoću redukovane parafraze (reductive paraphrase). Ovako određena svrha jezičkih univerzalija i njihov relativno mali broj u stvari ističe postojanje osobenosti i kulturne obojenosti svakog jezika i pogleda na svet govornika koji se njime služe (cf. i Dirven & Verspoor, 2004:127–148). Još šire, ono što povezuje kognitivnu lingvistiku sa relativizmom je to što značenje – bilo da se pod tim podrazumeva značenje u kulturnom, psihološkom ili lingvističkom smislu – ne može postojati izvan konteksta, koji može biti društveni, kulturni, lingvistički ili istorijski.

U narednim poglavljima govorićemo o međusobnom uticaju emocije i kao psihološke i kao kulturne kategorije u zapadnoj kulturi, kulture, kao prevashodno društvene kategorije i jezika. Na primeru emocija i emotivnog vokabulara pokazaćemo da postoje stvari koje su univerzalne za sve ljude, ali da istovremeno postoje razlike u njihovoj konceptualizaciji i jezičkoj realizaciji, kao i u značaju koji im se pridaje u određenim društvenim zajednicama. Sve ovo se može dovesti u vezu sa odnosom jezika, misli i stvarnosti, to jest sa idejom o jezičkoj relativnosti s jedne, i jezičkim univerzalijama s druge strane.

1.2 Predmet i ciljevi rada

Rekli smo već da kognitivna lingvistika ne odvaja čovekovo jezičko znanje od ostalih vidova znanja, među koje spada i poznavanje kulturnih obrazaca u zajednici kojoj govornik pripada. Predmet našeg rada je utvrđivanje kulturoloških aspekata pri

²³ Cf. odeljak 2.4

konceptualizaciji prototipičnih emocija u engleskom jeziku, koje se u deskriptivno-analičkom delu zasniva na glavnim principima teorije o konceptualnim metaforama. Istraživanje je obavljeno na primerima iz korpusa.

Cilj ovog rada je da pokaže da je konceptualizacija emocija koja izranja iz analize jezičkih podataka uslovljena i čovekovom fiziologijom i kulturom, te da je moguće izdvojiti konkretne kulturološke faktore koji uslovljavaju konceptualizaciju emocija u engleskom jeziku.

Emocije su psihološke i biološke pojave koje su univerzalne za sve ljude. Pošto se o njima saopštava jezikom, za njih u jeziku postoje oznake-lekseme. Dalje, čitav niz promena u organizmu do kojih dolazi pri doživljaju neke emocije, refleksne promene izraza lica ili promene u glasu, tipični postupci i ponašanja vezani za pojedine emocije omogućavaju konceptualizaciju emocija, koja dolazi do izražaja u jeziku. Međutim, jezik ne preslikava sve i samo ono što se objektivnim posmatranjem može opaziti.

Najšire gledano, kulturološki elementi u konceptualizaciji emocija ogledaju se u tome koji će se aspekti jednog emotivnog iskustva jezički realizivati. Kulturološkim elementima mogu se objasniti ustaljeni načini saopštavanja o emotivnom iskustvu, čak i kada se radi o profilisanju fizioloških reakcija.

Iz jezičkih podataka takođe se može odrediti odnos prema emocijama u jednoj kulturi i pozitivna ili negativna vrednost koja im se pripisuje, prevashodno na osnovu sistema konceptualnih metafora u kojima je domen emocije ciljani. Takođe, sinhronijska konceptualizacija emocija u jeziku može sadržati odjeke ranijih laičkih teorija o ljudskom organizmu, kojima se može objasniti postojanje izraza koji nisu direktno vezani za fiziološko određenje emocija, a koji su tako direktno kulturološki uslovljeni.

Da bismo pokazali koji kulturološki elementi utiču na konceptualizaciju emocija u engleskom jeziku, na osnovu korpusa izdvojili smo konceptualne metafore i metonimije kojima se strukturira domen emocija u engleskom jeziku, a potom ukazali na pravilnosti u konceptualizaciji koje se mogu objasniti kulturološkim činocima.

Još jedan cilj koji naše istraživanje ima jeste da pokaže kako se opšti obrasci anglo-kulture ispoljavaju na domenu emocija, da bismo pokazali da je kulturološki

uslovljena konceptualizacija domena emocija sastavni deo ukupnosti anglo-kulture u kome vladaju isti principi koje smo mi u ovom radu predstavili pomoću kulturnih scenarija.

1.3 Metodologija

Ispitivanje u deskriptivno-analitičkom delu rada zasniva se na glavnim principima teorije o konceptualnim metaforama, a analizirana građa crpljena je iz korpusa.

1.3.1 Korpus i proučavanje metafora

Korpus predstavlja zbirku tekstova na jednom jeziku koju karakteriše sledeće (McEnery & Wilson, 2001:29–32):

1. Korpus treba da predstavlja reprezentativni uzorak jezika koji se ispituje.
2. Korpus ima ograničen obim, što ga čini pouzdanim za kvantitativna istraživanja
3. Korpus je moguće mašinski pretraživati, što znači da kompjuter iz zbirke tekstova može prikazati traženi pojam sa odgovarajućim kontekstom.
4. Korpus ima standardne reference, što omogućava da se ista baza podataka koristi u više istraživanja. Na taj način različiti rezultati istraživanja ne mogu da se pripišu razlikama u korpusu.

Kenedi (Kennedy, 1998:35–36) pominje da se rečnici takođe mogu koristiti kao korpusi, ističući pre svega elektronsku verziju velikog Oksforskog rečnika (OED) koja omogućava pretraživanja po više kriterijuma.

Građa koja je korišćena u ovom radu takođe je crpljena iz elektronskih verzija sledećih rečnika:

- *Cobuild on Compact Disc Version 1.2*. 1995. Harper Collins Publishers Ltd & ATTICA Cybernetics Ltd, na koji u radu upućujemo skraćenicom CCB.

- Collins COBUILD Advanced Learner's English Dictionary. 2003. Lingea Lexicon 2002, ver.4.11. Harper Collins Publishers Ltd & Lingea s.r.o., na koji u radu upućujemo skraćenicom CC.
- *Longman Dictionary of Contemporary English*, 4th ed. 2003. Edinburgh Gate: Pearson Education Limited, na koji u radu upućujemo skraćenicom LDOCE.
- Macmillan English Dictionary for Advanced Learners. 2007. Macmillan ELT.

Oba rečnika izdavača Collins COBUILD imaju odeljke *Word Bank*, koji pružaju obilje originalnih primera zasnovanih na korpusu *The Bank of English* koji broji preko šeststo miliona reči. Rečnički odeljci broje oko 5 miliona reči i uključuju primere iz pisanog i govorenog britanskog i američkog engleskog. Rečnici omogućavaju pretraživanje po zadatoj reči, a iako je reč o istom osnovnom korpusu, primeri iz ovih dvaju rečnika gotovo su potpuno različiti, jer se primarni korpus *The Bank of English* neprestano proširuje, a različita izdanja rečnika dopunjuju novim primerima.

Longmanov rečnik takođe ima odeljak *Examples bank*, koji sadrži oko milion dodatnih primera zasnovanih na korpusu *Longman Corpus Network*, u čiji sastav ulazi oko 330 miliona reči.

I Makmilanov rečnik zasnovan je na korpusu koji ima oko 220 miliona reči i glavni je izvor primera navedenih u ovom rečniku. Postoji opcija pretraživanja svih primera u rečniku prema zadatoj reči. Ovakvom pretragom dobijaju se svi primeri upotrebe zadate reči nezavisno od toga za koju su rečničku odrednicu vezani.

Mi smo se opredelili za ovakav korpus da bismo bili u mogućnosti da analiziramo izabrani korpus u celosti. Naime, potpuno analiziranje „velikih“ korpusa, poput Britanskog nacionalnog korpusa (British National Corpus) gotovo da nije izvodljivo, premda za tim često i nema potrebe. Međutim, specifičnost istraživanja metaforičkih izraza u korpusu donosi čitav niz poteškoća o kojima će biti reči kasnije, te smatramo da tek ispitivanjem izabranog korpusa u celosti dobijeni rezultati mogu biti validni²⁴.

²⁴ Pomenućemo ovde Stefanovićevo (Stefanowitsch, 2006:79–80) ispitivanje metafora u engleskom jeziku sa izvornim domenom straha, kada u 1000 nasumičnih primera iz korpusa nije uspeo da potvrdi

Smatramo da pretraživanje ovako odabranog korpusa pruža i dovoljan broj primera za analizu i obezbeđuje obuhvatnost analize, budući da je svaki korpus presek jezika u malom. Ovo, pak, ne treba shvatiti kao da odabrani korpus iscrpljuje sve mogućnosti u jeziku, jer to nikako ne može biti slučaj. Štaviše, katkad smo se služili i drugim izvorima da bismo pokazali da je u jeziku moguće i nešto što se u primerima iz korpusa nije realizovano. Pre svega smo se služili elektronskom verzijom velikog „Oksfordskog rečnika“ na koga smo u radu upućivali skraćenicom OED, ali i pretraživanjem interneta²⁵, što je takođe u tekstu označeno.

Postojeći korpusi ne omogućavaju automatsko traženje konceptualnih metafora, pošto kompjuter nije u stanju da ih prepozna. A kako je domen emocija, koji je predmet našeg istraživanja apstraktne prirode, konceptualizacija se pretežno oslanja na konceptualne metafore, o čemu će više reči biti kasnije²⁶.

Daignan (Deignan, 2005:93) predlaže sledeće tehnike pronalaženja metafora u korpusu:

1. Pretraživanje pojedinih reči iz izvornog domena i traženje njihovih veza sa ciljnim domenom prema dobijenim konkordancama²⁷. Prvo se sastavi lista reči iz relevantnog izvornog domena, na osnovu abecednog rečnika i/ili tezaurusa, na primer, a zatim se pretražuje korpus. Na primer, za konceptualnu metaforu HAPPY IS UP (SREĆA JE GORE) prvo se popišu sve lekseme relevantne za domen vertikalne dimenzije, pa se onda na osnovu primera iz korpusa ustanovi koje od njih se upotrebljavaju u vezi sa domenom emocije sreće. Ovaj pristup je pogodan za istraživanje opsega izvornog domena.

postojanje metafore STRAH JE TERET. Međutim, promenom kriterijuma pretraživanja korpusa primere je pronašao.

²⁵ Internet, kao jedan veliki korpus ima i prednosti i mana. Prednost je svakako ogroman broj primera do kojih se pretraživanjem dolazi. Ali kvalitet tih primera može biti doveden u pitanje: engleski jezik kao lingua franca savremenog sveta danas najzastupljeniji je na internetu, ali to istovremeno znači da autori velikog broja tekstova na internetu nisu izvorni govornici engleskog jezika. Kada god smo primere za jezičke pojave kojima smo se bavili potražili na internetu, trudili smo se da primeri budu izvorni. Pritom smo se oslanjali na sopstveno znanje engleskog jezika, na oznake domena internet stranica sa kojih su primeri uzimani, kao i na dostupne podatke o autorima tekstova.

²⁶ Cf. poglavlje 3

²⁷ Konkordanca je lista primera za zadatu reč koja sadrži i njihov kontekst (McEnery & Wilson, 2001:10).

2. Ručno pretraživanje manjeg korpusa i potvrda rezultata u većem korpusu. U manjem korpusu, ili segmentu većeg korpusa, moguće je ručno identifikovati sve instance konceptualnih metafora, a potom, na osnovu njih, proveriti konkordance u velikom korpusu.
3. Ručno označavanje konceptualnih metafora prilikom izrade korpusa, što je prilično teško izvodljivo, a pritom u suštini nije tehnika istraživanja konceptualnih metafora, već je temelj za kasnija istraživanja koja bi bila automatizovana.

Stefanović (Stefanowitsch, 2004; 2006) predlaže metodu pretraživanja pojedinih reči iz ciljnog domena i analizu metaforičkih obrazaca u kojima se one pojavljuju. Na taj način dobijaju se eksplicitne metafore koje se potom mogu grupisati i analizirati. Ovaj metod je naročito pogodan kada se ispituje ciljni domen. Ilustrovaćemo to sledećim primerom: ako istraživanje ima za cilj da ustanovi konceptualne metafore kojima se konceptualizuje sreća, iz korpusa neće biti moguće izdvojiti primere poput onog koji navodi Kevečeš (Kövecses, 2000a:24) za metaforu SREĆA JE SVETLOST:

(3) *She brightened up at the news.*

Pošto nema nikakvih jezičkih sredstava koja ukazuju da se radi o emociji sreće, ovakve primere bilo bi nemoguće pronaći u korpusu. Međutim, istu ovu metaforu potvrđuje i primer

(4) *A beam of happiness spread over her face. (MED)*

u kome je eksplicitno navedena reč iz ciljnog domena koji je predmet istraživanja.

Mi smo se u našem radu opredelili upravo za ovakvu metodu jer smatramo da predstavlja najbolje moguće polazište za analizu metafora, pošto ona pruža jasne i odredljive kriterijume po kojima se korpus pretražuje.

Takođe, smatramo da je ovakav metod pogodan za istraživanje koje polazi od korpusa (corpus-driven research). (cf. Tognini-Bonelli, 2001; Deignan, 2005). Ovo je induktivni pristup koji ne počinje od zadatih pretpostavki koje treba da potvrdi. U centru istraživanja je korpus, a kategorije i pravila proizilaze iz njega. Kako je domen emocija

već ispitivan u literaturi, moguće je pronaći liste konceptualnih metafora koje se odnose na pojedine emocije (na primer, Kövecses, 2000a). Naša metoda pretraživanja korpusa prema rečima iz izvornog domena može poslužiti u neku ruku i kao potvrđivanje pretpostavki na korpusu (corpus-based research), budući da smo veliki broj intuitivno postuliranih konceptualnih metafora iz literature empirijski potvrdili. Skrećemo, pak, pažnju da to nije bio cilj našeg istraživanja i mi u daljem tekstu nećemo isticati da li su konceptualizacije i metafore do kojih smo mi ispitivanjem došli podudarne sa onima iz drugih istraživanja. Potvrđivanje već postojećih konceptualizacija u korpusu nama je poslužilo kao potvrda da ovakvo istraživanje daje validne rezultate, a izranjanje nekih novih odnosa i konceptualizacija ukazuje na potrebu jednog ovako usmerenog istraživanja. Pošto se prisustvo kulturoloških elemenata u konceptualizaciji podrazumeva iz samih postavki kognitivne lingvistike, smatramo da temeljitost ovakvog induktivnog pristupa potvrđuje ispravnost ovog stava, istovremeno ga detaljno razrađujući.

Nedostatak korpusnog pristupa proučavanju metafora ogleda se pre svega u nemogućnosti automatizovanja procesa pronalaženja implicitnih metafora, poput onih u primeru (3).

Drugi problem vezan je za potonje klasifikacije konceptualnih metafora kada se već izdvoje iz korpusa. Najpoznatiji metod za identifikovanje metafora je onaj koji predlaže međunarodna grupa istraživača koja svoje radove objavljuje pod akronimom Pragglez. Ključni koraci u njoj su 1) određivanje da li svaka leksička jedinica u ispitivanom tekstu u drugim kontekstima ima „osnovnije“ značenje, koje je konkretnije, preciznije i istorijski starije od onog u datom kontekstu, i 2) ako to jeste slučaj, utvrditi da li u datom kontekstu značenje te leksičke jedinice stoji u kontrastu sa osnovnijim značenjem, ali tako da se može razumeti u poređenju s njim (cf. Pragglez, 2007). Iz ovoga se jasno vidi da identifikovanje metafora u velikoj meri zavisi od intuicije istraživača i njegove sposobnosti da uvidi postojeće ili pretpostavljene analogije između značenja leksičkih jedinica. U tom smislu svaka analiza metaforičkog jezika biva manje ili više subjektivna.

Priroda metaforičkih fenomena kojima smo se mi u ovom radu bavili uslovlila je i potrebu da opis na osnovu primera iz korpusa bude kvalitativan, a ne kvantitativan.

Kvalitativna analiza ne bavi se frekvencijom ispitivanih fenomena iz korpusa, dok kvantitativna istraživanja pružaju statistički relevantne podatke (cf. McEnery & Wilson, 2001:76–77). Iz toga sledi da je kvalitativna analiza uvek detaljnija, jer opisuje rezultate u celosti i posvećuje jednako pažnje i češćim i ređim pojavama u jeziku, dok kvantitativna u pokušaju da odgovori na pitanje koji jezički obrasci reflektuju zakonitosti zanemaruje pojedinačne slučajeve koji tim zakonitostima ne odgovaraju.

Međutim, to ne znači da je kvalitativna analiza korpusa pristup koji nema nedostatke. Pre svih, pošto se kvalitativna analiza bavi opisom svih instanci ispitivane pojave, to može za posledicu imati preneglašavanje nekih zaključaka na osnovu nekih kvantitativno zanemarljivih primera. Drugi problem bio bi odabir „zgodnih“ primera, koji potvrđuju ono što se želi dokazati.

Smatramo da je kvalitativna analiza prikladnija za naše istraživanje iz nekoliko razloga.

Prvo, kao što smo već pomenuli, identifikovanje metaforičkih obrazaca umnogome je subjektivno, pa se može razlikovati od istraživača do istraživača. To bi značilo i da su statistički rezultati u velikoj meri subjektivni, što je protivno njihovoj originalnoj svrsi.

Dalje, često jedan isti primer može imati ambivalentna tumačenja. U iskazu

- (5) Linda moved her shoulders, a shrug of compliance. Shared *misery hung upon them like a cloud*. (CCB)

metaforička konceptualizacija može se formulisati kao TUGA JE OBLAK, na osnovu eksplicitne leksičke jedinice iz izvornog domena, ali i kao TUGA JE TAMA, na osnovu prenesenog značenja lekseme *cloud*. U kvantitativnoj analizi morali bismo se opredeliti za jedno od ova dva čitanja. Kvalitativna analiza nam dozvoljava da opišemo obe ove metafore i ukažemo na motivisanu vezu koja postoji između njih.

Konačno, sama priroda metaforičkih procesa dozvoljava da u jednom istom iskazu bude prisutno nekoliko metafora. U primeru

- (6) *Newspapers instilled in her a vague sense of horror*. (CC)

mogu se izdvojiti sledeće:

- STRAH JE STVAR, što je ontološka metafora koja omogućava mentalno manipulisanje apstraktnim pojmovima kao da su konkretni predmeti u stvarnosti
- KAUZATIVNI DOGAĐAJI SU TRANSFERI, po kojoj se izazivanje straha kod doživljavača konceptualizuje kao da agens daje predmet recipijentu
- STRAH JE SADRŽANI OBJEKAT
- STRAH JE TEČNOST, o čemu svedoči značenje upotrebljenog glagola *instill*

Kvantitativna analiza ne može na adekvatan način da obuhvati ovu pojavu, jer bi se pojavilo neslaganje u ukupnom broju primera i primera za pojedine konceptualne metafore.

Konačno, smatramo da je kvalitativna analiza neophodan prethodni postupak za potencijalnu kvantitativnu ili kombinovanu analizu korpusa, jer pruža dobru osnovu za statističku obradu podataka, nudeći dobro utemeljen skup pojava koje se mogu dalje ispitivati. Takođe, smatramo da način analize korpusa zavisi i od ciljeva rada: pošto je naš cilj identifikovanje i sistematizacija kulturoloških aspekata konceptualizacije emocija u engleskom jeziku, brožčani odnosi između pojava nisu nam bili od suštinskog značaja. U tom smislu naše istraživanje može poslužiti kao osnova za neko buduće određivanje prototipičnih instanci ispitivanih emocija kako samo u engleskom jeziku tako i kontrastivno, kombinovanjem kvalitativnog i kvantitativnog prisutpa.

1.3.2 Izbor leksema

Kako su emocije prevashodno predmet proučavanja psihologije, odabir emocija, a potom i leksema kojima se one označavaju bio je unekoliko unapred određen. U psihologiji se operiše pojmom primarnih emocija. Iako postoje različita mišljenja o opravdanosti postojanja ovakve kategorije, emocije koje se kod svih istraživača izdvajaju kao primarne su sreća, tuga, strah i bes.

Fer i Rasel (Fehr & Russell, 1984) navode niz eksperimenata u kojima su postavili sebi cilj da pokažu da kategorija emocija ima prototipsku strukturu. Rezultati njihovih eksperimenata pokazuju da se kao prototipične emocije na osnovnom konceptualnom

nivou u svim eksperimentima javljaju upravo one koje se u psihologiji određuju kao primarne.

Međutim, Fer i Rasel (Fehr & Russell, 1984:467) su utvrdili i da svaka od emocija na osnovnom konceptualnom nivou takođe pokazuju prototipsku strukturu. Na specifičnom nivou hijerarhijske strukture nalaze se pojmovi u većoj ili manjoj meri sinonimični sa nadređenim pojmom od koga se razlikuju u intenzitetu, što znači da granice između ovih pojmova nisu uvek sasvim jasne, ali i da u jeziku postoji više leksema za emocije nego samih emocija kako ih psiholozi postuliraju. Zbog toga smo za svaku ispitivanu emociju odabrali lekseme koje se u rečnicima i tezaurusima engleskog jezika navode kao njeni najfrekventniji sinonimi, ili one lekseme čiji je definiens oznaka za primarnu emociju²⁸.

U vezi sa emocijom besa istraživali smo imenice *anger*²⁹, *annoyance*, *fury*, *indignation*, *irritation*, *outrage*, *rage* i *resentment*.

Emociju tuge reprezentuju *sadness*, *depression*, *grief*, *misery*, *sorrow* i *unhappiness*.

Lekseme vezane za emociju sreće koje smo ispitivali su *happiness*, *bliss*, *content*, *contentment*, *glee*, *joy* i *rapture*.

Za emociju straha ispitivali smo lekseme *fear*, *apprehension*, *dread*, *fright*, *horror*, *panic*, *scare* i *terror*.

Ovo ne znači da su sve lekseme apsolutni sinonimi, niti da nije moguće navesti razlike u značenju – štaviše, Vježbicka (Wierzbicka, 1992) daje predlog kako se prototip svake emocije na koju se izvesna leksema odnosi može definisati pomoću prirodnog semantičkog metajezika, o kome će biti reči kasnije³⁰. Na primer, razliku između *sadness* i *unhappiness* Vježbicka određuje u prirodi događaja koji izaziva izvesnu emociju, a koji je u slučaju emocije *unhappiness* uvek povezan sa ličnim

²⁸ Korišćeni su odeljci rečnik i tezaurus elektronskih rečnika RHW i MW, i elektronski rečnik CIDE, koji je pretraživan i pomoću filtera *Anger and displeasure*, *Pleasure*, *Feeling unhappy and depressed* i *Fear and phobias* u kombinaciji sa filterom *Part of speech*, odeljak *Noun*.

²⁹ Lekseme su ovde navedene na sledeći način: prvo je navedena leksema kojom se u psihologiji označava primarna emocija, a ostale lekseme koje pripadaju datoj „porodici“ navedene su abecednim redom.

³⁰ Cf. odeljak 2.4

gubitkom doživljavača. Apresjan (Apresjan, 2008:20-21) na sličan način određuje nijanse značenja leksema koje se odnose na emociju straha u engleskom i ruskom jeziku.

Ovakve distinkcije prevazilaze okvire našeg rada, budući da bi im moralo prethoditi istraživanje zasnovano kako na objektivnom psihološkom, tako i lingvističkom istraživanju. Dalje, smatramo da ove razlike nisu od presudnog značaja za konceptualizaciju emocija u anglo-kulturi: budući da se ispitivane lekseme smatraju članovima semantičkog polja označenog nadređenim pojmom, pretpostavićemo da će sve one pokazivati zajedničke crte na osnovu kojih se može predložiti model konceptualizacije emocija u engleskom jeziku, bez obzira na razlike koje ih čine manje ili više prototipičnim članovima kategorije. Podudarnosti u konceptualizaciji na koje smo nailazili istražujući pojedinačne lekseme idu tome u prilog.

2 Pojam emocije – fiziološko i kulturološko određenje

U svakodnevnom govoru pojmovi osećanja (feeling) i emocije (emotion) često se javljaju kao sinonimi: emocije se smatraju mentalnim fenomenima i suštinski su subjektivnog i introspektivnog karaktera, kako se emocija i definiše u OED:

A mental 'feeling' or 'affection' (e.g. of pleasure or pain, desire or aversion, surprise, hope or fear, etc.), as distinguished from cognitive or volitional states of consciousness. Also abstr. 'feeling' as distinguished from the other classes of mental phenomena.

S druge strane, u savremenim psihološkim i antropološkim istraživanjima između ovih pojmova pravi se razlika. Često se u psihologiji emocije smatraju objektivnijim, budući da su biološki utemeljene, te su stoga prikladniji objekti proučavanja od osećanja, koja su subjektivna i koja se kao takva i ne mogu proučavati (Wierzbicka, 1999b:1). To praktično znači da mi ne možemo da uočimo osećanja koja neko drugi ima, ali možemo da ih uočimo kod sebe kada opažamo sopstveno emotivno stanje. Takođe, posmatrač ne može da opazi naša osećanja, iako može da uoči neke komponente emocionalnog iskustva koje i izazivaju ta osećanja (Damasio, 1999:42–43).

Antropolozi takođe daju prednost emocijama, ali zbog toga što emocije pre svega imaju osnovu u društvu, to jest u međuljudskim odnosima u jednoj zajednici (Wierzbicka, 1999b:1)

Odnos između emocija i osećanja postaje još složeniji ako se uzme u obzir i to da iako su osećanja univerzalna i svojstvena svim ljudima, bez obzira na to kojim jezikom govore i kojoj kulturi pripadaju, emocije to nisu, o čemu svedoči i činjenica da ne postoji u svim jezicima prevodni ekvivalent za engleski pojam *emotion* (za primere i analizu cf. Ibid, 3–4), pošto se različita iskustva različito konceptualizuju u različitim

kulturama³¹. Sam pojam emocije zapravo je ljudski konstrukt određenog iskustva, a ne neki objektivni entitet u stvarnosti (Sharifian et al., 2008:19)³².

Vils (Wilce, 2009:23) kaže da je sam pojam „emocija“ relativno nova kategorija koja odražava model stvarnosti zasnovan na modernoj psihologiji koji se pojavio sredinom XIX veka u Engleskoj, a potom postao globalno prihvaćen. Termin je ušao u naučni jezik iz narodnog engleskog i često se i u stručnoj literaturi ne definiše naročito precizno i obojen je laičkim značenjima. Kao takav, ovaj termin nije pogodan za međujezička istraživanja, kao ni za ispitivanja ljudske prirode i psihologije (Wierzbicka, 1999b:23).

Vajnik (Vainik, 2004:16) daje pregled i definicije pojmova relevantnih za naš rad:

- Emotion [Emocija] – the term mostly used in its broader sense including emotions in a literal sense (i.e. short-time psychophysiological reactions alongside with other affective phenomena like moods, emotional states and feelings)
- Emotion vocabulary (lexis, lexicon) [Emotivni vokabular] – subpart of the lexicon of a language as a whole referring to emotions, emotional states, feelings and related phenomena
- Emotion concept [Pojam emocije] – semantic invariant of co-denotational emotion words, part of conceptual structure regarding emotional phenomena, a result and a segment of the conceptualisation process of such phenomena
- Emotion knowledge [Znanje o emocijama] – knowledge about emotional phenomena either experiential or conceptual
- Lexical knowledge of emotion [Leksičko znanje o emocijama] – lexically manifested knowledge of emotion either individual or shared³³

³¹ Na primer, u ruskom jeziku imenica *чувство* označava i čulne osete, te je moguće reći *чувство голода* (osećaj gladi), ali i osećanja, pa se može reći i *чувство радости* (osećanje radosti), kao i smisao – *чувство юмора* (smisao za humor). Naporedo sa ovom imenicom, postoji i pozajmljenica *эмоция*, sa značenjem koje korespondira engleskoj imenici *emotion*.

³² U našoj psihološkoj terminologiji u upotrebi je termin *osećanje*, a anglicizam *emocija* navodi se kao njegov sinonim. U srpskoj terminologiji potrebno je istaći i razliku između termina *osećanje* s jedne strane i *osećaj/oset* s druge. Osećaj ili oset je čulni utisak, čiji kvaliteti mogu biti, na primer, toplo, slano, glasno, roze i tako dalje.

Engleski termin *emotion* kombinuje u svom značenju sledeće komponente (Wierzbicka, 1999b:2):

1. Referencu ka osećaju (feeling)
2. Referencu ka misaonom procesu (thinking)
3. Referencu ka promenama u ljudskom organizmu (person's body)

Godard (Godard, 2003:13³⁴) kaže da postoje tri moguća modula po kojima se promene u organizmu dovode u vezu sa emocijama. To su:

1. Referenca ka spoljašnjim simptomima, kao što su drhtanje ili znojenje
2. Saopštavanje o osećajima, kao što su pečenje ili hladnoća
3. Unutrašnje slike ("internal bodily images"), poput slomljenog srca

Tako, na primer, u engleskom možemo govoriti o *an emotion of fear*, jer strah, pored komponente osećaja podrazumeva i kognitivnu komponentu procene situacije, kao i referencu ka fiziološkim promenama u organizmu, kao što je, na primer, ubrzan rad srca, znojenje, drhtanje i slično (cf. Nikić, 1994:46). Iz istog razloga u engleskom ne možemo govoriti o *an emotion of thirst*, već samo o *a feeling of thirst*, jer u ovom slučaju nedostaje referenca ka misaonom procesu, ili o *an emotion of abandonment*, pošto u ovom slučaju ne postoji nikakva fiziološka reakcija povezana sa ovim osećanjem.

Osećaji su uvek vezani za neki deo tela ili telo u celini. Na primer, možemo osećati bol u stomaku. S druge strane, emociju nije moguće lokalizovati – ne može se

³³ „Emocija – termin koji se najčešće koristi u širem smislu, uključujući emocije u doslovnom smislu (tj. kratkotrajne psihofiziološke reakcije reda ostalih afektivnih pojava poput raspoloženja, emotivnih stanja i osećaja)

Emotivni vokabular – deo leksikona jednog jezika koji se odnosi na emocije, emocionalna stanja, osećaje i povezane pojave

Pojam emocije – semantički nepromenljiv deo ko-denotativnih reči za označavanje emocija, deo konceptualne strukture vezan za emotivne pojave, rezultat i segment procesa konceptualizacije takvih pojava

Znanje o emocijama – iskustveno ili konceptualno znanje o emotivnim pojavama

Leksičko znanje o emocijama – individualno ili zajedničko leksički manifestovano znanje o emocijama“

³⁴ Paginacija prema elektronskoj verziji članka

reći u kom delu tela osećamo strah, iako svaku emociju može pratiti karakterističan osećaj u pojedinim delovima tela i mada određeni delovi tela imaju veću ili manju ulogu pri doživljavanju emocija (Snævarr, 2010:287). O ovome će više reći biti kasnije³⁵.

Vježbicka dalje kaže da iako emocija nije ni konceptualno ni leksički univerzalna kategorija, to ne znači da ni veze između osećaja, misaonog procesa i fizioloških promena u organizmu to nisu (Wierzbicka, 1999b:22): štaviše, čini se da u svim jezicima postoje izrazi poput engleskog *broken-hearted*, koji misaono osvetljene osećaje predstavljaju figurativno, slikama u kojima su prisutni delovi tela, ili reči koje nefigurativno ukazuju na međusobnu povezanost triju komponenti, poput engleskog glagola *to cry*.

Emocije uvek uključuju biološku komponentu. Predstavićemo ovde ukratko biološke mehanizme emocija kako ih definišu Turner i Stets (Turner & Stets, 2006:4–9).

Emocije se javljaju kada mozak aktivira sledeća 4 mehanizma:

1. Autonomni nervni sistem
2. Neurotransmitere i neuroaktivne peptidne sisteme
3. Hormonski sistem
4. Mišićno-skeletni sistem, koji je u međudejstvu sa ostalim sistemima i koji generiše uočljive emotivne odgovore

Da bi čovek imao osećaj (feeling) neophodno je da neokorteks bude stimulisan neuronima koji polaze iz subkortikalnih delova mozga.

Svi čulni doživljaji prvo stižu do talamusa, koji se nalazi duboko u subkortikalnoj regiji mozga. Različiti delovi talamusa obrađuju signale za različite čulne doživljaje. Pošto su subkortikalni delovi mozga bliži talamusu, ovaj deo se aktivira brže nego odgovarajući deo mozga u neokorteksu. Time se objašnjava činjenica da nam, na

³⁵ Šnele (Schnelle, 2010:170–171) iznosi nešto drugačije gledište, po kome nije suština ovog pitanja da li značenje neke reči osećanja vidi kao vezana za delove tela ili za misli – razlike između žeđi i straha, na primer zavise od različitih procesa čiji je lokus u mozgu. Uzroci različitosti ovih fenomena posledica su različite distribucije aktivnosti u mozgu. U tom smislu, pošto je domen misli takođe fiziološki smešten u mozgu, distinkcija na kojoj Vježbicka insistira nije održiva. Iako je ovo neosporno tačno, to se protivi intuitivnim saznanjima koja imamo o sebi, a što je takođe produkt kulture – pre svega dihotomije između tela i uma (cf. odeljak 4.4), te se i ona mora uzeti u obzir. O lokalizaciji emocija u organizmu cf. odeljke 6.1–6.5.

primer, srce brže lupa (reakcija autonomnog nervnog sistema) i da smo naglo povukli nogu (mišićno-koštani sistem aktiviran neurotransmiterima) još pre nego što smo postali svesni straha od zmije koju smo upravo videli.

Najstariji deo mozga zadužen za emotivne reakcije je amigdala, čiji su različiti delovi zaduženi za generisanje straha i besa. Ostale emocije ne mogu se tako jasno „smestiti“ ni u jedan deo mozga. Međutim, čak i kada je moguće odrediti koji deo mozga je izvor za aktiviranje određene emocije, emocije se generišu kroz sisteme međusobno povezanih neurona unutar i između subkortikalnih i neokortikalnih delova mozga. Štaviše, mnoge od ovih putanja vode kroz amigdalnu do prednjih delova neokorteksa, koji je zadužen za racionalno razmišljanje, planiranje i kontrolu emocija. To ukazuje da amigdala funkcioniše kao neka vrsta neurološke centrale, što je naročito izraženo kod čoveka i drugih sisara.

Emocije su tako proizvod složenih odnosa između neokorteksa, u kome su smešteni kultura i jezik, i starijih subkortikalnih delova mozga, koji u stvari generišu emocije. Emocije su veoma stari adaptivni mehanizmi i delovi mozga koji ih „proizvode“ evoluirali su mnogo pre neokorteksa. Ova nezavisnost emocija od bilo kakvih kulturnih ograničenja postaje uočljiva kada čoveka obuzmu emocije u tom stepenu da on izgubi kontrolu nad sobom – kada fiziologija u potpunosti nadvlada ono što kultura propisuje kao prihvatljivo. Ovako snažne emotivne reakcije su zapravo dramatični primeri doživljavanja i izražavanja emocija telesnim sistemima koje aktiviraju subkortikalni delovi mozga. Naravno, kada su emocije manje snažne, one se mogu regulisati i kontrolisati kulturom, ali kultura nikada ne može da nadvlada delovanje bioloških procesa.

Damasio (Damasio, 1999:51) biološku osnovu svih emotivnih fenomena sumira na sledeći način:

1. Emocije su složeni kompleksi hemijskih i neuroloških odgovora koji formiraju određeni šablon. Sve emocije imaju neku regulativnu ulogu ne bi li dovele do stanja blagotvornog za jedinku i cilj im je opstanak jedinke u životu

2. Iako stvarnost i kultura modifikuju izražavanje emocija, emocije su biološki determinisani procesi koji u potpunosti zavise od događaja u mozgu koji su posledica duge evolutivne istorije
3. Događaji u mozgu koji proizvode emocije lokalizovani su u ograničenoj subkortikalnoj regiji mozga
4. Ovi događaji pokreću se automatski, bez svesnog učešća pojedinca. Iako postoje, individualne i kulturne varijacije ne poriču fundamentalnu stereotipičnost, automatizam i regulativnu funkciju emocija
5. Sve emocije ispoljavaju se telesno, ali utiču i na funkcionisanje mozga. Ukupnost ovih promena u organizmu konstituiše supstrat nervnih obrazaca koji na kraju postaje osećanje emocije

Razmotrićemo sada definisanje emocija. Strongman (Strongman, 2003) daje vrlo iscrpan uporedni pregled teorija o emocijama, uključujući rane filozofske teorije Platona i Aristotela, potom teorije Darvina, Džejmisa (James), Papeza (Papez) i Dafija (Duffy); potom fenomenološke teorije Štrumpfa (Strumpf) i Sartra; biheviornalnu teoriju, fiziološku teoriju, kognitivnu teoriju, teorije emocija izvan psihologije, kao i odnos emocija i kulture. Bavljenje svim ovim teorijama prevazilazi okvire ovog rada, te ćemo se mi ovde ukratko osvrnuti na one teorije i pristupe koje se fokusiraju na odnos samih emocija kao psihofizičkih pojava, jezika, kojim se o ovim pojavama govori i kulture kao njihovom zajedničkom okviru.

U definisanju pojmova pojedinačnih emocija Vježbicka (Wierzbicka, 1992:539) polazi od analize emotivnog vokabulara. Ona kaže da se intuitivno lako može uočiti veza između reči kao što su *sad*, *unhappy*, *worried*, *sorry* i *upset*, kao i da se njihova značenja među sobom prepliću. Takođe je očigledno da su *sadness*, *anger* i *fear* bliži među sobom nego sa *happiness*, utoliko što označavaju „loša“ osećanja. Vježbicka takođe kaže da ukoliko bismo uspeli da definišemo one reči koje se smatraju primarnima jer se njima označavaju primarne emocije³⁶, mogli bismo precizno pokazati šta svaki od ovih pojmova ima zajedničko sa ostalima koji se odnose na emocije, a u čemu su tačno razlike.

³⁶ Primarne emocije su „vrsta emocija (na primer radost, bes, strah, žalost) koje se obično smatraju za najosnovnije, najjednostavnije i najprimitivnije i koje su po pravilu povezane sa težnjom ka cilju i visokim stepenom tenzije“. (Kreč i Kračfeld, 1980:271). O primarnim emocijama cf. odeljak 2.2.

Averil (Averill, 1994a:381) deli teorije o emocijama u dve velike grupe, na osnovu razlike između osećanja (feelings) i osećanja o (feelings about).

U prvu grupu bi spadale teorije po kojima je emocija pre svega čovekov osećaj da se u njegovom organizmu odvija nekakva fiziološka promena.

Tako se, na primer, u neuropsihologiji pod emocijom podrazumeva proces u mozgu koji je u korelaciji sa osećanjem emocije (Roald, 2007:24). Damasio (1999) pravi razliku između emocija i osećanja, tvrdeći da su osećanja privatna, mentalna iskustva emocija, dok su emocije ukupnost odgovora, od kojih su mnogi i javno uočljivi:

“We know that we have an emotion when the sense of a feeling self is created in our minds. Until there is the sense of a feeling self, in both evolutionary terms as well as in a developing individual, there exist well-orchestrated responses, which constitute an emotion, and ensuing brain representations, which constitute a feeling. But we only know that we feel an emotion when we sense that emotion is sensed as happening in our organism.” (Damasio, 1999:279)³⁷

Za razliku od emocija osećanja su subjektivna. Pod osećanjem emocije (feeling of emotion) Damasio podrazumeva percepciju odgovora organizma posredstvom nižih moždanih centara na stimuluse. Osećanje emocije je subjektivni doživljaj unutarnjih stanja, kao što su ljutnja ili strah (Roald, 2007:24). Kao što je moguće utvrditi o kojoj emociji se radi kada se posmatraju razlike u izrazima lica u slučaju radosti ili tuge, razvoj neuronauke omogućio je uvid u to kako različiti sistemi u mozgu funkcionišu da bi proizveli bes ili radost (Damasio, 1999:60).

Po teorijama iz druge grupe, pod čovekovim emocionalnim stanjem ne podrazumeva se opis telesnih osećaja, već je to neki vid vrednosnog suda – opisati emocionalno stanje znači predstaviti kako čovek procenjuje situaciju u kojoj se nalazi. Priroda emocije sadrži se u identifikovanju kognitivnog sadržaja ove procene (Roald, 2007:23).

³⁷ „Mi znamo da se radi o emociji kada se u našoj svesti javi saznanje o tome da nešto osećamo. Tek kada i u evolucijskom smislu i kod jedinke u razvoju postoji saznanje o tome da se nešto oseća dolazi do dobro usklađenih odgovora koji konstituišu emociju, a potom i do reprezentacija u mozgu, koje čine da osećamo. Ali mi smo svesni da osećamo emociju kada shvatimo da smo svesni emocije kao nečega što se događa u našem organizmu.“

Averil dalje kaže da se u najvećem broju savremenih teorija o emocijama ova dva pogleda kombinuju: do emocionalnog iskustva dolazi kada se kinestetički oseti koji su posledica fizioloških procesa sjedine sa čovekovom procenom (appraisal) situacije u kojoj se nalazi (Averill, 1994a:381). Pod procenom podrazumevamo tumačenje onoga što je percipirano u odnosu na njegov značaj za čoveka (Engelen, 2009:34; Prinz, 2004b:5). Procena je utvrđivanje da li su neka situacija ili objekat (u najširem smislu) potencijalno blagotvorni ili potencijalno štetni za čoveka dok on pokušava da ostvari neki cilj. Ako je procenjeno da je nešto blagotvorno, rezultirajuća emocija je pozitivna. Ako je procena da je nešto štetno, tako što, na primer, blokira ostvarenje cilja, sledi negativna emocija, a zatim na scenu stupaju mehanizmi za oslobađanje (coping) od ovakve emocije (Turner & Stets, 2006:9). Teorije koje se zasnivaju na proceni pogodnije su za istraživanje uslovljenosti emocija kulturom, budući da se njome može objasniti ukupnost emotivnih procesa i njihove kulturne specifičnosti, što nije slučaj sa teorijama o primarnim univerzalnim emocijama (Engelen, 2009:30).

Emocija je stoga niz međusobno povezanih i sinhronizovanih promena u svim podsistemima čovekovog organizma kao odgovor na procenu koliko je neka situacija relevantna za čoveka na osnovu nekog spoljašnjeg ili unutrašnjeg stimulusa (Scherer, 1994:27). Ova procena je automatska i posledica je kako evolutivnog razvoja ljudske vrste, tako i lične prošlosti svakog pojedinca. Fiziološke promene i emotivno ponašanje su oblici nošenja sa situacijom u kojoj se čovek našao (Ekman, 2003:13).

Emocije, poput osećaja, mogu biti shvaćene kao lične i privatne. Ali, s druge strane, one su i objektivne i javne, pošto se mogu „čitati“ sa lica, iz položaja tela, glasa i specifičnog ponašanja (Franks, 2006:53).

U tom smislu emocije su istovremeno usmerene i ka spolja i ka iznutra: usmerenost ka spolja ogleda se u tome što emocije uključuju verovanja, opažanja i sudove o spoljašnjem svetu, a usmerenost ka iznutra ogleda se u tome što one uključuju i opažanja o promenama u organizmu. Emocija je tako “the unity of a series of different cognitive states which are combined in consciousness” (Grant, 2008:54)³⁸.

³⁸ „ukupnost niza različitih kognitivnih stanja koja se kombinuju u svesti.“

U kognitivnoj psihologiji emocije se smatraju rezultatom obrade informacija, i upravo ovaj kognitivni aspekt određuje o kojoj emociji je reč. Iz ovog ugla emocije se često definišu prema kriterijumu „primarnih emocija“, što znači da se neke emocije smatraju univerzalnim i predstavljaju osnovu za sve druge emocije. Kognitivnim modelima se opisuje ono što emociji prethodi, a u ovom pristupu naučnici ne pokušavaju da odrede neophodne i dovoljne uslove za svaku emotivnu kategoriju (Roald, 2007:23).

Simonović (Simonović, 2008) iz sociološkog ugla pristupe proučavanju porekla emocija deli na evolucijske i dramaturške.

Prema evolucijskim teorijama, emocije su sinhronizovane reakcije na događaje koji su važni za opstanak čoveka kao pojedinca i zajednice u kojoj on živi. Među ovim događajima Simonović navodi borbu, gubitak statusa, odnose u zajednici i reprodukciju (Simonović, 2008:151). Emocije su tako vrlo stari filogenetski mehanizmi za usklađivanje podsistema u organizmu, a potom za usklađivanje organizma sa okolinom, a njihova funkcija je „brzo i pouzdano rješavanje važnih životnih problema tj. opstanak ljudske vrste“ (Simonović, 2008:151).

Dramaturške teorije bave se „upravljanjem impresijama“ (Simonović, 2008:152) i strateškim ponašanjem, kojima se pojedinac koristi da bi se uklopio u pravila o emocionalnom ponašanju u jednoj kulturi. Kulturni scenariji, odnosno setovi instrukcija koje nalažu šta treba činiti kada se dogodi nešto od značaja za čoveka (Prinz, 2004b:5), definišu koje je emocije dopušteno ispoljiti u kom kontekstu. Na taj način kultura određuje emocionalno ponašanje u međuljudskim odnosima. Tako emocije imaju dvojaki karakter – one su istovremeno i u osobi i u društvu, istovremeno su i društvena činjenica i čovekova osobina (Simonović, 2008:160).

Emocije tako prožimaju čitav život i predstavljaju podtekst svega što radimo i o čemu govorimo (Strongman, 2003:3). One su prolazne reakcije na događaje ili situacije i u sebi objedinjuju i psihološke, kognitivne, subjektivne i bihevioralne komponente (Strongman, 2003:3; Kövecses, Palmer & Dirven, 2003:150; Mrowa-Hopkins & Strambi, 2005:49; Matsumoto, Yoo & LeRoux, 2007:80). Iako je potpuno prirodno doživljavati emocije, misliti o njima i o njima govoriti, međusobne veze između

emocija, emotivnih pojmova i emotivnih termina izuzetno su složene. U jezicima postoje i doslovni i figurativni izrazi i za samo izražavanje emocija kao i za opisivanje emotivnih stanja. Štaviše, postoje brojne razlike i u broju i u značenju emotivnih termina u različitim jezicima, čak i ako prihvatimo da su mehanizmi kojim se konceptualizuju emocije univerzalni (Vainik, 2004:17).

Emocije se obično analiziraju tako da obuhvataju sledeće komponente: uzročni događaj, izraz lica, fiziološku promenu, fenomenološko iskustvo i tendenciju ka delovanju (Haidt, 2003:853). Ova reakcija, odnosno spremnost za akciju tesno je povezana sa pokretanjem tela. Ono se može ispoljiti kao nagon da se nekom pride, da se neko ili nešto udari, da se od nečega pobjegne i slično. Ovo ne znači da se emocija može izjednačiti sa jednostavnim radnjama, poput udaranja ili trčanja, ali Gibz (Gibbs, 2005a:233–234) navodi da su istraživanja pokazala da ljudi u stvari prave razliku između različitih emotivnih termina upravo na osnovu suptilnih pokreta koje ti termini u njihovoj svesti evociraju.

Jednom rečju, emocije su kompleksne pojave koje se ne mogu posmatrati izdvojeno od onoga što ih uzrokuje, od psihosomatskih promena koje izazivaju, od delovanja na koje nagone i tako dalje. Emocije su „cela priča“ – one su

1. Somatski događaj (bol u grudima, na primer)
2. Afektivni događaj (osećaj praznine)
3. Uzrokovane događajem koji im prethodi (smrt bliskog prijatelja)
4. Postoji spoznaja implikacije tog događaja na sopstvenu ličnost (dobitak ili gubitak, ili pretnja)
5. Motivacija za delovanje (napad ili povlačenje, na primer) da bi se očuvao ili poboljšao osećaj identiteta (Shweder, 2001:13).
6. Motorna komponenta, to jest ekspresivno ponašanje (facijalno ili vokalno izražavanje) (Moors, 2010:1)

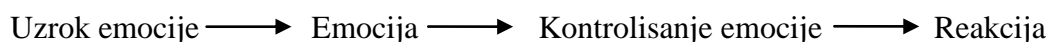
Sve ove komponente mogu se podvesti pod sledeće opštije funkcije:

- Procena stimulusa
- Monitoring, čija je svrha da kontroliše i reguliše potonje ponašanje
- Priprema za delovanje

- Delovanje (Moors, 2010:1)

Šveder zaključuje sledeće: “The idea of an ‘emotion’ is about the entire mental, moral and social episode. It is about the unitary experience of the whole package deal or the simultaneous experience of all the components of meaning” (Shweder, 2001:13)³⁹.

Opšti model laičkog shvatanja emocije izgleda ovako: postoji nekakav uzrok koji dovodi do određene emocije, a ova emocija izaziva određenu reakciju. Ograničenja koja postoje u jednoj društvenoj zajednici postavljaju ograničenja u pogledu toga koje su reakcije društveno prihvatljive. U tom smislu društvo, odnosno kultura, nameću različite mehanizme za kontrolisanje emocija. Grafički predstavljeno to izgleda ovako:

Slika 2
(prema Kövecses, 2010a:110)

Laički model predstavlja osnovni model znanja zajednički većini ljudi pomoću kojeg oni interpretiraju svakodnevna iskustva. Ono što, prema Vajnikovoj (Vainik, 2004:17), laički model čini nejasnim, jeste to da li na njega više utiče domen koji on pokušava da prenese, to jest emocije, ili domen kojem služi, odnosno društvene norme, ili pak domen kojim se izražava, to jest jezik.

Morillas sažeto, a obuhvatno objašnjava da emocije treba shvatiti kao “complex internal events causally connected (distally or proximately) to perceptions, sensations, cognition, dispositions and individual and socio-cultural behaviour” (Morillas, 2002:71)⁴⁰.

Stoga je univerzalnost ili specifičnost emocija, emotivnih termina i emotivnih koncepata predmet interdisciplinarnih proučavanja antropologa, psihologa i lingvisti (Vainik, 2004:17).

³⁹ „Emocija’ je čitava mentalna, moralna i društvena epizoda. Ona je jedinstveno iskustvo raznorodnih segmenata ili istovremeno iskustvo svih ovih značenjskih komponenti.“

⁴⁰ „kompleksne unutrašnje događaje uzročno-posledično povezane (distalno ili proksimalno) sa opažajima, osetima, kognicijom, sklonostima i individualnim i društveno-kulturnim ponašanjem.“

Zaključićemo da se emocije najbolje mogu definisati kao jedinstvo sačinjeno od sledećih komponenti:

1. Telesni osećaji
2. Ekspresivni gestovi
3. Društvene situacije i međuodnosi
4. Emocionalna kultura jednog društva (Peterson, 2006:114)

Ili, da citiramo Macumota i Hvang

“We define *emotion* as ‘transient, bio-psycho-social reactions to events that have consequences for our welfare and potentially require immediate action.’ They are biological because they involve physiological responses from the central and autonomic nervous systems. They are psychological because they involve specific mental processes required for elicitation and regulation of response, direct mental activities, and incentivize behavior. They are social because they are often elicited by social factors and have social meaning when elicited.” (Matsumoto & Hwang, 2012:92–93)⁴¹

Brojne razlike i nesaglasnosti među različitim teorijama upravo su posledica različitih mogućnosti definisanja same emocije. Najveći broj definicija podrazumeva nekakvu listu komponenti od kojih se emotivna epizoda sastoji. Pojedinačne teorije razlikuju se po broju i prirodi komponenti koje ulaze u njen sastav. Dalje, teoretičari se ne slažu oko činilaca emotivnog života u pogledu toga da li je takozvane primarne emocije moguće dalje razložiti na potkomponente, te koje su to emocije primarne i da li je neke emocije uopšte moguće odrediti kao takve. I konačno, treći izvor razlika je precizno definisanje komponenti koje su neophodne da se emocija izazove, zatim da se ona diferencira i da se tačno odredi njen intenzitet (cf. Moors, 2010:28).

⁴¹ „Mi definišemo emociju kao ‘prolazne biološke, psihološke i društvene reakcije na događaje koje imaju posledice po našu dobrobit i potencijalno zahtevaju neposredno delovanje’. One su biološke jer uključuju fiziološke odgovore centralnog i vegetativnog nervnog sistema. Psihološke su jer uključuju specifične mentalne procese koji su neophodni za izazivanje i regulaciju odgovora. Društvene su jer ih često izazivaju društveni faktori i jer njihovo izazivanje ima društveno značenje.“

2.1 Lingvokulturologija: emocije, kultura i jezik

Proučavanje kulture ne može se odvojiti od proučavanja ljudskog uma. Međutim, to ne znači da se proučavanje kulture može svesti na proučavanje uma. Štaviše, kognitivna nauka ima za cilj da objasni zašto ljudski um u tolikoj meri zavisi od kulture i zašto ona na njega utiče u tako velikom stepenu (Malrieu, 1999:7). Drugim rečima, pitanje na koje i mi ovim radom pokušavamo da delom odgovorimo je na koji to način kultura utiče na konceptualizaciju različitih elemenata stvarnosti, uključujući i psihološke fenomene, čiji su emocije samo jedan deo, a što se prevashodno vidi kroz jezičke obrasce.

Iz ugla kulturne psihologije na kulturu se gleda i kao na simboličku i kao na bihevioralnu pojavu. Ovako shvaćena, kultura se može definisati kao skup ideja o tome šta je lepo, dobro, istinito i efikasno, što se ogleda u govoru, zakonima i običajima jedne zajednice:

“In research on cultural psychology, ‘culture’ thus consists of meanings, conceptions, and interpretative schemes that are activated, constructed or brought ‘online’ through participation in normative social institutions and routine practices (including linguistic practices [...]). According to this view, a culture is that subset of possible or available meanings, which, by virtue of enculturation (informal or formal, implicit or explicit, unintended or intended), has become active in giving shape to the psychological processes of the individuals in a group.” (Shweder & Haidt, 2000:398)⁴²

Iz ugla kulturne antropologije na kulturu se gleda kao na rezervoar informacija koji izranja kada članovi jedne zajednice pokušaju da razumeju svet i jedni druge u procesu međusobne saradnje i borbe da bi dobili ono što hoće (Boster, s.a.,:8).

Kiričenko i Šamajeva (Кириченко & Шамаева, 2008:63) pod predmetom lingvokulturologije podrazumevaju proučavanje veze između jezika i kulture, jezika i

⁴² „U kulturnoj psihologiji ‘kultura’ se sastoji od značenja, koncepcija i interpretativnih shema koje se aktiviraju, konstruišu ili primenjuju učestvovanjem u normativnim društvenim institucijama i rutinskim praksama (uključujući i jezičke [...]). Iz ovog ugla, kultura je onaj podskup mogućih ili dostupnih značenja koji se procesom enkulturacije (neformalne ili formalne, implicitne ili eksplicitne, nameravane ili ne) aktivira tako što oblikuje psihološke procese pojedinaca u jednoj grupi.“

etnologije i jezika i mentaliteta. Spoj između kulture i mentaliteta najbolje se ogleda u jeziku.

Lingvokulturologija⁴³ proučava pojmove kao mentalne kreacije markirane etno-semantičkim specifičnostima. Sadržaj nekog pojma u tesnoj je vezi sa govornikovim iskustvom, koje je kulturno obojeno. Konceptualizacija emocija čini se izuzetno pogodnim poljem za istraživanja iz ovog ugla.

U svojoj analizi emocionalnog pojma *joy* Kiričenko i Šamajeva (Кириченко & Шамаева, 2008:64) uvode u teoriju pojmove jezičke slike sveta, konceptualne slike sveta i emocionalne slike sveta, koje su među sobom isprepletene, a u njihovom središtu, kao stožer, nalazi se pojam emocije. Oni slike sveta definišu na sledeći način:

- The language picture of the world is understood as part of the conceptual picture of the world, that has “an anchor” in terms of language and is represented through it.
- The conceptual picture of the world is an image of the world, represented in human language consciousness, i.e. people’s ideology as a result of human physical experience and mental activity.
- Emotional picture of the world, that is seen as an axiological activity of human language consciousness attached to the imagined formation of world fragments.⁴⁴

Kiričenko i Šamajeva pod emotivnom slikom sveta podrazumevaju evaluativni „proizvod ljudske svesti“ (evaluative work of human consciousness) (Кириченко & Шамаева, 2008:64) koji u sebi sadrži skup mentalno reprezentovanih slika, ideja i

⁴³ Drugi termini koji se u literaturi pojavljuju su etnolingvistika, kulturna lingvistika, antropološka lingvistika, antropološko-kulturna lingvistika i antropološka lingvistika (Bartmiński, 2009:4).

⁴⁴ „Jezička slika sveta je onaj deo konceptualne slike sveta koja je utemeljena u jeziku i koja se njime reprezentuje.

Konceptualna slika sveta je slika sveta, predstavljena u jezičkoj svesti pojedinca, tj. ideologija nastala kao rezultat čovekovog fizičkog iskustva i mentalne aktivnosti.

Emotivna slika sveta je aksiološka aktivnost jezičke svesti pojedinca u kombinaciji sa zamišljenim rasporedom fragmenata stvarnog sveta.“

osećanja, ili, drugim rečima, komponente emotivne slike sveta su emocionalne ideje, predstave (notions) i pojmovi (concepts).

Oni pod emotivnom predstavom podrazumevaju misao kojom se fiksira emotivno bogat fenomen. Emotivni pojam se bazira na emotivnoj predstavi koju ujedno i uključuje, i predstavlja jasan izraz (embodiment) emotivne slike sveta.

Otli društvo i kulturu definiše na sledeći način: “A society is a group of people; a culture is a system of concepts and practices that informs actions and beliefs in a society” (Oatley, 2004:33)⁴⁵.

Fridrih detaljnije proširuje ovu definiciju koncentrišući se na prirodu koncepata i običaja, ali dodajući i prostorno-vremensku komponentu:

“Culture is the sets, associations and cybernetic networks of patterns, regularities, symbols and values (and ideas about them), behavioral, linguistic, and ideological, explicit and implicit, rational and emotional, conscious, unconscious and subconscious, that are differentially shared, transmitted in history, and created (or recreated) by the members, as individual agents or collectively, of a given society situated in concrete time and space.” (Friedrich, 2006:219–220)⁴⁶

Kultura se može shvatiti i kao konceptualna struktura (Rapport & Overing, 2000:94), veliki skup raznorodnih kulturnih modela koji postoje i kao „javni“ artefakti u svetu jedne zajednice, ali i u svesti članova te zajednice kao kognitivni konstrukt (Shore, 1996:44; Sheng, 2007:76). Lokus kulture je pojedinac u čijoj svesti je organizovano znanje koje generiše određeno ponašanje (Bennardo, 2009:11), ili, drugim rečima, kultura, kao mentalna reprezentacija stvarnosti organizuje čovekovo delovanje u najrazličitijim oblastima, obezbeđujući mu sopstvenu logiku (Rapport & Overing, 2000:94).

⁴⁵ „Društvo je grupa ljudi; kultura je sistem koncepata i običaja koji oblikuju postupke i verovanja u jednom društvu.“

⁴⁶ „Kultura predstavlja skupove, asocijacije i kibernetičku mrežu obrazaca, pravilnosti, simbola i vrednosti (i predstava o njima), koji mogu biti bihevioralni, jezički i ideološki, eksplicitni i implicitni, racionalni i emocionalni, svesni, nesvesni i podsvesni, i koji se diferencijalno dele i prenose tokom istorije, i koje članovi jednog društva stvaraju (ili stvaraju iznova) bilo kao individue, bilo zajednički u određenom vremenu na određenom prostoru.“

Zajedničke predstave o svetu koje dele pripadnici jedne zajednice imaju veliku ulogu u razumevanju sveta koji ih okružuje. Ovo znanje je organizovano u nizove prototipičnih događaja koji čine kulturne modele (Dugan, 2003:315).

U najširem smislu, kulturni model može se shvatiti kao široko prihvaćen mentalni model sveta i odnosa koji u njemu vladaju, koji utiče na shvatanje sveta pripadnika jedne zajednice i na njihovo ponašanje. Kulturni modeli posreduju između stimulusa koje senzorni organi primaju i bihevioralnih odgovora, postajući na taj način osnova za čovekovu obradu podataka. Znanje organizovano u kulturnom modelu zajedničko je svim pripadnicima jedne zajednice. Kulturni model se koristi prilikom rezonovanja i planiranja, a može i da posluži kao motiv za delanje. Drugim rečima, kulturni modeli konstruišu mentalni kontekst, odnosno kulturu u svesti (culture in mind), u kome se i na osnovu koga se razvijaju oblici ponašanja. (Dirven, 2003a:27; Sharifian et al., 2008:9; Brown, 2006:100; Bennardo, 2009:11). Oni su projekcija konvencionalnog razumevanja stvarnosti zajednička za sve pripadnike jedne zajednice na datom prostoru i u datom vremenu (Sheng, 2007:76), te su kao takvi za njih obavezujući: “Cultural models embed a view of ‘what is’ and ‘what it means’ and therefore they grant a seeming necessity to how we ourselves live our lives. Thus ideas gain force because of what people accept as the typical and normal way of life” (Dugan, 2003:315)⁴⁷.

Ono što je izuzetno važno je da kulturni model nije verbalno formulisana propozicija, već pre svega način na koji se definiše psihološka realnost među pripadnicima jedne društvene zajednice. Kulturni model reflektuje i podupire ona svojstva i odnose koji se smatraju prihvatljivim. Kulturni modeli ogledaju se u svakodnevnoj društvenoj interakciji i jeziku. Oni određuju kako izgleda svet iz ugla pripadnika jedne zajednice, jer koordinišu njihovu interakciju. Iako uglavnom nevidljivi „iznutra“, odnosno iako ih pripadnici jedne zajednice nisu eksplicitno svesni, oni postaju upadljivi kada se uporede sa kulturnim modelima koji važe u nekoj drugoj zajednici (Mesquita & Leu, 2007:735). Dandrade (D’Andrade, 1987:112) navodi u literaturi često citiran kulturni model kupovine, koji obuhvata prodavca, kupca, robu, cenu, prodaju i novac. Između ovih elemenata postoje određene veze: postoji interakcija

⁴⁷ „Kulturni modeli usađuju poimanje o tome šta postoji i šta nešto znači, i na taj način čine naš način života prividno nužnim. Tako ove predstave jačaju usled onoga što ljudi prihvataju kao tipičan i normalan način života.“

između prodavca i kupca u kojoj prodavac saopštava cenu, potom (možda) cenjkanje, sama kupovina, transfer prava svojine nad robom i novca i tako dalje. Ovaj kulturni model nije neophodan samo da bi se razumeo pojam trgovine, već je bez ovog modela nemoguće razumeti i druge kulturne institucije u jednoj zajednici, kao što su iznajmljivanje, uzimanje u najam, ostvarivanje profita, prodavnice, oglasi i slično

Ovako shvaćeni kulturni model može se dovesti u vezu sa semantikom okvira, čiji je najistaknutiji predstavnik Čarls Fillmore (Charles Fillmore). Okvir predstavlja shematisovano „enciklopedijsko“ znanje, to jest znanje koje čovek ima o svetu koji ga okružuje. On je kognitivno strukturirana situacija iz stvarnosti, što ga čini nezavisnim od konkretne jezičke situacije. Kako je okvir pojednostavljena i shematisovana slika onoga što je čoveku poznato iz spoljašnjeg sveta, okvirom se uređuju odnosi između prototipa. Tako su tipični prodavac i kupac iz okvira kupoprodajne transakcije ljudska bića, tipična roba je konkretan predmet ili količina supstance, a tipično sredstvo plaćanja je novac. Okviri su kulturološki uslovljeni, te znati značenje reči koje potpadaju pod neki okvir znači imati i vanjezičko znanje o društvenom uređenju jedne zajednice.⁴⁸

Posebno značajan vid kulturnog modela je scenario, koji je neophodan za svakodnevno funkcionisanje u jednoj zajednici, jer uobličuje svaki društveni čin. Scenario se definiše kao “an event schema that stipulates the people who appropriately take part in the event, the social roles they play, the objects they use, the sequence of actions they engage in” (Nisbett & Norenzayan, 2002:6)⁴⁹.

Dandrade (D’Andrade, 1987:19) navodi primer scenarija u restoranu: ručati u restoranu znači izvesti određeni niz koraka određenim redom. Ti koraci obuhvataju sesti za određeni sto, naručiti jelo, platiti, vratiti jelo ukoliko nismo zadovoljni njime i dati napojnicu čija visina zavisi od toga koliko smo zadovoljni uslugom. Iako ovo deluje jednostavno i ni po čemu izuzetno, to je kulturno naučen obrazac ponašanja.

⁴⁸ Za pojedinosti cf. Petrucci, 1996; Lowe, Baker & Fillmore, 1997; Fillmore, 2007 i Rakić, 2007:29–32.

⁴⁹ „Schema događaja koja propisuje adekvatne učesnike u događaju, društvene uloge koje imaju, predmete koje koriste i redosled radnji koje obavljaju.“

Kulturni modeli mogu se postulirati za sve stavke takozvane materijalne kulture, poput kuća, posuđa, odeće, pesama ili plesova, ali i za one modele koji postoje u čovekovoj svesti, a odnose se na uobičajene načine govora i gestove.

Moglo bi se reći da u svakoj zajednici postoji distinkcija između objektivne i subjektivne kulture. Pod objektivnom kulturom Trajandis podrazumeva kako konkretne predmete, tako i institucije u jednom društvu, dok pod subjektivnu kulturu potpadaju kategorizacije zasnovane na jeziku, verovanja, stavovi, stereotipi, očekivanja, norme, ideali, uloge, vrednosti i slično (Triandis, 2007:62). U međusobnoj interakciji i u zajedničkom okruženju, uzajamne veze između članova jedne zajednice i predmeta kojima se koriste internalizuju se u kulturne modele koji oblikuju način života u jednom društvu. Iz tog razloga kultura postoji istovremeno izvan pojedinca kao ustaljeni skup običaja kojih se jedna zajednica pridržava u vidu već gotovog modela kada se pojedinac rodi i koji on mora usvojiti. Istovremeno, kultura postoji i unutar pojedinca, što mu omogućava da interpretira stvarnost na način koji odgovara zajednici kojoj pripada.

Kulturni modeli mogu se dovesti u vezu sa teorijom o prototipima na sledeći način: shematski predstavljeni i pojednostavljeni sledovi događaja, poput onog u scenariju u restoranu, služe kao prototip za razumevanje događaja u stvarnosti. Činjenica da je veliki deo ovog kulturno obeleženog znanja reflektovan kroz jezičko ponašanje značajna je i za antropologe i za lingviste. Prvima to pruža najrelevantnije podatke za rekonstruisanje kulturnih modela, dok drugima razumevanje kulturnih modela daje dobru osnovu za proučavanje metafore, metonimije, polisemije i drugih jezičkih pojava u jednoj kulturno-jezičkoj zajednici (Quin & Holland, 1987:22; 24).

Kulturni model u sebi sadrži brojne kulturne okvire. Kulturni okvir je zbir reči, pojmova i odnosa karakterističnih za jedan domen ljudskog iskustva i kao takav nije univerzalan (Feldman, 2006:189). Osim toga, kulturni model je uvek manje ili više idealizovan. Događaji i situacije u stvarnosti uvek unekoliko odstupaju od modela. Zato se može reći da su modeli apstraktni, opšti i pojednostavljeni, upravo zbog toga što se njima čovek koristi da smisaono uobličuje pojave koje su same po sebi komplikovanije od modela (cf. Geeraerts, 2006:274).

Na nešto drugačiji način društvenim obrascima ponašanja bavi se Gert Hofstede. Dva područja njegovog interesovanja su dimenzije vrednosti nacionalnih kultura⁵⁰ i organizaciona (korporativna) kultura, bazirana na percepciji organizacionih praksi.

Hofstede definiše kulturu pomoću metafore računara, određujući je kao kolektivno programiranje uma, odnosno softver, koji jednu grupu ljudi razlikuje od neke druge (Hofstede, Hofstede & Minkov, 2010:6). Tako kultura postaje teorijski konstrukt kojim se naglašava da svaki pojedinac u jednoj zajednici tokom svog života uči određene obrasce mišljenja, osećanja i delovanja. Ovi obrasci najvećim delom usvajaju se u ranom detinjstvu, prvo u porodici, a potom se programiranje nastavlja tokom školovanja i u interakciji u različitim društvenim grupama (ibid., 5).

Hofstedeov model nacionalnih kultura nastao je šezdesetih i sedamdesetih godina XX veka kao rezultat ogromnog istraživanja na više od 100.000 ispitanika, zaposlenih u kompaniji IBM u 50 zemalja i 3 oblasti. Istraživanje je obavljeno na 20 različitih jezika, a upitnici su sadržavali pitanja o stavovima i vrednostima vezanim za rad i radno mesto. Statistička obrada podataka sprovedena je na nivou zemalja u kojima je ispitivanje vršeno. Kasnijim dodavanjem replikovanih istraživanja ukupno je analizirano 76 zemalja.

Nacionalne kulture razlikuju se među sobom na osnovu dimenzija, koje Hofstede određuje kao aspekte koji se mogu meriti u različitim kulturama (ibid., 31). Prvobitno je ovih dimenzija bilo četiri, ali je model dva puta proširivan u saradnji sa drugim naučnicima, tako da je njihov broj u aktuelnom modelu šest. Navešćemo ih ovde prema modelu iz 2010. godine (ibid.):

1. Hijerarhijska distanca [Power Distance]: kakav je odnos prema moći, to jest odnos društva prema nejednakosti među ljudima
2. Individualizam i kolektivism [Individualism and Collectivism]: u kojoj meri ljudi u jednom društvu radije delaju kao pojedinci ili kao članovi grupa⁵¹
3. Muške i ženske vrednosti [Masculinity and Femininity]: da li je u društvu izraženija društvena podela rodnih uloga ili se one prepliću

⁵⁰ Pojam nacionalne kulture kako ga upotrebljava Hofstede nema nikakvih sličnosti sa pojmom nacionalne kulture iz XIX veka.

⁵¹ Cf. odeljak 4.1.1

4. Izbegavanje nesigurnosti [Uncertainty Avoidance]: koliko se članovi društva osećaju ugroženo u nepoznatim i neočekivanim situacijama
5. Dugoročna i kratkoročna orijentacija [Long-Term and Short-Term Orientation]: da li je društvo fokusirano na pragmatičke vrednosti usmerene ka nagradi u budućnosti, ili na vrednosti usmerene ka sadašnjosti i prošlosti
6. Prepuštanje i suzdržavanje [Indulgence and Restraint]: Da li je u društvu dozvoljeno slobodno zadovoljavanje želja u vezi sa uživanjem i zabavljanjem ili postoje striktno norme koje ga regulišu

Moguće je uspostaviti i odnose međuzavisnosti između datih dimenzija. Razlike među nacionalnim kulturama utiču na procese u organizacijama, ali i na ukupne društvene odnose uopšte.

Iako je Hofstedeov model naširoko prihvaćen, on je i predmet brojnih kritika (cf. Osland & Bird, 2000; McSweeney, 2002; Fougère & Moulettes, 2007; Macfadyen, 2011). Za naše istraživanje naročito je značajno to što Hofstede smatra da između jezika i kulture ne postoji tesna veza u smislu da isti jezik implicira postojanje zajedničke kulture, ili da različiti jezici uslovljavaju razlike u kulturnim vrednostima (Hofstede, Hofstede & Minkov, 2010:389). Međutim, Vest i Grejem (West & Graham, 2004) ustanovili su da što se više razlikuju gramatički sistemi jezika, to se povećavaju i razlike po izvesnim dimenzijama. Tako, na primer, ako u jeziku postoji razlika između svršenog i nesvršenog glagolskog vida, društvo koje tim jezikom govori imaće veći skor kada se meri izbegavanje nesigurnosti, jer se jezički profiliše kao značajno da li je radnja završena ili je u toku. U tom smislu slabija varijanta hipoteze o jezičkoj relativnosti utiče na rezultate istraživanja.

Mi bismo, u vezi sa našim predmetom istraživanja, skrenuli pažnju na jedno od pitanja u upitniku kojim se meri stepen prepuštanja ili suzdržavanja u jednom društvu, a koje u originalu na engleskom glasi:

“Happiness: ‘Taking all things together, would you say you are very happy, quite happy, not very happy, or not at all happy.’ Measured was the percentage choosing ‘very happy.’” (Hofstede, Hofstede & Minkov, 2010:281)

Zemlje u kojima se govori engleski imaju približno jednak, visok indeks prepuštanja – Ujedinjeno Kraljevstvo 69, Sjedinjene Američke Države 68 i Australija

71 (cf. <http://geert-hofstede.com>). S druge strane, zemlje zapadnoslovenskog govornog područja izrazito su suzdržane: njihov indeks prepuštanja je za Češku 29, Poljsku 29 i Slovačku 28 (ibid.). Mi smatramo da iz ovakvih rezultata ne sledi nužno da su pripadnici anglo-kulture ekstrovertni, optimistični i manje moralno disciplinovani, dok su Sloveni pesimistični, neurotični i moralni (cf. Hofstede, Hofstede & Minkov, 2010:291). Naše mišljenje je da se pod jezičkom oznakom za emociju sreće u engleskom s jedne, a u slovenskim jezicima s druge strane, podrazumevaju različiti aspekti celokupne situacije u kojoj se data emocija javlja, što direktno utiče na rezultate i interpretaciju ankete.

Druga velika primedba odnosila bi se na deterministički karakter kulture, koja se smatra statičkom i nepromenljivom: Hofstede kaže da je nacionalni sistem vrednosti jednako fiksiran kao i njen geografski položaj ili klima (Hofstede, Hofstede & Minkov, 2010:20). Na drugom mestu (Hofstede, 2011:21–22) on tvrdi da će rezultati njegovih istraživanja biti validni i u dalekoj budućnosti, pošto promene u savremenom svetu, pre svega tehnološke, jednako zahvataju sve zemlje, te ako do promena dolazi, sve kulture se menjaju, a ustanovljene relativne razlike među njima i dalje ostaju približno jednake.

Iako sinhronijski gledano kultura predstavlja relativno stabilan sistem, ona se tokom vremena menja. Ovo za posledicu ima da u datom trenutku u jeziku postoje leksičke distinkcije koje su proizvod nekadašnjih, a ne savremenih kulturnih potreba, ciljeva i iskustava jedne zajednice. Pošto se kultura prenosi s generacije na generaciju i pošto je uvek vezana za određeno vreme i određeno mesto, svi njeni elementi nikada nisu jednaki za sve članove jedne zajednice ni u svakom pojedinom trenutku, a pogotovu ne gledano dijahronijski. Promene uslova života i društvenih okolnosti čine kulturu elastično stabilnim sistemom. Neprekidni proces ponavljanja jezičko-kulturnih obrazaca u svakodnevnom životu dovodi do njihovog postepenog menjanja, budući da se prirodna dinamika koja postoji u svetu koji nas okružuje preslikava kako na jezik tako i na misaoni proces (Dufva, 2004:141).

Kultura, kao i mnogi drugi aspekti stvarnosti, nije datost, već se neprekidno aktivno konstruiše kroz jezik i u jeziku manifestuje (Bednarek & Bublitz, 2007:109). Ona se usvaja i prenosi s kolena na koleno međusobnom interakcijom i jezikom. Jezik je tako deo kulture i njime članovi jedne zajednice kategorizuju stvarnost na njima

specifičan način (Duranti, 1997:26). Ovo usvajanje kulturnih obrazaca jedne zajednice ne odvija se eksplicitno, već kroz savete i ukazivanja na greške u ponašanju, što znači da se najveći deo usvaja slušanjem toga šta drugi govore. Najočigledniji primer nemogućnosti usvajanja kulture bez posredstva jezika je razumevanje apstraktnih ideja jednog društva, kao što je, na primer, teorija relativiteta ili konceptualizacija sopstvenog i grupnog identiteta, što nije moguće izraziti ni na jedan drugi način osim jezikom (Quinn & Holland, 1987:22). Na primeru emocija to bi značilo da jezik ima ključnu ulogu u njihovoj konceptualizaciji. Sasvim je moguće da ljudi uče kako da reprezentuju emocije onako kako uče i reprezentacije drugih apstraktnih koncepata koji nisu biološki utemeljeni. Deca usvajaju one emotivne kategorije koje su uobičajene i značajne u kulturi u kojoj su se rodila ne zbog toga što su biološki aspekti tih kategorija u prvom planu, već zbog toga što su baš te, a ne neke druge kategorije funkcionalne u društvu kome pripadaju (Feldman Barret & Lindquist, 2008:252–253).

Kultura i jezik neprestano utiču jedno na drugo i uzajamno se oblikuju u dinamičkom procesu međuzavisnosti (cf. Kachru & Smith, 2008:31). Osim toga, međujezičkim kontaktima leksički fond jezika se može obogatiti, što dovodi do promene strukture semantičkih polja o kojima je reč. (Malt et al., 2010:42)⁵². Iako običan predstavnik jedne kulturno-jezičke zajednice najčešće ovoga nije svestan, dijahronijsko proučavanje odnosa jezika i kulture može pružiti značajne uvide u kulturu kao dinamički fenomen⁵³.

Ako se kultura uči, onda se o njoj može razmišljati kao o onome što čovek zna o svetu: “This does not only mean that members of a culture must know certain facts or be able to recognize objects, places, and people. It also means that they must share certain patterns of thought, ways of understanding the world, making inferences and predictions” (Duranti, 1997:27)⁵⁴.

⁵² Bugarski (2005:34) kaže da su kulturne promene uvek brže od jezičkih. U samom jeziku, kulturne promene revnosno se registruju na leksičkom planu, dok gramatička struktura, konzervativna po prirodi, čuva ostatke nekadašnjih prevazidenih društvenih odnosa.

⁵³ Mi se u našem radu nećemo baviti dijahronijskom konceptualizacijom emocija u engleskom jeziku. Za pojedinosti o tome cf. Trim, 2011; Stearns, 1994.

⁵⁴ „Ovo znači da članovi jedne kulture ne samo da moraju da znaju određene činjenice, ili da mogu da prepoznaju predmete, mesta i ljude, već to znači da oni moraju deliti određene obrasce razmišljanja i načine razumevanja stvarnosti, zaključivanja i predviđanja.“

Drugim rečima, kultura utiče ne samo na to ŠTA ljudi misle, već i na to KAKO ljudi razmišljaju.

Ovde je od značaja pomenuti analogiju koju je moguće pronaći između proučavanja jezika i proučavanja kulture. Citiraćemo Benarda:

“Foundational cultural models represent for culture what sentences are for language, they are the fundamental unit of analysis. Besides, they have a syntactic structure and a phonological structure. First, they are constructed syntactically in the limited number of ontological domains [...]. Then, they are further processed and/or utilized phonologically. At this level, the interaction with other knowledge, e.g., kinship, emotions, identity, hierarchy, values, takes place and foundational cultural models become more complex cultural models with emergent properties. Eventually, performance, e.g., behavior, is generated by the ‘phonological’ scenarios (i.e., cultural models) mentally constructed.” (Benardo, 2009:13)⁵⁵

Kačru i Smit (Kachru & Smith, 2008:7) kažu da već dugo postoji neslaganje među lingvistima i antropolozima o odnosu između kulture i jezika. Među lingvistima postoje dve struje. Prvu čine oni koji smatraju da je lingvistika samostalna disciplina, a da je jezik homogen sistem nezavisan od kulture i društva. U drugoj struji nalaze se oni koji zagovaraju tezu da lingvistički sistemi evoluiraju uporedo sa sociokulturnim konvencijama upotrebe jezika, pri čemu je kontekst u kome se neko jezičko sredstvo upotrebljava jednako važan kao i pravila upotrebe. Kačru i Smit smatraju da svaka disciplina koja ima za cilj da prouči jezički fenomen mora u obzir da uzme kulturne i društvene faktore sadržane u čovekovom jezičkom ponašanju. Mi se sa ovim slažemo i dodali bismo još da i obrnuto mora biti slučaj: svako proučavanje kulturnih osobnosti jedne zajednice mora uzeti u obzir kako se te osobnosti prelamaju kroz jezik.

Jezik i kultura su međusobno povezani, jer su oba mentalni fenomeni. Jedna od ključnih stvari u studijama kulture je shvatanje da jezik ne preslikava objektivno spoljni svet, već se svet konstruiše i konstituiše kroz jezik (Barker & Galasiński, 2001:1). Citiraćemo ovde i Bajrama, koji kaže:

⁵⁵ „Osnovni kulturni modeli su za kulturu ono što su rečenice za jezik; to su osnovne jedinice analize. Osim toga, oni imaju sintaksičku i fonološku strukturu. Prvo, oni se sintaksički konstruišu za ograničeni broj ontoloških domena [...]. Potom se dalje obrađuju i/ili fonološki koriste. Na ovom stupnju dolazi do interakcije sa ostalim znanjem, kao što su na primer srodstvo, emocije, identitet, hijerarhija ili vrednosti, te osnovni kulturni modeli postaju kompleksniji kulturni modeli sa izranjajućim svojstvima. Konačno ‘fonološki scenariji’ (tj. kulturni modeli) koji su mentalno konstruisani generišu performansu – ponašanje, na primer.“

“Language is not simply a reflector of an objective cultural reality. It is an integral part of that reality through which other parts are shaped and interpreted. It is both a symbol of the whole and a part of the whole which shapes and is in turn shaped by sociocultural actions, beliefs and values. In engaging in language, speakers are enacting sociocultural phenomena; in acquiring language, children acquire culture.” (Byram, 1991:18)⁵⁶

Da bi se razumela kultura jedne zajednice, ustaljeni pristup je koncentrisanje na rečnik jezika te zajednice. Jezikom se ne saopštavaju samo propozicioni sadržaji, već idiomi, izrazi i metafore jednog jezika oslikavaju i društvene norme i verovanja jedne zajednice. Jezik ima dvostruku funkciju: osim što reflektuje kulturne vrednosti jednog društva, jezik istovremeno i definiše njegove kulturne pojmove. Obe ove funkcije podržavaju ideološki sistem vrednosti i verovanja u jednom društvu, što sve konstituise kulturni identitet jedne zajednice. Naučiti idiome i kolokacije jedne jezičko-kulturne zajednice znači uroniti u samu njenu kulturu (Bednarek & Bublitz, 2007:109; Glucksberg, 2001:89).

Ako je kultura shvaćena kao skup naučenih obrazaca ponašanja i sredstava interpretacije, jezik je onda njen ključni činilac, pošto jezik pruža uvid u svet misli, što je svakako od značaja za kognitivnu nauku. Lingvistički i kognitivni razvoj su tesno povezani, a sistem komunikacije je preduslov za postojanje intelektualnog života (Duranti, 1997:49). Jezikom govornici izražavaju svoje predstave o svetu, što jezik čini interesantnim predmetom proučavanja i sociologa i antropologa. Veliki deo čovekovog društvenog života odvija se kroz jezičko ponašanje, ili se evaluira pomoću njegove upotrebe, tako da jezik postaje pouzdano oruđe za proučavanje kulture, pošto služi kao most između čovekovih unutrašnjih misli i spoljašnjeg ponašanja. Čak i kada samo „u sebi“ artikulišemo neku misao, teško je odvojiti misao od jezika, jer je ona uvek jezikom oblikovana, oslanjajući se na ceo kulturni rezervoar koji pripada zajednici kojoj i mi pripadamo. Mi pravimo planove, rešavamo probleme, shvatamo odnose među događajima preko kulturnih predložaka, okvira i shema koji izranjaju iz upotrebe jezika u nekom društvenom okruženju. (Lee, 2007:488). Jezički sistem tako prožima sve druge

⁵⁶ „Jezik ne reflektuje objektivnu kulturnu stvarnost. On je integralni deo te stvarnosti kroz koji se oblikuju i interpretiraju ostali njeni delovi. On je ujedno i simbol te celine i njen deo koji oblikuje i istovremeno biva oblikovan sociokulturnim aktivnostima, verovanjima i vrednostima. Služeći se jezikom, govornici konstituise sociokulturne pojave; usvajajući jezik, deca usvajaju kulturu.“

sisteme unutar jedne kulture. Ili, drugim rečima: “To have a culture means to have a communication and to have communication means to have an access to a language” (Duranti, 1997:332)⁵⁷.

Jezik svojim bogatim sistemom klasifikacije kategorizuje pojave iz stvarnosti na način koji je koristan u jednoj zajednici – njime se organizuju znanja na način koji odražava potrebe, interesovanja i iskustva pojedinaca u njoj (Geeraerts & Cuyckens, 2007:5), što pomaže u proučavanju verovanja ili običaja te zajednice: “Language is not just a representation of an independently established world. Language is also that world” (Duranti, 1997:337)⁵⁸.

Jezik je tako nosilac individualnog i kolektivnog društvenog iskustva i sredstvo kojim se stiču operativna znanja o svetu (Buttjes, 1991:7). On je “the most important symbolic mediator between developing organism, psychological subjectivity, and culturally evolving surround” (Sinha, 2007:1287)⁵⁹.

Jezička kategorizacija čak i najosnovnijih objektivnih činilaca iz prirode uvek je uobličena i filtrirana kulturnim obrascima ponašanja koji im pridaju određeni značaj. Na primer, čovekov odnos prema spoljašnjoj temperaturi uslovljen je prilikama stanovanja, tipičnom odećom i vrstom radova kojima se on bavi na datom lokalitetu (Palmer, 2006:264–265).

Struktura jezika nije direktno uslovljena stvarnošću, već indirektno, našom interpretacijom stvarnosti. Đeri (Győri, 2003:86) kaže da je evolucijski neophodno da kognicija bude relativistička po prirodi, budući da je njena osnovna funkcija spoznaja sveta, da bi pojedinac sa njim bio u interakciji na najbolji način. Simboličkom snagom jezika kao društvenog kognitivnog supermodela kognicija ostvaruje ovu svoju evolucijsku funkciju. Svaki pojedinačni jezik potpuno je adaptiran prema svom fizičkom, društvenom, kulturnom i istorijskom okruženju u kome se upotrebljava i čiji model istovremeno reflektuje. Lekseme u jednom jeziku predstavljaju konvencionalne kulturne kategorije i odnose koji su govornicima korisni za uobičajeno funkcionisanje.

⁵⁷ „Imati kulturu znači moći komunicirati, a moći komunicirati znači imati pristup jeziku.“

⁵⁸ „Jezik nije puka reprezentacija nezavisno uspostavljenog sveta. I jezik čini taj svet.“

⁵⁹ „najvažniji simbolički posrednik između organizma u razvoju, psihološke subjektivnosti i okoline koja kulturno evoluira.“

Vokabulari se razlikuju od jezika do jezika u meri u kojoj se njihove kulture među sobom razlikuju (Kemmer, 2003:93).

Čiju, Leng i Kvan (Chiu, Leung & Kwan, 2007:682) na sledeći način sumiraju ulogu jezika u kulturnim procesima:

- Jezikom se kodiraju kulturna značenja, što znači da jezik predstavlja ekonomičan način kojim se u svakodnevnoj komunikaciji karakterišu iskustva i izražavaju misli
- Upotrebom jezika evociraju se ili se kreiraju reprezentacije koje u drugi plan stavljaju percipiranu stvarnosti
- Jedna zajednica deli kako formalna pravila koja važe u jeziku, tako i inherentna pravila upotrebe jezika. Kontekst igra veliku ulogu, utoliko što kroz komunikaciju kognicija postaje javna, opšta i usmerena ka zajedničkoj reprezentaciji referenta

Ovakav pogled na odnos između kulture i jezika predstavlja konstruktivistički pogled na kulturu, po kome “[...] through the use of language as discourse, the shared reality expresses itself in communicative actions; that is, language plays a pivotal role in constituting the existing social reality by providing a set of shared symbols for constructing shared meanings” (Chiu, Leung & Kwan, 2007:682)⁶⁰.

Ključno pitanje koje se postavlja u vezi sa odnosom jezika, misli i stvarnosti je da li je jezik određene kulturne zajednice determinisan načinom razmišljanja u toj zajednici, u kom slučaju jezik reflektuje i izražava iskustva svojih govornika, ili je, pak, jedna kultura determinisana jezikom. Ukoliko je ovo drugo slučaj, potpuno razumevanje iskustava članova jedne zajednice ograničeno je načinom na koji se o njima može jezikom saopštiti (Knowles & Moon, 2006:67). To nas opet vraća odnosu između hipoteze o jezičkoj relativnosti i kognitivne lingvistike – dok Vorf smatra da gramatička struktura jezika nameće kako se u jednoj kulturi tretiraju izvesni pojmovi, kognitivna lingvistika polazi od toga da ljudi, koji imaju isti kognitivni aparat, stupaju i interakciju sa različitim pojavama u okruženju, iz čega proizilazi da se različiti delovi iskustva

⁶⁰ „[...] kroz upotrebu jezika kao diskursa zajednička stvarnost dolazi do izražaja u komunikativnim aktivnostima, tj. jezik ima ključnu ulogu u konstituisanju postojeće društvene stvarnosti obezbeđujući skup zajedničkih simbola za konstruisanje zajedničkog značenja.“

konceptualizuju kao bitni. Kognitivna lingvistika ne podrazumeva deterministički odnos između jezika i kulture, već kultura predstavlja preduslov za postojanje značenja u jeziku, ali istovremeno i biva određena upravo značenjima koja uslovljava.

Sistemi klasifikacije su arbitrarni, u smislu da će se razlikovati od jedne kulture do druge, usled različite interpretacije stvarnosti, čime se objašnjavaju razlike u vokabularu i semantičkim poljima u različitim jezicima. Razlike se mogu primetiti i u emotivnom vokabularu. Međutim, sličnosti koje očigledno postoje, uprkos različitim kulturnim okvirima, posledica su bioloških činilaca, koji su zajednički svim ljudima.

Neuro-genetska i fiziološka sličnost s jedne strane, i univerzalnost socio-kulturne strukture, koja se ogleda u tome da je čovek pre svega društveno biće koje živi u nekakvoj zajednici s druge, sugerišu da sva ljudska bića imaju jednaku sposobnost da kognitivno spoznaju spoljašnji svet. Međutim, to nije slučaj – ljudi funkcionišu u sistemu dobro utvrđenih standarda i tabua nametnutih od strane vremena i društva u kome žive (Popadich, 2004:17–18). Primenjeno na konceptualni domen emocija, to znači da se svaki jezik koristi nekom vrstom „kulturnog filtera“ (cultural filter) (Dobrovol'skij & Piirainen, 2005:16) koji propušta samo onoliko bioloških činilaca koliko je neophodno u datoj kulturi za adekvatno funkcionisanje u njoj.

Iz ovoga, naravno, ne sledi da govornici istog jezika imaju uvek identične predstave o onome o čemu govore. Pitanje koje se stoga postavlja je koliko kulturnog znanja je zajedničko svim članovima zajednice o kojoj je reč, ali je činjenica da oni moraju deliti ona verovanja i shvatanje situacije koji ne zavise od klasnih, starosnih ili polnih razlika, na primer (cf. Duranti, 1997:32; Palmer, 2006:274).

Rekli smo već da pojam emocije tipično u sebi integriše i fiziološku i kognitivnu i društvenu komponentu. Psiho-biološka osnova emocija je verovatno univerzalna (Kövecses, Palmer & Dirven, 2003:151) i ona je odgovorna za mnoge sličnosti u konceptualizaciji emocija u različitim kulturama, što je i očekivano, ako prihvatimo tezu da su emocije filogenetsko sredstvo adaptacije na spoljašnje životne uslove (Ekman, 1999:53).

Levenson, Soto i Pol (Levenson, Soto & Pole, 2007:787;792) daju pregled istraživanja iz oblasti kulturnih uticaja na periferne fiziološke odgovore. Oni kažu da

kultura najviše utiče na subjektivne izveštaje o fiziološkom odgovoru⁶¹. Međutim, kada su direktno mereni fiziološki odgovori na precizno definisane stimulse, uticaj kulture bio je minimalan. Oni zaključuju da uticaj kulture na emocije varira u zavisnosti od toga koji se aspekt emotivnog iskustva uzima u obzir, pri čemu se najveći uticaj kulture ogleda u introspektivnim emotivnim izveštajima, zatim nešto slabiji uticaj se vidi u izrazima lica, dok je minimlan uticaj kulture na odgovor autonomnog nervnog sistema. Pritom, Levenson, Soto i Pol skreću pažnju da ove nalaze treba uzeti sa rezervom, budući da je izvršen mali broj istraživanja i smo nekoliko laboratorija.

Emotivna pobudenost određena kao fiziološka reakcija može biti višesmislena, budući da ubrzan rad srca ili promene u disanju, na primer, mogu biti znaci različitih emotivnih stanja. Štaviše, moguće je i iskusiti više emocija istovremeno. Stoga svaka interpretacija emotivnog stanja mora uključivati i opažanje uzročno-posledične veze između događaja i emotivnog stanja, što je element kulture jednog društva, a usvaja se socijalizacijom (Peterson, 2006:116). Ili, drugim rečima: “Concepts like anger, love, fear, sadness, and so forth do not have referents in identifiable and discrete mental conditions. The language of emotion gains its meaning not by reference to ‘internal’ states but by the way it operates within patterns of cultural relationships” (Barker, 2002:99)⁶².

Ono što utiče na formiranje različitih emocionalnih koncepata jeste različito kulturno i društveno okruženje, pošto društveni konteksti koji izazivaju emocije neće biti isti ni za sve članove jedne kulturne zajednice, ni za pripadnike različitih kultura (Kövecses, Palmer & Dirven, 2003:153; Ekman, 1999:53). Ili, po rečima Vježbice “Every language imposes its own classification upon human emotional experience, and English words such as *anger* or *sadness* are cultural artifacts of the English language, not culture-free analytic tools” (Wierzbicka, 1992:546)⁶³.

⁶¹ Što je i logično, ako se ima u vidu da se saopštavanje vrši jezikom koji prelama stvarnost na način koji je karakterističan za jednu kulturnu zajednicu.

⁶² „Pojmovi bes, ljubav, strah, tuga i tako dalje nemaju referente u diskretnim mentalnim stanjima koje je moguće tačno identifikovati. Jezičke oznake za emocije ne dobijaju značenje zato što upućuju na ‘unutrašnja’ stanja, već zato što funkcionišu u sklopu obrazaca povezanih kulturom.“

⁶³ „Svaki jezik nameće sopstvenu klasifikaciju emotivnog iskustva, a engleske reči kao što su *anger* [bes] ili *sadness* [tuga] predstavljaju kulturne artefakte engleskog jezika, a ne kulturno neobeležena analitička sredstva.“

Određenost svakog pojma kulturom, pa i pojma emocije, ogleda se u činjenici da svaki pojam nastaje u specifičnoj društvenoj zajednici kada se ona nalazi na određenom stupnju razvoja i u specifičnoj društveno-istorijskoj situaciji. Etnička određenost pojma emocije uslovljena je socio-kulturnim odlikama jedne jezičko-kulturne zajednice, kao što su tradicija, specifičnosti načina života, stereotipi, modeli ponašanja i običaji. Sve ovo je plod istorijskog razvoja zajednice o kojoj je reč. Iz toga proizilazi da je pojam emocije “a complex formation whose main characteristics are its cognitive, cultural determination and a multi-layer structure” (Кириченко & Шамаєва, 2008:64)⁶⁴.

Istraživanja iz oblasti odnosa između emocija i kulture uglavnom se oslanjaju na utvrđivanje toga koje emocije su biološki određene i stoga univerzalne, a koje su socijalno konstruisane, i stoga kulturno specifične. Medin, Anzvort i Hiršfeld (Medin, Unsworth & Hirschfeld, 2007:635) kažu da ipak najveći broj istraživača veruje da su neke komponente emotivnog iskustva, kao što su neki izrazi lica ili lučenje nekih hormona univerzalne, ali da su načini ispoljavanja emocija i kategorizacija kulturno specifični. Predmeti ovih istraživanja su, kako Medin Anzvort i Hirsšfeld (ibid., 635–636) navode

1. da li je emocija leksikalizovana
2. u kolikom stepenu emotivni termini korespondiraju jedni drugima u različitim kulturama
3. da li postoje razlike u pravilima koja važe za ispoljavanje emocija i koji aspekti ispoljavanja su voljni, a koji ne

Kulturni konstrukcionisti zagovaraju tezu da je emotivno iskustvo pre svega određeno kulturom koja je strukturirana subjektivnom realnosti (Fessler, 2004:209). Prisustvo ili odsustvo neke emocije zavisi od prirode društvenog konteksta u jedinstvenom kulturnom okruženju, kao i od kognitivnih konstrukcija emotivno relevantnih događaja kod onoga koji neku emociju opaža (Thamm, 2006:16). Pitanje koje se zatim postavlja je da li je iz konstrukcionističkog ugla moguće diferencirati emotivne kategorije, ako prihvatimo da društveni sadržaj koji se za određenu emociju vezuje varira od vremena do vremena i od mesta do mesta. Drugim rečima, ono što

⁶⁴ „kompleksna formacija čije su osnovne karakteristike njena kognitivna, kulturna uslovljenost i višeslojna struktura.“

izaziva strah u jednoj kulturno-specifičnoj situaciji ne mora obavezno izazvati istu emociju u nekoj drugoj (ibid.).

Emocije takođe predstavljaju kulturni model jedne zajednice: “They are constructions of the emotional situation, based on cultural meanings and practices, and they are goals that make sense only within parameters of the cultural models.” (Mesquita & Leu, 2007:753)⁶⁵.

U proučavanju emocija, kulturna psihologija pokušava da da odgovori na sledeća pitanja (Shweder & Haidt, 2000:398–399):

1. Šta tačno u značenjskom sistemu određuje neko iskustvo kao emociju?
2. Koja su emocionalna značenja istaknuta u različitim etničkim grupama u različitim periodima i na različitim mestima?
3. Kako se različiti događaji iz stvarnosti emocionalno reflektuju u različitim etničkim grupama u različitim periodima i na različitim mestima?
4. Kako se usvajaju emocionalno obojena značenja, odnosno, kakva je uloga svakodnevnog govora i društvene interpretacije u aktivaciji emocionalno obojenih značenja?

Pošto se emocije konstituišu u jeziku i pošto je njihovo značenje nemoguće interpretirati bez jezika, nije neobično to što se u različitim jezicima ova značenja različito konstituišu i što su ona među sobom često nepodudarna (Taylor, 2006:36). Teoretičari koji veliku pažnju posvećuju proučavanju leksike smatraju da se emocija i kreira kroz jezik, a ne samo jezikom oblikuje. Iz ovog ugla, sama suština emocije je u načinu na koji ljudi označavaju svoja subjektivna iskustva. Po njima, da bi se neka emocija proglasila univerzalnom, potrebno je da ona ima identične leksičke elemente u svim jezicima. Davanje jeziku ključne uloge u konceptualizaciji emocija predstavlja dobru osnovu za stav da kultura duboko utiče na to kako se emocije doživljavaju. Sa ove tačke gledišta potpuno se u drugi plan stavljaju biološki faktori (Levenson, Soto & Pole, 2007:781–782). Međutim, osim jezika i kulture, nikako se ne može zaobići biološka podloga emocija, kao ni značaj promene društvenih prilika tokom vremena na prostoru koji jedna zajednica naseljava.

⁶⁵ „One su konstruisane emotivne situacije, zasnovane na kulturnim značenjima i običajima i imaju smisla samo u okviru parametara kulturnog modela.“

Emocije kao kulturno uslovljeni pojmovi nameću jednoj zajednici različite kognitivne scenarije za svaku pojedinačnu doživljenu emociju. Ovaj kognitivni scenario ne bazira se samo na biološkoj i psihološkoj osnovi, već isključivo na kombinaciji ovih elemenata sa kulturnim obeležjima etnosa o kojem je reč (Шаховский, 2008:22). Upravo iz tog razloga se jezička realizacija, to jest verbalizacija emocija u različitim kulturama ne podudara ni po broju leksičkih jedinica ni po njihovom značenju. Pritom ne treba gubiti iz vida, kako kaže Solomon (Solomon, 2007b:261), da ono što se u jeziku leksikalizuje kao emocija jeste zapravo retroaktivno sumiranje vrlo složenog niza reakcija i iskustava, a ne jedno jedinstveno mentalno stanje. Ukupna emotivna leksika i frazeologija jednog jezika predstavlja „nacionalnu sliku osećanja“ (Шаховский, 2008:288) jedne zajednice. Zato je moguće da različiti narodi, ili govornici različitih jezika, ili ljudi koji pripadaju različitim kulturnim tradicijama, ili čak ljudi iz različitih epoha imaju različite teorije o emocijama koje doživljavaju (Taylor, 1995:12). Alvarado i Džemson (Alvarado & Jameson, 2008:12) navode da neke kulture pripisuju različite stepene emocionalnosti u zavisnosti od rodnih uloga, dok neke druge emocionalnost dele prema klasnoj pripadnosti.

Kevečeš (Kövecses, 1995:181) kaže da ako pođemo od toga da je konceptualizacija emotivne terminologije uslovljena samo kulturom, očekivali bismo da što se više kulture među sobom razlikuju, to će se više konceptualizacije razlikovati, a onda i terminologije. Ili, s druge strane, ako sva ljudska bića fiziološki jednako funkcionišu, fiziološke komponente emocija, kao i emotivna terminologija poklapaće se u različitim kulturama.

Čak i ako prihvatimo da su emocije relativno univerzalni psiho-biološki mehanizmi, među kulturama uočavaju se razlike između onoga što neku emociju izaziva, kao i intenziteta emotivnih reakcija na slične događaje (Scherer, 1997:118). Macumoto i Hvang (Matsumoto & Hwang, 2012:98–98) ilustruju ovo jednim primerom iz američke kulture. Naime, vožnja se u američkoj kulturi povezuje sa kulturnim vrednostima nezavisnosti, slobode, mobilnosti i bogatstva, te stoga sticanje vozačke dozvole u ranom životnom dobu predstavlja ostvarenje željenog cilja i izaziva osećanje radosti. Ovo je „naučena“ emotivna reakcija, budući da pripadnici ove kulture kulturnim putem usvajaju asocijativnu vezu između vožnje i vrednosti u svojoj kulturi.

Kevečeš je ispitao podatke iz različitih kultura u vezi sa emocijom besa i zaključio da nijedan od dva gorenavedena pogleda ne oslikava na zadovoljavajući način složene odnose između jezika, ljudskog tela i kulturnog konteksta. On zaključuje da fiziologija ljudskog organizma i kultura utiču na konceptualizaciju, koja potom uslovljava jezičku realizaciju emocija (Kövecses, 1995:182). Iako je jezik u velikoj meri produkt kulturne tradicije, ovi kulturni elementi su na različite načine ograničeni biološkim svojstvima organizma (Levinson, 2003:27).

Solomon (Solomon, 2007a:68) smatra da se emocije prvenstveno konstruišu kulturnim putem. Po njemu, okolnosti i kulturni pojmovi jedne zajednice utiču na konstruisanje emocija čak i više nego biološke i neurološke funkcije organizma. Treba empirijski utvrditi da li su neke emocije univerzalne, a ne tu tezu prihvatiti kao aksiom. S tim u vezi pomenućemo Averilovo mišljenje (Averill, 1990:126–127), po kome su same emocije kulturne kreacije koje su od većeg značaja za društvo kao celinu nego za pojedinca i da su zapravo emocije jedan od osnovnih načina na koji se kulture među sobom razlikuju. Tako tuga nije samo unutrašnji bol uzrokovan gubitkom drage osobe, već je i čitav set dužnosti koji je nametnut i ožalošćenom i društvenoj grupi kojoj on pripada. Ispoljavanje besa takođe je sankcionisano društvenim normama, a čak i izrazito biološki primitivne emocije, poput straha manifestuju se kao društveni konstrukti u smislu da svaka zajednica ima „svoje“ strahove, koji se mogu odnositi na neke prirodne nepogode, strah od (nekog) boga ili neke političke doktrine, a deliti taj strah znači pripadati određenoj kulturnoj zajednici.

Ne treba posebno isticati očiglednu činjenicu da se u različitim jezicima emocije označavaju različitim rečima – nazivi emocija su arbitrarni kulturni elementi jedne zajednice koja govori jednim jezikom. Međutim, iza ove jednostavne tvrdnje krije se zapravo veoma složeno pitanje: da li je ova razlika samo u rečima, ili se razlikuje i njihov referent? Čak i ako prihvatimo da su neurobiološki procesi identični kod svih ljudi i ako ustanovimo da izvesni događaji i situacije izazivaju iste fiziološke reakcije i slična ponašanja kod pripadnika različitih kultura i/ili govornika različitih jezika, postavlja se pitanje da li je ono što govornici srpskog jezika nazivaju *srećom* ista emocija koju govornici engleskog nazivaju *happiness*.

Solomon zaključuje da je emocija “a system of concepts, beliefs, attitudes, and desires, virtually all of which are context-bound, historically developed, and culture-specific (which is not to foreclose the probability that some emotions may be specific to all cultures)” (Solomon, 2007a:75)⁶⁶.

Ovo znači da čak i ako prihvatimo tezu da postoje univerzalne, primarne emocije zajedničke svim ljudima, u konkretnim situacijama njih je nemoguće sresti u „čistom“ vidu. Tako se, na primer, bes smatra bazičnom emocijom, ali se ono što bes izaziva razlikuje od kulture do kulture. Razlikuju se takođe i načini ispoljavanja besa: dok je u nekim zajednicama prihvatljiv način izražavanja besa bezizražajno, kameno lice, u nekim drugim zajednicama to je grimasa ili zlobni osmeh (Solomon, 2007a:102). Ove suptilne razlike među kulturama mogu dovesti do problema u efektivnoj komunikaciji (Anger Elfenbein & Ambady, 2003:160).

Osim toga, emocije se mogu smatrati arbitrarnima samo posmatrane izvan bilo kakvog kulturnog okvira. Svaka kultura ima svoj određeni emotivni repertoar. Tako će, na primer, bes biti primarna emocija u društvu koje stavlja poseban akcenat na odgovornost, dok će strah biti primaran u društvu koje je suočeno sa opasnostima sa kojima ne može da izađe na kraj. Unutar jedne kulture uvek će postojati emocije koje su „centralnije“, odnosno primarnije od nekih drugih (Solomon, 2007a:116).

S tim u vezi Dzokoto i Okazaki (Dzokoto & Okazaki, 2006:119) navode da emotivni vokabular engleskog jezika ima više od 2000 reči, iako je u svakodnevnoj upotrebi većine govornika oko 50% od ovog broja, dok s druge strane postoje jezici čiji emotivni vokabular broji tek 59 reči. Broj reči u emotivnom vokabularu može se dovesti u vezu sa stepenom važnosti emocija u jednoj kulturnoj zajednici. Kada je reč o zapadnoj kulturi, moglo bi se zaključiti da veća pažnja koja se pridaje nijansama u različitim psihološkim stanjima dovodi do većeg broja reči koje u jezicima ovih kultura postoje, to jest do bogatijeg emotivnog leksikona. To nas vraća na činjenicu da je i sam pojam emocije zapadnjački konstrukt, budući da u mnogim jezicima ne postoji prevodni ekvivalent za sam termin emocije i da u njima fiziološka komponenta emocija

⁶⁶ „sistem pojmova, verovanja, stavova i želja, koji su gotovo svi uslovljeni kontekstom, koji su se istorijski razvili i koji su specifični za datu kulturu (što ne isključuje unapred mogućnost da su neke emocije zajedničke za sve kulture).“

ima primat nad leksikom koja izražava subjektivno stanje (Dzokoto & Okazaki, 2006:120).

Iz sociološkog ugla, emocije uključuju sledeće elemente (Turner & Stets, 2006:9):

1. Biološku aktivaciju ključnih telesnih sistema
2. Društveno konstruisane kulturne definicije i ograničenja u vezi sa tim koje emocije neka situacija izaziva i koje emocije je prikladno u nekoj situaciji ispoljiti
3. Upotrebu leksičkih oznaka koje postoje u jednoj kulturi da se označe unutarnje senzacije
4. Izražavanje emocija, što uključuje izraze lica, promene u glasu i gestove
5. Opažanje i procenjivanje situacija i događaja.

Međutim, nisu svi ovi činioци neophodni za nastanak emocije (ibid.), kao što nijedan od ovih elemenata – biologija, kulturni konstrukti i kognicija – ne može sam za sebe da objasni ni doživljavanje emocija ni njihovo izražavanje (ibid., 10).

Pavlenko (Pavlenko, 2005:78) kaže da u sadašnjem trenutku ne postoji saglasnost o:

1. Konceptu emocije, rečima kojima se emocije izražavaju i fizioloških procesa u organizmu
2. Strukturi i prirodi samog koncepta emocije
3. Strukturi emotivnog leksikona

Pavlenko (Pavlenko, 2005:78–80) razlikuje sledeća tri pristupa proučavanju:

1. Nativistički, po kome su i jezik i koncepti urođeni i univerzalni, a reči su samo refleksije mentalnih koncepata. Iz ovog ugla svi emotivni koncepti su primarni, bazični i pankulturni, bez obzira na to da li u pojedinim jezicima za njih postoje reči ili ne. Razlike u značenjima koje postoje u raznim jezicima posledica su samo konvencija upotrebe i međujezičke razlike u emotivnim leksikonima jezika ne doprinose razumevanju toga šta čovek oseća.
2. Univerzalistički, po kome su emocije biološki procesi uslovljeni evolucijom. One se izražavaju univerzalnim izrazima lica. Po ovom shvatanju, i koncept

emocije i jezik su sekundarni. Konceptualna kategorija nastaje kada povežemo situaciju u kojoj smo se našli sa procesima u mozgu koji generišu emociju, a reči su samo oznake za njih. Time se objašnjava utemeljenost u telesnim iskustvima mnogih metafora kojima se o emocijama govori. Po ovom shvatanju neke emocije su primarne, mada pristalice ovog pristupa različito gledaju na to koliko ima primarnih emocija i koliko su one univerzalne.

3. Relativistički, ili socio-konstrukcionistički pristup, koji dovodi u pitanje i postojanje primarnih emocija kao i univerzalnost samog koncepta emocije, smatrajući i jedno i drugo zapadnjačkim kulturnim konstruktom. Iz ovog ugla jezik je taj koji dovodi do usvajanja koncepta, a koncepti utiču na interpretaciju telesnih promena u organizmu. Po ovom shvatanju afektivna socijalizacija je neraskidivi deo procesa jezičke socijalizacije: jezikom se detetu skreće pažnja na pojave vezane, recimo, za bes. Vremenom dete formira i modifikuje konceptualnu kategoriju besa, a istovremeno uči kako da interpretira fiziološke promene, spoljašnje događaje vezane za ovu kulturno-specifičnu emociju, kao i da proceni da li neko s pravom ovu emociju oseća i kad i kako na ovu emociju da reaguje.

Ono što je zajedničko ovim trima pristupima je priznavanje činjenice da govornici različitih jezika o emocijama govore na različite načine i različito na njih reaguju. Ono u čemu se razlikuju je stepen važnosti koji pridaju međujezičkim razlikama i način konceptualizacije odnosa između jezika i kulture – s jedne strane nativisti i univerzalisti polaze od toga da emocije postoje nezavisno od toga da li su u jeziku prisutni nazivi za njih. Relativisti, pak, smatraju da ako u jeziku ne postoji oznaka, onda nema ni jedinstvenog koncepta za datu emociju. Ovo naravno ne znači da govornici engleskog jezika nikada nisu osetili emociju koju Nemci zovu *Schadenfreude*⁶⁷, ili da se ova reč ne može prevesti na engleski, niti da se ova emocija ne može definisati ili opisati izvan nemačkog jezika. S druge strane, ovo znači da govornici engleskog jezika nemaju kroz sopstveno iskustvo usvojen koncept pomoću kojeg spontano mogu da kategorizuju događaje i situacije kao nešto povezano sa emocijom *Schadenfreude*, to jest postojanje same lekseme svedoči o tome da ovakva situacija u nemačkom jeziku i kulturi ima značaj koji ova emocija u anglo-kulturi nema (cf. Pavlenko, 2005:85; Matsumoto &

⁶⁷ Zluradost

Hwang, 2012:106). Kako to Solomon (pomalo etnocentrično) kaže “we never bothered to invent a word for it, since we do not think that we should approve of it, so we had to import a label from German” (Solomon, 2007b:258)⁶⁸. Ili, po rečima Pinkera: “When English-speakers hear the word Schadenfreude for the first time, their reaction is not, ‘Let me see... Pleasure in another's misfortunes... What could that possibly be? I cannot grasp the concept; my language and culture have not provided me with such a category.’ Their reaction is, ‘You mean there's a word for it? Cool!’” (Pinker, 1998:367)⁶⁹.

Nove lekseme za emocije ulaze u emotivni vokabular jezika kako iz drugih jezika (poput *angst*, *amok*), tako i iz različitih subkulturnih grupa, kao što su muzičari (*blues*) ili narkomani (*juiced*, *wasted*), ili iz slenga (*pissed*, *bumped*) (Pinker, 1998:367).

Ovo nas dovodi do sledećeg zapažanja: bez obzira na to da li prihvatamo ili ne tezu o univerzalnosti i urođenosti emocija, samo proučavanje fiziološke komponente ne može nam dati odgovor na to kako pojedinac, ili kako neka društvena zajednica konceptualizuje emocije, kao ni u kakvom odnosu stoje kulturni okvir emocija u jednom društvu i kulturni model koje to društvo ima. Macumoto i Hwang (Matsumoto & Hwang, 2012:103) smatraju da se subjektivno emotivno iskustvo nalazi u sredini između bioloških i kulturoloških faktora.

Ovom zadatku se može pristupiti jedino „iznutra“, što u ovom slučaju znači proučavanjem jezika kojim se o nekom emotivnom iskustvu saopštava. Pritom ne mislimo samo na pojedinačne lekseme u jeziku kojima se emocije označavaju, već i na nizove metafora koje u svakom jeziku postoje i koje nisu naprosto samo referentnog karaktera, već su i dijagnostičko sredstvo za identifikovanje emocija, kao i njihovo objašnjenje. Čim u određenoj kulturi postoji ime za neku emociju, u njoj mora postojati i nekakva teorija o toj emociji (Solomon, 2007a:70).

Skrećemo pažnju ovom prilikom da se ovde radi o dve različite stvari: subjektivni opis onoga što čovek oseća nije isto što i objektivni opis fizioloških promena koje

⁶⁸ „nikad se nismo potrudili da izmislimo reč za to, pošto mislimo da to nije dobro, pa smo morali da uvezemo oznaku iz nemačkog.“

⁶⁹ „Kada govornici engleskog čuju reč Schadenfreude prvi put njihova reakcija nije ‘Hm... Radovanje tuđoj nesreći... Šta li je to? Ja ne mogu da razumem taj pojam; moj jezik i kultura nemaju tu kategoriju.’ Njihova reakcija je ‘Hoćeš da kažeš da postoji reč za to? Strava!’“

emociju uzrokuju. Štaviše, čovek i nije svestan svih mehanizama i fizioloških promena kada doživljava neku emociju. Ali ono čega jeste svestan on mora izraziti rečima, što je onda polazna tačka za sva dalja psihobiološka istraživanja. Izveštaj o ličnom iskustvu je neophodan za otkrivanje ontološke strukture svesti (Goddard, 2010:86).

Kada čovek govori o svojim mislima i osećanjima, on se koristi pojmovima koji su mu dostupni, koji postoje u njegovom jeziku i u njegovoj kulturi. Samo postojanje reči u jeziku dokaz je da iza nje postoji psihološki stvaran koncept. To što je ovaj koncept kulturno specifičan ne čini ga manje stvarnim ni za doživljavača, ni za istraživača (Goddard, 2010:86).

Po Šahovskom (Шаховский, 2008:384) jezik je ključ za proučavanje emocija, jer se jezikom emocije imenuju, izražavaju, opisuju, imitiraju, simuliraju, kategorizuju, klasifikuju, strukturiraju i komentarišu. Jezik je taj kojim se u komunikaciji formira emocionalna slika sveta jedne jezičko-kulturne zajednice. Emocija je tako jednako produkt jezika i produkt biologije, neurologije i psihologije (Solomon, 2007b:124).

Da li će neka dva osećanja biti interpretirana kao dve instance jedne iste emocije ili se radi o dve različite emocije u mnogome zavisi od jezika kroz koji se, kao kroz prizmu, prelama čovekovo iskustvo (Wierzbicka, 1999b:26). Tako, na primer, dok govornici engleskog jezika razlikuju emocije *shame* i *embarrassment*, u srpskom pojam *stida* pokriva i jedan i drugi slučaj.

To nas dovodi do još jednog složenog odnosa između jezika i fenomena emocije. Postavlja se pitanje da li su nazivi emocija samo oznake koje postoje nezavisno od emocija, ili nazivi emocija doprinose konstruisanju samih emocija, tako što utiču na formiranje određenih pretpostavki, normi i očekivanja, koji opet mogu da utiču na ponašanje i međuljudske odnose (Wierzbicka, 1992:553-554).

Šerer (Scherer, 1987:35⁷⁰) i Mesquita, Frijda i Šerer (Mesquita, Frijda & Scherer, 1997:263) skreću pažnju na to da je imenovanje emocija nezavisno od samog emotivnog iskustva i unekoliko arbitrarno, budući da se rečima osvetljavaju različiti aspekti emotivnog procesa u zavisnosti od komunikacijskih potreba govornika. Šerer (Scherer, 1987:35) ovo ilustruje sledećim primerima iz engleskog:

⁷⁰ Paginacija prema elektronskoj verziji članka

- Osvetljena je fiziološka, reaktivna komponenta: *aroused*
- Osvetljena je kognitivna komponenta: *bewildered*
- Osvetljen je društveno-motivacioni antecedent: *jealous*
- Osvetljena je tendencija ka delovanju: *hostile*

Vježbicka (Wierzbicka, 1999b:34, 265) skreće pažnju na to da nije samo leksikon jednog jezika taj koji ukazuje na emotivnu sliku jedne kulture. Gramatika takođe ukazuje na karakteristične specifičnosti. Tako, recimo, u engleskom jeziku, aktivni glagoli poput glagola *rejoice* su gotovo iščezli, ustupivši mesto „pasivnim“ pridevima, poput *happy* ili *pleased*. Oni aktivni glagoli koji se i dalje upotrebljavaju često imaju negativnu ili humorističku konotaciju, poput *fume*, *sulk* ili *pine*.

Konceptualizacija i semantizacija emocija ne zasniva se samo na leksikalizaciji, već ona može biti i neverbalna (Шаховский, 2008:26; Wierzbicka, 1999b:29). Šahovski govori o konceptualnoj vizualizaciji emocija, putem gestova, poza, mimike i pantomime i o konceptualnoj audizaciji, u vidu prozodije i fonacije. Tako konceptualizacija emocija postoji i na jezičkom i na izvanjezičkom planu. Forme kojima se emocije izražavaju uvek su semantički definisane i stoga komunikativno relevantne.

Planalp i Ni (Planalp & Knie, 2002:57–64) kažu da se odnos između emocija i jezičkog izražavanja istih može posmatrati na nekoliko načina:

1. Sa ekspresivne tačke gledišta, emocije su fokus, a izrazi su njihove sporedne manifestacije. Tipični emotivni model iza ovog stanovišta je da su emocije odvojene kategorije, poput različitih supstanci u posudama. U ovom pristupu naglašava se slanje emotivne poruke.
2. Sa konvencionalne tačke gledišta, komunikacija je fokus, a emocija je samo sadržaj poruke. Modeli iza ovog stanovišta su emocije kao kategorije, dimenzije emocija (pozitivne i negativne) i intenzitet. U ovom pristupu naglašava se ispravno primanje emotivne poruke.
3. Sa retoričke tačke gledišta, društvena situacija je fokus, a komunikacijom emocija rešava se neka situacija. Ni komunikacija ni emocija nisu u prvom planu, već su one sredstvo za ostvarenje nekog cilja. Model iza ovog stanovišta je emocija kao proces koji uključuje događaj koji izaziva

emociju, procenu, fiziološke promene, spremnost za delovanje i regulativne procese. U nekim slučajevima sve ove komponente mogu biti osvetljene u komunikaciji, mada to tipično nije slučaj. U ovom pristupu jednako su naglašene uloge i odašiljača i primaoca emotivne poruke.

Iz svega navedenog proizilazi da se emocije mogu shvatiti ili kao nezavisni entiteti ili kao apstrakcije koje potiču iz jezičkog iskustva. To znači da se proučavanju emocija može pristupiti iz dva smera: kao polazna tačka može se uzeti samo emotivno iskustvo ili emotivni vokabular. Različiti smerovi dovode do unekoliko različitih rezultata (cf. Vainik & Kirt, 2008:383), ali ono što je u svakom slučaju zajedničko za svako jezičko-kulturno proučavanje emocija je zaključak da se emocije ne mogu proučavati izvan sociokulturnog konteksta u kome se one doživljavaju, razumeju i u kome se o njima govori (Boellstorff & Lindquist, 2004:439).

Citiraćemo ovde vrlo sažet, a ilustrativan primer problema sa kojima se susreću oni koji se bave složenim međudnosom emocija i kulture:

“Emotions are cultural constructions. Emotions are products of interactions and histories. Emotion terms are like color terms, reflecting universals more than particulars. Emotions are the hard-wired reflexes of early hominid evolution. Languages are merely windows on universal emotions. Languages significantly impact the experience of variable social sentiments. ‘Emotion’ has a meaning largely fixed by evolutionary psychology. ‘Emotion’ does not mean one thing; it has no essence. True? False? All of the above?” (Wilce, 2004:2)⁷¹

Odnos između pogleda da su emocije oblikovane kulturom i pogleda da se emocije događaju u čoveku može izgledati kontradiktoran. Međutim, Vježbicka (Wierzbicka, 1999a:33) smatra da to nije slučaj. I reči i emotivni koncepti kao „vlasništvo“ pojedinca opet su kulturni artefakti zajednički svim ljudima koji žive u jednoj zajednici. Osećanja jesu ono što je lično i privatno, ali se ona jedino mogu interpretirati i o njima se može govoriti konceptualizacijama koje obezbeđuju kultura i jezik date zajednice. Vježbicka dalje (ibid., 63–64) kaže da su i ovi subjektivni osećaji ipak na neki način uslovljeni kulturom – zasnivaju se na kognitivnim scenarijima koje

⁷¹ „Emocije su kulturni konstrukti. Emocije su proizvodi interakcija i istorijskog razvoja. Oznake za emocije su poput oznaka za boje, odnose se na univerzalije, a ne na pojedinačne slučajeve. Emocije su direktni refleksi rane evolucije hominida. Jezici su samo prozori u univerzalnost emocija. Jezici u znatnoj meri utiču na doživljaj različitih društvenih osećanja. ‘Emocija’ ima značenje koje je umnogome fiksirano evolutivnom psihologijom. ‘Emocija’ ne znači ništa, ona nema suštinu. Tačno? Netačno? Sve navedeno?“

određena kultura oblikuje. Drugim rečima, ono što kod članova jedne zajednice izaziva neke osećaje kulturno je uslovljeno, te su na taj način i sami osećaji indirektno ograničeni kulturnim konvencijama. Tako Šerer (Scherer, 1999:650) kaže da postoje dokazi da su razlike među kulturama, kao što su frekventnost nekih događaja, poput recimo zločina, zatim važnost nekih aspekata društvenog života, poput porodice, na primer, definisanje sopstvenog identiteta i priroda sistema vrednosti u jednoj kulturi od velike važnosti prilikom elicitanje i diferencijacije emocionalnih reakcija. Emocije su istovremeno i potpuno privatne i u velikom stepenu kulturno zavisne, zbog čega su i jezik konceptualizacija na kojoj se on temelji snažno kulturno obeleženi (Kövecses, 2005:35).

Iz toga sledi da konflikt između biološke i kulturne dimenzije osećaja i emocija ne postoji. Kao što ne postoji konflikt između činjenica da se o emocijama razmišlja i govori na različite načine u različitim društvima i da je, pak, moguće naći i dosta sličnosti među njima. Interkulturalne sličnosti i razlike kada se radi o emocijama uslovljene su barem jednim delom sličnostima i razlikama u konceptualizaciji događaja koji ih izazivaju, kao i načinima enkulturacije pojedinaca u pogledu emotivnih reakcija. Primenjeno na emotivni vokabular, to znači da je moguće naći manji broj leksičkih jedinica koje su podudarne u raznim kulturama i veliki broj jedinica koje su kulturno specifične (Schrauf & Durazo-Arvizu, 2006:288). Skrećemo ovim putem pažnju da iako kultura ima veliku ulogu u konceptualizaciji emocija u jednoj jezičko-kulturnoj zajednici, to nikako ne znači da se sama emocija može svesti na kulturne činioce:

“Just as the skin which covers human bodies and the capacity for language which ultimately produces human history are natural endowments of humankind, so the emotions which animate human actions, while culturally expressed, are also explicable in terms of the biological processes of evolution which make humankind naturally social.” (Barbalet, 2004:25)⁷²

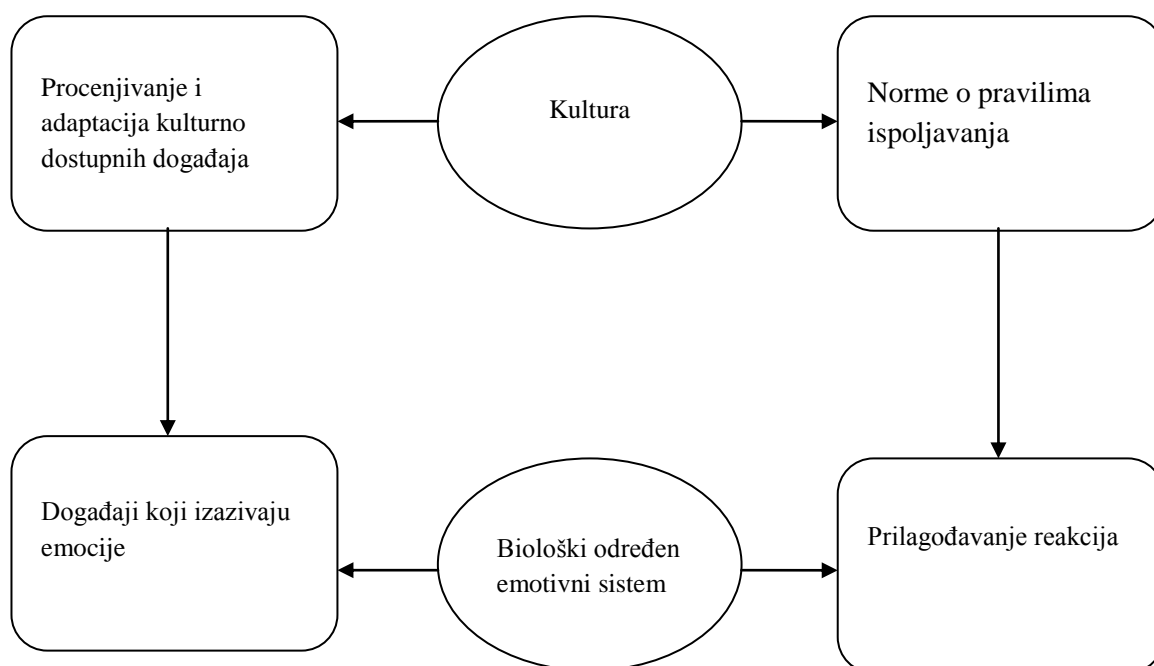
Macumoto i Hwang (Matsumoto & Hwang, 2012:92) na specifičan način pokušavaju da pomire nesuglasice koje postoje između pristalica shvatanja da su emocije ili biološki ili kulturološki determinisane. Oni predlažu sledeći okvir, koji u sebe uključuje i biološku, i kulturološku, i lingvističku komponentu:

⁷² „Kao što su koža što pokriva čovekovo telo i jezička sposobnost, koja u krajnjoj liniji omogućava postojanje istorije, darovani čovečanstvu od strane prirode, tako i se i emocije, koje oživljavaju čovekove aktivnosti, iako ispoljavane kulturnim putem, mogu objasniti biološkim, evolutivnim procesima, koji su čovečanstvo učinili prirodno društvenim.“

- Neke emocije su proizvodi evolucijskog razvoja, što daje osnov za prepoznavanje univerzalnosti u trenutnim reakcijama
- Kulture regulišu biološke emocije tako što određuju šta koje emocije izaziva i koriguju reakcije na događaje koji ih izazivaju
- Čovekove kognitivne sposobnosti, među koje spada i jezik, omogućavaju jednoj kulturi da konstruiše emocije kulturnim putem i izvede njihova asocijativna značenja. Osim toga, jezik omogućava izražavanje sopstvenog emotivnog iskustva, koje je takođe kulturno konstruisano

Ovakav ugao posmatranja čini dilemu da li su emocije biološki ili kulturno uslovljene izlišnom i nameće drugačiji pogled na stvari: postavlja se pitanje u kolikom stepenu biološki i kulturološki faktori utiču na emociju. Macumoto i Hwang zaključuju da “the relative contribution of biological and cultural factors to emotion depends on what emotion is being studied and the specific domain of emotion assessed” (Matsumoto & Hwang, 2012:92)⁷³.

Grafički, oni ovaj složeni međuodnos predstavljaju ovako:

Slika 3
(Prema Matsumoto & Hwang, 2012:92)

⁷³ „relativni doprinos bioloških i kulturoloških faktora emociji zavisi od toga koja se emocija proučava i od specifičnog domena u odnosu na koji se emocija procenjuje.“

Kada se oceni da jedan događaj unutar kulturne zajednice zavređuje emotivnu reakciju, kulturna procena utiče na reakciju, povezujući tako emociju sa određenim skupom ponašanja koja se u datoj kulturi smatraju adekvatnim za njeno uspešno funkcionisanje. U nekim kontekstima nadvlada biološka komponenta, dok u nekim drugim nadvlada kulturološka. (cf. Matsumoto & Hwang, 2012:102).

Kognitivna lingvistika prilazi problemu emocija kao univerzalnih ili relativnih kategorija fokusirajući se na razlike koje postoje između jezika i kultura. U ovim istraživanjima emocije se vide kao skup društveno i kulturno zajedničkih scenarija koji omogućava pripadnicima različitih kultura da na različite načine interpretiraju slične subjektivne, psihološke i bihevioralne procese. To ne znači da se iz ugla kognitivne lingvistike odbacuje ideja da emocije imaju fiziološki supstrat, već se upravo ističe činjenica da nezavisno od tehnološkog napretka koji je omogućio preciznija neurološka ispitivanja, njihovi rezultati uvek bivaju formulisani na osnovu jezički-specifičnih kategorija, bilo da je reč o kogniciji ili kulturi. Stoga se proučavanju emocija mora pristupiti ispitivanjem materijala iz više različitih jezika, jer tek kroz jezičko ponašanje mi možemo saznati šta se smatra besom, a šta strahom, nezavisno od toga šta ih izaziva i kakve ih fiziološke ili psihološke manifestacije prate (Dewaele, 2010:17–18).

Ako uzmemo da s jedne strane postoje emotivna iskustva koja uključuju i telo i um i kulturu shvaćenu kao društveno prihvatljivo ponašanje, norme i pravila, a sa druge jezičke reprezentacije za emotivne fenomene, pitanje koje se postavlja, i na koje mi želimo ovim radom da pružimo jedan mogući odgovor, jeste na koji način jezička sredstva osvetljavaju emotivna iskustva u jednoj društvenoj zajednici na primeru konceptualizacije emocija u engleskom jeziku.

2.2 Primarne emocije

Ortoni i Tarner (Ortony & Turner, 1990:315) kažu da se strah, radost, bes i tuga navode kao primarne emocije kod gotovo svih istraživača koji su se bavili ovom temom. Primarne emocije se javljaju vrlo rano u ontogenetskom razvoju osobe, imaju veoma

jaku motivacionu snagu, svi ljudi, u većem ili manjem stepenu, doživljavaju ove emocije u svim životnim dobima, lako ih je prepoznati po karakterističnim izrazima lica i neke od njih imaju jasnu biološku funkciju vezanu za preživljavanje kako pojedinca, tako i vrste (Nikić, 1994:43; Ortony & Turner, 1990:317). Primarne emocije dovede se i u vezu sa diskretnim fiziološkim stanjima koja izazivaju slične situacije u različitim kulturama, a koja potom vode do istog ispoljavanja ili sličnih tendencija ka delovanju. Ova diskretna emotivna stanja klasifikuju se apstraktnim imenicama, koje na taj način postaju dekontekstualizovane, utoliko što njihova značenja nadilaze kontekst u kome se njihova referentna stanja javljaju (Alvarado & Jameson, 2008:14–15).

Jedan od argumenata koji ide u prilog tezi da se neke emocije mogu izdvojiti kao primarne je to što u svim jezicima postoje ograničeni skupovi reči kojima se označava mali broj uobičajenih emocija. Drugi argument je što su eksperimenti u različitim kulturama pokazali da primarne emocije odlikuju karakteristični izrazi lica i da ih izazivaju specifični događaji koji im prethode (Mesquita, Frijda & Scherer, 1997:258).

Čak i protivnici teze da se bilo koje emocije mogu odrediti kao primarne saglasni su da su svakako neke emocije primarnije od drugih, budući da imaju manje složene specifikacije i uslove pod kojima se javljaju od nekih drugih (Thamm, 2006:17).

Predstavićemo ovde fiziološke simptome i ekspresivno ponašanje koje se dovodi u vezu sa primarnim emocijama relevantnim za naš rad prema Gereru i dr. (Guerrero et al., 1998:12):

Tabela 1

EMOCIJA	FIZIOLOŠKA REAKCIJA	EKSPRESIVNO PONAŠANJE
Sreća	Toplina Ubrzan rad srca	Smejanje/osmehivanje Pristupačno ponašanje Dugi iskazi Melodijske promene u glasu
Strah	Ubrzan rad srca Napregnutost mišića	Tišina Izraz lica

	Promene u disanju Znojenje Hladnoća Knedla u grlu	
Bes	Ubrzan rad srca Napregnutost mišića Promene u disanju Vrelina	Izraz lica Promene u glasu Dugi iskazi Agresivnost Promena u tempu
Tuga	Knedla u grlu Napregnutost mišića	Tišina Plakanje/jecanje Povučeno ponašanje Izraz lica

Levenson, Soto i Pol (Levenson, Soto & Pole, 2007:784) kažu da po njihovim nalazima nema pouzdanih dokaza da postoje konzistentne kulturne razlike u kontrakcijama mišića lica kad se izazove određena primarna emocija, iz čega se da zaključiti da je biološki deo emocionalnog sistema univerzalan. Ali, ono što je istraživanje pokazalo je da postoje kulturne razlike u vrsti i intenzitetu emocionalnih odgovora. Drugim rečima, to znači da i ako prihvatimo stav da primarne emocije osećaju svi ljudi, bez obzira na to kojoj kulturi pripadaju, ono što se zapaža je njihov različit intenzitet i njihova rasprostranjenost u govornim činovima, kako na individualnom, tako i na nacionalno-kulturnom planu (Мягкова, 1999:13). Ove razlike često reflektuju kulturne norme koje važe u jednoj zajednici. Opšte uzev, zaključak koji se može izvesti je da i na izraze lica prilikom emotivnog iskustva utiču i biologija i kultura (Levenson, Soto & Pole, 2007:784).

Otli (Oatley, 1989:35–36) smatra da se svi događaji, svesno ili ne, procenjuju u odnosu na sledeće dimenzije: ako je cilj ostvaren, javlja se mentalno stanje sreće. Ako plan ili cilj nije ostvaren javlja se mentalno stanje tuge. Ako dođe do konflikta ciljeva, javlja se mentalno stanje besa. Ako je situacija opasna za opstanak, javlja se mentalno stanje straha, a ako je situacija veoma neprijatna javlja se mentalno stanje gađenja. Ova mentalna stanja, kao proizvodi procena, jesu primarne emocije. Iako je primarnih

emocija po Otlju samo pet, broj specifičnih emocija je neograničen, a njih čini primarna emocija u kombinaciji sa informacijama o tome šta ih je uzrokovalo ili prema kome ili čemu su usmerene.

Lim (Lim, 2003:142) navodi da se u literaturi pominju kao kriterijumi primarnosti emocija rezultati na testovima valjanosti primera, morfološka jednostavnost reči kojom se emocija označava, opažanje da upravo ove reči prve padaju na pamet kada se o emocijama razmišlja, kao i to da upravo ove reči deca prvo usvoje kada je o emotivnom vokabularu reč.

Šerer (Scherer, 1987:35) smatra da takozvane primarne emocije zavređuju svoj privilegovani status upravo zato što one u sebi sadrže reference na uopšteniji skup promena u raznim podsistemima emotivnog konstrukta. Drugim rečima, *angry*, na primer, „pokriva“ mnogo širi opseg psiho-fizioloških promena od *aroused*, na primer, koji se fokusira pre svega na fiziološku komponentu, ostavljajući ostale komponente ovog emotivnog iskustva u senci.

Rekli smo već da se u nekim teorijama posebno naglašava biološka utemeljenost emocija, što daje osnovu za pretpostavku da se uspostave neke emocije kao primarne. U literaturi se navode sledeći kriterijumi za određivanje neke emocije kao primarne (Engelen, 2009:26–28):

1. Nesvodivost na neku drugu emociju. Na primer, *bes* je uvek *bes*. U poređenju sa *mržnjom*, na primer, koja u sebe uključuje i *bes*, *bes* je čista emocija koja u sebi ne sadrži nijednu drugu
2. Univerzalnost. Ne postoji nijedna društvena grupa, niti (normalan) predstavnik vrste (Ortony & Turner, 1990:320) koji nije iskusio ovu emociju. Ovaj univerzalni obrazac se potom kulturno oblikuje, to jest on se ispoljava u različitom stepenu i različitog intenziteta od kulture do kulture
3. Postoje upečatljivi izrazi lica i položaji tela pomoću kojih se može identifikovati o kojoj emociji je reč. Pol Ekman je najistaknutiji predstavnik ovog stanovišta (cf. Ekman, 1992)

4. Filogenetski je određena, budući da se zasniva se na urođenom afektivnom programu (innate affect program) koji je zajednički ljudskoj vrsti i drugim filogenetski bliskim životinjama (Ortony & Turner, 1990:320)
5. Prate je trenutne i značajne promene u organizmu za koje se takođe pretpostavlja da su univerzalne, kao što je hladan znoj prilikom straha
6. Pojavljuje se veoma rano u ontogenetskom razvoju, a gubi se kasno u slučaju degenerativnih procesa u mozgu, kao što je, na primer, Alchajmerova bolest
7. Javlja se bez sudelovanja svesti. To je očigledno na primeru novorođenčadi ili drugih sisara, koji ispoljavaju emocije bez postojanja svesti o samima sebi
8. Nije potrebno nikakvo razmišljanje da bi se ona osetile. Ovaj kriterijum takođe je izveden iz posmatranja beba, ostalih sisara i dementnih pacijenata. Iako postoje neki kognitivni procesi, poput percepcije i/ili obrade stimulusa, procesi višeg ranga, kao što su planiranje, zaključivanje ili procenjivanje nisu neophodni.
9. Pobuđeno stanje je kratkotrajno. Istraživanjima je utvrđeno da emocija traje ne duže od nekoliko minuta, retko nekoliko sati.

Primarne emocije su neophodni adaptivni mehanizmi za čovekovo funkcionisanje. Ova neophodnost može se shvatiti trojako (Averill, 1994b:12):

1. Emocija je neophodna za opstanak vrste (bilološki kriterijum)
2. Emocija je neophodna za opstanak društva (socijalni kriterijum)
3. Emocija je neophodna za opstanak pojedinca (psihološki kriterijum)

Averil dalje kaže da je trenutno u nauci najrasprostranjeniji stav da je biološki kriterijum primaran. To znači da se smatra da su primarne emocije univerzalne u celoj ljudskoj vrsti, da se mogu opaziti u rudimentarnom obliku i kod drugih primata i da su nasledne (Averill, 1994b:12)⁷⁴.

⁷⁴ Macumoto i Hwang (Matsumoto & Hwang, 2012:97) smatraju da se dokazi za biološke izvore univerzalnosti određenih emocija mogu pronaći u morfološkim sličnostima između čoveka i drugih primata, kao i u istraživanjima izraza lica kod ljudi koji su rođeni slepi, te izraze lica nisu mogli usvojiti kulturnim putem.

Zagovornici teorije o primarnim emocijama obično ograničavaju broj emocija koje smatraju primarnim. Najpoznatija „lista“ primarnih emocija je takozvana „velika šestorka“ (Prinz, 2004b:2) Pola Ekmana (Paul Ekman), nastala na osnovu izučavanja pankulturnog prepoznavanja izražavanja emocija, i na njoj se nalaze

- Happiness
- Sadness
- Fear
- Surprise
- Anger
- Disgust

Ova istraživanja vršena su i na ispitanicima iz kultura koje imaju pismo, kao i onih koja pismo nemaju. Uključivala su i veštački izazvano i spontano izražavanje emocija, kao i kontekst društvene interakcije (Ekman, 1992:176).

Iz ovoga sledi da bi se u gotovo svim jezicima na svetu mogle naći reči kojima se označavaju emocije koje se smatraju primarnima. Šerer (Scherer, 1994:25) navodi da je u jednoj interkulturalnoj komparativnoj studiji emotivnih iskustava u 37 zemalja bilo moguće naći prevodne ekvivalente za 7 proučavanih emocija, a to su *anger*, *fear*, *sadness*, *joy*, *disgust*, *shame* i *guilt*. Ali, kako on i sam kaže, uočene su mnoge kontekstualne razlike čak i među bliskim jezicima.

Ekman (Ekman, 1992:172) ističe da primarna emocija nije jedno afektivno stanje, već skup stanja između kojih postoje porodične sličnosti. Svaki član jedne „porodice“ emocija ima neke zajedničke karakteristike, kao što su načini izražavanja, fiziološka aktivnost, priroda događaja koji ih izaziva i njihova procena. Između različitih „porodica emocija“ postoje uočljivije razlike koje ih diferenciraju u odnosu na razlike unutar jedne porodice. Ovo je u skladu sa teorijom o prototipima.

Ortoni i Tarner (Ortony & Turner, 1990:325–326) ukazuju na činjenicu da su najčešći kandidati za status primarnih emocija, to jest sreća, tuga, bes i strah, ujedno najčešće emocije koje se javljaju u zapadnoj kulturi, što ostavlja mogućnost da se njima u teoriji daje poseban status samo zato što imaju veliku frekvenciju. Oni takođe upozoravaju da se primarne emocije ne mogu odrediti kao takve samo na osnovu

njihove frekventnosti, mada je očekivano da obrnuto bude slučaj, odnosno da primarne emocije budu brojno preovlađujuće. Ortoni i Turner kažu da bi prikladniji i neutralniji termini stoga bili „uobičajene emocije“ (common emotions) ili „kulturno uobičajene emocije“ (culturally common emotions), ali u ovim terminima ne vidi se njihov privilegovani status.

Ovde treba skrenuti pažnju i na međuzavisnost jezika i psiholoških fenomena koji se proučavaju. Naime, Ekman i njegovi saradnici i u novijim istraživanjima tvrde da postoje bio-psihološki korelati za ono što se u engleskom smatra primarnim emocijama, što bi značilo da termini u drugim jezicima manje ili više odstupaju od „pravih“ primarnih emocija (Ekman, 2003). Iz toga proizilazi da je emotivni leksikon engleskog jezika nekim slučajem savršeno usklađen sa emotivnom realnosti svojih govornika, dok u ostalim jezicima to nije slučaj u potpunoj meri. Engleski se tako postavlja kao epistemološki superioran jezik (Goddard, 2010:85) Ovo, naravno, ne može biti slučaj, budući da svaka jezičko-kulturna zajednica stvara jezik i kroz isti živi onako kako odgovara njenim potrebama i njenom shvatanju stvarnosti, koju istovremeno i oslikava i kreira. Pritom, ne treba gubiti iz vida da iako u mnogim jezicima koji imaju emotivne koncepte veoma bliske po značenju onim konceptima koji se u zapadnoj kulturi smatraju primarnim emocijama, to ne znači da su ove kategorije neophodno biološki primarne. Ono što njima daje prominentniji status u odnosu na ostale emotivne koncepte može biti i to da su oni optimalne alatke za komunikaciju unutar jedne društvene grupe u kojoj važe složeni relacioni odnosi (Feldman Barret & Lindquist, 2008:255–256).

Pomenućemo ovde i tvrdnju Medina, Anzvorta i Hiršfelda da premda broj reči koje korespondiraju primarnim emocijama varira od kulture do kulture, kada one postoje, među njima se opaža veliki stepen sličnosti (Medin, Unsworth & Hirschfeld, 2007:636).

Navešćemo ovde jedan duži citat Vježbice koji vrlo slikovito predstavlja suštinu problema u pristupu određivanju primarnih emocija sa stanovišta psihologije s jedne strane i lingvistike s druge. Ona problematiku predstavlja u vidu scenarija, zamišljenog dijaloga između jednog psihologa (P) i lingviste (L):

“P: Sadness and anger are universal human emotions.

L: Sadness and anger are English words, which don't have equivalents in all other languages. Why should these English words — rather than some words from language X, for which English has no equivalents — capture correctly some emotional universals?

P: It doesn't matter whether other languages have words for sadness and anger or not. Let's not deify words! I am talking about emotions, not about words.

L: Yes, but in talking about these emotions you are using culture-specific English words, and thus you are introducing an Anglo perspective on emotions into your discussion.

P: I don't think so. I am sure that people in those other cultures also experience sadness and anger, even if they don't have words for them.

L: Maybe they do experience sadness and anger, but their categorization of emotions is different from that reflected in the English lexicon. Why should the English taxonomy of emotions be a better guide to emotional universals than that embodied in some other language?

P: Let's not exaggerate the importance of language.” (Wierzbicka, 1997:8–9)⁷⁵

Malo drugačiji pristup opaža se među lingvistima, psiholozima i antropolozima koji proučavanjem leksikona različitih jezika žele da utvrde da li postoje nazivi za primarne emocije u svim jezicima i da li prevodni ekvivalenti zaista imaju identično značenje, te da li su neke emocije i nazivi za njih kulturno specifični.

Svaka kultura prilagođava fundus primarnih emocija na sebi svojstven način. U tom smislu su reči kojima se označavaju primarne emocije u jeziku kulturno obojene.

⁷⁵ „P: Tuga i bes su univerzalne ljudske emocije.

L: Tuga i bes su reči engleskog jezika koje nemaju ekvivalente u svim ostalim jezicima. Zašto bi ove engleske reči, a ne neke druge, iz nekog jezika X, za koje ne postoje ekvivalenti u engleskom, tačno ozvačavale izvesne emotivne univerzalije?

P: Nije važno da li u drugim jezicima ima reči za tugu i bes. Nemojmo obožavati reči! Ja govorim o emocijama, a ne o rečima.

L: Da, ali kad govoriš o ovim emocijama, ti koristiš reči specifične za anglo-kulturu, i tako uvodiš anglo-videnje emocija u diskusiju.

P: Ne slažem se. Siguran sam da i ljudi iz tih drugih kultura isto doživljavaju tugu i bes, čak i ako nemaju reči za njih.

L: Možda zaista doživljavaju tugu i bes, ali se njihova kategorizacija emocija razlikuje od one koju odražava leksikon engleskog jezika. Zašto bi engleska taksonomija emocija bolje objašnjavala emotivne univerzalije od neke druge, ostvarene u nekom drugom jeziku?

P: Nemojmo preuveličavati značaj jezika.“

Štaviše, i same primarne emocije mogu se razložiti na komponente. Prinz (Prinz, 2004b:15–16) navodi sledeće:

Fear se može podeliti na dve podvrste – *worry*, u vezi sa pretnjom u budućnosti i *panic*, što se odnosi na opasnost u sadašnjosti. *Worry* i *panic* su možda i primarniji od emocije *fear*.

Happiness se može raščlaniti na čulna zadovoljstva, ostvarenje cilja i zadovoljstvo pri igri.

Anger se pojavljuje kao mešavina frustracije usled neostvarenja cilja i agresije.

Sadness i *disgust* se možda ne mogu raščlaniti na podvrste, ali su oni u ranom uzrastu poprilično različite emocije od onih u odraslom dobu. *Sadness* možda u ranom detinjstvu potiče od uznemirenosti pri razdvajanju, a potom se učenjem i enkulturacijom proširuje i na druge oblike gubitka.

Disgust se u početku vezuje za fizičku odbojnost, da bi se kasnije ova emocija proširila i obuhvatila i moralne aberacije.

Prinz zaključuje sledeće: “Ordinary emotion words do not name the highly restricted and narrow emotional responses programmed by our genes, but extensions of these that emerge in a cultural setting” (Prinz, 2004b:16)⁷⁶.

Iz tog ugla, nijedna leksikalizovana emocija nije primarna u biološkom smislu. Ali zato svaka leksikalizovana emocija jeste primarna u psihološkom smislu. U tom pogledu, sve emocije za koje postoje nazivi u jednom jeziku imaju mnogo toga zajedničkog. Sve imaju istu unutrašnju strukturu – predstavljaju percepciju telesnih promena i imaju biološke odlike i odlike uslovljene odgojem u jednoj društvenoj sredini (Prinz, 2004b:17).

Slično tome, čak i pristalice mišljenja da postoji ograničen broj primarnih emocija uočili su da se svaka emocija javlja u nekoliko varijanti. Hajt (Haidt, 2003:855) navodi da iako *indignation*, *irritation* i *rage* nisu identični po prirodi događaja koji ih izazivaju, kao ni po izrazima lica koji ih prate, između njih postoje „porodične sličnosti“.

⁷⁶ „Uobičajene reči kojima se označavaju emocije ne imenuju veoma usko specifikovane emotivne odgovore programirane u genima, već njihovo proširenje koje se javlja u jednom kulturnom okruženju.“

Svaka od primarnih emocija počinje kao odgovor na specifične izazivače emocija koji mogu biti više ili manje kulturno uslovljeni (Prinz, 2004b:16). Gerero i dr. (Guerrero et al., 1998:11) kažu da će zmija kod deteta iz Severne Amerike izazvati strah, dok će ta ista zmija kod deteta iz izvesnih afričkih regiona izazvati strahopoštovanje, pošto se tamo zmije smatraju svetim životinjama.

Kevečeš, Palmer i Dirven (Kövecses, Palmer & Dirven, 2003:137–138) kažu da govornici jednog jezika ipak osećaju da su neke reči za označavanje emocija primarne u odnosu na neke druge. U engleskom se kao primarne osećaju *anger*, *sadness*, *happiness* i *love*. Manje primarne su *annoyance*, *wrath*, *rage*, *hatred*, *indignation*, *fright* i *horror*. Oni dalje navode da se primarnost može shvatiti dvojako:

1. Reči, to jest pojmovi koji se osećaju kao primarniji nalaze se na srednjem nivou u vertikalnoj hijerarhiji pojmova. *Anger* je tako primarniji od *annoyance*, pošto se nalazi u sredini, ispod superordiniranog pojma *emotion*, a iznad pojma *annoyance* koji je subordinirani
2. U drugom smislu, kategorija *anger* je mnogo „bolji“ primer emocije od drugih kategorija na istom nivou u vertikalnoj hijerarhiji pojmova, na primer od kategorija *hope* ili *pride*

Ono što upada u oči je da na listi uobičajenih kandidata za primarne emocije ima više negativnih nego pozitivnih emocija. Ovakva tendencija se uočava i u ukupnom emotivnom vokabularu engleskog jezika, što Apresjan dovodi u vezu sa opštom tendencijom da se u jeziku markira ono što je negativno i abnormalno (Apresjan, 2008:18–19)⁷⁷.

Skrećemo pažnju da ako prihvatimo stav da ljudi iz različitih kultura i govornici različitih jezika kategorizuju emocije na različite načine, to znači da čak ni reči za takozvane primarne emocije nisu univerzalne (Russell, 1991a:444). A činjenica da se u mnogim kulturno-jezičkim zajednicama iste emocije nalaze na srednjem nivou hijerarhijske lestvice posledica je činjenice da one imaju ulogu u komunikaciji među

⁷⁷ Šahovski (Шаховский, 2009:33) takođe navodi da u većini jezika broj leksema za negativne emocije nadilazi broj za pozitivne, ali i ističe da u sintagmatskom kombinovanju preovladava pozitivna leksika, što on dovodi u vezu sa opštim psihološkim stremljenjima čoveka ka pozitivnosti.

ljudima u zajednicama u kakvim oni žive, a koja uvek podrazumevaju složene odnose i pravila ophođenja (cf. Feldman Barret & Lindquist, 2008:255–256).

Protivnici teze o postojanju primarnih emocija svoje argumente baziraju pre svega na tome da se ne mogu pronaći valjani kriterijumi primarnosti. Po njima, takozvane primarne emocije nisu ni psihološki ni biološki primarne, budući da primarne emocije nisu primitivi pomoću kojih se generišu sve ostale emocije (Izard, 1992:561). Mi ne možemo ulaziti u pitanje psiho-biološke utemeljenosti postojanja primarnih emocija kod čoveka. Ono što je za nas značajno je da pristalice i protivnici teze o postojanju ovih emocija navode kao potencijalne kandidate upravo one emocije koje se i u testovima prototipičnosti emotivnih pojmova navode kao centralni članovi kategorije emocija.

Drugi problem u vezi sa prihvatanjem hipoteze da primarne emocije postoje je taj što se ovim putem favorizuje konceptualizacija emocija kao stanja, a ne procesa. Kada se emocije posmatraju kao stanja, fokus interesovanja je na stabilnim karakteristikama koje izazivaju ova stanja. U drugi plan pada činjenica da su emocije dinamički procesi koji se odvijaju tokom vremena i koje izazivaju neki spoljašnji uslovi. Takođe se zanemaruje i činjenica da voljno ili nevoljno ispoljavanje emocija može uticati na društvenu interakciju, te da kulturne norme ograničavaju i modifikuju emocionalne procene (cf. Mesquita, Frijda & Scherer, 1997:259).

Pitanje da li je teorija o postojanju primarnih emocija per se održiva je nesumnjivo značajna za psihološka, biološka i antropološka istraživanja, ali detaljnije bavljenje ovom temom prevazilazi okvire našeg rada. Smatrali smo da je značajno razmotriti primarne emocije budući da postoji korelacija između prototipičnih emocija u engleskom jeziku i emocija koje se smatraju primarnima. Mišljenja smo da ova korelacija opravdava izbor emocija kojima se mi u našem radu bavimo.

Proučavanju leksičkih polja primarnih emocija u jednom jeziku može se pristupiti na dva načina:

1. Proučavanjem rečničkih definicija leksema za primarne emocije u jednom jeziku

2. Proučavanjem realnih jezičkih podataka i ustaljenih izraza koji su najčešće strukturirani kroz metaforu i metonimiju

Iako jednostavniji, prvi pristup ne pruža ukupnu sliku o jezičkim sredstvima za izražavanje emocija, koja, zauzvrat, daju uvid u procese konceptualizacije istih u jednoj jezičko-kulturnoj zajednici. Konceptualizacija emocija ostvaruje se preko kognitivnih modela, koji obuhvataju sve ono što se u jednoj zajednici percipira kao bitno, a vezano je za njihovo izazivanje i ispoljavanje.

2.3 Emocije kao kognitivni modeli; prototipi koncepata emocija

Emocije su konceptualno predstavljene kao kognitivni modeli. Jedna emocija može biti reprezentovana pomoću nekoliko kognitivnih modela prototipičnih za tu emociju, što je u skladu sa postulatima teorije o prototipu, po kojoj svaka kategorija ima brojne članove, od kojih su neki bolji predstavnici date kategorije, onosno prototipični članovi, dok ostali to nisu.

Prototipični članovi kategorije emocija reprezentovani su prototipičnim kognitivnim modelima, dok su neprototipični članovi reprezentovani kao odstupanja od jednog ili više prototipičnih modela (Kövecses, 2008a:134).

Prototipični kognitivni model se može shvatiti kao laička teorija emocija (Kövecses, 2008a:134), po kojoj postoji neki uzrok usled koga se emocija javlja, nakon čega sledi reakcija. Obično postoje neka društvena ograničenja u pogledu toga koje i kakve reakcije su prihvatljive, i ona se razlikuju od kulture do kulture.

Do slike prototipičnog kognitivnog modela za svaku pojedinačnu emociju može se doći proučavanjem jezika. Izbor jezičkih sredstava kojima se u jednoj zajednici govori o strahu, na primer, otkriva kako se u toj zajednici misli o strahu, a ta predstava zapravo jeste prototipični kognitivni model straha (cf. Kövecses, 2008a:139).

Po klasičnoj teoriji, kategorija emocija nema konceptualni sadržaj (Lakoff, 1990:377). Međutim, intuitivno osećamo da ovo ne može biti tačno, budući da znamo šta to znači biti besan, srećan ili tužan. I naše telo različito reaguje u ovim situacijama, što ukazuje na to da u našem umu mora postojati izvesna predstava na koju se reči iz emotivnog vokabulara jednog jezika odnose (Popadich, 2004:4)⁷⁸.

Pristup proučavanju emocija zasnovan na prototipima počiva se na ideji da je jezik taj koji oblikuje način na koji ljudi konceptualizuju i kategorizuju informacije. Ljudi iz sopstvenog iskustva dobijaju informacije potrebne za konstruisanje novostečenih znanja, uključujući i prototipe. Gerero, Anderson i Trost (Guerrero, Anderson & Trost 1998:20) to ilustruju sledećim primerom: već sa 3 godine, dete je i videlo i samo doživelo bes i ljutito ponašanje. Ustaljeni izazivači ovakvog ponašanja (na primer, neadekvatno ponašanje deteta), kao i karakteristike ponašanja (povišen ton, uzbuđenje, negativno afektivno stanje) će se generalizovati i inkorporirati u prototipično shvatanje besa kod deteta.

Prototip emocije je tako tendencija ka delovanju: kada smo suočeni sa opasnom životinjom, strah nas podstiče da bežimo. Prototipična emocija uvek ima cilj i uvek ima objekat. U pomenutoj situaciji, čovek se ne boji tek tako, već se boji nečega određenog, a cilj mu je da izbegne opasnost koju ta životinja za njega predstavlja. Dakle, centralne karakteristike prototipične emocije su

1. Tendencija ka delanju
2. Orijentacija prema objektu
3. Usmerenost ka cilju (Smith, 1999:104)

Vježbicka (Wierzbicka, 1992:548) takođe smatra da prototipe koncepata emocija pružaju situacije koje se tipično mogu povezati sa javljanjem neke emocije, odnosno da su prototipi emotivnih koncepata mentalni scenariji (mental scenarios). Ona to ilustruje na sledeći način:

- *Sadness* se može hipotetički povezati sa mišlju something bad happened
- *Anger* se može hipotetički povezati sa mišlju this person did something wrong

⁷⁸ Ovim se ne tvrdi da su telesne reakcije posredovane konceptualizacijom, već se želi reći da kognitivni model za pojedinačne emocije obuhvata i svest o različitim fiziološkim reakcijama koje su uzrokovane psihobiološkim faktorima prilikom doživljaja različitih emocija.

Vježbicka ističe da iz ovoga ne proizilazi da emocije označene ovim rečima obavezno moraju biti uzrokovane ovim mislima. Analiza zasnovana na prototipnom scenariju rešava ovaj odnos na sledeći način: “It is one thing to feel something BECAUSE of a particular thought, and another, to feel LIKE a person would who would be thinking that particular thought” (Wierzbicka, 1992:548)⁷⁹.

Pojmovi emocija pogodniji su za prototipsku kategorizaciju nego za klasičnu. Rasel (Russell, 1991a:443) i Ju (Yu, 2002:361) navode sledeće razloge za ovu tvrdnju:

- Granice među kategorijama nisu oštre: iako su neki slučajevi jasni primeri besa, na primer, a neki jasno to nisu, u nekim slučajevima je teško precizno odrediti da li je nešto bes ili nije
- Često je pripadnost određenoj kategoriji stvar stepena. Neki primeri besa bolje ilustruju tu kategoriju od nekih drugih
- Različite kategorije se često preklapaju, te nisu međusobno isključive. Događaji iz stvarnosti mogu se svrstati pod različite kategorije: jedan isti događaj može predstavljati i primer besa, straha, gađenja i tuge. To, naravno, ne znači da ne postoje slučajevi u kojima je preklapanje minimalno, ili ga uopšte nema.

Hijerarhijsko ustrojstvo emotivnih koncepata može se zamisliti na sledeći način: superordinirani pojam je sam pojam emocije. Na srednjem nivou nalaze se, da se tako izrazimo, očekivani tipovi emocija, odnosno oni kojih se prvo setimo kada o emocijama razmišljamo, poput *anger*, *fear*, *love*, *happiness*, *sadness* i slično, ali i oni manje očekivani, kao što su *pride*, *envy*, *courage* i *lust*. Na ovom nivou prototipične emocije se prelivaju na manje tipične, koje se potom prelivaju na ne-emocije, bez oštre granice među njima. (Russell, 1991b:38).

Svaka od ovih kategorija na srednjem nivou može se dalje raščlaniti: *anger* se može podeliti na *wrath*, *annoyance*, *rage*, *fury* i *indignation*. Pritom su, *anger* i *wrath*, na primer, pretežno sinonimični, osim intenziteta, te u tom pogledu imaju sličan status u prototipskoj strukturi. Ipak, kako to Fer i Rasel kažu, frekventnija reč, kao i ona koja je

⁷⁹ „Jedna stvar je osećati nešto ZATO ŠTO nešto misliš, a sasvim druga osećati se KAO NEKO ko to misli.“

manje markirana po intenzitetu emocije je ona koja prva pada na pamet (Fehr & Russell, 1984:467;469), što je čini prototipičnijom u odnosu na ostale. Broj podkategorija na koje se kategorije srednjeg nivoa mogu raščlaniti takođe je nemoguće odrediti, budući da kategorije među sobom nisu odelite, već se preklapaju (Russell, 1991b:38).

Fer i Rasel (Fehr & Russell, 1984:481–483) skreću pažnju i na neke dodatne hipoteze koje proizilaze iz emocija shvaćenih kao prototipski ustrojenih kategorija:

1. Kao što *anger* i *pride* mogu biti određeni kao manje ili više centralni članovi kategorije emocija, tako isto i konkretne instance besa ili ponosa mogu biti više ili manje dobri primeri emocija. Iz same prototipske strukture sledi da će najtipičniji primer ponosa biti osrednje reprezentativan primer emocije, kada se uporedi sa tipičnim primerom besa ili straha. Ali ovo ne znači da je apsolutno svaka instanca ponosa manje dobar primer emocije od svake instance besa, iako je to, kada je reč o tipičnim primerima ponosa i besa nesumnjivo slučaj. Tako je ogroman ponos svakako bolji primer emocije od blage iritiranosti.
2. Kategorije emocija na srednjem nivou imaju nejasne (fuzzy) granice, te je i svaka od njih pojedinačno prototipski ustrojena. Pritom, iako pojmove emocije u jeziku tretiramo kao stvari, odnosno označavamo ih imenicama, jednako kako to činimo sa konkretnim entitetima iz stvarnosti, prototipični slučaj svake od njih je, u stvari, sled događaja, koji se, kao takav, nije obavezno dogodio baš u tom vidu. Ali znati šta znači reč strah znači poznavati scenario po kome se događaji odvijaju određenim redom. Ovaj scenario sadrži prototipične uzroke, verovanja, fiziološke reakcije, delovanje i posledice. Tako pojam scenarija proširuje i samo shvatanje prototipične emocije kao epizode: scenario je za događaj ono što je prototip ili ostenzivna definicija za predmet (Russell, 1991b:39; Snævarr, 2010:321).

Devael definiše emotivne pojmove kao “prototypical scripts that are formed as a result of repeated experiences and involve causal antecedents, appraisals, physiological

reactions, consequences, and means of regulation and display” (Dewaele, 2010:28)⁸⁰. Prototipično shvaćene emocije kao scenariji uvek su kulturno obeleženi, i vuku svoje korene iz svakodnevnog života, bajki, književnosti i umetnosti. Scenariji nam pružaju i karakteristične reakcije za date situacije (Snævarr, 2010:321). Kada tvrdimo da neko doživljava određenu emociju, to činimo na osnovu poređenja situacije u kojoj se neko nalazi sa prototipičnom situacijom za datu emociju, kao i na osnovu poređenja ispoljene reakcije sa prototipičnim reakcijama (ibid., 332).

Veza između emocija kao prototipski ustrojenih kategorija i teorija o primarnim emocijama ogleda se u tome što emocije koje se u većini studija javljaju kao primarne predstavljaju centralne članove kategorije emocija: “[...] basic emotion terms were proposed to be first learned, most frequently listed, most quickly recalled, and so on, displaying cognitive qualities of salience across cultures” (Alvarado & Jameson, 2008:16)⁸¹.

Kevečeš (Kövecses, 2002:114–115) smatra da bes, strah, sreća i tuga jesu prototipične emocije, jer odgovaraju postavljenom modelu uzrok – emocija – reakcija. To ne znači, pak, da ne postoje slučajevi kada ove emocije više ili manje odstupaju od ovog modela. Ono što ovom modelu daje prototipična svojstva je činjenica da upravo od ovog modela mogu postojati brojna odstupanja između kojih se protežu porodične sličnosti.

Lejkof (Lakoff, 1990:38) kaže da je Ekmanovo učenje o primarnim emocijama kompatibilno sa teorijom o prototipu. Naime, svaka primarna emocija formira jednu kategoriju, u kojoj postoje brojne nijanse i podvrste svake od njih. Međutim, primarna emocija sreće ili besa stoji u međuzavisnosti sa univerzalnim izrazima lica, što im daje status centralnih članova date kategorije. Ujedno, upravo ovi centralni članovi nalaze se na srednjem nivou hijerarhijskog ustrojstva kategorije o kojoj je reč.

Shvatanje emotivnih koncepata kao scenarija s prototipskom strukturom metodološki je vrlo prikladan način da se izbegne debata o univerzalnosti ili kulturnoj

⁸⁰ „prototipične scenarije koji se formiraju kao rezultat ponovljenih iskustava i uključuju prethodne kauzativne elemente, fiziološke reakcije i načine njihovog regulisanja i ispoljavanja.“

⁸¹ „tvrdi se da se reči koje označavaju primarne emocije prve nauče, najčešće navode, najbrže se prizivaju u sećanje i tako dalje, što znači da imaju kognitivne kvalitete istaknutosti u raznim kulturama.“

uslovljenosti primarnih emocija, jer se njime ništa ne govori o prirodi samih emocija, već samo o njihovoj konceptualizaciji u jednoj jezičko-kulturnoj zajednici. Poređenjem emotivnih repertoara koji postoje u dvama jezicima ovim pristupom uopšte se ne postavlja pitanje da li se govornici drugačije subjektivno osećaju prilikom emotivnog doživljaja, već se samo kaže da će sa različitih tačaka gledišta procenjivati i interpretirati sopstvena i tuđa emotivna iskustva (Dewaele, 2010:28).

2.4 Kulturni scenariji

Vježbicka definiše kulturni scenario na sledeći način;

“[...] they [cultural scripts] present a certain ‘naïve axiology’, that is, a ‘naïve’ set of assumptions about what is good and what is bad to do – and what one can or cannot do – especially in speaking. [...] and although not everyone has to agree with these assumptions, everyone is familiar with them because they are reflected in the language itself.” (Wierzbicka, 2002:2)⁸²

Društveno konstruisane emocije predstavljaju scenario kojim se govornici jednog jezika služe kao osnovom za interpretaciju i modelovanje sopstvenih osećanja, kao i za interakciju sa drugim ljudima. Iz tog razloga Vježbicka smatra ove pojmove ključnima za razumevanje kultura i društava, ali i skreće pažnju da upravo stoga oni moraju biti precizno analizirani i jasno objašnjeni (Wierzbicka, 1992:554).

Teorija kulturnih scenarija predstavlja metodološki pogodan okvir za istraživanje načina razmišljanja, govorenja i delanja u jednoj zajednici. Vježbicka prednosti ovog modela vidi u sledećem (Wierzbicka, 2006:24–25):

- Njima se opisuju kulturne norme i vrednosti iznutra – one se identifikuju sa tačke gledišta nosilaca postuliranih normi i vrednosti. Ne postoji lista kriterijuma koju istraživač primenjuje na datu grupu, već se kriterijumi identifikuju na osnovu onih normi koje su jedinstvene za datu zajednicu i njenu tradiciju

⁸² „Oni [kulturni scenariji] predstavljaju izvesne ‘laičke aksiologije’, to jest ‘laičke’ skupove pretpostavki o tome šta je dobro, a šta je loše – i šta se sme, a šta se ne sme – naročito u govoru, a iako ne moraju svi biti saglasni u vezi sa ovim pretpostavkama, one su svima poznate jer su reflektovane u samom jeziku.“

- Ove norme i vrednosti prezentuju se na način koji ih čini uporedljivim sa normama i vrednostima karakterističnim za neku drugu zajednicu. Predložene generalizacije su formulisane pomoću univerzalnog seta pojmova koji se u manje ili više jednakom obliku nalaze u svim jezicima. Time se postiže da su ove formule istovremeno i jedinstvene i međusobno uporedljive. Iako se razlikuju po kvalitetu, sastavljene su od istih elemenata, koji su nearbitrarni, univerzalni i među sobom razumljivi
- Metod kulturnih scenarija je vrlo praktičan, budući da se može koristiti u nastavi jezika, interkulturalnom obrazovanju i komunikaciji
- Ovaj metod se oslanja na čvrste lingvističke dokaze

Vježbicka predlaže tehniku kulturnih scenarija kao veoma efikasnu za analiziranje i artikulisanje kulturnih vrednosti i normi, pogodnu kako za članove jedne zajednice tako i za one koji su izvan nje. Kulturni scenariji treba da obuhvate pozadinske norme, obrasce, smernice ili modele na osnovu kojih se dela, misli, oseća i govori u jednoj kulturnoj zajednici, to jest u jednom kulturnom kontekstu. Da bi se dao precizan opis ovih scenarija, on mora biti formulisan veoma svedenim, ali dovoljno izražajnim metajezikom koji se sastoji od jednostavnih reči i gramatičkih obrazaca koji imaju ekvivalente u svim jezicima (Goddard & Wierzbicka, 2004:153; 157). Ovaj metajezik mora biti lišen svih etnocentričnih svojstava i sastojati se samo od semantičkih primitiva (semantic primes) za koje se pretpostavlja da su poznati i zajednički za sve ljude u jednoj zajednici (Goddard, 2006:5). Vježbicka i Godard daju opise kulturnih scenarija na varijanti engleskog koju zovu N[atural] S[emantic] M[etalanguage] English, koji je zapravo “a subset of ‘full English’, easy to learn, and culture-free as calculus, with no literary, aesthetic or emotional aspirations, and in a very basic sense, communicatively adequate” (Goddard & Wierzbicka, 2007:14⁸³)⁸⁴. Ovakav pristup ima sledeće prednosti:

- Pokušaj opisivanja koji je potpuno kulturno neutralan
- Eliminisanje cirkularnosti i terminološke nejasnosti korišćenjem metajezika zasnovanog na prirodnom jeziku (Riemer, 2005:68)

⁸³ Paginacija prema elektronskoj verziji.

⁸⁴ „podskup ‘pravog’ engleskog’, koji je lako naučiti i koji je kulturno neutralan poput infinitezimalnog računa, bez estetskih ili emocionalnih aspiracija, i u elementarnom smislu, komunikcijski je adekvatan.“

Problem koji se, pak, javlja u ovakvom pristupu ogleda se u sastavljanju ovakvog metajezika, čiji relevantni primitivi moraju biti univerzalni na visoko apstraktnom nivou i udaljeni od leksikona bilo koje kulture. Budući da je ovaj metajezik, pak, derivat jednog prirodnog jezika, postavlja se pitanje koliko ovakav metajezik uspeva u svojoj nameni i kod onih koji se njime služe u opisu fenomena koji istražuju, kao i kod onih koji te nalaze interpretiraju.

Kulturni scenariji nisu samo usredsređeni na način na koji se u nekoj zajednici govori, odnosno na komunikaciju. Oni se mogu odnositi i na opise preferiranih aspekata razmišljanja i osećanja. Tako Vježbicka tvrdi da anglo-američka kultura favorizuje kognitivni stav koji se može nazvati „pozitivno razmišljanje“ (positive thinking), i ilustruje ga na sledeći način:

“People think like this:
it is good if a person can often think that something good will happen
it is good if a person can often feel something good because of this”
(Wierzbicka, 1999b:251)

Vježbicka smatra da je pojam anglo-kulturnog scenarija (Anglo cultural script) korisniji za istraživanje od pojma anglo-kulture, budući da je kulturni scenario nešto što se može precizno formulisati, naučiti i potkrepiti lingvističkim dokazima (Wierzbicka, 2002:3⁸⁵). Način na koji se u jednoj zajednici razmišlja kapsuliran je načinom na koji se govori. Ovo ne znači da su načini razmišljanja, kulturni scenariji i jezik u jednom društvu nepromenljivi. Niti da se promene u ovim domenima uvek odvijaju potpuno sinhrono. Vježbicka dalje kaže da je stoga mnogo bolje formulisati hipoteze o jednoj jezičko-kulturnoj zajednici na osnovu lingvističkih dokaza, da bi se izbegle generalizacije o nacionalnom karakteru nekog naroda ili stereotipiziranje. Vježbicka predlaže da se ovom zadatku najbolje može pristupiti kroz analizu jezički specifičnih ključnih reči, kolokvijalnih fraza i konverzacijskih rutina (ibid., 5).

S druge strane, pak, ne treba gubiti iz vida da jezik nikada direktno ne preslikava lična iskustva i verovanja. Neka jezička sredstva sadrže interpersonalne i kulturne obrasce koji mogu biti veoma stari i u visokom stepenu konvencionalizovani. Iz tog razloga jezički dokazi, koji su nesumnjivo nezaobilazni u istraživanju psiholoških

⁸⁵ Paginacija prema elektronskoj verziji članka

činilaca, nikako ne smeju biti i jedini dokazi. U obzir se moraju uzeti i empirijski dokazi iz dečje razvojne psihologije, psiholingvistike i kognitivne nauke uopšte (Goschler, 2005:49).

2.5 Emocija kao kulturno uslovljena kategorija u zapadnoj kulturi

Ketrin Luc (Lutz, 1986) ispituje koncept emocije kao prevashodno zapadnjačke kategorije, pozivajući se na brojne primere iz, kako ona to zove, evropsko-američke (Euroamerican) perspektive. Budući da je autorka američki antropolog, da je članak napisan na engleskom jeziku i da mnogi primeri koje ona u članku navodi upravo potiču iz američkog društva, smatramo da ova slika emocije kao zapadnjačkog konstrukta u stvari korespondira sa anglo-američkim konceptom emocije. Predstavićemo ovde one odlike emocija kao zapadnjački kulturno određene kategorije koje su značajne za naš rad. Preciznije će o anglo-kulturi i mestu emocija u njoj biti reči u odeljku 4.2.1.

Na početku Luc skreće pažnju na to da, iako antropologija teži da izbegne bilo kakve vrednosne sudove o drugim, udaljenijim kulturama, vrednosna ocena uvek provejava kada se izreknu tvrdnje da neki narod X ispoljava manje emocija nego mi, budući da se kao standard postavlja shvatanje koje se podrazumeva među pripadnicima zapadne kulture, a koje ne mora nigde biti jasno definisano.

Ona kaže da se značaj koncepta emocije u zapadnjačkoj misli vidi u svakodnevnoj upotrebi reči *emotion*, kao i naziva za pojedinačne emocije. Kulturne osnove razmišljanja o emocijama prisutne su kako u akademskim teorijama o emocijama, tako i u laičkim shvatanjima.

Po zapadnjačkom shvatanju, emocija stoji u kontrastu sa dvema donekle suprotnima predstavama: s jedne strane, emocija stoji nasuprot pozitivno procenjenom procesu razmišljanja, dok, s druge strane, emocija stoji nasuprot negativno procenjenom stanju otuđenja od sveta: "To say that someone is 'unemotional' is either to claim that

that person is calm, rational, and deliberate or that he or she is withdrawn or uninvolved, alienated, or even catatonic” (Lutz, 1986:289)⁸⁶.

Luc zaključuje da iako su u diskursu prisutna oba ova kontrasta, kontrast sa racionalnošću i misli je dominantniji⁸⁷. Ona kaže da kontrast između emocije i misli zauzima centralno mesto u zapadnjačkoj psihologiji i sociologiji i da se na ovom kontrastu zasniva ogroman deo zapadnjačkog pogleda na svet, društveni život i moralnost.

Suštinski, i emocije i misli su svojstva pojedinaca, a ne društvenih situacija, to jest konstruišu se kao psihološki, a ne društveni fenomeni. Luc potom nabroja koncepte koji se mogu dovesti u vezu sa jednim od ova dva pola koji takođe stoje u međusobnom kontrastu (ibid., 289). Zaključuje da među ovim parovima uvek postoji vrednosni sud o emotivnom naspram misaonog, prema kome je odnos između emocije i misli jednak odnosu između inferiornog i superiornog, ili odnosu između nečeg relativno lošeg i nečeg relativno dobrog. Kada je reč o drugom kontrastu prisutnom u zapadnoj kulturi, emocija je pozitivniji element u kontrastu, budući da stoji naspram otuđenosti i smrti (ibid., 290).

Jedna od najzastupljenijih kulturno uslovljenih predstava o emocijama u zapadnoj kulturi je i ta da su emocije suprotne razumu. Razum se opet povezuje sa inteligencijom, za koju Luc kaže da se u našoj kulturi definiše kao “the ability to solve problems, particularly those whose assigned parameters are technical rather than social or moral” (ibid., 291)⁸⁸. Dalje kaže da se u svakodnevnom diskursu mnogo više ceni racionalno delanje zasnovano na sposobnosti da se racionalno razmišlja, dok emocije prevashodno vode do pogrešnog rasuđivanja i besmislenih i iracionalnih radnji. Ona smatra da je ova dihotomija prisutna i u stručnoj psihološkoj literaturi. Ovakva kulturno formulisana definicija emocija asocira ih sa idejom haosa, što se može videti i u metaforama u jeziku. Luc navodi sledeće: “we speak of having tangled emotions, of emotions swirling inside us, of exploding in anger, of the grieving person falling apart,

⁸⁶ „Kada kažemo da neko ‘nije emotivan’, to znači da tvrdimo da je on staložen, racionalan i promišljen, ili da je povučen, nezainteresovan, otuđen, ili čak katatoničan.“

⁸⁷ O leksemi *emotional* u engleskom jeziku cf. str. 190–191. O dihotomiji između razuma i emocija u anglo-kulturi cf. odeljak 4.4.

⁸⁸ „sposobnost rešavanja problema, naročito onih koji imaju tehnički karakter, a ne društveni ili moralni.“

or of being mixed up by virtue of emotional experience.” (ibid., 291)⁸⁹. Emocije shvaćene kao haotična energija opasne su za svakog ko se nađe u blizini njihovog delovanja i oslabljuju onoga ko ih doživljava. Racionalnost, kao osnovna ideološka kategorija na kojoj počiva zapadnjačko društvo, isključuje emocionalnost i samim tim isključuje i individue koje se u društvu smatraju emocionalnima – pre svega žene, ljude druge rase, decu i pripadnike nižih slojeva. Luc čak kaže da se oni obeležavaju kao emocionalni da bi se isključili kao neravnopravni članovi društva.

U sledećem odeljku ona skreće pažnju na to da se emocije konceptualizuju kao nešto divlje što je nemoguće kontrolisati, što se u jeziku vidi u izrazima poput *to be swept away by emotions*. Emocije se tako smatraju biološkim imperativima – iako se od nas očekuje da makar pokušamo da kontrolišemo njihovo ispoljavanje, one se konceptualizuju kao da se tim naporima odupiru. Emocije se ljudima događaju bez čovekove svesne namere. S takvom kulturološki uslovljenom konceptualizacijom emocija Luc dovodi u vezu činjenicu da u američkom društvu bilo koje ponašanje koje nije društveno prihvatljivo, a koje nije u potpunosti namerno ne podleže u potpunoj meri osudi i kažnjavanju, kao što je to, na primer slučaj kada je reč o zločinima počinjenim iz strasti. Odatle se može izvesti i kulturna interpretacija emotivne osobe u američkom društvu – njena odgovornost je umanjena (ibid., 292).

Odatle sledi i naredna konceptualizacija emocija u zapadnoj kulturi – emocija se vidi kao opasnost i ranjivost. Ova veza je dvostruka: emotivna osoba predstavlja opasnost za racionalnu osobu, a ujedno je emotivna osoba ranjiva usled emotivnog iskustva. Ponašanje racionalne osobe je predvidivo, dok se za emocije kaže da zaslepljuju čoveka, te usled njih čovek može delati na neočekivane načine i ne može biti odgovoran za svoje postupke. S druge strane, emocija čini doživljavača ranjivim, jer emocije deluju na njega, a ne obrnuto (ibid., 292–293).

Emocije se dalje dovode u vezu sa fizičkim i fiziološkim, o čemu svedoče i brojni metonimijski izrazi u jeziku, poput *his stomach knotted up, she was fuming* i tako dalje. Ovakva konceptualizacija zasniva se na dihotomiji između tela i uma, koja je jedna od

⁸⁹ „kažemo da su nam emocije zapetljane, da je u nama kovitlac emocija, da smo pukli od besa, da se neko raspada od tuge, ili da su ga emocije sludile.“

osnova zapadne civilizacije⁹⁰. Ovakav pristup naročito je očigledan u psihološkim pristupima u XX veku (ibid., 294). Međutim, s druge strane, emocije se dovode u vezu i sa duhovnošću i uzvišenošću – imati osećanja znači doista biti ljudsko biće (ibid., 295), što je sve u skladu sa dvostrukim i suprotstavljenim stavom o emocijama uopšte kada je reč o zapadnoj kulturi, odnosno emocijama kao negativnim konceptima suprotstavljenim pozitivnom razumu, i emocijama kao pozitivnim konceptima, suprotstavljenim negativnom otuđenju.

Prevashodno utemeljene u fiziologiji, emocije se posmatraju kao nešto više određeno prirodom nego kulturom. Kultura i/ili civilizacija smatraju se rezultatom svesnih, kognitivnih procesa, dok se emocije smatraju njihovim prirodnim komplementom. Ili, kako to Luc kaže: “We speak of emotions as raw, as wild, and as primitive forces; they are natural, aboriginally untouched by the cooking, taming, and civilizing of culture” (ibid., 295)⁹¹.

Sledeći romantičarsku tradiciju, priroda, uključujući i emocije, vidi se kao nešto neiskvareno i čisto, istinsko i originalno. Kultura i svesna misao nameću ograničenja i stege i maskiraju ili krive prirodno stanje. Iz ovog ugla, samo neizražena emocija jeste stvarno prirodna, jer kulturne konvencije koje se ogledaju u načinima ispoljavanja emocija kvare njihovu pravu suštinu. Upravo u ovakvom kulturno konstruisanom konceptu emocija kao prirodnog stanja Luc vidi razlog usled koga istraživači-zapadnjaci često imaju univerzalističke poglede na emocije i neretko pripisuju drugim narodima karakteristike zasnovane pre svega na emotivnoj slici sveta iz ugla sopstvene kulture (ibid., 297–298).

Sledeća karakteristika koju Luc pripisuje emocijama u zapadnoj kulturi je subjektivnost, koja se može shvatiti dvojako: s jedne strane, emocija pomračuje vidike onome ko je doživljava i nagoni ga da ostvari samo sopstvene ciljeve, bez obzira na širu sliku i opštije društvene, objektivno određene i valjane ciljeve. S druge, pozitivnije strane, subjektivnost emocija ima veliku ulogu u individualizaciji pojedinca, što se u američkoj kulturi izuzetno ceni (ibid., 298). Emocije se tako mogu dovesti u vezu sa

⁹⁰ Cf. i odeljak 4.4

⁹¹ „Za emocije kažemo da su sirove, divlje i primitivne sile, iskonski nepromenjene, nepripitomljene i necivilizovane kulturnim procesima.“

privatnošću, što ima za posledicu teškoće u njihovom izražavanju – prvo, zato što je teško precizno izraziti osećanja, jer ona, za razliku od misli, nisu objektivna, a s druge strane, ona su u neku ruku privatno „vlasništvo“ svog doživljavača čija se autonomija mora poštovati (ibid., 299)

U ostatku ovog članka Luc se bavi aspektima emocija koji nisu direktno povezani sa našim radom, pa ćemo ih ovde samo nabrojati. Ona razmatra emocionalnost kao tipično žensku odliku i društvene posledice koje to za ženu ima u zapadnoj kulturi, a potom razmatra koncept emocije kao vrednosti u svetlu moralnosti zapadnog društva, opet sa osvrtom na različite uloge muškarca i žene u njemu.

Mi smatramo da ovde izloženi stavovi o poimanju emocija u zapadnoj kulturi uopšte u potpunosti odgovaraju shvatanju emocija u anglo-kulturi, o čemu će detaljnije biti reči kasnije. Osim toga, primetili smo da se Luc često poziva na primere iz jezika, što takođe ide u prilog stavu koji smo mi zauzeli, a to je da se posmatranjem jezičkih pojava mogu osvetliti i kognitivni procesi koji leže u njihovoj osnovi. Štaviše, za mnoge ovde izložene poglede na emocije potvrda se može naći posmatranjem emotivnog vokabulara, ali i gramatičkog sistema engleskog jezika.

Ono što takođe smatramo izuzetno važnim je sam ugao posmatranja emocije kao kulturnog konstrukta, iz kog, iako se to nigde eksplicitno ne pominje, sledi da su, osim ovakve konceptualizacije u drugim kulturama moguće i neke druge, ne izjednačavajući zapadnjački pogled sa jedinim istinskim i univerzalnim.

3 Metafora i metonimija

U ovom delu razmotrićemo kako se pojmovi metafore i metonimije tradicionalno tretiraju u nauci o jeziku, a zatim ćemo izložiti kako se na njih gleda iz ugla kognitivne lingvistike, koja ih prvenstveno smešta u domen mišljenja, a tek potom u domen jezičke realizacije. Na kraju, razmotrićemo kako se ovakvo viđenje metafore i metonimije može primeniti na domen emocija i emotivni vokabular, koji je predmet našeg interesovanja.

3.1 Metafora – tradicionalni pogledi

Tradicionalni pogled smešta metaforu u domen književnosti i stilistike, dok je u proučavanju jezika ona često bivala zapostavljena i metaforičnost se posmatra kao nešto što odstupa od „normalne“ upotrebe jezika, to jest kao devijacija od osnovnih pragmatičkih principa koja zahteva rekonstrukciju doslovnog značenja. Najčešće pretpostavke u vezi sa metaforom u jeziku su:

1. Svakodnevna upotreba jezika je u potpunosti doslovna i nije metaforička.
2. O svakoj temi se može govoriti i svaka tema se može razumeti doslovno, bez upotrebe metafore.
3. Samo doslovni iskazi mogu biti procenjivani u smislu istinitosti.
4. Sve definicije u leksikonu jednog jezika su doslovne.
5. Gramatički pojmovi u jeziku su doslovni (Lakoff, 2007:269).

Istorijski, pojam metafore može se predstaviti na sledeći način, uzimajući za primer rečenicu *He is a lion*⁹² (Müller, 2008:123):

⁹² O istom ovom primeru iz ugla kognitivne lingvistike biće reči u sledećem odeljku.

1. Lingvistički znak materijalizuje se u izgovorenoj ili napisanoj formi.
2. Ovaj znak u izgovorenoj ili napisanoj formi odnosi se na dva skupa nelingvističkih entiteta: *lion* se odnosi i na životinju i na heroja.
3. Između njih postoji odnos neuobičajene upotrebe ili transfera – životinjom *lion* označava se heroj.
4. Lingvistički znak odnosi se na drugi skup pojmova, a ne na prvi – *lion* stoji za heroja, a ne za lava.
5. Između dva skupa nelingvističkih entiteta postoji analogija.
6. Materijalizovani lingvistički znak – *lion* – zamenjuje drugi lingvistički znak – *hero* – koji nije materijalizovan.
7. Ova zamena predstavlja eliptično poređenje – heroj se poredi sa lavom. Lingvistički znak koji je zamenjen naziva se doslovni izraz.

Tradicionalni pogled na metaforu može se dovesti u vezu sa objektivističkim, nekonstruktivističkim pogledom na stvarnost, po kome stvarnost postoji nezavisno od čovekovog znanja i jezika kojim govori, i koja se može precizno opisati doslovnom upotrebom jezika. Metafora je u najboljem slučaju ukras. Iz ovog ugla metafora se proučava na rečeničnom nivou i svaka se posmatra zasebno, a ne kao deo nekakvog sistema (Malmkjær, 2002:351).

Referencijalni pristup metafori, koji vodi poreklo još od Cicerona i Kvintilijana, bio je preovlađujući do sredine dvadesetog veka. Iako se kod različitih naučnika opažaju izvesne razlike u pristupu, Lezenberg (Leezenberg, 2001:71–77) kaže da su im sledeći postulati svima zajednički.

Prvo, iz ovog ugla uvek postoji tesna veza između metafore i poređenja, bilo da se kaže da je metafora skraćeno, eliptično poređenje, bilo da metafora znači isto što i poređenje sa kojim korespondira. Dalje, referencijalni pogled na metaforu opisuje je kao sličnost između referenata na koje se dati izrazi odnose. Iskaz *He is a lion* da se razumeti pošto i subjekat i lav imaju zajedničko svojstvo, a to je hrabrost. Treća osobina sledi iz druge: pošto se izrazi u metaforičkom iskazu odnose na doslovne referente, svojstva doslovno upotrebljenih pojmova određuju metaforičku interpretaciju. Metafore

tako imaju dvostuko značenje – doslovno, koje je osnova, i figurativno, koje se iz njega izvodi.

Primedbe koje se stavljaju na referencijalni pogled na metaforu su sledeće: svodenje metafore na poređenje ne umanjuje i ne objašnjava njen figurativni aspekt. Takođe, iskazi *He is a lion* i *He is like a lion* imaju različite uslove istinitosti. Osim toga, ovaj pristup ne objašnjava na adekvatan način postojanje metafora u kojima jedan pojam ima nultu ekstenziju, kao što je to slučaj sa iskazom *She is a dragon*. Takođe, Lezenberg skreće pažnju da se često metaforička interpretacija ne zasniva na stvarnim svojstvima referenta, već na stereotipima koji za dati referent važe⁹³. Još jedan prigovor ovom viđenju metafore odnosi se na to da metafore često kreiraju nova poređenja, a tim i sličnost, što znači da se ne oslanjaju samo na već postojeća⁹⁴.

Baveći se pregledom deskriptivnih proučavanja koja su obeležila drugu polovinu dvadesetog veka, Lezenberg (Leezenberg, 2001:78–94) kaže da je osnovna razlika između ovog i referencijalnog prisupa ta što se iz deskriptivnog ugla smatra da se metafora interpretira na osnovu značenja, ili deskriptivnih informacija (descriptive information) metaforički upotrebljenih pojmova. To znači da se metaforička interpretacija ne zasniva na svojstvima referenata, već na svojstvima reči koje se odnose na referente. Dalje, deskriptivni pristup metafori polazi od toga da ona uključuje promenu značenja bar jednog od upotrebljenih izraza. Tako na primer, u već pominjanom primeru *He is a lion*, nemoguće je da doslovno značenje lekseme *lion* određuje metaforičku interpretaciju, jer bi u tom slučaju doslovni iskaz bio neistinit. Umesto toga, leksema *lion* dobija novo, metaforičko značenje u datom kontekstu. Iz ovog ugla, do metaforičke interpretacije dolazi na nivou značenja pojmova, a ne njihove ekstenzije, kao kod referencijalista. Treće svojstvo zajedničko različitim deskriptivnim teorijama je da je za interpretiranje metafore različitost u najmanju ruku jednako bitna koliko i sličnost. Pošto ljudi nisu lavovi, prilikom interpretacije ovakvog iskaza slušalac biva svestan semaničkog konflikta između pojmova, što mu govori da mora da

⁹³ Lezenberg ne pominje eksplicitno kulturnu uslovljenost stereotipa u jednoj zajednici, ali mi smatramo da se ovaj njegov stav može tako interpretirati. Da se metafora isključivo zasniva na inherentnim svojstvima referenata, očekivalo bi se da metafore u različitim jezicima budu iste, što nije slučaj. To znači da u igru ulaze i kulturni faktori koji se nadograđuju na svojstva referenata iz stvarnosti.

⁹⁴ Cf. i str. 99.

konstruiše novo značenje za leksemu *lion*⁹⁵. Metaforička interpretacija postaje na taj način transfer značenja, a prepoznavanje metafore postaje stvar prepoznavanja semantičkog konflikta na nivou doslovnog značenja izraza.

Zamerke ovom pristupu obuhvataju sledeće: semantička anomalija nije neophodan i dovoljan uslov da jedan iskaz bude metafora, o čemu svedoče hiperbola i ironija, na primer. Dalje, metaforični iskazi sa negacijom nisu baš najjasniji pokazatelji semantičkog konflikta, poput primera *Life isn't a bed of roses*. Druga zamerka se odnosi na to da se ovo svojevrsno poništavanje doslovnog, kompozicionalnog značenja ne može izraziti isključivo semantičkim pojmovima. Takođe, ovakav pristup oslanja se na laičku teoriju o jedinstvenom i nepromenljivom doslovnom značenju. Treća glavna primedba odnosi se na nemogućnost deskriptivnih teorija o metaforama da adekvatno objasne „nove“ metafore. Ako je metaforička interpretacija uslovljena nekim svojstvom koje je već konvencionalno asocirano sa datim izrazom, postavlja se pitanje kako metafora može da skrene pažnju na nešto što već ranije nije bilo opaženo, kako je to često slučaj u poetski upotrebljenim metaforama.

Ono što je zajedničko za referencijalni i deskriptivni pristup metafori je da je u oba pristupa metaforičko značenje sekundarno i da nastaje usled nekongruentnosti između doslovnih značenja elemenata iskaza, čime doslovna interpretacija postaje logički primarna (Leezenberg, 2001:94).

U generativnoj gramatici šezdesetih godina dvadesetog veka metafora se uglavnom smeštala u domen govorne delatnosti, mada je bilo pokušaja da se ona objasni kao gramatička devijacija u domenu jezičke sposobnosti. Lezenberg (Leezenberg, 2001:94–97) kaže da je u okvirima generativne gramatike teško i raspoznati metaforu. Ako metafora u površinskoj korespondira sa poređenjem u dubinskoj strukturi, iz toga sledi da metafora, kao devijantna pojava, sledi iz valjanih dubinskih struktura koje sadrže poređenje, što se kosi sa postulatima generativne gramatike. Nijedan predstavnik ove škole ne opisuje detaljno šta se događa prilikom metaforičkog transfera.

⁹⁵ Sojren (Seuren, 2010:329–330) ovakav slučaj zove kategorijalnom greškom (category mistake). Kada ovakva kategorijalna greška evocira izvesnu asocijaciju u datom kontekstu koja je razumljiva i prihvatljiva, odnosno kada se tvrdnja ne oseća kao neistinita, govorimo o metafori.

Lezenberg (Leezenberg, 2001:97–124) dalje razmatra pragmatičke pristupe proučavanju metafore, naglašavajući da je glavna razlika između ovih i ranije pomenutih pristupa u tome što se iz pragmatičkog ugla ne smatra da u metaforičkom iskazu dolazi do promene značenja upotrebljenih reči. Sa ove tačke gledišta, slušalac prvo interpretira govornikov iskaz doslovno, a ako je doslovna interpretacija iz nekog razloga neobična, neophodna je pragmatička reinterpretacija. Našim već više puta navođenim primerom, iskazom *He is a lion*, kaže se nešto što je doslovno neistinito, ali on znači, ili njime želi da se saopšti nešto što je možda istinito, a to je da je on hrabar. Tako u fokus interesovanja dolazi iskaz – govorni čin izveden u jednoj konkretnoj prilici od strane jednog konkretnog govornika sa određenom komunikativnom namerom. Izgovorivši *He is a lion*, govornik iskazuje kontekstualnu implikaciju da je on hrabar, kao i eventualne druge implikacije vezane za stereotipne pretpostavke o lavovima. Nikakva doslovna parafraza ne može kompletno obuhvatiti, ili obuhvati isključivo ove implikacije, tako da metaforički upotrebljeni izrazi nikada ne mogu biti u potpunosti parafrazirani.

Najveća zamerka ovom pristupu ogleda se u tome što metaforičke interpretacije uopšte ne moraju biti funkcija govornikovih namera – da bi slušalac prepoznao da iskaz ne treba da bude shvaćen doslovno, moraju postojati neke zajedničke strategije koje slušaoca usmeravaju da određeni iskaz protumači baš na onaj način koji je govornik imao na umu.

Lezenberg (Leezenberg, 2001:124) zaključuje da i referencijalni i deskriptivni i pragmatički pristupi metaforama zadržavaju distinkciju između sinhronog doslovnog značenja, koje je relativno nezavisno od konteksta, i metaforičkog značenja, koje se uvek izvodi iz doslovnog, ili u interpretaciji sledi nakon doslovnog značenja.

3.2 Metafora u kognitivnoj lingvistici

Kognitivno-lingvistički pogled na metaforu baca novo svetlo na to kako se metaforičko značenje pojavljuje u jeziku, osporava tradicionalno shvatanje da je

metaforički upotrebljen jezik arbitraran i nemotivisan, i polazi od pretpostavke da se metaforički jezik, ali i metaforička misao pre svega javljaju iz fundamentalnog čovekovog telesnog iskustva (cf. Kövecses, 2010a:xii).

Za razliku od tradicionalnog pogleda na metaforu, koja se smatra osobinom jezika, Lejkof i Džonson (Lakoff & Johnson, 2003:3–4) smatraju da metafora preovladava u svakodnevnom životu, i to ne samo u jeziku, već i u mišljenju i delanju, te da je naš konceptualni sistem po svojoj prirodi metaforički. Kako mi uglavnom nismo svesni svog konceptualnog sistema, mi funkcionišemo u svetu manje-više automatski, na načine koji nisu u potpunosti racionalno osvetljeni. Jedan način za osvetljavanje ovih načina je proučavanje jezika, pošto se i jezik zasniva na istom konceptualnom sistemu kojim se služimo kada mislimo i delamo. Istraživanje jezika može nam pružiti dokaze o svojstvima našeg konceptualnog sistema. Upravo na osnovu jezičkih dokaza Lejkof i Džonson iznose tvrdnju da je naš konceptualni sistem po svojoj prirodi metaforički. Metafore su tako dobar način za sagledavanje stvarnosti, budući da su one “[...] the missing link between implicit background and explicit formulations, phenomenological experiences and semantic utterances” (Kaufmann, 2003:137)⁹⁶.

Metafora u kognitivnoj lingvistici je takođe i glavni mehanizam putem kojeg razumemo apstraktne pojmove i koji nam omogućava da apstraktno razmišljamo, tako što nam pruža način da mentalno manipuliramo pojmovima koji se ne vide i koje ne možemo opipati. Iz tog ugla, metafora omogućava apstraktno misljenje uopšte, ili se barem na osnovu metafora prisutnih u jednoj kulturno-jezičkoj zajednici može zaključiti da ona daje privilegovan status jednom načinu razmišljanja u odnosu na druge (Eynon, 2002:400). Metafora je u svojoj suštini konceptualna, a metaforički upotrebljen jezik je samo njena površinska manifestacija. Metafora postoji u jeziku samo zato što postoji i u mišljenju. Jezičke metafore čine konceptualne metafore očiglednim, a posmatranjem jezičkih metafora možemo da proniknemo u metafore u mišljenju, na osnovu pretpostavke da između ovih dveju vrsta metafora postoji nekakva veza. Metafora je i lingvistički, konceptualni, socio-kulturni, neurološki i telesni fenomen. (Kövecses, 2005:8–9). Ovo ne znači da je naš konceptualni sistem u potpunosti zasnovan na

⁹⁶ „karika koja nedostaje između pozadinskih implicitnih i eksplicitnih formulacija, fenomenoloških iskustava i semantičkih iskaza.“

metafori – štaviše, njegov veći deo nije metaforičan i metaforičko razumevanje se upravo na tom delu i zasniva (Lakoff, 2007:309).

Metafora nastaje kada se jednom jedinicom diskursa na nekonvencionalan način označava neki predmet, proces ili pojam, ili kada se dva elementa diskursa nađu u neuobičajenoj sintaksičkoj vezi, i kada se ova nekonvencionalnost ili neuobičajenost može razumeti na osnovu sličnosti ili analogije između nekonvencionalne jedinice diskursa i konvencionalnog referenta. Konvencionalni referent naziva se prenosnik (vehicle), dok je nekonvencionalni sadržaj (tenor). Sličnost ili analogija koja ih povezuje predstavlja pozadinu (ground) (Goatly, 1997:8–9). Metafora nam omogućava da razumemo apstraktnu ili nedovoljno strukturiranu materiju pomoću pojmova koji su konkretniji ili bolje strukturirani (Lakoff, 2007:309). Kao takva, ona je uvek konotativna, jer stepen sličnosti između sadržaja i prenosnika određuju kulturne vrednosti društva o kojem je reč (Al-Sharafi, 2004:43). Ovo ne znači da sličnosti unapred postoje – sličnosti upravo nastaju i dolaze u fokus metaforičim preslikavanjem (Steen, 2007:61).

Barč (Bartsch, 2003:69) je, pak, suprotnog mišljenja, i kaže da se sličnosti ne mogu stvarati – one ili postoje ili ne postoje – već samo dolaze u fokus u odgovarajućem kontekstu.

Mi smatramo da ove dve tvrdnje nisu u suprotnosti u tolikom stepenu koliko se to na prvi pogled čini. Naše mišljenje je da neke sličnosti među domenima moraju unapred postojati da bi metaforičko preslikavanje bilo uopšte moguće. Te sličnosti treba shvatiti u najširem mogućem smislu⁹⁷. S druge strane, kada u odgovarajućem kontekstu neke zajedničke osobine dođu u fokus, metaforizacijom se sličnost stvara u svesti govornika, a rasprostranjenom upotrebom u zajednici ta sličnost se učvršćuje onako kako se i data metafora u govoru ustaljuje. U tom smislu sličnost istovremeno i već postoji i tek se stvara.

Kao što se leksičke metafore ne mogu svesti na konceptualne, tako se i sistem konceptualnih metafora ne aktivira svaki put kada se metafora proizvede (Müller, 2008:15).

⁹⁷ Kao što je to slučaj u pesničkim metaforama.

Metafora je tako sistem koji prožima kako leksikon, tako i gramatiku jednog jezika. Poetska metafora samo je proširenje svakodnevnog, uobičajenog metaforičkog sistema u jeziku (Lakoff, 2007:310). Zato se definisanju metafore mora pristupiti iz nekoliko uglova, uzimajući u obzir različite kriterijume, pošto metafora nije isključivo ni lingvistička, ni kognitivna, ni pragmatička pojava. Karteris-Blek (Charteris-Black, 2004:21) daje skupove kriterijuma prema kojima se metafora može definisati:

Lingvistički kriterijumi

Metafora je reč ili fraza koja uzrokuje semantičku tenziju na sledeći način:

- Reifikacijom – ukazivanjem na nešto što je apstraktno rečima i frazama koje se u drugim kontekstima odnose na nešto konkretno.
- Personifikacijom – ukazujući na nešto neživo rečima ili frazama koje se u drugim kontekstima odnose na nešto živo.
- Depersonifikacijom – ukazivanjem na nešto živo rečima ili frazama koje se u drugim kontekstima odnose na nešto neživo.

Pragmatički kriterijumi

Metafora je neusklađena (incongruous) lingvistička reprezentacija čiji je suštinski cilj da utiče na rasuđivanje svojom ubedljivošću. Ovaj cilj je često skriven i reflektuje govornikovu nameru u datom kontekstu.

Kognitivni kriterijumi

Metafora nastaje pomeranjem (shift) u koceptualnom sistemu. Osnov za ovo konceptualno pomeranje je relevantna psihološka asocijacija koja postoji između atributa referenta lingvističkog izraza u njegovom originalnom izvornom kontekstu i referenta u novom, ciljnom kontekstu. Asocijacija se obično bazira na dotad neopaženoj sličnosti između referenata u tim kontekstima.

Mi se slažemo da metafora poseduje sve gorenavedene karakteristike, ali nam se čini da su, ovako izloženi, oni prikladniji za definisanje metafore u kniževnosti nego u jeziku, naročito ako se u obzir uzmu pragmatički kriterijumi. Dodali bismo da mislimo

da ove kriterijume ne treba shvatiti kao neophodne i dovoljne uslove da bi se neki izraz odredio kao metaforički, već među njima postoji odnos više-manje. Naime, dok neke metafore imaju za cilj delovanje na emotivno stanje i rasuđivanje sagovornika (cf. Lakoff, 1991), neke druge to nemaju, već ih je jednostavno nemoguće izbeći, jer u jeziku ne postoji drugi način da se o datim stvarima govori. Pri tome mislimo na izraze tipa

(7) *This insane rage had taken over and possessed me; it was as though I was looking at another person doing all this.* (CC)

Metafora u primeru (7) zasniva se na personifikaciji, ali nema za cilj da izrazi neki naročit govornikov stav, niti se kognitivno pomeranje oslanja na dotad neopaženu asocijaciju. Štaviše, zbog učestalosti izraza ovog tipa može ostati neprimećeno da je reč o metafori dok se na to ne obrati posebna pažnja. Zato se u literaturi razlikuju pojmovi konvencionalne metafore, one koja je često u upotrebi, zbog čega smo manje svesni semantičke tenzije koja u njoj postoji, i nove metafore, u kojoj je semantička tenzija u prvom planu (Charteris-Black, 2004:21). Samim tim, ne postoji jasna granica između doslovne i metaforičke upotrebe jezika, već je metafora stvar stepena i konteksta⁹⁸ (cf. Corradi Fiumara, 1995:16), što je sve u skladu sa kognitivističkim pogledom na jezik. Štaviše, u konvencionalnim izrazima u svakodnevnom jeziku doslovni i metaforički elementi gramatički se kombinuju, manifestujući tako produktivnost procesa preslikavanja, što je, kako se pretpostavlja, odlika ljudskog uma (Croft & Cruse, 2004:198). Tako bi se moglo reći da je „sav“ jezik metaforički – samo što su neke metafore toliko uobičajene da su postale nevidljive, dok neke druge navode na nova razmišljanja upotrebom reči na inovativan način i njihova efektivnost zasniva se na njihovoj originalnosti (cf. Barker & Galasiński, 2001:54; 119)⁹⁹. Međutim, ovakvo

⁹⁸ Da je metafora kontekstualno utemeljena smatra i Herarts (Geeraerts, 2010:23; 281–282), koji kaže da konceptualne metafore imaju onomasiološki status. One kombinuju različite jezičke izraze, a ne značenja pojedinih leksičkih jedinica, za razliku od tradicionalnog, semasiološkog pogleda na metaforu.

Semasiologija posmatra pojedinačne reči i manifestacije njihovih značenja. Onomasiologija posmatra čime se sve može označiti jedan koncept. Semasiologija počinje od reči i definiše značenja koja ta reč može da ima, dok onomasiologija polazi od koncepta i istražuje na koje sve načine koncept može biti imenovan ili se na njega može ukazati. Razlika u perspektivi ogleđa se u tome što semasiologija kreće od izraza prema značenju, dok onomasiologija kreće od značenja prema izrazima.

⁹⁹ Kisar et al. (Keysar et al., 2000:592) upozoravaju da potpuno uklanjanje granica između doslovnog i figurativnog značenja komplikuje model razumevanja jezika i navode eksperimente koji pokazuju da se konvencionalni izrazi razumeju bez konceptualnog preslikavanja, dok su ispitanici ova preslikavanja

stanovište, da je sav jezik u suštini metaforičan, upozorava Stamać (1983:80), „valja uzeti pod općenitu istinu, s jednakom nemoći prepoznavanja koja se javlja na primjer pri izreci, da su u noći sve krave crne.“

Laičko, intuitivno mišljenje da se metafore razlikuju od doslovnog jezika potiču od pogrešne pretpostavke da zapravo postoji doslovno ili tačno značenje, koje je jedinstveno, stabilno i nepromenljivo¹⁰⁰. Međutim, ako se bolje pogleda svakodnevna komunikacija, postaje očigledno da se istom rečju mogu označiti različite pojave u zavisnosti od perspektive. Takođe, polisemija i kontekstualnost urušavaju sliku o nepromenljivosti značenja reči, ali, s druge strane, čine jezik ekonomičnim sistemom i čine komunikaciju uopšte mogućom (cf. Leezenberg, 2001:294; 301–302).

Kontinuum koji postoji između doslovne i metaforičke upotrebe jezika može se dovesti u vezu sa konstruktivističkim teorijama, po kojima svet nije nama direktno dostupan, već ga konstruišemo pod uticajem znanja koje nam je dostupno i jezika kojim govorimo, te se tako i metafora može smatrati jednim od instrumenata za konstruisanje stvarnosti. Metafora na rečeničnom nivou samo je manifestacija metaforičkog modela u njegovom temelju (Malmkjær, 2002:350). Ovo, naravno, ne znači da se poriče objektivno postojanje sveta izvan nas samih. Kako to Evans i Grin kažu, gravitacija postoji, postoji i spektar boja i postoje entiteti koji odaju toplotu (uključujući i ljudsko telo). Međutim:

“[...] the parts of this external reality to which we have access are largely constrained by the ecological niche we have adapted to and the nature of our embodiment. In other words, language does not directly reflect the world. Rather, it reflects our unique human construal of the world: our ‘world view’

koristili ili generisali kada se radilo o razumevanju novih izraza. Oni dodaju i da je eliminisanje distinkcije između doslovnog i figurativnog značenja kontraintuitivno, te da problematizuje i sam pojam metafore – “when everything is a metaphor, then nothing can be literal. Surely, this cannot be literally true.” („kada je sve metafora, onda ništa ne može da bude doslovno. Svakako da ovo ne može biti sasvim tačno.)

¹⁰⁰ Leezenberg (Leezenberg, 2001:289; 301–302) kaže da je ova laička pretpostavka o postojanju doslovnog značenja praktično veoma korisna, budući da laičke teorije prevashodno imaju za cilj da zadovolje težnje i ciljeve u zajednici u kojoj se javljaju. Tako se rasprostanjivanje pismenosti i formalnog obrazovanja mogu dovesti u vezu sa stabilnim, dekontekstualizovanim značenjima reči, budući da do kodifikacije lingvističkih normi dolazi usled razvoja pismenosti, obrazovanja, jezičke standardizacije i leksikografije. Iz toga proizilazi da jedinstvena, stabilna značenja nisu na početku života jednog jezika, već su proizvod komplikovanih razvojnih procesa jednog društva i da su njihov konačni proizvod. Pritom, idealizovane norme lingvističkog ponašanja nikada ga u potpunosti ne određuju niti opisuju.

as it appears to us through the lens of our embodiment.” (Evans & Green, 2006:48)¹⁰¹

Kognitivna lingvistika i teorija o konceptualnim metaforama uzimaju u obzir i postojanje takozvanih okamenjenih (dead) metafora, to jest izraza koji dijahronijski gledano mogu biti metaforički, ali koji se sa današnje tačke gledišta ne osećaju kao takvi. Herarts (Geeraerts, 2010:209) navodi primer glagola STRIKE, koji je metaforički upotrebljen u primerima tipa

(8) *I was struck dumb with astonishment for the minute.* (OED)

ilustrujući metaforu EMOCIONALNO DEJSTVO JE FIZIČKO DEJSTVO (EMOTIONAL EFFECT IS PHYSICAL EFFECT). Međutim, Herarts smatra da je glagol STRIKE vremenom razvio još jedno doslovno značenje, odnosno da je po sredi polisemija¹⁰². Stamać (1983:81) kaže da je promena značenja po prirodi dijahronijska, odnosno da do nje dolazi na određenom stupnju jezičkog razvoja, zbog čega se ono treba uključiti u razmatranja o karakteristikama jezičkog sistema u celini. Osim već pominjane polisemije, on smatra da i homonimija i sinonimija ulaze u opseg regularnih, predvidivih i opštih pojava u jeziku shvaćenom kao proces kroz vreme.

Dejnan (Deignan, 2005:37) kaže da su za kognitivnu lingvistiku ovakve sistemske metafore mnogo značajnije od neuobičajenih, iz razloga što se smatra da sistemske metafore imaju mnogo veću ulogu u konceptualnoj organizaciji¹⁰³. Status metafore može se proveriti analizom korpusa, a metafora se smatra sistemskom ako se u korpusu jedan ili više kolokata iz istog izvornog domena takođe koristi i metaforički u istom ciljnom domenu.

Rekli smo već da je metafora jednosmerno preslikavanje između domena. Ali ovo preslikavanje nije arbitrarno, već je utemeljeno u telesnom iskustvu u fizičkom i kulturnom svetu koji nas okružuje. Osnovni element našeg spoljašnjeg okruženja je

¹⁰¹ „delovi ove spoljašnje stvarnosti koja nam je dostupna određena je u velikoj meri ekološkom nišom kojoj smo se prilagodili i prirodom naše telesne konstitucije. Drugim rečima, jezik ne reflektuje direktno svet. On reflektuje naš jedinstven ljudski konstrukt sveta: naš ‘pogled na svet’ kako ga vidimo kroz prizmu naše telesne konstitucije.“

¹⁰² Primitićemo da je u svim konsultovanim englesko-engleskim rečnicima značenje glagola STRIKE u pravcu HIT prethodilo značenju u pravcu AFFECT.

¹⁰³ Ovu generalizaciju treba shvatiti uslovno – za ispitivanje pojmovnih amalgama često su bitnije nove metafore. Za pojmovne amalgame cf. odeljak 3.3.

prostor. Konceptualni domen prostora izuzetno je značajan za proučavanja iz ugla kognitivne lingvistike, pošto se on veoma često preslikava na apstraktnije domene, i to na dva načina: apstraktno stanje ili pojam mogu se shvatiti kao lokacije, kao u primeru

- (9) He lived *in fear* of his wife and daughter and he made no noise at all in the apartment. (CC)

ili kao predmeti, kao u primeru

- (10) He said: Everyone's *got fears*, everyone should *have fears*. (CC)

U kognitivnoj lingvistici specijalizacija, odnosno predstavljanje apstraktnih pojmova kao trodimenzionalnih lokacija ili entiteta u prostoru, opšti je kognitivni princip (Yu, 2003b:30).

Gledano iz ugla ciljnog domena, nije uvek jednostavno primetiti da je po sredi „preneseno“ značenje, kao u primeru

- (11) a. To *defend* his position, Mr. Reagan taped a 112 minute 'spot' announcement. (OED)
b. An argument in defence of some point *attacked*. (OED)¹⁰⁴

koji ilustruje još jednu često citiranu konceptualnu metaforu RASPRAVA JE RAT (ARGUMENT IS WAR), iz jednostavnog razloga što je nemoguće iskazati ovaj sadržaj nekom drugom leksičkom jedinicom. Ali ako pogledamo iz ugla izvornog domena, „prenesenost“ postaje očiglednija – osnovna značenja glagola *attack* i *defend* vezuju se za semantičko polje ratovanja (Steen, 2007:67)¹⁰⁵.

¹⁰⁴ Definicija za leksemu STOP-GAP

¹⁰⁵ U stvari, situacija je malo složenija nego što to na prvi pogled izgleda. S pravom se može postaviti pitanje kako znamo da su osnovna značenja glagola ATTACK i DEFEND vezani za fizičku borbu, a ne za borbu [sic!] argumentima. Dok svi konsultovani rečnici kao prvo značenje glagola ATTACK daju ono vezano za rat ili fizičku borbu, sa glagolom DEFEND to nije slučaj: OED kao prvo značenje daje

- *To ward off attack from; to fight for the safety of; to keep safe from assault or injury; to protect, guard*

MED takođe stavlja fizičko značenje kao prvo:

- *to protect someone or something from attack*

CC je već neutralniji po pitanju fizičkog značenja:

- *If you defend someone or something, you take action in order to protect them*

a CIDE i jedno i drugo značenje tretira kao osnovno

- *to protect against attack or criticism*

Iz ugla kognitivne lingvistike, metaforu sačinjavaju različite komponente koje su međusobno u interakciji. Kevečeš (Kövecses, 2008b:72–73) navodi sledeće:

1. Iskustvena osnova
2. Izvorni domen
3. Ciljni domen
4. Veza između izvora i cilja
5. Jezički metaforički izrazi
6. Preslikavanje
7. Implikacija (entailment)
8. Pojmovni amalgami (blends)
9. Izvanjezička realizacija
10. Kulturni modeli

On objašnjava njihovu međuzavisnost na sledeći način: konceptualna metafora sastoji se od izvornog i ciljnog domena. Veza između njih inspirisana je iskustvom i višestruka je – jedan izvorni domen može se vezati za više ciljnih domena i obrnuto. Ovi spojevi reflektovani su u jezičkim izrazima. Struktura izvornog domena preslikava se na strukturu ciljnog. Ova preslikavanja mogu biti jednostavna ili impliciraju složena. Preslikavanje često ima za posledicu stvaranje pojmovnih amalgama¹⁰⁶, odnosno novih koncepata različitih i od koncepata iz izvornog i ciljnog domena. Konceptualne metafore nisu samo stvar jezika i mišljenja, već postoje i kao društvena realnost utoliko što predstavljaju elemente kulturnih modela ili im daju strukturu.

Barč (Bartsch, 2003:51–52) kaže da metafora, kao i metonimija, o kojoj će reč biti kasnije¹⁰⁷, pored preslikavanja uvek podrazumeva i promenu perspektive, koja u stvari omogućava preslikavanje iz jednog domena na drugi, tako što odabira one aspekte izvornog domena koji se mogu odgovarajuće preslikati na ciljni. Ona to ilustruje ovde već pominjanim primerom *He is a lion*. U uobičajenoj (default) perspektivi, lav pripada kategoriji prirodnih vrsta i kao takav stoji u kontrastu sa drugim prirodnim vrstama, pre svega drugim životinjama. Ali, u gorenavedenom primeru, *lion* ima drugu perspektivu – na primer, perspektivu ponašanja u opasnim situacijama. Ova perspektiva odabira one

¹⁰⁶ O pojmovnim amalgamima cf. odeljak 3.3.

¹⁰⁷ Cf. odeljke 3.4–3.6

aspekte ponašanja kod lavova koji su karakteristični kada se lav nađe u opasnosti i preslikava ih na domen čoveka.

Razmotrićemo sada bliže konceptualne metafore.

3.2.1 Konceptualne metafore

Konceptualne metafore su strukturirana, jednosmerna preslikavanja elemenata iz izvornog konkretnijeg domena na manje konkretan, odnosno manje „opipljiv” ciljni domen (Strugielska & Alonso Alonso, 2007:3). Ovo preslikavanje predstavlja skup fiksiranih podudaranja između pojmova izvornog i ciljnog domena. Struktura izvornog domena projektuje se na ciljni domen na način koji je konzistentan sa strukturom ciljnog domena. Ovo se zove princip invarijantnosti (Invariance Principle) (Lakoff, 2007:309), i Kevečeš ga definiše na sledeći način: “Given the aspect(s) that participate in a metaphorical mapping, map as much knowledge from the source onto the target as is coherent with the image-schematic properties of the target” (Kövecses, 2010a:131)¹⁰⁸.

Ovaj princip se tako zove jer konceptualni materijal koji se preslikava zadržava svoju osnovnu strukturu. Tako se on sastoji iz dva dela: jednog, koji kaže šta može da se preslika iz izvornog domena i drugog, koji kaže šta ne može i zašto (ibid.). Međutim, Lejkof (Lakoff, 2007:269 et passim) skreće pažnju da to ne znači da je preslikavanje algoritam koji počinje od izvornog domena i završava se u ciljnom domenu. Drugim rečima, proces se ne odvija tako što prvo „uzmemo” strukturu izvornog domena i kopiramo je na ciljni domen, pod uslovom da je preslikavanje moguće. Lejkof kaže da se princip invarijantnosti najbolje može shvatiti kada se posmatraju postojeće podudarnosti. Uzimajući za primer metaforu sadržavanja, on kaže da, u skladu sa ovim principom, unutrašnjost izvornog domena uvek odgovara unutrašnjosti ciljnog, te da spoljašnjost uvek odgovara spoljašnjosti, dok slučajevi gde unutrašnjost izvornog domena odgovara spoljašnjosti ciljnog domena, kao i obrnuto, ne postoje.

Pritom, inherentna struktura ciljnog domena ograničava mogućnosti preslikavanja, usled čega iz iskaza

¹⁰⁸ „Što se tiče aspekata koji učestvuju u metaforičkom preslikavanju, preslikava se onoliko znanja iz izvornog domena na ciljni koliko je koherentno sa svojstvima slikovne sheme ciljnog domena.“

(12) a. *I lost my patience and gave him a kick.* (OED)

ne sledi

b. *He had a kick afterwards.*

kao što ni iz iskaza

(13) a. *One of the local radio stations gave me the news.* (OED)

ne sledi

b. *One of the local radio stations didn't have the news any more.*

dok u nemetaforički upotrebljenim iskazima, iz

(14) a. *Jane gave me the pretty forget-me-not brooch I wore yesterday.*
(OED)

nužno slede

b. *I had the pretty forget-me-not brooch.*

kao i

c. *Jane didn't have the pretty forget-me-not brooch any more.* (cf.
Lakoff, 2007:279–280)

Gibz (Gibbs, 1998:108) kaže da postoje dve hipoteze o ulozi metafore u konceptualizaciji. Po „jačoj“ verziji, mnoge koncepte uopšte nije moguće razumeti bez metaforizacije. Po „slabijoj“ verziji, ljudi imaju odelite koncepte i kada se radi i o konkretnim i o apstraktnim domenima, ali su oni među sobom povezani, jer imaju unekoliko sličnu strukturu.

Tako, na primer, prema „jačoj“ verziji, pošto mi ne razumemo dobro emocije, mi o njima razmišljamo kroz pojmove vezane za toplotu i hladnoću, pošto njih razumemo bolje. Po „slabijoj“ verziji, mi imamo formiranu konceptualnu strukturu i za emocije. Međutim, sistemsko postojanje metafora u jeziku unutar naše kulture koje se zasnivaju na domenu toplote učinilo je da se naša konceptualizacija emocija uskladi sa postojećim metaforama koje emocije povezuju sa temperaturom. Razlika između „jače“ i „slabije“ verzije vezana je, dakle, za to da li je reprezentacija apstraktnog pojma nezavisna ili ne (Murphy, 1996:176–178).

Razmatrajući koncepte prava i obaveza, koji se u jeziku metaforički realizuju kao imovina ili opterećenje (burden), kao u primerima

- (15) a. I'm a war correspondent, and newspaperman, so I *have the right to ask impertinent questions*. (OED)
- b. library tax, *the obligation imposed by law on publishers to supply gratis a copy or copies of the books published by them to certain public libraries*. (OED)

Džekendof (Jackendoff, 2007:343) kritikuje razumevanje prava i obaveza metaforički i skreće pažnju da ovi pojmovi imaju „*sopstvenu*¹⁰⁹ logiku“ koja liči na logiku imovine i opterećenja u dovoljnoj meri da se uspostavi asocijativna veza. To znači da mi metaforički govorimo o pravima i obavezama zato što ono što mi o njima znamo omogućava da se metaforička veza uopšte stvori. Drugim rečima, izvorni domen ne daje strukturu nekoj amorfnoj, nestrukturiranoj konceptualnoj masi, već se uz pomoć konkretnijeg domena relevantni elementi strukture apstraktnijeg ciljnog domena stavljaju u prvi plan i konceptualno osvetljavaju. Ovakav pristup može se u najširem smislu dovesti u vezu sa pitanjem koje Pinker (Pinker, 1998:358) postavlja, a to je zašto je ljudski um prilagođen da razmišlja o arbitrarnim apstraktnim entitetima. On smatra da to zapravo nije slučaj. On kaže da smo mi nasledili šablon forme kojim se preslikavaju osnovni odnosi između predmeta i sila, kao i drugih tema značajnih za čovekov opstanak, poput borbe, hrane i zdravlja. Dalje se proces apstraktnog mišljenja odvija ovako:

“By erasing the contents and filling in the blanks with new symbols, we can adapt our inherited forms to more abstruse domains. Some of these revisions may have taken place in our evolution, giving us basic mental categories like ownership, time, and will out of forms originally designed for intuitive physics. Other revisions take place as we live our lives and grapple with new realms of knowledge.” (Pinker, 1998:358–359)¹¹⁰

¹⁰⁹ Kurziv autora.

¹¹⁰ „Brisanjem sadržine i popunjavanjem praznine novim simbolima možemo prilagoditi nasledene forme teže shvatljivim domenima. Neke od ovih prerada dogodile su se tokom evolucije, dajući nam osnovne mentalne kategorije, poput posedovanja, vremena i voljnosti iz formi koje su prvobitno kreirane za intuitivno shvaćene zakone fizike. Ostale prerade događaju se tokom našeg života, kada pokušavamo da izađemo na kraj sa novim područjima saznanja.“

Džekendofove i Pinkerove stavove povezuje i to što i jedan i drugi, uprkos različitim teorijskim polazištima, uviđaju značaj konceptualnih primitiva i mogućnosti njihovog kombinovanja i rekurzije, budući da ova svojstva karakterišu i sam ljudski um, što omogućava kreiranje i interpretaciju neograničenog sadržaja pomoću ograničenog broja jezičkih sredstava.

Rapo i Overing (Rapport & Overing, 2000:51) zaključuju da je metaforizacija kao proces kojim se kodifikuju iskustva sredstvo kojim pojedinac pokušava da formuliše i izrazi ono što je već opazio u svetu koji ga okružuje, kao i mehanizam kojim se mogu izraziti i sva potencijalna buduća iskustva. To znači kada se u jednoj zajednici pojavi potreba za definisanjem dotad nedefinisanih pojmova, ili se pojavi kakvo novo oruđe „taj će novosačinjeni predmet biti nazvan imenom dotad u jeziku nepostojećim, ili pak imenom koje je ranije označavalo nešto posve drugo. Pri tom je sličnost između starog i novog designata najpresudniji kriterij“ (Stamać, 1983:65).

Ovo ćemo ilustrovati i primerom veoma česte konceptualne metafore u nauci, UM JE RAČUNAR (MIND IS A COMPUTER). Ova metafora je relativno nova u zapadnoj kulturi i uslovljena je tehnološkim razvojem. Kada je nastupila promena u načinu života usled razvoja računarskih tehnologija, stvorili su se uslovi za uspostavljanje nove analogije koja prethodno nije postojala¹¹¹.

Konceptualne metafore omogućavaju lakši kognitivni pristup apstraktnijim ciljnim domenima, kao što su emocije, vreme, život i slično. Pojmove iz njih same po sebi nije moguće definisati pomoću dovoljnih i neophodnih uslova, već se mogu definisati samo skupovima metafora. Svaka metafora ponaosob predstavlja samo delimičnu definiciju i često se one među sobom jednim delom preklapaju. Pošto ovi domeni iskustva nisu direktno dostupni našem senzomotornom aparatu, da bismo njima kognitivno manipulirali, moramo im dati konkretniju strukturu. Ovo je uvek kreativan proces. (Lakoff & Johnson, 1980b:200; Langlotz, 2006:67–68).

To znači da struktura metafore nije samo preslikavanje koje postoji između dva entiteta. Treći, ključni element u strukturi je proces koji omogućava da se jedan pojam

¹¹¹ Za detaljnu analizu metaforičkih procesa vezanih za koncepte uma i računara cf. Gigerenzer & Goldstein, 1996.

vidi u svetlu drugog pojma. Bez toga metafora ne bi mogla biti ni motivisana ni aktivirana. Ova trovalentna priroda metafore može se predstaviti na sledeći način:

“[T]here is an entity or process A, which relates two entities B and C, such that C is seen in terms of B. [...] On the level of the system, the third element is a verbal item; on the level of use, the third element is the cognitive process that establishes the relation between B and C. It is this process on which the establishment of metaphoricity depends.” (Müller, 2008:30–31)¹¹²

Ilustrovaćemo ovo na često u literaturi navođenom primeru konceptualne metafore LJUBAV JE PUTOVANJE (LOVE IS A JOURNEY): sličnost između ova dva domena uspostavlja se na osnovu slikovne sheme (image schema)¹¹³ koja strukturira razvoj ljubavne veze kroz vreme kao proces koji se odvija u prostoru. Kevečeš (Kövecses, 2010a:6) navodi sledeće primere:

- (16) a. Look how far we've come.
b. We're at a crossroads.
c. We'll just have to go our separate ways.
d. We can't turn back now.
e. I don't think this relationship is going anywhere.
f. Where are we?
g. We're stuck.
h. It's been a long, bumpy road.
i. This relationship is a dead-end street.
j. We're just spinning our wheels.
k. Our marriage is on the rocks.
l. We've gotten off the track.
m. This relationship is foundering.

¹¹² „Postoji entitet ili proces A, koji povezuje entitete B i C na takav način da se C vidi kao B. Na sistemskom nivou, treći element je glagolskog karaktera; na nivou upotrebe, treći element je kognitivni proces koji uspostavlja vezu između B i C. Ustanovljavanje metafore zavisi upravo od ovog procesa.“

¹¹³ “Image-schemas are commonly defined as pre-conceptual representations of human bodily experience. They represent abstractions from repeated particular experiences of the same kind, reflecting recurring patterns present in human bodily movement, manipulation of objects, and perceptual interactions. As such they can also be understood to construe our experience.” (Schönefeld, 2006:298) („Slikovne sheme obično se definišu kao pretkonceptualne reprezentacije čovekovog telesnog iskustva. One predstavljaju apstrakciju iz ponovljenih pojedinačnih doživljaja iste vrste, odražavajući ustaljene obrasce pokreta tela, rukovanja predmetima i uočljivih interakcija. U tom smislu može se smatrati da one konstruišu naše iskustvo.“)

Preslikavanja između domena koje Kevečeš (Kövecses, 2010a:9) navodi su sledeća:

<i>Source: JOURNEY</i>		<i>Target: LOVE</i> ¹¹⁴
the travelers	⇒	the lovers
the vehicle	⇒	the love relationship itself
the journey	⇒	events in the relationship
the distance covered	⇒	the progress made
the obstacles encountered	⇒	the difficulties experienced
decisions about which way to go	⇒	choices about what to do
the destination of the journey	⇒	the goal(s) of the relationship

Kao što se iz ovog primera vidi, i ciljni domen ima strukturu – da je ciljni apstraktni domen bez ikakve strukture preslikavanje među domenima ne bi bilo moguće. Štaviše, ljudi su u velikoj meri „upoznati“ sa strukturom apstraktnih koncepata. Ako uzmemo za primer bilo koju primarnu emociju, svi ljudi „znaju“ konceptualni scenario za svaku od njih – i koji ih događaji izazivaju i kako se na odgovarajući način na tu emociju u datoj kulturi reaguje. Barsalou i Vimer-Hestings smatraju da metafore interpretiraju direktno iskustvo i dodaju nov materijal za njegovo tumačenje: “[...] metaphors complement direct experience of abstract concepts, which often appears extensive” (Barsalou & Wiemer-Hastings, 2005:134)¹¹⁵.

Ono što je neophodno je da da domeni imaju zajedničke one sličnosti koje se percipiraju kao bitne. Ono u čemu se domeni razlikuju je fokus: konkretni domeni fokusiraju se na predmete, a apstraktni na događaje i introspektivna iskustva.

Langloc (Langlotz, 2006:68) kaže da prilikom susreta sa iskazima poput onih u primeru (16) dolazi do ekstenzije pojma iz ciljnog domena, usled čega dolazi do tenzije između njegovog konvencionalnog i stvarnog značenja. Da bi veza između ova dva značenja bila motivisana, moraju se aktivirati ili stvoriti relevantne sličnosti između dva

¹¹⁴ Kevečeš takođe predstavlja preslikavanja ovim redom – izvor pa cilj, iako je konvencija u kognitivnoj lingvistici da se metafore beleže u obliku CILJ JE IZVOR. On ovo odstupanje obrazlaže time da razumevanje obično ide od konkretnog ka apstraktnom. Iako je ovo nesumnjivo tačno, mi bismo dodali da je ovakav prikaz preslikavanja uslovljen našom konceptualizacijom i grafičkim predstavljanjem protoka vremena koje se u našoj kulturi predstavlja kao da protiče s leva na desno. Kako konkretni domen prethodi u neku ruku apstraktnom, i ovakva grafička predstava deluje „logičnije“.

¹¹⁵ „Metafore kompletiraju neposredno iskustvo apstraktnih pojmova, koje je često opsežno.“

domena. U ovom konkretnom primeru, reč je o shematizovanoj slici putanje, koja strukturira razvoj ljubavne veze kroz vreme kao prelaženje puta u prostoru.

Lejkof (Lakoff, 2007:270–271) ističe da ono što sačinjava ovu metaforu nije nijedna određena reč ili izraz. Pošto je metafora stvar mišljenja, ona prethodi jezičkoj realizaciji. U suprotnom, svi iskazi iz primera (16) bili bi primeri različitih metafora, što nije slučaj. Doslednosti u preslikavanju između domena ujedinjuju različite jezičke realizacije i ukazuju na postojanje jedinstvene metafore koja iza njih stoji. U tom smislu, pod metaforom LJUBAV JE PUTOVANJE podrazumeva se ukupnost svih preslikavanja koja se sa njom mogu dovesti u vezu. Štaviše, budući da je metafora stvar mišljenja, u jeziku se ova metafora u ovoj konkretnoj jezičkoj realizaciji i ne mora nikada pojaviti (cf. Deignan, 2005:14). Takođe, Lejkof i Džonson (Lakoff & Johnson, 2003:116) skreću pažnju da se *journey* neće naći među rečničkim definicijama lekseme *love*. Definicija pojma inherentna je samom pojmu, a putovanje nam „pomaže“ da uspešno razumemo pojam ljubavi, ne leksemu kojom se pojam označava.

Osim što je jednosmerno, ovo preslikavanje nikad nije potpuno – nikada se sve karakteristike izvornog domena ne preslikavaju na ciljni domen. Naime, bilo koja dva domena imaju neograničeno mnogo sličnosti, kao i razlika. Uspešna metafora ne može se zasnivati na bilo kojoj sličnosti: metaforičko preslikavanje profiliše i u prvi plan stavlja one aspekte domena koji su zajednički, odnosno one između kojih se može uspostaviti analogija i koji su dovoljno istaknuti (salient) da bi metafora bila razumljiva bez dodatnog objašnjenja (Partee, 1995:34¹¹⁶). Drugi, za datu metaforizaciju manje bitni aspekti, ostaju u drugom planu. Štaviše, ne profilišu se obavezno ni svi zajednički aspekti. Pogledaćemo prvo primer metafore u jeziku koji navode Baudl i Gentner, a potom ćemo ovo razmotriti na primeru jedne konceptualne metafore.

(17) Dew is a veil. (Bowdle & Gentner, 2005:194)

Ciljni domen rose i izvorni domen vela imaju zajedničke osobine, utoliko što označavaju nežive entitete, ne proizvode zvuk, prekrivaju neku površinu i tako dalje. Prva dva navedena zajednička svojstva uopšte nisu važna za valjanost metafore. Međutim, prekrivanje površine jeste ono na čemu se ova metafora bazira. Pritom, ova

¹¹⁶ Paginacija prema elektronskoj verziji članka.

svojstvo je mnogo karakterističnije za veo nego za rosu, pa Baudl i Gentner izvlače zaključak da su samo ona svojstva koja su istaknutija za ciljni nego za izvorni domen relevantna za značenje metafore.

Pogledaćemo sad konceptualnu metaforu TEORIJE SU GRAĐEVINE (THEORIES ARE BUILDINGS) (Lakoff & Johnson, 2003:46 et passim), koju predstavljaju sledeći primeri:

- (18) a. These examples show how *Dirac's bra and ket notation*, so effective as an operational device, *may be based on a mathematically rigorous foundation*. (OED)
- b. It is easy to *construct a theory* of the nature of exchange and value. (OED)
- c. *A powerfully buttressed theory* (OED)
- d. *The monolithic structure of the international communist movement has collapsed* under the combined pressure of the Sino-Soviet conflict, and the bid for greater freedom of the ex-satellites in Eastern Europe. The result is the rise of 'polycentrism'. (OED)

Iz ovih primera se vidi da su samo pojedini delovi koncepta građevine preslikani na apstraktni domen teorija, a to su delovi koji se odnose na temelj, odnosno utvrđenje građevine i na spoljašnje strukture. Ono što ostaje u drugom planu je da građevine imaju i hodnike, sobe, prozore, terase, tavanice, reljefe i tako dalje. Kako se za teorije smatra poželjnim da budu čvrsto utemeljene i stabilne¹¹⁷, iz konceptualnog domena građevina upravo se preslikavaju oni aspekti koji se na stabilnost i utemeljenost i odnose. Međutim, kao što smo već rekli, metaforizacija je kreativan proces, ali proces koji nije nikada arbitaran. Lejkof i Džonson (Lakoff & Johnson, 2003:53) navode konstruisane primere koji treba da pokažu da se i neuobičajene, ili njihovim rečnikom, imaginativne (imaginative) metafore o teorijama takođe zasnivaju na ovoj istoj konceptualnoj metafori. Mi ćemo navesti primer koji smo pronašli u korpusu rečnika:

- (19) a. *The theory considered seems to have a 'ceiling'* in that it cannot in principle be used to discuss energy greater than Λ_x . (OED)

¹¹⁷ Skrećemo pažnju na postojanje istovetne konceptualne metafore u srpskom, o čemu svedoče kolokacije upotrebljene u ovom paragrafu .

U vezi sa „neuobičajenim“ metaforičkim izrazima, Lejkof i Džonson (Lakoff & Johnson, 2003:53) razlikuju tri podtipa:

1. Ekstenzija upotrebljavanog dela metafore, kao u primeru

(20) *These facts are the bricks and mortar of my theory.*

2. Instance nekorišćenog dela uobičajene metafore, kao u primeru (19)
3. Nove metafore, koje predstavljaju sasvim nov način razmišljanja o nečemu, kao u primeru

(21) *Classical theories are patriarchs who father many children, most of whom fight incessantly.*

Glucksberg (Glucksberg, 2001:94) kaže da naša znanja o teorijama mogu biti izražena i pojmovima koji su samo karakteristični za teorije i nemaju nikakve veze sa građevinama, ali da svakako skup izraza o teorijama u našoj kulturi koji se zasniva na pojmovima karakterističnim za građevine može uticati na to kako mi razumemo koncept teorije uopšte. U skladu sa „slabijom“ hipotezom o ulozi metafore u konceptualizaciji, metafora igra ulogu u strukturiranju apstraktnih koncepata, ali nije nužna u njihovoj konceptualnoj reprezentaciji.

S druge strane, rekli smo i da su metafore uvek kontekstualizovane, što se vidi i iz činjenice da se brojni izvorni domeni preslikavaju na isti ciljni domen. Ilustrovaćemo to sa nekoliko primera konceptualnih metafora u engleskom jeziku koje se odnose na strah:

- STRAH JE SKRIVENI NEPRIJATELJ

(22) *Fear stalks the streets of the city at night. (MED)*

- STRAH JE NATPRIRODNO BIĆE

(23) *Fear of victory haunts many sportspeople, but on Saturday, Christie was immune. (CCB)*

- STRAH JE PROTIVNIK U BORBI

(24) *Hypnosis can be used to completely cure those unable to overcome their fear of the dentist's chair (CCB)*

- STRAH JE PRIRODNA SILA

(25) *A wave of fear swept over him.* (MED)

- STRAH JE NADREĐENI

(26) *Fear of ridicule pushes us to new heights of endeavour, whether in algebra at school or astro-navigation at evening classes.* (CCB)

Svaka od ovih metafora strukturira drugi aspekt jedinstvenog koncepta *fear*, i to onaj koji se u datoj situaciji smatra adekvatnim, pošto je metafora uvek kontekstualizovana. Brojnost konceptualnih metafora vezanih za jedan apstraktan pojam samo pokazuje da se apstraktni pojmovi i ne mogu konceptualizovati drugačije nego metaforom.

I obrnuto može biti slučaj – da različiti ciljni domeni koriste isti izvorni domen, kao u slučaju sledećih metafora (cf. Gentner et al., 2001:207):

- ZNANJE JE VATRA¹¹⁸

(27) They were all engaged in *keeping bright, and in handing on unquenched, the torch of literary tradition.* (OED)

- LJUBAV JE VATRA

(28) *Kindle a Flame of sacred Love* In these cold Hearts of ours. (OED)

- ZAVIST JE VATRA

(29) Whilst our statesmen *inflame the mean envies* of classes. (OED)

Primetićemo da iako je izvorni domen isti u svim navedenim metaforama, svaki put je u fokus stavljen njegov drugačiji aspekt. U slučaju metafore ZNANJE JE VATRA u prvi plan izbijaju svojstva da je potrebno voditi računa da bi se plamen održao i da se plamen može prenositi s jednog mesta na drugo¹¹⁹. Kod metafore LJUBAV JE VATRA fokus je na fiziološkim promenama, to jest osećaju topline, a u metafori ZAVIST JE VATRA akcenat je na razornim svojstvima vatre koja što više bukta više uništava svoj objekat.

¹¹⁸ Ova metafora kulturno je uslovljena i vuče svoje korene još od mita o Prometeju, koji je ukrao bogovima vatru i dao je ljudskom rodu, smatrajući da je čovek superiorniji od životinja i da trebada ima neki dar koji životinje nemaju. Smatramo da se vatra metaforički može razumeti kao znanje.

¹¹⁹ Primetićemo da je ovde po sredi već pominjana spacijalizacija vremena – prenošenje plamena s jednog mesta na drugo dovodi se u vezu sa prenošenjem znanja kroz vreme, s generacije na generaciju.

Na prvi pogled, nekompletnost preslikavanja prilikom metaforizacije i mnoštvo konceptualnih metafora vezanih za jedan apstraktni domen stoje u koliziji. Međutim, mi smatramo da to nije slučaj, već da su ova dva procesa komplementarna. Rekli smo već da svako preslikavanje obuhvata samo relevantne aspekte pojma iz izvornog domena. Osim što neki delovi izvornog domena nisu preslikani na ciljni domen, tako isto i neki aspekti ciljnog domena ostaju nepokriveni preslikavanjem, što ostavlja mogućnost da se u konceptualnom sistemu ovaj nedostatak „pokrije“ stvaranjem veze sa nekim drugim konkretnim domenom, koji opet biva delimično preslikan. Ovi paralelni procesi daju metafori istovremeno i karakter kreativnosti i kontekstualizovanosti.

Neravnoteža u istaknutosti svojstava u domenima konceptualne metafore doprinosi informativnosti metafore utoliko što privlači pažnju slušaoca na ona svojstva ciljnog domena koja su inače manje prominentna i koja bi se, bez posredovanja metafore, mogla prevideti (Bowdle & Gentner, 2005:194)¹²⁰.

Naš konceptualni sistem sadrži na hiljade ovakvih konvencionalnih preslikavanja koja čine jedan njegov strukturirani podsistem. Preslikavanja između domena nisu arbitrarna, već se temelje na čovekovom poimanju sopstvenog tela, kao i na svakodnevnom iskustvu i znanju (Lakoff, 2007:309). Na primer, naše poimanje prostora je u velikoj meri nemetaforično i uslovljeno je našom telesnom konstitucijom. Budući da najveći deo vremena provodimo u uspravnom položaju, prirodno je da svet segmentiramo na ono što je gore i ono što je dole. S obzirom na to da nam je glava gore, a stopala dole, vertikalna osa našeg tela je funkcionalno asimetrična. Usled delovanja gravitacije, ispušteni predmeti padaju na zemlju. Da bismo ih podigli, moramo se sagnuti i usmeriti pogled nadole, i obrnuto – moramo usmeriti pogled nagore za predmete koji su iznad nas. Zbog pozicije očiju, prirodno je da se u odnosu na referentno telo nešto nalazi ispred, a nešto iza njega. Pošto imamo svest o celovitosti sopstvenog tela, odvojenog od spoljašnjeg sveta, imamo tendenciju da i prirodne fenomene smatramo celovitim entitetima. Ovi entiteti u sebi mogu sadržavati druge, ili

¹²⁰ Gibz (Gibbs, 1998:109) kaže da se problem takozvanih „višestrukih metafora“ (multiple metaphors) lako može rešiti ako koncepte ne posmatramo kao fiksne, statičke strukture, već kao privremene, dinamičke reprezentacije zavisne od konteksta. Iz tog ugla, koncepti nisu pohranjeni u dugoročnoj memoriji, već se u trenutku kreiraju na osnovu generičkih i epizodičnih informacija iz dugoročne memorije. On takođe navodi da u prilog ovakvom shvatanju idu i istraživanja koja su pokazala da postoji prilična fleksibilnost u konceptualizacij istih kategorija u različitim okolnostima.

biti sadržani u drugima, čak i ako u stvarnosti nemaju tako jasne granice kakve ima naše telo. Mi imamo svest o tome da je naše telo sadržitelj za razne tečnosti, poput sokova za varenje, krvi ili znoja. Ovi osnovni pojmovi utemeljeni u našem telesnom iskustvu nisu metaforični, ali postaju osnova za konceptualne metafore (Snævarr, 2010:113–114). U tom smislu je kognicija utelovljena (embodied), jer potiče iz osnovnih telesnih iskustava (Gibbs, 1998:113; Evans & Green, 2006:178; Riemer, 2010:241). Iako ove slikovne sheme potiču iz našeg iskustva, treba imati u vidu da one nisu urođene – one se razvijaju tokom fiziološkog i psihološkog razvoja u detinjstvu. Time se objašnjava da one nemaju isti značaj u svakoj kulturi. Važnost koju osa GORE–DOLE ima u zapadnoj kulturi nije univerzalna, iako je prisutna u svim kulturnim zajednicama (Lakoff & Johnson, 2003:24; Evans & Green, 2006:178). Naime, osim prostorne orijentacije, ova osa može se primeniti i na odnos aktivno-pasivno – u zapadnoj kulturi AKTIVNO JE GORE a PASIVNO JE DOLE (ACTIVE IS UP; PASSIVE IS DOWN). Ali, kako kažu Lejkof i Džonson, postoje kulture u kojima se pasivnost više vrednuje od aktivnosti. Drugim rečima, iako su ovakve shemetizovane slike, poput gore-dole, unura-izvan i slično prisutne u svim kulturama, koji će se pojmovi nalaziti bliže kojoj krajnjoj tački ovih dihotomija i koja vrednost će im se pripisati zavisice i variraće od kulture do kulture.

Prema kognitivnoj funkciji koju imaju, konceptualne metafore mogu se podeliti na tri tipa: strukturne, ontološke i orijentacione (Kövecses, 2010a:37–40).

Strukturne metafore imaju za funkciju da omoguće razumevanje jednog apstraktnijeg domena pomoću konkretnije strukture koju neki drugi domen ima. Takva je, na primer, konceptualna metafora VREME JE KRETANJE (TIME IS MOTION), koju ilustruje primer

(30) *Time flies*, he gets older, she blossoms out – and not a sausage. Just walks by and scorches you with a look of contempt. (OED)

Ontološke metafore daju nov ontološki status apstraktnim pojmovima iz ciljnog domena. Drugim rečima, mi naša iskustva konceptualizujemo kao predmete, materije i sadržatelje (containers). Takva je, na primer, metafora, koju ilustruje primer

(31) Fat, ugly and acned, she lived *in awe* of her sister. (OED)

Vežano za domen emocija, ontološkim metaforama emocije mogu dobiti svoju konkretnu, opipljivu „čvrstu“ formu u prostoru koja omogućava identifikovanje emocije:

- (32) a. As the American critic Alisa Solomon has written: ‘When, for instance, spectacle and public ritual are so movingly combined in the image and action of the Names Project Quilt, conventional theatre seems redundant, at best a pale imitation of the formal, mass expressions that help *give shape to real grief and anger*. (CCB)
- b. Nowadays, however, his abundant *joy* on all fronts *is palpable*. (CCB)
- c. DeDe thought exactly that, but she refused *to give shape to her fears*. (CC)

Njihova funkcija je dvojaka: s jedne strane, identifikuju i/ili kvantifikuju nematerijalna iskustva na takav način da je njima lakše kognitivno manipulirati. S druge, jednom kada apstraktni pojmovi ontološkom metaforom dobiju status „stvari“, oni mogu postati odgovarajući ciljni domeni za strukturne metafore.

Orijentacione metafore imaju za cilj da uredi pojmove iz ciljnog domena u našem konceptualnom sistemu na koherentan način. Vežane su za osnovnu čovekovu orijentaciju u prostoru, to jest za dimenzije gore-dole i centar-periferija, napred-nazad, blizu-daleko, unutra-spolja i slično (cf. Delschen & Fechner, 2002:10). Pod koherentnošću podrazumeva se to da se, na primer, orijentisanost nagore, povezuje sa pozitivnim stanjima, dok je orijentisanost nadole negativna, kako se to vidi iz sledećih konceptualnih metafora:

- SREĆA JE GORE; TUGA JE DOLE (HAPPY IS UP; SAD IS DOWN)
 - (33) a. *Johnson was in high spirits* talked with great animation and success. (OED)
 - b. Thursday was a day for the Blahs – a lovely descriptive American expression for feeling washed out and *down in the dumps* and cranky. (OED)
- ZDRAVLJE JE GORE; BOLEST JE DOLE (HEALTHY IS UP; SICK IS DOWN)

- (34) a. It required another week for him *to get up and about*. (OED)
b. Three days later all of us, including the cat, were *struck down with Asian flu*. (OED)

- SVESNO JE GORE; NESVESNO JE DOLE (CONSCIOUS IS UP; UNCONSCIOUS IS DOWN)

- (35) a. I was a very slow developer. By the time *I started to wake up and think for myself*, it was too late. (OED)
b. Don't worry about that... it's just a euphemism for him taking you back to his hotel room for a quick grope, drinking immense quantities of booze, rambling incoherently about other bands and *falling into a catatonic stupor* in the early hours of the morning. (CC)

- KONTROLA JE GORE; NEMANJE KONTROLE JE DOLE (CONTROL IS UP; LACK OF CONTROL IS DOWN)

- (36) a. The principles of placing the lead, *holding up the control* of an opponent's suit, [etc.] have all been carefully considered. (OED)
b. Pitiably in the extreme is the plight of *the Jews in Poland under Nazi rule*. On their backs they must wear a triangle of yellow cloth to show that their faith is abominable to the Nazi, and they must walk in the gutter, for the pavement is for Aryans only. (OED)¹²¹

Iz ovoga ne sledi automatski da su sva preslikavanja između domena kod svih ljudi jednaka, bez obzira na to kojim jezikom govore ili kojoj kulturi pripadaju, ali se time može objasniti činjenica da je jedan broj ovih preslikavanja najverovatnije univerzalan, ili u najmanju ruku, veoma rasprostranjen. Ali ne treba gubiti iz vida da će u svakoj jezičko-kulturnoj zajednici jedan broj preslikavanja biti u visokom stepenu kulturno obeležen. Na primer, metafora SREĆA JE GORE može se objasniti time da

¹²¹ U drugom izdanju knjige *Metaphors We Live By* (2003) Lejkof i Džonson revidiraju svoju raniju podelu metafora na strukturne, ontološke i orijentacione sledećim rečima: "The division of metaphors into three types – orientational, ontological, and structural – was artificial. All metaphors are structural (in that they map structures to structures); all are ontological (in that they create target domain entities); and many are orientational (in that they map orientational image-schemas)" (Lakoff & Johnson, 2003:264). („Klasifikacija metafora na tri tipa – orijentacione, ontološke i strukturne – bila je veštačka. Sve metafore su strukturne (pošto se njima preslikavaju strukture jedne na druge); sve su ontološke (jer se njima kreiraju entiteti iz ciljnog domena), a mnoge su orijentacione (jer se njima preslikavaju orijentacione slikovne sheme).“)

uspravan položaj tela ocrta dobro raspoloženje i samopouzdanje – kada smo srećni hodamo visoko uzdignute glave, i ovako shvaćena, ova metafora je univerzalna (Delchen & Fechner, 2002:11). Ali orijentaciona metafora koja se odnosi na razum i emocije, na primer, nije univerzalna i ne može se objasniti nikakvim fiziološkim činiocima, već vrednosnim sudovima koji važe u jednoj kulturnoj zajednici¹²².

Ovaj sistem konvencionalnih konceptualnih metafora je pretežno automatizovan i govornici ga nisu svesni. Iz ovoga se postavlja pitanje šta znači znati neku metaforu. Kevečeš (Kövecses, 2010a:10) kaže da mi analiziramo ova preslikavanja tek kada želimo da ih svesno osvetlimo. Po njemu, znati konceptualnu metaforu znači koristiti jezičke izraze koji ne krše preslikavanja koja su konvencionalno fiksirana u jednoj zajednici.

Miler (Müller, 2008:57) sumira pretpostavke koje prihvataju pristalice teorije o konceptualnim metaforama:

1. Jezik je u svojoj suštini figurativan
2. Metafora prožima i „običan“ jezik, a ne samo poetski
3. Razlika između doslovne upotrebe jezika i upotrebe u prenesenom značenju stvar je stepena, a ne vrste¹²³
4. Metafora je razumevanje jedne stvari putem druge
5. Misao je po svojoj suštini figurativna
6. Metafora je osnovni princip konceptualne organizacije
7. Metafora je osnova čovekovog razumevanja
8. Metafora je opšti kognitivni proces

¹²² Cf. odeljak 4.4

¹²³ Tumačeći Vikoa, Berlin (Berlin, 1976:45–46) kaže da on smatra da metaforička upotreba jezika prethodi i mora prethoditi doslovnoj upotrebi reči. Primitivni čovek, animista ili antropomorfist, razmišljao je na metaforički način. Iz tog razloga i u savremenom jeziku izrazi koji se smatraju nemetaforičnim u sebi inkorporiraju metafore koje se više ne osećaju kao takve. Pošto primitivni čovek nije bio sposoban da apstrahuje, metafora je činila veliki deo njegovog jezika. Viko kaže da kada primitivni čovek kaže *The blood boils in my heart*, njegova metaforička fraza je dokaz o tome kako je on razmišljao, opažao i osećao. Ono što je on osećao kada bi rekao da mu krv ključa na mnogo direktniji način bilo je povezano sa slikom ključale vode u nekakvom kazanu nego što je ta ista emocija danas povezana sa bilo čim sličnim kada kažemo prosto *I am angry*. Slikovite fraze koje su upotrebljavali pesnici drevnih vremena nisu samo izlivi njihove inspiracije, već su one dokaz da je njihova sposobnost za direktne osećaje bila ne samo jača od naše današnje, već i sasvim različitog reda, dok je njihova sposobnost pronalaženja preciznih analogija i naučne opservacije bila daleko manje razvijena nego naša danas.

Rekli smo već da je metafora sredstvo kojim se konceptualizuju apstraktni domeni, poput emocija, naučnih teorija i slično. Ona ne samo da nije devijacija od doslovnog jezika, već je produktivni mehanizam kojim postojeće leksičke jedinice u jednom jeziku dobijaju nova značenja. Metaforički izrazi pomoću kojih se govori o nekom apstraktnom domenu ljudskog iskustva nisu nasumični, već su grupisani prema nekom principu. Da bi se do ovog principa došlo, neophodno je izvršiti analizu odozdo nagore, odnosno poći od konkretnih lingvističkih izraza i podudarnosti koje među njima postoje da bi se došlo do opštijeg nivoa konceptualne metafore. S druge strane, za vezu koja postoji između konceptualnih metafora i njihovih jezičkih manifestacija kaže se da je usmerena odozgo nadole, pošto konceptualne metafore generišu ove relativno homogene skupove metafora u jeziku. Procesuiranje metafora u jeziku moguće je samo posredstvom aktiviranja konceptualnih metafora (cf. Müller, 2008:46; 138).

Tako, na primer, konceptualna metafora STRAH JE SUPARNIK U BORBI (FEAR IS AN OPPONENT IN A STRUGGLE), koja je reflektovana u primerima

- (37) a. *They will fight fear with fear, and appeal like the treaty's opponents directly to French national pride. (CCB)*
b. *A very primitive death fear is gripping them in the shape of a survival mechanism. (CCB)*
c. *My job is to help her to face those terrors and to overcome them: only then, I believe, will her memory be fully restored. (CCB)*

nije apstrahovana iz upotrebe jezika. Štaviše, ovo su instance konceptualne metafore koja je utemeljena u tome kako ljudi doživljavaju emociju straha i kakav kulturni model njegovih fizioloških efekata važi u kulturno-jezičkoj zajednici kojoj pripada. Fiziološki efekti straha filtriraju se kroz kulturni model laičke teorije o strahu.

Ovaj kulturni model rekonstruiše se na osnovu lingvističkih izraza u jednoj zajednici. Ovi izrazi upućuju na to da u datoj zajednici postoji proces koji deluje na kolektivnom nivou kojim se na jedinstven način među svim članovima zajednice doživljava emocija straha. Međutim, kao što smo već rekli, emocije su istovremeno u visokom stepenu i privatne, ali postoji i mnoštvo idiosinkretičkih doživljaja istih. Ono

što ostaje nejasno je na koji način metaforičko mišljenje obuhvata i individualni i kolektivni nivo, odnosno kako kultura od individualnih impresija filtrira određene elemente koji potom postaju kulturni model u datoj zajednici i kao takvi obavezni za sve njene članove.

Miler (Müller, 2008:217) ilustruje jedan mogući put na sledeći način: u davna vremena, kada su ljudi koristili voštane tablice za pisanje, neko je upotrebio ovu kulturnu tekovinu kao metaforu da označi apstraktni fenomen pamćenja. Međutim, to nije dovoljno da bi nastala jedna konceptualna metafora. Da bi ona to bila na kolektivnom nivou, potreban je jezik. Jedna jezička zajednica ne samo da mora da prihvati ovu metaforu, već ona mora da posluži kao inspiracija i model za kreiranje srodnih metafora u jeziku. Tek kada ovakav skup postoji može se pretpostaviti da postoji nešto poput nekakvog mentalnog modela.

Kameron (Cameron, 2008:209) zaključuje da konceptualne metafore možda postoje u umu pojedinaca i da su stečene kulturno kontekstualizovanim iskustvom i interakcijom sa svetom u kome pojedinac živi. U tom slučaju, one bi se malčice razlikovale od pojedinca do pojedinca. S druge strane, konceptualne metafore možda uopšte i ne postoje na individualnom nivou, već samo postoje kao sistem apstraktnih formi, onakve kakve ih kognitivni lingvisti beleže, i rasprostranjene su među svim ljudima u jednoj kulturno-jezičkoj zajednici. Drugim rečima, niti sam jezik, niti metafore u njemu ne utiču na pojedinca u toj meri da bi mu nametali određene stavove i verovanja, ali metafore i te kako daju uvid u to kako je moguće zamišljati stvarnost u jednoj zajednici.

Dalje, Lejkof i Džonson (Lakoff & Johnson, 2003:145–146) kažu da nove metafore imaju snagu da kreiraju novu stvarnost. Oni to ilustruju primerom metafore VREME JE NOVAC (TIME IS MONEY), karakteristične za zapadnu kulturu. Prodorom zapadnih kulturnih tekovina u ostatak sveta proširila se i ova metafora, koja je potom poslužila kao podsticaj za promenu načina delovanja u svetu, kreirajući tako novi pogled na stvarnost. Oni ističu da se ne radi o tome da je pojava ove metafore u jeziku dovela do promene pogleda na svet, a time i do promene same percipirane stvarnosti, već je promena u konceptualnom sistemu koja je došla sa zapada, a koja je koncizno

sažeta u ovoj metafori, učinila da pripadnici drugih kulturnih zajednica promene svoje ponašanje u skladu sa novoopaženom stvarnošću.

Broj ovih jezičkih izraza, što konvencionalnih što nekonvencionalnih, koji predstavljaju jezičku manifestaciju jedne konceptualne metafore i koji se mogu bez problema razumeti je neograničen, što znači da se konceptualna metafora ne može svesti na konačan broj jezičkih izraza (Croft & Cruse, 2004:197). S tim u vezi je i jedna od zamerki koje se upućuju na teoriju o konceptualnim metaforama, a to je cirkularnost: konceptualne metafore reflektovane su u jeziku, a njihovo postojanje može se potkrepiti analizom jezičkih podataka. Drugim rečima, konceptualne metafore su nadređene jezičkim metaforama, ali se one ne postuliraju iz njih, iako su one dokaz njihovog postojanja. Mi smatramo da ova očigledna cirkularnost ne narušava u znatnoj meri postulate teorije o konceptualnim metaforama. Štaviše, odnos između konceptualnih i jezičkih metafora analogan je odnosu koji postoji između entiteta u samom metaforičkom procesu, a kojim se apstraktniji domen prikazuje pomoću manje apstraktnog domena. Jezička metafora, konkretnija i dostupnija analizi od apstraktnog kognitivnog modela na taj način daje nam čvršću i konkretniju strukturu za analiziranje kognitivnih procesa koji na sadašnjem stupnju razvoja nisu u velikoj meri dostupni čoveku. Analizirati i postulirati konceptualne metafore na primerima jezičkih metafora ne znači izjednačavati ih, niti poricati da su konceptualne metafore višeg reda u odnosu na jezičke i da one jezičke metafore uslovljavaju. Ono što se ne sme izgubiti iz vida je da je nemoguće pristupiti bilo kakvom ispitivanju odnosa između mišljenja, jezika i kulture u potpunosti „spolja“: ograničenja koja nam nameće naša fiziologija nemoguće je prevazići, a potom je nemoguće o bilo kojem od ovih pitanja izneti mišljenje bez upotrebe jezika, koji uvek odražava stvarnost prelomljenu kroz kulturnu prizmu. Jezička slika sveta, čiji je metafora neotuđivi deo, služi da se njome izrazi konceptualna slika sveta. Ona reflektuje sadržaj stvarnosti, ili, drugim rečima: “[...] it is a metaphor that can provide examining of the already known through the already cognized” (Кириченко & Шамаева, 2008:65)¹²⁴.

Druga zamerka koja se često pominje u vezi sa konceptualnim metaforama je stav da se one mogu pronaći i u našim najosnovnijim kategorijama. Malrie (Malrieu,

¹²⁴ „[...] upravo metafora omogućava ispitivanje onoga što se već zna kroz ono čega smo već svesni.”

1999:119), baveći se konceptualnim sistemom morala, navodi da Lejkof kaže da je u ovom sistemu najrasprostranjenija konceptualna metafora knjigovodstva, kao u primerima

(38) a. *For this observation I am indebted to an ingenious and worthy friend.* (OED)

b. *Gratitude urges us to repay kindness.* (OED)

Malrie smatra da iako su izrazi ovog tipa rasprostranjeni u jeziku, izgleda malo verovatno da je, iz ugla kognicije, knjigovodstvo osnovnija kategorija od same moralnosti. On kaže da bi se čak i suprotan slučaj dao zamisliti – da su ciljni domeni ovih metafora obojeni moralnim značenjem. Time se dovodi u pitanje mogućnost otkrivanja osnovnih kognitivnih kategorija proučavanjem metafora.

Sledeći problem odnosi se na slikovne sheme pomoću kojih se strukturiraju pojmovi. Naime, objašnjavajući na koji način se apstraktni pojmovi mogu zasnivati na telesnom iskustvu, Lejkof (Lakoff, 1990:267–268) kaže da naše prekonceptualno iskustvo sadrži bar dve vrste struktura. Jedna je struktura osnovnog nivoa (basic level structure), definisana našom sposobnošću percepcije i mogućnošću da se krećemo. Druga je kinestetička struktura slikovnih shema (kinesthetic image-schematic structure), i odnosi se na one strukture koje svakodnevno srećemo u svom fizičkom postojanju, to jest na različite vrste sadržatelja, putanja, sila i tako dalje. Apstraktne konceptualne strukture nastaju, između ostalog, iz struktura osnovnog nivoa i slikovnih shema metaforičkom projekcijom iz fizičkog domena na apstraktni.

Iako naizgled relativno jednostavne, slikovne sheme poput sadržatelja, na primer, takođe su veoma apstraktne, često apstraktnije od pojmova koje treba da strukturiraju. Lezenberg (Leezenberg, 2001:143) postavlja pitanje kako nastaju ovi superordinirani, metaforički pojmovi ako ne putem apstrakcije, iako Lejkof tvrdi da upravo oni omogućavaju klasifikaciju apstraktnih pojmova i da su slikovne sheme prekonceptualne po svojoj prirodi. Lezenberg kaže da pojmovi poput sadržatelja ili mašine ne samo što ne mogu biti prekonceptualni, već se ne mogu ni razumeti bez jezičke elaboracije strukture i funkcije sadržatelja i mašina u čovekovom životu. On dalje kaže da

kognitivna semantika presuponira da apstraktnije strukture logički prethode manje apstraktnim, što je, po njegovom mišljenju, kontraintuitivno.

Još jedna zamerka koju Lezenberg iznosi odnosi se na presupoziciju koja postoji u kognitivnoj semantici, a koja se tiče razdvajanja konkretnog, fizičkog iskustva s jedne strane, i apstraktne konceptualizacije s druge. To bi značilo da je govornik svestan distinkcije između ova dva domena još pre nego što počne metaforički da konceptualizuje apstraktni domen, jer da jasne razlike među njima nema, ne bi bilo moguće ni izvršiti preslikavanje između domena. Tako, Lezenberg kaže, kognitivna semantika presuponira upravo ono što treba da objasni (Leezenberg, 2001:144).

Mi se nećemo dalje baviti ovim problemima, koji zadiru u psihologiju, filozofiju jezika i kognitivnu nauku uopšte. Mi prihvatamo tezu o postojanju konceptualnih metafora i činjenicu da je najdostupniji način za njihovo istraživanje analiza jezičkih podataka.

U vezi sa varijacijama koje postoje među konceptualnim metaforama u različitim jezicima, kognitivna lingvistika pokušava da objasni sledeća tri aspekta:

1. Dimenzije varijacija, odnosno kulturne i društvene distinkcije među govornicima usled kojih se metafore razlikuju
2. Forme varijacija, odnosno konkretne manifestacije razlika u formi metafore
3. Uzroke varijacija, odnosno faktore koji uslovljavaju pojave različitih metafora (Kövecses, 2003:19)

Da bi se rasvetlili mehanizmi metafore, njihova rasprostranjenost u jezicima, univerzalije koje u njihovoj upotrebi postoje, ali i specifičnosti koje se javljaju u pojedinim jezicima, u obzir se moraju uzeti i izvanjezički elementi, odnosno mora se razmotriti ono što je svim ljudima zajedničko, to jest njihova telesna konstitucija i ono što se u njihovim životima razlikuje – kulturno i društveno okruženje, kao i interakcija ova dva plana. O tome će biti reči u sledećem odeljku.

3.2.2 Metafora, telo, kultura i jezik

Mišljenje da je metafora stvar jezika i da je samo jedan od načina da se opiše stvarnost presuponira stav da je stvarnost potpuno nezavisna od toga kako je ljudi

konceptualizuju. Ovaj objektivistički pogled na stvarnost ostavlja po strani opažaje, motivaciju i konceptualizaciju, koji čine najveći deo našeg iskustva. A upravo ovi „ljudski“ činiooci stvarnosti najznačajniji su za opstanak:

“Cognition is what happens when the body interacts with the physical/cultural world. Minds are not internal to the human body, but exist as webs encompassing brains, bodies, and world. In a similar way, ‘embodiment’ refers to the dynamical interactions between the brain, the body, and the physical/cultural environment.” (Gibbs, 2005b:66–67)¹²⁵

Svaka kultura postoji u nekakvom fizičkom okruženju i pripadnici jedne kulture su u interakciji sa tim okruženjem na način koji najbolje odgovara njihovim potrebama. Konceptualni sistem svake kulture delimično zavisi od fizičkog okruženja u kojem se javlja. Štaviše, svaka kultura mora da oformi nekakav društveni poredak i da dodeli svojim pripadnicima izvesne uloge. Za pripadnika jedne kulture stvarnost je tako kombinacija kako fizičke tako i društvene stvarnosti. Pošto je veliki deo naše društvene stvarnosti konceptualizovan putem metafora, kao u primeru

(39) *The lower class speak the Acadian French mixed with the Creole patois and a little English.* (OED)

koji se zasniva na konceptualnoj metafori VIŠI DRUŠTVENI STATUS JE GORE; NIŽI DRUŠTVENI STATUS JE DOLE (HIGH STATUS IS UP; LOW STATUS IS DOWN)¹²⁶, a kako je i fizička stvarnost bar delimično na metaforama zasnovana, kao u primeru

(40) *A road, acknowledged to be British, still crosses Salisbury Plain.* (OED)

koji se bazira na metafori fiktivnog kretanja, metafora igra veoma važnu ulogu u našem definisanju stvarnosti. Pošto je metaforičnost kao jedna od suštinskih odlika ljudskog mišljenja uopšte sredstvo kojim se stižu uvidi u nematerijalni domen ljudskog delovanja, ne treba gubiti iz vida da upravo zahvaljujući sopstvenoj „telesnosti“ i

¹²⁵ „Do kognicije dolazi kada organizam stupa u interakciju sa fizičkim ili kulturnim svetom. Ljudsko mišljenje nije smešteno unutar tela, već postoji kao sistem mreža između mozga, tela i sveta. Slično tome, ‘utjelovljenje’ se odnosi na dinamičke interakcije između mozga, tela i fizičkog ili kulturnog okruženja.“

¹²⁶ Primitićemo da i sam naziv ove metafore predstavlja primer konceptualne metafore koju ilustruje. Nemogućnost da se ovaj propozicioni sadržaj iskaže na bilo koji drugi način, bez upotrebe metafore, smatramo dokazom da konceptualne metafore doista strukturiraju naš konceptualni sistem, da su njegov neraskidivi deo, kao i odlika svakodnevnog jezika.

možemo konceptualizovati situacije u kojima ona nema nikakvu ulogu (cf. Kovačević & Janković-Paus, 2001:98; Lakoff & Johnson, 2003:146;).

Rekli smo već da su konceptualne metafore utemeljene u čovekovom telesnom iskustvu. Kognitivna semantika polazi od pretpostavke da se naš konceptualni sistem oslanja na specifičnosti našeg tela. Da bi se razumelo kako utelovljenje funkcioniše kao osnova za percepciju, kogniciju i jezik, mora se poći od toga kako ljudi na imaginativan način koriste fenomenološka iskustva da bi strukturirali apstraktne pojmove. Metafora se nameće kao logičan predmet proučavanja.

Međutim, naša telesna iskustva u stvarnosti uvek su u interakciji sa različitim kulturnim obrascima koji u jednoj zajednici vladaju. Kako to Lejkof i Džonson kažu, svako iskustvo doživljava se naspram određenih kulturnih presupozicija:

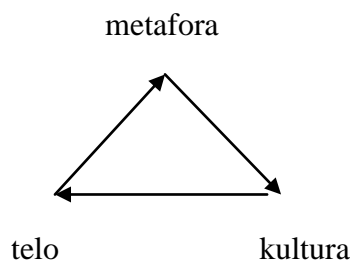
“It can be misleading, therefore, to speak of direct physical experience as though there were some core of immediate experience which we then ‘interpret’ in terms of our conceptual system. Cultural assumptions, values, and attitudes are not a conceptual overlay which we may or may not place upon experience as we choose. It would be more correct to say that all experience is cultural through and through, that we experience our ‘world’ in such a way that our culture is already present in the very experience itself.”
(Lakoff & Johnson, 2003:57)¹²⁷

Time se objašnjava različit stepen rasprostranjenosti određenih konceptualnih metafora, odnosno zašto su neke konceptualne metafore naizgled univerzalne, a neke u velikom stepenu kulturno specifične.

Različiti stavovi i verovanja u jednoj kulturi uslovljavaju da se ista osnovna telesna iskustva, na kojima se najveći broj konceptualnih metafora i bazira, različito definišu u odnosu na druge. Takođe, Ju (Yu, 2003a:14) kaže da i kulturni model može biti metaforički konstruisan, što utiče na naš metaforički pogled na svet (na primer, iako je protok vremena linearan, naša kultura grupiše vremenske odsečke ciklično, u nedelje, mesece i godine).

¹²⁷ „Stoga može biti netačno govoriti o direktnom fizičkom iskustvu kao nekakvom neposrednom iskustvu koje mi zatim ‘interpretiramo’ u skladu sa sopstvenim konceptualnim sistemom. Kulturne pretpostavke, vrednosti i stavovi nisu konceptualne navlake koje stavljamo ili ne stavljamo preko iskustva po sopstvenom nahođenju. Preciznije bi bilo reći da je svako iskustvo u potpunosti prožeto kulturom i da mi doživljavamo ‘sopstveni svet’ onako kako je naša kultura prisutna u samom tom iskustvu.“

Kada se sve to uzme u obzir, odnos metafore, kulture i tela međusobno je zavisian, i Ju ga grafički predstavlja ovako:

Slika 4
(prema Yu, 2003a:29)

Konceptualne metafore obično se deriviraju iz telesnih iskustava, a kulturni modeli filtriraju telesna iskustva za pojedinačne ciljne domene konceptualnih metafora. Kulturni model određuje perspektive iz kojih se neki delovi tela i neki aspekti telesnih iskustava izdvajaju kao naročito bitni i istaknuti (salient) za razumevanje datog apstraktnog domena. Kulturni modeli imaju interpretativnu ulogu u tumačenju tela i njegove uloge u metaforama. Različiti kulturni modeli u različitim zajednicama mogu pripisati različite vrednosti istim telesnim iskustvima ili delovima tela. Upravo zato nalazimo da u različitim jezicima i kulturama različiti delovi tela i telesna iskustva strukturiraju isti apstraktni domen, ali i obrnuto – da se određenim delovima tela i telesnim iskustvima strukturiraju različiti apstraktni domeni u različitim kulturama. (Yu, 2008:393). Štaviše, i sami kulturni modeli često su strukturirani pomoću konceptualnih metafora. Ili, drugim rečima: “[...] without the body there would be no worldviews. However, the lenses of worldviews are ‘culturally colored’ and ‘metaphorically framed.’ It is through such ‘glasses’ that we cognize the world” (Yu, 2003a:29)¹²⁸.

Citiraćemo i Koradi Fjumaru, koja kaže da “Our biological structure projects itself into culture which in turn generates metaphoric guidelines for the inhabitation of our world” (Corradi Fiumara, 1995:30)¹²⁹. Iz tog razloga, kaže Dejnjan (Deignan, 2005:22), neke metafore u jeziku bolje se mogu objasniti nekadašnjim sistemom verovanja u jednoj zajednici nego samo analizom mogućih fizioloških činilaca. U svakom slučaju,

¹²⁸ „Bez tela ne bi bilo ni pogleda na svet. Ipak, stakla pogleda na svet ‘obojena su kulturom’ i ‘uokvirena metaforom’. Kroz takve ‘naočare’ mi spoznajemo svet.“

¹²⁹ „Naša biološka konstitucija projektuje se na kulturu, koja pak kreira metaforičke putokaze za život u svetu koji nas okružuje.“

metafora je prirodna i empirijska pojava: “Conceptual metaphor is a natural part of human thought, and linguistic metaphor is a natural part of human language. Moreover, which metaphors we have and what they mean depend on the nature of our bodies, our interactions in the physical environment, and our social and cultural practices” (Lakoff & Johnson, 2003:247)¹³⁰.

Kultura tako obezbeđuje sheme koje nam govore šta se sa čim povezuje. Jezik, pak, omogućava pristup polazištima i motivima da bi se ta kultura razumela (Corradi Fiumara, 1995:30). Svaki jezik „odabira“ samo jedan deo iz mnoštva telesnih iskustava koji su zajednički svim ljudima i preslikava ih na različite ciljne domene. Na taj način jedan broj telesnih funkcija vezanih za određeni ciljnih domen postaje prominentniji, dok ostale padaju u drugi plan ili bivaju potpuno zanemarene. Kevečeš (Kövecses, 2006:3¹³¹; 2008b:80) ovo naziva diferencijalnim iskustvenim fokusom (differential experiential focus). Kulturni modeli vezani za dati jezik ih određuju, a jezički izrazi ih reprezentuju (Yu, 2008c:404). Ili, kako to vrlo slikovito Deignan kaže: “Each metaphor seems to encapsulate a small piece of folk wisdom, and has then become tied to a particular syntactic pattern” (Deignan, 2005:159)¹³².

Gibz (Gibbs, 1998:115) smatra da su dokazi iz jezičkog materijala potpuno adekvatni za donošenje zaključaka o ulozi metafore u interakciji između mišljenja i jezika. Štaviše, analiza jezika je neophodna i za rasvetljavanje kulturnih modela čovekovog mišljenja i ponašanja, što je sve u skladu sa postulatima kognitivne nauke, bilo da se radi o lingvistici, psihologiji ili antropologiji (Wolf & Pozenhagen, 2007:401). Ovo ne znači, kako to kažu Gerbih i Šek (Gerbig & Shek, 2007:319), da postoji direktna veza između upotrebe jezika, kognicije i kulture, ali ono što se podrazumeva je da su jezički ustaljeni izrazi u jednom domenu povezani sa kognitivnim shemama koje su govornici jednog jezika razvili za te domene, kao i za institucionalizovane kulturne činioce. To što su neki jezički izrazi uobičajeni u jednoj zajednici ukazuje na postojanje kulturne osnove na kojoj su oni iznikli. Kao i kada je

¹³⁰ „Konceptualna metafora je prirodni deo ljudske misli, a jezička metafora je prirodni deo ljudskog jezika. Štaviše, koje metafore postoje i šta one znače zavisi od prirode našeg tela, naše interakcije u fizičkom svetu i od društvenih i kulturnih praksi.“

¹³¹ Paginacija prema elektronskoj verziji članka

¹³² „Svaka metafora kapsulira komadić narodne mudrosti, a potom se povezuje sa određenim sintaksičkim obrascem.“

reč o drugim, nejezičkim oblicima rutinskog ponašanja, procesom enkulturacije konvencionalni načini izražavanja su u tolikoj meri automatizovani da ih pripadnik jedne društveno-jezičke zajednice postaje svestan tek kada se prekrše (Lee, 2007:471).

Pitanje koje iz navedenih međuodnosa sledi je kako nastaju konceptualne metafore koje su univerzalne, a kako one koje su u većem ili manjem stepenu kulturno specifične. Sa ciljem da bliže rasvetle ovaj problem u savremenoj teoriji o konceptualnim metaforama predlaže se „dekompozicija“ (decomposition) (cf. Grady, 2007[1999]), bazirana na dvema vrstama konceptualnih metafora, primarnih i kompleksnih, određenih tako u vezi sa stepenom njihove biološke motivisanosti i međujezičke rasprostranjenosti.

Primarne metafore su najdirektnije motivisane i imaju najmanje arbitrarnu strukturu i kao takve najrasprostranjenije su u različitim jezicima i kulturama jer potiču direktno iz telesnog iskustva u spoljašnjem svetu koji nas okružuje. Feldman (Feldman, 2006:203) kaže da je najverovatnije funkcija primarnih metafora da pomognu detetu da razume i jezički izrazi subjektivna iskustva. Ali one služe i kao mehanizam za konceptualizaciju čitavog niza kulturno uslovljenih i apstraktnih koncepata neophodnih za funkcionisanje u jednoj zajednici. Lejkof i Džonson (Lakoff & Johnson, 1999:54) kao primer primarne metafore daju konceptualnu metaforu VIŠE JE GORE (MORE IS UP), što objašnjavaju na sledeći način: ova metafora je utelovljena, budući da u spoljašnjem svetu često susrećemo slučajeve u kojima se veća količina dovodi u vezu sa kretanjem nagore (na primer, što više stvari stavljamo na gomilu, gomila više „raste“ uvis) i potiče iz našeg senzomotornog telesnog aparata. Za razliku od njih, kompleksne metafore predstavljaju kombinaciju primarne metafore i kulturno uslovljenog znanja, verovanja i laičkih teorija¹³³. Ju (Yu, 2009:32) navodi da su primarne metafore atomistične po svojoj prirodi, dok su kompleksne molekularne.

¹³³ Snevar (Snævarr, 2010:114) kaže da se u najnovijim pristupima smatra da je metafora utemeljena u neuronskim procesima. Metaforička konceptualizacija uključuje i neke senzomotorne procese koji se aktiviraju prilikom percepcije i motoričkih doživljaja. Primarne metafore nastaju kada se dve oblasti u mozgu istovremeno aktiviraju i kada se to ponovi dovoljan broj puta. Posle izvesnog vremena, obe aktivacione putanje spajaju se u jedinstveni impuls koji povezuje obe oblasti u mozgu. Tako, na primer, metafora NAKLONOST JE TOPLINA (AFFECTION IS WARMTH) potiče od fizičkog osećaja topline kada nas zagrlj draga osoba, pošto “we disapprove of the cold appearance of a dead body but like the warmth of an embrace.” (Delschen & Fechner, 2002:10). („odbojna nam je hladna pojava beživotnog tela, ali nam prija toplina zagrljaja.“) Delovi mozga „zaduženi“ za osećaj topline i za percepciju naklonosti aktiviraju se

Mnoge primarne metafore su univerzalne, pošto svi ljudi imaju isto telo i mozak i žive u jednkom okruženju, bar što se parametara relevantnih za konceptualne metafore tiče. Kompleksne metafore, budući da u njihov sastav ulaze i kulturno specifične informacije, mogu se znatno razlikovati od kulture do kulture. Osim toga, nije uvek jednostavno razlučiti šta je fizička, a šta kulturna komponenta, pošto „odabir“ jedne fizičke dimenzije može biti uslovljen konzistentnošću sa drugim elementima kulturnog modela ili kulture uopšte. (Yu, 2008a:249). Drugim rečima,

“[...] our body serves as a potentially universal source domain for metaphors. On the other hand, the cultural basis of metaphor consists in its interpretative function, thus viewing certain parts of the body or certain aspects of bodily experience as especially salient and meaningful in the understanding of certain abstract concepts. In other words, culture plays a crucial role in linking embodied experiences with subjective experiences for metaphorical mappings.” (Yu, 2008a:257)¹³⁴

I za konceptualne metafore telo je izvor, a kultura filter koji dopušta samo izvesnom broju telesnih iskustava, bez obzira na to koliko su univerzalna, da budu preslikana na pojmove određenog ciljnog, apstraktnog domena. Zato ne možemo očekivati da će se potpuno iste metafore pojaviti u različitim jezicima, odnosno jezičko-kulturnim zajednicama, ali, isto tako, nećemo u njima pronaći metafore koje su potpuno suprotne univerzalnog čovekovom iskustvu. Drugim rečima, kultura ima ključnu ulogu u povezivanju telesnih iskustava sa subjektivnim događajem radi metaforičkih preslikavanja (Kövecses, 2010a:88; Yu, 2008a:249; 254; 257).

Ako uporedimo dve konceptualne metafore u engleskom jeziku, već pomenutu VIŠE JE GORE i RACIONALNO JE GORE – EMOTIVNO JE DOLE, uočićemo da se one po svojoj prirodi razlikuju, iako imaju zajednički izvorni domen. Metafora VIŠE JE GORE, koju ilustruje primer

zajedno. U najranijim istraživanjima metaforičkog mišljenja smatralo se da mozak funkcioniše u nekoliko etapa – verovalo se da on „traga“ za doslovnim značenjem pojmova, a kada ne uspe da to i nađe, započinje druga etapa, u kojoj mozak „skenira“ svoju bazu podataka u potrazi za analogijama na osnovu kojih konstruiše metaforičko značenje. Noviji eksperimenti su pokazali da je mozak u stanju da istovremeno pretražuje i doslovna i metaforička značenja i da se ovaj proces odvija brzo i nesvesno (Cerulo, 2002:59–60).

¹³⁴ „Naše telo služi kao potencijalno univerzalan izvorni domen za metafore. S druge strane, kulturna osnova metafore sastoji se u njenoj interpretativnoj funkciji tako što se neki delovi tela ili neki aspekti telesnog iskustva doživljavaju kao naročito istaknuti i značajni za razumevanje izvesnih apstraktnih pojmova. Drugim rečima, u metaforičkim preslikavanjima kultura ima ključnu ulogu u povezivanju telesno utemeljenog iskustva sa subjektivnim iskustvima.“

- (41) a. With 93,000 savings accounts opened over the year, *balances went up £184 million to £2.64 billion.* (CC)
- b. This year has seen *the price of UK homes, especially in the south-east, shoot up while mortgage rates have fallen.* (CC)

primarna je metafora, jer se prevashodno zasniva na činjenici iz spoljašnjeg sveta da ako bismo stavljali novac na gomilu, gomila bi rasla, to jest njena vertikalna dimenzija bi se povećavala. S druge strane, nema direktnih fizičkih razloga za postojanje konceptuale metafore RACIONALNO JE GORE – EMOTIVNO JE DOLE, koju ilustruju primeri

- (42) a. *The jury has risen above raw emotion, passions and prejudices and judged the case on the evidence* and the law court gave them. (CC)
- b. *It is man's high prerogative to be endowed with reason and conscience.* (OED)

Ova metafora je kompleksna, jer u svoj sastav inkorporira pored direktnih, fizičkih činilaca i element kulturnog modela koji ilustruje još jedna konceptualna metafora prisutna u engleskom jeziku, a to je KONTROLA JE GORE, koju ilustruje primer

- (43) a. *Some men are always on top of their game.* I am mostly always confused. (OED)
- b. *This man had for years exercised absolute sway over Rogueland.* (OED)

a koja se sa primarnom metaforom može dovesti u vezu tako što će onaj što ima više snage u borbi pobediti protivnika, te će se i bukvalno fizički naći iznad njega. Međutim, ovo još uvek nije dovoljno da se objasni postojanje metafore RACIONALNO JE GORE – EMOTIVNO JE DOLE. Da bi se ona razumela, neophodno je uzeti u obzir kulturni model emocija koji je važeći u anglo-kulturi, a koji se oslanja na dihotomiju između razuma i emocija, kako to ilustruju primeri

- (44) a. Much of the debate that's occurred in the past has been *more emotional than logical.* (CC)

- b. The ‘ironism’ which Mr. Davidson has borrowed from Renan has the rare distinction of *satisfying neither reason nor emotion*. (OED)

Kako se u zapadnoj kulturi uopšte čovek konceptualizuje tako kao da ima kontrolu nad spoljašnjim svetom, pre svega nad drugim živim bićima, biljkama i životinjama, i to najpre zbog toga što poseduje razum, metafora KONTROLA JE GORE implicira metaforu ČOVEK JE GORE (MAN IS UP), a ona implicira metaforu RACIONALNO JE GORE (Lakoff & Johnson, 1980a:464). Da li će racionalnost ili emocionalnost biti konceptualizovana na gornjem kraju zamišljene ose zavisi od kulturnih presupozicija koje vladaju u jednom društvu. Delšen i Fehner (Delschen & Fechner, 2002:12) dovode u vezu tendenciju prisutnu u zapadnoj civilizaciji uopšte da se racionalno smatra nadmoćnim u odnosu na emocionalno sa visoko industrijalizovanim društvom i materijalističkim stavovima koji imaju za cilj uvećanje materijalnog bogatstva. O kulturnom modelu emocija u anglo-kulturi biće više reči kasnije.

Kevečeš dodaje i neurološki element ovom trojstvu: “The brain runs the body, and what the body experiences is registered by the brain. Ultimately, it is in the brain’s neurons where metaphors reside and where we produce metaphorical thought. Thus, the study of metaphor in the past three decades identified metaphor in: Language – Thought – Culture – Body – Brain” (Kövecses, 2010a:311)¹³⁵.

Iako je, na kraju krajeva, mozak lokus mišljenja, ne treba izgubiti iz vida da su moždane funkcije sociokulturno situirane – mozak raspoznaje razlike i uspostavlja kategorije ne samo na osnovu svojih fizioloških kapaciteta, već i na osnovu okolnosti i kulturnog konteksta u kojima čovek funkcioniše. Drugim rečima,

“You don’t have a choice as to whether to think metaphorically. Because metaphorical maps are part of our brains, we will think and speak metaphorically whether we want to or not. Since the mechanism of metaphor is largely unconscious, we will think and speak metaphorically whether we know it or not. Further, since our brains are embodied, our metaphors will

¹³⁵ „Mozak upravlja telom, a ono što telo doživljava registruje mozak. Na kraju krajeva, metafore žive u neuronima u mozgu i tamo se stvara metaforička misao. Tako su proučavanjima metafore u poslednje tri decenije identifikovane metaforu u: jeziku – misli – kulturi – telu – mozgu.“

reflect our commonplace experiences of the world.” (Lakoff & Johnson, 2003:257)¹³⁶

Kada je o metafori reč, analogije koje mozak prepoznaje rezultat su verovanja, tradicija i vrednosti validnih u jednoj kulturi u jednom vremenskom periodu. Ili, kako to Serulo kaže: “Thus in one cultural context, life may be a bowl of cherries, in another, a valley of tears. At one historical moment, ignorance may be the root of misfortune; at another moment, it may be bliss” (Cerulo, 2002:60–61)¹³⁷.

Gibz (Gibbs, 1999:46) skreće pažnju da iako kinestetičko iskustvo sopstvenog tela kao sadržatelja (container) predstavlja temelj za brojne konceptualne metafore, poput BES JE TEČNOST POD PRITISKOM U SADRŽATELJU (ANGER IS PRESSURIZED LIQUID IN A CONTAINER), ovo ne znači da deca imaju jasnu predstavu o hidrauličkim zakonima da bi ovu metaforu razumela, niti znači da ona ovu metaforu usvajaju samo na osnovu ličnog telesnog iskustva. Pogotovu što, ma koliko snažne emocije bile, one nikada bukvalno ne predstavljaju fizičko nagomilavanje i pražnjenje energije negde u mozgu (Pinker, 1998:65). Gibz kaže da deca najverovatnije usvajaju metaforički način mišljenja tako što bivaju izložena konvencionalnom jeziku koji se jednim delom temelji na metafori koja je utelovljena.

Da utelovljenje nije dovoljan i neophodan uslov za konceptualne metafore u jednom jeziku svedoči i činjenica da je konceptualizacija besa u engleskom jeziku promenljiva tokom vremena. Da se konceptualizacija bazira isključivo na fiziološkim reakcijama koje se javljaju usled besa, konceptualizacija bi bila konstantna. Dijahronijska proučavanja, pak, pokazuju da konceptualizacija besa kao vreline to nije (Kövecses, 2006:1–2; Trim, 2011:74–77).

Kratko rečeno, metafora se javlja u interakciji između tela i kulture. S jedne strane, metafora je utemeljena u telesnom iskustvu, a koji njegovi aspekti će i biti jezički realizovani zavisi od interpretacije u datoj kulturi. Ili, kako to Kevečes (Kövecses, 2006:3) kaže, različiti narodi su različito „usklađeni“ (attuned) sa različitim

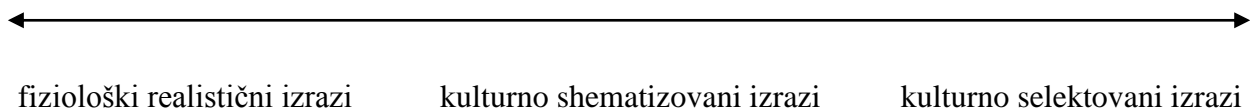
¹³⁶ „Mi nemamo izbora da li da razmišljamo metaforički. Pošto su metaforička preslikavanja deo našeg uma, mi ćemo razmišljati i govoriti metaforički hteli mi to ili ne. Pošto su mehanizmi metafore najvećim delom nesvesni, mi ćemo razmišljati i govoriti metaforički znali mi to ili ne. Dalje, pošto je naš um utelovljen, naše metafore će reflektovati naše uobičajene doživljaje sveta.“

¹³⁷ „Tako u jednom kulturnom kontekstu život može biti med i mleko, a u drugom dolina suza. U jednom istorijskom trenutku neznanje može biti uzrok propasti, a u nekom drugom može biti blagoslov.“

aspektima sopstvenih telesnih funkcija vezanih za određeni ciljni domen, što znači da će neka telesna iskustva u jednoj zajednici imati više ili manje izražen status u odnosu na neke druge.

Utoliko što ljudi imaju jednake organizme i jednaka ograničenja u spoljom svetu, primarne metafore koje se na direktnom telesnom iskustvu i zasnivaju biće umnogome univerzalne. Kompleksne metafore, koje se sastoje od primarnih, kao i verovanja, pretpostavki i vrednosnih sudova vladajućih u jednoj zajednici, u većem stepenu biće kulturno specifične (cf. Yu, 2008a:259).

Malej (Maalej, 2007:92) smatra da se utelovljenost metafora može predstaviti kao kontinuum, na čijem jednom kraju su fiziološki realistični izrazi (physiologically realistic expressions), a na drugom kulturno selektovani izrazi (culturally selective expressions), a između kulturno shematizovani izrazi (culturally schematized expressions). Grafički smo to predstavili ovako:

Slika 5

Domen emocija je naročito pogodan za ilustrovanje interakcije između telesnog i kulturnog. Tako, na primer, iako je fiziološki univerzalno da emocija straha utiče na cirkulaciju, u različitim kulturama se ovaj uticaj različito konceptualizuje, pa se u nekim jezicima manifestuje kao bledilo, žutilo, ili čak plava boja kože (Maalej, 2007:93). On kaže: “‘Culturally schematized expressions’ are different than ‘physiologically realistic expressions,’ in that the part of the body selected may or may be not known to be associated with fear, and its image schematic profile emerges according to the imagined scenarios in the culture” (ibid.)^{138,139}.

¹³⁸ „Kulturno shematizovani izrazi’ razlikuju se od ‘fiziološki realističnih izraza’ po tome što određeni deo tela može i ne mora biti povezan sa strahom, a profil njegove slikovne sheme izranja u skladu sa zamišljenim scenarijem koji postoji u datoj kulturi.“

¹³⁹ Malej (Maalej, 2007:93) navodi da se u tuniskom arapskom strah konceptualizuje kao srce koje se kreće naviše, stiže u usta i zadržava se među zubima. U srpskom jeziku, srce se kreće naniže i silazi u

Konačno, kulturno selektovani izrazi ne mogu se dovesti ni u kakvu vezu sa stvarnim fiziološkim procesima, već imaju evaluativni karakter, to jest preko njih vidi se vrednost koja se jednoj emociji pripisuje u datoj zajednici, ili eksplikativni karakter, kojim se objašnjava sličnost između emocije i izabranog konkretnijeg domena.

Bitno je napomenuti da u svakom jeziku postoje izrazi koji su konceptualno zasnovani na modelima koji su odbačeni tokom vremena usled razvoja nauke. Ovi stari kulturni modeli mogu da pruže uvid u motivaciju za postojanje izvesnih izraza.

Ilustrovaćemo to jednim primerom iz emotivnog vokabulara. U savremenom engleskom zavist se vezuje sa zelenom bojom, kao u primeru

(45) It's time the Bhoys made the other side of Glasgow *green with envy!*
(CC)

Iako se direktna veza danas ne oseća, ona vodi poreklo od stare teorije o četitri humora¹⁴⁰, te ovaj i slični izrazi i lekseme koji u engleskom postoje, poput *red with anger*, *bilious*, *morose*, *choleric* i tako dalje, smatraju se kulturnim elementom u emotivnom vokabularu (Dobrovol'skij & Piirainen, 2005:11–12).

Zaključićemo ovaj odeljak citirajući Kristinu Kačari, koja kaže:

“Metaphors in fact are windows to the systems of knowledge that are relevant and central in a given culture. If it is true that metaphors are generally used for expressing the new with the old, then the choice of which parts of our knowledge base will be used to shape what is to be named or explained is revelative of the systems of relevance implicitly adopted. This is why metaphor is not only the dreamwork of language but also the dreamwork of perception and thinking.” (Cacciari, 1998:147)¹⁴¹

pete. U engleskom srce može biti nepomično, a strah ga manje ili više nasilno zauzima. Istovremeno, ovi primeri ukazuju da je ne samo metafora, već i metonimija kulturno uslovljena. Takođe, ovde navedeni primeri konceptualizacije osim metafore u sebi sadrže i metonimiju, što ukazuje na to da ni granica između metafore i metonimije u jeziku nije odelita. O ovome će više biti reči u odeljku 3.6.

¹⁴⁰ O tome će više biti reči u odeljku 4.3.

¹⁴¹ „Metafore su u stvari prozori koji pružaju uvid u znanje koje se smatra bitnim u datoj kulturi. Ako je tačno da se metafore generalno upotrebljavaju za izražavanje nečeg novog pomoću nečeg starog, onda izbor iz baze znanja koji će se upotrebiti da bi se to novo imenovalo ili objasnilo otkriva koji su to sistemi vrednosti implicitno usvojeni. Stoga metafora nije samo sredstvo za tumačenje jezika, već i za tumačenje percepcije i mišljenja.“

3.3 Pojmovni amalgami

Prema teoriji o pojmovnim amalgamima (conceptual blends), čiji su tvorci Fokonije i Turner, sve semantičke složene strukture nastaju i razumeju se tako što se stvaraju različiti pojmovni prostori (mental spaces)¹⁴². Pojmovni prostor Fokonije i Turner definišu na sledeći način: “Mental spaces are small conceptual packets constructed as we think and talk, for purposes of local understanding and action” (Fauconnier & Turner, 2002:40)¹⁴³.

Oni pojmovne prostore ilustruju na sledeći način (Fauconnier & Turner, 2002:29; 87; 221): ako pogledamo u frižider i vidimo da nema mleka, mi istovremeno kreiramo dva pojmovna prostora – jedan, u kome nema mleka, i drugi, kontrafaktivni, željeni, u kome mleka ima. Usled postojanja ovih pojmovnih prostora, u engleskom jeziku moguća je sledeća sintaksičko-semantička konstrukcija:

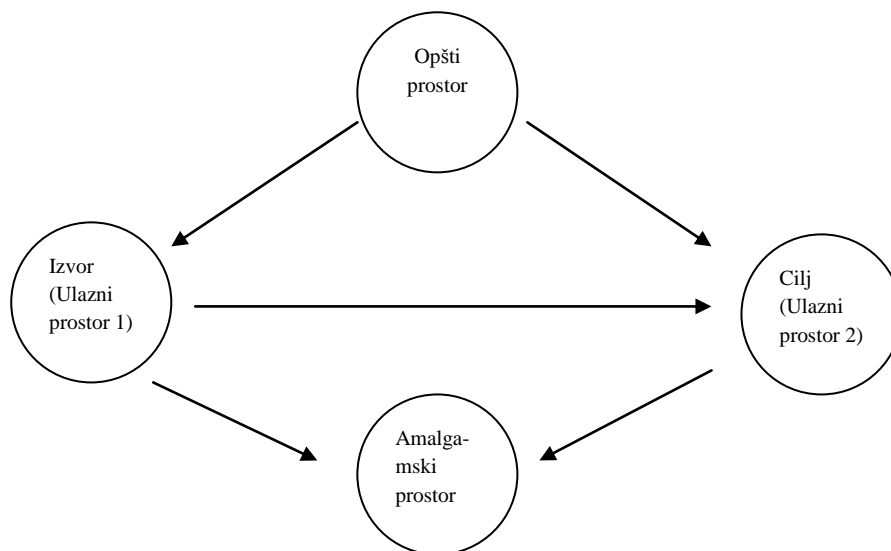
(46) *If I had milk, I would make muffins.* (Fauconnier & Turner, 2002:221)

Primenjena na metafore, teorija o pojmovnim amalgamima pretpostavlja da se metafore ne mogu adekvatno objasniti samo preslikavanjem izvornog domena na ciljni, već prilikom preslikavanja posreduju opšti (generic) i amalgamski (blended) prostor (cf. Snævarr, 2010:117). Izvorni i ciljni domen posmatraju se kao dva ulazna prostora. Opšti prostor je struktura koja je zajednička za oba ulazna prostora i koja se na njih preslikava (Fauconnier & Turner, 2002:41; 47). U amalgamskom prostoru nastaje novo značenje, u kome ima delova strukture iz opšteg prostora, ali on sadrži i specifičniju strukturu koja kao takva ne postoji ni u jednom ulaznom prostoru. Usled veza koje postoje među svim ovim prostorima, privremeno se aktivira u mozgu govornika stvarno, implicirano značenje koje ima koherentnu informacionu strukturu (cf. Fauconnier & Turner,

¹⁴² Termin na srpskom prema Filipović-Kovačević, 2009.

¹⁴³ „Mentalni prostori su mala konceptualna pakovanja konstruisana dok razmišljamo i govorimo, sa ciljem da se omogući lokalno razumevanje i delovanje.“

2002:47; Filipović-Kovačević, 2009:137; Geeraerts, 2010:211). Tako, umesto dva domena, metafora iz ovog ugla postaje stvar četiri elementa¹⁴⁴, ili grafički

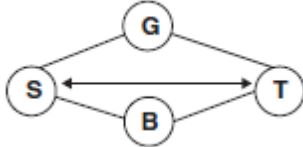
Slika 6

Koler na sledeći način tabelarno predstavlja poređenje između „klasične“ kognitivne teorije o metafori i teorije o pojmovnim amalgamima:

Tabela 2
(prema Koller, 2004:14)

	Klasična kognitivna teorija o metafori	Teorija o pojmovnim amalgamima
Opseg	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Preslikavanje se primenjuje na metaforu i metonimiju 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Amalgamski procesi primenjuju se na metaforu, metonimiju, kontrafaktive, ironiju, gramatiku, itd.
Fokus	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Istražuju se konvencionalne, ustaljene konceptualne metafore 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Istražuje se neposredno razumevanje (online processing) novih slučajeva

¹⁴⁴ Fokoniye i Tarner (Fauconnier & Turner, 2002:47) kažu da je ovo minimalan broj pojmovnih prostora u mreži jedne pojmovne integracije (conceptual integration network). One mogu imati više ulaznih prostora, pa čak i višestruke amalgamske prostore.

Karakteristike	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Proces preslikavanja uključuje dva domena ▪ Procesi preslikavanja su sveprisutni ▪ Procesi preslikavanja su jednosmerni ▪ Procesi preslikavanja su sistematični ▪ Procesi preslikavanja su invarijantni: nadvladava struktura ciljnog domena ▪ Procesi preslikavanja su fiziološki i socio-kulturno utemeljeni 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Amalgamski procesi uključuju višestruke prostore ▪ Amalgamski procesi su sveprisutni ▪ Amalgamski procesi su višesmerni ▪ Amalgamski procesi su sistematični ▪ Amalgamski procesi su integralni i asimetrični, izvođenje ide od amalgama ka cilju ▪ Amalgamski procesi su fiziološki i socio-kulturno utemeljeni
Shema procesa		

Osnovna razlika koja se iz ovog tabelarnog prikaza vidi je u tome što teorija o pojmovnim amalgamima ne prihvata princip invarijantnosti – ulazni prostor koji je izvor pruža okvir koji organizuje amalgam. Druga razlika odnosi se na višesmernost. U primeru

(47) *[Hypobank's] management was scared of being gobbled up by Deutsche Bank.* (Koller, 2004:11)

izvorni domen hranjenja je prominentniji i daje strukturu amalgamu. Međutim, istovremeno je na delu i drugi proces suprotnog smera: tumačenje amalgama uvek rezultira preovladavanjem značenja ciljnog domena, na koji i jeste usredsređen i ceo amalgamski proces (Koller, 2004:11–12).

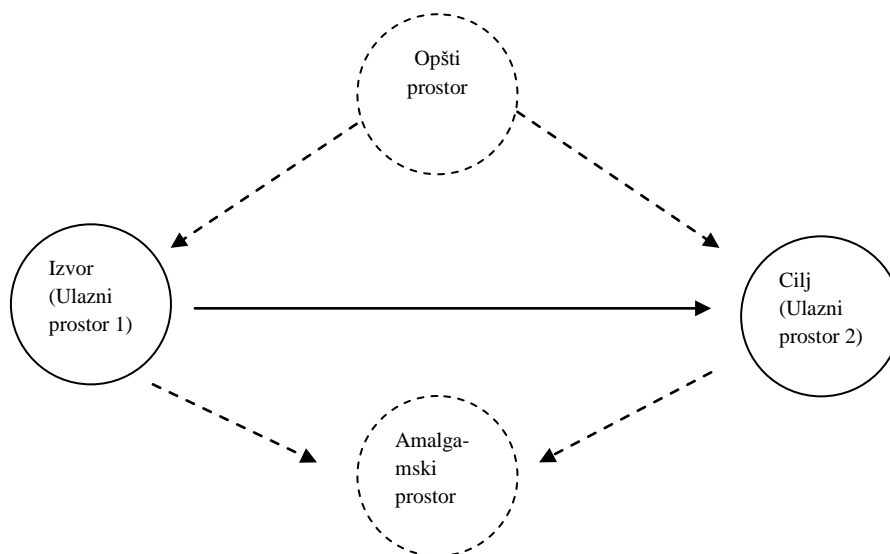
Herarts (Geeraerts, 2010:211) kaže da je glavna prednost pojmovne amalgamacije u tome što ona osvetljava interakciju između izvornog i ciljnog domena i ističe to da pojmovni amalgam sadrži svojstva kojih nema ni u jednom ulaznom domenu ili prostoru. Međutim, Herarts ne smatra da postoji suštinska razlika između „klasičnog“ kognitivno-lingvističkog pristupa metafori i teorije o pojmovnim amalgamima i kaže da je bolje ovu teoriju posmatrati kao proširenje i poboljšanje teorije o konceptualnim

metaforama koja ima veću ekspresivnu i analitičku moć (Geeraerts, 2010:213). Drugim rečima,

“Enthusiasts of the blending approach sometimes argue that there is an essential difference between, on the one hand, understanding A through B and, on the other, taking elements from A and B in order to combine them in C, as something completely new. But this way of putting the matter downplays the fact that C, the blended space, is still about understanding A through B.” (Geeraerts, 2010:213)¹⁴⁵

Mi se slažemo sa ovim shvatanjem i dodali bismo da se i na teoriju o pojmovnim amalgamima može gledati na isti način kako se gleda na metaforu. Naime, rekli smo da je metafora uvek kontekstualizovana, odnosno da odabir izvornog domena za određeni ciljni domen zavisi od šireg što jezičkog, što izvanjezičkog konteksta. Teorija o pojmovnom amalgamu samo preciznije specifikuje šta se događa u jednoj kontekstualizovanoj situaciji, odnosno kako se odgovarajući elementi kombinuju da bi se prilikom neposrednog razumevanja stvorila veza između izvora i cilja da bi dobijena metafora bila uspešna. Dalje, rekli smo da se prilikom metaforizacije nikada ne preslikavaju svi elementi strukture izvora na strukturu cilja, te da metaforizacija osvetljava samo one elemente strukture koji su za datu situaciju bitni. Mišljenja smo da se iz tog ugla može posmatrati i odnos između teorije o pojmovnim amalgamima i konceptualnih metafora. „Klasično“ shvaćene konceptualne metafore upravo su onaj osvetljeni deo čitavog misaonog procesa kada metafori pristupamo iz ugla lingvističkog proučavanja. Drugim rečima, kada na osnovu jezičkog materijala pokušavamo da utvrdimo skup konceptualnih metafora vezan za određeni domen ljudskog delovanja, ono što nas prevashodno interesuje jesu izrazi koji se pojavljuju da označe elemente izvornog i ciljnog domena, ili, terminologijom iz teorije o pojmovnim amalgamima, elemente ulaznih prostora. Pojmovni prostor koji se na ulazne prostore projektuje uzimamo kao datost, budući da on i omogućava njihovo postojanje. Amalgamski prostor izlazi iz okvira čisto lingvističkog istraživanja (u smislu da u konkretnom iskazu ne postoji nijedan element čiji je amalgamski prostor referent) jer pokušava da objasni misaonu potku koja omogućava postojanje procesa koji se potom u jeziku ogledaju. Grafički bi se odnos između ova dva pristupa mogao predstaviti ovako:

¹⁴⁵ „Zagovornici teorije o pojmovnim amalgamima ponekad tvrde da postoji suštinska razlika između razumevanja A preko B s jedne strane, i odabira elemenata iz A i B da bi se oni kombinovali u C, kao nečemu sasvim novom. Ali ovakva postavka stvari zapravo umanjuje značaj činjenice da je C, odnosno amalgamski prostor, isto razumevanje A preko B.“

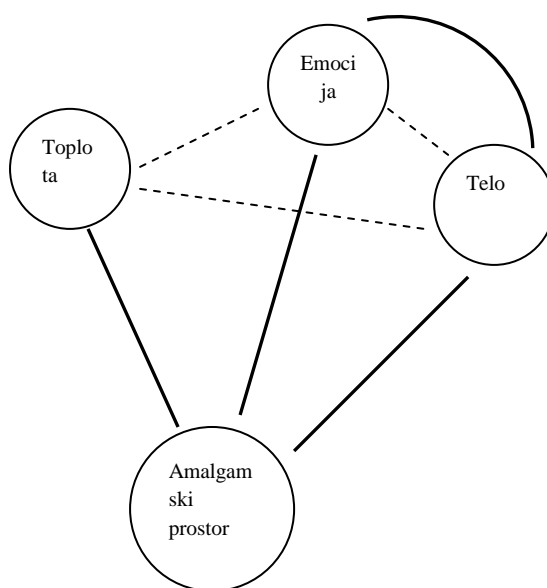
Slika 7

Lejkof i Džonson (Lakoff & Johnson, 2003:263) dovode u vezu teoriju o pojmovnim amalgamima sa neuralnom teorijom o jeziku, rekavši da amalgami nastaju kao produkt neuronskog preslikavanja i neuronskog povezivanja. Putem neuronskog povezivanja dva konceptualna entiteta počinju da se vide kao jedinstveni entitet, a neuronsko preslikavanje strukturno povezuje dve sheme. Ovakva neuronska struktura formira amalgam na konceptualnom nivou.

U vezi sa predmetom našeg interesovanja, odnosno u vezi sa konceptualizacijom emocija, Fokonije i Tarner (Fauconnier & Turner, 2002:299–303) reanaliziraju u kognitivno-lingvističkoj literaturi često navođenu metaforu BES JE VRELINA (ANGER IS HEAT). Oni prvo daju sumarni prikaz dva domena koji se obično u analizi ove metafore pominju, domena toplote, to jest fizičkih događaja, i domena emocije. Njima oni dodaju i treći domen, domen telesnih simptoma, ili fiziologije, koji je metonimijski povezan sa domenom emocija. Emocija besa metonimijski je povezana sa fiziološkim osećajem telesne toplote, a zajedno su oni metaforički povezani sa fizičkim osećajem toplote. Ovim trima domenima Fokonije i Tarner dodaju i amalgamski proctor, koji sadrži kombinaciju, koncepata nemoguću u bilo kom drugom prostoru. Oni navode, između ostalih, i sledeći primer:

(48) *He was so mad I could see smoke coming out of his ears.* (Fauconnier & Turner, 2002:300)

Da se ovde radi o pojmovnom amalgamu, Fokonije i Tarner objašnjavaju time što bes u stvarnom svetu ne dovodi do toga da čoveku izlazi dim na uši. Da bi se ovakav iskaz neposredno razumeo, u svesti govornika stvara se amalgamski prostor u kome je ovakva kombinacija elemenata moguća, a u kojem postoje takve korespondencije između elemenata koje mogu locirati i bes i uši i dim u svoje odgovarajuće konceptualne sisteme. Grafički, oni to predstavljaju ovako:

Slika 8
(prema Fauconnier & Turner, 2002:303)

Međutim, Barselona (Barcelona, 2003:218–219), analizirajući još složeniji primer koji Fokonije i Tarner navode, a to je

(49) *God, was he ever mad. I could see the smoke coming out of his ears – I thought his hat would catch fire!* (Fauconnier & Turner, 2002:301)

kaže da se on može objasniti i pomoću „klasičnog“, dvočlanog modela. Cilji ulazni prostor bio bi BESNI LJUDI (ANGRY PEOPLE), a ne sama emocija besa, dok je izvor SADRŽATELJ SA VRELOM MATERIJOM (CONTAINER WITH A HOT SUBSTANCE). Ovaj primer, po Barseloni, predstavlja kompleksnu implikaciju BES JE VRELINA U LJUDIMA KOJI SU

SADRŽATELJI (ANGER IS HEAT IN PEOPLE THAT ARE CONTAINERS), u kojoj se kombinuju metafore BES JE VRELINA, EMOCIJE SU MATERIJE (EMOTIONS ARE SUBSTANCES) i LJUDI SU SADRŽATELJI ZA EMOCIJE (PEOPLE ARE CONTAINERS FOR EMOTIONS). U tom slučaju, bes je vrela materija, a besan čovek je sadržatelj te vrela materije, te je specifična metafora prisutna u ovom primeru BESAN ČOVEK JE SADRŽATELJ SA VRELOM MATERIJOM (AN ANGRY PERSON IS A CONTAINER WITH A HOT SUBSTANCE). Deo primera *I thought his hat would catch fire!* je samo dalja elaboracija sheme izvornog domena, zasnovana na opštem znanju da ljudi mogu da nose šešir. Ono što se zaista objašnjava amalgamskim prostorom je kontrafaktivna kombinacija ovih elemenata, ali se i ona može objasniti razvijanjem već navedene specifične metafore. Barselona zaključuje da teorija o pojmovnim amalgamima presuponira dvočlane teorije o metafori i metonimiji i predstavlja značajan doprinos stvaranju opštije teorije o konceptualnom preslikavanju uopšte, kao i usavršen deskriptivni aparat koji oslikava šta se u jednom diskursu događa prilikom neposrednog razumevanja.

U vezi sa odnosom konceptualnih metafora i pojmovnih amalgama naveli bismo ovde i stav Milerove, koja kaže da konvencionalizovane i konceptualne metafore pripadaju statičkom aspektu jezika i misli, dok se teorija o pojmovnim amalgamima bavi njihovim dinamičkim aspektom, budući da “it seeks to document the the dynamics of online meaning construction” (Müller, 2008:161)¹⁴⁶.

3.4 Metonimija – tradicionalni pogledi

Za razliku od metafore, o kojoj su se shvatanja tokom vremena radikalno menjala i kojoj su se pripisivale različite vrednosti i funkcije, pogled na metonimiju nije se znatnije menjao od antičkih vremena. Tradicionalno, metonimija predstavlja odnos u kojem jedna stvar, izvor ili prenosnik (source, vehicle) stoji da označi drugu stvar, ili

¹⁴⁶ „pokušava da dokumentuje dinamiku neposrednog konstruisanja značenja.“

cilj (target). Između njih postoji asocijativna veza ili su kontigentni¹⁴⁷ (Panther & Thornburg, 2007:237).

Ovakvo shvatanje imalo je za posledicu da se i izvor i cilj smatraju ekvivalentima koji imaju isti referent. Tako u primeru

(50) a. *France* is taking another broad swipe at inflation. (OED)

Imenica *France* ne označava državu, već francusku vladu. Na osnovu primera (50a) konstruisaćemo primer (50b)

b. *French government* is taking another broad swipe at inflation.

Izvorni pojam iz primera (50a) ima istu referencu kao ciljni pojam iz primera (50b).

U tradicionalnoj retorici metonimija se smatrala različitom stilskom figurom od sinegdohe, mada se u novija vremena sinegdoha smatra podvrstom metonimije. U kognitivnoj lingvistici, pak, smatra se da i sinegdoha i metonimija predstavljaju istu konceptualnu pojavu (Panther & Thornburg, 2007:237).

3.5 Konceptualne metonimije

Panther i Thornburg (Panther & Thornburg, 2007:242) definišu konceptualnu metonimiju kao zbir sledećih komponenti:

1. Konceptualna metonimija je kognitivni proces u kojem sadržaj izvora omogućava pristup ciljnom sadržaju unutar jednog istog kognitivnog domena.
2. Veza između sadržaja izvora i cilja je kontigentna, to jest nije konceptualno neophodna.
3. Ciljni sadržaj je u prvom planu, dok je sadržaj izvora u pozadini.

¹⁴⁷ “By ‘contingent’ we mean that this relationship is not logically or conceptually necessary; rather it is shaped by experimental, perceptual, and motor interactions of humans with their environment, and their culture-specific beliefs and practices” (Panther & Thornburg, 2009b:16). („Pod pojmom ‘kontigentan’ podrazumevamo da ova veza nije logički ili konceptualno neophodna, već da se oblikuje eksperimentalnim, perceptivnim i motornim interakcijama ljudi sa okolinom i kulturno-specifičnim verovanjima i praksama.“)

4. Jačina metonimijske veze između sadržaja izvora i cilja varira u zavisnosti od konceptualne udaljenosti između izvora i cilja, kao i istaknutosti (saliency) metonimijskog izvora.

Prototipična metonimija stavlja u prvi plan ciljni domen, dok je izvor u drugom planu, budući da je sadržan u ciljnom domenu (cf. Panther & Thornburg, 2009a:180). Tako primer

(51) *Mary built a new garage last year.* (Panther & Thornburg, 2007:242)

stavlja Meri u prvi plan, iako nije ona ta koja je izvršila posao, već je metonimijska veza između nje i stvarnih izvršilaca NARUČILAC ZA IZVRŠIOCA. Ova „sklonost“ metonimije ka stavljanju istaknutijeg pojma u prvi plan ogleda se, kako Panter i Tornburg kažu, i u činjenici da je verovatnije da se imenicom *redhead* označi izvesna osoba nego imenicom *toenail*, budući da je istaknutija i konceptualno bliža konceptu osobe, umesto koje i stoji (Panther & Thornburg, 2007:242). To znači da između izvornog i ciljnog domena postoji asocijativna veza, iz čega sledi da je metonimija često utemeljena u ljudskom iskustvu i kulturi jedne jezičko-kulturne zajednice (Panther & Thornburg, 2009a:180). Time se može objasniti različitost metonimijskog preslikavanja u različitim jezicima. Uzimajući domen emocija za primer, hrabrost se metonimijski povezuje sa srcem u zapadnoj kulturi, dok je u kineskom jeziku lokus hrabrosti žučna kesa (cf. Yu, 2009).

Dirven (Dirven, 2003a:12; 17) kaže da se kod metonimije i izvor i cilj doživljavaju istovremeno, te stoga neminovno pripadaju istom domenu. Za primer navodi delove tela koji se pominju prilikom izražavanja emocije i samu emociju. Dodali bismo da je zajednički domen kome pripadaju domen emocija uopšte.

Kao i kada se radi o metafori, i kada je o metonimiji reč, šta se smatra jednim domenom zavisi od toga kako jedna jezičko-kulturna zajednica konceptualizuje svet koji je okružuje.

Dirven (Dirven, 2003b:76 et passim) razmatra tri tipa metonimija. Prvi tip su sintagme koje same po sebi nisu metonimične, već metonimijsko tumačenje dobijaju u određenom kontekstu. Tako, recimo, sintagma *different countries* u primeru

(52) *The complexions of different countries darken* in proportion to the heat of their climate (OED)

označava ljude koji u žive različitim zemljama, a ne same zemlje. Dirven ovakve metonimije zove linearnim i kaže da one predstavljaju skup specifičnih realizacija metonimija celina za deo ili deo za celinu (kao što su, na primer, mesto za instituciju, institucija za ljude, sadržatelj za sadržaj, proizvođač za proizvod i slično). On je definiše ovako: “[A] linear metonymy is a type of language use where the intended referent is named by a conceptual category that has a different, but closely related, referential mass than the common expression(s) used for the intended referent” (Dirven, 2003b:80)¹⁴⁸.

Upravo primat koji ima implicirani referent nad onim koji je leksički realizovan poništava nekompatibilnost između neanimatnog pojma *country* i pojma *complexion*, koji je svojstvo ljudi.

Dirven zaključuje da je stoga metonimija kognitivni proces koji odražava namere govornika, a ne kršenje jezičkih pravila, budući da, u skladu sa kognitivnim pogledom na jezik, ovaj nije autonoman sistem. On takođe skreće pažnju da kod linearnih metafora nema pomeranja značenja – sintagma *different countries* može imati različite referente u zavisnosti od toga da li je metonimijski upotrebljena ili ne, ali je njeno značenje konstantno. Značenje cele rečenice, pak, rezultat je kombinacije značenja konstituenata i konteksta u kome se javlja.

Drugi tip metonimije uključuje sistemsko proširivanje originalnog značenja. On to ilustruje primerom

(53) *Tea* was a large meal for the Wicksteeds. (Dirven, 2003b:80)

On potom navodi kako je reč *tea* postepeno i sistemski proširivala značenje od biljke do proizvoda, to jest sušenog lišća koje se priprema da bi se konzumiralo, zatim dalje na sam napitak, pa potom do rituala u određeno doba dana kada se ovaj napitak konzumira, i konačno, do obroka koji se u to vreme služi, a koji uključuje i sam napitak. Ovdje imamo slučaj sociokulturno uslovljenog proširivanja značenja. Dirven ovakvu

¹⁴⁸ „Linearna metonimija je tip upotrebe jezika u kome se referent imenuje konceptualnom kategorijom različite referentne mase, a koja je ipak bliska izrazu ili izrazima koji se uobičajeno upotrebljavaju za dati referent.“

metonimiju zove konjunktivnom, budući da se elementi „nastavljaju“ (are juxtaposed) jedan na drugi, a ovo proširivanje značenja odvija se putem prirodnih veza (natural link) i ne uključuje nikakav figurativni proces. Da bi to ilustrovao, on navodi i da se reč *tea* može upotrebiti i u kao eufemistični izraz za marihuanu, kao u primeru

(54) A couple of years ago she started blowing *tea*. (OED)

On kaže da je ovde po sredi metafora, budući da se *tea* ovde odnosi na potpuno drugu biljku koja se konzumira sa potpuno drugim ciljem. Drugim rečima, ovo značenje se nije razvilo prateći prirodnu vezu od biljke do obroka u kojem se napitak od te biljke konzumira. Ono što jeste sačuvano je stanje biljke koja se konzumira, odnosno suvo lišće, i činjenica da se obe biljke konzumiraju ritualno u nekakvom društvu. Ovde je po sredi metaforično proširivanje značenja koje uvek uključuje i figurativnost.

Treći tip metafore karakteriše figurativno značenje, kao u primeru

(55) He had *a head* for figures. (OED)

U ovom primeru, iako se imenička fraza odnosi na fizički entitet, njen referent je mentalni aspekt čovekovih sposobnosti. Dirven kaže da je konceptualni skok između značenja glave i inteligencije velik, i da predstavlja skok iz fizičkog, konkretnog domena u apstraktni, kao što je to slučaj sa metaforom. On ovaj tip metonimije zove inkluzijom. Ovaj tip podseća na linearnu metonimiju utoliko što je inteligencija kao svojstvo uma, metaforički određena kao stvar, a metonimijski smeštena unutar mozga koji je opet smešten u glavi. Ono po čemu se inkluzivna metonimija razlikuje od linearne je to što se kod linearne metonimije radi o elementima koji pripadaju istom domenu. Pogledaćemo primer (56) u kome imamo linearnu metonimiju sa istom imenicom kao u primeru (55):

(56) Blushing is full as much out of date as high *heads*. (OED)

Ovde je reč o elementima (glavi i kosi) koji pripadaju istom, fizičkom domenu ljudskog tela. Međutim, kod inkluzivne metonimije imamo dva različita subdomena (mentalni i fizički) šireg domena ljudskog bića.

Kao što metafora podrazumeva promenu perspektive, što smo videli u prethodnom odeljku, to isto je slučaj i sa metonimijom. Dirven ovaj proces, kada je o metonimiji reč, zove osvetljavanjem (highlighting) (Dirven, 2003b:80). Tako, na primer, u svakoj rečenici u primeru (57) osvetljen je drugi aspekt metonimijski upotrebljene imenice *car*:

- (57) a. I went to see if there was blood on laird's old *car*. (CC) (*osvetljen je spoljašnji deo automobila; šasija*)
- b. As she fell into the *car* he pressed the accelerator and began to move away, giving her no choice but to scramble in. (CC) (*osvetljena je unutrašnjost automobila*)
- c. Perhaps that's why the *car* wouldn't start. (CC) (*osvetljen je motor automobila*)
- d. Either she hadn't heard the item or the echo of her description of the youth who had fixed her *car*, the youth who had raped her, hadn't registered (CC) (*osvetljen je mehanizam automobila*)
- e. Those who participated were asked to fill their *cars* with a small amount of gasoline and then have the cars run out of gas on one of the highways leading to the New York World's Fair. (OED) (*osvetljen je rezervoar*)

Razlika između osvetljavanja kod metonimije i promene perspektive kod metafore je u tome što se osvetljavanje odvija unutar jednog domena, to jest i ono što je osvetljeno i ono što je u pozadini pripada istom domenu. Promena perspektive, s druge strane, zahvata dva domena – stavljanjem u prvi plan jednog aspekta jednog domena drugi domen može da se konceptualizuje na na način sličan prvom.

Sama činjenica da i u slučaju metafore i u slučaju metonimije postoji proces kojim se neki aspekti domena uspostavljaju kao istaknutiji ide u prilog tome da se metafora i metonimija ne mogu smatrati nezavisnim procesima i jasno odelitim kategorijama¹⁴⁹.

¹⁴⁹ Ovo, naravno, ne znači da je nemoguće međusobno ih razlikovati, pogotovu kada se radi o prototipičnim primerima metafore i metonimije.

Lejkof i Džonson (Lakoff & Johnson, 2003:36) kažu da metonimija, putem osvetljavanja, omogućava razumevanje. Kada je reč o metonimiji DEO ZA CELINU, teorijski postoji mnoštvo delova koji se mogu uzeti u obzir da označe celinu. Ali, onaj deo koji odaberemo određuje na koji aspekt celine se fokusiramo. Tako u primeru

(58) Those wise *heads* came to the conclusion that there was hope. (OED)

odabiramo onaj deo tela koji je relevantan za ono svojstvo koje je u datoj situaciji relevantno, što je u ovom slučaju pamet, koja se vezuje za glavu. Međutim, skrenuli bismo pažnju na to su ove veze između delova tela i svojstava koja ona podrazumevaju kulturno uslovljene. Rekli smo već da se u zapadnoj kulturi lokusom hrabrosti smatra srce, dok to nije slučaj u kineskoj kulturi. Iz tog razloga će primer (59) biti razumljiv samo pripadnicima kultura u kojima je lokus hrabrosti srce, pa je iz tog razloga i metonimijska veza DEO ZA CELINU realizovana kao SRCE ZA HRABROG ČOVEKA razumljiva:

(59) They were *all true English hearts*; and they came to their end like good knights-errant. (OED)

Najjednostavnije se razlika između metafore i metonimije može objasniti brojem veza prilikom preslikavanja između izvornog i ciljnog domena. Dok je u slučaju metafore reč o izomorfizmu dvaju različitih domena koji su na konceptualnom nivou jednako ili slično organizovani i između čijih elemenata postoje veze, kao što je to slučaj u primeru konceptualne metafore LJUBAV JE PUTOVANJE, kada je o metonimiji reč, imamo jednu vezu između izvora i cilja koji pripadaju istom opštijem domenu, ili, kako to Panter i Tornberg (Panther & Thornburg, 2009b:16) kažu, kod metafore je semiotička veza između izvora i cilja ikonička, dok je kod metonimije ona indeksička.

O vezi između metafore i metonimije biće reči u sledećem odeljku.

3.6 Metafora i metonimija kao kontinuum

Da su metafora i metonimija blisko povezane videli smo u prethodnom poglavlju. Ilustrovaćemo to, na početku, jednim primerom. U engleskom jeziku postoji metafora SREĆA JE SVETLOST (HAPPY IS LIGHT) (Kövecses, 2000a:24), koju ilustruje primer

- (60) *Mavis brightened up like a touched-off firework and was at once, in her own phrase, ‘madly gay’.* (OED)

Tu istu metaforu ilustruje i sledeći primer,

- (61) *His step quickened, his countenance lighted up with joy.* (OED)

s tim što istovremeno ovaj primer ilustruje i metonimiju SREĆA JE NA LICU (HAPPINESS IS IN THE FACE). Ovako formulisana, ova metonimija objedinjuje u sebi dve metonimije za osećanje sreće koje navodi Kevečeš, a koje se odnose na ekspresivne odgovore, a to su SJAJ U OČIMA ZA SREĆU (BRIGHT EYES FOR HAPPINESS) i OSMEHIVANJE ZA SREĆU (SMILING FOR HAPPINESS) (Kövecses, 2008a:137). Njih ilustruju sledeći primeri:

- (62) *Her eyes sparkling with joy, and her cheeks glowing with pleasure.*
(OED)

- (63) *The shopkeeper is all smiles at having produced something exactly that the mem-sahib wanted.* (OED)

Pogledaćemo i sledeći primer:

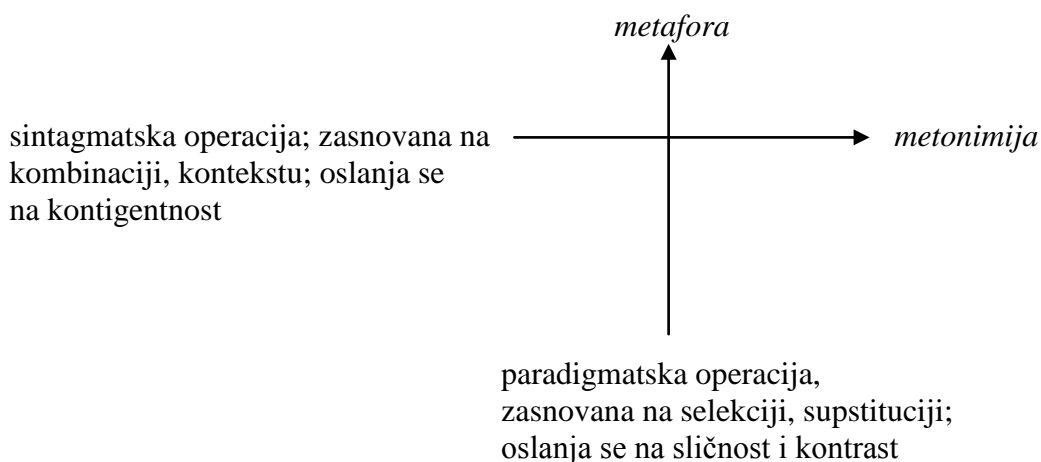
- (64) a. *The happy faces and picturesque costume of the Styrian peasantry.*
(OED)
b. *The situations are witty, the songs are true, her eyes are mistily, romantically happy as I remembered. Perhaps it is just that I am more of a marsmallow than I was a teenaged.* (OED)

Primeri (64a) i (64b) su naročito zanimljivi, budući da predstavljaju metonimiju, odnosno sinegdohu DEO ZA CELINU (u ovom slučaju LICE ZA ČOVEKA), ali koja ilustruje drugi mogući pravac u metonimiji, a to je EMOCIJA ZA EMOTIVNU REAKCIJU – osećanje sreće izaziva u čoveku fiziološku reakciju koja se ogleda u osmehivanju, to jest u

promeni izraza lica. Ali u primeru (64a) ono što izaziva reakciju realizuje se kao svojstvo onoga na čemu se ta promena odvija.

Primeri (61)–(64) ilustruju međuzavisnost između metafore i metonimije i pokazuju da one mogu postojati istovremeno u jednom istom iskazu. Dalje, Tisari (Tissari, 2008:155) smatra da primeri poput onog iz (64a) predstavljaju *metaforu* SREĆA JE NA LICU, koja se oslanja na fiziološke efekte i promene u ponašanju, što je u suštini njena metonimijska osnova.

Pozivajući se na Jakobsonov članak “The metaphoric and metonymic poles“ (Jakobson, 2003[1956]:41–47), u kome on uspostavlja metaforički i metonimijski princip kao dva osnovna modela ljudske misli ispoljene u jeziku i ponašanju¹⁵⁰, Dirven (Dirven, 2003b:76) ove principe dovodi u vezu sa principima strukturalizma, povezujući metaforički pol sa paradigmatiskim principom, a metonimijski sa sintagmatskim. Grafički on to predstavlja ovako:

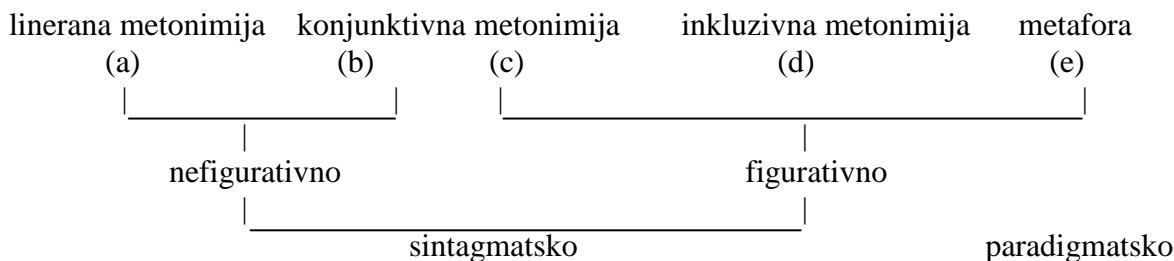

Slika 9
(prema Dirven, 2003b:76)

Već smo rekli da metafora predstavlja preslikavanje između dva različita domena, dok metonimija podrazumeva preslikavanje unutar dva subdomena jednog istog domena. Kao što smo videli u prethodnom odeljku, figurativnost nije isključivo stvar metafore, već figurativnost preseca ove dve ose. Dirven predlaže kontinuum koji se

¹⁵⁰ Dirven (Dirven, 2003b:76) kaže da bi u današnjoj terminologiji Jakobsonovom pojmu ponašanja odgovarao pojam konceptualizacije.

proteže od metonimijskog pola s jedne strane do metaforičkog pola s druge. Grafički on to predstavlja ovako:

Slika 10
(prema Dirven, 2003b:93)

Dirven i konjunktivnoj metonimiji daje svojstva figurativnosti, ilustrujući to sledećim primerom:

(65) *The Crown* has not withheld its assent. (Dirven, 2003b:93)

U ovoj metonimiji uzet je jedan element kraljevske „uniforme“, takoreći, da označi celu instituciju monarha. Dirven kaže da je ovo konjunktivna metonimija u kojoj ličnost monarha, funkcija i kraljevska oprema čine delove političke institucije¹⁵¹. On smatra da je konceptualna udaljenost između ovih elemenata mnogo veća nego što je to slučaj kada se, recimo, imenicom SCHOOL označavaju učenici, zaposleni (direktor, nastavnici, osoblje) i aktivnosti (časovi ili igre). Štaviše, za domen političke institucije mnogo je „bolji“ reprezent ličnost monarha ili njegovi prerogativi nego njegova kruna ili skiptar. Figurativnost ove metomije upravo potiče iz međusobne udaljenosti subdomena kojima različiti elementi pripadaju. Dirven zaključuje da je stepen konceptualne udaljenosti dovoljno snažan princip kojim se mogu objasniti različiti stepeni figurativnosti kod metonimija, kao i podležni princip na osnovu kojeg se uspostavlja kontinuum između metonimije i metafore (cf. Dirven, 2003b:99). Pitanje koje dalje logično sledi je da li je moguće sličan kontinuum uspostaviti i između doslovne i nedoslovne upotrebe jezika, a potom, unutar nedoslovne upotrebe kontinuum

¹⁵¹ Tome ide u prilog i jedna od definicija lekseme CROWN u OED: “The wearer of a crown; the monarch in his official character; the supreme governing power of a state under a monarchical constitution.”

između figurativnog i nefigurativnog jezika. Dirven takav kontinuum i predlaže, podelivši prvo samu misao na doslovnu i nedoslovnu, a potom nedoslovnu misao na predmetonimijsku, metonimijsku, postmetonimijsku i metaforičku. Različiti stepeni metonimičnosti mogu se segmentirati i dalje u dubinu (cf. Dirven, 2003b:107). Ovaj kontinuum preseca figurativnost, koja predstavlja jedan element polisemičnosti.

Jakobson (Jakobson, 2003 [1956]) je uočio da postoji asimetričnost u stepenu proučavanja metafore i metonimije u korist metafore. S tim u vezi, Arbib i Hesse (Arbib & Hesse, 1997:166) zaključuju da je to usled asimetričnosti koja postoji u samoj zapadnoj kulturi, a do koje je došlo jer se metonimija koristi kao metajezikičko sredstvo prilikom proučavanja metafore, dok odgovarajućeg metajezikičkog sredstva za opis metonimije osim metonimije same nema. Oni zaključuju da se iz tog razloga metafora u našoj kulturi oseća kao devijantna, a metonimija ne. Ne ulazeći dublje u Jakobsonovu analizu, koja se, pre svega, onosi na klinička stanja afazije, mi bismo zaključili da upravo ta međuzavisnost metafore i metonimije, to jest metonimijsko „objašnjavanje“ pojava vezanih za metaforu, kao što su logička veza, uzrok ili posledica, idu u prilog shvatanju da su metafora i metonimija pojave istog reda, te da se ne mogu jedna od druge razdvojiti.

Baveći se međuodnosom metafore i metonimije, Gosens (Goossens, 2003) je skovao termin metaftonimija (metaphonymy). On razlikuje četiri tipa odnosa:

1. Metafora iz metonimije. Ovaj odnos ilustruje izraz *close-lipped* koji znači *silent*. Značenje ovog izraza potiče iz metonimije – kada neko drži zatvorena usta onda i ćuti. Međutim, kada ovaj izraz označava nekog ko mnogo govori, a malo kaže, ta interpretacija je metaforička, jer se nedostatak relevantnih informacija konceptualizuje kao tišina. Ova metaforička interpretacija ima metonimijsku osnovu utoliko što upravo zbog toga što ovaj izraz znači *silent*, metaforička interpretacija uopšte postaje moguća.
2. Metonimija unutar metafore. Ovaj odnos Gosens ilustruje primerom

(66) *She caught the minister's ear and persuaded him to accept her plan.*
(Goossens, 2003:365)

Ovde se radi o metafori PAŽNJA JE FIZIČKI ENTITET U POKRETU (ATTENTION IS A MOVING PHYSICAL ENTITY). Međutim, unutar ove metafore imamo i metonimiju UHO ZA PAŽNJU (EAR FOR ATTENTION), u kojoj je uho deo tela koji funkcioniše kao prenosnik za koncept pažnje u navedenoj metafori.

3. Demetonimizacija unutar metonimije. Ovaj vid odnosa ilustrovan je izrazom *pay lip sevice to*, koji znači podržati samo na rečima, a ne i delom. *Lip service* stoji za govorenje, ali da bi figurativni izraz imao značenje koje ima, značenje izraza *lip service* proširuje se na *lip service only*. Deo tela biva odvojen od celine umesto koje je prvobitno stajao, odnosno biva demetonimizovan.
4. Metafora unutar metonimije. Za ovaj odnos Gosens navodi primer *being/getting on one's hind legs*, koji znači ustati da bi se reklo ili zalagalo za nešto u javnosti. Deo *being/getting on one's legs* koji označava govorenje je metonimičan, budući da predstavlja tek jedan deo situacije u kojoj neko ustaje da bi nešto rekao. Deo *hind* u ovom izrazu uvodi u interpretaciju i konceptualizovanje životinje koja pokušava da se uspravi, što iziskuje veći napor i istovremeno više privlači pažnju. Istovremeno, stajanje na dve noge u ovako reinterpretnom izrazu dobija na značaju i postaje postignuće. Upravo ovaj element, *hind*, čini izraz u celini metaforičkim.

Analizirajući primere koje je istraživao, Gosens zaključuje da su prva dva tipa odnosa mnogo češća nego druga dva. Na pitanje zašto je to tako, odgovara da je to zbog toga što kada se metafora integriše u metonimiju, metafora ostaje metafora, dok u slučaju metafore unutar metonimije ova ubačena metafora takoreći „metaforiše“ ceo izraz. Metonim u metafori nema tu jačinu (Goossens, 2003:369).

Barč (Bartsch, 2003:70–72) kaže da ponekad nije jasno da li neki primeri predstavljaju metafore ili metonimije, i to uzimajući za primer izraze koji su emocionalno obojeni¹⁵². Ona analizira primere *cold colour* i *cold person*.

¹⁵² O metafori i metonimiji u emotivnom vokabularu biće reči u odeljku 3.7.

Kada je reč o sintagmi *cold colour*, ovde postoji metonimijska veza POSLEDICA ZA UZROK, to jest veza između niske temperature i emocionalnog stanja koje je prati. Hladna boja (ljubičasta, plava ili zelena) izaziva istu takvu emocionalnu reakciju. Emocionalna hladnoća metonimijski se prenosi na boju koja ju je uzrokovala. S druge strane, moguće je ovaj izraz interpretirati i metaforički – između stvarne hladnoće i hladne boje postoji sličnost utoliko što i jedna i druga izazivaju emocionalnu hladnoću.

Kada se radi o izrazu *cold person*, može se uočiti metonimijski transfer od emocionalnog stanja ka osobi kao celini – osoba se smatra hladnom zato što se ponaša na emocionalno hladan način ili kod drugih izaziva takvu emotivnu reakciju. Međutim, metaforička interpretacija je takođe moguća. Iz ovog ugla u prvi plan se stavlja sličnost između fizičkog okruženja u kome čovek oseća emocionalnu hladnoću, krutost i distanciranost, i društvenog okruženja u kome se isto to oseća. Sličnost se bazira na identičnom uzročnom efektu koji hladno okruženje ima na telesni osećaj hladnoće i krutosti i na (emotivni) osećaj hladnoće koji je sa njim asociran.

U vezi sa nemogućnošću preciznog odvajanja metafore od metonimije prikazaćemo ovde i primer koji navodi Deignan (Deignan, 2005:59), a koji se odnosi na domen emocija. Naime, u vezi sa emocijom straha u engleskom jeziku pojavljuje se fraza *cold feet*, kao u primeru

(67) It seems that the enemy have evacuated Fosse Alley again. Nobody knows why a sudden attack of *cold feet*, probably. (OED)

Jedan mogući put analize ovakvih primera je u pravcu metonimije: pad telesne temperature usled straha stoji za samu emociju straha, odakle dalje proizilazi opštiji metonimijski princip da efekti emocije stoje za emociju (cf. Lakoff, 1990). S druge strane, uzimajući u obzir da postoji sistemsko preslikavanje iz domena emocija na domen temperature, o čemu svedoči i primer

(68) With copious tears of *burning anger* (OED)

moguće je uspostaviti i konceptualnu metaforu EMOCIJE SU RAZLIČITE TEMPERATURE (EMOTIONS ARE TEMPERATURES).

Reći ćemo da govornici nisu svesni ovih transfera u svakodnevnoj upotrebi jezika, a činjenica da oni dopuštaju višestruku analizu samo ide u prilog činjenici da metafora i metonimija nisu odelite i međusobno suprotstavljene pojave, već su proizvod čovekovog konceptualnog aparata i prožimaju jezik u celosti. Lejkof i Džonson (Lakoff & Johnson, 2003:265–266) ukazuju na sledeće moguće uzroke nemogućnosti preciznog razlikovanja metafore od metonimije:

1. I kod metafore i kod metonimije imamo konceptualno preslikavanje koje se ogleda u jeziku.
2. I kod jedne i kod druge dolazi do koaktivacije u mozgu – u slučaju metafore koaktivacija se događa u dva različita domena, a u slučaju metonimije dolazi do koaktivacije dva elementa jednog istog okvira. Do zamućivanja granice može doći kada jedan kompleksni okvir nastaje spajanjem elemenata koji dolaze iz dva različita konceptualna domena. Oni to ilustruju okvirom VREME ZA PUTOVANJE (TIME FOR A TRIP), kao u primeru

(69) The Twentieth Century made a record run of *eighteen hours from New York to Chicago*... It is a very good train. (OED)

Ovaj okvir spaja domene prostora i vremena na nemetaforički način – do spajanja dolazi usled međuzavisnosti pređenog puta i proteklog vremena, odnosno usled fizičke zakonitosti koja između prostora i vremena postoji. Zbog toga je moguće postojanje metonimije VREME ZA DALJINU (TIME FOR DISTANCE), iako je preslikavanje ovde iz dva različita domena. Takođe, u prilog tezi da se ovde radi o metonimiji je i to što se radi o jednoj vezi između dva domena, a ne o skupu korespondencija koje se koherentno mogu uočiti u raznim jezičkim realizacijama podležnog konceptualnog preslikavanja.

3.7 Metafore i metonimije u emotivnom vokabularu

Kada je reč o metaforama u emotivnom vokabularu jezika, postavlja se pitanje čime je motivisano postojanje određenog skupa izraza za pojedinačnu emociju. Kevečeš (Kövecses, 1995:181) kaže da odgovor na ovo pitanje uključuje tri činioca:

1. Emotivnu terminologiju – reči i fraze kojima se emocije označavaju
2. Konceptualizaciju emocija – laičke ili stručne teorije emocija
3. Emotivno iskustvo

Ono što motiviše postojanje određenog skupa izraza vezanih za jednu emociju je s jedne strane konceptualizacija, a s druge fiziološko iskustvo. Kevečeš pritom ne isključuje mogućnost da na ove faktore utiču i neki drugi činioci, poput šireg kulturnog konteksta, kao ni mogućnost da oni deluju u kombinaciji.

On takođe postavlja pitanje da li metafore i figurativni izrazi kojima se o emocijama saopštava samo reflektuju već postojeću stvarnost ili upravo oni našu emocionalnu stvarnost konstituišu. On kaže da bez proučavanja figurativnog jezika nije moguće razumeti zašto se u laičkim teorijama emocije katkad konceptualizuju kao stanja, a katkad kao radnje. Bez proučavanja figurativnog jezika nemoguće je razumeti ni zašto postoje različite teorije o emocijama u psihologiji, filozofiji i antropologiji. Tek upoređivanjem figurativnih izraza iz različitih jezika može se doći do zaključaka šta je u konceptualizaciji emocija zajedničko svim ljudima, a šta je specifično i zašto. Po njegovom mišljenju, metafora ne samo što dominira u emotivnom vokabularu jezika, već je ključna za razumevanje konceptualizacije emocija i emocionalnih iskustava (Kövecses, 2000a:1; 20).

Kao i kada se radi o apstraktnim domenima ljudskog iskustva uopšte, emocije se, pre svega, konceptualizuju kao predmeti ili lokacije u fizičkom svetu, kao u sledećim primerima:

- (70) a. Most of Read's 'Eclogues' *are filled with a dark passionate emotion*, a Lawrentian impulse centred in the body (OED)

- b. Varnishing day came at last. *The portrait was received with enthusiasm* and given a place of honor. (OED)
- c. Which meets us soothingly, *be we in sadness*, or gladsomely, *be we in joy*. (OED)

Takođe, ono što ostavlja emotivni utisak konceptualizuje se kao fizički kontakt, kao u primerima

- (71) a. *One* whose imagination, already sombred by the triumphant cruelty and superstition which raged around him, *was suddenly struck with horror*. (OED)
- b. *Touched by compassion* by my ghastly appearance. (OED)

Rekli smo već da je metaforizacija mehanizam za strukturiranje apstraktnijih domena čovekovog iskustva. Stoga, očekivano je da domen emocija bude plodno tle za metaforičku konceptualizaciju. Šnal (Schnall, 2005:30) smatra da su metafore toliko prisutne i snažne u emotivnom vokabularu jezika jer one mogu da na veoma živopisan način iskažu ono što se prilikom emotivnog iskustva doživljava, zalazeći pritom i u stvarne fiziološke promene do kojih tom prilikom dolazi. Tako, na primer, prilikom doživljaja besa, raste telesna temperatura, što je reflektivano u konceptualnoj metafori BES JE VRELA TEČNOST U SADRŽATELJU. U slučaju straha, uobičajeni izrazi reflektuju osećaj hladnoće, što je opet u skladu sa telesnim promenama pri doživljavanju ove emocije. Međutim, ove metafore ne mogu se samo oslanjati na fiziologiju. Kevečeš (Kövecses, 1995:184), obrazlažući po njemu centralnu konceptualnu metaforu za bes u engleskom, kaže da je ova metafora kulturno razrađena instanca teorije humora¹⁵³.

Dalje, vertikalna osa koja u zapadnoj civilizaciji igra važnu ulogu u konceptualizaciji uopšte, značajna je i pri konceptualizaciji emocija, opet zbog svoje utemeljenosti u fizičkom i fiziološkom. Budući da je vertikalna osa usmerena nagore, ona asocira na rast: od samog rođenja dete je suočeno sa borbom protiv gravitacije, potreban je izvestan napor da se ovlada svojim telom, a kada se to ostvari, prisutan je osećaj zadovoljstva, pa se ovaj zamah oseća kod svih „energičnih“ emocija, poput besa ili sreće (cf. Calbris, 2008:47). Kada smo srećni, hodamo pravo, visoko uzdignute glave,

¹⁵³ Za teoriju humora cf. odeljak 4.3.

dok kada smo tužni, pogrbljeni smo i spuštenog pogleda. Kao što smo već rekli, emocija sreće vezuje se za ispunjenje cilja, a emocija tuge za njegovo osujećenje. Tako se ono što je gore vezuje za ono što je dobro za nas, a ono što je dole za ono što je loše. Ovakva konceptualizacija prisutna je u zapadnoj kulturi ne samo kada je reč o domenu emocija. Majer i Robinson (Meier & Robinson, 2004:243) navode da iste asocijacije postoje i u drugim apstraktnim domenima, poput religije – raj je gore, a pakao dole¹⁵⁴, kao i u popularnom slengu – konzumenti opojnih droga *get high*, a kada euforija prođe, oni *calm down*. Takođe, pozitivna kritika izražava se kao *thumbs up*¹⁵⁵, a negativna kao *thumbs down*¹⁵⁶.

Šnal (Schnall, 2005:29–30) takođe navodi da su ljudi skloniji da upotrebljavaju metaforički obojen jezik kada izražavaju snažne emocije, ili kada žele da izazovu jaču emotivnu reakciju. Metafora tako omogućava da se preciznije izraze nijanse emotivnog iskustva i tako postigne optimum u komunikaciji.

Solomon (Solomon, 2007a:69) kaže da skup metafora vezanih za emocije koji postoji u gotovo svakoj kulturi, u kombinaciji sa introspektivnim psihološkim vokabularom, zapravo predstavlja njihovo objašnjenje i dijagnostiku, a ne samo njihovu nomenklaturu. Metafore i teorije o emocijama međusobno su povezane, i metafore mogu uticati na same doživljaje emocija. Ako se u jednoj kulturi bes konceptualizuje kao pritisak u sadržatelju, onda će pripadnici te kulture osećati „simptome“ besa kao silu u sebi. Dalje, kulturni model emocija može uticati na njihovo ispoljavanje i na vrednosne sudove koji važe u vezi sa određenom emocijom i načinima njenog ispoljavanja. Ako jedna kultura svoj kulturni model zasniva na dihotomiji između razuma s jedne strane i emocija s druge, tako da se razum vrednuje više od emocija, to će za posledicu imati stvaranje ustaljenog repertoara emotivnih reakcija koje su prihvatljive, kao i očekivanje određenog oblika ponašanja onoga ko određenu emociju doživljava. Solomon (Solomon, 2007a:60) kaže da iz same metafore prisutne u frazi *fall in love* sledi da je prisutna izvesna neodgovornost kod doživljavača ove emocije. On

¹⁵⁴ Za vertikalnu dimenziju konceptualizacije božanstva u zapadnoj civilizaciji cf. Meier et al., 2007.

¹⁵⁵ Kako ovi izrazi postoje i kao ikonički znaci, ovo smatramo dokazom da metafora nije samo stvar jezika, već prožima sve čovekove kognitivne sposobnosti.

¹⁵⁶ Meier & Robinson, 2004 navode rezultate eksperimenata koje su sproveli, a po kojima su ispitanici brže procenjivali reči koje imaju pozitivnu konotaciju ako su bile napisane u gornjem delu vertikalne ose, a reči sa negativnom konotacijom procenjivane su brže ako su se nalazile u donjem delu.

dalje ne obrazlaže kakvo je to očekivanje i zašto je ono prisutno, ali mi smatramo da je ono u vezi sa vertikalnom osom usmerenoj tako da je ono što je dobro i blagotvorno gore, a ono što je loše i štetno dole.

Isto tako, metafore koje „smeštaju“ emocije „unutra“ i same učestvuju u konstruisanju čoveka kao njihovog sadržatelja. A ako je telo sadržatelj, onda je moguće i „isprazniti“ emocije, iako objektivno, emocije nisu ni prostorno locirane u telu niti su one predmeti koji se mogu izbaciti. S druge strane, metafore koje emocije strukturiraju kao silu, bilo živu ili neživu, konstruišu i čoveka i emocije kao entitete sadržane u nekom prostoru između kojih postoji nekakav antagonizam. Ne treba da čudi da u jednom istom jeziku i jednoj istoj kulturi postoje metafore kojima se na različite, a često i suprotne načine konceptualizuje isti apstraktni domen. Kao što smo već rekli, različite konceptualizacije su moguće jer osvetljavaju različite aspekte domena koji su relevantni za datu situaciju. Pogledaćemo kako to izgleda na primeru leksema i metafora vezanih za bes.

Solomon (Solomon, 2007a:114) kaže da mi u jeziku imamo mnogo više leksema za emocije nego što psiholozi razlikuju emotivnih stanja na koje se te lekseme odnose. Dok psiholozi ne baš precizno razlikuju pojmove *anger* i *rage*, mi u engleskom jeziku razlikujemo *resentment*, *contempt*, *pique*, *displeasure*, *irritation*, *indignation*, *wrath*, *hatred*, *being in a bad mood*, *sulking*, *bitterness*, *rancor*, *acrimony*, *outrage*, *fury*, *raving*, *fretting*, *frustration* i tako dalje. Metafore koje su vezane za emociju besa uključuju *fuming*, *foaming*, *simmering*, *stewing*, *boiling over*, *bristling*, *bursting*, *being hotheaded*, *becoming insenced*, *blowing one's top*, *flying off the handle* i tako dalje.

Solomon ističe da ovoliki broj jezičkih sredstava i nema za cilj da preslika ni fiziološke ni psihološke aspekte besa, već sadržaj, strukturu i kontekst, što otvara brojne mogućnosti i tananije distinkcije nego puko izveštavanje o afektivnom stanju. Mi bismo dodali da sadržaj i strukturu različitih stanja iz porodice emocije besa uslovljava kultura, kao nadgradnja na biološku osnovu, a kontekst zavisi od koherentnosti kulturnog modela za datu emociju sa kulturnim modelom situacije u kojoj se određena emocija

javlja. Ili, drugim rečima, “we have a multiplicity of vocabularies because we have a multiplicity of objectives” (Barker & Galasiński, 2001:18)¹⁵⁷.

Zbog toga metaforički i doslovni izrazi koji se odnose na istu emociju nisu potpuno sinonimni. Gibz, Legit i Tarner (Gibbs, Leggitt & Turner, 2002:136) to ilustruju na primeru doslovnog izraza *get very angry* i metaforičkog *blow your stack*. Naime, metaforički izraz je mnogo više „nabijen“ značenjem, jer u sebi sadrži čitav scenario po kome se bes javlja kada je čovek pod pritiskom: do izliva besa dolazi nekontrolisano i taj izliv je izuzetno snažan. Doslovni izraz je mnogo svedeniji može se svesti na referencu, budući da ne stavlja u fokus sve elemente jednog emotivnog iskustva i kao takav može biti uspešno upotrebljen u mnogim situacijama u stvarnosti, što sa metaforičkim izrazom nije slučaj – značenje metaforičkog izraza je uže, jer u sebi sadrži mnogo više značenjskih komponenti od doslovnog. Možda baš zbog tog užeg značenja Dzokoto i Okazaki smatraju ovakve izraze subordiniranim u odnosu na izraze za emocije na primarnom nivou (Dzokoto & Okazaki, 2006:120).

Zato ne treba da čudi ni to što u emotivnom vokabularu jednog jezika postoje izrazi koji ukazuju na to da se pojedine emocije konceptualizuju i kao stanja i kao radnje. Pogledaćemo već pominjanu emociju besa, koja je u primeru (72a) konceptualizovana kao stanje¹⁵⁸, a u primeru (72b) kao radnja¹⁵⁹:

(72) a. When the king awakened *he was in a great rage*. (OED)

b. *The master of the house flies into a pink rage* because his chop is not done. (OED)

Ove dve naizgled suprotstavljene konceptualizacije mogu se dovesti u vezu sa ranije pominjanim laičkim modelom emocija¹⁶⁰, po kojem emocija ima nekoliko „faza“, te iz ovoga sledi da je određena konceptualizacija adekvatna u zavisnosti od toga koja od njih je u fokusu u datoj situaciji. Ili, kako to Kevečeš kaže: “[...] it appears that we

¹⁵⁷ „Imamo mnoštvo jedinica u vokabularu jer imamo mnoštvo željenih ciljeva.“

¹⁵⁸ STANJE JE LOKACIJA je submetafora metafore STRUKTURE DOGAĐAJA (cf. Lakoff, 2007:283).

¹⁵⁹ PROMENA JE KRETANJE je submetafora metafore STRUKTURE DOGAĐAJA (cf. Lakoff, 2007:283).

¹⁶⁰ Cf. str. 38.

think and talk about the emotions as states, events, actions, and passions all at the same time” (Kövecses, 2000a:60)¹⁶¹.

Kada je o konceptualnim metonimijama u emotivnom vokabularu reč, one opisuju fiziološke odgovore koji su povezani sa određenom emocijom i sa kojom stoje u odnosu deo za celinu. Prinz (Prinz, 2004a:45) kaže da u svim jezicima postoje izrazi koji uključuju delove tela tada se o emocijama govori – od slomljenog srca u zapadnoj kulturi do loše probave na Tahitiju. To ne znači da određena emocija dovodi do promena u celom organizmu, to jest da obavezno dolazi i do spoljašnjih i unutrašnjih fizioloških i psiholoških promena, već određeni izraz u prvi plan stavlja jednu od svih mogućih promena koje se mogu javiti u vezi sa datom emocijom. Na primer, u engleskom se promena boje u licu profiliše kao bina i jezički realizuje kada je o besu reč, ali u konkretnoj situaciji dolazi i do lupanja srca, povećanja pritiska i osećanja toplote. U tom smislu promena boje lica je metonimija u odnosu na ukupnost promena pri doživljaju emocije, a ne u odnosu na ukupnost čovekovog organizma.

Razmatrajući emociju besa, Kevečeš (Kövecses, 1995:190–191) i Kroft i Kruz (Croft & Cruse, 2004:218) kažu da konceptualne metonimije motivišu metaforičku konceptualizaciju i čine je prirodnom. Pošto u engleskom jeziku konceptualne metonimije obuhvataju porast temperature i osećaj pritiska, konceptualna metafora po kojoj je bes vrela tečnost pod pritiskom prirodno se nameće i to upravo zbog utelovljenja – to jest činjenice da prilikom doživljavanja emocije besa zaista temperature raste i krvni pritisak se povećava.

Drugo svojstvo metonimije u emotivnom vokabularu je indeksičnost. Tako se, na primer, rečenicom

(73) *Mary is red in the face.* (Panther & Thornburg, 2007:242)

evocira ciljni sadržaj *Mary is angry*. Metonimijska veza u ovom primeru je TELESNA REAKCIJA ZA EMOCIJU (BODILY REACTION FOR EMOTION), što je instanca opštije metonimije POSLEDICA ZA UZROK (EFFECT FOR CAUSE) (Panther & Thornburg, 2007:242). Kevečeš (Kövecses, 2008a:133) kaže da u emotivnom vokabularu postoji još

¹⁶¹ „čini se da mi razmišljamo i govorimo o emocijama kao stanjima, radnjama i strastima istovremeno.”

jedan tip metonimije, UZROK EMOCIJE ZA EMOCIJU (CAUSE OF THE EMOTION FOR THE EMOTION), ali da je on dosta ređi. Ovaj tip ilustruje metonimija SRAM JE NEMANJE ODEĆE NA SEBI (SHAME IS HAVING NO CLOTHES ON) (Kövecses, 2000a:48), budući da je nagost potencijalni izazivač stida i tipično se asocira sa stidom u našoj kulturi. Ova metonimija prisutna je u primeru

(74) *I now stood naked with shame and guilt*, as, indeed every German should have when his government was using its military power to overwhelm other nations. (Clayborne Carson (ed.), (2001): *The Autobiography of Martin Luther King, Jr.* New York: IPM/Warner Books;
http://mlkpp01.stanford.edu/kingweb/publications/autobiography/chp_30.htm)

Analizom figurativnih izraza kojima se opisuju emotivna iskustva može se doći do bazične, svakodnevne konceptualizacije emocija, koja je najrasprostranjenija u jednoj zajednici i koja je zajednička za sve njene članove. Proučavanju emocija se i ne može pristupiti na drugi način, budući da se, ako izuzmemo same lekseme kojima se emocije označavaju, o emotivnim iskustvima i ne može saopštavati drugačije, do uspostavljanjem analogija sa nekim drugim, konkretnijim aspektima čovekovog života (Angus & Korman, 2002:153; Fiehler, 2002:88).

Emocije tako predstavljaju vrlo zahvalno semnatičko polje za proučavanje međuodnosa metafore i metonimije. Standardna analiza, prema Strugielskoj i Alonso Alonso (Strugielska & Alonso Alonso, 2007:3) obuhvata identifikovanje fizioloških reakcija i promena u ponašanju do kojih dolazi istovremeno sa nekom emocijom. Potom treba utvrditi mogući skup metonimija i konceptualnih metafora. One to ilustruju na sledeći način: fizički nemir koji se javlja kao reakcija na određeni emotivno nabijeni događaj daje povod za postojanje metonimije FIZIČKI NEMIR ZA EMOCIJU (PHYSICAL AGITATION STANDS FOR THE EMOTION), a ona, zauzvrat, motiviše čitav niz metafora, uključujući i EMOCIJA JE SILA PRIRODE (AN EMOTION IS A NATURAL FORCE), EMOCIJA JE FIZIČKA SILA (AN EMOTION IS A PHYSICAL FORCE) i EMOCIJA JE MAGIJA (AN EMOTION IS MAGIC).

Opaža se da ove je u navedenim metaforama izvorni domen domen sile. Strugielska i Alonso Alonso (Strugielska & Alonso Alonso, 2007:12) smatraju da je geštalt sile potpuno očekivan i odgovarajući pojam kojim se „uobličava“ naše emotivno iskustvo, pogotovu ako u obzir uzmemo kulturološke činioce koji se ogledaju i u etimologiji – sama reč emocija izvedena je iz latinskog glagola EMOVERE (RHW), koji označava kretanje, te u tom smislu pojmovna slika sile odgovara laičkom shvatanju emocionalnih stanja u zapadnoj kulturi, budući da obuhvata i kauzativnost, intenzitet i gubljenje kontrole. O ovome će u vezi sa svakom ispitivanom emocijom biti više reči kasnije.

U vezi sa proučavanjem emotivnog vokabulara jezika i metafora i metonimija koje su njegov sastavni deo, neophodno je izvršiti analizu korpusa, budući da se tek tako može doći do saznanja koje metafore i metonimije su konvencionalne u jednoj jezičko-kulturnoj zajednici. Takođe, treba obratiti pažnju i na one jezičke pojave koje su manje česte i uobičajene, jer one mogu ukazivati na ostatke nekog ranijeg opšte prihvaćenog verovanja u jednoj zajednici, ili pak, mogu upućivati na neki mogući razvojni put odnosa prema datom domenu u budućnosti. Takođe, Stefanović (Stefanowitsch, 2006:95–96) kaže da je neophodno istražiti koji izvorni domeni bivaju asocirani sa određenim emocijama, pošto to na najbolji mogući način može ukazati po čemu se pojam jedne emocije u jednoj jezičko-kulturnoj zajednici najviše razlikuje od svih ostalih.

4 Engleski jezik i kultura

Engleski jezik, kao *lingua franca* savremenog sveta, predmet je višestrukih proučavanja i svake godine objavi se na stotine knjiga koje se bave engleskim jezikom bilo iz lingvističkog bilo iz pedagoškog ugla. Međutim, prikupljajući građu za ovaj rad, uočili smo sledeću nesrazmeru: iako je engleski zasigurno najbolje opisani jezik na svetu danas, veoma su retke knjige koje se bave odnosom između engleskog jezika i kulture, što se lako da uočiti jednostavnom pretragom neke od virtualnih knjižara. S druge strane, postoji mnoštvo više ili manje naučno usmerenih studija o odnosu jezika i kulture za japanski i kineski jezik. Takođe, iščitavajući literaturu koja se bavi teorijskim odnosom između jezika, kulture, misli i društva, kao i literaturu koja se bavi odnosom između emocija, jezika i kulture uočili smo da autori svoje tvrdnje potkrepljuju primerima iz, za nas, udaljenih kultura i krajeva. Postavlja se pitanje zašto je to tako.

S jedne strane, odgovor na ovo pitanje sam se nameće – engleski je službeni jezik u oko 60 država. Takozvani „unutrašnji krug“ (pre svega Ujedinjeno kraljevstvo i SAD) ima između 320 i 380 miliona govornika engleskog. Na ovaj broj treba dodati govornike iz 75 zemalja i teritorija, gde engleski zauzima značajno mesto. Kristalove procene u pogledu broja govornika kreću se oko 377.000.000 govornika kojima je to prvi jezik i oko 98.000.000 kojima je engleski drugi jezik (Crystal, 2003:106;108–109). Ogromno teritorijalno prostranstvo, različite društveno-ekonomske prilike i istorijske okolnosti pod kojima je došlo do ekspanzije engleskog čine bilo kakve generalizacije o jedinstvenom kulturnom obrascu koji se prelama kroz jezik nemogućim. Ili, kako to Kristal kaže: “With over 60 political and cultural histories to consider, it is difficult to find safe generalizations about the range of social functions with which English has come to be identified” (Crystal, 2003:106)¹⁶².

Međutim, i sam Kristal (ibid.) smatra da je ta problematika izraženija kada se radi o zemljama u kojima engleski ima status drugog ili stranog jezika, ali se on odnosa kulture i jezika u svojoj *Enciklopediji* gotovo i ne dotiče. Baveći se rečnicima engleskog

¹⁶² „Sa više od 60 političkih i kulturnih istorija koje treba uzeti u obzir, teško je formulisati pouzdane generalizacije o obimu društvenih funkcija sa kojima se engleski jezik identifikuje.“

jezika i inovacijama u leksikografiji, on izriče vrlo jasno upozorenje: “A dictionary which provides cultural perspective is a brave undertaking, because if its range is comprehensive and its definitions are accurate it will inevitably reflect aspects of the less pleasant side of life, and those reflected may take it amiss” (Crystal, 2003:444)¹⁶³.

Simptomatično je i to što on ovo ilustruje primerom koji se ne odnosi na (bilo koju) kulturnu zajednicu u kojoj se govori engleski jezik, već na protest Tajlandskog javnog mnjenja u vezi sa jednom Longmanovom publikacijom (ibid.).

Vježbicka u svojim knjigama i člancima operiše terminima anglo-engleski i anglo-kultura, podrazumevajući jezik i kulturu već pominjanog „užeg kruga“ – Sjedinjenih Američkih Država, Ujedinjenog Kraljevstva, Irske, Kanade, Australije i Novog Zelanda. Ona kaže da je sam pojam anglo-kulture problematičan, ali ni više ni manje od pojma engleskog jezika, imajući u vidu njegovu razuđenost. Po njenim rečima, i anglo-kultura i engleski jezik su konstrukti, te ih je kao takve moguće dekonstruisati ako se za tim ukaže potreba, ali koji mogu biti od koristi, naročito za međukulturnu komunikaciju i obrazovanje, kako na različitim geografskim prostorima, tako i unutar modernih multietničkih društvenih zajednica (Wierzbicka, 2002:3). Iako na drugom mestu ona iz ovog opštijeg konstrukta izdvaja „australijsku kulturu“¹⁶⁴ (Wierzbicka, 1997), pored osobenosti kulture i jezika postoji i zajednički podtekst koji australijski engleski spaja sa ostalim varijantama engleskog iz „užeg kruga“, za razliku od, recimo, indijskog ili singapurskog engleskog. S tim u vezi, citiraćemo Kverka i dr., koji kažu:

“The literal or metaphorical use of such expressions as *case law* throughout the English-speaking world reflects a common heritage in our legal system; and allusions to or quotations from Shakespeare, the Authorized Version, Gray’s *Elegy*, Mark Twain, a sea shanty, a Negro spiritual or a Beatles song—wittingly or not—testify similarly to a shared culture. The Continent means “continental Europe” as readily in America and even Australia and New Zealand as it does in Britain. At other times, English equally reflects the independent and distinct culture of one or the other of the English-speaking communities.” (Quirk et al., 1985:8)¹⁶⁵

¹⁶³ „Rečnik koji daje i kulturnu perspektivu je hrabar poduhvat, jer ako je njegov obim iscrpan, a definicije precizne, u njemu će se neminovno nalaziti i manje prijatni aspekti života, što oni na koje se to odnosi mogu pogrešno protumačiti.“

¹⁶⁴ Navodnici Vježbicke.

¹⁶⁵ „Doslovna ili metaforička upotreba pojmova poput sudske prakse svuda gde se govori engleski reflektuje zajedničko nasleđe u našem sudskom sistemu, a citati ili aludiranje na Šekspira, Bibliju kralja

Vježbicka (Wierzbicka, 2006:4) postavlja pitanje zbog čega u naučnim krugovima postoji otpor i protivljenje samoj ideji anglo-kulture, čak i veće nego kada se radi o postuliranju sličnih konstrukata za neke druge jezičko-kulturne zajednice, poput japanske, na primer. Ona kaže da govoriti o anglo-kulturi znači potencijalno biti optužen za esencijalizam, imperijalizam, ili čak rasizam (Wierzbicka, 2006:7). Odgovor je delimično isti kao i na prethodno pitanje – japanski jezik govori se na relativno malom prostoru i u jednoj relativno homogenoj zajednici, što sa engleskim, kao što smo već rekli, nije slučaj. Međutim, Vježbicka skreće pažnju na još jednu karakterističnu pojavu u savremenoj nauci, pogotovu među govornicima engleskog jezika, a to je protivljenje samoj ideji postojanja jedne jedinstvene kulture, budući da postuliranje takvog jednog konstrukta neminovno vodi u esencijalizam i stereotipiju (Wierzbicka, 2006:3). Ovo, po njenom mišljenju, može predstavljati problem za imigrante, koji često nauče nepisana pravila anglo-kulture na teži način – kršeći ih. Ona smatra da je sistematično bavljenje anglo-kulturom neophodno, te da je imigrantima (a mi bismo dodali i svima drugima koji engleski jezik uče kao strani iz bilo kog razloga) potrebno da nauče ne samo kulturne obrasce i vrednosti od značaja u anglo-kulturi, već i da steknu lingvističku kompetenciju koja te vrednosti podržava, a sve sa ciljem uspešnog funkcionisanja u okviru engleske jezičko-kulturne zajednice (ibid., 21–22).

Međutim, u literaturi se često sreće i nešto drugačiji pogled na odnos engleskog jezika i anglo-kulture, koji se ogleda u isticanju kulturne neutralnosti engleskog jezika. Kverk i dr. kažu sledeće:

“English is preeminently the most international of languages. Though the name of the language may at once remind us of England, or we may associate the language with the United States, one of the world’s superpowers, English carries less implication of political or cultural specificity than any other living tongue (Spanish and French so notable in this respect).” (Quirk et al., 1985:7–8)¹⁶⁶

Džemsa, Grejovu Elegiju, Marka Tvena, mornarske pesme, crnačku duhovnu muziku ili neku pesmu od Bitlsa takođe svedoče, svesno ili nesvesno, o zajedničkoj kulturi. Kontinent znači kontinentalni deo Evrope i u Americi ili čak Australiji i na Novom Zelandu kao i u Britaniji. S druge strane, engleski jezik reflektuje i nezavisne i različite kulture jedne ili druge zajednice u kojoj se govori engleski.“

¹⁶⁶ „Engleski je daleko najinternacionalniji od svih jezika. Iako nas njegovo ime može podsećati na Englesku, ili ga asociramo sa SAD, jednom od svetskih supersila, engleski implicira manje političkih ili kulturnih specifičnosti nego bilo koji drugi živi jezik (po čemu se naročito ističu španski i francuski).“

Mi smatamo da je nemoguće da jezik bude potpuno kulturno neutralan, budući da je on proizvod interakcije kulturnih i društvenih činilaca na jednoj teritoriji tokom vremena, o čemu je već bilo reči. Prirodni uslovi u kojima zajednice žive (klima, reljef i slično) razlikuju se, što se neminovno odražava na jezik. Ova slabija verzija hipoteze o jezičkoj relativnosti, koju Edvards (Edwards, 2009:60) zove lingvističkom adaptacijom na okolnosti, može se sumirati rečenicom “*language influences our habitual ways of thinking*”¹⁶⁷ (ibid., 61) što znači da svaki jezik, oslikava prirodne okolnosti i društvene vrednosti karakteristične baš za tu zajednicu i nijednu drugu, utoliko što potpuno odgovara njenim potrebama.

Ukazali bismo ovde na jednu paralelu koju smo uočili: govoreći o primarnim emocijama, skrenuli smo pažnju na to da iz Ekmanovih studija sledi da je emotivni leksikon engleskog jezika u potpunosti usklađen sa biološki determinisanim primarnim emocijama, što bi engleski činilo epistemološki superiornim. To bi ga takođe činilo i kulturno neutralnim, budući da bi se u tom slučaju fiziološko-hemijski procesi direktno preslikavali na jezik, bez posredovanja bilo kojih drugih činilaca. Mi se ne slažemo sa ovakvim stavom, ali se neminovno postavlja pitanje odakle kod govornika engleskog jezika potiče ideja o njegovoj apsolutnoj objektivnosti i kulturnoj neutralnosti.

Naš zaključak je naizgled paradoksalan: ova ideja upravo je proizvod kulturnih vrednosti koje se nesvesno percipiraju kao ključne u anglo-kulturi, a koje, između ostalog, uključuju visoko vrednovanje razuma, pravednosti i lične autonomije, o čemu će biti reči u odeljcima koji slede. Budući da je za ova tri plana zajednička kontrola i samokontrola, ideja o neutralnosti sledi kao logična posledica. Otuda i relativna osetljivost na kulturnu obojenost drugih jezičko-kulturnih zajednica: kao što smo rekli u prethodnom odeljku, kulturne norme su uglavnom nevidljive za članove jedne zajednice i oni ih postaju svesni tek kada se one prekrše. Iz tog razloga oni jasnije bivaju svesni kulturnih osobenosti drugih zajednica, pogotovu ako su razlike između njih izraženije. Smatramo da se time može objasniti i disproporcija objavljene literature o odnosu jezika i kulture kada je reč o engleskom i o drugim jezicima: budući da je najveći broj naučnih istraživanja objavljen na engleskom jeziku i od strane naučnika koji pripadaju anglo-kulturi, to pitanje se i ne postavlja. Iz tog razloga u našem istraživanju značajni su nam

¹⁶⁷ Kurziv autora.

bili radovi Vježbice, Šahovskog, Valentine Apresjan i drugih, što, naravno, ne znači da su njihovi nalazi uvek u potpunosti neutralni i lišeni svake stereotipije¹⁶⁸.

U odeljcima koji slede pokušaćemo i da predstavimo kulturni model emocija u anglo- kulturi u svetlu opštijih kulturnih vrednosti.

4.1 Anglo-kultura – opšte odlike

Osobnostima anglo-kulture pristupiće na sledeći način: na početku ćemo dati pregled opštih odlika, onako kako su viđene u literaturi, književnosti i filozofiji. Potom ćemo dati pregled anglo-kulture kroz ključne reči, prema Vježbickoj (Wierzbicka, 1997), a zatim predstaviti teoriju humora i Kartezijanski dualizam kao tekovine zapadne civilizacije na koje se oslanja dobar deo konceptualizacije emocija u engleskom jeziku.

4.1.1 Individualističke i kolektivističke kulture

U psihologiji, sociologiji i antropologiji ustaljena je podela na dve kulturne orijentacije – jednu, u kojoj se visoko vrednuje individualizam, i drugu, koja više ceni kolektivism. Markus i Kitajama ilustruju razliku između njih na vrlo slikovit način: “In America, ‘the squeaky wheel gets the grease.’ In Japan, ‘the nail that stands out gets pounded down’” (Markus & Kitayama, 1991:224)¹⁶⁹.

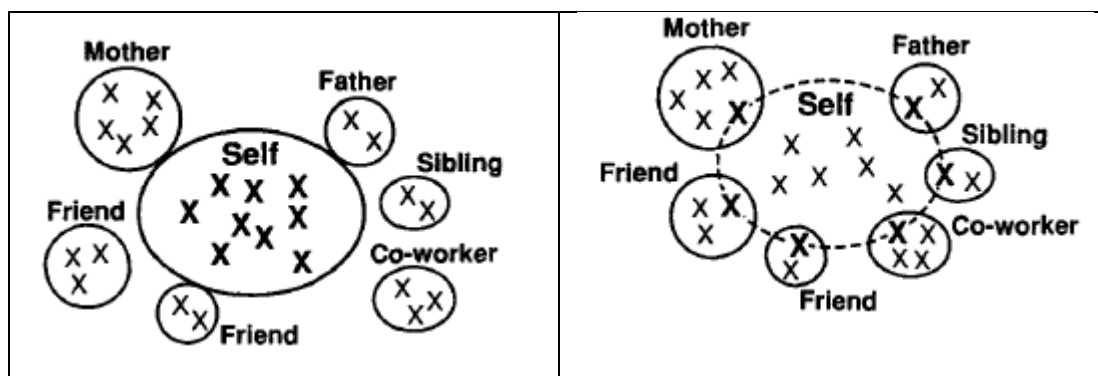
Po njima, najveći broj žitelja Severne Amerike i Evrope ima shvatanje o sebi kao nezavisnoj jedinki, koja je autonomna, različita od drugih, samostalna i obdarena jedinstvenim svojstvima. S druge strane, u većem delu Azije, Afrike i Latinske Amerike prevladava međuzavisni (interdependent) pogled na sopstvenu ličnost, što znači da pojedinac sebe vidi kao deo šire društvene mreže u koju spadaju porodica, saradnici, kao i svi ostali sa kojima pojedinac dolazi u kontakt¹⁷⁰. U individualističkoj kulturi

¹⁶⁸ Za jednu kritiku Vježbice cf. Kalisz, 1993.

¹⁶⁹ „U Americi točak koji škripi bude podmazan. U Japanu esker koji štrči dobije po glavi.”

¹⁷⁰ Ovu generalizaciju treba shvatiti uslovno – Markus i Kitajama skreću pažnju na razlike koje postoje u američkoj kulturi prema polu, pripadnosti određenoj etničkoj grupi i rasi (Markus & Kitayama, 1991:225).

pojedinaac je osnovna jedinica analize, a struktura društvene zajednice kojoj pripada od značaja je utoliko što podržava ili omogućava blagostanje pojedinca. U kolektivističkoj kulturi, grupa je osnovna jedinica analize, a struktura društvene zajednice ima ulogu da očuva ili poveća resurse cele grupe (Oyserman & Lee, 2007:256). Grafički Markus i Kitajama individualističku i kolektivističku kulturu predstavljaju na sledeći način:

Individualistički pogled na sopstvenu ličnost

Kolektivistički pogled na sopstvenu ličnost

Slika 11
(Markus & Kitayama, 1991:226)

Baumajster (Baumeister, 2005:175) smatra da razlike između ova dva tipa kultura vode poreklo od različitih načina društvenog organizovanja – zapadna civilizacija razvijala se pod velikim uticajem stare Grčke, u kojoj su se veoma rano razvili koncepti demokratije, slobode i individualnosti. Azijske kulture, s druge strane, razvijale su se pod uticajem drevne kineske civilizacije, u kojoj su bile naglašene vrednosti međuzavisnosti i uzajamnih društvenih odnosa i u kojoj su se odluke donosile kao plod kolektivnog napora, a ne individualne inicijative. Iz različitih vidova društvene organizacije slede i različiti načini razmišljanja.

Razlike u orijentaciji uslovljavaju i razlike u ponašanju individue u odnosu na okolinu: individualizam implicira da su odnosi među ljudima formirani na dobrovoljnoj bazi i kao takvi su promenljivi. Pošto se kao osnovni cilj u ovakvoj kulturi postavlja da se pojedinac oseća dobro, odnosi među ljudima mogu se poboljšavati ili prekinuti ako se uoči da ne doprinose blagostanju jedinke. Fokus je uvek na ličnosti pojedinca, a ne na situacionom ili društvenom kontekstu “because the decontextualized self is assumed to

be a stable, causal nexus” (Oyserman & Lee, 2007:256)¹⁷¹. S druge strane, u kolektivističkim kulturama, koje za cilj imaju promovisanje blagostanja grupe, veze između ljudi su fiksirane i trajne; pripadnost grupi je nepromenljiva činjenica kojoj se pojedinci moraju prilagoditi, a razmene unutar grupe zasnivaju se na principima jednakosti i velikodušnosti. To znači da je fokus na društvenom kontekstu, situacionim ograničenjima i društvenim ulogama koje pojedinac u zajednici ima (Oyserman & Lee, 2007:256–257).

Pripadnost određenom tipu kulture preslikava se na verbalno ponašanje njenih pripadnika. Bagdasarova (Багдасарова, 2005:5–6) kaže da pripadnici zapadne kulture više obraćaju pažnju na to šta je rečeno nego na to kako je rečeno – odnosno, njihova komunikacija je manje zavisna od konteksta. Takođe, Markus i Kitajama navode da ovi različiti konstrukti sopstvene ličnosti imaju posledice na kogniciju, emocije i motivaciju¹⁷². Kako je predmet našeg interesovanja domen emocija, osvrnućemo se ovde na tu oblast.

Markus i Kitajama (Markus & Kitayama, 1991:235) prave razliku između emocija fokusiranih na sebe (ego focused), gde bi spadali bes ili ponos, i emocija fokusiranih na druge (other focused), gde spadaju saosećanje i stid (shame), na primer. Doživljavanje i izražavanje emocija fokusiranih na sebe karakterističnije je za pripadnike individualističkih kultura, budući da one afirmišu unutrašnja svojstva pojedinca. Javno ispoljavanje emocija usmerenih na sebe manje je poželjno među pripadnicima kolektivističkih kultura, budući da može da naruši harmonične odnose u grupi kojima kolektivističke kulture teže. Još jedna razlika ogleda se u tome što za pripadnike individualističkih kultura izražavanje emocija doista ima za cilj otkrivanje unutrašnjih osećanja. S druge strane, kod kolektivističkih kultura izražavanje emocija ima za cilj da podstakne na delovanje i ne mora biti povezano sa najdubljim ličnim osećanjima. Kitajama, Dafi i Učida (Kitayama, Duffy & Uchida, 2007:150) ovo ilustruju na primeru osećanja sreće u Severnoj Americi i Japanu. U Americi pojedinac teži da dostigne stanje sreće, a kada se to dogodi, ona afirmiše sopstvenu, unutrašnju vrednost pojedinca. U

¹⁷¹ „pošto se smatra da je dekontekstualizovana ličnost stabilno kauzativno središte.“

¹⁷² Barker (Barker, 2002:209–231) kaže da u zapadnoj kulturi postoji epidemija psihološke patnje koja je posledica emocionalne dislokacije koja potiče od interakcije između biohemije i kulture. On smatra da mnogi problemi potiču od psiholoških mehanizama koji su se evolutivno razvijali tokom vremena, a koji su se pokazali neadekvatnim za sadašnje kulturne uslove.

Japanu, pak, sreća se doživljava kao ostvarenje kolektivne harmonije ili kao stanje uzajamnog razumevanja. Sa ovim u vezu može se dovesti i to gde se u pojedinim kulturama „smeštaju“ emocije – to što se u američkoj kulturi, koja je individualistička, emocije lociraju u srcu u prvi plan stavlja predstavu da su emocije bitno svojstvo individue od koje su neodvojive. S druge strane, u kulturama koje su kolektivističke, emocije se smeštaju izvan tela, što svedoči o ideološkoj važnosti međusobnih odnosa u datim kulturama (cf. Matsumoto & Hwang, 2012:106). Osim toga, Pavlenko (Pavlenko, 2005:87) skreće pažnju na to da se u kolektivističkim kulturama reči kojima se označavaju emocije odnose na vezu između pojedinca i događaja, naročito ako su u događaju prisutni i drugi ljudi, dok je u individualističkim kulturama akcenat na introspekciji pojedinca¹⁷³.

Anglo-kultura nesumnjivo pripada individualističkoj orijentaciji. Ficdžerald (FitzGerald, 2003:168) i Kačru i Smit (Kachru & Smith, 2008:124–125) karakterišu stil interakcije među govornicima engleskog ovako: visoko se vrednuje individualna autonomija i nenametanje sopstvenog stava, ceni se sažetost, eksplicitnost, linearnost, orijentacija prema cilju, kao i neemotivna i objektivna diskusija i argumentacija. S tim u vezi, kada je o domenu emocija reč, postavlja se zanimljivo pitanje: ako individualističke kulture visoko vrednuju emocije o sebi i ako one utiču na delanje radi promovisanja ličnog blagostanja, zašto se u komunikaciji izbegava emocionalna obojenost i odakle potiče stereotip o emotivnoj hladnoći pripadnika anglo-kulture, a naročito Engleza među njima¹⁷⁴? Mi smatramo da je odgovor na to pitanje sadržan u osobenostima anglo-kulture¹⁷⁵.

¹⁷³ Pavlenko (ibid.) takođe navodi i rezultate istraživanja po kojima emotivni vokabular kolektivističkih kultura ima više glagola nego imenica, dok je u individualističkim kulturama obrnuto. Ona to dovodi u vezu sa različitim fokusima koji postoje u ova dva tipa kultura – odnosima u jednoj zajednici, čemu morfosintaksički odgovaraju glagoli, ili dobiti pojedinca, na čija se pojedina svojstva odnose imenice.

¹⁷⁴ S tim u vezi, veoma je interesantno zapažanje Krisa Rodžeka (Rojek, 2007:131) da se tendencija holivudske produkcije da zlikovce u filmovima igraju britanski glumci može povezati sa stereotipom o tome da su Britanci patološki bezosećajni i uzdržani.

¹⁷⁵ U odeljku 4.2 pokušaćemo da pokažemo da, uprkos stereotipu o emocionalnoj hladnoći Engleza naspram (izveštacene) srdačnosti Amerikanaca postoje zajednički principi konceptualizacije emocija u obe kulture.

4.1.2 V. P. Šestakov – stereotipi o engleskoj kulturi

Počecemo sa jednim savremenim pregledom osobnosti anglo-kulture sa spoljašnje tačke gledišta, gledišta ruskog kulturologa Šestakova. Odlučili smo se da njegova opažanja o Engleskoj kulturi uvrstimo ovde jer predstavljaju sve uobičajene stereotipe koje stranci imaju o Englezima, da bi se oni potom mogli uporediti sa pogledima na englesku kulturu iznutra, koji obuhvataju period od oko sto godina i o kojima će biti reči u nastavku ovog odeljka. Cilj nam je bio da pokažemo da nešto što se zove „nacionalne osobnosti“ zaista postoji i da se, iako se ne da precizno definisati, to nešto prepoznaje i u dužem vremenskom periodu, ili, kako to Orvel zapaža:

“It needs some very great disaster, such as prolonged subjugation by a foreign enemy, to destroy a national culture. The Stock Exchange will be pulled down, the horse plough will give way to the tractor, the country houses will be turned into children's holiday camps, the Eton and Harrow match will be forgotten, but England will still be England, an everlasting animal stretching into the future and the past, and, like all living things, having the power to change out of recognition and yet remain the same.” (Orwell, 1941)¹⁷⁶

Šestakov (Шестакoв, 2010) u svojoj knjizi *Engleska književnost i engleski nacionalni karakter* istražuje, kako on to kaže, na ruski (a mi bismo dodali i na neke druge jezike) neprevodivi pojam *Englishness*, to jest šta je to posebno što englesku književnost i umetnost uopšte razlikuje od ostalih nacionalnih škola¹⁷⁷. Taj neuhvatljivi pojam suštine engleskog bića Orvel ovako predstavlja:

“Yes, there *is* something distinctive and recognizable in English civilization. It is a culture as individual as that of Spain. It is somehow bound up with solid breakfasts and gloomy Sundays, smoky towns and winding roads, green fields and red pillar-boxes. It has a flavour of its own. Moreover it is continuous, it stretches into the future and the past, there is something in it that persists, as in a living creature.” (Orwell, 1941)¹⁷⁸

¹⁷⁶ „Zaista je potrebna neka velika katastrofa, kao što je dugotrajno ropstvo pod stranim neprijateljem, da bi se uništila nacionalna kultura. Zgrada Berze može biti srušena, plug koji vuku konji zameniće traktor, kuće na selu biće pretvorene u dečja odmarališta, meč između Itona i Haroua biće zaboravljen, ali će Engleska i dalje biti Engleska, poput večite životinje što se proteže u budućnost i u prošlost, i koja, kao i sva živa bića, ima sposobnost da promeni obličje, a ipak ostane ista.“

¹⁷⁷ Skrećemo pažnju da se pojam *Englishness* ne odnosi isključivo na književnost i umetnost, ali ga Šestakov u svojoj knjizi upotrebljava samo u odnosu na njih.

¹⁷⁸ „Da, *postoji* nešto naročito i prepoznatljivo u engleskoj civilizaciji. To je kultura, jednako osobita kao i španska. Vezana je za obilne doručke i sumorne nedelje, zadimljene gradove i krivudave puteve, zelena

U uvodnom poglavlju svoje knjige, Šestakov daje sliku karaktera Engleza potkrepljenu što ličnim opservacijama, što putopisnom i filozofskom literaturom koja se tiče ove teme. To poglavlje, po našem mišljenju, predstavlja sve ustaljene stereotipe o engleskom mentalitetu, te ćemo ih ukratko izložiti.

Crte engleskog karaktera koje Šestakov navodi (Шестаков, 2010:17–18) su poštovanje svih zakonskih normi, snobizam koji se ogleda u stavu Engleza da su bolji od svih ostalih naroda na svetu, što je ostatak imperijalizma za vreme koga je svakom Englezu još od detinjstva usađivano da mora da daje moralni primer celom svetu, i narcisoidnost, koja se vidi u pretpostavljanju sopstvenih unutrašnjih problema problemima koji postoje u drugim zemljama. Osim toga, Engleze karakteriše naglašena individualnost i zatvorenost, koje Šestakov dovodi u vezu sa ostrvskom psihologijom i geografskom izolovanošću Engleske od kontinenta. Međutim, uprkos ovom samozadovoljstvu, Englezi su izuzetno tolerantni i izlaze na kraj sa različitim životnim problemima ne žaleći se na to što ih je snašlo¹⁷⁹. Za razliku od Amerikanaca, oni ne propagiraju „psihologiju paradnog optimizma“ (психологию парадного оптимизма) (Шестаков, 2010:19), ali isto tako ne padaju u hysteriju kada im nešto nije po volji. Dalje, Šestakov smatra da je engleski nacionalni karakter formiran pod uticajem prirode i pejzaža, koji je, ako se u obzir uzme veličina zemlje, veoma razuđen. On kaže da je jedna od osobenosti engleskog karaktera kult trave, o čemu svedoči baštovanstvo, nacionalni hobi Engleza. Rame uz rame sa ljubavlju prema prirodi ide i ljubav prema istoriji i antikvitetima i vernost tradiciji. Empirizam je još jedna karakteristika engleskog duha – ceni se samo ono što se može proveriti ličnim iskustvom.

Englezi su izuzetno ljubazni – oni poštuju mišljenje sagovornika čak i kada se sa njim ne slažu. U komunikaciji izbegavaju direktno izražavanje svog mišljenja koje bi se kosilo sa mišljenjem drugih. Međutim, iza te ljubaznosti ponekad se skriva ravnodušnost ili podozrenje. U odnosu sa drugim ljudima Englezi teško sklapaju prijateljstva, ali su zato ona trajnija nego što je to slučaj kod Amerikanaca. Dok Amerikanci pre svega žele da se dopadnu, Englezima je važnije da budu cenjeni. Velike

polja i crvene poštanske sandučice. Ima posebnu aromu. Štaviše, ona se proteže u budućnost i u prošlost; u njoj ima nečega što opstaje, kao u živom biću.“

¹⁷⁹ Ovo bi se mogle dovesti u vezu sa Hofstedeovom dimenzijom izbegavanja neizvesnosti – Ujedinjeno Kraljevstvo ima nizak skor, što znači da je društvo spremno da prihvata stvari u hodu (<http://geert-hofstede.com>).

su patriote, ali njihov patriotizam može da ima i paranoidni karakter, o čemu svedoče ispadi njihovih navijača na fudbalskim utakmicama¹⁸⁰.

Ekscentričnost se takođe smatra jednom od osobenosti Engleza, a na nju se gleda kao na reakciju na konvencionalne obrasce ponašanja koje propisuju moral, škola i druge društvene institucije.

Mnoge od ovih osobenosti nacionalnog karaktera odražavaju se u engleskoj književnosti – ekscentričnost, smisao za humor, strast za putovanjem kombinovani sa praktičnošću i trezvenošću, što po mišljenju Šestakova, proučavanje književnosti čini bitnim aspektom kulturoloških proučavanja.

4.1.3 Džordž Santajana

Američki filozof španskog porekla Džordž Santajana proveo je osam godina u Engleskoj, nakon čega je objavio svoje *Soliloquies in England*, napisane za vreme Prvog svetskog rata. Ovaj niz labavo povezanih eseja u kojima autor spontano prati svoju inspiraciju predstavlja veoma uspele kombinaciju poetske imaginacije i oštrog filozofskog zapažanja u interpretaciji. Mi ćemo ovde ukratko izložiti njegovo viđenje engleskih nacionalnih osobenosti.

Postavljajući pitanje šta je to čime se jedan Englez rukovodi u životu, Santajana kaže da to nisu ni inteligencija ni strasti, a ni konvencije, jer da se rukovodi konvencijama, Engleska ne bi bila “the paradise of individuality, eccentricity, heresy, anomalies, hobbies, and humours” (Santayana, 1922:30)¹⁸¹. On kaže da je Englezova vodilja njegova unutrašnja atmosfera (“inner atmosphere”), odnosno vremenske prilike njegove duše (“weather in his soul”). On ih definiše na sledeći način:

“It gives a sense of direction in life which is virtually a code of ethics, and a religion behind religion. [...] It is a mass of dumb instincts and allegiances, the love of a certain quality of life, to be maintained manfully. It is pregnant with many a stubborn assertion and rejection. It fights under its trivial fluttering opinions like a smoking battleship under its flags and signals; you

¹⁸⁰ Sličan pogled ima i Sterns (Stearns, 1994:281), koji kaže da su potraga za uzbuđenjima u američkom društvu, što je jedna od karakteristika kulture dvadesetog veka, i sve veća netrpeljivost prema snažnim emocijama zapravo dve komplementarne pojave koje za rezultat imaju da u životu većine Amerikanaca postoji zanimljiva dihotomija između nenaglašanih emocija u svakodnevnom životu s jedne strane i neobuzdanog entuzijazma vidljivog na masovnim skupovima bilo koje vrste.

¹⁸¹ „raj individualnosti, ekscentričnosti, svetogrđa, anomalija, hobija i različitih raspoloženja.“

must consider, not what they are, but why they have been hoisted and will not be lowered.” (ibid., 31)¹⁸²

Englez najviše voli kada je okružen svojima, a kada su stranci na bezbednoj udaljenosti od njega¹⁸³. Njegova tajna je u veštini vladanja sobom: “The English man establishes a sort of satisfaction and equilibrium in his inner man, and from that citadel of lightness he easily measures the value of everything that comes within his moral horizon. In what may lie beyond he takes but a feeble interest ” (ibid., 35)¹⁸⁴.

Što se tiče ophođenja i morala, Santajana smatra da su Englezi našli pravu meru između anarhije i uslužnosti, a da je ono što se strancima čini licemernim u stvari instinktivni osećaj za prikladnost i nešto što bi se moglo nazvati skromnošću koja ima za cilj da izbegne bilo kakvo nametanje sopstvene volje. Spoljašnja hladnoća koja karakteriše Engleze, po Santajaninom mišljenju samo je ljuštura koja skriva njihovu prirodnu osetljivost koju oni teže da ne pokažu da njihovo ponašanje ne bi bilo nedolično.

Govoreći o emocijama, Santajana kaže da Englez svoja osećanja ljubomorno čuva od javnog iskazivanja. On ovu osobinu objašnjava na vrlo zanimljiv način: “Every body dislikes a caricature of himself; and the Englishman feels (I think justly) that any figure a man can cut in other people’s eyes is a caricature. Therefore, if there is any thing in him, he fears to betray it; and if there is nothing in him, he fears to betray that; and in either case he is condemned to diffidence and shyness” (ibid., 146)¹⁸⁵.

¹⁸² „One mu daju smisao usmerenosti u životu i zapravo su etički kodeks i religija iza religije. One su zbir ne-inteligentnih instinkta i odanosti, ljubav prema određenom kvalitetu života koji treba odlučno održavati. One su bremenite raznim tvrdoglavim izjavama i odbijanjima. One se bore pod trivijalnim i prolaznim mišljenjima kao ratni brod što punom parom plovi pod svojim zastavama i znamenjima. Moramo se zapitati ne šta su one, već zašto su podignute i zašto se ne spuštaju.“

¹⁸³ Pekić (1999:53) na jednom mestu šaljivo primećuje kako „S ostrvskog stanovišta ljudi se dele na muškarce i žene, Engleze i strance“, s tim što je ova druga podela značajnija pošto se ekskluzivno odnosi na Engleze.

¹⁸⁴ „Englez crpi nekakvu radost i ravnotežu iz svoje unutrašnjosti, i iz te svoje tvrdave zadovoljstva lako odmerava vrednost svega što se pojavi na njegovom moralnom horizontu. Šta se iza njega nalazi jedva da ga interesuje.“

¹⁸⁵ „Niko ne voli da vidi sebe karikiranog, a Englez oseća (i ja mislim s pravom) da je svako u očima drugog nekakva karikatura. Stoga, ako nešto taji, boji se da se ne oda, a ako ne taji ništa, boji se da oda i to, te je i u jednom i u drugom slučaju osuđen na snebivanje i povučenost.“

4.1.4 Džordž Orvel

U svom eseju *England Your England* iz 1941. godine Džordž Orvel pokušava da definiše britansku kulturu i Britance, u strahu da će ih Nemci zbrisati bez traga. S obzirom na okolnosti pod kojima je ovaj esej napisan, logično je da se najveći njegov deo bavi pitanjima patriotizma i odnosom Britanaca prema politici. Mi ćemo se ovde usredsrediti na one aspekte britanskog nacionalnog bića koji su od značaja za naš rad.

Na početku, Orvel ističe da je jako teško ustanoviti karakteristike jedne nacije, a da to ne izgleda kao skup nepovezanih trivijalnosti i u nastavku daje nekoliko generalizacija o Engleskoj koje su najrasprostranjenije i oko kojih se najveći broj ljudi slaže. Prva je da Englezi nisu toliko umetnički nadareni kao Nemci ili Francuzi. Druga je da, u poređenju sa drugim evropskim narodima, Englezi nemaju sklonosti ka apstraktnoj misli i da nemaju potrebu za bilo kakvom filozofijom ili sistematičnim pogledom na svet. Takođe nisu ni mnogo praktični, o čemu govori, između ostalog, i merni sistem i pravopis. Često delaju nepromišljeno, a čuveni su po svom licemerju, koje se vidi i u dvoličnom stavu prema Carstvu. U trenucima opasnosti, cela nacija je jedinstvena i deluje instinktivno.

Od manje izraženih karakteristika Orvel navodi ljubav Engleza prema cveću, što on povezuje i sa drugim čestim hobijima u Engleskoj, a ono što im je zajedničko je povučенost (privateness):

“All the culture that is most truly native centres round things which even when they are communal are not official – the pub, the football match, the back garden, the fireside and the ‘nice cup of tea’. The liberty of the individual is still believed in, almost as in the nineteenth century. But this has nothing to do with economic liberty, the right to exploit others for profit. It is the liberty to have a home of your own, to do what you like in your spare time, to choose your own amusements instead of having them chosen for you from above. The most hateful of all names in an English ear is Nosey Parker.”¹⁸⁶

¹⁸⁶ „Sve ono što je izvorno u ovoj kulturi koncentriše se oko stvari koje nisu institucionalizovane ni kada su kolektivne – oko paba, fudbalske utakmice, bašte iza kuće, kamina i fine šolje čaja. Još uvek se veruje u slobodu pojedinca, skoro kao u XIX veku. Ali to nema nikakve veze sa ekonomskom slobodom, tj. pravom na eksploataciju drugih radi profita. To je sloboda da se ima sopstveni dom, da se radi ono što se

Dalje Orvel kaže da je obzirnost (gentleness) možda najizraženija crta engleskog karaktera, ali uporedo sa njom postoje i mnogi anahronizmi. Još jedna vrlo važna osobina je i poštovanje zakona – svi u dubini duše veruju da se zakon može i mora primenjivati objektivno i u potpunosti¹⁸⁷.

4.1.5 Kejt Foks

U svojoj knjizi *Watching the English: The Hidden Rules of English Behaviour* Kejt Foks, antropolog, postavlja sebi za cilj da otkrije zakonitosti ponašanja Engleza nezavisno od godina, pola, religije, pripadnosti nekom društvenom sloju ili nekoj subkulturi i tako dalje. Knjiga je podeljena na poglavlja i svako se bavi jednim segmentom života, kao što su posao, pab ili prevoz, a Foks onda iznosi svoja opažanja zasnovana na desetogodišnjem istraživačkom radu o ponašanju Engleza u vezi sa svakim od ovih segmenata. Ona kaže da joj je cilj da prouči iznutra stereotipe koji o Englezima postoje, budući da svaki stereotip u sebi sadrži makar zrno istine.

Njen zaključak je da suštinu engleskog nacionalnog identiteta predstavlja društvena neprilagođenost (dis-ease) u svim oblicima društvene interakcije. Njome se može objasniti opsesivnost privatnošću¹⁸⁸ i sopstvenim domom, parališuća ljubavnost i uzdržanost Engleza. Da je prevaziđu, Englezi su razvili čitav niz „tehnika“ za olakšavanje interakcije sa drugima – razgovor o vremenu je signal za otpočinjanje razgovora. Pabovi su mesta u kojima je „dozvoljeno“ opet strukturirano odstupanje od „normalne“ društvene interakcije. Društvena neprilagođenost objašnjava i zašto su Englezi retko direktno izričiti i zašto često kažu jedno, a misle drugo – na primer, zašto će retko naglas ukoriti nekoga ko ide preko reda. Takođe, Foks smatra da se

želi u slobodno vreme, da se samostalno odabere razodna, a ne da se ona propiše odnekud odozgo. Najodvratnija etiketa za englesko uho je ‘zabadalo’.”

¹⁸⁷ S tim u vezi, posebno je upečatljiva engleska sklonost ka stajanju i redu. Hofstede upravo ovo svojstvo pominje ilustrujući tvrdnju da društva koja relativno lako podnose neizvesnosti mnogo polažu na poštovanje zakona, iako ih se u principu manje boje (Hofstede, Hofstede & Minkov, 2010:210).

¹⁸⁸ Vježbicka lepo opisuje koncept privatnosti u anglo-kulturi ovako: “To have *privacy* means, roughly, ‘to be able to do certain things unobserved by other people, as everyone would want to and need to.’ The cultural assumption embodied in this concept is very characteristic: it is assumed that every individual would want, so to speak, to have a little wall around him/her, at least part of the time, and that this is perfectly natural, and very important” (Wierzbicka, 1991:47). („Imati *privatnost* otprilike znači da možeš da radiš neke stvari a da te drugi pri tome ne posmatraju, što svako želi i što je svakom potrebno. Kulturna pretpostavka koja je otelotvorena u ovom konceptu vrlo je karakteristična: pretpostavlja se da bi svaki pojedinac želeo, takoreći, da bude ograđen nekakvim zidom bar jedan deo vremena, što je sasvim prirodno i izuzetno važno.“)

neprilagođenošću takođe može objasniti i druga strana ponašanja Engleza – svadljivost, kakva se često ispoljava na fudbalskim utakmicama.

“Both tendencies reflect a fundamental and distinctively English form of social dis-ease, a chronic and seemingly incurable inability to engage normally and directly with other human beings. We have developed many ingenious ways of disguising and overcoming this unfortunate disability (‘facilitators’ such as The Weather, the pub and taxi-drivers’ rear-view mirrors), but it can never be entirely eradicated.” (Fox, 2004: Rules of the Road)^{189,190}

Foks takođe smatra da su engleska ljubaznost, koja uglavnom izaziva divljenje kod drugih, i rezervisanost, isto toliko kod drugih ozloglašena, samo dve strane iste medalje – rezervisanost je takođe oblik ljubaznosti, takozvane negativne ljubaznosti, koja ima za cilj nenametanje i neugrožavanje tuđe ličnosti, za razliku od pozitivne ljubaznosti, koja za cilj ima da uključi drugog i da ga društveno afirmiše: “What looks like unfriendliness is really a kind of consideration: we judge others by ourselves, and assume that everyone shares our obsessive need for privacy – so we mind our own business and politely ignore them” (Fox, 2004: Rules of the Road)¹⁹¹.

Razmatrajući reflekske, odnosno usađene impulse i reakcije na situacije, Foks navodi da je humor najvažniji od tri osnovna refleksa. On prožima svaki razgovor i svaku društvenu interakciju i predstavlja instinktivan odgovor na svaku potencijalno neprijatnu situaciju. Ovo pribegavanje humoru u vezi je sa, kako Foks smatra, urođenom averzijom Engleza prema prevelikoj ozbiljnosti, na koju reaguju cinizmom ili hladnoćom. Drugi duboko usađeni refleks je umerenost, koja se ogleda u niskom vrednovanju svih ekstrema – od vremenskih prilika, preko izražavanja emocija, do radnih navika i straha od promene. Treći je licemerje, prisutno u skoro svim vidovima ponašanja, ali koje je istovremeno i oblik ljubaznosti – neiznošenjem pravih mišljenja i osećanja izbegava se nanošenje uvreda ili osećanje stida. Foks smatra da je poseban

¹⁸⁹ „Obe tendencije reflektuju fundamentalno i izrazito englesku formu društvene nelagodnosti, hronične i verovatno neizlečive nesposobnosti da se normalno i direktno opšti s drugim ljudima. Mi smo razvili mnoge domišljate načine da prikrijemo i prevaziđemo ovaj nesrećni hendikep (neku vrstu ‘štake’, kao što su vremenske prilike, pab, retrovizor u taksiju), ali on nikada ne može biti potpuno izbrisan.“

¹⁹⁰ Korišćena je elektronska knjiga bez paginacije, te je umesto broja strane naveden naslov poglavlja.

¹⁹¹ „Ono što izgleda kao neljubaznost zapravo je neka vrsta uvidavnosti: mi sudimo o drugima prema sebi i pretpostavljamo da svi dele našu opsesivnu potrebu za privatnosti, pa gledamo svoja posla i ljubazno ih ignorišemo.“

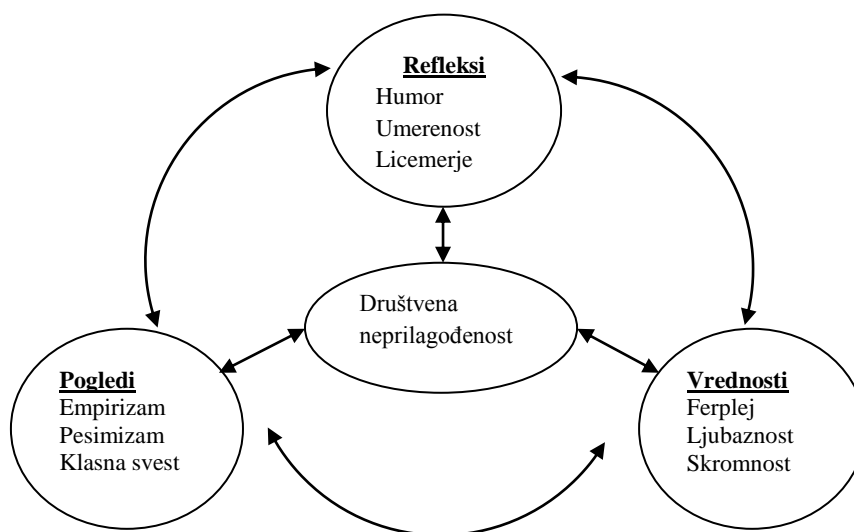
oblik licemerja verovanje u ravnopravnost, kojom se sakriva istinska svest o različitim društvenim slojevima.

Što se tiče tipično engleskog pogleda na svet, karakterišu ga empirizam, pod kojim Foks smatra oslanjanje na zdrav razum, pragmatizam i realizam¹⁹², zatim pesimizam koji se vidi u tipično engleskoj pretpostavki da je u prirodi stvari da krenu naopako, i svest o klasnoj pripadnosti.

Na kraju, Foks navodi sledeće vrednosti kao moralne ideale kojima se u engleskoj kulturi stremi: na prvom mestu je ferplej, prisutan u svim sferama života, a ne samo u sportu. Sklonost ka kompromisu i vaganje argumenata zapravo su proizvod kombinovanja ferpleja i umerenosti. Druga visoko cenjena vrednost je ljubaznost, koja je gotovo u potpunosti svedena na formu i poštovanje pravila, a ne predstavlja ispoljavanje istinske brižnosti. Foks kaže da se društvena neprilagođenost Engleza vidi i u tome da kada oni te nepisane norme ljubaznosti prekrše, to čine neprijatnije nego nacije koje se smatraju manje ljubaznima od Engleza. Treća vrednost je skromnost, ili bar njen privid, najjasnije vidljiv u tipičnim engleskim *understatement* iskazima, često kombinovanim sa humorom i samoironijom, koji, pak, predstavljaju neretko vrlo vešto upakovano licemerno hvalisanje. Foks smatra da je skromnost kontrolišuća protivsila urođenoj engleskoj aroganciji.

Iz ovog kratkog pregleda jasno se vidi da su svi ovi elementi „gramatike engleskog kulturnog bića“ (grammar of Englishness) međusobno tesno povezani i međuzavisni. Grafički ih Foks predstavlja ovako:

¹⁹² O tradiciji engleskog empirizma cf. Easthope, 1999:61–85.

Slika 12

(prema Fox, 2004: Conclusion: Defining Englishness)

Na kraju Foks postavlja pitanje šta je uzrok ove društvene neprilagođenosti i kaže da je nemoguće dati odgovor, iako postoje mnoge spekulacije na tu temu. Ona odbacuje tezu da su ove specifičnosti uslovljene engleskom klimom, jer se ona ne razlikuje toliko od klime drugih severnoevropskih zemalja. Istorijski faktori ne čine se dovoljno ubedljivim objašnjenjem, budući da su i drugi narodi bili kolonijalne sile, te kasnije izgubili svoju nadmoć. Foks kaže da od značaja može biti to što je Engleska ostrvska zemlja, i to zemlja sa veoma velikom gustom naseljenosti, što je moglo da doprinese razvoju kulture osjetljive na socijalna raslojavanja i u kojoj se smatra neophodnim izbegavanje svake nametljivosti (ona navodi da slične tendencije postoje i u japanskoj kulturi). Sve u svemu, njen zaključak svodi se na to da je verovatno u pitanju specifična kombinacija svih ovih faktora.

4.1.6 Džeremi Paksman

U svojim knjigama, Paksman gradi sliku o Englezima i engleskom društvu na osnovu brojnih istorijskih primera, a sve potkrepljeno mnoštvom citata iz brojne literature. Slika o kulturi koja na osnovu ovih opisa izranja takođe potvrđuje već ranije navedene kvalitete samokontrole, uljudnosti, poštovanja pravila i tako dalje. Interesantno je da on samokontrolu izdvaja kao ključnu osobinu koja je Englezima

pomogla da stvore carstvo: on navodi jedan citat iz udžbenika iz vremena kada je carstvo bilo na vrhuncu svoje moći u kom se kaže *“to rule oneself is the first step to being able to rule others”*¹⁹³ (Paxman, 2011:284)¹⁹⁴.

Na drugom mestu (Paxman, 2007:31), opisujući stav koji Englezi imaju o svojoj zemlji, on navodi rezultate jedne ankete sprovedene među učenicima u Engleskoj i Francuskoj. Na pitanje zašto su srećni što žive u svojoj zemlji, učenici u Engleskoj davali su odgovore poput zato što ovde nije ni toplo ni hladno, zato što je to nezavisna zemlja, zato što je hrana zdrava, a voda nezagađena. S druge strane, učenici u Francuskoj davali su odgovore tipa zato što je Francuska izuzetna, demokratska i gostoljubiva, lepa zemlja u kojoj su svi jednaki. Paksman ističe kvalitativnu razliku u odgovorima jedanaestogodišnjaka, koja se vidi u tome što su učenici iz Engleske okrenuti pragmatičnim stranama, dok su učenici iz Francuske odgovarali naučenim sloganima.

Ovaj pragmatizam u odgovorima engleske dece može da se dovede u vezu sa opštom težnjom pripadnika engleske kulture o preciznom i tačnom izražavanju, koji već pomenuti pragmatizam kombinuje sa realizmom. Odgovori engleskih učenika reflektuju baš to – ono što oni smatraju istinitim potkrepljeno je kroz sopstveni doživljaj, dok su francuski učenici ponavljali one odgovore koji su im već kao gotovi dostupni.

Sa ovim u vezu može se dovesti i Paksmanovo zapažanje o likovnoj umetnosti u Engleza (ibid., 156): najbolja dela engleskog slikarstva su ili portreti ili pejzaži, dok baroknih alegorija gotovo da nema. Odnos Engleza prema alegoriji Paksman ilustruje čuvenim citatom doktora Džonsona da mu je draži portret psa koga zna od svih alegorija na svetu. Engleski način mišljenja pretpostavlja ono što se zna nad svim ostalim, te se stoga likovna umetnost u engleskoj zasniva na posmatranju čoveka ili prirode, ili opisivanju istorijskih događaja.

O već pominjanoj sklonosti Engleza ka privatnosti Paksman (ibid., 166–167; 175) govori kroz odnos Engleza prema posedovanju sopstvenog doma, očigledan i u tome što mnogo manji broj Engleza stanuje u soliterima u odnosu na Francuze, Nemce i Italijane, na primer. On potrebu za posedovanjem kuće upoređuje sa ostrvskim karakterom

¹⁹³ Kurziv autora

¹⁹⁴ „vladati sobom je prvi korak ka sticanju sposobnosti da se vlada drugima.”

naroda, kao i sa usredsređenošću na privatnost, rekavši da su to samo tri načina ispoljavanja jedne iste osobine.

4.2 Anglo-kultura kroz kulturne scenarije¹⁹⁵

Nešto drugačiji pristup opštim odlikama anglo-kulture opaža se kod Vježbice, koja uz pomoć kulturnih scenarija pokušava da objasni temelje anglo-kulture. Pritom, ona skreće pažnju na to da kulturne scenarije ne treba shvatiti niti oni smeju da budu ponavljanje ustaljenih stereotipa o nacionalnom karakteru, već su oni hipoteze koje moraju biti potkrepljene izvesnim jezičkim dokazima. Pod tim dokazima ona podrazumeva ključne reči, kolokvijalne fraze i konverzijske rutine¹⁹⁶. Ona takođe postulira utemeljenost u jeziku kao osnovni metodološki princip pri utvrđivanju kulturnih scenarija (Wierzbicka, 2002:5). Takođe, kulturni scenariji uvek su modeli „iznutra“, to jest oni nisu objektivne reprezentacije čovekovog ponašanja, ali, u skladu sa hipotezom o prirodnom semantičkom metajeziku, moguće ih je formulisati pomoću univerzalnih koncepata (Wierzbicka, 1999b:272). Predstavićemo ovde one kulturne scenarije vezane za anglo-kulturu koji su od značaja za naš rad.

Jedna od odlika engleskog jezika i kulture koja među prvima upada u oči pripadnicima drugih kultura je potreba za preciznošću i nepreterivanjem, o čemu svedoče i brojni prilozi, kao što su *comparatively, kind of, more or less, in part, moderately, slightly, somewhat, practically, technically, virtually* i tako dalje. Engleski favorizuje gotovo naučno precizni način izražavanja, bez emocija i preterivanja kada se govori o stvarima, dok, kada se govori o ljudima, težište prelazi na taktičnost više nego na preciznost. Izražen prirodnim semantičkim metajezikom, o kome je već ranije bilo reči¹⁹⁷, ovaj kulturni scenario izgleda ovako¹⁹⁸ (Wierzbicka, 2006:30):

¹⁹⁵ Ovaj odeljak poslužio je kao osnova za Rakić, 2013.

¹⁹⁶ Na drugom mestu Vježbicka (Wierzbicka, 1999b:246) navodi kao primer konverzijsku rutinu „*How are you? – I am fine*“, koja implicira očekivanje u anglo-kulturi da se izražavaju samo pozitivna osećanja, pa makar i veštački. Isto važi i za ustaljene fraze, kao što su *Dear Mr X, Lovely to see you, Nice to have met you* i tako dalje (cf. Wierzbicka, 1991:118).

¹⁹⁷ Cf. odeljak 2.4

¹⁹⁸ Kulturni scenariji u ovom radu biće predstavljeni u obliku citata, na engleskom jeziku. Odlučili smo se da ih ne prevodimo, jer smatramo da bi prvo trebalo napraviti prevod svih jedinica prirodnog semantičkog

the Anglo script for 'accuracy' and 'nonexaggeration'

[people think like this:]

sometimes people say words like *all*

when they want to say something like *many*

sometimes people say words like *many*

when they want to say something like *some*

sometimes people say words like *none*

when they want to say something like *not many*

it is not good to speak like this [i.e., to say things in this way]

[people think like this:]

when I want to say something about some things

it will be good if I think about it like this:

“I will say some words now

I want to say something with these words

I don't want these words to say more”

Vježbicka kaže da je razvoj engleskog *understatement*-a logična posledica – “If one thinks that it is essential to be careful not to say ‘all’ when one means ‘much,’ it is easy to start saying ‘much’ when one actually means ‘all’ [...]” (Wierzbicka, 2006:34)¹⁹⁹.

Drugi prominentni kulturni scenario odnosi se na isticanje ograničenosti sopstvenog znanja i pravljenja oštre razlike između onog što se zna i onog što se misli, i njega Vježbicka formuliše ovako (Wierzbicka, 2006:37; 39):

the Anglo “I think” versus “I know” script

[people think like this:]

if I think something about something, I can say “ I think like this about it”

I can't say “I know it”

it is not good if a person says about something “I know it” if they don't know it

[people think like this:]

when I want to say to other people that I think something about something

it can be good to say something like this at the same time:

“I say: I think like this

metajezika, što prevazilazi okvire našeg rada. Pritom bi posebno trebalo voditi računa o značenjskom poklapanju primitiva na engleskom i srpskom. Kako se ovde radi o kulturnim scenarijima anglo-kulture, a kako je NSM i „nastao“ na engleskom, mišljenja smo da je ovo najbolje rešenje.

¹⁹⁹ „Ako neko misli da je veoma važno da ne kaže ‘sve’ ako misli ‘mnogo’, lako će početi da govori ‘mnogo’ kada misli na sve [...]”

I don't say: I know it"

Svako mišljenje utemeljeno na racionalnoj misli ceni se, ali u anglo-kulturi ne sme mu se davati nikakav veći značaj od toga, o čemu svedoči izuzetno visoka frekventnost fraze *I think* u diskursu.

Sledeći kulturni scenario upadljiv kada se anglo-kultura poredi sa drugima je insistiranje na činjenicama (Wierzbicka, 2006:44):

[people think like this:]

if someone says to other people about something: "this happened"

it is good if these people can know because of this what happened

[people think like this:]

if someone says to other people about something: "it happened like this"

it is good if these people can know because of this how this thing happened

Iako to možda tako izgleda, ovaj scenario ne zasniva se na konceptima istine i neistine, već je bitno da li je govornik pouzdan izvor, to jest da li *zna* šta se i kako dogodilo. Na taj način je ovaj kulturni scenario logički povezan sa prethodnim. Po Vježbickoj, u savremenoj anglo-kulturi istina, pogotovu u međuljudskim odnosima, ne vidi se kao suštinska vrednost, o čemu svedoči i postojanje izraza *white lie* u engleskom (Wierzbicka, 2006:45). Ovo ne znači da se na laganje u anglo-kulturi gleda blagonaklono, već da je pojam laganja u engleskom dobio dodatnu značenjsku komponentu pored neistinosti, a to je namera da se sagovornik obmane da je ono što je rečeno istina. Umesto istine, značajnija vrednost u anglo-kulturi postaje razum, pa se i sama istina povezuje i približava pojmu znanja (Wierzbicka, 2002:22).

Sledeći kulturni scenario direktno je u vezi sa našim predmetom istraživanja, a to je emocionalna uzdržanost u govoru, što Vježbicka posebno ističe. Argumenti izneti sa emocionalnim žarom nisu validni, jer se ne zasnivaju na racionalnom mišljenju²⁰⁰. Ovaj kulturni scenario ona formuluše ovako (Wierzbicka, 2006:47):

²⁰⁰ Volfson (Wolfson, 2005:30), pak, navodi da mnogi antropolozi dovode izbegavanje javnog ispoljavanja emocija u vezu sa tradicionalno uređenim društvima, u kojima se emocionalnost smatrala neprikladnim svojsvom za pripadnike više klase, dok se kao slabost mogla tolerisati samo kod pripadnika nižih društvenih slojeva.

[people think like this:]

when I say something because I want other people to know what I think about something

it will not be good if these people think that I say it because I feel something

it will be good if they think that I say it because I have thought about it for some time²⁰¹

Vježbicka posebno pominje englesku leksemu *dispassionate*, ističući da ona prenosi snažnu kulturnu poruku, što se i vidi u rečničkoj definiciji u OED, koja glasi “free from the influence of passion or strong emotion”. To nije samo slučaj sa ovim rečnikom. Pogledaćemo definicije u ostalim nama dostupnim rečnicima:

Tabela 3

OALD	Not influenced by emotion
CC	Calm and reasonable and not affected by emotion
CIDE	Able to think clearly or make good decisions because not influenced by emotions
LDOCE	Not influenced by personal emotions and therefore able to make fair decisions
MED	Able to make fair judgments or decisions that are not influenced by personal feelings
RHW	Free from or unaffected by pasison; devoid of personal feelings or bias

Ono što je zajedničko svim ovim definicijama je da je *dispassionate* leksema koja ima pozitivnu konotaciju. Iz definicija se vidi da su emocije nešto što u najboljem slučaju utiče na čoveka i njegove sposobnosti racionalnog razmišljanja, dok neke definicije (iz LDOCE, na primer) direktno emocionalnost dovode u uzročno-posledičnu vezu sa nemogućnošću donošenja ispravnih odluka. Uočili smo i da razlike u tretmanu ove lekseme u britanskim i američkim rečnicima nema.

²⁰¹ Ratner (Ratner, 2006:84–85) dovodi u vezu emocionalnu uzdržanost u govoru pripadnika američke kulture sa ekonomskim promenama koje su nastupile u XVIII veku. Naime, da bi uspeali u tržišnoj privredi, pripadnici srednje klase morali su da razviju određeni stepen samodiscipline i proračunatosti. Neemocionalan način komunikacije, naročito kod muškaraca, postao je tako važno sredstvo za skrivanje bitnih informacija od konkurenata, budući da je svako pokazivanje nervoze, bojazni ili žudnje moglo da se iskoristi na štetu onoga ko se tako ponaša bilo u trgovini, bilo u politici.

Takođe je zanimljiv i izbor reči u ovim definicijama – samo u drugom delu definicije u RHW nedostatak emocija predstavljen je neutralno, *devoid of personal feelings*, dok je u svim drugim odsustvo emocija predstavljeno kao pozitivna stvar – *not influenced by emotion, not affected by emotion, free from or unaffected by pasison*.

Interesantno je pogledati i tezaurus RHW-a, koji kao sinonime lekseme *dispassionate* navodi i *impartial, unbiased, unprejudiced, fair, impersonal, disinterested* i *neutral*, opet ističući anglo-kulturnu poziciju da su razum i osećanja dve suprotstavljene strane, a da se razum u ovoj kulturi daleko više vrednuje. O tome će više reči biti u odeljku 4.4.

Sledeća centralna vrednost anglo-kulture po Vježbickoj je lična autonomija, koju ona ovako formuliše (Wierzbicka, 2006:52):

[people think like this:]

no one can say to another person:

“I want you to do this
you have to do it because of this”

[people think like this:]

no one can say to another person:

“I don’t want you to do this
you can’t do it because of this”

everyone can say:

‘I want this’, I don’t want this’

‘I think this’, I don’t think this’

one can’t say to someone:

‘You have to do X because I want it’

‘You can’t do X because I don’t want it’ (Wierzbicka,

1991:80)

Iz ovoga ne sledi da je ljudima u anglo-kulturi dopušteno da rade šta hoće, niti da ne postoje pravila koja određuju kako se treba ponašati. Ono što iz ovog scenarija proizilazi je to da nije prihvatljivo da isključivo volja nekog drugog sprečava ili primorava pojedinca da nešto uradi ili ne. U obliku scenarija, Vježbicka to predstavlja ovako (Wierzbicka, 2006:52):

[people think like this:]

when I do something it is good if I do it because I want to do it,
not because someone else wants me to do it

ili, još opštije,

[people think:]

when I do something I want to know:

“I do it because I want to do it

not because of anything else” (Wierzbicka, 1999b:266)

Ovaj poslednji scenario uključuje i unutrašnje pritiske koje pojedinac oseća pri emotivnom doživljaju i uzrokuje pokušaje kontrole iskazivanja istih²⁰².

U jeziku se ova težnja manifestuje redom upotrebom imperativa i mnoštvom takozvanih *whimperative* konstukcija, poput *can you, could you, would you* i tako dalje, koje imaju za cilj da afirmišu autonomiju onoga od koga se nešto traži i situaciju konceptualizuju tako kao da od onoga kome je neki zahtev upućen zavisi da li će on biti ispunjen ili ne.

Ovakav kulturni scenario koji favorizuje autonomiju u sferi delovanja u sferi mišljenja reflektuje se kao scenario nenametljivosti (*nonimposing*). Pri izražavanju sopstvenog mišljenja upotrebljavaju se konstukcije poput *in my opinion, so it seems to me, as I see it, to my mind, in my view* i tako dalje, koje pokazuju da se poštuje autonomija sagovornika i da se poštuje njegovo pravo na drugačije mišljenje. Ovaj scenario je u stvari kulturni scenario anglo-tolerancije. Vježbicka taj scenario ovako formuliše (Wierzbicka, 2006:55–56):

[people think like this:]

no one can say to another person about anything:

“you have to think like this about it because I want you to think like this about it”

[people think like this:]

no one can say to another person about anything:

“you can’t think like this about it because I don’t want you to think like this about it”

[people think like this:]

no one can say to another person something like this about anything:

“I think like this about it, you have to think the same about it”

[people think like this:]

when I want other people to know what I think about something

it is good to say something like this:

²⁰² Cf. odeljak 6.6

“I think like this, I know that other people don't have to think like this”

Na drugom mestu ona to rezimira ovako:

“In white Anglo-American culture, the main emphasis is not on preventing displeasure, or on spontaneous and uninhibited self-expression, or on generating good feelings among one's 'audience', but on personal autonomy (for everyone), or on non-imposition and non-interference. It is a culture which encourages everyone to say freely – at the right time – what they want and what they think, and (in a characteristic phrase) to 'agree to disagree'.”
(Wierzbicka, 1991:86)^{203,204}

U vezu sa kulturnim scenarijima autonomije i tolerancije može se dovesti i vrlo mali broj jezičkih sredstava kojim se promoviše bliskost u anglo-kulturi. Pre svega se to odnosi na nepostojanje kontrasta u drugom licu jednine – englesko *you* istovremeno je i veoma „demokratska“ forma, ali i forma koja drži sve sagovornike na jednakoj distanci (Wierzbicka, 1991:47; 106). U neverbalnom ponašanju, to se vidi i u većoj fizičkoj udaljenosti sagovornika nego što je to slučaj u nekim drugim kulturama (ibid., 106). Takođe, veoma mali broj sufiksa za građenje deminutiva i njihova niska frekvencija u jeziku svedoče o niskom vrednovanju bliskosti.

4.2.1 Mesto emocija u anglo-kulturi

Sledeće pitanje na koje ćemo pokušati da odgovorimo odnosi se na mesto emocija u anglo-kulturi, odnosno kako se stereotipi o neemocionalnosti i hladnoći Engleza mogu dovesti u vezi sa kulturnim scenarijima iz prethodnog odeljka.

Rekli smo već da prilikom doživljavanja emocija dolazi do brojnih fizioloških promena u organizmu kojih je čovek svestan u manjem ili većem stepenu. Takođe, o ovim promenama on saopštava na način ustaljen u jeziku – svaka kultura filtrira ono što će se u jednom jeziku smatrati kao bitno za doživljavanje i ispoljavanje određenih emocija. Kada to povežemo sa kulturnim scenarijem o preciznosti i nepreterivanju, imamo sledeću situaciju: emocije su istovremeno i duboko lične pojave i društveni

²⁰³ „U beloj anglo-kulturi, akcenat nije na sprečavanju neprijatnosti, spontanom i nesputanom izražavanju, niti na generisanju prijatnosti kod drugih, već na ličnoj autonomiji (za sve), odnosno na nenametanju i nemešanju. To je kultura koja podstiče sve pripadnike da slobodno kažu – u pravo vreme – šta žele i šta misle, i (kako se to karakteristično kaže) ‘da se slože da se ne slažu’.“

²⁰⁴ Pekić (1999:197) u sličnom duhu konstatuje da je uspešnost britanske demokratije zasnovana na razlikama, a ne na jedinstvu, odnosno preciznije, na jedinstvu „koje se realizuje kroz izmirenje razlika.“

fenomeni. U emotivno pobuđenom stanju čovek nije u stanju da precizno registruje sve psihofiziološke promene, na šta treba dodati i činjenicu da se konkretan lični fiziološki doživljaj ne mora u potpunosti poklapati sa jezičkim sredstvima koja stoje govorniku na raspolaganju da se o svom doživljaju izrazi na uobičajeni način. Kulturni scenario o nepreterivanju nalaže da je u anglo-kulturi bolje izražavati emocije na svedeniji način nego prekršiti norme koje se odnose na preciznost opisa i uobičajenost sredstava izražavanja. Kao što smo već rekli, iz ovog scenarija nužno proizilazi pojava *understatement*-a, koja, gledano sa strane, kada je o emocijama reč, može izgledati kao hladnoća ili bezosećajnost²⁰⁵.

Drugi kulturni scenario odnosi se na fokusiranje na ono što se zna, a ne na ono što se misli. Problem koji emocije predstavljaju u vezi sa ovim scenarijem su očigledne – empirijski je nemoguće proveriti sopstvene emocije, a kako je u zapadnoj kulturi uopšte prisutna dihotomija između razuma i osećanja, i kako je razum „odgovoran“ za ono što se zna, emocionalnost sa ovim kulturnim scenarijem nije kompatibilna; štaviše, odstupanje je toliko da emocionalna uzdržanost predstavlja poseban kulturni scenario²⁰⁶.

S tim u vezi interesantno je i značenja engleskog prideva *emotional*, koji je, kada nije upotrebljen kao termin, razvio negativnu konotaciju. Tako, na primer, u definiciji ove lekseme u OALD stoji “(sometimes disapproving) showing strong emotions, sometimes in a way that other people think is unnecessary”, kao u primeru

(75) He tends to get *emotional* on these occasions. (OALD)

CC ovaj pridev dovodi u vezu sa negativnim emocijama: “*If someone becomes emotional, they show their feelings very openly, especially because they are upset*”.

Zanimljivo je i kako LDOCE u svoje dve definicije reflektuje anglo-kulturne modele: po jednoj, *emotional* znači “*having strong feelings and showing them to other*

²⁰⁵ Foks (Fox, 2004:Rules of Play) kaže da su Englezi savršeno sposobni za izražavanje emotivne topline i entuzijazma, kao i za taktilno ispoljavanje naklonosti, ali u interakciji sa životinjama. To je u neku ruku kompenzacija za uzdržanost u međuljudskim odnosima i jedina prilika za nesputanu emotivnu interakciju sa nekim drugim živim bićem. Zbog toga je za Engleze držanje kućnih ljubimaca izuzetno važno.

²⁰⁶ Vježbicka (Wierzbicka, 2007) smatra da izvesne odlike britanskog prosvetiteljstva, a pre svega Lokovo isticanje umerenosti kao preduslova razuma igraju veliku ulogu u anglo-kulturi uopšte, kao i u samom diskursu.

people, especially by crying”, što opet implicira negativne emocije podvlačeći tipičnu reakciju na jaku negativnu emociju. Po drugoj, *emotional* ima značenje *“influenced by what you feel, rather than what you know”*, direktno reflektujući kulturni scenario o kome je bilo reči. Ovaj isti kontrast između emocija i razuma ističe u prvi plan i američki RHW, u kome stoji *“based on emotion rather than reason”*.

MED takođe ovaj pridev dovodi u vezu sa negativnim emocijama, precizirajući da se radi o tuzi ili besu: *“affected by and expressing strong emotion, especially sadness or anger”*, kao i *“causing strong emotions such as sadness and anger”*.

OED je prilično neutralan što se konotacije ovog prideva tiče: *“Liable to emotion; easily affected by emotion”*, mada je i ovde primetan stav da su emocije nešto neprijateljsko, pred čim čovek može popustiti. Dosta neutralan je i CIDE, u kome stoji *“An emotional person is someone who often has strong feelings and expresses them”*.

Još jedan kulturni scenario u vezi sa emocijama koji Vježbicka (Wierzbicka, 1999b:259–260) navodi glasi

[people think:]

it is good if I know what I feel

it is good that I know why I feel like this

it is good that I think about this

Analizirajući racionalno sopstvena osećanja, pripadnici anglo-kulture uspevaju da se od njih distanciraju, što je preduslov za kontrolisanje emocija, a pre svega kontrolisanje njihovog ispoljavanja. Vježbicka dalje obrazlaže kako kultura igra presudnu ulogu na svakom stupnju procesa u ovom kulturnom scenariju. Naime, emocija se identifikuje na osnovu koncepata koji postoje u jednoj jezičko-kulturnoj zajednici. Razmišljanje o uzrocima nastanka emocije reflektuje anglo-kulturnu vrednost racionalnog razmišljanja, a cilj koji treba da se postigne, odnosno kontrolisano ponašanje u skladu sa ovim kulturnim scenarijem reflektuje kulturni stav po kome se racionalno više ceni od iracionalnog. Pritom, kontrolisanje ne treba shvatiti kao potiskivanje emocija, već samo njihovo ispoljavanje u pravom trenutku na pravi način. Vježbicka (Wierzbicka, 1999b:266) kulturni scenario formuliše ovako:

[people think:]

it is good if other people know what I feel when I want them to know it

it is good to say what I feel when I want other people to know it

U vezu sa ličnom autonomijom može se dovesti i potreba za kontrolisanim ispoljavanjem emocija, utoliko što pripadnici anglo-kulture nastoje da događaje u svojoj svesti oblikuju kao da su u skladu sa njihovom voljom, i to za posledicu ima kontrolisanje ili bar pokušaj kontrolisanja emotivne reakcije, a zatim i delovanja u spoljašnjem svetu. Vježbicka (Wierzbicka, 1999b:266) ovaj kulturni scenario predstavlja ovako:

[people think:]

when I do something I want to know:

“I do it because I want to do it

(not because I feel something)”

Kulturni scenario koji afirmiše autonomiju reflektuje se dvojako kada je o emocijama reč: s jedne strane, on se ogleda u konceptualizaciji samih emocija, a s druge u sintaksičkim obrascima u kojima se pojavljuju imenice kojima se emocije označavaju. Kada su emocije dovoljno snažne, čovek ne može da ih kontroliše, to jest on gubi kontrolu nad sobom i deluje pod njihovom prinudom. Zato se emocije u anglo-kulturi konceptualizuju kao entiteti odvojeni od čoveka, najčešće kao neki oblik sile sposoban za samostalno voljno delovanje. Ovo se ogleda i u gramatičkim sredstvima koja stoje na raspolaganju govornicima engleskog: to da se emocije konceptualizuju kao stanja u kojima se doživljavač našao bez sudelovanja sopstvene volje dokazuje to što se o njima može saopštiti konstrukcijom u kojoj je doživljavač sintaksički realizovan kao subjekat, kopulativnim glagolom i imenskim delom predikata koga čini pridev ili popridevljeni particip, kao u primerima

(76) a. *She was angry* and anger denied her articulacy. (OED)

b. *I am worried* about this year’s Vote on Account. (OED)

Druga konstrukcija koja ističe nadmoć samih emocija nad onim ko ih doživljava je sa predložkom frazom koja evocira konceptualnu metaforu sadržavanja, kao u primeru

(77) Harissa with triumphant smile left him sinking *in despair*. (OED)

Takođe, treba uočiti i da u tranzitivnoj konstrukciji sa glagolom *feel* doživljavač biva realizovan kao subjekat, dok se ono što se oseća sintaksički realizuje kao pravi objekat, to jest kao predmet koji postoji u stvarnosti na koga subjekat deluje i ka kome je subjekat usmeren, kao u primeru

(78) *I feel joy and contentment in the merciful task for which I am sent forth.* (OED)²⁰⁷

Kako nikakav vid prinude nije poželjan oblik ponašanja u anglo-kulturi, emocije u njoj nemaju visoko cenjen status. Autonomnost se vidi i u konceptualizaciji emocija kao ograničenih (bounded) entiteta, predmeta ili lokacija. Takođe, tolerancija, kao jedna od ključnih vrednosti anglo-kulture stavlja ograničenja na ispoljavanje emocija da se ne bi ugrozila autonomija sagovornika, što je u skladu sa već pominjanim principom negativne ljubaznosti. Isto važi i za izazivanja emotivnih stanja kod drugih. Ovo Vježbicka ilustruje sledećim scenarijem (Wierzbicka, 1999b:272):

it is not always good to say to another person what I think
if I say it this person can feel something bad because of this.

Zanimljiv je i slučaj engleskog prideva *cool*. Prema mišljenju Sternsa (Stearns, 1994:1) razvoj pozitivne konotacije i sve rasprostranjenija upotreba ovog prideva simbolizuje afirmisanje uzdržanosti u američkoj kulturi, a mi bismo dodali da, u skladu sa svim što je ovde već rečeno, ne samo u američkoj, već u anglo-kulturi uopšte²⁰⁸. Poredeći engleski pridev *cool* sa pridevom *hot*, Sterns (Stearns, 1994:267) je zapazio da dok je *cool* ušao u standardni vokabular, *hot* se prevashodno koristi u simboličkom smislu i odnosi se na bilo koju kulturnu novotariju – od muzike, preko robe široke

²⁰⁷ Ovo, naravno, ne znači da govornicima ne stoje na raspolaganju i druge sintaksičke mogućnosti u zavisnosti od konceptualizacije emocija koja se za određenu konkretnu izvanjezičku situaciju smatra adekvatnom. Tako je, na primer, u engleskom jeziku o emotivnom stanju moguće govoriti i upotrebom glagola, kao u primeru

- *He rejoiced at seeing the children frisking about in the happiness of youth.* (OED)

Iz ove perspektive, doživljavač je aktivan učesnik u emotivnom procesu, a emocija se konceptualizuje kao da doživljavač sam kod sebe generiše osećanja koja drži pod kontrolom – može ih po volji i zaustaviti (cf. Wierzbicka, 1999a:59). Ali, kao što smo već rekli, broj glagola u emotivnom vokabularu engleskog jezika znatno je manji od broja imenskih reči, što opet ide u prilog tezi da se emocije u engleskom tipično konceptualizuju kao samostalni entiteti koji ne podležu volji doživljavača.

²⁰⁸ O metonimijskom odnosu između hladnoće u fizičkom smislu i emocionalne hladnoće cf. str. 154–155.

potrošnje, do novih kulturnih ikona. U svakom slučaju, *hot* ostaje odvojen i doživljen kao opasniji od već prihvaćenog i pozitivno obojenog *cool*. O tome svedoči i sama definicija prideva *cool* u OED: “*Of persons (and their actions): Not heated by passion or emotion; unexcited, dispassionate; deliberate, not hasty; undisturbed, calm*”.

Slično tome, u dvadesetom veku reč *passion* pretežno počinje da se upotrebljava u sferi seksualnosti, udaljavajući se od značenja koja OED predstavlja kao “*Any kind of feeling by which the mind is powerfully affected or moved; a vehement, commanding, or overpowering emotion; in psychology and art, any mode in which the mind is affected or acted upon (whether vehemently or not), as ambition, avarice, desire, hope, fear, love, hatred, joy, grief, anger, revenge*” (cf. Stearns, 1994:302)²⁰⁹.

Baveći se dijahronijski odnosom prema emocijama od viktorijanskog perioda do danas, Sterns kaže da emocije koje su još u to vreme bile prepoznate kao potencijalno opasne, kao što su strah ili bes, u novoj kulturnoj shemi nemaju nikakvu pozitivnu funkciju i umesto njihovog kanalisanja treba ih izbegavati što je više moguće. U viktorijanskom dobu emocije su se delile na dobre s jedne strane, i opasne ali korisne s druge. U dvadesetom veku osa je pomerena u pravcu dobre i loše, s tim što su loše one koje kod drugih izazivaju neprijatnost (Stearns, 1994:95–96). Međutim, ovo sputavanje ne odnosi se samo na negativne emocije – nova kulturna shema zahteva da se zauzdaju i one dobre, “amid an increasingly uniform sense that no emotional tug should be pulled too hard” (Stearns, 1994:96)²¹⁰. Dok su viktorijanci smatrali da opasne emocije kanalisanjem mogu da postanu korisne, u dvadesetom veku u fokus dolazi unutrašnji nemir koje one izazivaju i one se tretiraju kao skup impulsa koji onesposobljavaju čoveka. Postupno, sve emocije, i dobre i loše treba ublažiti:

“The most impressive feature of the new, underlying attempt to replace intensity with a blander emotional regime involved the spreading impulse to keep not only unpleasant experiences but even agreeable emotions under careful wraps. Playing it cool meant not being carried away in any direction,

²⁰⁹ O tome kako je pojam emocije u XIX veku postao posebna psihološka kategorija i potisnuo tada postojeće kategorije kao što su *appetites*, *passions*, *sentiments* i *affections*, kao i o odnosu ranije teološke psihologije i kasnijih psiholoških struja cf. Dixon, 2003.

²¹⁰ „usled preovlađujućeg shvatanja da nijedan emotivni trzaj ne sme biti prejak.“

even one that in moderate proportions could be approved.” (Stearns, 1994:141)²¹¹

Kultura dvadesetog veka zahteva da nijedna emocija ne nadvlada razum, racionalnost postaje ključna vrednost, a pridev *cool* “began to creep in as a talisman of desirable emotion control” (Stearns, 1994:125)²¹².

Ovakva promena emotivne slike sveta u jednoj individualističkoj kulturi dovela je do sledećih poteškoća: s jedne strane, pripadnici individualističkih kultura pridaju veliku važnost emocijama usmerenim na sebe radi lične afirmacije. Nova emotivna slika zahteva kontrolisanje emocija radi izbegavanja nelagodnosti kako kod samog pojedinca tako i u okviru zajednice. Stearns smatra da se ovaj nesklad rešio u korist odbrane individualne autonomije uz afirmaciju razuma: kontrolisanje straha ili besa štiti racionalnu sposobnost pojedinca da donosi ispravne odluke, a kontrolisanje preteranih izliva ljubavi, na primer, vidi se kao presudni korak u procesu individuacije. Tako je ova opšta težnja za kontrolisanjem emocija uopšte zapravo potvrda individualističke orijentacije anglo-kulture, jer se izlivi bilo kojih emocija percipiraju kao pretnja po individualnost. S druge strane, ova nova emotivna slika sveta stavlja akcenat i na dobre odnose između pojedinca i ostatka grupe:

“The growing aversion to dealing with the emotions of others was in fact one of the most powerful effects of the new emotional culture. It sustained a growing sense of individualism as people became emotionally more separate, and it supported the enforcement of emotional control through embarrassment, for the belief that strong emotions might unfavorably affect peers’ reactions was often quite accurate.” (Stearns, 1994:248)²¹³

S tim u vezu Stearns dovodi i promene koje su nastale u jeziku, a koje propagiraju prijatnost, ali bez previše snažne emocionalnosti, koja se ogleda u veoma rasprostranjenoj upotrebi prideva *nice*: “In American culture, ‘nice’ did have a meaning – it connoted a genuine effort to be agreeably disposed but not deeply emotionally

²¹¹ „Najimpresivnija odlika u osnovi novog pokušaja da se intenzitet emocija zameni ublaženim režimom doveo je do širenja impulsa da se pažljivo obuzdaju ne samo neprijatna iskustva, već i prijatne emocije. Predstavljati se hladnokrvan značilo je ne preterivati ni u jednom pravcu, čak i kada bi umereno izražavanje date emocije bilo dopušteno.“

²¹² „počeo da se uvači u jezik kao zaštitni znak poželjnog kontrolisanja emocija.“

²¹³ „Sve veća averzija prema emocijama drugih ljudi zapravo je najsnažniji efekat ove nove emocionalne kulture. Ona je podržavala rastući osećaj individualizma, pri čemu su ljudi postajali sve više emocionalno udaljeni, i podsticala kontrolisanje emocija pomoću stida, jer se ispostavilo da je ubeđenje da jake emocije mogu negativno uticati na reakcije drugih članova grupe vrlo često tačno.“

involved while expecting pleasant predictability from others” (Stearns, 1994:292–293)²¹⁴.

Štaviše, izbegavanje bilo kakvih nelagodnosti postavlja se kao dominantna vrednost u svim vidovima života:

“[C]ontemporary western culture encourages us to pursue a fantasy life. Ours is a society of denial that conditions us to protect ourselves from any difficulty or discomfort, including pain, insecurity, loss and death. To insulate ourselves from the natural world, we have air conditioning, insurance policies and a whole array of ways by which we seek to colonize and control the future. Thus, as discussed above, we shut away the elderly, sick and mentally ill within institutions where the existential truth of these states is hidden from us. In addition, the widespread existence of addictions to alcohol, heroin, sex, and so forth, marks the compulsively repetitive attachments we use to deny the difficulties of our lives.” (Barker, 2002:218)²¹⁵

Sa ovim kulturno diktiranim i poželjnim načinom života u kome nema nikakvih nelagodnosti u vezu se može dovesti i izvesni kulturni pritisak koji postoji, a to je da se bude *happy*²¹⁶, i da se javno pokazuju osećanja koja se realno ne moraju doživljavati, pošto ispoljavanje negativnih osećanja ne igra nikakvu ulogu u ostvarenju ovakvog sveta i, osim što narušava ovakvu kulturno poželjnu sliku o onome ko negativne emocije ispoljava, takođe može delovati neprijatno i na druge pripadnike zajednice. Vježbicka (Wierzbicka, 1999b:249) smatra da je osećanje zadovoljstva (being happy) iz čisto ličnih razloga potpuno u skladu sa kulturom kojom dominira ekspresivni i utilitaristički individualizam²¹⁷.

²¹⁴ „U američkoj kulturi pridev ‘nice’ je imao posebno značenje – označavao je istinski napor da se izgleda dobro raspoloženo, ali bez dubokog emocionalnog angažovanja. Istovremeno se očekivala ista prijatnost i predvidivost u ponašanju drugih.“

²¹⁵ „Savremena zapadna kultura podstiče nas da živimo život iz mašte. U našem društvu vlada poricanje, koje nas primorava da se zaštitimo od bilo kakvih poteškoća i nelagodnosti, uključujući bol, nesigurnost, gubitak i smrt. Da bismo se izolovali od prirodnog sveta mi imamo klima-uređaje, polise osiguranja i čitav niz načina na koje pokušavamo da osvojimo i kontrolišemo budućnost. Tako, kao što smo već rekli, zatvaramo stare, bolesne i mentalno obolele u institucije, skrivajući od sebe na taj način egzistencijalnu istinu o ovakvim stanjima. Sem toga, raširena zavisnost od alkohola, heroína, seksa i tako dalje ističe našu sklonost ka kompulsivnim činovima koji se ponavljaju, a pomoću kojih pokušavamo da poreknemo teškoće u životu.“

²¹⁶ Namerno nismo upotrebili srpsku reč *srećan*, jer se kulturni scenario pojma *happy* u anglo-kulturi razlikuje u velikoj meri od slovenskog koncepta sreće. Za pojedinosti cf. Wierzbicka, 1999b:50–60.

²¹⁷ S tim u vezi pomenuli bismo i naslove dveju iz mnoštva popularnih knjiga za samopomoć – “*Engineering Happiness: A New Approach for Building a Joyful Life*” i “*Happiness: A Guide to Developing Life's Most Important Skill*” (kurziv moj). Smatramo da se iz same činjenice da se *happiness* smatra veštinom vidi odnos savremenog anglo-društva prema sreći, koja ne samo što je željena vrednost,

Hofstede veoma slikovito ilustruje ovu pojavu, upoređujući javne nastupe američkih i ruskih političara: Amerikanci uvek zrače optimizmom, dok su Rusi uvek ledeno ozbiljni. Suprotno ponašanje ne bi dovelo do uspeha ni u jednoj od ove dve zemlje. Hofstede ovo dovodi u vezu sa različitim indeksom prepuštanja (cf. Hofstede, Hofstede & Minkov, 2010:294–295).

4.3 Teorija humora

Rekli smo već da se čitava zapadna kultura oslanja u izvesnoj meri na kulturne tekovine antičke Grčke. U vezi sa domenom emocija izuzetno je značajan unekoliko i danas prisutan uticaj nekada veoma snažne doktrine humorizma koja je bila dominantan način razmišljanja u evropskoj medicini nekoliko vekova. Predstavićemo je ovde prema Herartsu i Kevečešu (Geeraerts, 2006:231–247; 2010:251–252; Kövecses, 2008b:77).

Temelje teorije humora postavio je Hipokrat, koji je tvrdio da vitalne procese u ljudskom telu regulišu četiri tečnosti – krv, crna žuč, žuč i flegma. Teorija ima tri aspekta:

1. Fiziološki aspekt: lučenje tečnosti predstavlja osnovu anatomskog funkcionisanja ljudskog tela.
2. Psihološki aspekt: smatra se da čovekov temperament zavisi od toga koja tečnost preovladava u organizmu. Tako kolerički temperament, sklon gnevu, određuje prevaga žuči. Melanholički temperament, sklon strahu i mračnom raspoloženju, uslovljen je obiljem crne žuči. Flegmatički temperament, smiren i ravnodušan, obiluje flegmom, dok je sangvinički temperament, kojim dominira krv, strastven, optimističan i hrabar.
3. Medicinski aspekt: neravnoteža u količini tečnosti ne ogleda se samo u razlikama u temperamentu, nego uzrokuje i razne prolazne bolesti, koje imaju

već vrednost koja se može naučiti. Isticanjem da se njome može ovladati, sreća se konceptualizuje kao ostvariv cilj, dok u procesu ostvarenja čovek ima kontrolu. *Happiness* tako umesto snažne emocionalne obojenosti postaje društveno prihvatljiva i dostupna priyatnost.

simptome i u biološkim činiocima i u psihi. Osnovno terapijsko pravilo je ponovo uspostaviti ravnotežu između tečnosti²¹⁸.

Dalje se svaka od ovih tečnosti povezuje sa određenim organom, kao i sa određenim kosmičkim elementom – vazduhom, zemljom, vatrom i vodom. U Aristotelovoj elaboraciji ovih elemenata, oni se definišu kao kombinacija četiri osnovna svojstva: hladnog, toplog, vlažnog i suvog. Tabelarno, relacije telesnih tečnosti mogu se predstaviti ovako²¹⁹:

Tabela 4

	KRV	CRNA ŽUČ	ŽUČ	FLEGMA
Temperament	Sangvinički	Melanholički	Kolerički	Flegmatički
Element	Vazduh	Zemlja	Vatra	Voda
Svojstva	Toplo i vlažno	Hladno i suvo	Toplo i suvo	Hladno i vlažno
Osobine	Entuzijazam: topli, prijatni, puni optimizma, srećni, velikodušni, lako se uzbuđuju	Melanholija: depresivni, tužni, lenji, proždrljivi, sentimentalni	Gnev: brzo reaguju, razdražljivi, zavidni, nasilni	Apatija: neosetljivi, dosadni, spori, apatični, bleđi
Organ:	Srce	Slezina	Jetra, želudac, žučna kesa	Mozak, bešika
Boja:	Crvena	Crna	Žuta	Bela
Godišnje doba:	Proleće	Jesen	Leto	Zima

Sterns (Stearns, 1994:62–62) navodi da je humoralna medicina smatrala da promene u organizmu izazivaju emocije – fiziološki disbalans mogao je da uzrokuje emotivne izlive, ili čak ludilo. Od Galena pa nadalje, kaže on, lekari se koncentrišu na efekte koje emocije proizvode na ljudsko telo, pritom najviše pažnje obraćajući na srce. Ali, od XVIII veka humoralna teorija, po kojoj su emocije utelovljene u fiziološkom,

²¹⁸ Koliko je ova doktrina ostavila traga u zapadnoj civilizaciji Herarts vidi u činjenici da se puštanje krvi u terapijske svrhe zadržalo sve do XIX veka, a što vodi poreklo od humorizma (Geeraerts, 2006:232).

²¹⁹ Cf. Geeraerts, 2006:233; Ibarretxe-Antuñano, 2008:120; Yu, 2008b:155.

popušta pred novom, mehaničkom slikom, što ne znači da se fiziološki simptomi nisu više uzimali u obzir – dodeljeno im je metaforičko tumačenje (ibid., 67).

Teorija humora predstavlja osnovu za javljanje hidrauličke metafore za emocije, koju Solomon definiše ovako: “It is the treatment of emotions as fluid quantities, capable of filling, overflowing and being channeled in the psyche” (Solomon, 1995²²⁰)²²¹.

To znači da se u ovako konceptualizovanom sistemu emocije uvek nalaze pod izvesnim pritiskom, iz čega sledi da kada se psihički pritisak poveća, može doći do eksplozije ili do njihovog pražnjenja drugim kanalima (Pinker, 1998:65). Da je ovakva metafora kulturološki uslovljena govori i činjenica da ona nije univerzalna – Solomon (Solomon, 1995) kaže da u budizmu postoji metafora okeana, prema kojoj emotivni doživljaj predstavlja samo trenutno uznemirenje na inače ravnoj vodenoj površini. Ova metafora prisutna je i danas, u Frojdovoj teoriji, po kojoj su emocije eksplozivne i opasne, i u kojoj psihička energija protiče kroz cevi psihičkog aparata. Istovremeno, ovakva slika prisutna je i u brojnim izrazima u savremenom jeziku, u kome postoje izrazi *anger wells up, to explode under pressure, bottled up rage* i slično, iako u stvarnosti nikada ne dolazi do nagomilavanja i pražnjenja energije negde u mozgu (Solomon, 1995; Pinker, 1998:65)²²².

Iz ugla humoralne teorije, često pominjana konceptualna metafora, BES JE VRELINA FLUIDA U SADRŽATELJU (ANGER IS THE HEAT OF A FLUID IN A CONTAINER)²²³, savršeno se uklapa: ljudsko telo je sadržatelj telesnih tečnosti, a zagrevanje jedne od njih dovodi do emocije besa. Međutim, sledeće pitanje koje se može postaviti je zašto bi kulturološki uslovljeno objašnjenje bilo bolje od čisto fiziološkog, budući da prilikom doživljaja besa dolazi kako do subjektivnog osećanja veće toplote, tako i do objektivnog povećanja telesne temperature. Herarts (Geeraerts, 2006:242–243) smatra da nam

²²⁰ Korišćena je elektronska verzija članka bez paginacije.

²²¹ „To podrazumeva tretiranje emocija kao određenih količina fluida koji mogu da ispune sadržatelj, da se prespu i da se kanališu u psihi.“

²²² Solomon (Solomon, 2007a:132–133) kritikuje hidrauličku teoriju, rekavši da svodenje emocija na čisto fiziološke pritiske podržava politiku neodgovornosti – emocija koja je deo ida, a ne ega čini pojedinca manje odgovornim za svoja dela kada je pod jakim emotivnim nabojem. S tim u vezu može se dovesti i odnos zapadne kulture prema zločinima iz strasti i zločinima počinjenim pri smanjenoj uračunljivosti.

²²³ Ovo je još jedna varijacija konceptualne metafore koja povezuje bes i vrelinu koja se može naći u literaturi.

humoralna teorija omogućava da razumemo slučajeve koji se ne mogu objasniti fiziologijom. Naime, osećaj stida izaziva fiziološke promene u organizmu veoma slične onima koje izaziva bes – crvenilo i osećaj topline. Međutim, nepostojanje izraza **boiling with shame* ili **fuming with shame* svedoči da se konceptualizacija stida razlikuje od konceptualizacije besa, iako su im fiziološki efekti slični.

Sledeća činjenica koja ide u prilog tome da je humoralna teorija utkana i u današnju konceptualizaciju emocija je i to što su, uprkos tome što u jeziku ima i izraza koji ne podrazumevaju da je emocija tečnost u sadržatelju, oni komplementarni sa teorijom o humorima i mogu se dovesti u vezu sa njom na motivisan način. Herarts (Geeraerts, 2006:243) navodi primere

- (79) a. He was *breathing fire*.
b. He was *consumed by his anger*.

Mentalna slika koja izbija iz ovih primera je da je ljudski organizam od čvrste materije i da ga bes, konceptualizovan kao vatra, razara. Herarts navodi da u mnogobrojnim opisima koleričkog temperamenta tokom vekova postoje i takvi u kojima se kaže da kolerički temperament sagoreva telo, što dovodi do mršavosti. Na taj način i ovakve metafore mogu se dovesti u vezu sa teorijom humora bez kontradiktornosti.

Ovo, naravno, ne znači da pripadnici zapadne kulture i dalje veruju u ovu teoriju kao takvu, iako sinhronijski postoje brojni izrazi koji se mogu na osnovu ove teorije interpretirati. To znači da su ovi izrazi morali vremenom proći kroz izvestan proces reinterpretacije. Tako, na primer, vidimo da se u ustaljenim izrazima kojima se označava bes u savremenom jeziku pojavljuje krv, a ne žuč, kao u izrazu *hot-blooded*. Herarts (Geeraerts, 2006:238–239) kaže da se koreni toga vide u samoj teoriji humora, po kojoj krv raznosi po organizmu ostale tečnosti, ali može da se odnosi i na mešavinu sve četiri tečnosti koja cirkuliše kroz organizam. Mi, pak, smatramo, da je ovde došlo do reinterpretacije – razvojem nauke odbačene su teorije o cirkulisanju ostalih humora, pa se humoralna teorija „prilagodila“ novonastaloj situaciji. To znači da se kulturni modeli usled društvenog i naučnog razvoja u jednoj zajednici ne stvaraju iznova svaki put kada do takve promene dođe – oni se uporedo razvijaju i uvek u sebi sadrže

istorijsku komponentu. Zbog toga postoje anahroni elementi u vokabularima jezika. Herarts (Geeraerts, 2010:252) smatra da tek proučavanjem postepene transformacije kulturnih modela tokom vremena može da se razume njihov savremeni oblik. Takođe, Kenedi (Kennedy, 2000:3), razmatrajući emociju besa, skreće pažnju da u moderno vreme opada značaj humoralne teorije, a da sve značajnije mesto u kulturnom modelu zauzima pogled na emocije kao na privatno vlasništvo, što je još jedan dokaz o elastičnosti kulturnih modela.

Sledeće pitanje koje se može postaviti je odakle, konceptualno govoreći, potiče teorija o humorima. Kevečeš (Kövecses, 2000b:165–166) smatra da su fiziološki činioci, kao što su povećanje krvnog pritiska u kombinaciji sa povećanom tenzijom u mišićima odgovorni za nastanak hidrauličkog modela u kome pritisak igra važnu ulogu. Kako je fiziologija univerzalna, Kevečeš izvlači zaključak da konceptualna fiziologija, predstavljena konceptualnim metonimijama, omogućava nastajanje sličnosti u metaforičkoj konceptualizaciji. Međutim, postojanje u engleskom izraza poput *pale with fear*, *green with envy* i *red with anger*, *choleric*, *bilious* i tako dalje, koji se ne mogu interpretirati bez poznavanja humoralne teorije, svedoči o tome da je humoralna doktrina “a culture-specific rationalization of a universal physiologically-based metaphorical understanding of the emotions” (Geeraerts, 2006:247)²²⁴.

4.4 Dualizmi um – telo i razum – emocije

Pomenuli smo već na nekoliko mesta da se razum u anglo-kulturi visoko vrednuje. Damasio (Damasio, 1994) u uvodu svoje knjige *Descartes' Error: Emotion, reason, and the Human Brain*, u kojoj se bavi odnosom između razuma i emocija sa neurološke tačke gledišta, sa zaključcima da su neurobiološki emocije neophodne za racionalno rezonovanje, da su ljudski um i čovekovo telo jedinstven organizam koji je u celosti u interakciji sa spoljašnjom sredinom, a da ono što zovemo mentalnim pojavama može da se razume samo u kontekstu te i takve interakcije, vrlo jasno daje uobičajenu, laičku predstavu o dihotomiji između razuma i emocija:

²²⁴ „kulturno-specifična racionalizacija univerzalnog fiziološki utemeljenog razumevanja emocija.“

“I had been advised early in life that sound decisions came from a cool head, that emotions and reason did not mix any more than oil and water. I had grown up accustomed to thinking that the mechanisms of reason existed in a separate province of the mind. Where emotion should not be allowed to intrude, and when I thought of the brain behind that mind, I envisioned separate neural systems for reason and emotion, in mental and neural terms.” (Damasio, 1994:xi)²²⁵

Barbalet takođe: “What we know of emotion is characterized by its contrast with reason. The very language through which we refer to emotion, feeling, and affect opposes them to reason, intellect, and rationality. In the conventions which shape our thoughts on the matter, reason and emotion are alternatives: one is defined by what the other is not” (Barbalet, 2004:30)²²⁶.

U temelju ovakvog konstrukta čoveka vidi se uticaj prisutan u celokupnoj zapadnoj kulturi još od vremena Platona i Sokrata. Averil (Averill, 1990:109) ukratko predstavlja Platonovo viđenje i kaže da je Platon podelio dušu (psyche) na dva dela, te da je njen racionalni, besmrtni deo locirao u glavu, dok je iracionalni, smrtni deo locirao ispod vrata. Averil kaže da je ovakva lokalizacija izrazito metaforičke prirode, pošto je racionalna misao, koja je najviši stupanj mišljenja, locirana u glavi, najvišem delu tela. Kako emocije ometaju voljno i racionalno ponašanje, one ne mogu biti smeštene u glavu, pa Platon bes smešta u grudni koš – van glave, ali dovoljno blizu da pripomogne razumu u samoodbrani, na primer. Niže emocije Platon smešta niže u telo, ispod dijafragme.

Ovaj uticaj na zapadnu filozofiju najjasnije je izražen u Dekartovoj filozofiji. Po njemu, um i telo su dva odvojena entiteta. Pritom ne treba gubiti iz vida da je dualizam kulturni konstrukt karakterističan za zapadnu kulturu – istočnjačke kulture percipiraju um i telo kao jedinstvenu celinu. Ovaj dualizam, kao i drugi, poput razuma i emocija, subjekta i objekta i slično, samo su apstrakcije iz interaktivnog procesa iskustva i nisu

²²⁵ „Još u ranom detinjstvu su me savetovali da se mudre odluke donose hladne glave, a da su emocije i razum kao ulje i voda – ne mešaju se. Odrastao sam naviknut na stav da mehanizmi razuma postoje u posebnom segmentu uma. Tamo emocijama nije dozvoljeno da zadiru, a kada sam razmišljao o mozgu u kom se taj um nalazi, zamišljao sam posebne sisteme nerava za razum i emocije, i u mentalnom i u neurološkom smislu.“

²²⁶ „O emocijama znamo da stoje u kontrastu sa razumom. Jezik kojim se izražavamo o emocijama, osećajima i afektima suprotstavlja ih razumu, intelektu i racionalnosti. Prema konvencijama koje uobličuju naše mišljenje o ovoj stvari, razum i emocije su alternative: jedno se definiše time što nije ono drugo.“

apsolutne (Lu, Lim & Mezzich, 1995:5²²⁷; Johnson & Rohrer, 2007:48). Ljudi imaju racionalan um nezavisan od tela, za razliku od životinja, koje žive tako što mehanički odgovaraju na nadražaje iz spoljašnje sredine (Dolan, 2007:3; Rehman, 2012:3–4). Ali ovaj dualizam ne podrazumeva da um postoji i funkcioniše nezavisno od tela – njihovo jedinstvo vidi se u tome što smo svesni telesnih osećaja – gladi, žeđi i tako dalje. Po Dekartu, čovek je jedinstven složeni entitet koji se sastoji od uma i tela, ali nije jedinstven, već kompozitan, što znači da se i um i telo mogu konceptualizovati kao nezavisni jedan od drugog. To ne znači da um postoji i funkcioniše nezavisno od tela, već da pojam tela ne implicira pojam uma, i obrnuto (Tomy, 1996:19; 28–29).

Strongman (Strongman, 2003:11) kaže da je Dekartov pogled na emocije umnogome uticao na psihološke teorije sve do kraja XX veka. Dekart emocije smešta u dušu, koja je jedan od oblika javljanja uma. Time emocije postaju isključivo svojstvo ljudi, budući da životinje nemaju um. Informacije o spoljašnjem svetu dolaze do duše preko epifize, male endokrine žlezde u mozgu, koja se nalazi između dveju hemisfera. Duša onda donosi odluku i šalje poruku natrag telu preko epifize šta da uradi. Nakon toga duša pravi konačnu kopiju osećaja o svemu što se događa, što je emocija. Dalje, za Dekarta emocije su strasti, ne predstavljaju čistu kogniciju i opasne su za rasuđivanje. Strongman kaže da možda upravo iz takvog stava potiče potreba u zapadnoj kulturi da se emocije nekako regulišu u svakodnevnom životu. On zaključuje da je Dekartov odnos prema emocijama unekoliko nejasan – dok s jedne strane on ljubav, mržnju, sreću, tugu i tako dalje smatra primitivnim strastima, on ih smešta u dušu, što znači u više sposobnosti ljudskih bića.

Barbalet (Barbalet, 2004:34) sumira dekartovski odnos prema emocijama, rekavši da, iz ove perspektive, emocije potiču iz tela, a ne iz uma. One su nezadržive sile koje utiču na donošenje odluka i pravljenje izbora, odnosno one ometaju razum, te ako čovek želi da ga sačuva, on mora ukloniti svaki uticaj emocija. Dalje, on u vezi sa ovakvim pogledom na emocije dovodi i Frojduvu psihoanalizu i kaže da se često previđa da ona zapravo nije alternativa ovom pogledu. Frojd, naime, emocije određuje kao deo ida, a ne ega, to jest one predstavljaju deo bioloških funkcija, a ako se ne kontrolišu adekvatno, one mogu delovati subverzivno na razum i ometati normalno funkcionisanje. Talmi

²²⁷ Paginacija prema elektronskoj verziji članka.

(Talmy, 2000:460) povlači paralelu između Frojdovih koncepata i metafore o podeljenoj osobi, o kojoj će biti reči kasnije u ovom odeljku, rekavši da postoji paralela između konflikta između ida i superega i gramatičkih obrazaca u kojima se elementi podeljene osobe pojavljuju. On takođe kaže da je moguće da su Frojdovi koncepti i nastali usled već postojeće semantičke i sintaksičke organizacije jezika.

Tomi smatra da se ovaj dualizam u stvari u najplastičnije može objasniti analogijom sa kompjuterom, uspostavljajući sledeće paralelizme: kompjuterski program odgovarao bi umu, ali da bi mogao da funkcioniše on zavisi od određene mašine, koja u ovom slučaju odgovara telu (Tomy, 1996:33–34).

Sličnog stava su i Feldman i Lindkvist (Feldman & Lindquist, 2008:238), koje kažu da ovakvo dualističko razmišljanje, iako uglavnom danas prevaziđeno u nauci, duboko utiče i na laičke i na stručne pokušaje objašnjavanja ljudskog ponašanja, što je naročito vidljivo u razmatranju kakva je interakcija između uma i tela prilikom emotivnog iskustva. One smatraju da je metafora o mašini i dalje duboko ukorenjena u teorijama o emocijama, pretpostavljajući da su um i telo jasno razdvojeni entiteti koji utiču jedan na drugi prilikom formiranja emocionalnog odgovora.

Mi smatramo da je razlog ove utemeljenosti delimično i sam jezik, kojim se emotivna iskustva konceptualizuju i verbalizuju kao nezavisni fenomeni koji utiču na telo ili podstiču „telesni deo“ čoveka na delovanje.

Damasio kaže da su romantičari „smestili“ emocije u telo, a razum u mozak, stavivši ih tako na suprotne krajeve zamišljene ose, što je za posledicu imalo da se proučavanjem emocija u laboratorijskim uslovima nauka nije bavila u toku većeg dela dvadesetog veka. Štaviše, kaže Damasio, čak i dvadesetovekovna nauka, koja je emocije „vratila“ u mozak, povezala ih je sa nervnim strukturama zajedničkim za čoveka i niže organizme. Na kraju, zaključuje on, “not only was emotion not rational, even studying it was probably not rational” (Damasio, 1999:27)²²⁸, iako se danas ova opozicija između razuma i emocija sve više dovodi u pitanje. Ovo, pak, ne znači da uticaj dualizma slabi u zapadnoj kulturi i konceptualizaciji i jezičkoj realizaciji razuma i

²²⁸ „ne samo da emocija nije smatrana racionalnom, već je i njeno proučavanje verovatno bilo iracionalno.“

emocija u anglo-kulturi. Godard (Goddard, 2010:83) skreće pažnju na to da se u anglo-kulturi razum i emocije lociraju različito – lokus razmišljanja i znanja je *mind*, koji OED definiše kao “*Mental or psychical being or faculty*”, dok se osećanja smeštaju u srce. On to ilustruje različitim implikacijama izraza *a good heart* i *a good mind*²²⁹.

Nešto drugačiji, ali veoma zanimljiv pogled na to zašto su u zapadnoj kulturi emocije izbegavane kao predmet proučavanja ima Forsberg (Forsberg, 2008:2), koji kaže da se u zapadnoj kulturi na njih gleda kao na devijacije od racionalnog ponašanja i da one kao takve ne dozvoljavaju bilo kakvu analizu obrazaca ponašanja. Mi smatramo da se ovakav pristup lako može dovesti u vezu sa kulturnim scenarijima anglo-kulture, koji pretpostavljaju ono što se zna onome što se misli i koji favorizuju preciznost u izražavanju. Racionalnost postaje standard ponašanja, budući da je predvidiva i nenametljiva, a emocionalnost „iskrivljuje“ reakcije u bilo kom smeru – od pasivnosti do hiperaktivnosti, ugrožavajući tako racionalnu autonomiju samog pojedinca, ali ugrožavajući i autonomiju drugih, prisiljavajući ih da prilagode svoje mehanizme reagovanja na izlive emocija druge strane, što je u suprotnosti sa anglo-kulturnim scenarijom o nenametljivosti.

Takođe, Koradi Fjumara (Corradi Fiumara, 1995:24) dovodi u vezu zapadnjački odnos prema znanju i nauci sa dualizmom – naime, zapadna kultura više vrednuje takozvana „netelesna“ znanja (disembodied style of knowledge), stalno stavljajući u fokus intelektualne sposobnosti, a razna telesna stanja u drugi plan. Ta tendencija, kaže ona, očigledna je i u nekim lingvističkim pristupima (pre svega generativnoj gramatici), koji polaze od pretpostavke da je jezik nezavisan od ostalih čovekovih sposobnosti i bioloških predispozicija. Arbib i Hese smatraju da je kartezijanski dualizam uzrokovao rascep u shvatanju čitave zapadne kulture:

“The Cartesian split between the mental and physical life of individuals has become a split in Western culture between scientific ‘objectification’ of a meaningless external world and a subjective and largely individualized world

²²⁹ Situacija je ipak malo složenija nego što se može učiniti na osnovu ovog kratkog pregleda: srce kao lokus emocija u anglo-kulturi javlja se samo kada je reč o interpersonalnim emocijama: rečenica *His heart was full of joy* prihvatljivija je od rečenice *His heart was full of interest* (Goddard, 2010:83).

of meaning, sensibility, value, and action, to which the concepts of reality and truth have become almost inapplicable.” (Arbib & Hesse, 1997:160)²³⁰

Kognitivna lingvistika, s druge strane, teži da objedini sve čovekove sposobnosti, uključujući i jezičku, pružajući tako mogućnost da se uoče kulturne specifičnosti svakog pojedinačnog jezika naspram onoga što je svim ljudima zajedničko, a to je čovekova fiziologija i njegove kognitivne sposobnosti.

O ukorenjenosti opozicije između razuma i emocija u anglo-kulturi svedoče i udžbenici psihologije, koji bi, po definiciji, trebalo da budu objektivni. Istražujući prototipične emocije, Fer i Rasel (Fehr & Russel, 1984:473) u svom kvestionaru navode deset rečenica iz različitih uvoda u psihologiju iz kojih se jasno vidi opšte shvatanje emocija u anglo-kulturi. Navešćemo neke od njih:

“A state of emotion is recognized by its holder as a departure from his or her normal state of composure; at the same time there are physical changes that can be detected objectively.”²³¹

Ovakva definicija, napisana naučnim stilom i sa ciljem da bude objektivna, u stvari je zasićena kulturnim vrednostima i pretpostavkama: prvo, emocija se dovodi u kontrast sa normalnim stanjem smirenosti. Drugo, fiziološke promene navode se kao odvojene od psihičkih – oslanjajući se na dualizam između uma i tela. Konačno, sugeriše se da se fiziološke promene mogu objektivno detektovati, što implicira da psihičko odstupanje od normale ne može, što je u skladu sa kulturnim scenarijima koji afirmišu objektivnost i pouzdanost.

“Emotion is a subjective experience. As such, it is rich, varied, concrete, and personal – but very difficult to define or study.”²³²

“In spite of the vividness of our personal knowledge of emotion, it is very difficult to give an objective definition to the term.”²³³

²³⁰ „Kartezijanski rasep između mentalnog i fizičkog života pojedinca postao je u zapadnom svetu rasep između naučne objektivifikacije spoljašnjeg sveta bez značenja i subjektivnog veoma individualizovanog sveta značenja, osećajnosti, vrednosti i aktivnosti, na koji se pojmovi stvarnosti i istine gotovo ne mogu primeniti.“

²³¹ „Onaj ko doživljava neku emociju prepoznaje ovo stanje kao odstupanje od uobičajenog stanja smirenosti, a istovremeno postoje i fizičke promene koje mogu biti objektivno primećene.“

²³² „Emocija je subjektivno iskustvo. Kao takva, ona je mnogostruka, raznovrsna, konkretna i lična – ali veoma teška za definisanje i proučavanje.“

²³³ „Uprkos jasnoći sopstvenog znanja o emocijama, veoma je teško objektivno ih definisati.“

Ove definicije ističu važnost onoga što se zna u odnosu na ono što se misli, kao i naglašenu težnju anglo-kulture prema objektivnosti i preciznosti.

“When sufficiently intense, emotion can seriously impair the process that control organized behavior.”²³⁴

Iz ove definicije jasno se vidi anglo-stav po kome su emocije štetne i opasne, a da je kontrolisano i organizovano, dakle, racionalno ponašanje, ideal kome se teži. To se oslikava i u popularnoj kulturi: Otlī (Oatley, 1989:33) u vezi sa ambivalentnim odnosom anglo-kulture prema emocijama navodi primer iz serijala *Zvezdane staze*. Vanzemaljac Spok je superinteligentno biće koje pripada civilizaciji daleko naprednijoj od zemaljske, ali je njegova vrsta lišena emocija. Emocije se tako u datom primeru istovremeno konceptualizuju kao nešto što koči ili sputava intelektualni razvoj ljudske vrste, ali su ujedno i njeno distinktivno obeležje. Pritom bismo mi skrenuli pažnju na to da je čitav ovaj serijal plod imaginacije anglo-kulture, i smatramo da je iz tog razloga upravo opozicija između razuma i emocija ta koja je u fokusu. Ono što ostaje kao pitanje, čini nam se, je da li bi upravo ova distinkcija bila naglašena u naučno-fantastičnom serijalu nastalom u nekoj drugoj kulturi koja emocije ne posmatra kao inferiorne u odnosu na razum, ili možda u kulturi u kojoj kulturni konstrukt ličnosti ne počiva na dualizmu.

Osim u stručnim definicijama i popularnoj kulturi, anglo-kulturne vrednosti preslikavaju se i na engleski jezik, čega govornici ne moraju nužno biti svesni. Osim već pominjanog prideva *emotional*, u vezi sa dihotomijom između razuma i emocija, interesantan je i pridev *upset*, koji je u stvari okamenjena metafora i implicira gubitak ravnoteže – po rečima Vježbicke: “it implies that the ‘bad feeling’, over which the experiencer has no control, is viewed as a temporary departure from a ‘normal’ state” (Wierzbicka, 1999b:19)²³⁵.

Ovakav konstrukt, po kome se *an upset person* konceptualizuje na isti način kao *an upset glass*, kulturni je proizvod karakterističan za anglo-kulturu i ni u kom slučaju nije univerzalan.

²³⁴ „Dovoljno jaka emocija može poremetiti proces kontrolisanog organizovanog ponašanja.“

²³⁵ „to implicira da se loše osećanje nad kojim doživljavač nema kontrolu posmatra kao privremeno udaljavanje od normalnog stanja.“

Ova opozicija između racionalnog i iracionalnog, u koje spadaju i emocije, konceptualno se preslikava na laičku teoriju o podijeljenoj osobi, po kojoj se ličnost shvata kao podijeljena na subjekt (Subject), koji obuhvata svest, percepciju, volju, kontrolu i rasuđivanje, i sopstvenost (Self), koja obuhvata sve ostalo – verovanja, planove, saznanja o spoljašnjem svetu i sopstveno telo. Kako se u stvarnosti čovek često nalazi u situaciji da treba da izabere između dva kontradiktorna plana ili verovanja, ili ga razdiru protivurečne sklonosti, metaforički se takva situacija konceptualizuje kao deljenje ličnosti (Lakoff, 1992:10; 17–18). U engleskom postoje brojne konceptualne metafore koje potvrđuju ovakvu konceptualizaciju, a mi ćemo navesti neke od onih koje navodi Lejkof (ibid., 12–18):

- NEDOSTATAK NORMALNOG RASUĐIVANJA I KONTROLE JE BORAVLJENJE IZVAN SEBE (LACK OF NORMAL CONSCIOUSNESS AND CONTROL IS BEING OUTSIDE THE SELF)

(80) *The Ultra Protestant Parsons are quite beside themselves, they rave like manics.* (OED)

- IRACIONALNOST JE BORAVLJENJE IZVAN UMA (IRRATIONALITY IS BEING OUTSIDE OF THE MIND)

(81) *High on marijuana I was potted out of my mind yesterday.* (OED)

- PONOVO USPOSTAVLJANJE NORMALNOG RASUĐIVANJA JE POVRATAK NATRAG (RETURNING TO NORMAL CONSCIOUSNESS IS COMING BACK)

(82) *You shall mortify yourself into reason, with a little handsome discipline to bring you to your senses.* (OED)

- NORMALNO RASUĐIVANJE I KONTROLA SUBJEKTA NAD SOPSTVENOŠĆU JE KOLOKACIJA SOPSTVENOSTI I SUBJEKTA (NORMAL CONSCIOUSNESS AND CONTROL OF SELF BY SUBJECT IS CO-LOCATION OF SELF AND SUBJECT)

(83) *Nobody in his senses wants slums, Tobacco Roads, and undernourished, ragged schoolchildren in a land of potential economic plenty.* (OED)

- NORMALNO RASUĐIVANJE I KONTROLA SUBJEKTA I SOPSTVENOSTI JE POZICIONIRANJE SUBJEKTA IZNAD SOPSTVENOSTI (NORMAL CONSCIOUSNESS AND CONTROL OF SUBJECT AND SELF IS THE LOCATION OF THE SUBJECT ABOVE THE SELF)

(84) The black peasants of Haiti have *slipped ever deeper into stupor* and dirt and dreamlessness. (OED)

Lejkof zaključuje da ovakav konceptualni sistem nameće određeni način razmišljanja, iako, po svoj verovatnoći, u stvarnosti subjekt i sopstvenost nisu dva odvojena entiteta i ne postoji nikakav ne-fizički lokus svesti i rasuđivanja (Lakoff, 1992:24).

Talmi (Talmy, 2000:432–433) kaže da se u primerima tipa

(85) Herr Hitler, the leader of the victorious National-Socialists (Nazis), has very carefully *refrained* from saying anything. (OED)

ličnost ne deli na ekvivalentne činioce, već da delovi imaju različite uloge. Onaj deo koji se identifikuje sa željama i težnjama, ili u Talmijevoj terminologiji agon, biva poražen od strane antagonista, koji predstavlja „internalizaciju spoljašnjih društvenih vrednosti“ (internalization of external social values) (ibid., 432). U postojećoj opoziciji agon ima centralnu ulogu, dok je ovaj blokirajući element periferan. Talmi kaže da se ovo preslikava i u sintaksičkim obrascima, tako što se često periferni deo ličnosti, odnosno agon jezički realizuje kao subjekat tranzitivne konstrukcije, dok se centralni deo ličnosti javlja kao direktni objekat, koji može biti i refleksivan, kao u primeru

(86) *He held himself back from responding.* (ibid., 432)

Iz ugla konstrukcione gramatike ovakva situacija je logična – tranzitivna konstrukcija ima za temu referent subjekta. Drugo, iako biva osujećen, agon ima više svojstava proto-agensa budući da želi da dovede do promene stanja²³⁶.

Ovakav konceptualni sistem prelomljen kroz jezik u anglo-kulturi uslovljava karakterističan pogled na svet koji se neće brzo izmeniti ni pod uticajem novih naučnih

²³⁶ Cf. i str. 220–223.

saznanja u neurobiologiji, fiziologiji i psihologiji. Štaviše, konvencionalnu metaforu SVEST JE KONTROLA NAD SOBOM (CONSCIOUSNESS IS CONTROL OVER THE SELF) presuponira i savremena psihijatrija, koja katkad opisuje pacijenta „mentalno loše“ (“mentally unwell”) (Eynon, 2002:403).

Ahmed, baveći se kulturnom politikom emocija u savremenom britanskom društvu, ovako rekapitulira odnos prema emocijama, kao i njihov međudnos sa razumom:

“Within contemporary culture, emotions may even be represented as good or better than thought, but only insofar as they are re-presented as a form of intelligence, as ‘tools’ that can be used by subjects in the project of life and career enhancement [...]. If good emotions are cultivated, and are worked on and towards, then they remain defined against uncultivated or unruly emotions, which frustrate the formation of the competent self.” (Ahmed, 2004:3)²³⁷

Vježbicka (Wierzbicka, 1999b:259–260) takođe se osvrće na mesto i značaj psihoanalize u savremenoj anglo-kulturi, pod čime podrazumeva i izraženu introspekciju, koja sama po sebi predstavlja kulturni model u anglo-kulturi. Introspekcija se može dovesti u vezu sa laičkim shvatanjem o podeljenoj osobi utoliko što introspekcija omogućava udaljavanje od emocija, što je opet preduslov za samokontrolu koja je dvojaka: s jedne strane, kontroliše se izražavanje emocija, a s druge, introspekcijom se kontrolišu i same emocije tako što se pronalaženjem racionalnog objašnjenja njihov intenzitet smanjuje, ili se one svesno zamenjuju nekim drugim.

²³⁷ „U savremenoj kulturi emocije se mogu predstaviti kao jednako dobre kao razum ili bolje od njega pod uslovom da se posmatraju kao oblik inteligencije, ‘sredstva’ kojima se pojedinac koristi u projektovanju života i napredovanju u karijeri [...]. Ako se dobre emocije neguju i ako se na njima radi ili njima teži, one se definišu naspram neobrađenih ili razuzdanih emocija, koje osujećuju formiranje kompetentne ličnosti.“

II DEO – ANALIZA

Drugi deo rada je deskriptivno-analitički i bavi se konkretnim konceptualizacijama ispitivanih emocija na osnovu primera iz korpusa, sa osvrtom na kulturološki uslovljene elemente svake od njih. Ovaj deo takođe je podeljen na poglavlja, ali ova podela je znatno složenija od podele na poglavlja u prvom delu rada i u neku ruku mora biti shvaćena uslovno.

Naime, pokušaj klasifikovanja materijala kakav je ovaj odlično ilustruje probleme kategorizacije, i već sam po sebi predstavlja dokaz postavki kognitivne lingvistike, budući da kategorije onako kako smo ih mi uspostavili nemaju jasno određene granice, već se između njih prostiru takozvane „porodične sličnosti“. Sama priroda našeg istraživanja i konkretnih primera koje smo u korpusu pronašli dozvoljava katkad višestruka tumačenja, koja su uvek navođena i kada smo se odlučili da određeni primer svrstamo u određenu kategoriju.

Naš redosled izlaganja prati ove „porodične sličnosti“ onako kako smo ih mi opazili²³⁸: pre svega, sve konceptualizacije emocija mogle bi podeliti na četiri kategorije koje predstavljaju „čvorišta“ iz kojih se dalje prostiru ostale moguće konceptualizacije. To su emocije shvaćene u odnosu na kretanje (poglavljje 5), emocije i sadržavanje (poglavljje 6), emocije kao živa bića (poglavljje 11) i emocije kao prirodne pojave (poglavljje 13).

Ukratko ćemo izložiti i predmete pojedinih poglavlja, ukazujući na to zašto su smeštena baš tu gde jesu.

Peto poglavljje bavi se odnosom emocija i kretanja, što se vidi već i iz etimologije same lekseme *emocija*. Emocije mogu biti lokacije, što ih približava pojmu sadržatelja, ali i trajektoriji u zamišljenom samohodnom ili podstaknutom kretanju, što ih pak

²³⁸ Ističemo odmah na početku da redosled za koji smo se mi opredelili nikako nije jedini mogući, niti odražava stepen važnosti određene konceptualizacije, budući da cilj našega rada nije uspostavljanje prototipske strukture bilo ispitivanih emocija bilo kategorije emocija uopšte.

približava konceptualizaciji živih bića s jedne strane, ili predmeta, objekata transfera s druge. U vezi sa kretanjem je i pojam prepreke, a smatramo da je činjenica da se emocije u engleskom konceptualizuju kao prepreke kulturološki obojena. Dalje, kretanje je i sastavni deo ekspanzije, a primeri iz ove grupe često se dovode u vezu sa emocijama shvaćenim kao prirodnim silama, pogotovu silom vode.

Šesto poglavlje bavi se metaforom sadržavanja na primeru emocija i povezano je sa prethodnim pošto, kao što smo već rekli, emocije kao lokacije mogu biti shvaćene kao sadržatelji. U ovom poglavlju istražujemo obrnut slučaj – emocije kao sadržane objekte. S jedne strane istražili smo koji su to tipični sadržatelji za istraživane emocije koji se jezički realizuju, i tako metaforičkoj konceptualizaciji emocija kao sadržanih objekata pridružili i konceptualne metonimije o kojima će više reči biti u poglavlju 8, dok smo se s druge strane bavili emocijama kao sadržanim objektima pod pritiskom, ukazujući na kulturološke činioce ovakve konceptualizacije.

Kako metafora sadržavanja podrazumeva entitet koji je sadržan i entitet koji je sadržatelj, razmotrili smo konceptualizaciju emocija i na sledeći način: emocije kao sadržani objekat najčešće su shvaćene kao konkretne materije (najčešće tečnosti) ili predmeti iz stvarnosti. To je slučaj i kada su emocije objekti transfera. Stoga u sedmom poglavlju istražujemo na koje sve načine emocije mogu biti shvaćene kao neagentivni entiteti.

Osmo poglavlje nastavlja se na metonimijsku komponentu iz šestog poglavlja i bavi se jezičkom realizacijom psihofizioloških reakcija pri doživljaju emocija. U tom smislu, u njemu se bavimo pojavama koje su druge vrste u odnosu na prethodne, ali su motivisano povezane sa emocijama kao sadržanim objektima – emocija kao sadržani objekat u određenom delu tela deluje na sadržatelj i dovodi do promene stanja sadržatelja.

Pošto su opažene pojave koje su dovoljno prominentne da zavrede jezičku realizaciju prevashodno negativne, deveto poglavlje bavi se konceptualizacijom emocija kao pretnjom po zdravlje, gde opet na delu imamo kombinovanje konceptualnih metafora i metonimija, što sve ide u prilog shvatanju da metafora i metonimija čine kontinuum.

Metonimijski karakter imaju i emocije kao izazivači oseta, kojima smo se bavili u desetom poglavlju.

U jedanaestom poglavlju bavimo se konceptualizacijom ispitivanih emocija kao živih bića. Rekli smo već da je ovo jedna od centralnih konceptualizacija emocija u engleskom, ali ni ona se ne može posmatrati izolovano od ostalih – pre svega od onih koje emocije dovode u vezu sa kretanjem i ekspanzijom.

Predmet dvanaestog poglavlja je konceptualizacija emocija kao motivatora, koja ostaje ambivalentna između tumačenja da li je motivator agentivno svesno i voljno biće koje utiče na doživljavača, ili neki entitet iz stvarnosti koji doživljavač tumači i na osnovu tog tumačenja sam donosi odluku da deluje.

Trinaesto poglavlje bavi se konceptualizacijom emocija poput prirodnih sila, a ovu konceptualizaciju takođe karakteriše agentivnost, često posvedočena kretanjem.

Sve u svemu, želimo da naglasimo da relativna labavost strukture deskriptivno-analitičkog dela našeg rada proizilazi iz same složenosti strukture materije kojom se bavi i odražava kompleksnost kategorizacije kako kada je u pitanju domen emocija tako i uopšte.

Rekli smo već na početku da iz ugla kognitivne lingvistike sematika i gramatika čine kontinuum. U analizi konkretnih primera iz korpusa koja sledi pominjaćemo i određene gramatičke strukture koje su u vezi sa konceptualizacijom emocija. Stoga ćemo ovde dati kraći pregled relevantnih morfosintaksičkih obrazaca u kojima se javljaju imenice koje označavaju ispitivane emocije, a to su brojivost²³⁹, tranzitivnost i predložke fraze.

Brojivost je osnovna semantička potklasa sintaksičke kategorije imenica u engleskom jeziku i vezana je za činjenicu da li se predmeti u stvarnosti konceptualizuju kao posebne jedinice koje se mogu prebrojiti, ili kao celine bez jasnih granica kod kojih je to nemoguće. U engleskom jeziku brojive imenice imaju poseban oblik za množinu i

²³⁹ O brojivosti imenica kojima se označavaju emocije cf. Rakić, 2014a.

jedino uz njih može stajati neodređeni član kada su upotrebljene u jednini (Rakić, 2014a:185).

Raden i Dirven (Radden & Dirven, 2007:83–84) razmatraju prvo imenice kojima se označavaju emocije u engleskom i kažu da sve apstraktne imenice prolaze kroz proces reifikacije, to jest one same predstavljaju primere ontoloških metafora koje nam omogućavaju da apstraktne pojmove tretiramo kao konkretne, opipljive predmete. Kao i konkretne, apstraktne imenice mogu biti i brojive i nebrojive, kao u sledećem primeru²⁴⁰:

- (87) a. We could inject Scotophobin and induce *a fear* of the dark (OED)
- b. The fearsome virus is closely related to smallpox, raising *fears* the technology could be used in biowarfare. (OED)
- c. Patrick trembles with *fear* and relief when he thinks of Mr. Fergusson who first put him on a charge. (OED)

Raden i Dirven kažu da se situacije za koje se smatra da traju ograničeni vremenski period konceptualizuju kao predmeti, te da se zato realizuju kao brojive imenice. S druge strane, situacije koje se smatraju trajnima konceptualizuju se kao materije, supstance, i potom kodiraju u jeziku kao nebrojive imenice. Mi smatramo da je ovo objašnjenje adekvatno za slučajeve kada se emocije konceptualizuju kao sadržitelji, to jest kada se emocija-sadržatelj sintaksički realizovana kao lokacija realizuje nebrojivom imenicom²⁴¹. Međutim, mi smatramo da ovo objašnjenje ne predstavlja iscrpnu sliku mogućih situacija u engleskom jeziku.

Naime, ovo objašnjenje u potpunosti se može primeniti na primere tipa:

- (88) It is for the guilty to live in *fear*. (OED)

²⁴⁰ Lejkof (Lakof, 1990:386), govoreći o *besu*, kaže da je imenica *anger* nebrojiva i slična gradivnim imenicama – možemo pitati *How much anger does he have in him*, ali ne **How many angers does he have in him*. Iako nesumnjivo tačno, to nije jedina mogućnost, iako se slažemo da se tipično imenice kojima se označavaju emocije konceptualizuju kao nebrojive.

²⁴¹ Pritom smatramo da sam pojam emocije kao sadržatelja zapravo predstavlja metonimiju u ontološkom smislu, budući da je emocija koja se metaforički najčešće konceptualizuje kao tečnost amorfnu, te sam proces njenog konceptualizovanja kao sadržatelja predstavlja metonimiju sadržatelj za sadržaj, koja dalje omogućava mentalno manipulisanje njome kao da se radi o konkretnom predmetu.

Strah se ovde konceptualizuje kao stalno i nepromenljivo stanje i kodira se kao nebrojiva imenica. Međutim, o trajnom i nepromenljivom stanju radi se i u sledećim primerima u kojima se imenica kodira kao brojiva i u jednini:

(89) a. Its citizens live in *a fear* of reprisals and harassment by government lackeys, its economy is in tatters, its media have been muzzled, and the social fabric of this once peaceful land is in danger of disintegration.

(<http://www.nieman.harvard.edu/inthenewsitem.aspx?id=100213>)

b. The US would be a better place if you as well lived in such *a fear* for the rest of your life.

(<http://talk.baltimoresun.com/showthread.php?t=243095&page=2>)

Takođe, ovde podrazumevamo i primere sa pratećom (concomitant) ili motivišućom emocijom (cf. Radden & Dirven, 2007:329), kao u primerima:

(90) a. They, jellied with *fear*, uttered no challenge. (OED)

b. It is out of *fear* of what is known as squareness that we rarely say what we really think or feel. (OED)

nasuprot kojih imamo primere tipa:

(91) a. A reading of this book inspires us with *a fear* lest French salacity is to be paraded in the English tongue. (OED)

b. But are there good reasons why citizens should comply with these demands, or do they act merely out of *a fear* of punishment?

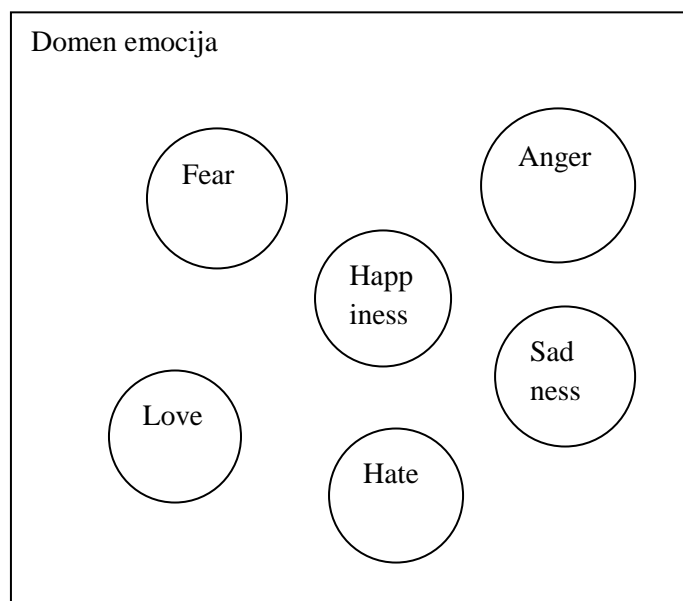
(http://www.southampton.ac.uk/history/undergraduate/cip_modules/phil1006_introduction_to_political_philosophy.page)

Postavlja se, stoga, pitanje zašto apstraktne imenice, kojima pripadaju i imenice kojima se označavaju emocije, imaju dvojako ponašanje kada je o brojivosti reč.

Kako se apstraktne imenice konceptualizovane kao stanja zapravo konceptualizuju kao amorfne, bez jasnih granica i određene količine ili broja elemenata, njihova realizacija u jeziku slična je realizaciji gradivnih imenica (cf. imenicu *cheese*).

Otuda mogućnost njihovog kodiranja kao nebrojivih imenica u jeziku. Međutim, u našem iskustvu mi materije susrećemo uvek u nekom konkretnom obliku ili u konkretnoj količini i operišemo tim kulturološki uslovljenim „sadržateljima“ kada je o određenoj gradivnoj imenici reč (cf. a *wheel of cheese*). Primetićemo, pak, da u ovakvoj situaciji gradivna imenica ostaje kodirana kao nebrojiva, dok tipičan sadržatelj može da se broji. Da li ćemo se o nekoj materiji izraziti samo nebrojivom imenicom ili partitivnom sintagmom koja omogućava da se gradivna imenica „broji“ zavisi od našeg komunikativnog fokusa u datoj izvanjezičkoj situaciji, s tim što je partitivna sintagma uvek određena i ima konkretniji referent u poređenju sa gradivnom imenicom upotrebljenom samostalno.

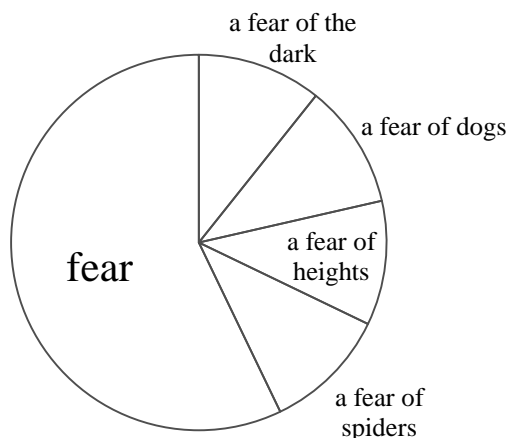
Kod apstraktnih imenica na delu je malo drugačiji, ali kompatibilan proces konceptualizacije i jezičke realizacije. S jedne strane, jedna emocija konceptualizovana kao stanje i koja stoji u kontrastu sa drugim srodnim stanjima kodira se na isti način kao i opšte upotrebljena gradivna imenica. Grafički bi se to moglo predstaviti ovako:

Slika 13
(Rakić, 2014a:188)

Ali, kada je u izvanjezičkoj situaciji fokus na nekom konkretnijem aspektu same emocije, ona se konceptualizuje kao da je moguće „odlomiti“ jedan njen komad koji je dalje moguće bliže odrediti, brojati ili njime mentalno manipulirati. Međutim, za razliku od partitivnih sintagmi, kada je o apstraktnim imenicama reč, jezički se ne realizuje

nekakav kvantifikator, već sama imenica dobija morfosintaksička svojstva brojivosti. Grafički bi se to moglo predstaviti na sledeći način:

Slika 14²⁴²
(Rakić, 2014a:189)

Odnos između imenica kojima se označavaju emocije i tranzitivnosti²⁴³ može se sagledati analizom odnosa značenja konstrukcija vezanih za kategoriju tranzitivnosti i imenica koje označavaju emocije.

- Neprelazna konstrukcija

Neprelaznom konstrukcijom situacija iz stvarnosti se konceptualizuje kao da je u njoj prisutan jedan učesnik. U engleskom situacija može biti dvojaka: kao subjekat neprelazne konstrukcije može se realizovati doživljivač, pri čemu je emotivni sadržaj realizovan glagolom, što, kao što smo već rekli, nije najuobičajeniji način za izražavanje emotivnih stanja u engleskom jeziku²⁴⁴. Druga mogućnost je da se emotivni sadržaj realizuje imenicom koja je tada u funkciji subjekta neprelazne konstrukcije. Razmotrićemo oba ova slučaja.

²⁴² Skrećemo pažnju da shematizovani prikaz predstavlja svojevršno uprošćavanje situacije kada se o apstraktnim pojmovima radi, pre svega što pokušavamo da nešto amorfnu, neograničeno i neopipljivo predstavimo dvodimenzionalno. Ali s druge strane, upravo mogućnost da se analogija pronade i da se različite „vrste“ straha predstave na isti način kao kriške sira, na primer, potkrepljuje našu tezu o srodnim procesima konceptualizacije, a još šire, tezu o opštijim metaforičkim procesima kojima se apstraktni pojmovi konceptualizuju putem konkretnijih, pri čemu jezička realizacija pruža konkretne dokaze o tome.

²⁴³ Pojmovi prelaznosti i tranzitivnosti upotrebljavaju se u ovom radu kao pravi sinonimi.

²⁴⁴ Cf. str. 64

Pogledaćemo sledeći primer:

- (92) a. *She pined and pined, and socked and sighed.* (OED)
b. It was said of him that *he* did not live, but *languished* through life.
(OED)

Iz ovog ugla, situacija se konceptualizuje kao da je doživljavač jedini učesnik u njoj. Međutim, ne sme se izgubiti iz vida da odnos između broja učesnika u situaciji i broja sintaksički realizovanih elemenata nije jednostavan. Primetili smo već da se emotivna stanja u engleskom jeziku mogu kodirati imenicama, što ih čini dostupnim za naše mentalno manipulisanje njima. Zato, iako objektivistički gledano, prilikom doživljavanja neke emocije zaista u fizičkom svetu jedino postoji čovek–doživljavač, to ne znači da se ova situacija jedino tako i konceptualizuje. Ta ista situacija može se konceptualizovati kao da je u njoj bar još jedan učesnik, ali konstrukcija kojom se o toj situaciji obaveštava neće biti neprelazna. Pogledaćemo sledeće primere:

- (93) a. There was *a seventy-five year-old character man* in the company
who *sulked* understandably *at having to play my son.* (OED)
b. *She rejoiced unfeignedly at the boy's recovery.* (OED)

Iako u stvarnosti i dalje imamo samo jednog doživljavača, situacija se konceptualizuje kao da je prisutan još jedan stvarni učesnik, a to je ono što izaziva određeno emotivno stanje²⁴⁵. Drugim rečima, broj učesnika u jezički realizovanoj situaciji veći je od broja učesnika u stvarnosti. Međutim, tip konstrukcije u jeziku nije se promenio – i dalje se radi o neprelaznoj konstrukciji. To je zato što su neki učesnici u situaciji neophodni da bi se situacija uopšte mogla konceptualizovati, dok neki drugi nisu. U konkretnim primerima, doživljavač je taj učesnik bez koga se situacija ne bi mogla ni konceptualizovati. Oni učesnici koji su za datu situaciju neophodni realizuju se kao dopune glagola, dok se opciono, ako se uopšte i realizuju, u njima javljaju kao modifikatori (cf. Taylor, 2002:416).

Sama emocija, koja je već označena glagolom, može se pojaviti u konstrukciji kao modifikator, kao u primeru:

²⁴⁵ Situaciju dalje komplikuje to što su ovi stimulusi apstraktni pojmovi, ali mi ih nećemo dublje ovde kao takve analizirati, pošto im ontološka konceptualna metafora daje status predmeta.

- (94) a. Last summer, many Cleveland Indians fans rejoiced with glee when the team traded third baseman Jhonny [sic!] Peralta to the Detroit [sic!] Tigers.
(<http://www.clevelandleader.com/node/16915>)
- b. We rode in silence as I sulked with envy at the thought of such a lifestyle [...]. (<http://www.travelintelligence.com/travel-writing/hoof-prints-el-cid>)

Mi smatramo da je ovo dvostruko kodiranje emocije – jedanput kao obaveznog elementa konstrukcije, odnosno glagola i opcionog modifikatora – pre svega rezultat tendencije koja u engleskom postoji, a to je da se emocije prevashodno označavaju imenicama, u skladu sa njihovom konceptualizacijom koja je kulturološki uslovljena. Pored toga što su glagoli za označavanje emotivnih stanja malobrojni u odnosu na broj imenica u engleskom, primeri ovakvog dvostrukog kodiranja izuzetno su retki²⁴⁶.

Pogledaćemo sada drugu mogućnost kada je o neprelaznoj konstrukciji reč.

- (95) a. *A panic fear ran* through the camp. (OED)
- b. *Her innate fear lingered* until 1993, when she met her now husband, Anthony Seth, at the University of Central Florida [...].
(<http://www.wpmobserver.com/news/2012/sep/05/maitland-couple-helps-organize-sPCA-anniversary-fu/>)

Kao obavezan element u konstrukciji pojavljuje se imenica koja označava emociju. Ovakav agens uveliko odstupa od svojstava proto-agensa²⁴⁷ i ovakvi primeri predstavljaju periferne članove kategorije neprelazne konstrukcije. Međutim, iz same mogućnosti da se emocija nađe kao ispunjivač ovog proreza, da se zaključiti nešto o prirodi konceptualizacije emocija u engleskom. Emocije se tako svrstavaju u moguću široku kategoriju entiteta sposobnih za samostalno i voljno delovanje, čiji su

²⁴⁶ Primitićemo da je u primeru (94a) moguće sasvim izostaviti modifikator u kome je upotrebljena imenica kojom se označava emocija, te da je njena komunikativna funkcija pre svega da pojača značenje samog glagola. U primeru (94b), pak, modifikator doprinosi značenju i ne može se izostaviti a da pritom ne dođe do izvesne promene značenja celog iskaza. Dvostrukim kodiranjem emotivnog sadržaja precizno se kodiraju i emocija i reakcija.

²⁴⁷ O proto-agensu cf. Dowty, 1991:572 i Rakić, 2007:72.

prototipični članovi ljudska bića, a koja takođe obuhvata i prirodne sile. To sve ide u prilog tezi o povezanosti leksikona i gramatike – pored toga što u engleskom postoje brojne konceptualne metafore koje emocije upoređuju bilo sa ljudskim bićima bilo sa prirodnim silama, sintaksičko ponašanje imenica kojima se emocije označavaju potkrepljuju hipotezu da su ove metafore ne samo stvar jezika, već i stvar mišljenja koje je unekoliko proizvod pogleda na svet govornika engleskog, uslovljenog njihovom kulturom.

Iz ovog ugla situacija iz stvarnosti konceptualizuje se kao da je jedini učesnik u situaciji sama emocija. Doživljavač koji je lokus emocije i koji je jedini fizički prisutan u stvarnosti ne mora se uopšte profilisati. Emocija se konceptualizuje kao sposobna za samostalno delovanje i kao da ima kontrolu nad onim što čini. Ako se uzme u obzir sama priroda emotivnog iskustva, koje nije u potpunosti pod čovekovom svesnom kontrolom, ovakva sintaksička realizacija postaje logična.

Ljudsko biće može se realizovati u ovakvoj neprelaznoj konstrukciji kao modifikator:

(96) I will never forget that night as *anger swelled inside of me* as I searched the neighborhood for any sign of the suspect coming or going from the residence. (<http://www.helium.com/items/1000703-choosing-the-handgun-for-self-defense>)

- Tranzitivna konstrukcija

Tranzitivnom konstrukcijom kodira se prelazni događaj iz stvarnosti u kome su prisutna dva učesnika – inicijator, koji je agens i koji se nalazi na početku, i krajnja tačka, koja je pacijens, i koja se nalazi na kraju ovog dvočlanog lanca. Agens dela po svojoj sopstvenoj volji, ili to tako izgleda, pošto uzrok njegovog delovanja ili nije očigledan, ili se ne percipira kao bitan. Pacijens se, s druge strane, nalazi u takvom stanju da ne može da inicira potencijalne potonje događaje i trpi kompletnu i ireverzibilnu promenu stanja (cf. Rakić, 2007:65–69 et passim).

Jasno je da će primeri koji sadrže imenice koje označavaju emocije u velikom stepenu odstupati od prototipa. Rekli smo već da je prilikom emotivnog doživljaja u stvarnosti prisutan samo jedan učesnik koji je u fokusu – doživljavač. Ali, tranzitivna konstrukcija omogućava da se jezički realizuje i ono što je dovelo do emotivne reakcije iako prostorno-vremensko preklapanje između uzroka i reakcije može, ali ne mora postojati²⁴⁸. U ovakvim tranzitivnim konstrukcijama emotivni sadržaj se kodira glagolom, a kao subjekat realizuje se ono što izaziva emotivnu reakciju, dok je u funkciji pravog objekta doživljavač, kao u sledećem primeru:

- (97) a. *You have both pleased and angered me.* (OED)
b. *Writing to you has somewhat cheered me, but all my misères will return in a moment.* (OED)
c. *The whole business saddens me.* (CCB)

Subjektima u iskazima iz primera (97) zapravo su kodirani čitavi događaji, čak i u primeru (97a), gde je po sredi metonimija UČESNIK U DOGAĐAJU ZA DOGAĐAJ. Samim tim ovakav subjekat u velikoj meri odstupa od proto-agensa. Doživljavač kao objekat udaljen je od proto-pacijensa, ali on trpi izvesnu unutrašnju promenu stanja koja nije fizička, ali koju doživljavač u svakom slučaju opaža.

Kako je u engleskom jeziku subjekat uvek tema iskaza (cf. Taylor, 1989:207), iskazi iz primera (97) upravo stavljaju u prvi plan uzrok emotivne reakcije označene glagolom. Doživljavač, takođe neophodan element ove konstrukcije, popunjava jedino preostalo mesto u njoj, zahvaljujući semantičkom svojstvu zahvaćenosti radnjom.

Kada se emotivni sadržaj iz situacije iz stvarnosti realizuje imenicom u tranzitivnoj konstrukciji, mogućnosti su sledeće: kao subjekat mogu se realizovati i emocija i doživljavač. Iz toga sledi da se oboje mogu realizovati i kao direktni objekat.

Razmotrićemo prvo slučaj kada se doživljavač nađe u funkciji subjekta, a emocija u funkciji objekta:

- (98) a. *A man may feel sympathy in the most acute degree.* (OED)

²⁴⁸ O odnosu kauzativnosti i tranzitivnosti cf. Asher & Laskarides, 1995a; Wolff, 2003; Rakić, 2007:84–87.

- b. *He expressed the fear* that in some way I connected him with all of these stories that are going the rounds about me. (OED)
- c. Another junior high school girl in the Tokyo area wrote about her grief over a pet hamster that died, and how *she overcame her sadness* after meeting the cyber-pet. (OED)

U iskazima u primeru (98) subjekat odstupa od tipičnog proto-agensa. Iako je subjekat svestan i voljan i sposoban za samostalno delovanje, priroda relacije između njega i referenta imeničke fraze u funkciji direktnog objekta u velikoj meri odstupa od prirode prototipičnog prelaznog događaja. Postavlja se pitanje zašto je moguće emotivni sadržaj realizovati ovakvom konstrukcijom.

Prvo, ovom konstrukcijom mogu označiti različite relacije između učesnika u situaciji u stvarnosti. Tranzitivna konstrukcija ima prototipičnu strukturu i između njenih različitih konkretizacija postoje porodične sličnosti. Jedan od pravaca za praćenje ovih sličnosti je zahvaćenost objekta.

U primeru (98a) iako između doživljavača i stimulusa postoje dve suprotno usmerene relacije, ova obostranost ne reflektuje se u jeziku. Pošto je doživljavač ljudsko biće, a kako je jezik centriran oko njega, cela situacija se konceptualizuje tako kao da doživljavač percipira stimulus, a da pritom on ne proizvodi nikakvu promenu u doživljavaču, već se konceptualizuje kao da on sam trpi promenu. Slično objašnjenje čini nam se adekvatnim i za primer (98b), s tim što objekat ovog primera ima semantičku ulogu teme²⁴⁹. Ovaj objekat ulazi u perceptivni opseg ostalih učesnika u situaciji koji nisu jezički realizovani²⁵⁰.

U primeru (98c) imamo nešto drugačiju situaciju. Subjekat je konceptualizovan tako kao da ima veću kontrolu nad objektom i aktivniji je nego što je to slučaj u prethodna dva primera. Subjekat je jasno usmeren prema objektu i deluje svesno i

²⁴⁹ “A THEME [Tema] is a participant that moves, or is the locus of an action or property that does not undergo a change” (Payne, 2011:138). („Tema je učesnik koji se kreće, ili je lokus radnje ili svojstva koji ne trpi promenu“)

²⁵⁰ Napominjemo da je značenje svakog konkretnog iskaza spoj značenja same konstrukcije i leksičkog značenja elemenata koji ulaze u njen sastav. Ona moraju biti kompatibilna u izvesnoj meri da bi iskazi bili jezički prihvatljivi. U tom smislu treba shvatiti razliku između primera (98a) i (98b). Kako je centralni element tranzitivne konstrukcije glagol, relacija između subjekta i objekta uvek je obojena leksičkim značenjem upotrebljenog glagola.

voljno. Promena stanja stimulusa-objekta ogleda se u ograničavanju njegovog delovanja. Upravo iz ovog svojstva objekta vidi se još jedan aspekt konceptualizacije emocija u engleskom jeziku. Baš iz razloga što je potrebno svesno i voljno delovati da bi se emocije stavile pod kontrolu, emocije se konceptualizuju kao da imaju svoju slobodnu volju i kao da su sposobne za samostalno delovanje. Štaviše, iz primera (98c) sledi da su doživljavač i tema u odnosu neprijateljstva. To nas, pak, dovodi do laičke teorije o podeljenoj osobi, o kojoj je već ranije bilo reči, a koja počiva na opoziciji razuma i emocija, što je kulturološki uslovljeno.

Ovakva konceptualizacija emocija kao entiteta sposobnih za samostalno delovanje omogućava postojanje tranzitivnih konstrukcija u kojima je emocija realizovana kao subjekat, kao u sledećem primeru:

- (99) a. *Fear of victory haunts many sportspeople, but on Saturday, Christie was immune.* (CCB)
b. *Anger pervaded his every look and gesture.* (OED)

Situacija se konceptualizuje kao da emocija ima više proto-agentivnih svojstava u odnosu na doživljavača, budući da joj se konceptualizacijom pripisuju svojstva sposobnosti za samostalno delovanje, kretanje i voljnost. Pejn (Payne, 2011:137) ovakvim subjektima dodeljuje semantičku ulogu sile (force)²⁵¹. Doživljavač se konceptualizuje bez sposobnosti za kontrolu nad događajem i bez sopstvene volje, što ga čini bližim ulozi pacijensa, i pored prototipičnog svojstva animatnosti.

- Ergativna konstrukcija

Videli smo već da emocije kao učesnici u situaciji u stvarnosti mogu biti konceptualizovane i kao aktivni entiteti i kao entiteti zahvaćeni radnjom označenom glagolom. To znači da se neke situacije iz stvarnosti mogu konceptualizovati tako kao da u potpunosti zavise samo od svojstava ovog neživog učesnika u situaciji. Uporedićemo sledeće primere:

²⁵¹ “A FORCE is an entity that instigates an action, but not consciously or voluntarily” (Payne, 2011:137). („Sila je entitet koji podstiče radnju, ali ne svesno ili voljno“)

- (100) a. As a child *I accumulated fear*: fear of the dark and fear of being alone. (powertochange.com/experience/spiritual-growth/conquerfear/)
- b. And somehow *the experience lessened my fear* of earthquakes. (<http://www.healingstory.org/stories/treasurechest/three-companions.html>)
- (101) a. If we are unable to respond for lack of an appropriate target, *the fear accumulates*, and we become anxious. (<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2005/08/29/AR2005082901391.html>)
- b. *The fear lessened* as I grew older, then went away altogether. (<http://www.isnare.com/?aid=27438&ca=Wellness%2C+Fitness+and+Diet>)

U iskazima u primerimu (100) reč je o tranzitivnoj konstrukciji i situacija se konceptualizuje kao da je rezultat više ili manje svesnog i voljnog agensovog delovanja. S druge strane, situacije u iskazima u primeru (101) konceptualizuju se tako kao da se odvijaju same od sebe, bez ikakvog učešća subjekta, iako usled prirode situacije iz stvarnosti mi znamo da još jedan učesnik mora biti prisutan. Semantička vrednost ergativne konstrukcije je u tome što ona neutrališe da li je proces označen glagolom počeo sam od sebe ili ga je inicirao neki spoljašnji faktor.

Rekli smo već da celokupno značenje iskaza zavisi od kompatibilnosti značenja konstrukcije i njenih elemenata, što znači da glagol, koji je centralni element konstrukcije mora označavati radnju koju je moguće percipirati da se događa, ili da se može dogoditi sama od sebe, bez ikakvog vidljivog uzroka. Istovremeno, i jedini imenički element ove konstrukcije mora biti takav da poseduje neka svojstva koja ga čine pogodnim da se radnja označena glagolom baš na njemu izvrši. Semantička uloga ovakvog učesnika je medijum (Medium)²⁵². Smatramo da pojavljivanje imenica kojima se označavaju emocije kao subjekata ergativne konstrukcije daje još jedan dodatni uvid

²⁵² “[...] it [Medium] is affected yet at the same time the centre through which the process manifests itself” (Lemmens, 1998:40). („Medijum je zahvaćen radnjom, ali je istovremeno i centar kroz koji se dati proces manifestuje.“)

u konceptualizaciju emocija u engleskom kao entiteta koji nisu pasivni učesnici u situaciji.

- Pasivna konstrukcija

Pasivnom konstrukcijom događaj se profiliše iz statičke perspektive, odnosno profiliše se samo stanje koje je rezultat kauzativnog događaja. U pasivnoj konstrukciji mogu stajati voljni i agentivni glagoli, kada i voljnost i agentivnost shvatimo u najširem smislu, to jest subjekti ovih glagola moraju imati barem neke odlike agensa (cf. Rakić, 2007:105).

Kada je reč o emotivnim sadržajima, mogućnosti su dvostruke, što je i logično s obzirom na dvostruke mogućnosti pojavljivanja imenica koje označavaju emociju u tranzitivnoj konstrukciji: s jedne strane, kao subjekat pasivne konstrukcije može se naći emocija, kao u primerima

- (102) a. *Fear has been expressed that Jewry in Palestine will degenerate into a new form of ‘Chalukah’.* (OED)
b. *All his anger was put on poor me.* (OED)

Emocije se konceptualizuju kao predmeti odvojeni od doživljavača kojima on može da manipuliše po svojoj volji. One nemaju nikakvih protoagentivnih svojstava. Agens, koji nije realizovan u agentivnoj odredbi u primeru (102) je ljudsko biće, to jest prototipični agens, koji zbog toga i ne mora biti sintaksički realizovan u pasivnoj konstrukciji.

S druge strane, moguće su i pasivne konstrukcije u kojima je doživljavač realizovan kao subjekat:

- (103) a. *British policy toward Ireland has been paralysed by the fear that the Protestants of Ulster will play the Orange Card and fight to preserve their British tie.* (OED)
b. *The Scotch, appear to have been driven by a jovial desperation into the vivacities inspired by the sunshine of the south.* (OED)

U ovim primerima emocija se konceptualizuje kao da ima više svojstava proto-agensa, a doživljavač je zahvaćen radnjom. Ovakva situacija odstupa od tipične specifikacije za pasivnu konstrukciju, utoliko što je agens neživ. Zbog toga on mora obavezno biti realizovan u pasivnoj konstrukciji kao agentivna odredba. Naspram

(104) a. *She is driven by fear.* (Steen, 2007:203)

nemamo

b. **She is driven.*

a da nam u nedostatku bilo kakvog jezičkog ili izvanjezičkog konteksta značenja primera (104a) i (104b) budu ekvivalentna.

Stin ovakve primere navodi kao primere konceptualnog preslikavanja između domena emocija i domena društvenih sila, obraćajući pažnju na značenje glagola koji su upotrebljeni. Naspram primera (104a) imamo

(105) a. *Lazy friars are driven out of their cells as stagnate bodies that corrupt society.* (OED)

ali i

b. *It is driven by manual power, and is intended for cutting or ditching' the stone in the quarry.* (OED)

U primeru (105a) reč je o situaciji u kojoj je jedna društvena grupa nadmoćna nad drugom, dok se u primeru (105b) radi o čisto mehaničkoj situaciji snage i pokretanja. Stin postavlja pitanje koji od ova dva domena je zapravo ciljani domen kada je jedan od argumenata glagola *drive* imenica kojom se označava emocija. Sa sintaksičke tačke gledišta, ono što je značajno je da se emocija može konceptualizovati na način sličan bilo društveno nadređenom članu zajednice, bilo snazi. Upravo je taj značenjski element snage ono što omogućava emociji da se konceptualizuje kao agens sa glagolom *drive*. U zavisnosti od toga kakve argumente uz sebe vezuje, glagol *drive* se manje ili više udaljava od svog prototipičnog značenja.

- Ditranzivna konstrukcija

Ditranzitivna konstrukcija u jeziku odgovara shemi sa tri učesnika, u kojoj su prisutni subjekat, direktni i indirektni objekat.

(106) Two years ago many Liberals coquetted with Labourism, and *the result gave them a fright.* (OED)

Mogućnost pojavljivanja ovakve konstrukcije takođe počiva na ontološkoj konceptualnoj metafori, to jest konceptualizovanju apstraktnih pojmova kao konkretnih predmeta. To omogućava da se apstraktni pojam nađe u funkciji direktnog objekta, iako ovakav objekat umnogome odstupa od karakteristika prototipičnog pacijensa.

Centralno značenje ditranzitivne konstrukcije u engleskom Goldberg definiše ovako: “Ditransitive expressions in English typically imply that the agent argument acts to cause transfer of an object to a recipient” (Goldberg, 1995:32)²⁵³.

Kada se radi o ditranzitivnoj konstrukciji u kojoj je jedan argument imenica koja označava emociju, očigledno je da se radi o metaforičkom transferu između agensa i recipijenta, te da značenja ovih konkretnih primera odstupaju od centralnog značenja ditranzitivne konstrukcije. Drugim rečima, u ovakvim slučajevima po sredi je „metaforički transfer efekta“ (metaphorical transfer of effect) (Goldberg, 1995:145), što znači da argument u funkciji subjekta utiče na argument u funkciji nepravog objekta tako što ovaj drugi od njega „prima“ argument realizovan kao direktni objekat.

Skrenućemo pažnju da Dauti (Dowty, 1991:576) kaže da u ovakvim situacijama sa tri učesnika onaj učesnik koji ima više svojstava proto-pacijensa biva realizovan kao direktni objekat, dok preostali učesnik, koji ima manje ovakvih svojstava, zauzima preostalo mesto u ditranzitivnoj konstrukciji. Međutim, kada imamo slučaj u kome je jedan od učesnika emocija kodirana kao imenica, primećujemo da je situacija malo složenija. Naime, u situaciji o kojoj se može izvestiti rečenicom

(107) He gave me a fright.

²⁵³ „Ditranzitivni iskazi u engleskom tipično impliciraju da argument koji se odnosi na agensa deluje tako što uzrokuje transfer objekta recipijentu.“

argument realizovan u funkciji direktnog objekta veoma odstupa od proto-pacijensa, pre svega zato što ne postoji fizički u stvarnosti i ne trpi nikakvu promenu stanja. Promenu stanja zapravo trpi Meri, ali pošto je jedna od semantičkih specifikacija ditranzitivne konstrukcije da recipijent tipično jeste ljudsko biće (cf. Goldberg, 1995:146), ona se realizuje kao indirektni objekat. Nepotpuna kompatibilnost značenja same konstrukcije i značenja pojedinih argumenata koji ulaze u njen sastav razrešava se tako što značenje konstrukcije nadvladava značenje argumenata koji ulaze u njen sastav²⁵⁴.

U vezi sa predloškim frazama u kojima se javljaju imenice koje označavaju emocije, Raden i Dirven (Radden & Dirven, 2007:329–330) izdvajaju sledeće slučajeve kada se emocija kao podstrekač nekakve fiziološke promene²⁵⁵ u organizmu pojavljuje u predloškoj frazi koja nije obavezna u datom tipu konstrukcije²⁵⁶.

1. Intenzivne emocije izražavaju se predloškom frazom sa predlogom IN, koji evocira shemu sadržavanja, kao u primeru:

(108) a. To recoil *in fear or disgust* (OED)²⁵⁷

b. Brzant was given his touchdown too – and a penalty against the Ducks for spiking the ball *in anger* when he thought at first he had been denied. (OED)

Mentalna slika koja se ovde stvara je slika sadržatelja koji sputava ono što je sadržano, a kada ono iznutra nadvlada ono što ga sputava dolazi do burne reakcije. Ovo nadvladavanje konceptualizuje se kao kretanje. Po funkciji, ove fraze se mogu shvatiti i kao odredbe za način i odredbe za uzrok, što opet ide u prilog hipotezi da su gramatičke kategorije kontinuumi, a ne odelite celine. Međutim, element burne i nekontrolisane reakcije nije neophodan uslov za ovakvu realizaciju, što se vidi iz primera

c. It is for the guilty to live *in fear*. (OED)

²⁵⁴ Detaljnije o ovome cf. Goldberg, 1995:33–34; Radden & Dirven, 2007:297.

²⁵⁵ O fiziološkim reakcijama koje se realizuju u engleskom jeziku cf. poglavlje 8.

²⁵⁶ U vezi sa predloškim frazama izuzetno bi interesantna bila kontrastivna analiza sa srpskim, ali ona bi prevazišla okvire ovog rada. U vezi sa uzročnim značenjima nekih lokativnih predloških fraza u srpskom cf. Klikovac, 2004:221–238.

²⁵⁷ Objasnjenje za leksemu WINCH

Iz ovakve jezičke realizacije postaje očigledno da se emocije u anglo-kulturi mogu konceptualizovati kao da samostalno postoje u spoljašnjem svetu. U oba slučaja, i kada reakcije ima i kada reakcije nema, emocija se konceptualizuje kao uzrok. Postavlja se pitanje kako emocije shvaćene statično, kao lokacije i/ili sadržatelji dobijaju ovo uzročno značenje. Raden (Radden, 1998:276) ovu situaciju dovodi u vezu sa opštijim konceptulnim metonimijama KRETANJE ZA RADNJU (MOTION STANDS FOR ACTION) i NEMOGUĆNOST KRETANJA ZA NEMOGUĆNOST DELOVANJA (INABILITY TO MOVE STANDS FOR INABILITY TO ACT). Shema sadržavanja odgovara situaciji u kojoj se doživljavaju snažne emocije, pa se situacija konceptualizuje na isti način kao zatvorenost u sadržatelju. Nemogućnost kretanja u sadržatelju konceptualizuje se kao nemogućnost delovanja usled snažnih emocija. Burne reakcije koje se usled ovakvog stanja događaju samo su naknadne implikacije koje logično slede iz situacije zatvorenosti ne bi li se iz ove situacije doživljavač oslobodio.

2. Predloškom frazom sa predlogom WITH jezički se relizuju emocije koje prate tipične fiziološke reakcije.

Ovakve fraze mogu se shvatiti kao priloške odredbe za društvo koje odstupaju od prototipičnih. Ono što ovakve fraze karakteriše je to da se izazivajuća emocija i reakcija posmatraju kao istovremene. Veza između njih je indeksička, a između efekta koji emocija proizvodi i same emocije postoji metonimijski odnos DEO ZA CELINU (cf. Dirven, 1997:59). Kako se u svakoj jezičko-kulturnoj zajednici samo izvestan broj fizioloških reakcija profiliše kao značajan za pojedninačnu emociju, i ovaj broj mogućih jezičkih kombinacija je ograničen. Navešćemo ovde karakteristične reakcije, zajedničke za veći broj emocija²⁵⁸:

- (109) a. *Tom's face was red with delight*, as his sister's had been with anger. (OED)
- b. I swore to her that were she *red with guilt*, I would exchange my unblenched state with hers. (OED)
- c. *Red with shame or indignation* (OED)²⁵⁹

²⁵⁸ O karakterističnim reakcijama za ispitivane emocije biće reči u 8. poglavlju.

²⁵⁹ Objašnjenje za leksemu SCARLET

- d. A marble palace that would make all Shoddydom *red with envy*. (OED)
- e. The sword of justice *red with unrepenting wrath*. (OED)
- (110) a. His face became *pale with conscious guilt*. (OED)
- b. Catherine was *pale with heart-sickness and dismay*. (OED)
- c. To make *pale with fear*, to dismay (OED)²⁶⁰
- (111) a. ‘Now, marm’, he said, in a voice which *trembled with repressed rage*. (OED)
- b. Patrick *trembles with fear and relief* when he thinks of Mr. Fergusson who first put him on a charge. (OED)
- c. *To tremble with excitement*; to be excited with hope, apprehension, or pleasure, etc. (OED)²⁶¹
- d. *To tremble with fear or agitation*; also simply, To shake, be agitated (OED)²⁶²

Ono što se iz ovog pregleda, koji nikako ne treba smatrati iscrpnim i kompletnim, vidi jeste da se jedna reakcija vezuje sa ograničenim brojem emocija, odnosno u jeziku sa oznakom za određenu reakciju kolociraju samo pojedine lekseme kojima se označavaju emocije. Takođe se na osnovu ovih primera može videti da se ponekad različite emocije povezuju sa istim fiziološkim odgovorom, o čemu je već ranije bilo reči.

Ono što se ne opaža kao istovremeno i međusobno zavisno ne može se ovako izraziti:

- (112) ?*He smashed the computer with anger*. (cf. Radden & Dirven, 2007:330)

Raden (Radden, 1998:281) kaže da je predložka fraza sa WITH moguća samo sa sledećim reakcijama:

²⁶⁰ Objašnjenje za leksemu APPALE

²⁶¹ Objašnjenje za leksemu FLUTTER

²⁶² Objašnjenje za leksemu TREPIDATE

- Psihološka i fiziološka stanja: *be mad with rage; be stiff with anger*
- Nenamerni fiziološki procesi koje je nemoguće kontrolisati: *quiver with fright*
- Nenamerne i nekontrolisane vokalne reakcije: *cry with frustration*

Raden dalje kaže da se ovako konceptualizovane „prateće“ (concomitant) emocije takođe konceptualizuju kao negativne, mada manje negativne nego kada se emocije konceptualizuju kao sadržatelji. Ali, kao što smo videli u primerima (124)–(127), kao prateće emocije pojavljuju se i one koje se u anglo-kulturi procenjuju kao pozitivne – *red with delight*, na primer. Postavlja se pitanje zašto je to tako.

Odgovor se naslućuje iz prirode reakcija na prateće emocije: one su nenamerne i nemoguće ih je kontrolisati. Kako se u anglo-kulturi kao vrednosti favorizuju razum i kontrola, logično je da sve ono što je sa tim u suprotnosti bude konceptualizovano kao negativno. Tako i nekontrolisane reakcije na snažne pozitivne emocije bivaju konceptualizivane isto kao i reakcije na one negativne²⁶³. Iz toga izvlačimo zaključak da je intenzitet emocija istaknutiji kriterijum za konceptualizaciju emocija od njihove dimenzije prijatno/neprijatno.

3. Rekli smo već da se emocije mogu konceptualizovati i tako kao da su pod delimičnom čovekovom kontrolom i kao da čovek može bar delimično voljno i svesno upravljati svojim reakcijama. Emocija se tako konceptualizuje kao motiv. Jezički ovakva situacija se realizuje predloškom frazom sa OUT OF, koja ima funkciju odredbe za uzrok, a koja evocira mentalnu sliku izlaženja ili isplivavanja. Pogledaćemo sledeći primer:

- (113) a. They did this mostly, sources say, *out of fear* of the alternative – a mass fire sale of the EPIC properties. (OED)
- b. We cannot allow ourselves, *out of affection* for a great man [sc. Lutyens] and out of admiration for his highly personal style, to be saddled with a Wrenaissance London as a monument to a period which the first world war brought to a murderous close. (OED)

²⁶³ Dirven (Dirven, 1997:60) čak kaže da su fiziološke reakcije na ove emocije smatraju neprijatnim i negativnim.

Ono što se ovde da primetiti je da se celokupna situacija konceptualizuje tako da doživljavač prvo promišlja stanje u kome se nalazi, a onda kontrolisano donosi odluku o tome kako će reagovati. Ono što još ide u prilog ovakvom objašnjenju je i to da se u ovim frazama pojavljuju imenice koje označavaju emocije koje nisu izuzetno snažne i burne, ili koje se ne pojavljuju iznenada. Pretraživanjem OED-a nismo uspeli da pronađemo nijedan primer u kome se pojavljuju imenice emocije koje se teško mogu kontrolisati: **out of passion/joy/surprise*²⁶⁴.

Ovakva jezička realizacija počiva na sledećoj konceptualizaciji: emotivno stanje doživljavača konceptualizuje se kao sadržatelj iz koga izranja određena reakcija. Na taj način reakcija se konceptualizuje kao izlaženje iz sadržatelja, što doživljavaču omogućava da povрати kontrolu nad sobom. Dirven (Dirven, 1997:62) kaže da se značenje slobodnog, neometanog izlaska koje je kodirano složenim predlogom *out of* metaforički proširuje na pojam slobodne motivacije i kontrolisanog delovanja. Štaviše, mentalna slika sadržatelja, odnosno njegove dubine, implicira racionalne korene motivacije za radnju. Emocija je konceptualizovana i kao kontrolisano ishodište radnje i kao njeno racionalno objašnjenje. (Radden, 1998:288; Dirven, 1997:61).

4. Četvrtu mogućnost predstavlja predloška fraza sa FOR, koja situaciju konceptualizuje tako da se fokus u potpunosti prebacuje na uzročno-posledični odnos. Raden i Dirven (Radden & Dirven, 2007:330) kažu da de u ovoj frazi pojavljuju pozitivne emocije ili hipotetičke situacije, kao u primeru

(114) a. Our men raised a shout *for joy*. (OED)

b. Take your guns too, *for fear of* accident. (OED)

Oni kažu da je orijentacioni predlog FOR blisko povezan sa konceptom razloga (reason), koji on definiše kao stvarno ili hipotetičko stanje stvari koje se smatra objašnjenjem za neku situaciju, bilo na osnovu percepcije, bilo na osnovu normi koje važe u jednoj kulturi (Radden & Dirven, 2007:330). Upotreba predloga FOR može se objasniti temporalnim odnosom između javljanja emocije i date reakcije: identifikovanje emocije prethodi reakciji.

²⁶⁴ Cf. i Rakić, 2014b:71, f.8.

Raden (Radden, 1998:283–284) kaže da se ovakvi izrazi oslanjaju na prostornu shematizovanu sliku odnosa napred–nazad, gde se reakcija konceptualizuje kao da je napred, a emocija kao da je nazad. Ovakva konceptualizacija posledica je upotrebe predloga FOR, koji je dijahronijski imao spacijalno značenje u smislu „napred“²⁶⁵. Emocija se konceptualizuje kao da iz pozadine upravlja reakcijom koja se nalazi u prvom planu, a na kojoj je i fokus celog iskaza.

Razlog zašto se samo pozitivne emocije i hipotetičke situacije konceptualizuju kao uzroci Raden vidi u činjenici da su reakcije na pozitivne emocije manje specifikovane i da se mogu izraziti na različite načine, što same emocije više čini razlozima određenog ponašanja nego neposrednim uzrocima (ibid., 286). Takav status hipotetičkim situacijama daje upravo njihova kontrafaktivnost. Ovo još jednom ide u prilog našoj hipotezi da se pripadnici anglo-kulture u konceptualizaciji emocija pretežno fokusiraju na mogućnost njihovog kontrolisanja.

Pritom skrećemo pažnju još jednom da govornici engleskog jezika nisu nužno svesni ovih podležnih konceptualizacija, niti primer tipa

(115) *Sen Tensing, the sherpa bearer, shuddered in fright.* (OED)

nužno kod njih evocira sliku sadržatelja. Ono što se ovim, pak tvrdi, je da su u jednom trenutku u uporednom razvoju jezika i kulture govornici engleskog počeli na isti način da govore o snažnim emocijama kao o sadržavanju, usled nekih sličnosti između ovih situacija, a koje su se u sklopu ukupnih kulturnih osobenosti osetile kao relevantne (cf. Radden, 1998:274).

Ono što iz gorenavedenih primera predloških fraza sa imenicom koja označava emociju sledi je da u engleskom jeziku postoji konceptualna metonimija EMOCIONALNO STANJE ZA UZROK TOG STANJA (AN EMOTIONAL STATE STANDS FOR THE CAUSE ORIGINATING FROM THAT STATE) (ibid., 277).

U skladu sa opštijom konceptualnom metaforom prisutnom u engleskom jeziku STANJA SU LOKACIJE (STATES ARE LOCATIONS), emocije se konceptualizuju i jezički

²⁶⁵ Cf. OED

realizuju kao lokacije, te je moguće izdvojiti i predloške fraze sa više ili manje lokativnim značenjem²⁶⁶, o čemu će biti reči u poglavlju koje sledi.

²⁶⁶ Primitićemo takođe da u prilog konceptualizaciji emocija kao lokacije ne ide samo upotreba tipično lokativnih predloga, već i glagoli kretanja, kao što su *drive*, *send*, *push* i tako dalje (cf. Kövecses, 2000:53):

- *The justice of the reproaches drove Anteus into despair.* (OED)

5 Emocije i kretanje

Rekli smo već da engleski pojam *emotion* reflektuje model stvarnosti baziran na modernim psihološkim stanovištima i da je kao takav ušao u naučnu terminologiju iz kolokvijalnog engleskog u kojem je i pre toga bio upotrebljavan u različitim značenjima povezanim sa njegovim latinskim korenom *MOVERE*, što znači pomeriti. Veza između osećanja i kretanja prisutna je i u savremenom, nenaučnom engleskom, o čemu svedoče izrazi poput *move to tears*, *fly into a rage*, ili *fears rose*, na primer.

Paralele koje postoje između kretanja i emocija takođe se vide u istorijskom pregledu značenja lekseme *emotional* u OED-u.

Prvo značenje koje OED navodi je “*A moving out, migration, transference from one place to another*”, a prvi primer datiran je 1603. godine:

(116) The divers *emotions* of that people [the Turks]. (OED)

Pojam kretanja u fizičkom smislu očuvan je i u drugom značenju, “*A moving, stirring, agitation, perturbation (in physical sense)*”. Najraniji primer je iz 1692:

(117) When exercise has left any *Emotion* in his blood or pulse. (OED)

Prvi primer u kome je ova leksema upotrebljena u prenesenom značenju potiče iz 1579, a značenje je definisano kao “*A political or social agitation; a tumult, popular disturbance*”:

(118) There were great stirres and *emocions* in Lombardye. (OED)

Figurativno značenje definisano kao “*Any agitation or disturbance of mind, feeling, passion; any vehement or excited mental state*” pojavilo se 1660:

(119) The *emotions* of humanity...the meltings of a worthy disposition.
(OED)

Nije teško uočiti da među navedenim značenjima postoji polisemična veza, budući da se ona sva oslanjaju na kretanje, bilo u fizičkoj stvarnosti koja okružuje pojedinca, bilo u kretanjima unutar njegovog organizma, društvenim turbulencijama ili osećanjima izdvojenim iz drugih mentalnih pojava.

Može se postaviti pitanje zašto postoji asocijativna veza između emocija i kretanja. Kao i do sada, odgovor na ovo pitanje je dvojak: jedan deo odgovora leži u fiziologiji – simptomi i ekspresivno ponašanje prilikom doživljaja neke emocije neretko obuhvataju i različite pokrete, od objektivnih, poput promena izraza lica, preko ubrzanog rada srca, do čisto subjektivnih, kao što su osećanje napetosti ili stezanja u grudima, na primer. Drugi deo odgovora pruža kultura, koja iz mnoštva bioloških komponenti filtrira one koje su relevantne za funkcionisanje u jednoj zajednici i koje se potom preslikavaju u jeziku, o čemu je već bilo reči²⁶⁷.

U ovom odeljku pokazaćemo da se konceptualizacija emocija u engleskom delimično zasniva na metaforički shvaćenom kretanju. Naša analiza počiva na sintaksičkoj i semantičkoj analizi primera iz korpusa i kreće se u dva pravca: prvo ćemo razmotriti slučajeve u kojima je emocija konceptualizovana kao lokacija u odnosu na kretanje. Ona je tako konceptualizovana kao orijentir (landmark) za doživljavača, koji je konceptualizovan kao trajektor. Emocija može biti konceptualizovana kao odredište, polazište, lokacija kroz koju se prolazi, ili boravište. Sintaksički, ovo se realizuje putem različitih predloških fraza, koje, osim prostornog, dobijaju i uzročna značenja. Druga mogućnost je konceptualizacija emocija kao trajektora, odnosno entiteta u pokretu u spoljašnjem svetu ili unutar doživljavača. Da bismo to pokazali, analizirali smo glagole kretanja koji se pojavljuju uz imenice kojima se označavaju emocije, kao i tipove konstrukcija u kojima se pojavljuju.

²⁶⁷ Cf. str. 127–129

5.1 Emocije kao lokacije i doživljavač kao trajektor²⁶⁸

Istražujući emocije kao lokacije, u obzir smo uzeli nekoliko dimenzija: prvo, emocije kao stanja mogu se konceptualizovati kao lokacije. Dalje, ono što znamo iz svakodnevnog života je da tokom kretanja različite lokacije mogu imati različite uloge – mogu biti polazišta, odredišta ili međustanice. Takođe se na nekim lokacijama može boraviti neko vreme. Sledeća dimenzija je jezička realizacija, to jest jezička sredstva kojima se izražava kretanje u odnosu na lokaciju, odnosno predloške fraze. Konačno, pošto je reč o metaforički shvaćenom kretanju, metaforičkim lokacijama i metaforičkom trajektoru, u obzir smo uzeli i pomeranja značenja lokativnih fraza i osobenosti vezane za svaku ispitivanu emociju.

Govoreći o opštim preslikavanjima prilikom metaforičkog razumevanja strukture događaja u engleskom, Lejkof (Lakoff, 2007:283 et passim) kaže da stanja mogu da budu konceptualizovana kao lokacije, to jest ograničene oblasti u prostoru. To se vidi u primeru

(120) *It was my habit to leave Dr Brew in a state of deep depression, wondering why I was actually paying him in return for such misery.*
(CC)

U kombinaciji sa još jednim preslikavanjem, POSTOJANJE JE PRISUSTVO (EXISTENCE IS PRESENCE) (Lakoff, 1990:397) primenjenim na domen emocija, emocija postaje omeđeni prostor koji dospeva u fokus kada se doživljavač nađe u njemu.

Baveći se glagolima promene lokacije, Ašer i Laskarides (Asher & Lascarides, 1995b)²⁶⁹ uzimaju primer francuskog glagola *entrer* (ući) i kažu da argument kojim se kodira lokacija ne mora biti entitet u fizičkom smislu, ali da mora imati takvu ekstenziju da se može zamisliti njegova unutrašnjost. Iako se oni posebno ne bave primerima kojima se označavaju emocije, pojavljivanje imenica kojima se one označavaju govori o

²⁶⁸ Delovi odeljaka 5.1 i 5.2 koji se odnose na strah poslužili su kao osnova za Rakić, 2014b.

²⁶⁹ Korišćena je elektronska verzija članka bez paginacije.

tome da se emocije mogu konceptualizovati kao lokacije, pri čemu i glagoli dobijaju svoje metaforičko značenje.

Najopštije gledano, lokacije se u engleskom sintaksički realizuju predloškim frazama. Upotrebljene u konstrukciji kojom se označava emotivni sadržaj, lokativna predloška fraza utiče na značenje glagola kretanja koji je upotrebljen tako što njegovo značenje postaje više metaforičko. U tom smislu je prisustvo lokativne predloške fraze neophodno u konstrukciji, što postaje očigledno ako se uporede iskazi (121a) i (121b):

(121) a. She flew into a rage.

b. She flew.

Rekli smo već da se emocije, poput drugih apstraktnih pojmova, mogu konceptualizovati kao lokacije, što znači da je u njih moguće ući, u njima boraviti, kroz njih proći i iz njih izaći. Doživljavač može da se konceptualizuje kao da se sam kreće u pravcu emocije, ili da je to kretanje uzrokovano nekim spoljašnjim faktorom.

5.1.1 EMOCIJE SU ODREDIŠTE

5.1.1.1 Predloške fraze

Sledi kratak pregled predloga koji su upravne reči u predloškim frazama povezanim sa kretanjem pronađenim u korpusu. Pošto kretanje u domenu emocija i ne može biti shvaćeno nikako drugačije nego metaforički, ne čudi što mnoge od njih razvijaju i dodatno, uzročno značenje.

- TO

Perez Rul (Pérez Rull, 2001:354) kaže da je TO sintaksički marker koji označava odredište kretanja u pravcu emocionalnog stanja. Mi smatramo da je bolje emocionalno stanje konceptualizovati kao oblast nego tačku u prostoru, pošto je imenica kojom se označava emocija obično kodirana kao nebrojiva, što je čini bliskom gradivnoj imenici, koja nema jasne i odelite granice:

(122) Easily *moved to anger*; apt to take offence on slight cause [...] (OED)²⁷⁰

▪ INTO

Ovaj predlog se koristi kada se izražava kretanje prema emocionalnom stanju kada ono postaje ujedno i cilj kretanja i sadržatelj za doživljavača (Pérez Rull, 2001:355)

(123) Maria, who was also in a state of anti-climax at the end of her research, *fell into depression*. (CC)

5.1.1.2 Bes kao odredište

Bes se može konceptualizovati kao odredište na koje doživljavač može, ali ne mora da stigne:

- (124) a. Good intentions nevertheless *led to resentment* in the maintained sector. (CCB)
- b. *Goaded to fury* by Labour's Frank Dobson, a genuine rotty, Hunt launched into the familiar litany about falling inflation and unemployment statistics. (CCB)

Dalje, situacija se može konceptualizovati kao „samohodno“ kretanje (self-propelled motion). Sredina kroz koju se subjekat kreće je vazduh (*fly*; *drift*), kao u primeru (125):

- (125) a. AN ELITE police marksman who is a gun-guard to the Queen regularly beat his girlfriend black and blue as *he flew into uncontrollable drunken rages*. (CC)
- b. For a few moments *Jason had drifted off into a fog of resentment* at the way things were going. (CCB)

Takođe, situacija se može konceptualizovati kao da je reč o podstaknutom (caused) kretanju:

²⁷⁰ Definicija za TOUCHY

(126) But I suspect that *this will not vastly surprise Thomas nor send him into storms of resentment at Anglo insularity.* (CCB)

Kada je o podstaknutom kretanju reč, možemo imati i refleksivno upotrebljen glagol, što znači da su subjekat i objekat isti. Iako oni to u stvarnosti i jesu, u skladu sa metaforom o podeljenoj osobi moguće je „razdvojiti“ doživljavača i situaciju konceptualizovati na isti način kao da postoji spoljašnji uzročnik kretanja:

(127) a. Damp patches appeared under the armpits of her flowered house-dress as *she drove herself to new heights of fury.* (CCB)
b. By this time *I had worked myself up into such a fury* that I was determined not to let the matter drop. (CC)

Kada se situacija konceptualizuje kao podstaknuto kretanje, doživljavač „završava“ u određenom emotivnom stanju pod prinudom, što važi i za primere sa refleksivno upotrebljenim glagolima. Ovaj element prinude očigledan je kada se uporede primeri (125) i (127).

Interesantan je i primer

(128) *To Downing Street's irritation,* Mr Clinton continued to spin the same mixed message on his trip to Europe; he condemned the "evil" of the Milosevic regime, but commended the Serb leader for freeing the American captives. (CC)

u kojem je predložka fraza dobila i rezultativno, posledično značenje. U skladu sa konceptualnom metaforom da je svrsishodna radnja samohodno kretanje prema odredištu (Lakoff, 2007:291), rezultirajuće stanje korespondira sa odredištem.

5.1.1.3 Tuga kao odredište

Tuga se takođe može konceptualizovati kao odredište do kojeg doživljavač može, ali ne mora da stigne:

(129) The second view is skeptical and ironic: *a dead tree falling over, a rainstorm, a taxi ride may lead to happiness. Or misery.* (CCB)

Na osnovu primera, situacija se konceptualizuje kao inherentno usmereno kretanje (Inherently Directed Motion) (cf. Levin, 1993:263 et passim), i to nastalo usled delovanja gravitacije ili neke druge sile. Kretanje je usmereno naniže, o čemu svedoče upotrebljeni glagoli *plunge*, *fall*, *sink* i *descend*, kao i pridevi *deep* i *bottomless*, kao modifikatori imenice koja označava emotivno stanje:

- (130) a. It's crucial to know that you're not alone, that *thousands of women before you have plunged into that seemingly bottomless pit of grief and despair*, and they have climbed up again, often to better, more fulfilling lives than they had ever imagined possible. (CC)
- b. *Maria*, who was also in a state of anti-climax at the end of her research, *fell into depression*. Part of her struggle was confusion about her own sexuality. (CC)
- c. Even when her husband was alive, *she'd sometimes sink into depression*. (CC)
- d. When his marriage broke up, the pattern of his life was thrown into confusion and *he descended into severe depression*. He felt isolated and alone – and he was. (CCB)

Situacije se konceptualizuju ambivalentno između inherentnog i slučajnog kretanje naniže, s tim što je u primeru (131) moguće samo slučajno čitanje:

- (131) The final Test match was occupying most of my attention but it was obvious to me that *Kath was fighting hard to avoid slipping into a state of depression* about the whole affair, and no matter how much I or others attempted to reassure her, she clearly felt under enormous pressure. (CC)

Situacija se može konceptualizovati i kao podstaknuto kretanje:

- (132) But I have to admit that *reading some of the highly technical articles in this magazine* gives me a headache and *sends me into a deep depression*. (CC)

Ovaj primer je istovremeno i instanca metafore o podeljenoj osobi, budući da je uzrok doživljavačevog metaforičkog kretanja neka njegova aktivnost, ali se ona konceptualizuje kao odvojen entitet. Još očigledniji primer ove metafore je primer (133), u kojem u prvi plan izbija antagonizam između „delova“ osobe.

(133) *Don't let yourself sink into self-pity that can lead to serious depression.* (CC)

Skrenućemo pažnju i na to da ako je specifikovana sredina kroz koju se kretanje odvija, reč je o vodi, što se vidi iz upotrebljenih glagola *sink* i *plunge*.

5.1.1.4 Sreća kao odredište

Sreća se konceptualizuje kao cilj do kojeg je moguće doći:

(134) *The second view is skeptical and ironic: a dead tree falling over, a rainstorm, a taxi ride may lead to happiness. Or misery.* (CCB)

Sredina, ako je realizovana, je zemlja, o čemu svedoče imenice *path*, *step*, *route* i *way*. Kretanje se konceptualizuje kao moguće, ali ne obavezno i već završeno.

- (135) a. *Our state has a duty to help all nationalities within the country to take this path step by step to happiness.* (CCB)
b. *the route to happiness* (MED)
c. *Wouldn't it be more productive to start looking for more constructive ways to happiness - who has this amazing life with just one person?* (CC)

Samohodno kretanje je usmereno nagore, što se vidi iz primera (136) i upotrebe glagola *ascend* ili prideva *high* kao modifikatora imenice kojom se označava emocija:

- (136) a. *Prince Be - the Barry White of unrequited love - billowing forth gusts of exquisite purple air as the song ascends to an impossibly lofty plateau of bliss.* (CC)
b. 'By the time I was 16, I wanted human corpses.' *The narrator of the title story We So Seldom Look on Love* (Flamingo, * 5.99)

is a necrophiliac, compulsively drawn to the 'high, high rapture' of communing with the recently dead. (CC)

Primer (136b) dozvoljava i čitanje kao da je reč o samohodnom kretanju, ali i o podstaknutom kretanju, odnosno kretanju pod prinudom emocije.

Osim predloškom frazom sa TO ili INTO, sreća kao odredište pojavljuje se kao dopuna frazalnog glagolu *to head for*:

(137) *When the tootling intro to 'Long May You Run' starts up, the crowd cheers, and Neil begins to steer you back through happy far-off times - through old record collections and remembered friends-you know you're headed for a fresh serving of bliss. (CC)*

Sreća se kao odredište podstaknutog kretanja javlja sa imenicom *rapture*, koja označava izuzetno snažnu emociju te se situacija konceptualizuje kao da je kretanje nastupilo usled prinude:

(138) *This compilation is faultless in every way, with great liner notes, fine archive photographs and 28 Louvin nuggets guaranteed to send Southern Country roots fanatics into raptures. (CC)*

Rezultativno značenje takođe je moguće:

(139) *To my joy, the meeting was cancelled. (MED)*

5.1.1.5 Strah je odredište

Strah se može konceptualizovati kao odredište do kojeg doživljavač može, ali ne mora da dođe:

(140) *But that just leads to a crippling paranoia, a truly debilitating fear which is the greatest threat of all. (CC)*

Kada se strah konceptualizuje kao odredište do kojeg doživljavač stiže, to je najčešće sa imenicom *panic*, što je logično, budući da ona označava jak, iznenadan

strah. Glagoli upotrebljeni uz ovu imenicu otkrivaju različite mogućnosti konceptualizacije:

U primeru (141) glagolom *throw* označava se događaj podstaknutog kretanja:

- (141) Now, far be it from me to suggest a strategy for winning this kind of man (I can assure you you don't want him), but such a simple push-pull dynamic is operating here that merely reversing it, and acting even more like a Visitor than he does, dissolves the whole structure and *throws him into a total panic*. (CC)

Podstaknuto kretanje sa elementom iznenađenja, što u prvi plan stavlja nemogućnost doživljavača da kontroliše situaciju, vidi se u primeru (142) sa glagolom *hurl*:

- (142) Elsewhere, the awful spectre of an unfettered Neil Kinnock running the country *hurled the City into major panic*. (CCB)

Element iznenađenja prisutan je i sa prelazno upotrebljenim glagolom *startle* i rezultativnom frazom, kao u primeru (143):

- (143) Though winded, *the impact seemed to startle him into a state of panic*. (LDOCE)

Nemogućnost doživljavača da kontroliše situaciju je u fokusu i sa glagolima *fall* i *lapse*, kao u sledećim primerima:

- (144) a. *Every widow, no matter what her assets, falls into a panic* over her financial future, and you're not going to sleep well until you've done some financial planning and know where you stand. (CC)
b. *The cold, stark questioning lapsed into undisguised panic* as she repeated the question a second and a third time, fuelled by my silence. (CCB)

U samim ovim glagolima inkorporirano je značenje usmerenosti ka dole, što je u skladu sa konceptualnom metaforom RACIONALNO JE GORE – EMOCIONALNO JE DOLE.

Nešto neutralnije po pitanju doživljavačeve slobodne volje su konceptualizacije sa glagolima *go* i *get*:

- (145) a. Freeman asked. 'Let's say the President does nothing about the Russians until well after the shooting starts, but then *the country and the allies go into a panic* when the Red Army starts rolling across the Ukraine, and the President finally decides he better do something. (CCB)
- b. The process of learning good eating habits takes many years, so *don't feel in any rush or get into a panic* about a child who is fussy with food. (CC)

Zanimljivo je i to da se situacija može konceptualizovati kao da se doživljavač svesno i voljno kreće prema emotivnom stanju, o čemu svedoči upotrebljeni glagol *steer*:

- (146) Before John could invent words of comfort, *she steered abruptly into the true heart of her panic*. (CCB)

Konačno, situacija se može konceptualizovati tako kao da doživljavač sam sebe dovodi u određeno emocionalno stanje sopstvenim delovanjem, u kom slučaju je konstrukcija refleksivna i rezultativna:

- (147) a. *Chronic blushers talk themselves into a panic*. You have to try and talk yourself through situations, recognise the negative, and deal with it. (CCB)
- b. *He was slowly working himself into a panic*. (MED)

Rezultativno značenje predloške fraze takođe je moguće:

- (148) a. They rejected the Chinese proposal, and *to their terror and consternation the monastery was bombed by Chinese jets*. (CCB)
- b. Suddenly *to Jane's horror he twisted the wheel sharply* and ran the car at an apparently solid wall of undergrowth. (CC)

5.1.2 EMOCIJE SU BORAVIŠTE

5.1.2.1 Predložke fraze

- IN

Sa ovim predlogom emocionalno stanje konceptualizuje se kao da okružuje doživljavača i ograničava njegovo delovanje. Ono se konceptualizuje i kao lokacija i kao sadržatelj²⁷¹, to jest kao da se emocionalno stanje prostire i sadržava doživljavača. Rekli smo već da mentalna slika koju ovakva predložka fraza podrazumeva jeste da je doživljavač sputan.

(149) They believe they are the best in the world: but they *live in terror of* getting left behind. (CCB)

Predložke fraze sa IN neretko dobijaju i uzročno značenje, što je sledeći korak u metaforizaciji, a često granica između ova dva čitanja nije jasna. Do pomeranja značenja u pravcu uzročnog dolazi pošto doživljavač teži da se oslobodi iz sadržatelja u kome je zatvoren.

(150) *The words were spoken more in sadness than in anger.* (MED)

- OUTSIDE

Da se emocije konceptualizuju kao trodimenzionalni sadržatelji vidi se i iz toga što se mogu pojavljivati u predložkoj frazi sa predlogom OUTSIDE, koji označava da se doživljavač nailazi izvan metaforički shvaćenih granica koje ograničavaju prostiranje izvesne emocije. Ovo takođe ide u prilog našem stanovištu da se emocije konceptualizuju kao oblasti, a ne punktovi:

(151) *Outside the climate of mutual love, Beowulf would be little more than the monster-queller and marvelous swimmer of folk-tale.* (OED)²⁷²

²⁷¹ Detaljnije o shemi sadržavanja cf. poglavlje 6.

²⁷² U ovom primeru prisutna je i metafora LJUBAV JE ATMOSFERSKA POJAVA

- AMID

Ovim predlogom označava se položaj referenta u središtu neke lokacije, koje je u ovom slučaju metaforička.

(152) *Amid the horrors of the limb'strewn field.* (OED)

- BETWEEN, NEAR, IN THE MIDDLE/MIDST OF

Sa imenicama koje označavaju emocije javljaju se i predlozi koji tipično označavaju lokalizaciju u fizičkom ili metaforički shvaćenom prostoru, što doprinosi konceptualizaciji emocija kao oblasti:

(153) a. *Thus between hope and fear, suspicions, angers we bangle away our best days.* (OED)

b. *If you knew it, you are peculiarly situated: very near happiness; yes; within reach of it.* (OED)

5.1.2.2 Bes kao boravište

Bes se može konceptualizovati kao boravište u kome se doživljavač nalazi. Izrazitije lokativno značenje predloške fraze prisutno je u sledećim primerima:

(154) a. *I was in a blind rage, and if anyone had got in my way at that particular moment I dread to think what would have happened* (CC)

b. *He stared in cold, helpless fury at the phone.* (CC)

Zapazili smo da smo u korpusu pronašli samo primere sa imenicama koje označavaju snažnu emociju besa, što je u skladu sa tvrdnjom Radena i Dirvena da se sa IN pojavljuju samo intenzivne emocije (cf. Radden & Dirven, 2007:329).

Izrazitije uzročno značenje predloške fraze vidi se u onim primerima kojima se označava situacija u kojoj je doživljavač koji se nalazi u određenom emotivnom stanju delovao na određeni način, te se njegovo delovanje shvata kao pokušaj oslobađanja iz emocionalnog sadržatelja koji ga sputava:

- (155) a. When Celtic, after 26 minutes, yelled for a penalty as the arm of a pursuing Jim Lauchlan brushed into the back of Burchill, *they did so in curiosity rather than righteous indignation.* (CC)
- b. *In anger he said, "We have fallen back several hundred years to the time when people were thrown in jails just for being uncouth, unkempt, crazy or just poor."* (CC)
- c. 'Nonsense,' snapped Honoria, *wriggling her bottom on the chair in annoyance.* (CCB)
- d. 'Blind him! Tear out his tongue! Silence him before he utters a word!' *the angel snarled in rage at the swarm of demons that rose into the air.* (CCB)
- e. When the people realized their humiliation, *they exploded in anger.* (CCB)

Primer (155e) ilustruje burnu reakciju do koje dolazi, a koja se ogleda u kretanju naviše, što odgovara konceptualizaciji besa kao tečnosti pod pritiskom u sadržatelju.

Dalje, sa predloškom frazom sa IN sa uzročnim značenjem često se označavaju situacije koje su tipične fiziološke reakcije prilikom doživljaja besa, u kom slučaju je reakcija doživljavača nevoljna:

- (156) a. That *frail mitt, in recent days, is rumoured to have been balled in irritation* at the antics of the young Mr Gross. (CC)
- b. 'In New York as far as I know.' *Dennison's eyes narrowed fractionally in anger,* then he smiled fleetingly before getting to his feet and crossing to the door. (CC)
- c. *Ruiz screamed in fury,* but when he tried to step forward his path was quickly barred by the two guards on either side of him. (CC)
- d. *A face, sharp features puckered in annoyance, suddenly appeared.* (CC)

Da se emocija kao lokacija, odnosno sadržatelj, može konceptualizovati kao da osim doživljavača sadrži i druga nematerijalna svojstva koja su konceptualizovana kao predmeti, vidi se iz primera

(157) They sat facing each other with gazes locked, *two pale, weary, frightened people seeking strength in anger*. (CC)

što je u skladu sa metaforom da emocija može biti čista supstanca ili komponenta u smeši²⁷³.

5.1.2.3 Tuga kao boravište

Tuga kao boravište može se konceptualizovati kao vodena sredina, što se vidi iz primera

- (158) a. *But I wanted only to wallow in my own grief*. (CC)
b. She thought that if she found out what she didn't want to know, *she would drown in grief* (and she wrote a song). (CC)
c. That night we retired to our muddy billets. I did not sleep well, Father, but not through apprehension, or rather *I felt sunk in depression*, I have to report, following the deaths of so many good fellows – and now of Raglan himself – to such little effect. (CCB)

Međutim, moguća je i konceptualizacija bez preciziranja agregatnog stanja sadržatelja:

- (159) a. Thanks to people like you, I was able to be there for Health, and even for *my friend in his grief*. (CC)
b. *Those in need are thoroughly able to maintain their own sense of dignity in their humor, joy, sorrow, and pain*. (CC)

Sa predlogom IN kodira se i situacija metaforičkog kretanja u kojoj je emotivno stanje odredište, ali je fokus na statičkoj situaciji koja profiliše stanje nastalo nakon završetka kretanja:

- (160) *TIM HENMAN'S season ended in misery* as he crashed out of the Stockholm Open. (CC)

Fokus na doživljavaču koji se nalazi u sadržatelju i koji je sputan vidi se u primerima sa složenim predlogom IN THE MIDST OF:

²⁷³ Cf. odeljak 7.2.6

- (161) a. I felt that *I oughtn't to have had pleasure in the midst of grief* and pain, that I didn't deserve it. (CC)
- b. Life is full of so much noise, confusion, tension, cruelty, and pain – especially now *in the midst of your unhappiness* - that it's difficult to remember that it's also very beautiful and precious. (CC)

Takođe, tuga se konceptualizuje kao ograničena oblast ili sadržatelj izvan kojeg postoje drugi metaforički prostori:

- (162) I will not turn into a boring old lady with no interests and no life *outside her own unhappiness*. (CC)

Zapazili smo da se konceptualizacija tuge dovodi u vezu sa vremenskom dimenzijom, i to češće nego ostale prototipične emocije, o čemu će više reći biti kasnije²⁷⁴, a što se vidi i u konceptualizaciji tuge kao boravišta, pri čemu se ova metafora kombinuje sa metaforom VREME JE PROSTOR:

- (163) There is no greater sorrow, says Dante, than *to recall a time of happiness in misery*. (CC)

Tuga konceptulizovana kao boravište ređe se specifikuje u smeru uzroka potonjeg ponašanja:

- (164) a. With that glance *Diana and Raine were united in grief*, each with words of comfort for each other in their sorrow for the man they both loved so much. (CCB)
- b. That is the critical moment to open fire, if you have ammunition to use. *Often the technique is to do it more in sorrow than in anger*: in that way the witness has his pride let down lightly. (CC)
- c. Then I too joined the departing spectators. Up ahead of me I noticed for the first time another Anglo who had just turned away from our little gathering, his hands thrust in his pockets, *his head bowed in what I assumed was grief*. (CCB)

²⁷⁴ Cf. odeljak 5.4.2

5.1.2.4 Sreća kao boravište

Sreća se može konceptualizovati kao boravište, ali je broj primera iz korpusa znatno manji nego što je to slučaj sa drugim ispitivanim emocijama. Iako se mi u radu ne bavimo kvantitativnom analizom podataka, smatramo da je ovde važno skrenuti na to pažnju i svetlu onoga što smo rekli o vrednostima anglo-kulture. Naime, kako kulturni scenariji diktiraju izbegavanje svake nelagodnosti i promociju prijatnosti u komunikaciji, oni nisu kompatibilni sa značenjem sputavanja koje predložka fraza ima – doživljavač, naime, *teži* da se u ovom stanju nađe. Smatramo da iz tog razloga ima i manje primera sa specifikacijom značenja predloških fraza u pravcu uzroka.

Sreća kao boravište ili sadržatelj pretežno je neutralna po pitanju agregatnog stanja, mada smo pronašli i primer u kome je ona vodena sredina (165b):

- (165) a. *All shall live in happiness* and share the blessing of happiness for ten thousand years. (CCB)
b. I left him, *sunk in bliss*, and busied myself in the kitchen. (LDOCE)

Sa uzročnim značenjem se u ovoj predloškoj frazi javljaju lekseme koje označavaju snažne doživljaje sreće, kao u primeru (166), a situaciju koja se označava karakteriše snažna reakcija koja gotovo da nije pod kontrolom doživljavača:

- (166) a. *I grabbed hold of a stump and whirled it round and round in unabashed joy* as I sprinted off the pitch. (CC)
b. *My ex is strutting around crowing in glee* and I hate myself for ruining a great relationship. (CC)

Ova snažna reakcija može se konceptualizovati i kao kretanje naviše, u skladu sa metaforom da je emocija tečnost pod pritiskom u sadržatelju:

- (167) a. *But half of Parkhead erupted in joy* minutes later when McCoist swooped. (CC)

- b. Girlie loved Old Yellow, and when she saw him, *she exploded in joy* kissing him and running in circles around him, then kissing him some more! (CC)

5.1.2.5 Strah kao boravište

Strah se može konceptualizovati kao boravište u kom doživljavač živi, ili u kome se našao:

- (168) a. But this morning, *you live in dread* of the virus which has recently killed many around you because they are so weak. (CC)
- b. *You wake in a panic* having dreamed you accidently lit up again, and are flooded with relief when you realise it was only a dream. (CC)

Takođe, situacija metaforičkog kretanja čije je krajnje odredište strah može se kodirati predloškom frazom sa IN kada je fokus na statičnoj situaciji mirovanja koje nastupa nakon završetka kretanja:

- (169) But justice caught up with him last week after his brunette victim recounted how *a night out with her friends ended in terror*. (CCB)

Odnos sadržavanja doživljavača u emotivnom stanju je u fokusu sa predloškim frazama AMID i IN THE MIDST OF, naglašavajući potpunu okruženost i nemogućnost delovanja:

- (170) a. Can I call him 'Sir Harry' without laughing? *he wondered in the midst of his panic*. (CC)
- b. *Amid the panic* and confusion, police somehow managed to maintain order. (LDOCE)

Da se strah konceptualizuje kao omeđena regija koja se graniči sa drugim na isti način konceptualizovanim oblastima vidi se iz primera sa predlogom BETWEEN:

- (171) a. *Trapped between twin terrors*, he allowed his body to sink within the folds of jackets and overcoats. (LDOCE)

- b. *I was alternating between fear and anger, and rapidly losing control.* (CCB)

Slična je i konceptualizacija se predlogom NEAR. Primetićemo da se u primeru (172) lokacija doživljava kao pozicija na skali. O ovakvim metaforama biće više reči kasnije²⁷⁵.

- (172) The withdrawal has 'heightened our anxiety level but *it's not anywhere near panic*', said Glenn Tillet, editor of Amandala, the country's leading newspaper. (CCB)

Predložke fraze sa imenicama koje označavaju strah mogu dobiti uzročno značenje kada se reakcija percipira kao da je usledila usled boravka u emotivnom stanju:

- (173) a. Now, I know *many people react in fear and dread* at the very mention of the word 'mathematics'. (CC)
b. *The worst political decisions are always taken in panic*; and the government needs to keep its nerve through the summer (CCB)
c. *The GP was transferred to a top-security prison yesterday amid fears that he might harm himself.* (CC)

Osim voljnih reakcija, ovakvim predloškim frazama kodiraju se i tipične fiziološke nevoljne reakcije do kojih dolazi prilikom intenzivnog doživljaja straha:

- (174) a. *She froze in utter terror*, then ran through the kitchen, out into the hall, back to the front door. (CCB)
b. *Paige's hands flew to her face in horror.* (CC)
c. *The dog yelped in fright* and scampered into the adjacent shadows. (CC)

²⁷⁵ Cf. odeljak 5.4

5.1.3 EMOCIJE SU POLAZIŠTE

Emocija se konceptualizuje kao polazište za metaforičko kretanje prema nekoj drugoj emociji, ili, daljim procesom metaforizacije i sužavanjem, polazište postaje uzrok.

5.1.3.1 Predloške fraze

- FROM

Budući da se ovaj predlog fokusira na izvor kretanja, odnosno na tačku koja je najudaljenija od cilja, upotrebljen metaforički on izražava indirektni uzrok, to jest njime se ne označava uzročno-posedična veza kod koje posledica nastupa automatski posle uzroka (Dirven 1997:61). Govoreći o emocijama kao uzrocima, Dirven (Dirven 1997:62–64) kaže da se ovim predlogom evocira slika izlaženja iz zatvorenog sadržatelja koje se događa uprkos ograničenju. Drugim rečima, slobodno kretanje nije kompatibilno sa značenjem ovog predloga. Zbog toga se konceptualizacija emocija kao uzroka u predloškoj frazi sa FROM razlikuje od one sa složenim predlogom OUT OF, ali ima neka zajednička svojstva sa konceptualizacijama sa predlozima IN i WITH. Pogledajmo sledeći primer:

(175) *Sofia Petrovna's knees were shaking – from fright, from the heat and from the old woman's bad-tempered shouting. (CCB)*

Podvučena fraza bliska je po značenju sa frazama *in fright* i *with fright*, koje bi takođe bilo moguće upotrebiti u ovom iskazu, ali je opštija od njih. Uzročna predloška fraza sa IN i imenicom koja označava emociju implicira da je emocija snažna (cf. Radden 1998:276), a doživljavač je u sadržatelju sputan i ne kontroliše svoje reakcije. Zanimljivo je da u primeru (175) moguće upotrebiti prelog IN i u drugoj predloškoj frazi – *Sofia Petrovna's knees were shaking in the heat*, što podvlači sličnost između konceptualizacije emotivnih stanja i spoljašnjih okolnosti: ni jedne ni druge ne mogu se kontrolisati i nezavisne su od doživljavačeve volje.

Predloške fraze sa WITH, pak, imaju drugačiji fokus. Emocije konceptualizovane kao uzrok kodirane ovakvom predloškom frazom razumeju se kao neposredni okidači

fiziološke reakcije, te je i uzročno-posledična veza između njih tešnja (cf. Radden, 1998:283; Radden & Dirven, 2007:329–330). Predložke fraze sa FROM čuvaju uzročnu vezu, ali bez dodatnih značenjskih komponenti prisutnih kod drugih predložkih fraza. Otuda se da zaključiti da predlog FROM označava najopštiju uzročnu vezu između emocionalnog stanja i potonje reakcije (cf. Dirven, 1997:64).

- OUT OF

Ovaj složeni predlog evocira sliku izlaženja iz trodimenzionalnog sadržatelja. Upotrebljen sa imenicom koja označava emociju, dobija metaforičko značenje motiva:

(176) *But nobody had tried to challenge him as he'd made his way to the orphanage either out of fear or just common sense. (CC)*

Ovako konceptulizovana situacija implicira da doživljavač prvo razmišlja o stanju u kome se nalazi, donosi odluku i potom dela u skladu sa njom. Emotivna stanja se tako vide kao da ih je moguće kontrolisati. Dirven (Dirven, 1997:62) kaže da se metaforizacija ogleda u sledećem: slobodno izlaženje iz sadržatelja preslikava se na slobodnu motivaciju za delovanje. Dalje, konceptualizacija emocija kao trodimenzionalnih entiteta dozvoljava da se njihova dubina preslika na dublje razloge za delovanje koji se vide kao racionalniji. Budući da doživljavač može da racionalizuje samo ona emotivna stanja koja relativno duže traju i koja ne izazivaju jake, trenutne reakcije, u ovim frazama ne mogu se pojaviti sve imenice iz emotivnog vokabulara, o čemu je već bilo reči²⁷⁶.

- OUTSIDE

Slično svom statičnom značenju, ovaj predlog sa glagolima kretanja označava početnu tačku u kretanju koje se završava izvan spoljne ivice sadržatelja. Upotrebljen sa imenicom koja označava emociju implicira da se emocija konceptualizuje kao trodimenzionalni sadržatelj.

(177) *Go outside your own grief and loneliness, and you'll be pleasantly surprised at the blessings you receive back tenfold.*

²⁷⁶ Cf. str. 231–232

(<http://www.obesityhelp.com/forums/amos/410480/Mothers-Day-Pain-and-Blessings/>)

- FOR

Predlog FOR u savremenom engleskom jeziku čuva tek labavu vezu sa prostornim značenjem koje je ranije imao, a koje je opstalo samo u nekolicini izraza, poput *before one's eyes*, na primer. OED pokazuje daje ovaj predlog nekada imao čitav niz prostornih značenja grupisanih oko zamišljene ose napred–nazad. Ova osa se metaforički pomerila ka domenu uzročnosti, preslikavajući činjenicu da nešto što se dogodi pre nečeg drugog može da se smatra njegovim uzrokom. Osnovna metafora koja ovo omogućava je VREME JE PROSTOR.

Primenjeno na domen emocija, to znači da se emocije percipiraju kao razlozi, koje Raden i Dirven definišu kao podvrstu uzroka i koje definišu kao objašnjenja koja se navode (adduced) za datu situaciju (cf. Radden & Dirven, 2007:330).

Rekli smo već da se u ovim frazama tipično javljaju pozitivne emocije, na koje su reakcije manje specifične i često se odnose na hipotetičke situacije²⁷⁷, ali to ne mora isključivo biti slučaj, kaošto se vidi iz sledećeg primera:

(178) *Arsaces, panting for rage, had already grasped his poniard.* (OED)

- BEYOND

Dinamička shema predloga BEYOND podrazumeva postojanje dva orijentira, koji su tipično oblasti. Trajektor prolazi kroz prvi, a potom prelazi zamišljenu ili stvarnu granicu između orijentira i nastavlja kretanje. Fokus je na posmatranju situacije iz lokusa prvog orijentira, to jest na udaljavanju trajektora od njega.

Metaforičko proširivanje na domen emocija implicira da se emocije konceptualizuju kao da su ograničene oblasti koje su raspoređene duž neke zamišljene ose.

(179) *I suppose I buddhistically removed her beyond sorrow.* (OED)

²⁷⁷ Cf. str. 232–233

5.1.3.2 Bes kao polazište

Rekli smo već da emocije kao polazišta neretko imaju uzročno značenje. U korpusu smo pronašli samo primere u kojima je došlo do ove specifikacije.

(180) *Her hands shook from the anger she was trying so desperately to keep inside.* (CC)

Isto je i sa primerima

- (181) a. When the truth of how he was mistreated came out later that summer, *he made his decision to go to South Africa on that 1989/90 tour, out of sheer frustration and anger* as much as anything else. (CC)
- b. *Marlette turned away sharply* as the bottle shattered against the foot of the tree, and grimaced *more out of irritation than pain* when a sliver of glass sliced across the side of his face. (CC)

Iskazom iz primera (180) kodira se emocionalno stanje kao uzrok fiziološke reakcije. Emocija je konceptualizovana kao uzrok u širem smislu, a ne kao da nužno i momentalno dovodi do reakcije.

Iskazima u primeru (181) kodira se nešto drugačija situacija. Naime, rekli smo već da se sa predlogom OUT OF ne mogu javljati snažne emocije koje izazivaju jake trenutne reakcije. Kako je bes upravo takva emocija, na prvi pogled ne bismo očekivali primere iz (181). Tome u prilog ide i činjenica da se u primeru (180) predlog FROM ne bi mogao zameniti predlogom OUT OF. Ipak, kada se pažljivije pogleda, postaje jasno zašto su iskazi iz (181) mogući. Oni zapravo ne profilišu reakciju koja je uzrokovana emocijom, već objašnjavaju, zasnovano na razumu, zašto je do reakcije došlo. Iskazi su udaljeniji od same emotivne situacije i predstavljaju spekulaciju i racionalizaciju koja počinje od reakcije, a emocija je uzrok do koga se promišljanjem došlo. U tom smislu moglo bi se reći da se mentalna manipulacija kreće od posledice ka uzroku.

5.1.3.3 Tuga kao polazište

Tuga se može konceptualizovati kao polazište metaforički shvaćenog kretanja, a predloške fraze mogu u većem ili manjem stepenu imati uzročno značenje.

Sa predlogom OUT OF tuga se konceptualizuje kao sadržatelj iz kojeg doživljavač ne može lako da izađe. Po sredi je podstaknuto kretanje, a doživljavač je realizovan kao objekat u konstrukciji, što podvlači nemogućnost njegovog delovanja. Glagol u konstrukciji može biti i refleksivan, kao u primeru (182b):

- (182) a. *Might put you out of your misery...if you want to get out of it, that is.* 'All I want to get out of is this car,' said Dog softly. (CC)
- b. I have felt this way so many times since Sam died, but *I have learned to develop strategies to pull myself out of bouts of self-pity and depression*, and made new friends in the process. (CC)

Metaforičko kretanje je usmereno naviše, što je u skladu sa metaforom RACIONALNO JE GORE – EMOTIVNO JE DOLE. Takođe, činjenica da je doživljavač realizovan kao objekat u konstrukciji sa glagolom koji označava podstaknuto kretanje u skladu je sa metaforom NEMOGUĆNOST KRETANJA JE NEMOGUĆNOST DELOVANJA.

Skrenućemo pažnju da ovo „prostornije“ značenje fraze sa OUT OF ne implicira slobodu kretanja o kojoj je bilo reči kada smo govorili o motivacionom značenju ove fraze. O ovom će više biti reči u vezi sa emocijom straha, gde smo u korpusu našli fraze sa OUT OF i sa više prostornim i sa više motivacionim značenjem.

Da doživljavač ne mora biti pasivni učesnik u situaciji vidi se u primeru (183), koji implicira da se iz emotivnog stanja može izaći sopstvenim svesnim naporima:

- (183) *Religious holidays* also provide food for the soul, and these, in addition to Thanksgiving, *are appropriate occasions to go outside your own unhappiness* and loneliness to give to others. (CC)

Da se tuga konceptualizuje kao ograničena regija u prostoru okružena drugim takvim regijama vidi se iz primera (184):

- (184) In this book I shall take a hard, honest look at widowhood and *what must be done to move successfully beyond depression* and heartache to recovery and a full, happy life. (CC)

U ovom primeru inkorporirana je i vremenska dimenzija, u skladu sa metaforom VREME JE PROSTOR.

Uzročno značenje predloške fraze prisutno je u primerima

- (185) a. She'd thought it was Anna, *snuffling* in her sleep or *from grief*. (LDOCE)
b. And when she awoke, her face was moisture wet, as if she had been *weeping for some sorrow* all night long. (LDOCE)

5.1.3.4 Sreća kao polazište

U korpusu smo pronašli vrlo mali broj primera u kojima se sreća konceptualizuje kao polazište. U primeru (186) situacija se konceptualizuje kao nevoljno napuštanje lokacije, i to glagolom otuđenja svojine (cf. Levin, 1993:128 et passim), gde je doživljavač realizovan kao objekat glagola, ističući tako njegovu pasivnost u situaciji:

- (186) *Van Damme's character* is that typical action hero-the intrinsically good man with the murky history that *could at any moment snatch him away from the fragile happiness of the present*, the man who, one day, is pushed too far, the man who articulates for all of us that 'Hey, I'm not going to take this shit no more!' (CCB)

Uzročno značenje lokativne predloške fraze sa FOR i imenicom koja označava sreću gotovo da se ne oseća, već je čitanje bliže razlogu ili objašnjenju doživljavačevog delovanja:

- (187) a. In it came by a short head and *I was jumping for joy*. (CC)
b. *Jonathan flies for the sheer joy of exploring what he can do*. (MED)

5.1.3.5 Strah kao polazište

U primeru (188) strah je konceptualizovan kao trodimenzionalni sadržatelj koji onemogućava kretanje doživljavača koji je u njemu. Metaforički shvaćeno kretanje usmereno je naviše, što je u skladu sa već pominjanom metaforom RACIONALNO JE GORE – EMOTIVNO JE DOLE. Druga metafora u osnovi ovakve konceptualizacije je NEMOGUĆNOST KRETANJA JE NEMOGUĆNOST DELOVANJA.

- (188) a. *Parsons finally shook himself out of his panic, grasped the wing sweep handle, and shoved the wings forward past the 54-degree lockout and all the way to 24 degrees. (CCB)*
- b. They must have thought the Germans had landed. At the last, *the Lord delivered me out of my panic. (CCB)*

Da se ovde radi više o prostornom značenju predloških fraza postaje očigledno kada se primeri iz (188) uporede sa primerom u kome predloška fraza ima preovlađujuće motivaciono značenje:

- (189) Later he realized it was having the reverse effect: *people started to join the IRA in greater numbers out of fear and anger. (CC)*

O konceptualizaciji straha kao regije koja se graniči sa drugim mentalnim stanjima svedoči sledeći primer:

- (190) *Dog had passed beyond terror almost to acceptance. (CC)*

Predloška fraza sa FROM specijalizuje se u pravcu uzročnog značenja, sa tipičnim fiziološkim reakcijama koje prate strah, kao u primerima (191a, b), ili posledicom koja nije biološki uslovljena, kao u primeru (191c):

- (191) a. March, 1994 As each car shot past him on the road, the sound of the spinning wheels near his head *made Roscoe tremble from fear. (CC)*

- b. Would I be caught getting away? *Would I freeze from panic* the moment I lit the fuse, like a rabbit blinded and paralysed by the lights of a car, and be caught in the explosion? (CCB)
- c. When Fred started there, however, with *the economy reeling from the panic* of 1873, the business was probably smaller. (LDOCE)

Još jedna mogućnost specijalizacije značenja je u pravcu izvora, ali ne izvora kretanja:

- (192) Marlette cursed inwardly and immediately lowered the pistol, but *he could see from the fear in the boy's eyes that the damage had already been done.* (CC)

Fraza *for fear of* prošla je kroz proces petrifikacije, postavši složeni veznik sa uzročnim značenjem:

- (193) She put on a brave show at church on Sunday but abandoned her swimming trips *for fear of publicity.* (CCB)

U glosi u OED stoji da *fear* nema svoje puno značenje u ovom izrazu, a da kada je emotivni sadržaj u fokusu, umesto predloa FOR stoji predlog THROUGH.

5.1.4 EMOCIJE SU LOKACIJA KROZ KOJU SE PROLAZI

5.1.4.1 Predloške fraze

- **THROUGH**

Emocija se konceptualizuje kao lokacija na metaforički shvaćenom putu do određenog cilja, koji može biti neko delovanje ili neko drugo emotivno stanje. Trajanje emotivnog stanja konceptualizuje se kao prolazak kroz prostor:

- (194) The detailed busy-work of the funeral, the politely formal social intercourse with the neighbors pressing in from all sides are supposed *to carry one through the grief process* evenly and without severe emotional disturbance. (OED)

Sam prolazak kroz lokativno shvaćenu emociju nije jednostavno metaforičko shvaćeno kretanje kroz prostor ili vreme – smatra se da emotivna stanja utiču na doživljavača, pa se kretanje daljom metaforizacijom približava značenju uzročnosti.

- (195) a. A contract might be entered into *through fear*. (OED)
b. to lose control of oneself *through anger, excitement, etc.* (OED)²⁷⁸

Mentalna slika iz ovih primera podrazumeva da proživljavanje izvesne emocije, odnosno prolazak kroz neko emotivno stanje dovodi do nekog novog, izmenjenog stanja. Trajanje određenog emotivnog stanja kroz vreme konceptualizuje se kao kretanje kroz prostor. Ono što je takođe očigledno iz ovih primera je da se ovo prostorno značenje predloga THROUGH kombinuje sa laičkom teorijom o emocijama u anglo-kulturi, po kojoj one utiču na donošenje odluka, te emotivno stanje nije samo na sredini između neka druga dva mentalna stanja, već „prolazak“ kroz nju unekoliko utiče na svest doživljavača i menja njegovo mentalno stanje.

5.1.4.2 Bes kao lokacija kroz koju se prolazi

Nismo pronašli primere u kojima se situacija konceptualizuje samo kao prolazak kroz prostor, bez izraženog uzročnog značenja, a broj primera iz korpusa sa uzročnim značenjem takođe je mali. Mišljenja smo da je razlog za to u samoj konceptualizaciji besa u engleskom jeziku i kulturi: bes je snažna emocija čijim se ispoljavanjem krše nepisane norme ponašanja, te je u situaciji uvek više u fokusu sama reakcija, a bes se ne posmatra kao stanje posle kojeg sledi neko drugo stanje. Bes je tako ili odredište, kada je u fokusu nastupanje očigledne promene u doživljavaču ili polazište, kao objašnjenje za potonje emocionalne reakcije. Bes se ne konceptualizuje kao prolazni stupanj da bi se doseglo određeno emotivno stanje.

Uzročno značenje, predloške fraze, kod koga je opet u fokusu ono što usled besa nastupa, a što je u skladu sa onim što je gore rečeno, vidi se u primeru

- (196) *Attacks can happen through anger, sexual frustration, sociopathic reasons, or other causes.* (CCB)

²⁷⁸ Objasnjenje za idiom TO BLOW ONE'S TOP

5.1.4.3 Tuga kao lokacija kroz koju se prolazi

Tuga se može konceptualizovati kao područje kroz koje se prolazi do nekog drugog, željenog emotivnog stanja. Ovakva konceptualizacija bazira se i na metafori VREME JE PROSTOR.

- (197) a. However, *when friends stay with you through the grief of loss, you are truly blessed.* (CC)
b. *Every widow before you has gone through the anxiety, depression, fear, panic, and emotional paralysis that accompany the death of a husband.* (CC)

U kombinaciji sa metaforom TUGA JE PRIRODNA POJAVA, tuga se može konceptualizovati i kao prepreka koja zamagljuje ispravno rasuđivanje, a koju je moguće prozreti i prevazići:

- (198) ‘Wait! Wait for me!’ he called out to the hurrying priest as *he looked up through the mirage of his own misery.* (CCB)

Uzročno značenje vidi se u primeru

- (199) My mother hanged herself because she felt guilty that *she was* (in her mind) *becoming a ‘burden’ through depression* and because she had failed as a mother. (CC)

5.1.4.4 Sreća kao lokacija kroz koju se prolazi

U korpusu nisu pronađeni primeri niti sa prostornim niti sa uzročnim značenjem, što, kao i kada se radi o sreći kao polazištu, ide u prilog tome da se sreća ne konceptualizuje kao stanje kome sledi neko drugo, već kao cilj i poželjni obrazac ponašanja. Pronašli smo, pak, primer u kome predložka fraza dobija značenje sredstva:

- (200) The trouble is her live-in boyfriend's one of those *strength-through-joy fanatics* who gasp their way through our rain-soaked countryside and finish up where they started. (CC)

Metaforičkim prolaženjem kroz sreću dostiže se drugo pozitivno željeno stanje, što sreću čini nekim vidom pomagala za ostvarenje cilja.

5.1.4.5 Strah kao lokacija kroz koju se prolazi

Strah se može konceptualizovati kao lokacija u metaforičkom kretanju prema nekom cilju. Preovlađujuće prostorno značenje imamo u primeru

(201) *Every widow before you has gone through the anxiety, depression, fear, panic, and emotional paralysis that accompany the death of a husband.* (CC)

Uzročno značenje prisutno je u primerima

- (202) a. Dozens of women have filed complaints against Wood, 46, but detectives believe *many more have held back through fear of being identified later.* (CC)
- b. That night we retired to our muddy billets. *I did not sleep well, Father, but not through apprehension,* or rather I felt sunk in depression, I have to report, following the deaths of so many good fellows - and now of Raglan himself - to such little effect. (CCB)

5.1.5 Emocije kao lokacije i doživljavač kao trajektor – zaključak

Iz ove anlike vidi se da se sve ispitivane emocije mogu konceptualizovati kao lokacije duž cele putanje kretanja, ili kao lokacija u kojoj se boravi. Takođe, kod svih emocija primetili smo pomeranje značenja predloške fraze od lokacionog ka uzročnom.

Primetne su i izvesne razlike kod ispitivanih emocija, koje dozvoljavaju tumačenja u vezi sa konceptualizacijom kako pojedinih emocija, tako i emocija uopšte u skladu sa kulturnim obrascima vezanim za domen emocija u anglo-kulturi.

Sve četiri ispitivane emocije konceptualizuju se kao odredišta do kojih je moguće doći, što je u skladu sa anglo-stavom da su emocije entiteti odvojeni od čoveka. Doživljavač kao trajektor može se sam kretati prema emociji ili biti podstaknut. Kada je reč o podstaknutom kretanju, u prvi plan izbija nemogućnost doživljavača da kontroliše situaciju. Primetili smo da je kod samohodnog kretanja moguća konceptualizacija situacije kao svesnog i voljnog kretanja prema emociji, ali i slučajnog nalaženja u njoj, što zavisi od leksičkog značenja glagola koji je upotrebljen. Primere kada se sreća konceptualizuje kao odredište slučajnog kretanja nismo pronašli. Granica između namernog i slučajnog čitanja nije uvek najjasnija, što je naročito uočljivo na primeru tuge. Tuga, kao negativna emocija koja ne promovise vrednosti anglo-kulture češće će se javljati sa glagolima koji označavaju slučajno kretanje.

Slično tome, budući da je željeno stanje u anglo-kulturi, sreća se na vrlo slikovit način konceptualizuje kao odredište – postoje raznovrsni načini kojima se kodira sama putanja kojom se može stići do željenog odredišta. Činjenica da se u sreći doživljavač ne može naći slučajno, protiv svoje volje, doprinosi viđenju sreće kao „dobrog“ emotivnog stanja. S tim u vezi je i srazmerno mali broj primera gde glagol leksikalizuje podstaknuto kretanje, ili kretanje pod prinudom. U takvim primerima uvek se radi o snažnim emocijama, koje preuzimaju kontrolu nad doživljavačem, na šta se u anglo-kulturi ne gleda na blagonaklon način. Doživljavanje i ispoljavanje snažnih emocija nije u skladu sa kulturnim scenarijima o umerenosti i autonomiji, pa čak ni kada se radi o pozitivno vrednovanim emocijama. Slično primećuju i Kitajama, Dafi i Učida (Kitayama, Duffy & Uchida, 2007:150), koji kažu da se u zapadnoj kulturi sreća tipično konstruiše kao lično *postignuće*²⁷⁹.

Strah, pak, kao izuzetno snažno biološki motivisana emocija, zadržava te svoje osobenosti i kada je prelomljen kroz anglo-kulturu, te se konceptualizacija straha kao lokacije u koju doživljavač svojom voljom stiže mora posebno sintaksički markirati, upotrebom refleksivnog glagola ili rezultativne konstrukcije.

U vezi sa sredinom po kojoj se prostire putanja metaforički shvaćenog kretanja prema emociji uočili smo sledeće: kretanje prema besu odvija se kroz vazduh, kretanje

²⁷⁹ Kurziv moj.

prema tuzi kroz vodu, a kretanje prema sreći po zemlji. Primetićemo da to ne odgovara kosmičkim elementima vezanim za osobine temperamenata prema teoriji humora²⁸⁰, ali smatramo značajnim da se, kao i u teoriji humora, različite emocije povezuju sa različitim sredinama.

Osim prostornog značenja, u korpusu smo pronašli i predloške fraze sa rezultativnim značenjem za sreću, bes i strah, mada smo pretraživanjem interneta utvrdili da, iako ređe, ovakvo značenje mogu pridobiti i one sa tugom:

(203) I began studying English at DePaul University in Chicago, Illinois, but left after my first year to try my vocation at Sioux City, but *found, to my sorrow, that I wasn't suited* to Carmel. (http://www.turveyabbey.org.uk/03_vocations/03_vocations_stories_Sr_Johanna.html)

Slika koja izranja na osnovu ovih primera je da je mentalni prostor čoveka (koji i ne može biti shvaćen drugačije nego metaforički) podeljen na regije, te da neka radnja iz stvarnosti ima za rezultat usmeravanje svesti doživljavača ka određenom zamišljenom području.

Istovremeno, primetili smo i razliku u smeru kretanja – u slučaju sreće, kretanje je usmereno naviše, a kod tuge kretanje naniže. Ove orijentacione metafore uklapaju se u šablon o kome je već bilo reči, a to je da se u zapadnoj kulturi sve ono što je dobro konceptualizuje kao da je na vrhu, a ono što je loše na dnu, o čemu je već bilo reči. Iako ovakva usmerenost donekle protivureči drugoj dihotomiji, da je razum gore a emocije dole, primetićemo da je pozitivna emocija, koja je „manje loša“ po čoveka, konceptualizovana kao da je gore, a takođe ćemo ponoviti i da su različite konceptualizacije moguće u zavisnosti od konteksta i komunikativnog cilja govornika.

Sve ispitivane emocije mogu se konceptualizovati i kao boravište, gde se emocija konceptualizuje kao omeđena oblast ili sadržatelj za doživljavača. Kao i kod emocija kao polazišta, konceptualizacija podrazumeva da se emocije shvaćene kao delovi prostora graniče sa drugim emocijama koje su isto tako shvaćene. Kod svih ispitivanih

²⁸⁰ Cf. str. 198

emocija moguće je pomeranje značenja u pravcu uzročnog, i to sa leksemama kojima se označavaju snažna emotivna stanja. Katkad se burna reakcija usled emotivnog stanja konceptualizuje kao kretanje naviše, što je u skladu sa metaforom da je emocija fluid pod pritiskom u sadržatelju na koji deluju zakoni hidraulike.

Reakcije uzrokovane emocijom su najčešće fiziološke kada je reč o besu ili strahu, a nešto ređe kada se radi o tuzi ili sreći, i to iz dva razloga: fiziološke reakcije kod besa i straha su snažnije, neposrednije i teže za kontrolisanje, iz čega sledi da su u emotivnoj situaciji vidljivije i sa stanovišta anglo-kulturnih scenarija značajnije za situaciju o kojoj se saopštava.

Što se tiče agregatnog stanja sadržatelja, jedino u slučaju tuge preovladva vodena sredina, što je komplementarno sa nalazima za tugu kao odredište.

Kod emocija shvaćenih kao polazišta, jedino za bes nismo našli fraze sa prostornim značenjem. Pretraživanjem interneta uverili smo se da su one doista vrlo retke. Navešćemo ovde primer:

(204) At least Sir Alex Ferguson – despite his anger towards Suárez, could momentarily *step out of his fury* and admit Evra should not have indulged in his post match victory dance.

(<http://manishpandey.co.uk/2012/02/>)

Smatramo da postoji objašnjenje zašto je to tako: rekli smo već da bes kao snažna emocija nije kompatibilan sa više kulturnih scenarija vezanih za domen emocija. Zbog toga je u komunikativnoj situaciji fokus u potpunosti na besu, a ne na drugim emotivnim ili mentalnim stanjima koja se nalaze izvan njega, a koje shema izlaženja iz sadržatelja uvek evocira.

S druge strane, situacija nije jednoobrazna ni kod ostalih emocija: sa tugom i strahom situacija se konceptualizuje kao da doživljavač želi da napusti emociju-sadržatelj, ali ga njena svojstva u tome sputavaju. Kod sreće, pak, situacija je konceptualizovana kao da doživljavač protiv svoje volje napušta sadržatelj, što je sve u skladu sa samom prirodom emocija i njihovom vrednošću.

Iako smo za sve emocije pronašli primere u kojima predloška fraza ima pretežno uzročno značenje, razlike su ipak prisutne: sa fiziološkim reakcijama u predloškoj frazi javljaju se samo bes i strah, što je i očekivano, budući da su u tim slučajevima one izraženije. Primere sa srećom pronašli smo na internetu, poput

(205) In one second, *my sister went from crying in pain to crying from happiness.* (http://www.thestar.com/sponsored_sections/2012/09/05/a_sister_gives_birth_after_punishing_labour.html)

mada nam se čini da bi i ovde „prirodnije“ stajao predlog WITH, koji označava gotovo istovremenu reakciju na emociju, nego FROM, čije je uzročno značenje manje specifično.

U korpusu smo predloške fraze sa srećom našli samo sa predlogom FOR, čije se prostorno značenje u savremenom jeziku i ne oseća. Mišljenja smo da mali broj primera, kao i njihova relativna neobičnost ukazuju na to da se u anglo-kulturi sreća ne konceptualizuje kao motivišuće stanje za neko delovanje, već kao željeni cilj.

Da je to slučaj svedoči i odsustvo primera sreće konceptualizovane kao lokacije kroz koju se prolazi sa frazama sa prostornim ili uzročnim značenjem. Iako smo u korpusu našli samo jedan primer sa značenjem sredstva, takvi primeri uopšte nisu retki u naslovima internet stranica za samopomoć ili sa nekim drugim motivacionim sadržajem. Sreća tako ne može da izazove neki vid ponašanja, već samo da pomogne pri ostvarenju nekog drugog, takođe blagotvornog stanja za doživljavača.

Bes kao lokacija kroz koju se prolazi, sa druge strane, specifikuje se samo u pravcu uzroka, a ne u prostornom značenju iz istih razloga iz kojih se ne realizuje kao polazište.

Tuga i strah, pored već očekivanog značenja uključuju i vremensku komponentu u skladu sa metaforom VREME JE PROSTOR, a sve zbog prirode ovih dveju emocija, za koje se smatra bitnim što traju neki srazmerno duži period u vremenu.

Iz svega navedenog vidi se da opštija metafora STANJE JE LOKACIJA, čiji su podtipovi navedene metafore, ima više mogućih podvrsta u zavisnosti kako od

ispitivane emocije, tako i od prirode same emocije, kao i kulturne vrednosti koja joj se pripisuje.

5.2 Emocija kao trajektor

Emocija kao trajektor može se samohodno kretati, obično sa glagolima koji opisuju kako se kreću živa bića (cf. Levin, 1993:267), kao u

(206) He lit a cigarette, and then after the first couple of inhales, he felt *the anger coming back* in him. (OED)

ili se može kretati uzrokovano, to jest imenica kojom se označava emocija može biti objekat glagola, kao u

(207) The Spurs midfield is not one designed *to strike fear into the hearts of opponents*. (CCB)

Orijentir za emociju kao trajektor može biti ili u spoljnom svetu ili unutar doživljavača, koji je u tom slučaju konceptualizovan kao sadržatelj za emociju. Ono što sledi je prikaz mogućnosti na osnovu primera iz korpusa.

5.2.1 Emocije kao argument glagola koji označavaju raznorodno samohodno kretanje

Sintaksički, imenice kojima se označavaju emocije realizuju se kao subjekat odgovarajućeg glagola, što emocijama pripisuje agentivna, ljudska svojstva.

5.2.1.1 Samohodno kretanje

Emocija se konceptualizuje kao sposobna za samostalno kretanje. Može biti inkorporiran i način kretanja, a kao obavezni elementi profilišu se pravac ili cilj kretanja.

5.2.1.1.1 Bes

U svim pronađenim primerima orijentir je doživljavač-sadržatelj. Emocija može da se kreće iz spoljašnje sredine prema doživljavaču, kao u primeru

(208) *A familiar sense of irritation crept up on him, he didn't like being beholden.* (CCB)

ali i iz doživljavača prema spoljašnjoj sredini:

(209) *I thought he'd talk things through more than he has – he finds it easier to put it all down to work, although he has for the first time spoken about his mother and his feelings about not having the father he thought he had. A lot of anger came out then.* (CCB)

Iz leksičkog značenja upotrebljenog glagola vidimo da se bes može približavati sporo i krišom, kao u primeru (208), ali i naglo, kao u primeru (210):

(210) *It was all coming back, a fury of whiteness rushing against my head with violent percussive rage.* (LDOCE)

Bes može biti konceptualizovan kao da prolazi kroz doživljavača:

(211) *Anger coursed through him.* (MED)

U gornjim primerima bes je konceptualizovan kao ljudsko biće, sposobno da donosi odluke o sopstvenom kretanju. Međutim, kao subjekti glagola kretanja mogu se realizovati i imenice kojima se označavaju prirodne sile, na osnovu agentivnih svojstava koje se kod njih opažaju. Naime, prirodne sile su u stanju da dovedu do promene stanja ili lokacije onoga na šta deluju i u tom smislu se percipiraju kao da imaju svesnu i voljnu kontrolu nad događajem. U slučaju besa, pronašli smo primer da se bes konceptualizuje kao sila vode:

(212) *She's barely put a foot on the stage when a great wave of anger almost sweeps her away.* (CC)

Kada je smer kretanja kodiran, on je uvek usmeren nagore, kao u primerima

- (213) a. Bums, the lot of them, he thought, *the anger flying to the surface* momentarily. (CC)
b. He could feel his frustration and *rage rising to the surface*. (MED)

5.2.1.1.2 Tuga

Tuga se konceptualizuje kao da se kreće iz spoljašnje sredine ka doživljavaču, kao u

- (214) a. *More grief was on the way*, poor lass. (CC)
b. *Sometimes sorrow*, in spite of resolution, *enters in*. (CC)

Takođe, ona se može konceptualizovati kao da je sposobna da se od doživljavača udalji, ili da kroz njega prođe:

- (215) a. A friend, whose husband died only a month after Sam, said about *the grief*, “It won't go away”. (CC)
b. At her funeral, I wept and *the grief moved through me*, changed me and then left, to recur in ever less frequent, though never shallow, waves. (CC)

Što se pravca kretanja tiče, nastupanje tuge konceptualizuje se kao kretanje naniže, a njen prestanak kao kretanje naviše:

- (216) a. *Waves of sadness descended on him*. (MED)
b. Even when *depression lifts*, the brain shows the scars. (CC)

U oba iskaza u primeru (216) prisutna je i metafora po kojoj se tuga izjednačava sa prirodnim pojavom. U primeru (216a) tuga je prirodna sila vode, a u primeru (216b) tuga je atmosferska pojava magle.

5.2.1.1.3 Strah

Strah se pretežno konceptualizuje kao entitet sposoban za samostalno dolaženje, odlaženje ili vraćanje:

- (217) a. Naturally, *a twinge of fear came* with the haze. (CC)

- b. *The ol' freshman terror had gone*, and the girls started lookin' good. (CC)
- d. That puts the gremlins in my head and *the fear of failure returns*. (CCB)

Strah može i proći kroz doživljavača:

- (218) *Panic briefly ran through the CIA* amid rumours that an enemy agent must have planted the embassy's co-ordinates during target selection. (CC)²⁸¹

U primerima (217) i (218) strah je konceptualizovan kao ljudsko biće, sposobno da donosi odluke o sopstvenom kretanju. Međutim, kao subjekti glagola kretanja mogu se realizovati i imenice kojima se označavaju prirodne sile. U slučaju straha, ta prirodna sila je voda, koja nadolazi ili se povlači:

- (219) a. Now, *the panic was rolling like a giant wave* to the United States. (LDOCE)
- b. After a few days *my panic* and tears *ebbed away*. (CC)

5.2.1.2 Prelaženje (traversing)²⁸²

Emocija se konceptualizuje kao da prelazi preko površine. Lokacija je veoma bitna u konceptualizaciji i obavezno je profilisana u konstrukciji, a reč je o doživljavaču u celini, ili nekom delu tela. Razlika između ovog i prethodnog tipa kretanja je samo u obaveznom profilisanju orijentira.

5.2.1.2.1 Bes

Površina koja je lokus kretanja besa je lice:

- (220) Marlette noticed *the look of anger* which *crossed Miguel's face* as he attached the device to his belt. (CC)

²⁸¹ Ovde na delu imamo i dvostruku metonimiju – INSTITUCIJA ZA LOKACIJU INSTITUCIJE, koja je kompatibilna sa pojmovima kretanja i putanje, mada je u suštini preslikavanja metonimija INSTITUCIJA ZA ZAPOSLENE U INSTITUCIJI, koji su doživljavači u situaciji.

²⁸² Cf. FrameNet

5.2.1.2.2 Tuga

U korpusu smo pronašli primer u kome se tuga konceptualizuje kao prirodna sila, i to voda, a orijentir je doživljavač u celini:

- (221) You were right to grieve for as long as you did, and you know that occasional *sadness will wash over you*, but you know it's time to get on with things. (CC)

5.2.1.2.3 Strah

Kao orijentir profilise se lice doživljavača:

- (222) He watched with a trembling of intensity as *surprise, disbelief, confusion and terror chased each other across her face*. (CCB)

5.2.1.3 Kretanje svetlosti

U kombinaciji sa vidljivom promenom na doživljavaču, emocija se konceptualizuje kao zrak svetlosti koji se kreće duž određene putanje.

5.2.1.3.1 Bes

- (223) Michelle asked anxiously, noticing the *look of anger flash across her mother's face*. (CC)

5.2.1.3.2 Strah

- (224) *The panic flashed at John* again. The girl let out a shaky sigh, picked up her skirt, and moved forward up onto the porch into the icy blast of Mistress Margaret's basilisk gaze and crocodile smile. (CCB)

5.2.1.4 Prasnja (accompanied motion)

Prema Levinovoj (cf. Levin, 1993:270), situacija se konceptualizuje kao da u njoj učestvuju dve osobe od kojih jedna vodi drugu. Emocija se konceptualizuje kao da vodi doživljavača od jedne lokacije do druge. Priroda odnosa između učesnika, odnosno, u

našem slučaju, između emocije i doživljavača, može biti raznovrsna. Osim toga, smer ili cilj kretanja profiliše se kao obavezan element.

5.2.1.4.1 Bes

Bes se može konceptualizovati kao dominantan u odnosu na doživljavača i koji upravlja njegovim kretanjem do nekog drugog stanja metaforički shvaćenog kao lokacija:

(225) *His continuing anger and denial lead him into an anguished existence of hard work and sexual frenzy: with strangers, and with the neurotic Laura and exploitative Sammy-neither of whom can give him what he wants. (CC)*

5.2.1.4.2 Tuga

Tuga se može konceptualizovati kao da ima kontrolu nad situacijom i da vodi doživljavača:

(226) *I was led up with her misery and her disapproval. I wanted only to study the frieze. (CC)*

Druga mogućnost konceptualizacije uključuje vremensku dimenziju, i zapravo se odnosi na stanja koja nastupaju jedno za drugim u vremenu. Pomoću metafora VREME JE PROSTOR i PROLAZAK VREMENA JE KRETANJE U PROSTORU tuga koja nastupa kao rezultatивно stanje konceptualizuje se kao da krećući se dolazi posle nekog drugog stanja:

(227) a. *The shock and grief that followed the death of supporter Matthew Fox at Gillingham last week was replaced by an air of tension as Fulham stumble towards the play-offs. (CC)*
b. *Lack of sleep leads to poor concentration and irritability (after 24 hours of wakefulness), followed by anxiety and feelings of depression (after 48 hours). (CC)*

5.2.1.4.3 Strah

U kombinaciji sa metaforama kojima se vreme preslikava na prostor, strah se konceptualizuje kao entitet koji dolazi posle nekog drugog stanja shvaćenog kao lokacija:

- (228) a. *But the relief was followed by apprehension that I was expected to get rid of the mouse.* (CCB)
b. *Embarrassment had now been succeeded by fear.* (MED)

Moguća je i personifikacija, kada se strah konceptualizuje kao da ima sopstvenu volju:

- (229) *He kicked away his stool and left the office. Fear slid at his heels after him.* (CCB)

Uz kauzativni glagol strah može biti realizovan kao pravi objekat glagola *bring*, kada je u fokusu ono što sa sobom donosi strah. Iako objekat glagola *bring* može biti i živo biće i predmet, mišljenja smo da strah u primeru (230) ima antropomorfne karakteristike, što glagol *bring* čini kauzativnim glagolom pratnje:

- (230) *As the door slammed, the overpowering darkness closed in upon me, bringing terrors with it, and I lay in sweaty paralysis until I could muster the courage to leap out of bed and dash across the dark room in the general direction of the doorhandle, which darling Moira sometimes held fast from the outside!* (CCB)

Slično tome, strah može biti realizovan kao objekat glagola *set*, koji evocira okvir puštanja iz zarobljenštva (Releasing) (cf. FrameNet). Iako je reč o kauzativnom događaju, nakon što agens usmeri svoje delovanje na pacijens, koji je ovde strah, situacija se konceptualizuje kao da strah samostalno nastavlja metaforički shvaćeno kretanje. Iz tog razloga smo ovaj primer klasifikovali kao samohodno kretanje:

- (231) *Dr T is usually able to find a single traumatic experience that has set the fear going.* (CCB)

5.2.2 Emocije kao argument glagola kojim se označava podstaknuto kretanje; emocije kao objekti posedovanja i transfera

Kod podstaknutog kretanja emocija se konceptualizuje kao entitet koji menja lokaciju pod uticajem neke spoljašnje sile koja uzrokuje kretanje. Emocija tako biva konceptualizovana kao predmet, odnosno konceptualizuje se bez agentivnih svojstava. Ovakva konceptualizacija je u suprotnosti sa prethodnom, u kojoj se emocije konceptualizuju sa brojnim agentivnim svojstvima. Ono što ipak imaju zajedničko je to što se u oba slučaja emocija konceptualizuje kao entitet odvojen od doživljavača. Različite metaforičke konceptualizacije koncentrišu se na različita svojstva koja se kod emocija percipiraju kao bitna u zavisnosti od jezičkog i izvanjezičkog konteksta.

Za razliku od konceptualizacije emocija kao lokacija, kada se doživljavač, koji trpi nekakvu promenu stanja kreće, emocije kao trajektorije ukazuju na drugu moguću konceptualizaciju kauzativnih događaja, koju Lejkof (Lakoff, 2007:290) zove objekatska. Po ovom viđenju, ne kreće se entitet koji doživljava promenu, već se promena konceptualizuje kao kretanje objekta u odnosu na entitet kod kojeg dolazi do promene. U ovom slučaju, reč je o emocijama koje se kreću u odnosu na doživljavača.

U tom smislu i konceptualizacija emocija kao entiteta sposobnih za samohodno kretanje predstavlja instancu objekatske konceptualizacije strukture događaja. Međutim, zbog same prirode konceptualizacije emocija u engleskom jeziku, koja ih neretko približava živim bićima koja imaju sopstvenu volju, mišljenja smo da samohodno kretanje emocija treba izdvojiti kao posebno svojstvo konceptualizacije emocija koje podržava ovu „agentivnu“ sliku emocija.

Štaviše, objekatska perspektiva kauzativnog događaja podrazumeva da se entitet koji se kreće konceptualizuje kao posedovani predmet, dok se entitet koji trpi promenu konceptualizuje kao da taj predmet poseduje. Kauzativnost se preslikava na radnje uzimanja ili davanja (Lakoff, 2007:290).

U slučaju emocija to bi značilo da osećati neku emociju znači imati je, a da izazivati kod nekog određenu emociju znači dati mu je. O zastupljenosti ove metafore,

koju Goldberg (Goldberg, 1995:144–145) formuliše kao KAUZATIVNI DOGAĐAJI SU TRANSFERI svedoči i veliki broj glagola koji dozvoljavaju perifrastičnu upotrebu, poput *bring, get, give, lend* i tako dalje, koji pored svog osnovnog značenja transfera od agensa do recipijenta impliciraju i kauzaciju.

Iako bi se moglo reći da je ovakva perspektiva statička, mi smatramo da konceptualizacija emocija kao posedovanih objekata profiliše sam kraj procesa koji se ipak koncipira kao dinamički i podrazumeva kretanje, te smo zbog toga i ovu sliku uvrstili u ovaj odeljak.

5.2.2.1 Bes

Bes se može konceptualizovati kao posedovani predmet, kao u primeru

- (232) a. This denial keeps you from getting in touch with *any anger* and pain you *have* about your childhood. (CC)
- b. Although *some Russians silently harbour resentment* over the domination of the country's political and public life by a new Kazakh elite, the potentially explosive relations between the two leading ethnic groups were defused two years ago with the passing of a language law: Kazakh was declared the state language and Russian the language of common use. (CC)
- c. There are instances when a woman's independence is meant to be threatening, when it's a function of *long-held anger* and is intended to destroy a relationship. (CC)
- d. *The Stahl brothers have retained the anger* and conviction of their DC days and married it to a glorious mesh of funk, metal, hi-octane pop and a lot more besides. (CC)

Metafora transfera prisutna je u sledećem primeru:

- (233) a. Whichever is the relationship, it is one inviting us *to share the anger*, the despair, the incredulity. (CC)
- b. You don't want *to be on the receiving end of her anger!* (MED)

- c. 'You're setting me up, you bastard.' *She directed her fear and anger at the driver.* 'Not me.' She turned to McKendrick. (CCB)

Recipijent transfera ne mora nužno biti profilisan, kao u primeru

- (234) *That slender figure of his seemed to throw off waves of anger and frustration as the stones in a clam-bake will emanate waves of heat.* (CCB)

U ovom primeru prisutna je i konceptualizacija besa kao prirodne sile vode.

5.2.2.2 Tuga

Doživljavač koji je pod uticajem tuge konceptualizuje se kao da poseduje tugu koja je predmet:

- (235) *He has a look of sadness and distrust... a depth born of suffering.* (CC)

Emotivne promene koje pojedinac doživljava konceptualizuju se kao da tuga, shvaćena kao predmet, dospeva u njegov posed:

- (236) a. *A load of grief – that's all I ever get.* (MED)
b. *Give me misery and give me death!* (CC)

Da se tuga konceptualizuje kao predmet koji dospeva u vlasništvo doživljavača iako mu to ne odgovara, što ide u prilog konceptualizaciji tuge kao negativne emocije, vidi se iz primera

- (237) *There is nothing you can do about the magnitude of the grief; it just is and you have to accommodate it.* (CC)

Jačina emocije konceptualizovana je kao veličina predmeta.

Doživljavač kao recipijent tuge ne mora biti jezički realizovan kada je u situaciji fokus na onome što tugu izaziva:

- (238) a. *The second half brought more misery.* (LDOCE)

- b. But since it is a safe bet that *lovers will provide more unhappiness than friends*, it is preposterous for us to offer the lover a greater public honour, status or pride. (CC)

Kada je tuga prisutna kod više doživljavača, ona se konceptualizuje kao predmet koji oni dele (cf. Stefanowitsch, 2006).

- (239) Before them stood *a crowd of overjoyed neighbours* who had shared *their sorrow* and now could share in their happiness. (LDOCE)

Prestanak tuge konceptualizuje se kao transfer predmeta dalje od doživljavača:

- (240) *I can't throw off this feeling of sadness*. (MED)

Sa glagolom *remove* tuga se konceptualizuje kao predmet koji se nalazi u sadržatelju-doživljavaču. Na delu je i metafora o podeljenoj osobi, jer se svesniji, razumniji deo ličnosti konceptualizuje kao agens, dok je ostali deo sadržatelj za emociju:

- (241) Now, as I approached the Headingley Test it was my intention *to remove the misery from our lives* once and for all. (CC)

U korpusu smo pronašli i nekoliko primera u kojima se tuga poredi sa novcem, zbog čega smo i njih uvrstili u ovu podgrupu:

- (242) a. *Save your guilt* and your *grief* till we find out what has happened, Miss Salter. (CC)
b. For first-time buyers, there is a plain and *simple approach that can save grief, anguish, and cash*. (CC)

U osnovi ove metafore je metonimija UZROK ZA POSLEDICU, tako da konceptualizacija tuge kao novca predstavlja primer metafore iz metonimije²⁸³. Tuga izaziva kod doživljavača niz psihofizičkih promena koje su mahom negativne i neprijatne po doživljavača. Ona kao uzrok tih promena stoji za sve reakcije i promene koje doživljavač oseća.

²⁸³ Cf. str. 153

Pritom, ovo preslikavanje između domena je samo parcijalno. Naime, tuga kao takva ne konceptualizuje se kao dragocenost koju doživljavač želi da poseduje u što većoj količini, koju ulaže ne bi li ostvario neku dobit ili željeni cilj, ili koja je nagrada za neki njegov uloženi trud. Jedino svojstvo koje se profilira kao bitno je da trošenje novca, pogotovu ako je neumereno ili bezrazložno, može dovesti pojedinca u nezgodan položaj. Kada u obzir uzmemo i metonimiju koja je u osnovi ove metafore, dobijamo sliku u kojoj se izbegavanje emotivnog trošenja, odnosno izbegavanje situacije u kojoj snažna emocija tuge dovodi do snažnih neprijatnih reakcija poredi sa čuvanjem novca i izbegavanjem neprijatnosti ukoliko se bez njega ostane.

Ovakva konceptualizacija određuje tugu kao negativnu emociju u anglo-kulturi. U još apstraktnijem smislu, da se tuga može dovesti u vezu sa trošenjem životne sila kod doživljavača, vidi se iz sledećeg primera:

(243) There was no way she knew to fill up *the violent sadness that had emptied her*. (LDOCE)

5.2.2.3 Sreća

Sreća takođe može biti konceptualizovana kao predmet koji se poseduje²⁸⁴:

(244) *He had a joy in combat* which reflects the pain of his life. (CC)

Kada se kao bitni u situaciji profilira i ono što emociju izaziva i doživljavač, sreća se konceptualizuje kao predmet koji doživljavač dobija:

- (245) a. And although it gives me great joy to have visitors come to see the garden, *it gives me even more joy to spend the day alone* shuffling rocks, pulling weeds, and seeing in my mind's eye that impossible vision that lures every gardener on. (CC)
- b. However, if you find someone with whom you enjoy *exchanging* thoughts, daily doings, *joys* and disappointments, and whose confidences you want to hear, that's a great deal. (CC)

²⁸⁴ Stefanović (Stefanowitsch, 2004:145) povezuje ovu konceptualizaciju sa konceptualizacijom sreće kao odredišta kretanja uspostavljanjem metafore PROCES ZADOBIJANJA SREĆE JE PUT KA NJOJ (THE PROCESS OF ATTAINING E IS A JOURNEY TO E).

Ova metafora može se kombinovati sa metaforom o sreći kao dragocenosti:

(246) I know you're right – if we want them to live, and *shower them with love and joy*, they will. (CC)

U korpusu smo pronašli najviše primera u kojima je imenica koja označava sreću realizovana kao objekat glagola *bring*. Moguća je ditranzitivna konstrukcija, kao u primeru (247a), kojom se profiliše i doživljavač kao nepravi objekat.

(247) a. *I'll try to bring you every happiness that you deserve* and can't wait to be your wife in 35 weeks' time. (CC)
b. "I hope that *the 21st Century brings peace, happiness* and prosperity where we learn to respect our differences rather than fight about them." (CC)

Ako je u situaciji fokus na onome ko izaziva osećanje sreće kod drugih, on se može konceptualizovati kao da inicira i kontroliše proces širenja sreće, koja se konceptualizuje kao predmet koji je moguće distribuirati u spoljašnjoj sredini:

(248) Smiling at people was *Debra's way of spreading a little happiness*. (MED)

Interesantno je da se sa glagolom *spread* u ergativnoj konstrukciji može javiti imenica koja označava sreću, o čemu će biti reči kasnije²⁸⁵, kao u primeru

(249) *A beam of happiness spread over her face*. (MED)

Mogućnost ovakve konceptualizacije ukazuje na to da se sreća ipak ne percipira kao predmet koji je lišen svih agentivnih svojstava.

Prestanak osećanja sreće konceptualizuje se kao oduzimanje od doživljavača:

(250) Tragically, his final years were blighted by *blindness*, which *robbed him of his great joy*, the ability to read. (CC)

U ovom primeru prisutna je i metaforička konceptualizacija sreće kao dragocenosti.

²⁸⁵ Cf. odeljak 5.4.3

Kao i u slučaju tuge, više doživljavača koji osećaju sreću konceptualizuju se kao da je dele:

(251) What does that mean... when *two people* get all excited to see each other and *share the joy in being together*? (CC)

5.2.2.3.1 SREĆA JE DRAGOCENOST

Videli smo već u primeru (250) da se sreća konceptualizuje kao vredan ili dragocen predmet koji doživljavač pokušava da zadobije, ili da ga zadrži. Prestanak osećanja sreće konceptualizuje se kao novčani gubitak:

(252) Deng eventually makes it to the city, but *at the cost of personal happiness*. (CCB)

U korpusu smo pronašli i primer u kome se kombinuju svojstva sreće kao dragocenosti i vremenske dimenzije pri doživljaju sreće, tako što se period trajanja osećanja sreće konceptualizuje i jezički realizuje kao najam:

(253) Tennant has *lifetime's lease on happiness*; Opinion. (CC)

Ovakav status sreće uklapa se u opštiju sliku u kojoj sreća nema izražena agentivna svojstva.

Ovako konceptualizovanu sreću svrstali smo u ovaj odeljak pošto sreća biva konceptualizovana kao predmet vredan posedovanja, iako u primerima nije obavezno upotrebljen glagol posedovanja ili transfera.

5.2.2.3.2 DOSTIĆI SREĆU JE PRONAĆI/UHVATITI JE

Prema Stefanoviču (Stefanowitsch, 2006:93), sreća se konceptualizuje kao dragoceni predmet do kog doživljavač sopstvenim naporima treba da dođe ili treba da ga nađe.

Konceptualizacija ne stavlja u prvi plan činjenicu da je sreća konceptualizovana kao predmet potencijalno sakrivena, već aktivne napore doživljavača u potrazi za njom. Ovakva slika kompatibilna je sa već pominjanim shvatanjem sreće koja je u anglo-

kulturi dostižna i poželjna vrednost, ali za čije ostvarenje je doživljavač sam odgovoran, jer od njegovih ličnih napora zavisi njegova uspešnost.

U prvi plan može biti stavljena doživljavačeva potraga za srećom, koja u tom slučaju postaje bliska lokaciji koja je odredište doživljavačevog metaforičkog kretanja, ali i predmetu koji doživljavač želi da poseduje:

- (254) a. *And a 20-year quest for happiness was over.* (CC)
b. Author and scholar Michael Novak likens moving to one of America's fundamental freedoms: *the pursuit of happiness.* (CC)

Ostvarenje doživljaja sreće konceptualizuje se kao njeno nalaženje:

- (255) *But Shirley, 44, has found happiness living in Surrey with second husband Keith and their two young children.* (CC)

Da se sreća konceptualizuje kao predmet vidi se iz izbora glagola čije leksičko značenje označava kontakt ili pokušaj ostvarivanja fizičkog kontakta između doživljavača i sreće, sa ciljem da ona ostane u njegovom posedu:

- (256) a. *It was their frailness that was upsetting her, the frailness of their grasp on happiness, all of them.* (CCB)
b. *Give him the elbow, then you're free to reach out for happiness.* (CC)

U apstraktnijem smislu, sreća se konceptualizuje kao važan cilj koji doživljavač pokušava da ostvari²⁸⁶:

- (257) *Anyone who achieves happiness in life has won!* (CC)

Ovakva konceptualizacija takođe se može dovesti u vezu sa konceptualizacijom sreće kao odredišta kretanja.

²⁸⁶ Ovakvo kretanje Antović (2007:477) zove teleološkim.

Očekivano, neostvarivanje cilja, odnosno izostanak doživljaja sreće konceptualizuje se kao nemogućnost da se ona dohvati, usled postojanja određenih prepreka:

- (258) a. Of all *the barriers to happiness*, conflict is the starkest. (CC)
b. NEIL TO EDDY & MARY, Hope 2000 *holds the key for health and happiness* for you both. (CC)

5.2.2.3.3 SREĆA JE KRHAKE PREDMET

Sreća kao dragocen predmet može se konceptualizovati kao krhka. Ovakva konceptualizacija stavlja u prvi plan njenu prolaznost i potrebu da se doživljavač potruži da sreća duže vremena ostane „čitava“:

- (259) a. Unfaithfulness is *a bomb which can explode* at any time and *blow love, happiness* and joyful intimacy *to smithereens*. (CC)
b. Van Damme's character is that typical action hero—the intrinsically good man with the murky history that could at any moment snatch him away from *the fragile happiness of the present* [...]. (CCB)

5.2.2.4 Strah

Osećati strah može se konceptualizovati kao posedovati ga:

- (260) a. *Ando has no fear* of blank walls and at Vitra he has deliberately turned his back on the other buildings on the site. (CCB)
b. On the other hand, as at Caldicott, he had high standards to live up to, and *going away to school*, with its rules, restrictions and punishments, always *held particular terrors for him*. (CCB)²⁸⁷

U skladu sa metaforom o transferu, početi osećati strah znači dobiti ga:

²⁸⁷ Ovakve primere ne treba mešati sa perifrazično upotrebljenim glagolom HAVE, poput

- But *we had a tremendous scare* before the race when Earth Summit simply refused to come out of his saddling box. (CC)

Za detalje o ovoj konstrukciji cf. Wierzbicka, 1988.

- (261) a. We should have been cruising but *they gave us a hell of a fright*.
(CC)
- b. *I got such a fright* when Joe burst through the door. (MED)
- c. After *the nasty scare the Members had received* over Christopher Soames's blackballing five years previously, the Club had agreed to bring in new blood, young men of vision, who were important investors in bloodstock and seemed likely to show an interest in the administration of racing in Great Britain in the coming years.
(CCB)

Ako je u fokusu samo onaj učesnik koji izaziva strah, doživljavač-recipient ne mora biti profilisan:

- (262) *They're selling fear* and insecurity and a very small-minded view of America. (CC)

Metafora transfera može se kombinovati i sa metaforom o strahu kao tečnosti, kao u primeru

- (263) One strategy is the use of 'triggers', designed to remind children of previous abuse and *instil feelings of fear*, humiliation and powerlessness. (CCB)

Metafora transfera kombinuje se i sa metaforom sadržavanja: agens, to jest ono što izaziva strah, upućuje emociju ka doživljavaču, koja na kraju kretanja završava u njemu kao sadržatelju. Sadržatelj može biti čitav doživljavač ili njegovo srce, o čemu svedoči prilično česta kolokacija *to strike fear into somebody's heart*:

- (264) a. *The sight* of his long hairy hands, his hump covered in dandruff, and his yellow unshaven face *struck fear into her*. (CC)
- b. Until then, Lewis had done little *to put fear in the heart of Finkel*.
(CCB)
- c. The basic sand shot isn't something which troubles the professionals, but *it does put the fear of death into handicap golfers* all over the world. (CC)

Situacija u kojoj je fokus na učesniku koji izaziva strah može se konceptualizovati kao da ga on distribuira, to jest da dolazi do prostiranja straha pod dejstvom nekog spoljašnjeg uzroka:

(265) He said it was not true that the Maxmillan building in New York was for sale and added that journalists were ‘too ready at a time of uncertainty in the City *to spread alarm* by false reporting and innuendo’. (CCB)

Ovakva konceptualizacija približava strah entitetu koji je sposoban za ekspanziju. Međutim, pošto je realizovan kao objekat prelaznog glagola, on se konceptualizuje bez agentivnih svojstava. Skrećemo pažnju da imenica koja označava strah može biti upotrebljena kao subjekat ergativno upotrebljenog glagola *spread*²⁸⁸, što govori o povezanosti ove dve konceptualizacije, ali i o činjenici da se strah ni u kom slučaju ne konceptualizuje isključivo bez agentivnih svojstava.

Prestanak osećanja straha konceptualizuje se kao da ga doživljavač udaljava od sebe:

- (266) a. Parrots can become spiteful and belligerent once *they have completely lost fear* and respect for their owner. (CCB)
- b. He had to get out of that attic for a while. He had to have space to breathe if he was going *to shake off the feeling of dread and apprehension* that had been closing in on him as the evening shadows lengthened across the cathedral grounds and the lights of the city had begun to come on one by one. (CCB)
- c. *Railway companies brushed aside fears* that staff cuts would compromise safety. (MED)

Strah se može konceptualizovati kao da je pod kontrolom razumnog dela doživljavača, u skladu sa metaforom o podeljenoj osobi. Strah biva uklonjen iz doživljavača svesnom i voljnom radnjom. Kada doživljavač nije u fokusu, ne mora biti jezički realizovan, kao u primeru (267c):

²⁸⁸ Cf. odeljak 6.4.4

- (267) a. I want *to remove the fear from the disease*. Increasingly we're talking about living with cancer rather than dying from it. (CCB)
- b. *He was purged of all his fears* and fell asleep at once. (MED)
- c. Mr Salmond claimed: "Scotland will not have the education, health and public services we need until that *climate of fear is removed*." (CC)

Kao i sa ostalim emocijama, kada više doživljavača oseća strah, situacija se konceptualizuje kao da ga dele:

- (268) With enhanced duties and evaporating authority over schools, what will the LEA be able to do? *We share your fear* of a growing tide of rejected children. (CCB)

Kada smo govorili o emocijama konceptualizovanim kao lokacije, rekli smo da se emocije mogu konceptualizovati kao susedne ograničene oblasti. Nasuprot ovoj statičkoj slici moguća je i dinamička, u kojoj pokretanjem jedna oblast pomera ili istiskuje drugu iz fokusa pažnje doživljavača:

- (269) a. And once more she stopped in mid-stride as *the fear* she was trying to control by words, by anger, by indignation, *was edged aside by a darker, heavier terror*. (CC)
- b. *So fear of failure can be replaced by a quiet confidence* and sureness that we can succeed in doing God's will for us. (CCB)

5.2.3 Emocije kao trajektor – zaključak

U prethodnim odeljcima videli smo da se emocija može konceptualizovati i dinamički, kao trajektor u situaciji. Iako sve ispitivane emocije mogu biti trajektori, postoje razlike među njima.

Bes se konceptualizuje kao sposoban za samostalno kretanje i ređe kao objekat podstaknutog kretanja. Budući da je to veoma snažna emocija čije ispoljavanje nije u skladu sa opisanim normama ponašanja, on dobija izrazito agentivne karakteristike. Lokus kretanja može biti i spoljašnja sredina, ali i doživljavač kao sadržatelj. Budući da

bes dovodi do jasnih i vidljivih promena na licu doživljavača, često se lice profiliše kao putanja metaforičkog kretanja. To se vidi i u konceptualizaciji besa kao kretanja svetlosti.

Razmatrajući bes kao lokaciju, videli smo da se bes može konceptualizovati kao polazište, a da u tom slučaju predložka fraza dobija uzročno značenje. Bes u ovakvoj postavci ima statičku perspektivu. Srodna tome je i dinamička slika sa glagolima pratnje, u kojoj je bes realizovan kao subjekat, odnosno u kojoj je bes taj koji ima kontrolu nad situacijom i „vodi“ doživljavača u pravcu određene reakcije ili stanja. Ovakvo konceptualizovan bes nema mnogo dodirnih tačaka sa pasivnom konceptualizacijom emocija koju pretpostavlja upotreba imenica kojom se označavaju emocije sa glagolima podstaknutog kretanja.

Takođe je veoma interesantna konceptualizacija sreće kao trajektora. Naime, u korpusu nismo pronašli nijedan primer u kome se sreća konceptualizuje kao sposobna za samostalno kretanje, odnosno kojim se sreći pripisuju agentivna svojstva. Smatramo da se to može dovesti u vezu sa mestom koje sreća zauzima u anglo-kulturi, a o čemu svedoči i konceptualizacija sreće kao lokacije. Najizrazitija konceptualizacija sreće kao lokacije je odredište, što implicira da je na doživljavaču da se „potruđi“ i ostvari željeno stanje. Ovakva slika nije kompatibilna sa konceptualizacijom sreće kao agensa. Kao objekat podstaknutog kretanja, sreća se nedvosmisleno konceptualizuje kao predmet koji je poželjno posedovati, u skladu sa metaforom SREĆA JE DRAGOCENOST (HAPPINESS IS A VALUABLE COMMODITY) (Kövecses, 2008a:140).

Tuga i strah konceptualizuju se i kao subjekti glagola samohodnog kretanja, kada im se pripisuju agentivna svojstva, i kao objekti glagola podstaknutog kretanja. Karakteristično je da u ovom drugom slučaju oni dobijaju svojstva predmeta koji je pod potpunom kontrolom entiteta koji izaziva emociju, ili pod kontrolom doživljavača kada prestaje snažno delovanje emocija.

Za konceptualizaciju tuge kao agensa karakteristično je to da se ona češće nego što je to slučaj sa ostalim emocijama konceptualizuje kao da donosi odluke o tome kada će doći, otići ili vratiti se. Interesantno je da su u svom istraživanju Beger i Jekel (Beger & Jäkel, 2009:99–102) došli do rezultata da ovakva konceptualizacija tuge preovladava

i u diskursu stručnjaka, objašnjavajući da je to konceptualizacija koja može pomoći obolelima od depresije, jer se tuga vidi kao nešto što nije trajno emotivno stanje, već kao nešto što će konačno otići.

Što se tiče smeru kretanja, nastupanje tuge konceptualizuje se kao njeno spuštanje, a njen prestanak kao podizanje, što se uklapa u postojeću metaforu da je sreća gore, a tuga dole.

Strah se takođe prevashodno konceptualizuje agentivno, sa dosta ljudskih karakteristika, ali se može i konceptualizovati kao kretanje svetlosti, usled vidljivih promena koje se dešavaju na doživljavačevom licu. Kada se strah konceptualizuje kao predmet uz glagole podstaknutog kretanja, situacija može implicirati prestanak emocije, ili je fokus u situaciji na onome što strah izaziva, te taj pojam dobija mesto subjekta u iskazu.

Interesantan je slučaj kada se imenice kojima se označava strah nađu u funkciji objekta glagola *bring*, pošto strah ostaje antropomorfno konceptualizovan, za razliku od sreće kada je objekat istog glagola. Postavlja se pitanje zašto je to tako.

Iz analize sledi da se emocije koje se prevashodno smatraju negativnim, kao što su bes, tuga i strah, konceptualizuju pre svega kao živa bića, dobijajući tako status agensa koji je sposoban da samostalno deluje. One mogu na razne načine sputavati volju doživljavača, suprotstavljati mu se ili ga napadati, a da pritom doživljavač ne može kontrolisati situaciju. Negativan status emocija u anglo-kulturi i proizilazi iz iskustveno percipiranih situacija u kojima doživljavač nije u stanju da kontroliše izražavanje svojih emocija, te smatra da deluje pod prinudom, što se protivi nepisanim pravilima koja u anglo-kulturi važe. Kako su za najrazličitije vidove represije prvenstveno sposobna ljudska bića, negativne emocije se konceptualizuju u tom smeru. S druge strane, pozitivne emocije smatraju se ciljem do koga treba doći ili predmetom koga treba zadobiti, što umanjuje njihovu agentivnost. Od njih ne preti potencijalna opasnost za doživljavača, pa se ne percipiraju kao da imaju kontrolu nad situacijom.

Uočili smo takođe da se emocije kao trajektor specifikuju u pravcu prirodne sile, i to vode. Prirodne sile su dobri kandidati za subjekte u rečenici, jer delovanje prirodnih

sila dovodi do promene stanja objekta, a one deluju i usmereno, što dovodi do percepcije da imaju sopstvenu volju i kontrolu nad situacijom. Voda kao prirodna sila izdvaja se od drugih prirodnih sila iz dva razloga: prvo, u zapadnoj kulturi veza između emocija i tečnosti vuče korene još iz teorije humora, a drugo, ogromna vodena prostranstva u svim svojim vidovima pružaju vrlo jasnu i opipljivu sliku delovanja „više sile“ nad kojom čovek nema kontrolu, naročito u jednoj ostrvskoj zemlji²⁸⁹.

Metafora transfera, koja najbolje objašnjava konceptualizaciju emocija kao predmeta, ukazuje na povezanost između konceptualizacije emocija kao lokacija i konceptualizacije emocija kao predmeta. Naime, u oba slučaja se prisustvo emocije konceptualizuje kao istovremeni boravak doživljavača i emocije na istom mestu – posedovanje je jedan vid ko-lokacije, kome je komplementarno shvatanje emocije kao boravišta. Na sličan način, dobijanje ili davanje emocija u objekatskom modelu strukture događaja korespondira sa konceptualizacijom emocija kao polazišta ili odredišta. Sve ovo potvrđuje Lejkofovu (Lakoff, 2007) hipotezu o mogućnosti dvostruke metaforičke konceptualizacije strukture događaja.

5.3 Emocije kao prepreke

U zapadnoj kulturi uopšte postoji kulturni model po kojem pojedinci treba da imaju cilj u životu. Lejkof i Džonson (Lakoff & Johnson, 1999:62) ovo shvatanje formulišu kao kompleksnu metaforu SVRSISHODAN ŽIVOT JE PUTOVANJE²⁹⁰ (A PURPOSEFUL LIFE IS A JOURNEY). Ona se zasniva se na dvema primarnim metaforama, RADNJE SU KRETANJE (ACTIONS ARE MOTIONS) i SVRHA JE ODREDIŠTE KRETANJA (PURPOSES ARE DESTINATIONS) (Lakoff & Johnson, 1999:62; Yu, 2008a:249).

²⁸⁹ S tim u vezi interesantno je istraživanje Ajako Omori (Omori, 2008), koja na osnovu rezultata predlaže metaforu EMOCIJA JE OGROMNA MASA VODE U POKRETU U SPOLJAŠNJEM SVETU (EMOTION IS A HUGE MASS OF MOVING WATER IN THE NATURAL WORLD) kao centralnu metaforu kojom se konceptualizuju emocije u engleskom i drugim jezicima.

²⁹⁰ Naziv na srpskom prema Klikovac, 2004.

Život shvaćen kao putovanje podrazumeva brojne implikacije, od kojih je jedna da na putovanju mogu postojati prepreke koje putnik treba da ima u vidu pre nego što se uputi, i treba da iznađe način da te prepreke zaobiđe ili da uspešno pređe preko njih.

Konceptualizacija emocija kao prepreka na tom metaforičkom putovanju pruža zanimljiv uvid u shvatanje emocija u anglo-kulturi. Prvo, emocije se percipiraju kao entiteti potpuno autonomni u odnosu na doživljavača. Drugo, evaluativni karakter ove metafore kazuje nam da se emocije percipiraju kao izrazito negativne, jer prepreke mogu usporiti ili čak u potpunosti osujetiti kretanje unapred. Iz ovoga proizilazi da u anglo-kulturi idealizovani prikaz života podrazumeva emocionalnu svedenost i brižljivo staranje da se izbegnu situacije u kojima postaje preteško kontrolisati emocije. Ova slika uklapa se u kulturne scenarije o nenametanju i nepreterivanju.

Pozitivno vrednovana sreća neće se konceptualizovati kao prepreka na putu. Videli smo već u prethodnom odeljku da se sreća obično konceptulizuje kao cilj kretanja ili kao boravište, što nije kompatibilno sa shvatanjem emocija kao prepreka.

5.3.1 BES JE PREPREKA

U korpusu nismo pronašli nijedan primer koji podržava ovakvu konceptualizaciju, što je u suprotnosti sa našim očekivanjima. Naime, *bes*, koji se percipira kao izuzetno opasna emocija i za doživljavača i za njegovu okolinu uklapa se u sliku prepreke na putu koja onemogućava nesmetanje napredovanje. Ovo nas je iznenadilo, utoliko pre što su analogni primeri u velikom broju zastupljeni na internetu:

- (270) a. Should-statements elicit strong negative feelings such as *anger* which *blocks*, rather than facilitates, *problem solving*.
(<http://cmhc.utexas.edu/clearinghouse/files/TI069.pdf>)
- b. As a result, you and your husband remain at odds and *a wall of anger and resentment grows in your marriage*.
(<http://joanlandinosays.com/janes-blog-category/marriage-mistakes/>)
- c. What can I do *to get over my anger* and move forward?
(<http://www.help-me-change.com/motivatedbyanger.html>)

- d. A doctor who wrestles with the guilt of infecting patients with HIV, and a survivor who *overcame his anger* to compete in triathlons are among those who recently published inspirational and informative stories about living with hemophilia. (<http://www.hemaware.org/story/bleeding-disorder-books-educate-inform-and-inspire>)

Bes se može konceptualizovati kao prepreka koja postoji na zamišljenom putu (270a, b), što u prvi plan stavlja (trenutno) osujećenje doživljavačevih ciljeva. Relativna nadmoć emocije-prepreke nad doživljavačem vidi se iz primera (270c), gde doživljavač traži načine da prepreku zaobiđe, a ne da je uništi ili pomakne. Ova konceptualizacija u prvi plan stavlja doživljavačev svestan napor da pred preprekom ne posustane, već da uprkos postojanju snažne emocije pronađe način da svoje metaforičko putovanje nastavi. Primer (270d) stavlja u prvi plan sposobnost doživljavača da savlada prepreku i pobedi osećanje besa.

Dodaćemo i da samo shvatanje emocije kao prepreke implicira odnos neprijateljstva između doživljavača i emocije.

5.3.2 TUGA JE PREPREKA

U korpusu smo pronašli primere u kojima se tuga konceptualizuje kao prepreka koju doživljavač pokušava da zaobiđe (271a) ili koju savladava (271b):

- (271) a. The only thing you can control is the number of ways you use *to get around the grief*, to go outside yourself for an hour or an afternoon, to take a vacation from misery for a while. (CC)
- b. Mentally she needs a lot more time *to get over her grief*. (CC)

5.3.3 STRAH JE PREPREKA

Strah se može konceptualizovati kao prepreka koja postoji na doživljavačevom metaforičkom putu, kao u primeru (272):

(272) Particularly when one is all alone: each person was cut off from anyone else experiencing the same thing by *a wall of terror*. (CC)

Strah se takođe može konceptualizovati kao prepreka koja se može zaobići (273a) ili savladati (273b):

- (273) a. *I would circumvent my fear* that maybe people were right who said that kids growing up without religious values are morally deficient. (http://www.huffingtonpost.com/kris-komarnitsky/the-mystery-of-easter-a-l_b_518774.html)
- b. “My favorite part of the entire workshop was taking a walk through the woods because it gave me an experience I’ve never had before and forced me *to get over my fears*,” wrote one [...]. (<http://celebrateurbanbirds.org/event/careers-and-conservation-workshop-2013/>)

5.3.4 Emocije kao prepreke – zaključak

Konceptualizacija emocija kao prepreka zasniva se na shvatanju emocija kao entiteta odvojenih od čoveka-doživljavača. Emocije-prepreke predstavljaju smetnje na zamišljenom putu ka ostvarenju cilja, što ih stavlja u odnos neprijateljstva sa doživljavačem. Tipično se ovako konceptulizuju negativne emocije.

5.4 Emocije kao entiteti sposobni za ekspanziju i promenu pozicije na skali

Iz iskustva znamo da emocije nekada mogu biti jače ili slabije, ili da mogu vremenom postajati slabije ili jače. Reifikacijom jačanje emocija može se konceptualizovati kao rast, iz čega sledi da se emocije konceptualizuju kao sposobne za promenu veličine u fizičkom smislu. Ovakva konceptualizacija emocija može se svrstati pod dinamičku slikovnu shemu koju Tarner naziva shemom ekspanzije (expansion

schema) (Turner, 1991:58; 171). Interesantno je da ova predstava, dobro posvedočena u jeziku, vuče korene još iz stoičke filozofije, u kojoj su se emocije metaforički opisivale kao „širenje“ i „opadanje“ duše u grudima (cf. Solomon, 2007a:179 et passim).

Obim promene može biti inkorporiran u značenju samog glagola ili može biti eksplicitno kodiran predloškom frazom.

Kako opet iz svakodnevnog iskustva znamo da ono što raste, raste nagore, jačanje emocija može se konceptualizovati kao kretanje naviše. Svest o tome da u različitim okolnostima ista emocija može da se doživi različitim intenzitetom dovela je do konceptualizacije zamišljene skale intenziteta emocija. Da je ovakvo viđenje emocija rasprostranjeno među govornicima engleskog jezika vidi se i po tome što se i u jeziku laika i u jeziku profesionalaca koji se bave čovekovim emocionalnim stanjima vrlo često i eksplicitno nailazi na primere u kojima se intenzitet emocije određuje kao brojna vrednost na skali, a neretko se takve skale i konstruišu u cilju psiholoških merenja. I Lejkof, razmatrajući centralnu metaforu za konceptualizaciju besa, upoređuje intenzitet besa sa temperaturnom skalom (Lakoff, 1990:386), gde ovo poređenje ima samo eksplikativnu funkciju – Lejkof se ne bavi detaljno svim mogućnostima koje ovo preslikavanje nudi.

U skladu sa tim, emocija se može kodirati kao entitet koji se nalazi na određenom mestu na zamišljenoj skali intenziteta, ali se može shvatiti i dinamički – kao entitet koji menja poziciju na njoj. Ova dinamička konceptualizacija sledi iz mogućnosti da se emocija shvati kao trajektor, ali i iz mogućnosti da se emocija shvati kao entitet sposoban za rast²⁹¹, što onda odgovara metafori VIŠE JE GORE. Smer metaforičkog kretanja po zamišljenoj skali može biti inkorporiran u značenje upotrebljenog glagola ili može biti eksplicitno kodiran predloškom frazom. Takođe, eksplicitno se može kodirati početna ili krajnja vrednost na zamišljenoj skali.

Ne treba gubiti iz vida da granica između ekspanzije i promene pozicije na skali nije uvek najjasnija.

²⁹¹ Ovo preslikavanje poredi emociju sa živim bićem, o čemu će kasnije biti reči: cf. poglavlje 11.

5.4.1 Bes

Bes se može konceptualizovati kao entitet sposoban da raste. Taj rast može biti u svim dimenzijama, kao u primeru

- (274) a. Dog watched with *growing irritation*. (CC)
b. As *anger* she couldn't explain *swelled in her*, she opened her mouth to shout that she hadn't bought the flowers to HIM, she'd brought them for herself and Grace. (CCB)

Katkad se ekspanzija dovodi u vezu sa toplotom, što je u skladu sa opaženim zakonitostima u prirodi na kojima se bazira i metafora da je bes vrela tečnost u sadržatelju:

- (275) *Hot rage suddenly swelled in John's chest and throat*, and banged in his temples. (CCB)

Bes se može konceptualizovati i kao entitet sposoban za ekspanziju u vertikalnoj dimenziji:

- (276) a. Don't allow resentment to build up between you and your partner. (MED)
b. That left his four brothers. The eldest was Archie, who grieved his father less by his *towering rages* than by his decision to be ordained in the Church of England. (CCB)
c. Government critics insist, however, that rejection of the draft constitution was a direct result of Mr Mugabe's failure to address the people's "bread and butter" problems, along with widespread and *mounting resentment* of the Zanu-PF leadership and policies, and everything that it promotes. (CC)

Videli smo već da konceptualizacija emocija neretko uključuje pojam prirodne sile, a pogotovu vode. To je i ovde slučaj, kada se jačanje emocije konceptualizuje kao podizanje mora (cf. Omori, 2008:138):

(277) I was thoroughly disgusted and felt the *anger surge* within me.
(CCB)

Slabljenje emocije besa takođe se može kodirati jezičkim sredstvima kojima se označava smanjenje veličine u fizičkom svetu, ali je repertoar izraza koji stoje na raspolaganju manji, što govori o tome da je u anglo-kulturi više markirana situacija jačanja ove emocije:

(278) I expect Martin Bayfield and Dooley to survive the spoiling in the line-out and deliver a wealth of good ball once *the fury abates*.
(CCB)

Gramatičke konstrukcije kojima se kodiraju ovakve situacije su neprelazne ili ergativne, što znači da se emocija konceptualizuje kao jedini obavezni učesnik u situaciji. Doživljavač ako je i realizovan nije neophodan element u konstrukciji. Ovo svedoči o konceptualizaciji emocija u engleskom kao o samostalnim, odeljenim entitetima.

Bes se konceptualizuje i kao entitet koji menja položaj na zamišljenoj skali. Smer kretanja može da bude sadržan u leksičkom značenju upotrebljenog glagola. Jačanje emocije konceptualizuje se kao kretanje ka gornjem kraju zamišljene skale:

- (279) a. "Industry and Christianity have pushed aside the sensitive and poetic in humanity and have abused nature," Anelog complains with *rising anger*: people have let fashion make them mechanical to the point where they no longer know what they feel. (CC)
- b. *Their irritation increased* the following week when a couple of gratuitous pot-shots at their band appeared in the follow-up Huggy Bear manifesto. (CC)

U primeru (279) reč je o ergativnoj konstrukciji, koja podrazumeva da se radnja dogodila sama od sebe – dovoljan je samo jedan učesnik u situaciji, a to je bes.

Ako se kao bitno percipira ono što izaziva emociju, konstrukcija je kauzativna, a bes je objekat glagola:

(280) From this point of view it is hardly surprising that *the appalling condition of Britain's roads, railways and buses is raising a tide of resentment* among voters. (CC)

U ovom primeru prisutna je i metafora BES JE PRIRODNA SILA, a ponovo se radi o vodi.

Moguće je i kombinovanje sa metaforom BES JE VRELA TEČNOST U SADRŽATELJU – povećanje temperature dovodi u jednom trenutku do ključanja. Rast besa dovodi u jednom trenutku do reakcije. Glagol *reach* fokusira se na zamišljenu putanju do te tačke:

(281) As I read them so *my rage reached bursting point*. (CC)

Krajnja tačka na zamišljenoj skali kodira se i rezultativnom konstrukcijom, kao u sledećem primeru:

(282) a. Damp patches appeared under the armpits of her flowered house-dress as *she drove herself to new heights of fury* (CCB)

Slabljenje besa konceptualizuje se kao opadanje na skali:

(283) When *my annoyance subsided*, I discovered how a black hole in space might suck in everything around it, including light and time, because the prospective moment of joining the IRA was now the whole focus of my existence. (CCB)

Iz broja primera i jezičkih sredstava na raspolaganju vidi se da se kao markirana situacija konceptualizuje ona u kojoj dolazi do jačanja emocije.

Kao što smo već rekli, mogućnost ovakve konceptualizacije zasniva se na orijentacionoj metafori, po kojoj se jačanje intenziteta konceptualizuje kao kretanje nagore. Međutim, u korpusu smo pronašli i ovakve primere:

(284) 'Suppose that was how Mrs Maguire got to know, for God's sake!' *His anger and anguish clearly went deep*. (CC)

Ovakvi primeri predstavljaju konceptualizaciju zasnovanu na drugoj metafori – RACIONALNO JE GORE – EMOCIONALNO JE DOLE. Iskazi označavaju situacije u kojima doživljavač reaguje kršeći anglo-norme o uzdržanosti, pa se rasteenje besa konceptualizuje kao udaljavanje od željenog stanja u kome vlada razum, koji se kao i druga pozitivna stanja u anglo-kulturi konceptualizuje kao orijentisanost naviše.

Drugim rečima, to što se metaforičko kretanje ili pozicioniranje na skali realizuje na suprotnim polovima zamišljene ose nije paradoks, već dokaz već ranije izrečenog stanovišta da se na jedan isti domen može ukazivati različitim metaforama, u zavisnosti od toga koja se u datoj konkretnoj situaciji čini najviše odgovarajućom.

5.4.2 Tuga

Tuga se takođe može konceptualizovati kao entitet koji se može povećavati bilo u svim dimenzijama, kao u primeru (285), bilo u vertikalnoj dimenziji, kao u primeru (286):

(285) a. He lay with his eyes open, but their focus was inward and he hardly noticed as a feeble wintry dawn struggled DOG CICERO STOOD outside Maguire's apartment block and felt *his unhappiness grow*. (CC)

b. While extraordinary pain, *grief*, and loss are *pervasive*, so too are compassion, dignity, humor, and hope. (CCB)

(286) "Let's see," said Michael, *his depression mounting*. (CC)

I sa tugom je moguće kombinovanje ekspanzije sa metaforom o prirodnoj sili vode:

(287) She tried to drive the thought from her mind, feeling an all-too familiar *surge of anger and sorrow*. (LDOCE)

U gornjim primerima imamo ergativne konstrukcije²⁹², koje podrazumevaju da je tuga jedini neophodan učesnik u situaciji i da ona „raste” sama od sebe, bez vidljivog spoljnog uzroka.

Slabljenje emocije konceptualizuje se kao smanjivanje, a u sledećem primeru imamo i prelaznu, kauzativnu konstrukciju, pošto se kao bitno smatra i šta dovodi do zamišljene promene veličine:

(288) *This was of symbolic importance to her, but did not lessen her grief.*
(CCB)

Jačina tuge može se konceptualizovati i kao položaj na zamišljenoj skali:

- (289) a. My inexperience did not seem to make much difference to the interviewing board: For *depression, at this level*, is a quickening of the mind, as astonishing clarity. (CC)
- b. No, suicidal *depression was by no means the bottom of the spiral*. (CC)

Primer (289a) ne govori nam ništa o tome da li je to mesto na skali gore ili dole u odnosu na zamišljenu nultu tačku. Ipak, rekli bismo da je jačanje tuge povezano sa nižim mestom na skali, kao što se to vidi iz primera (289b). Da je to slučaj svedoče nam primeri sa pridevom *deep*, koji se ne mogu baš shvatiti kao tipični primeri konceptualizacije tuge kao entiteta koji zauzima položaj ili se kreće po zamišljenoj skali, ali presuponiraju postojanje više „nivoa“ koje tuga može zauzimati. Isto važi i za primer (290c), kod koga je kretanje naniže leksikalizovano u samom značenju glagola, a prilog *further* ukazuje na postojanje zamišljenih stupnjeva:

- (290) a. She recalls the fear, panic and *deep unhappiness* at the prospect of exile from her family and friends. (CC)
- b. Forsaken by her friends, *she sank deeper into depression*.
(MED)²⁹³

²⁹² Čak i primer sa dve imenice – *surge of anger* – može se parafrazirati kao *anger surged*, što je opet ergativna konstrukcija.

c. It was a long way back home. *Every step plunged me further into gloom*, as I contemplated the depths of human misery, from the deathbed queues of the bed-bound to the tragedy of the alcoholic priest. (CCB)

U svim slučajevima, sudeći po broju primera i jezičkih sredstava, kao markirano stanje konceptualizuje se jačanje tuge.

Rekli smo već da se ovakva konceptualizacija emocija uopšte zasniva na postojanju konceptualne metafore VIŠE JE GORE. U slučaju tuge, ovakva veza je očigledna iz primera (285)–(287): što je osećanje emocije jače, ona se konceptualizuje kao da je ima više, a ono čega ima više konceptualizuje se i u vertikalnoj dimenziji kao veće. Međutim, primeri (289b) i (290) takođe se zasnivaju na jačini emocije koja se doživljava, ali u njima je intenzitet emocije povezan sa spuštanjem naniže na zamišljenoj skali. Kao i kada smo govorili o besu, na prvi pogled, ovo je u suprotnosti sa gorepomenutom konceptualnom metaforom. Ovo je takođe dobar primer situacije o kojoj je bilo reči ranije, a to je da su različite konceptualizacije moguće za iste emocije u zavisnosti od toga šta se u određenoj konkretnoj situaciji percipira kao značajno. Međutim, za razliku od besa, mišljenja smo da se primeri iz (289b) i (290) zasnivaju na konceptualnoj metafori SREĆA JE GORE – TUGA JE DOLE, koja je takođe utelovljena. Iz tog razloga su sintagme *growing sorrow* i *deepening sorrow* sinonimne, iako se metaforčki kreću u suprotnim smerovima.

Ono što je takođe zanimljivo u konceptualizaciji tuge u engleskom je da se mesto ili kretanje na zamišljenoj skali dovodi u vezu sa vremenskom dimenzijom, i to više nego što je to slučaj sa drugim prototipičnim emocijama:

(291) a. I acknowledge with particular appreciation the poems supplied me in my own *hours of grief* by my two friends of many years, Mrs. (CC)

²⁹³ Ašer i Laskarides (Asher & Lascarides, 1995b) smatraju da prisustvo komparativa doprinosi prostornom tumačenju leksičke jedinice koja se uz njega javlja, pošto implicira postojanje njenih „bliskih suseda“.

- b. You may not believe this now if you're still in *the early stages of grief*, but one way to "liberate" yourself from depression is to take off your wedding ring. (CC)
- c. *Past grief* certainly, and *future grief* too if he came back to life only to recreate the sorrows of the past. (CC)
- d. Peggy Eastman, a Washington, D.C., writer whose husband was killed in a plane crash, put it in more human terms: *Grief is an untidy and overlapping process*. (CC)
- e. Most widowed people agree that *the sense of grief* and emptiness *lasts far longer than it "ought" to*, according to their friends, family, and even physicians. (CC)
- f. It offers the companionship of shared experiences – my own and that of other women – and suggestions about how to get through widowhood: *the first shocking months, the period of black depression, and the slow, steady time of healing and renewal*. (CC)
- g. *The years of the depression* gave Ted Dring a cautious sense of book values and sharpened his judgement, virtues that lasted the rest of his life. (CCB)

U ovim primerima prisutna je i konceptualna metafora VREME JE PROSTOR. Razlog za ovakvu konceptualizaciju leži u samoj prirodi emocije o kojoj je reč – tipično tuga ne izaziva snažne reakcije i trajnija je od ostalih prototipičnih emocija²⁹⁴.

Takođe, ovo povezivanje tuge sa vremenskom dimenzijom kompatibilno je sa konceptualizacijom tuge kao entiteta koji sam dolazi i odlazi i zadržava se koliko mu je volja, o čemu je već bilo reči.

²⁹⁴ Vremenska komponenta u konceptualizaciji emocija uopšte vidi se ne samo u konceptualizaciji metaforom VREME JE PROSTOR, već i u tome što postoje posebni frazeologizmi kojima se označavaju različite njene „faze“, koji odgovaraju različitim stupnjevima emotivnog događaja koji se odvija kroz vreme. Tako Gibz, Legit i Tarner (Gibbs, Leggitt & Turner, 2002:135) navode, na primer, idiom *kick in the teeth*, kojim se realizuje inicijalna faza besa, odnosno ono što bes izaziva, potom *getting hot under the collar*, da označi bihevioralni odgovor na stimulus, te idiom *keep your cool* da označi napore pojedinca da sačuva samokontrolu. Idiomi koji se odnose na istu „fazu“ izuzetno su bliski po značenju.

5.4.3 Sreća

Kada se radi o konceptualizaciji sreće kao entiteta koji je sklon ekspanziji, ne mora isključivo vertikalna dimenzija biti profilisana – pošto se emocije mogu konceptualizovati kao fluidi, jačanje intenziteta emocije može se konceptualizovati kao širenje u svim pravcima:

- (292) a. *Rather than feeling uncomfortable in his clothing, a kind of congenial rapture spread through me.* (LDOCE)
b. *The joy that always pervades the Jockey Club Room at Newmarket racecourse when an English classic race is won by a member was both sincere and sportsmanlike.* (CCB)

U korpusu smo pronašli samo jedan primer koji se može shvatiti kao konceptualizacija sreće kao entiteta sposobnog za samostalno gubljenje intenziteta, bez ikakvog spoljašnjeg uzroka:

- (293) *As the joy of welcoming Stephanie home safely fades, her bosses will have to work out how to cover the cost of paying the ransom.*
(CC)

Budući da je ovo jedini primer koji smo u korpusu pronašli, zaključujemo da je broj jezičkih sredstava na raspolaganju srazmerno mali u poređenju sa drugim ispitivanim emocijama. Takođe upada u oči da vertikalna dimenzija u ovom primeru nije konceptualizovana kao relevantna, a da se ovakva konceptualizacija kombinuje sa metaforom SREĆA JE SVETLOST. Iako u ovom primeru nema eksplicitno kodiranog smanjivanja, u samom glagolu leksikalizovan je sadržaj postupnog slabljenja. Potrebno bi bilo analizirati veći uzorak ne bi li se moglo utvrditi da li se kao markirano stanje smatra smanjenje intenziteta sreće, kao što je to slučaj u ovom jedinom primeru koji smo pronašli, te da li bi se to moglo dovesti u vezu sa shvatanjem u anglo-kulturi, u kojoj je emocija sreće željeno stanje, pa se udaljavanje od te kulturološki propisane norme jezički češće markira.

U korpusu jesmo pronašli primere u kojima se sreća konceptualizuje kao da zauzima poziciju na zamišljenoj skali (294a), ili se po njoj kreće (294b):

- (294) a. At their best, PM Dawn take the briefest snatch of some half-remembered sad MOR tune and alchemise it into the most sumptuous banquet of sound, Prince Be - the Barry White of unrequited love - billowing forth gusts of exquisite purple air as the song ascends to an impossibly *lofty plateau of bliss*. (CC)
- b. But then came pictures of frustration and anger, to finish with a conquering, *transcending joy*, her dance an assemblage of exuberant jumps, fast pirouettes and defiant struts. (CCB)

I ovde se, kao što je i očekivano, jačanje emocija dovodi u vezu sa kretanjem naviše. Međutim postoje i primeri koji pokazuju da je jačanje emocije povećavanje njene dubine, što implicira kretanje naniže:

- (295) a. His family brought Handel Davies *a deep untroubled happiness*, which was one source of his sunny temperament which seemed never to be clouded by depression or low spirits. (CCB)
- b. You may then start to feel *a deep sense of contentment*, even complete bliss. (CC)

Kao i kada smo govorili o konceptualizaciji tuge na ovaj način, primetno je metaforičko kretanje na skali u suprotnim smerovima po vertikalnoj dimenziji u zavisnosti koja konceptualna metafora dominira u određenoj situaciji – primeri iz (294) zasnivaju se na orijentacionoj metafori SREĆA JE GORE – TUGA JE DOLE, dok se primeri iz (295) oslanjaju na kulturom uslovljenu konceptualnu metaforu RACIONALNO JE GORE, usled koje se, čak i ako se o pozitivno vrednovanim emocijama radi, emotivno pobuđeno stanje vrednuje manje nego delovanje zasnovano na razumu.

5.4.5 Strah

Situacija se može konceptualizovati kao da dolazi do ekspanzije straha u svim dimenzijama:

- (296) *Fears are growing* for an Ethiopian nanny who vanished on a trip to Edinburgh. (CC)

Moguć je i fokus samo na vertikalnu dimenziju:

- (297) a. *Security fears mount.* (CC)
b. 'And I assure you, I employ no one called Gosling.' 'So I've got the name wrong!' cried Jane in a voice of *rising panic.* (CC)

Rast se može kombinovati sa metaforom prirodne sile vode, kao u sledećem primeru:

- (298) He hadn't said much in response to this announcement, but, surprising himself, inside he had felt *a sudden surge of unfamiliar panic.* (CCB)

Situacije su kodirane ergativnom konstrukcijom, kao da do rasta straha dolazi samo od sebe.

Kada se strah konceptualizuje kao sposoban za menjanje veličine, situaciju je moguće konceptualizovati kao da postoji spoljašnji agens, a to je u ovom slučaju ono što izaziva emociju straha. Konstrukcija može biti tranzitivna ili pasivna, u zavisnosti od toga šta je tema iskaza.

- (299) a. *Earnings growth raises interest rate fears.* (CC)
b. That said, I think *most virus scares are overblown.* (LDOCE)

Javljanje straha kod većeg broja jedinki može se konceptualizovati kao ekspanzija straha u svim pravcima, sa glagolom *spread*. Situacija može biti konceptualizovana statički, kao u primeru (300a), ili dinamički, kao u primeru (300b):

- (300) a. Instead of *widespread fears* about the deficits of the Social Security system, there will be solvency, with funds for the expansion of public and private retirement benefits. (CC)
b. But even now, after the guns had died, *fear spread quickly* among the tattered refugees who arrived in the Croatian hamlet of Grabovac seeking sanctuary. (CCB)

U primeru (300b) radi se o ergativnoj konstrukciji koja podrazumeva da je do širenja straha došlo naizgled samo od sebe, što doprinosi konceptualizaciji straha kao sposobnog za samostalno delovanje. Međutim, videli smo da je prostiranje moguće kodirati i tranzitivnom konstrukcijom u kojoj se strah realizuje kao objekat. Tada je fokus na agensu, koji je tema iskaza²⁹⁵.

Konceptualizacija straha kao prostiranja može sadržavati i vremensku komponentu, u skladu sa konceptualnom metaforom VREME JE PROSTOR, kao u sledećem primeru:

- (301) But as the trouble spread from the downtown ghettos into the more affluent areas, people were stocking up with food and barricading themselves into their homes fearing *a weekend of unspeakable terror*. (CCB)

Kao što je i sa drugim ispitivanim emocijama bio slučaj, strah se može konceptualizovati i kao kretanje ili pozicioniranje na zamišljenoj skali. Sam pojam skale i stepena može biti eksplicitno kodiran kao u sledećem primeru:

- (302) a. Dr T asks the patient *to have a scale of fear in mind*. (CCB)
b. *One is calm, ten is total panic*. If it goes above five, they will stop the process of travel until tranquility is restored. (CCB)
c. Her eyes watched him as a mongoose will scrutinize a cobra, *with equal degrees of fascination and dread*. (CCB)
d. Because of what Fiona was doing as the radio announcer increased his rating for the fast-approaching Hurricane Floyd from a four to a five (this is not a measurement of the hurricane's speed, but of the radio announcer's tone of contrived alarm: this must rise in internationally regulated increments according to the *level of panic* he wishes to instill in listeners [...]). (CC)
e. Once I drove into the country with a length of rubber piping and a pair of handcuffs; the idea was that I would run the pipe from the exhaust to the window and switch on the motor, then handcuff

²⁹⁵ Cf. str. 222, f. 249

myself to the wheel (disposing of the key) to stop me losing my nerve *at the moment of maximum panic*. (CC)

Moguće je i da element kretanja na zamišljenoj skali bude sadržan u samom leksičkom značenju glagola:

(303) I watched in *increasing terror* as a bespectacled lady approached the car, examined the windscreen and was promptly met by the young daughter of a doctor neighbour, who spoke to the lady and pointed at my house. (CCB)

Kao i u prethodnim slučajevima, intenzitet na zamišljenoj skali u odnosu na vertikalnu dimenziju može biti dvostruko kodiran, u zavisnosti od toga koja se nadređena konceptualna metafora percipira kao bitna u konkretnom govornom činu, što se vidi iz primera

(304) Smokejumpers have *a deep horror* of offices and to picture them in suits and ties, trapped behind a desk, is strangely disturbing, like watching wolves pace a cage in a zoo. (CC)

Kretanje po zamišljenoj skali može uključivati i vremensku dimenziju, kao u primeru

(305) The anxiety reminded him of times he had tried to stand his ground with his brothers, and that memory stimulated some revision of his sibling relationships, which, despite *his initial apprehension*, permitted him to "pal around" more with Melinda. (CC)

5.4.5 Emocije kao entiteti sposobni za ekspanziju i promenu pozicije na skali – zaključak

Činjenica da se emocije mogu konceptualizovati kao entiteti sposobni za ekspanziju približava ih konceptualizaciji živih bića sposobnih za rast. Kao što živa bića protokom vremena rastu, naizgled sama od sebe, tako i emocije, nakon događaja koji ih izazove, same od sebe, bez kontrole doživljavača nastavljaju da se šire.

Ovakva konceptualizacija komplementarna je sa konceptualizacijom emocija kao sposobnih za samostalno kretanje, koja isto pretpostavlja autonomnost emocija u odnosu na doživljavača. Interesantno je i to da se od ispitivanih emocija sreća najređe ovako javlja u korpusu. Smatramo da je i to u saglasnosti sa ranije ispitivanim konceptualizacijama sreće, koja u najmanjem stepenu pokazuje mogućnost konceptualizacije kao samostalnog entiteta. Osim toga, sve ostale ispitivane emocije su ili negativne ili potencijalno opasne, pa je njihov rast ili opadanje uvek u fokusu, dok sa srećom to nije slučaj.

Drugi pravac konceptualizacije oslanja se na hidraulički model emocija koji je kulturološki uslovljen, a koji podrazumeva povećanje pritiska usled kojeg se materija – u ovom slučaju emocija – kreće naviše u sadržatelju-doživljavaču kada emotivni pritisak raste, odnosno naniže kada ovaj pritisak opada. Ovakva konceptualizacija tretira emocije ne kao živa bića, već kao materije podložne delovanju fizičkih sila. Ipak, ova dva stanovišta nisu protivurečna: pod dejstvom nevidljive fizičke sile objekat se kreće ili raste naizgled sam od sebe, kao da je živ. Iz tog razloga u primerima u korpusu pojavljuju se ergativni glagoli – poput *grow* ili *increase*, čiji objekat u tranzitivnoj konstrukciji može biti subjekat u ergativnoj, u zavisnosti od toga koliko se učesnika iz situacije u stvarnosti profiliše kao neophodno.

O bliskosti ovih dveju konceptualizacija u engleskom jeziku kada je o emocijama reč smatramo da najbolje govore primeri u kojima je upotrebljena metafora prirodne sile vode. S jedne strane, iz iskustva znamo da velike vodene mase mogu rasti, kretati se i rušiti sve pred sobom, naizgled bez spoljnih uzroka, što ih približava živim bićima, a s druge znamo da do ovakvog ponašanja vodenih masa dolazi usled delovanja fizičke sile. Stoga ne čudi da se u velikom broju primera u korpusu upravo javlja metafora emocija kao prirodne sile vode. A činjenica da se emocije konceptualizuju kao veoma opasna prirodna pojava govori o opštijem shvatanju emocija unutar anglo-kulture.

Slično ovome, uočili smo brojne primere u kojima je u fokusu pozicioniranje emocije na nekom stupnju na zamišljenoj skali ili njeno kretanje po njoj. Interesantno je da u literaturi nismo naišli na pominjanje ovog aspekta konceptualizacije emocija, iako se sam pojam skale dovodi u vezu sa konceptualizacijom emocija uopšte. Naime, u metafori EMOCIJA JE VRELA TEČNOST U SADRŽATELJU, koja je često pominjana u

literaturi, podrazumeva se i pominje se činjenica da temperatura tečnosti raste do određene tačke na skali, što se preslikava na intenzitet emocije, a preko te tačke, kao što u fizičkom svetu dolazi do eksplozije, preslikano na emocije, dolazi do reakcije. Međutim, iz analize očigledno je da je pitanje međudnosa emocija i zamišljene skale nešto složenije.

Naime, sam pojam merenja psiholoških fenomena zauzima značajno mesto u savremenoj psihologiji, u nameri da se neopipljivi fenomeni predstavljaju što objektivnije, a što se uklapa u anglo-kulturni model o objektivnosti i nepreterivanju. I u diskursu laika i u diskursu profesionalaca uspostavljanje imaginarne skale za pojedine emocije i određivanje mesta koju data emocija za datog doživljavača u nekom momentu zauzima bitan je faktor u iznalaženju načina da se s tom emocijom izađe na kraj. Ne čudi onda što smo najviše ovakvih primera našli za emocije besa i straha, koje se smatraju izrazito štetnim i opasnim. Tako se emocija shvata nekako poput živinog stuba u termometru, što daje indikacije o žestini eventualne reakcije.

Smatramo da je ovde po sredi metafora nastala iz metonimije INTENZITET OSEĆANJA ZA OSEĆANJE, koja se u kombinaciji sa ostalim metaforama, a pre svega onom VIŠE JE GORE, dovela do rasprostranjivanja konceptualizacije emocije kao entiteta koji se pozicionira na skali. Ovakva konceptualizacija u bliskoj je vezi sa prethodnom, utoliko što je opet moguće emociju shvatiti kao entitet sposoban za sopstveno kretanje, to jest približiti ga konceptualizaciji živih bića, ili konceptualizaciji predmeta koji menja mesto na skali usled delovanja nekog spoljašnjeg faktora na njega. O tome svedoče i upotrebljeni glagoli i konstrukcije.

Ono što je jako interesantno u ovakvoj konceptualizaciji je to što se neretko jačanje emocije konceptualizuje kao kretanje naniže na zamišljenoj skali. Ovo se čini kontradiktorno svemu što smo do sada rekli, ali činjenica je da takvi primeri nisu ni retki ni neuobičajeni. Postavlja se pitanje zašto je to tako.

Smatramo da se ovde radi o kombinovanju metafora: orijentaciona metafora SREĆA JE GORE – TUGA JE DOLE dovoljno je snažna u engleskom jeziku da preovlada i da metaforički usmereno kretanje usmeri naniže na skali. Druga mogućnost je delovanje evaluativne metafore u anglo-kulturi RAZUM JE GORE – EMOCIJE SU DOLE, kojom se

emocije ne vrednuju visoko, te se jačanje intenziteta emocije shvata kao povećanje njene štetnosti. Još niže mesto na skali ne označava intenzitet same emocije, već njenu potencijalna štetnost za doživljavača²⁹⁶.

Rekli smo već da je moguće da ideja o emocijama kao sposobnim za ekspanziju potiče iz stoičkog shvatanja duše smeštene u grudnom košu. U mnogim do sada navedenim primerima za različite konceptualizacije lokus emocije bio je upravo doživljač kao sadržatelj, što odgovara stanju u stvarnosti. U sledećem poglavlju bavićemo se metaforom sadržavanja u domenu emocija.

²⁹⁶ Na osnovu ovog odeljka, nameće se pitanje konceptualizacije ekspanzije emocija u odnosu na dimenzije vertikalne i dubine, ali ono prevazilazi okvire i obim ovog rada.

6 Konceptualna metafora sadržavanja na primeru emocija

Prvo ćemo se pozabaviti sadržateljem za emocije, što pre svega znači konceptualizacijom doživljavača. Na osnovu primera iz korpusa izdvojićemo koji se to delovi tela smatraju pogodnim lokusom za emocije u anglo-kulturi. Takođe, obratićemo pažnju i na druge tipove sadržatelja i pokušaćemo da odgovorimo na pitanje u kakvoj su oni vezi sa doživljavačem.

U drugom delu razmotrićemo implikacije metaforičkog preslikavanja po kome su emocije tečnosti pod pritiskom u sadržatelju.

Rekli smo već da je sadržavanje slikovna shema koja igra važnu ulogu u konceptualizaciji sveta koji nas okružuje. Osnovna premisa za postojanje ove sheme je da se svaki entitet može posmatrati kao ograničen u prostoru. Tako i mi imamo svest o sopstvenom telu kao odeljenoj celini koja zauzima jedan deo prostora. Ljudsko telo ima značajnu ulogu u konceptualizaciji i jezičkoj realizaciji, budući da je jezik antropocentričan. Pritom, mi doživljavamo naše telo kao sadržatelj – za vazduh koji udišemo, ili hranu i piće koje unosimo, ali i kao sadržani objekat – nalazimo se u sobi, ali se metaforizacijom možemo naći i u problemu.

Navešćemo, oslanjajući se na Penju (Peña, 1997)²⁹⁷ svojstva ove sheme:

1. Ako se A nalazi u B, a B se nalazi u C, onda se A nalazi u C.
2. Budući da je kapacitet sadržatelja ograničen, višak materije u njemu može mu izmeniti ili oštetiti strukturu i umanjiti funkcionalnost – višak tečnosti u sadržatelju može dovesti do preliivanja ili do pucanja sadržatelja.
3. U sadržatelju se mogu naći dva tipa kognitivno primarnih entiteta, a to su ljudi i stvari. Ostalo (biljke, životinje, situacije i događaji) metaforizacijom dobijaju status ova dva entiteta²⁹⁸.

²⁹⁷ Korišćena je elektronska verzija članka bez paginacije.

4. Unutrašnjost sadržatelja može zaštititi sadržani objekat od štetnih spoljašnjih uslova, ali i obrnuto: štetni uslovi u unutrašnjosti sadržatelja mogu negativno uticati na sadržani objekat.
5. Unutrašnjost sadržatelja može onemogućiti sadržani objekat da iskusi povoljne uslove iz spoljašnjeg okruženja, ali i suprotno: povoljni uslovi u unutrašnjosti sadržatelja mogu pozitivno uticati na sadržani objekat.
6. Ako su entiteti unutar sadržatelja pokretljivi, oni češće stupaju u interakciju nego da se nalaze izvan sadržatelja, ili da je jedan unutar, a drugi izvan njega. Ako je jedan od entiteta konceptualizovan kao da ima volju, on može težiti da uspostavi kontrolu nad ostalima.
7. Sadržani objekat može uticati na sadržatelj i u pozitivnom i u negativnom smislu.

U vezi sa domenom emocija, Penja izdvaja tri vrste sadržatelja. Jedan od njih je EMOCIJA JE SADRŽATELJ (EMOTIONAL STATES ARE CONTAINERS), o kojoj je bilo reči kada smo govorili o emocijama kao lokacijama.

Drugi je APSTRAKтни POJMOVI SU SADRŽATELJI (ABSTRACT ENTITIES ARE CONTAINERS), koji ilustruje primer

(306) Johnson was in high spirits... talked with great animation and success. (OED)

Treći je ČOVEK JE SADRŽATELJ ZA EMOCIJU (PEOPLE ARE CONTAINERS), u okviru koje se mogu uočiti specifičnije metafore koje se mogu objediniti nazivom RAZLIČITI (RELEVANTNI) DELOVI TELA SU SADRŽATELJI ZA EMOCIJU. Već smo govorili o tome da je relevantnost pojedinih delova tela kulturološki uslovljena na primeru lokusa hrabrosti u zapadnoj civilizaciji i kineskoj kulturi. Primetićemo da je ovde na delu i metonimija, koja izdvaja samo jedan deo organizma i u njega smešta emociju, iako to u stvarnosti nije slučaj.

Penja (Peña, 1997) dovodi ovu pojavu u vezu sa metaforom o podeljenoj osobi, o kojoj je već bilo reči²⁹⁹, i kaže da se zapravo sopstvenost može shvatiti kao sadržatelj i

²⁹⁸ Penja (Peña, 1997) navodi da situacije i događaji tipično bivaju konceptualizovani kao predmeti. Mi smatramo da to ne mora biti jedini slučaj.

²⁹⁹ Cf. str. 208–211

za subjekt i za emocije. Subjekt, onaj deo osobe koji obuhvata svest, volju, kontrolu i rasuđivanje, pokušava da stavi pod kontrolu emocije, drugi sadržani objekat sa kojim je u interakciji, dok svako delovanje emocija utiče na sopstvenost. Sve su to kulturološki obojeni aspekti emotivne situacije u skladu sa važećim kulturnim scenarijima. Zbog toga na drugom mestu Penja Servel (Peña Cervel, 2001:246) formuliše ovu metaforu kao RAZLIČITI (RELEVANTNI) DELOVI SOPSTVENOSTI SU SADRŽAOCI ZA EMOCIJU (DIFFERENT (RELEVANT) PARTS OF THE SELF ARE CONTAINERS FOR EMOTIONS).

U odeljcima koji slede istražićemo koji se to delovi tela konceptualizuju kao relevantni na osnovu primera iz korpusa. Skrenućemo pažnju na činjenicu da smo u obzir uzimali samo primere u kojima je sadržavanje eksplicitno kodirano. Naime, neosporno je i intuitivno i iskustveno da je čovek sadržatelj za emocije i da one izvan njega u stvarnom svetu ne postoje, ali mi smo uzeli za cilj da pokažemo kako se ova metafora u jeziku realizuje. Iz tog razloga ovde nisu uzimani u obzir primeri tipa

(307) He said carefully, 'The absence of choice is a circumstance more rare than most people suppose.' She looked at him incredulously, feeling *anger tightening her throat*. (CC)

U ovom primeru bes je lociran u grlu, pa bi se moglo shvatiti da i se ovaj primer uklapa u metaforu delova tela kao sadržatelja. Međutim, u primeru (307) samo sadržavanje ne profiliše se kao bitno. To ne znači da ovakvi primeri nisu informativni u smislu koji se delovi tela konceptualizuju kao bitni pri doživljavanju emocija, pa će o njima biti reči kasnije, u vezi sa tipičnim fiziološkim reakcijama prilikom emotivnih iskustava koje se jezički realizuju. Takođe, u korpusu smo pronašli i primere u kojima sadržatelj za emociju nije nijedan deo tela, pa ćemo pokušati da odgovorimo na pitanje da li se ovakve konceptualizacije mogu dovesti u vezu sa konceptualizacijom o sopstvenom telu sadržanom u širem prostoru.

Kao ni na drugum mestima u ovom radu, ni ovde se nismo bavili kvantitativnom analizom podataka, ali ćemo u delovima koji slede, radi preglednosti, početi od onih pojmova koji se najčešće konceptualizuju kao sadržatelji i potom nastaviti u opadajućem nizu.

6.1 Bes kao sadržani objekat

▪ DOŽIVLJIVAČ U CELINI

U najvećem broju slučajeva, kao sadržatelj besa konceptualizuje se čovek kao celina, bez preciznije specifikacije bilo kog dela tela. Pritom, mogućnosti su raznolike.

Bes se može nalaziti u čoveku u stanju mirovanja:

- (308) a. I felt *there was a deep rage inside him*, which manifested itself with the slightest incident. (CC)
- b. Chuck Mosely is best known as the one-time Faith No More singer who co-wrote their enduring anthem 'We Care A Lot' and inspired much of their *internal anger* and hatred. (CC)

Odjek humoralne teorije teorije vidi se i u tome što bes biva konceptualizovan kao vatra unutar doživljavača³⁰⁰:

- (309) a. He was silent, but Elizabeth could sense *the anger burning inside him*. (MED)
- b. *A tiny spark of anger flared within her*. (MED)

Humoralni princip vidi se i u konceptualizaciji BES JE VRELA TEČNOST U SADRŽATELJU, koju ilustruju primeri

- (310) a. *Her anger seething inside her*, Lydia stomped down to the school office and dialed home. (CC)
- b. Now *her anger* at being caught so easily *boiled up inside her*. (CC)

Hidraulički princip, po kome se emocija nalazi pod stalnim pritiskom, vidi se iz primera (311), u kome previše materije u sadržatelju dovodi do njegovog oštećenja:

³⁰⁰ Vatra, kojom se označava proces, konceptualizuje se kao predmet.

(311) Suddenly all *the anger that had been building up inside him exploded to the surface.* (CC)

Bes se može konceptualizovati i kao živo biće koje je svojim delovanjem uništava doživljavača:

(312) Bitterness, *anger* and resentment can act as emotional cancers, *eating us up inside.* (LDOCE)³⁰¹

Bes se iz sadržatelja može kretati ka spolja, pri čemu je opet moguća njegova konceptualizacija prema hidrauličkom modelu emocija, kao u

(313) *It's a pent-up rage that I don't let out regularly enough.* (CCB)

Međutim, bes u sadržatelju može biti konceptualizovan i kao prirodna sila vode koja teče iz doživljavača:

(314) I don't know what I looked like, with *rage draining out of me*, but Orfe's eyes shone out glad. (CC)

Bes konceptualizovan kao prirodna sila vode vidi se i u primerima u kojima se bes kreće naviše unutar doživljavača-sadržatelja:

(315) a. *A sense of hurt and outrage welled up inside him.* (MED)
b. I was thoroughly disgusted and felt *the anger surge within me.* (CCB)

Ali, to nije jedina mogućnost – kretanje naviše ne mora podrazumevati prirodnu silu vode:

(316) a. *As anger she couldn't explain swelled in her*, she opened her mouth to shout that she hadn't bought the flowers to HIM, she'd brought them for herself and Grace. (CCB)
b. She could feel the *anger growing inside her.* (MED)

³⁰¹ Ovde ova metafora nije realizovana direktno, već preko metafore KANCER JE ŽIVOTINJA. Samo postojanje metafore EMOCIJA JE KANCER (koja je podtip metafore EMOCIJA JE BOLEST) govori o negativnoj vrednosti emocija u anglo-kulturi. Cf. i odeljak 9.1.

Konačno, bes se može konceptualizovati kao da iz spoljašnje sredine ispunjava doživljavača:

(317) The images of these hopeless, hungry people haunted her, *filling her with outrage*. (LDOCE)

- OČI

Oči se konceptualizuju kao sadržatelji emocija na osnovu toga što se mnoge fiziološke promene do kojih dolazi prilikom emotivnog doživljaja reflektuju u očima.

Bes se može konceptualizovati kao da miruje u očima:

(318) a. When she finally looked at Marlette *there was no anger or bitterness in her eyes*. (CC)

b. 'Do I make myself clear, compita?' Although Chavez hadn't understood any of what Nicole had said to her, the harsh tone of her voice and *the fury in her eyes* was enough not to warrant a translation. (CC)

Videli smo ranije da se kretanje besa može konceptualizovati kao kretanje svetlosti. Veza sa svetlošću očuvana je i u sledećem primeru:

(319) They appeared to lack even what strength is needed to hold *a glint of rage in their eyes*. (LDOCE)

Bes se može konceptualizovati i kao vatra:

(320) When she turned round *there was a fierce anger burning in her eyes*. (CC)

U korpusu smo pronašli još i primer u kome bes izlazi iz sadržatelja:

(321) Until one day she raised her face and *it was anger shooting out of her eyes*. (CC)

- GRUDNI KOŠ

Bes se konceptualizuje kao da se kreće naviše unutar grudnog koša:

(322) ‘What’d you do?’ the Iceman asked, but in his heart he knew, and
the anger swelled in his chest. (CCB)

- GRLO

Pronašli smo samo jedan primer u korpusu u kome se bes konceptualizuje kao da se samostalno kreće naviše u grlu, u skladu sa hidrauličkim modelom:

(323) *Hot rage suddenly swelled in John’s chest and throat, and banged in his temples.* (CCB)

Da ovaj primer konceptualizacije nije slučajan, iako možda nije sasvim uobičajen, potvrđuje i konceptualizacija glasa kao sadržatelja za bes, koja sa ovom stoji u metonimijskoj vezi.

- GLAS

Govoreći o opštvim svojstvima slikovne sheme sadržavanja rekli smo da sadržani objekat može delovati na sadržatelj, pri čemu dolazi do njegove promene. Kako su govorni organi smešteni u grlu, delovanje emocije na sadržatelj dovodi do promena u glasu. Štaviše, kako je grlo unutrašnji organ, promene do kojih dolazi usled delovanja besa mogu se uočiti tek kada doživljavač progovori (ne uzimajući, naravno, u obzir situaciju kada doživljavač saopštava o sopstvenom doživljaju, kada je svestan fizioloških promena kod sebe). Tako ovde na delu imamo metonimiju PROIZVOD GOVORNIH ORGANA ZA GOVORNI ORGAN, koja omogućava postojanje metafore GLAS JE SADRŽATELJ ZA BES, kao u sledećim primerima:

- (324) a. *The fury was evident in his voice* when he turned on the two youths and bellowed at them in Spanish. (CC)
b. "Hey," called Edgar, *his reedy voice full of anger* and despair. (CC)
c. *Alik replied with a touch of irritation in his voice.* (CC)

Posebno zanimljivim smatramo primer koji smo pronašli u korpusu, a koji predstavlja metaforu PESMA JE SADRŽATELJ ZA BES.

(325) *"It's Alright, Ma (I'm Only Bleeding)" is coruscating, full of vintage spleen and righteous anger. (CC)*

Skrećemo pažnju da na osnovu tog jednog primera ne tvrdimo da je ovo zaista metafora utemeljena u engleskom jeziku, ali smatramo da ovaj primer lepo ilustruje metaforičke i metonimijske procese: reč je o metonimiji PESMA ZA IZVOĐAČA PESME, potom metonimija GLAS ZA GRLO, grlo se potom metonimijski profiliše kao značajan lokus besa, to jest njegov sadržatelj, što omogućava metaforu GRLO JE SADRŽATELJ ZA BES koja je u metonimijskom odnosu sa doživljavačem kao celinom. Od svega toga, primer (325) osvetljava samo one elemente koji se u datoj situaciji percipiraju kao relevantni – pesmu kao sadržatelj za bes koji izvođač pesme ispoljava.

Svi ovi sadržatelji vezani su za doživljavačev organizam bilo direktno bilo metonimijskom vezom. Međutim, u korpusu smo pronašli i primere u kojima sadržatelj nije doživljavač, već se i bes i sadržatelj nalaze u spoljašnjoj sredini.

- SPOLJAŠNJA SREDINA

Bes se konceptualizuje kao da se nalazi u vazduhu:

(326) a. The director of football's refusal to accept a single question from the throng that packed the media room at Parkhead allowed a *smell of suspicion and anger to linger in the air* long after he departed. (CC)

b. *The air was filled with sound and fury. (CC)*

Naravno, bes i ovde može da zadrži svoja svojstva toplote, kao u sledećem primeru:

(327) *There was a 'boiling resentment' in the air* which filled him with foreboding: Among the Tibetans, I saw mounting bitterness and hatred of the Chinese; and among the Chinese. (CCB)

Postavlja se pitanje zašto je to tako. Naime, u primerima (326) i (327) saopštava se o situaciji u kojoj govornik primećuje znake besa kod doživljavača različitog od sebe, ali ga ne smešta unutar njega, već se situacija konceptualizuje kao da su govornik, doživljavač i bes zasebni entiteti sadržani u jednom većem sadržatelju, realizovanom kao vazduh. Bitan element situacije je upravo prisustvo govornika koji je dovoljno blizu doživljavača. Ovo ukazuje na shvatanje da je bes emocija koja je značajna ne samo za pojedinca, nego i za njegovo okruženje, što je tipično za anglo-kulturu. Dalje, ovakvim primerima uvek se kodira situacija koja je potencijalno opasna, a to što se baš vazduh realizuje kao sadržatelj ide u prilog konceptualizaciji besa kao prirodne sile, u ovom slučaju oluje – povećana naelektrisanost u vazduhu pred oluju preslikava se na atmosferu koja prethodi burnoj reakciji usled osećanja besa.

Moguće je i drugačije tumačenje ove konceptualizacije, koje nije protivurečno onom prethodno iznetom, budući da se fokusira više na samog doživljavača nego na ukupnost situacije. Naime, osim toga što smo mi svesni postojanja sopstvenog tela u prostoru kao samostalnog, odvojenog entiteta, smatramo da u našu konceptualizaciju sebe spada i onaj deo spoljašnjeg prostora nad kojim imamo kontrolu prilikom svakodnevnih aktivnosti i koji se smatra uobičajenim u jednoj kulturi³⁰². Tako se bes koji govornik opazi kod doživljavača može shvatiti kao da zauzima taj međuprostor između njih – dovoljno je blizu doživljavaču koji ga generiše, ali istovremeno i govorniku da bi mogao na njega štetno uticati.

Mišljenja smo da se ovakva konceptualizacija može primeniti i na slučajeve kada je sadržatelj besa glas, koji se takođe kroz fizički prostor prostire od doživljavača ka govorniku. U tom slučaju, metafora sadržavanja kombinuje se sa metaforom provodnika.

³⁰² O tome smo već govorili kada smo se osvrnuli na razlike u društveno prihvatljivoj razdaljini između govornika i sagovornika u komunikativnoj situaciji.

6.2 Tuga kao sadržani objekat

▪ DOŽIVLJIVAČ U CELINI

I u slučaju tuge, najčešće realizovani sadržatelj je doživljavač u celini. Takođe, u najvećem broju slučajeva tuga je konceptualizovana kao fluid.

Tuga se može nalaziti u stanju mirovanja u doživljavaču, kao u primeru

- (328) a. But *she* had been so choked up she had been unable to eat lunch, even the dessert, and had sat staring at the untouched banana split, tears rolling down her cheeks, aching inside for her mother, *filled with the most searing grief*. (CCB)
- b. Whatever *pangs of grief* and guilt and shame Emilia might suffer had *remained locked inside her*, an unapproachable wound. (LDOCE)

U primeru (328a) tuga se konceptualizuje kao vrela tečnost, što nije uobičajena konceptualizacija tuge, ali je moguća, jer u fokus stavlja štetno dejstvo tuge na doživljavača. I u primeru (328b) sadržani objekat proizvodi štetan efekat na sadržatelj, što se ovde vidi iz konceptualizacije tuge kao oštrog predmeta.

Previše tuge može vršiti pritisak na „zidove“ doživljavača, u skladu sa hidrauličkim shvatanjem emocija:

- (329) She seemed about fifteen. She had that bruised look as if *her white skin was too fine to hold in all her teenage grief*. (CCB)

Tuga se može konceptualizovati kao da iz spoljašnje sredine ispunjava doživljavača, kao u

- (330) *The apparent significance of the drawing filled him with a sudden sadness*, until he read the message written in the uncertain, guided hand of a child: Dear dad, this is your very own guardian angel. (CC)

Izražavanje tuge može se konceptualizovati kao njeno izlaženje iz sadržatelja. Tuga se u svim primerima u korpusu realizuje kao fluid:

- (331) a. He tried to question her, to make things clear, *but she was intent on pouring out her misery*. (CCB)
b. *An extraordinary outpouring of grief* followed the death of the princess. (MED)

Zanimljivo je da u korpusu nismo pronašli primere koji se zasnivaju na hidrauličkom modelu, to jest primere u kojima se tuga konceptualizuje kao tečnost pod pritiskom koja dovodi do burne reakcije, ili primere u kojima se tuga samostalno kreće unutar doživljavača. To ima veze sa samom emocijom tuge, koja tipično ne proizvodi snažne reakcije, za razliku od besa. Takođe, tuga se ne dovodi u vezu sa toplotom koja je preduslov za ponašanje tuge u skladu sa zakonima hidraulike.

- SRCE

Srce se javlja kao drugo po učestalosti kod konceptualizacije tuge kao sadržanog objekta. I ovde se tuga prevashodno konceptualizuje kao fluid:

- (332) a. 'My heart is filled with sorrow to have sung for this spoiled Iraqi president,' he told me by phone from Cairo. (CCB)
b. Tomorrow, he decided, he must press her to a full disclosure of *the grief harboured in her heart*. (LDOCE)
c. The fellows all had their own stories, some of the oldest gents going back to the days of the Civil War, but though he would tell his tales, *in his heart there was always a great sadness*, despite the love he felt from each of his vibrant daughters [...]. (CC)

U zapadnoj civilizaciji u laičkom modelu emocija srce je njihovo tipično sedište. Penja Servel (Peña Cervel, 2001:250) to dovodi u vezu sa fiziološkim promenama koje se očećaju u grudnom košu prilikom emotivnog doživljaja. Osim toga, kako se sreća u anglo-kulturi dovodi u vezu sa zdravljem i životom (cf. Lakoff & Johnson, 2003:58), za koje je pravilan rad srca neophodan, isto tako se i tuga, kao suprotnost sreći, može

dovesti u vezu sa bolešću i smrti, što se opet može dovesti u vezu sa funkcionisanjem srca. O tome svedoče idiomi poput *to break one's heart*, na primer.

- OČI

Oči se mogu konceptualizovati kao sadržatelj za tugu, koja u tom slučaju biva konceptualizovana kao predmet:

(333) a. *There was a sadness in her eyes* when she looked across at the derelict chapel. (CC)

b. *She recognized the sorrow in his eyes*, but true to her nature she made no overt comment on it. (CCB)

- LICE

Lice se, pre svega, može shvatiti kao metaforički sadržatelj za izraze i grimase koje nastaju kao posledica emotivnog doživljaja. Posredno lice se konceptualizuje kao sadržatelj za emociju:

(334) I couldn't read her eyes, but *there was in her face* anticipation and sorrow and acceptance and friendship. (CC)

Nijedan drugi deo tela se u primerima u korpusu ne konceptualizuje kao sadržatelj za tugu. Ali to ne iscrpljuje sve mogućnosti.

- SUZE

Tipična reakcija na emociju tuge je plač. Može se reći da oči kao sadržatelj za tugu dobijaju tu ulogu pre svega usled vidljivog naviranja suza u njima, te su oči doslovni sadržatelj za suze. Usled metonimijskog preslikavanja POSLEDICA ZA UZROK tuga se smešta kao sadržani objekat u oči, a metaforom provodnika i suze mogu postati sadržatelj, kao u primeru

(335) Perhaps it was *the sadness*, joy, depression, victories, the gains and the losses of life that *remained within her tears*. (CC)

- GLAS

Promene u glasu mogu biti posledica emotivne reakcije, pa metaforom provodnika glas postaje sadržatelj za tugu:

(336) He sensed *a feeling of profound sorrow in her voice*. (MED)

- ŽIVOT

Osim pojmova direktno vezanih za čovekovu fiziologiju, kao sadržatelj za tugu može se konceptualizovati i život. Metafora ŽIVOT JE SADRŽATELJ dobro je posvedočena u engleskom jeziku (cf. Lakoff & Johnson, 2003:127). Poimanje života uklapa se u slikovnu shemu sadržatelja, pošto je ograničen u trajanju. Kao takav, u njemu se obično kao sadržani objekti konceptualizuju događaji shvaćeni kao predmeti ili ljudi.

Shvatanje života kao sadržatelja za vreme ima zajedničku komponentu trajanja sa konceptualizacijom tuge. Zbog toga su primeri kao što je (337) mogući:

(337) a. Now, as I approached the Headingley Test it was my intention *to remove the misery from our lives once and for all*. (CC)
b. *My life is full of misery*. (CC)

Videli smo i u ranije pominjanim konceptualizacijama tuge da je vremenska dimenzija često u fokusu, što je u skladu sa prirodom same emocije. Iako je i dalje pravi sadržatelj tuge doživljavač, situacija se konceptualizuje bez profilisanja doživljavača, što je u skladu sa slikovnom shemom sadržatelja³⁰³.

Sadržatelj ne mora biti život u celini, već neki njegov deo, kao u primeru

(338) *Joan's childhood was filled with pain and sadness*. (MED)

- SPOLJAŠNJI PROSTOR

Kao i kada smo govorili o besu, i za tugu smo u korpusu pronašli primer koji je smešta u spoljašnju sredinu, kao poseban entitet sadržan zajedno sa doživljavačem i govornikom:

³⁰³ Cf. tačku 1 na str. 310.

(339) *All of the sorrow of Emily's short, tragic life filled the room.* (CC)

Smatramo da je ovde adekvatno objašnjenje ono zajedničkog prostora, a ne atmosferske pojave, pre svega zato što tuga ne podrazumeva snažne reakcije nalik oluji. Tome ide u prilog i konceptualizacija zatvorenog prostora, a ne vazduha, kao u slučaju besa. O prostoru nad kojim pojedinac koji ima kontrolu kao sadržatelju svedoči i primer (340), u kome odnos sadržavanja nije eksplicitno profilisan:

(340) *There was a sadness about him that we never really understood.*
(MED)

- **AKTIVNOST**

Rekli smo već da ontološke metafore omogućavaju da apstraktni pojmovi dobiju status stvari, što olakšava mentalno manipulisanje njima. U tom smislu i različite aktivnosti, koje su po prirodi procesi, mogu biti shvaćeni kao predmeti, koji potom mogu biti konceptualizovani kao sadržatelj za tugu, kao što je to slučaj sa sportskim aktivnostima u primeru (341):

(341) *There's a lot of sadness in sport (wh) when people who have been great get er er injuries and that.* (CC)

Aktivnost je zapravo metaforički sadržatelj za učesnika u aktivnosti, a koji je sadržatelj za tugu. Doživljavač se u ovakvoj konceptualizaciji ne profiliše. S tim u vezu može se dovesti i primer

(342) *a note of sadness in his letter* (MED)

koji pored već navedenog podrazumeva i metonimiju REZULTAT AKTIVNOSTI ZA AKTIVNOST, metaforu provodnika i metaforu TUGA JE ZVUK, koja se oslanja na metaforu da je glas sadržatelj tuge. U širem smislu, nezavisno od konceptualizacije tuge, ovaj primer lepo ilustruje metonimijsku vezu koja postoji između govora, odnosno konkretnih zvukova u govoru i pisanja, to jest sinestetičkog doživljaja koji je sadržatelj za emociju tuge.

6.3 Sreća kao sadržani objekat

- DOŽIVLJIVAČ U CELINI

U najvećem broju primera u korpusu kao sadržatelj za sreću konceptualizuje se ceo doživljavač. Situacija se može konceptualizivati kao mirovanje:

- (343) a. And I remember, the first or second time, I had a nice feeling, *a great deal of inner happiness* – not excitement but a beautiful feeling internally, of things being just perfect. (CC)
- b. Maybe she was intoxicated by the evening light, or maybe *she was just so full of joy* from being back with Old Yellow. (CC)

Moguća je i dinamička konceptualizacija, po kojoj se doživljavač puni srećom od spolja. Sreća se konceptualizuje kao fluid:

- (344) a. *Harry Magee is a tiny man, filled with joy.* (CC)

Hidraulički model emocija reflektovan je u primeru (345), u kome sreća kao da pod pritiskom „isparava“ iz doživljavača. Ovakva konceptualizacija oslanja se na metaforu da je emocija vrela tečnost u doživljavaču:

- (345) *A sense of joy emanated from him.* (MED)

Takođe, hidraulički model reflektovan je i u slučaju kada se usled povećanog emotivnog pritiska sreća konceptualizuje kao da se kreće naviše, preliva se preko zidova sadržatelja i može dovesti do eksplozije:

- (346) I already knew I was special. But *my excitement and pleasure and happiness about it were brimming over until I thought I would burst* if I did not tell someone. (CCB)

- SRCE

Drugo po učestalosti kao sadržatelj za sreću javlja se srce:

(347) Her maids carried them upstairs and demure Penelope retired *with great contentment in her heart*. (LDOCE)

Moguća je i konceptualizacija sreće kao tečnosti koja ispunjava srce:

(348) *His heart was filled with joy*. (MED)

Jako osećanje sreće, u skladu sa hidrauličkim modelom emocija, konceptualizuje se kao višak tečnosti u sadržatelju koja se preliiva:

(349) *Her heart was overflowing with joy*. (MED)

- LICE

Jedini preostali deo tela koji se konceptualizuje kao sadržatelj za emociju sreće je lice. U jedinom primeru u korpusu opet imamo slučaj jake emocije koja preplavljuje sadržatelj:

(350) Instantly, her eyes flew open. Relief and *happiness flooded her face* at the sight of him. (CCB)

- ŽIVOT

Kao i u slučaju tuge, život se može konceptualizovati kao sadržatelj za sreću. Zapravo, život se preko metafore VREME JE PROSTOR konceptualizuje kao sadržatelj za čoveka-doživljavača, koji je opet sadržatelj za sreću, ali doživljavač u ovakvoj konceptualizaciji nije profilisan kao bitan. Time se ističe shvatanje emocija kao zasebnih entiteta u sadržatelju, sadržanih naporedo sa doživljavačem i koji mogu na njega uticati:

- (351) a. They spent one session talking about the fact that all relationships have their disappointments and areas of compromise – that *life contains sadness* as well as happiness. (CCB)
- b. I began to realize that *there was no happiness for me in life*. (LDOCE)

- SPOLJAŠNJI PROSTOR

Kao i kod besa i tuge, spoljašnji prostor konceptualizuje se kao da sadrži i doživljavača i emociju sreće. Čini nam se da je ovde sreća konceptualizovana kao predmet, bez ikakvih agentivnih svojstava, lociran u spoljašnjoj sredini koja je u fokusu interesovanja doživljavača:

(352) TO DAWN LATTER, *Our daughter Dawn* was a blessing sent from the Lord above, And *has filled our world with happiness* and a special love. (CC)

Sreća sadržana u spoljašnjem prostoru može da se konceptualizuje i kao aura koja se nalazi u zajedničkom prostoru oko doživljavača, a koju posmatrač može da opazi:

(353) Then they had posed for some formal photographs of the occasion, though Nelson had earlier photographed the bride and groom separately in his studio, she holding a bouquet of roses and he, the new husband, with his lean and handsome face, hair parted in the middle a la Rudy Vallee, foreheads nearly touching, *an aura of bliss around them.* (CC)

6.4 Strah kao sadržani objekat

- DOŽIVLJIVAČ U CELINI

Kao i u slučaju svih ostalih ispitivanih emocija, tipični sadržatelj za strah je doživljavač u celini. Situacija može biti konceptualizovana statički, odnosno iskazom se može konstatovati samo prisustvo straha u doživljavaču:

(354) It seemed so pointless just to sit and lie on our bunks, *full of fear*, listening to the howl in the riggings as the yacht wallowed about in the seas. (CCB)

Češća je, pak, dinamička konceptualizacija, po kojoj strah iz spoljašnje sredine završava u doživljavaču. On može biti konceptualizovan kao predmet, kao u

- (355) a. The sight of his long hairy hands, his hump covered in dandruff, and *his yellow unshaven face struck fear into her.* (CC)
b. The basic sand shot isn't something which troubles the professionals, but *it does put the fear of death into handicap golfers all over the world.* (CC)

Konstrukcija je tranzitivna, jer se kao bitno profiliše ono što izaziva strah. Metafora na koju se ovakva konceptualizacija oslanja je IZAZIVANJE EMOCIJE JE TRANSFER PREDMETA (cf. Stefanowitsch, 2006:75).

Strah može biti konceptualizovan i kao tečnost koju neki spoljni agens uliva³⁰⁴:

- (356) a. Just the same, *a mild case of the flu or the slightest furriness of the tongue was now capable of filling him with abject terror.* (CC)
b. *Newspapers instilled in her a vague sense of horror.* (CC)
c. *Local people, infused with horror, distress and sympathy that such an evil deed should be done where they ride their horses and walk their dogs, paid their simple respects to a life taken that could easily have been their own.* (CCB)

U skladu sa hidrauličkom konceptualizacijom emocija, strah se može pod pritiskom kretati naviše:

- (357) a. Lydia was finding it hard to control *the rising sense of panic inside her.* (CC)
b. She tried hard to squash *the feeling of fear that was growing inside her.* (MED)

U oba iskaza prisutan je antagonizam između sadržatelja i sadržanog objekta koji na njega deluje štetno.

³⁰⁴ Iz ove kolokacije vidi se da istovetna konceptualizacija postoji i u srpskom jeziku.

U vezi sa kretanjem naviše je konceptualizacija straha kao prirodne sile vode kao sadržanog objekta:

(358) *Panic surged inside her.* (MED)

Izražavanje straha konceptualizuje se kao izlivanje iz sadržatelja-doživljavača:

(359) *Fitzpatrick poured out his fears* about the Saints handing over control to someone with no knowledge of their history, of the town, of any of the things which have consumed his own life for 27 years. (CC)

- OČI

Strah se može konceptualizovati statički, kao da se nalazi u očima:

(360) a. They looked horrified and *I can still see the fear in their eyes.*
(CC)
b. *The boy's eyes were full of fear.* (LDOCE)

Sadržani objekat može biti konceptualizovan kao tečnost:

(361) His eyes were filled with terror as the villagers' initial disbelief at his identity turned to a fierce hatred. (CC)

- LICE

(362) *I saw fear in a lot of faces* with kids as young as six crying and terrified. (CCB)

- SRCE

Kao i u slučaju tuge i sreće, i strah može biti konceptualizovan kao sadržani objekat u srcu, mada je motivacija drugačija. Naime, rekli smo da srce postaje profilisani deo tela kao lokus za sreću i tugu zbog njihove kulturološki uslovljene metaforičke povezanosti sa životom i zdravljem. I ovde je po sredi spoj kulturoloških i bioloških faktora. Naime, ubrzan rad srca je jedna od fizioloških reakcija kada se

pojedinaac nađe u opasnoj situaciji i kada oseti strah. U zapadnoj kulturi formirala se snažna veza između fiziološkog osećaja lupanja srca i reagovanja u situaciji opasnosti. O tome svedoči i engleska leksema *courage*, čiji je koren latinska reč *cor*, koja znači srce³⁰⁵. Istovremeno, srce postaje sedište i emocija suprotnih od hrabrosti, to jest straha³⁰⁶.

Strah se prevashodno konceptualizuje kao predmet koji neki agens stavlja u srce doživljavača, u skladu sa metaforom IZAZIVANJE EMOCIJE JE PRENOŠENJE PREDMETA:

(363) a. *The Spurs midfield is not one designed to strike fear into the hearts of opponents.* (CCB)

b. *Until then, Lewis had done little to put fear in the heart of Finkel.*
(CCB)

Strah može biti konceptualizovan i kao tečnost:

(364) *Their rounds served only to instill fear into the hearts of those that followed.* (CCB)

Konstrukcije su tranzitivne, jer se kao bitan učesnik u situaciji konceptualizuje i ono što izaziva strah.

Međutim, kada fokus nije na uzroku, situacija se može konceptualizovati kao da strah sam od sebe dolazi i smešta se u srcu doživljavača:

(365) *Fear settled over her heart.* (MED)

▪ GRUDNI KOŠ

Pošto je srce smešteno u grudnom košu, ne čudi da se i on može konceptualizovati kao lokus straha, pogotovu kada je fokus iskaza na fiziološkim aspektima situacije u kojoj se doživljava strah. U primeru (366) imamo i hidrauličku konceptualizaciju straha kao materije – u ovom primeru gasa – koji se kreće naviše pod pritiskom:

³⁰⁵ Uzgred budi rečeno, OED kao prvobitno značenje lekseme COURAGE navodi upravo srce.

³⁰⁶ Tezaurus RHW navodi, između ostalih, i leksemu FEAR kao antonim za COURAGE.

(366) *Panic rose in his chest* like a suffocating gas. When he got to the telephone he was gulping for air and stuttering. (CCB)

- STOMAK

Prilikom doživljenog straha, pojedinac je svestan fizioloških promena koje oseća u vidu grčenja u predelu abdomena. To omogućava biološki motivisanu konceptualizaciju želuca i stomaka kao sadržatelja za strah:

- (367) a. *Geothrick felt a cold shiver of fear knot up in his stomach* as he remembered that the Bishop's geese and swans had their wings clipped and that the owls that roosted in the tower flew and hovered without making a sound. It couldn't be a bird. (CCB)
- b. *He felt the terror most in his bowels* like the need to shit. (CCB)

- GRLO

U korpusu smo pronašli i primer u kome se bes konceptualizuje kao da se kreće naviše u organizmu doživljavača, iz grudnog koša, i zaustavlja se u grlu. Pored fizioloških činilaca, ulogu igra i hidraulički model emocija:

(368) *Sally felt something - fear or excitement or both - shoot up into her throat, acidic, hot.* (CCB)

- GLAS

Kako među fiziološke promene pri doživljavanju straha spadaju i promene u glasu, i on može biti konceptualizovan kao sadržatelj za strah. Ova slika je bliska sa slikom grla kao sadržatelja. Takođe, ovde imamo i metaforu provodnika:

(369) *There was a note of alarm in her voice.* (MED)

U ovom primeru prisutna je i metafora STRAH JE ZVUK, što i omogućava da on bude sadržan u glasu, o čemu svedoči upotrebljena imenica *note*³⁰⁷.

³⁰⁷ Cf. odeljak 10.2.4

- UM

Strah je jedina od ispitivanih emocija čiji lokus može biti čovekov um. Nejavljanje emocija u umu, ili u glavi, koja je sadržatelj mozga, a time i uma, očekivano je i u skladu sa dihotomijom o razumu i emocijama prisutnoj u zapadnoj kulturi, a po kojoj je glava sedište razuma i ideja, a ne emocija. Postavlja se pitanje zašto smo samo sa emocijom straha pronašli ovakve primere u korpusu:

- (370) a. *There was a fear in my mind* that it wouldn't be dramatic or sympathetic to them. (CCB)
- b. She curled up and tried to sleep, tried to escape from *the fear in her mind* and the suffering in her body. (CCB)

Strah kao sadržani objekat u umu može se ponašati i po zakonima hidraulike:

- (371) She was begging him to approve her judgement, but *the rising panic in his mind* washed away kindness. (CC)

Moguća je i konceptualizacija straha kao živog bića u sadržatelju-umu koje je u odnosu antagonizma sa sadržateljem:

- (372) He lay flat on his back on the broad bed that he still shared with his wife despite her frequent insomnia, aware that *panic was gnawing at the edges of his consciousness*, panic and a mild unhappiness. (CCB)

Može se uočiti razlika između situacija označenim primerima u kojima je um sadržatelj za strah i situacija u kojima je sadržatelj neki drugi deo tela ili pojam metonimijski povezan sa njim. Kada je sadržatelj um, situacija nije takva da je doživljavač neposredno izložen opasnosti, kao u ostalim slučajevima. Štaviše, svojim razmišljanjima, svesnim i voljnim, doživljavač dovodi sebe do osećanja „dugoročnog“ straha, koji ne predstavlja trenutnu opasnost za njega. Kako okidač za strah potiče iz racionalnog „dela“ čoveka, tako i strah biva smešten u isti metaforički sadržatelj. O strahu kao emociji koja je „obrađena“ svesnim i voljnim procesom razmišljanja svedoče i sledeći primeri:

- (373) a. However, the difficulty here is proving *the reasonableness of the fear* that caused you to stab - or shoot. And this brings up the subject of guns. (CC)
- b. Yellowstone's Finley says *Aten's fear has validity*, but the Park Service can plan for it. (CC)
- c. Dr T does not at once accompany his patients into the bowels of the Northern Line to show them that *their fear is unreasonable*; first he looks at each personal history. (CCB)
- d. *Our fears proved to be justified*. (MED)

S tim u vezi ovde bismo pomenuli i to da se, u skladu sa opštijim metaforičkim principom konceptualizacije apstraktnih pojmova pomoću konkretnih, postojanje okolnosti usled kojih doživljavač oseća strah koji nije izazvan neposrednom opasnošću konceptualizuje kao materijalizacija konkretnog predmeta:

- (374) a. She even drove down nearby streets in case *her worst fear had come true* and her beautiful Angora companion was lying by the side of the road. (CC)
- b. Although he'd managed to evade capture so far, *his worst fears were being realized* the deeper he ventured into the shanty town: he was becoming hopelessly lost. (CC)

Neopravdani strah u umu doživljavača konceptualizuje se kao preuveličan:

- (375) That said, I think *most virus scares are overblown*. (LDOCE)

▪ SPOLJAŠNJI PROSTOR

Strah može biti sadržani objekat u spoljašnjem prostoru u kome je sadržan i doživljavač. U korpusu smo pronašli primere u kojima je sadržatelj prostorija ili vazduh:

- (376) a. But today, 3 May 1967, in the hours following the running of the first English classic of the season, the 2000 Guineas, on nearby

Newmarket Heath, *there was an unmistakable apprehension in the Rooms.* (CCB)

b. *Their terror filled the air.* (CC)

Konceptualizacija straha kao sadržanog objekta u spoljašnjoj sredini ima svojih specifičnosti koje je razlikuju od konceptualizacije ostalih emocija. Naime, strah ne podrazumeva prisustvo govornika različitog od doživljavača. Takođe, nije primenjiv ni pojam prostora nad kojim pojedinac ima kontrolu i koji je shvaćen kao deo doživljavača, pošto po prirodi same emocije doživljavač ne može nad njom imati kontrolu. Strah se tako približava konceptualizaciji atmosfere pojave čije je prisustvo moguće primetiti, ali na koju nije moguće delovati.

- **AKTIVNOST**

Pošto je moguće protumačiti izvesne čovekove postupke učinjene usled straha metonimijom UZROK ZA POSLEDICU, strah može biti konceptualizovan kao sadržan u postupku:

(377) *With their eyes erect and fear in their speed they run for the safety of the waves.* (LDOCE)

6.5 Emocija kao sadržani objekat – zaključak

U korpusu smo pronašli trinaest mogućih sadržatelja za emociju, i to:

Tabela 5

Ceo organizam	bes, tuga, sreća, strah
Spoljašnja sredina	bes, tuga, sreća, strah
Oči	bes, tuga, strah
Glas	bes, tuga, strah
Lice	tuga, sreća, strah

Srce	tuga, sreća, strah
Grudni koš	bes, strah
Grlo	bes, strah
Život	tuga, sreća
Aktivnost	tuga, strah
Suze	tuga
Stomak	strah
Um	strah

Iz tabele se vidi da su dve osnovne vrste sadržatelja za emociju ljudsko telo i neki apstraktni pojam. Sve ispitivane emocije mogu se konceptualizovati kao da se nalaze u doživljavaču kao celini. Takođe, sve ispitivane emocije mogu se javiti u pojedinim delovima tela. Iako pojedini delovi tela stoje sa celim organizmom u metonimijskom odnosu, on se ne percipira kao bitan – emocija koja je smeštena u srce, na primer, ne izaziva kod govornika sliku da je emocija sadržana u srcu koje je sadržano u ljudskom telu zbog perspektivizacije, koja pripisuje veću vrednost profilisanom delu tela.

Po tri emocije konceptualizuju se kao da su smeštene u očima i u srcu. Oči su veoma značajan deo tela u komunikaciji, budući da su u tipičnoj komunikativnoj situaciji govornici licem okrenuti jedan prema drugom. Kako fiziološke promene pri emotivnom doživljaju uključuju i promene u očima, ne iznenađuje činjenica da se oči konceptualizuju kao sadržatelj. Dakle, konceptualizacija očiju kao sadržatelja uslovljena je opažanjem spoljašnjih promena na doživljavaču. Isto važi i za lice kao sadržatelj. Ovde bismo pomenuli i konceptualizaciju suza kao sadržatelja za tugu, koja u prvi plan stavlja tipičnu reakciju plakanja. Iako i druge emocije uključuju plakanje u svoj repertoar reakcija³⁰⁸, jedino se u slučaju tuge tipično suze mogu realizovati kao sadržatelj.

³⁰⁸ Cf. odeljke 8.1.1 i 8.3.1

Konceptualizacija srca kao sadržatelja uslovljena je i fiziološkim i kulturološkim faktorima. Sreća i tuga metaforički se povezuju sa životom i zdravljem, sa kojima se povezuje i srce kao ključni organ u čovekovom telu. Strah se asocira sa srcem usled kulturološki uslovljene veze između srca i hrabrosti. Pritom, ne treba gubiti iz vida da pri doživljaju straha i sreće dolazi do ubrzanog rada srca i da se ni taj element ne može isključiti iz konceptualizacije.

S tim u vezi postavlja se pitanje zašto u korpusu nismo pronašli primere u kojima se bes konceptualizuje kao da je lociran u srcu, budući da i pri doživljaju besa dolazi do lupanja srca. Smatramo da je to upravo zbog toga što je konceptualizacija srca kao sadržatelja kulturološki uslovljena. Bes i strah, dve emocije pored sreće kod kojih je ubrzan rad srca izražen, konceptualizuju se kao sadržani u grudnom košu. Primere za sreću ovako sadržanu nismo našli – upravo zbog preovlađujuće metaforičke veze sa srcem kao sedištem života i zdravlja. U slučaju sreće, kulturološka komponenta nadvladava fiziološku, pa se sreća tipično ne javlja kao sadržana u grudnom košu. Bes nema metaforičke veze sa srcem kao što ih to imaju sreća i strah, pa se kao sadržani objekat u srcu tipično i ne javlja. Tuga, metaforički povezana sa srcem, smeštena je samo u njemu, a pošto nema izraženih fizioloških promena u vezi sa srčanim radom, ne konceptualizuje se kao sadržana u grudnom košu. Drugim rečima, emocija sadržana u srcu uvek se više oslanja na kulturološki zasnovane metafore, dok se grudni koš realizuje kao sadržatelj kada je u osnovi konceptualizacije metonimijski odnos i fiziološka komponenta emotivnog iskustva. Čisto fiziološku osnovu ima i konceptualizacija stomaka kao sadržatelja za strah.

Fiziološku osnovu imaju i metafore u kojima se kao sadržatelj konceptualizuje grlo. Neretko konceptualizacije srca i grla kao sadržatelja povezuje metaforički shvaćeno kretanje emocije nagore, po hidrauličkom modelu. Ova „unutrašnja“ konceptualizacija sadržatelja ima svoj „spoljašnji“ par u konceptualizaciji glasa kao sadržatelja za emociju, budući da su promene u glasu ono što je objektivno i dostupno čulu sluha kako samog doživljavača tako i ostalih učesnika u situaciji. Glas kao sadržatelj tako se zasniva na metafori provodnika, budući da se glasom prenosi emotivno stanje doživljavača. S tim u vezi primetićemo da je metonimijski odnos između grla i glasa istaknutiji kada se radi o strahu i besu nego kada se radi o tuzi zbog

prirode same emocije. Primetićemo i da konceptualizacija glasa kao sadržatelja predstavlja instancu metafore APSTRAKTNI POJAM JE SADRŽATELJ, ali je ona sa ljudskim telom kao sadržateljem na motivisan način povezana.

Od apstraktnih pojmova metonimijski povezanih sa čovekovim telom pojavljuje se i um kao sadržatelj za strah. Iz primera smo videli da se um javlja kao sadržatelj za strah tek kada nema direktne opasnosti po doživljavača, već kad on sam sebe svojim razmišljanjem dovodi u stanje straha. Isto tako, glava se tipično ne pojavljuje kao sadržatelj za emocije, iako funkcionalno istaknuti delovi glave, poput očiju ili lica, to mogu da budu. Razlog za to je kulturološki – u skladu sa dihotomijom između razuma i emocija, glava se konceptualizuje pre svega kao sadržatelj za ideje. Smeštanje straha u um pokazuje nam da glava može biti sadržatelj za emocije tek posredno, ili, kako to Penja kaže, glava može biti sadržatelj za ideje sa emotivnim nabojem (Peña Cervel, 2001:248)³⁰⁹.

Interesantna je i konceptualizacija ljudskih aktivnosti kao sadržatelja za emocije. Aktivnost se percipira kao sadržatelj jer je tipično ograničenog trajanja u vremenu i uključuje izvestan broj pojedinaca i eventualno predmeta koji su u interakciji. Iako je istinski lokus emocije opet doživljavač, aktivnost je provodnik kroz koji se emocija ispoljava, što omogućava da bude konceptualizovana kao sadržatelj. Ovakva konceptualizacija zasniva se na pojavnom aspektu.

Konceptualizacija života kao sadržatelja u kombinaciji sa konceptualizacijom emocija kao predmeta omogućava konceptualizaciju života kao sadržatelja za emocije. Interesantno je da smo u korpusu pronašli samo primere tuge i sreće kao sadržanih objekata, što je u skladu sa anglo-shvatanjem, po kome je sreća poželjno stanje u životu pojedinca, te se profilišu samo stanja u kojima je taj ideal prisutan, ili se profiliše njegovo odsustvo. Bes i strah, koji nemaju ovakav status u anglo-pogledu na svet, tipično se ne konceptualizuju kao sadržani objekti u životu-sadržatelju.

³⁰⁹ Pomenućemo ovde Kevečeša (Kövecses, 2005:121), koji je, istražujući emociju besa, uočio da se glava tipično ne javlja kao njegov sadržatelj. Anonimni recenzent mu je skrenuo pažnju da iako to u jeziku možda nije uobičajen slučaj, u drugim sredstvima izražavanja, poput stripa, bes može biti lokalizovan u glavi.

Konačno, emocije se mogu konceptualizovati kao sadržani objekti u spoljašnjem svetu, naporedo sa doživljavačem sa kojim su u interakciji. Pritom, spoljašnji svet treba shvatiti kao relevantni spoljašnji prostor koji okružuje doživljavača (i eventualno govornika) i koji je u komunikativnom fokusu u datoj jezičkoj situaciji. Ovo se pre svega odnosi na situaciju kada se kao sadržatelj javlja vazduh, koji treba shvatiti metonimijski za prostor u kome se učesnici u situaciji nalaze.

Iako se sve ispitivane emocije javljaju u spoljašnjem prostoru kao sadržatelju, primetne su razlike u konceptualizaciji. Bes i strah kombinuju se sa metaforom o emocijama kao atmosferskim pojavama, a zbog burne reakcije koja može u nastupu besa uslediti, bes se može kombinovati i sa metaforom koja ga približava konceptualizaciji prirodne sile oluje. Bes i tuga konceptualizovani kao sadržani objekti u spoljnom prostoru podrazumevaju u situaciji govornika koji je različit od doživljavača, a spoljni prostor postaje onaj nad kojim doživljavač ima kontrolu, pa se na taj način povezuje sa ljudskim telom, čiji „produžetak“ u neku ruku postaje. Sa strahom je situacija nešto drugačija, budući da u situaciji ne mora postojati govornik različit od doživljavača. Strah je tako „nezavisniji“ od besa ili tuge shvaćenih na ovakav način.

Konačno, sreća ima najviše svojstava predmeta kad se konceptualizuje kao sadržani objekat u spoljnom prostoru, slično kao i kada se kao sadržatelj konceptualizuje život, i to verovatno iz istih razloga – sreća je željeni predmet koji treba imati, pa se kao takav konceptualizuje kao da ni u najširem smislu nema nekakve agentivne osobine koje su potencijalno opasne za doživljavača.

Na kraju bismo istakli da emocija kao sadržani objekat uvek zadržava ona svojstva tipična za konceptualizaciju emocija u engleskom uopšte, a to su pre svega shvatanje emocije kao prirodne sile, najčešće vode, ili materije, najčešće fluida, na koju deluju zakoni hidraulike.

6.6 Emocije kao materije pod pritiskom u sadržatelju

U prethodnom odeljku govorili smo o emocijama kao sadržanim objektima i tipovima mogućih sadržatelja. Kao što smo videli, u mnogim primerima pominjali smo da na emociju konceptualizovanu kao sadržanu u ljudskom telu u celini ili nekom njegovom delu deluju zakoni hidraulike – pre svega uočava se kretanje naviše pod dejstvom povećane temperature ili pritiska.

Kada se na emocije „primene“ zakoni hidraulike, dobija se sistem metafora koji se može podvesti pod opštiju – po kojoj je emocija materija pod pritiskom u sadržatelju. To se može objasniti na sledeći način: postoji korelacija između intenziteta emocije i nivoa materije, tipično tečnosti, u sadržatelju. Kada se sadržatelj prepuni, pritisak u njemu raste i tečnost se preliva preko oboda sadržatelja ili sadržatelj eksplodira. Moguće je izdvojiti sledeća preslikavanja:

- Sadržatelj u kome se nalazi neki predmet ili materija → Čovek ili neki deo tela
- Materija ili predmet u sadržatelju → Emocija
- Pritisak materije ili predmeta unutar sadržatelja na sadržatelj → Uticaj emocije na doživljavača
- Uzrok porasta pritiska → Uzrok pojave emocije
- Sprečavanje sadržane materije ili predmeta da izađe iz sadržatelja → Pokušaj kontrole emocije
- Materija ili objekat koji izlazi iz sadržatelja → Izražavanje emocija

Kako je konceptualizacija emocija kao fluida pod pritiskom u literaturi najčešće navođena i kako se smatra prototipičnom metaforom za konceptualizaciju emocija, i to ne samo u engleskom jeziku, već je Kevečeš (Kövecses, 2010b) smatra kandidatom za univerzalnu konceptualnu metaforu, u ovom odeljku ćemo razmotriti činioce ove metafore i na primerima iz korpusa pokazati kako se ova metafora ostvaruje. Na drugom mestu, Kevečeš (Kövecses, 2000a:41) razmatra intenzitet emocije kao sadržanog objekta i izdvaja opšte metafore za koje smo potvrdu pronašli u korpusu.

6.6.1 INTENZITET EMOCIJE JE KOLIČINA (MATERIJE U SADRŽATELJU)

- BES (378) a. It's Alright, Ma (I'm Only Bleeding)" is coruscating, *full of vintage spleen* and *righteous anger*. (CC)
b. I don't know what I looked like, with *rage draining out of me*, but Orfe's eyes shone out glad.
- TUGA (379) A long, painful journey has led them to this point, one *filled with heartache* and *sorrow*. (LDOCE)
- SREĆA (380) a. Your face, Lord, I will seek. (Psalm 27:8) *You will fill me with joy* in your presence. (CCB)
b. A solitary rebel, she pretended that the war, which overshadowed her childhood and *drained it of joy*, did not exist. (CCB)
- STRAH (381) The Wilcoxes aren't the only ones to reach for the smelling salts at this – *it fills Margaret's* highly-strung, ever-so-slightly socialist *sister* Helen (Helena Bonham-Carter) *with dread*. (CCB)

Glagol *drain*, upotrebljen u primerima (378b) i (380b) ide u prilog konceptualizaciji emocija kao tečnosti u sadržatelju.

6.6.2 INTENZITET EMOCIJE JE VRELINA

- BES (382) In a crisis or when he was angry, he tended to draw back into himself, giving to his anger a cold, remote quality³¹⁰ that made it ultimately more threatening than *the heated anger* of the more passionate among us. (CCB)
- TUGA (383) But if this in its turn is thawed by *a stronger, hotter grief*, what

³¹⁰ Za hladan bes cf. str. 452–453.

happens then? (CC)

SREĆA (384) You'll feel sweet, warm happiness that's your inner and outer glamour in full bloom. (CCB)

STRAH (385) Sally felt something - *fear* or excitement or both - shoot up into her throat, acidic, *hot*. (CCB)

6.6.3 JAČANJE INTENZITETA EMOCIJE JE POVIŠAVANJE NIVOVA MATERIJE/TEČNOSTI U SADRŽATELJU

BES (386) a. *A sense of hurt and outrage welled up inside him.* (MED)
b. 'What'd you do?' the Iceman asked, but in his heart he knew, and *the anger swelled in his chest.* (CCB)

TUGA (387) She tried to drive the thought from her mind, feeling an all-too familiar surge of anger and sorrow. (LDOCE)

SREĆA Iako nismo pronašli primer u korpusu, ovakva konceptualizacija je moguća:

(388) *An extraordinary feeling of happiness welled up in me.*
(<http://www.basicincome.com/bp/itwastime.htm>)

STRAH (389) She was begging him to approve her judgement, but *the rising panic* in his mind washed away kindness. (CC)

6.6.4 SNAŽNA EMOCIJA JE POVEĆAN PRITISAK U SADRŽATELJU

BES (390) As I read them so *my rage reached bursting point.* (CC)

TUGA (391) a. She seemed about fifteen. She had that bruised look as if *her white skin was too fine to hold in all her teenage grief.* (CCB)
b. In them is captured *the compressed grief* of Masaccio's still but

expressive figures. (CCB)

SREĆA (392) I already knew I was special. But *my excitement and pleasure and happiness about it were brimming over until I thought I would burst* if I did not tell someone. (CCB)

STRAH (393) Was he watching her or was it just *her terror and guilt which needed some visible object to slacken the pressure within?* (CC)

Gorenavedeni primeri jasno ilustruju preslikavanja koja Kevečeš (Kövecses, 2000a:66) navodi kao osnovu za uspostavljanje ove metafore:

Materija pod pritiskom → Emocija

Pritisak na sadržatelj → Emocija koja primorava sopstvenost (self) da reaguje

Jačina pritiska → Jačina emocije

Sadržatelj koji je izložen pritisku → Sopstvenost (self) izložena delovanju emocije

Materija koja izlazi iz sadržatelja → Odgovor sopstvenosti (self) izazvan emocijom

Materija koja ne izlazi iz sadržatelja → Izostanak odgovora sopstvenosti (self)

6.6.4.1 BES JE VRELA TEČNOST POD PRITISKOM U SADRŽATELJU

Posebno mesto u istraživanjima konceptualizacije emocija zauzima bes (cf. Lakoff & Kövecses, 1987; Kövecses, 1995; Kövecses, 2000b; Beger & Jäkel, 2009). Bes kao izuzetno snažna emocija koja se percipira i kao veoma opasna u anglo-kulturi, konceptualizuje se kao vrela materija, što je podržano i objektivno izmerenim povećanjem telesne temperature pri doživljaju besa. Komplementarnost metafora o jačini emocije kao vrelini, povišavanju nivoa tečnosti i rastu pritiska u sadržatelju usled porasta temperature sa stvarnim fiziološkim promenama u organizmu ima za posledicu postojanje centralne metafore za konceptualizaciju besa u engleskom jeziku, a to je BES JE VRELA TEČNOST POD PRITISKOM U SADRŽATELJU:

▪ BES JE VRELA TEČNOST

- (394) a. *Her anger seething inside her*, Lydia stomped down to the school office and dialed home. (CC)
b. Now *her anger* at being caught so easily *boiled up inside her*. (CCB)

▪ JAČANJE BESA JE POVIŠAVANJE NIVOA TEČNOSTI U SADRŽATELJU

- (395) Suddenly *all the anger that had been building up* inside him exploded to the surface. (CC)

▪ SNAŽAN BES PROIZVODI PARU

- (396) Angela is convinced *the fury vented at McCann* by disgruntled Celtic supporters has finally taken its toll. (CC)

▪ JAK BES PROIZVODI PRITISAK

- (397) Since everyday stress is often caused by a build-up of little commonplace irritations, begin to take control by choosing to deal with one now. (CCB)

▪ PREVELIKI PRITISAK USLED BESA DOVODI DO EKSPLOZIJE SADRŽATELJA

- (398) a. When the people realized their humiliation, *they exploded in anger*. (CCB)
b. *Fury erupts among officials* and media reaction to suggestions that FIFA may prohibit World Cup qualifiers being played at more than a certain altitude. (CC)
c. While everyone else smiled, *I felt another burst of annoyance*. (CCB)

▪ PRI ISPOLJAVANJU BESA ON IZLAZI IZ SADRŽATELJA

- (399) a. *All the anger* and frustration among Marseille *boils over* with a pitch invasion three minutes before the end of a home match against Metz. (CC)
- b. *It's a pent-up rage that I don't let out regularly enough.* (CCB)
- c. This time the carve-up plan, born of nationalist lunacy in March 1991, was succeeded by two ugly wars: first in Croatia, shifting Tudjman from backslapping bonhomie to *sputtering rage* as rebel Serbs seized a quarter of his country; then, much more viciously in Bosnia, where the biggest community, the Muslims, has been uprooted and brutalised. (CCB)
- d. Harry needed to become angry, *to belch out his nervousness in justified irritation.* (CCB)

6.6.5 ZADRŽATI KONTROLU JE ZADRŽATI MATERIJU U SADRŽATELJU

- BES (400) a. Throughout 1956 a rash of revolts erupted throughout Kham – and soon, in Amdo too – as the *pent-up resentment* and misery of the Tibetans boiled over into a boundless desire for revenge. (CCB)
- b. In ‘Pari siamo’ his Rigoletto seethes with *suppressed fury*, his cries of ‘rabbia’ quivering under their burden of oppression and what weight it must be to hold this voice down. (CCB)
- c. She smiled, *containing her irritation.* ‘You two are like little boys having feasts after lights out. (CCB)

TUGA Iako u korpusu nismo pronašli odgovarajući primer, ovakva konceptualizacija je moguća:

- (401) Most people try to hide the fact that they are upset. Fake smiles appear often. Many wear a false face in public; however, as soon as

they are alone, all the *pent up sorrow* breaks through.

(<http://scholarships.collegeplus.org/essays/920-emotions>)

SREĆA (402) *He could hardly contain his joy* at seeing her again. (MED)

STRAH (403) *pent up fear* (MED)

6.6.6 ISPOLJAVANJE EMOCIJE JE IZLAŽENJE EMOCIJE IZ SADRŽATELJA

Kevečeš (Kövecses, 2000a:67–68) kaže da odgovor doživljavača pri emotivnom doživljaju može biti dvostruk: nekontrolisani odgovor u kome nema nasilnih elemenata konceptualizuje se kao presipanje emocije kao tečnosti iz sadržatelja, dok se burna nekontrolisana reakcija konceptualizuje kao eksplozija sadržatelja. S tim u vezi on kaže da se obično blaže emocije „prelivaju“ iz sadržatelja, dok nagle emocije dovode do eksplozije. Ipak, Kevečeš primećuje da to ne mora uvek biti tako, te da postoje i obrnuti slučajevi. Naši nalazi iz korpusa potvrđuju da i takozvane blaže i burnije emocije mogu biti konceptualizovane na oba načina:

BES (404) Marion, without her parents there to admonish her, allowed herself to boil over with the rage she had been taught to repress. (CCB)

(405) She suddenly exploded with rage, and stormed off. (MED)

TUGA (406) He tried to question her, to make things clear, but *she was intent on pouring out her misery*. (CCB)

(407) All I knew was that sometimes, after a delightful evening spent with perfect hosts in a full, groaning family house, a single person spends the next few days *dumb with misery*, hating everybody, *and bursting into unexpected tears* during heart-warming re-runs of Flipper. (CCB)

SREĆA (408) *Her heart was overflowing with joy*. (MED)

- (409) Girlie loved Old Yellow, and *when she saw him, she exploded in joy... kissing him and running in circles around him, then kissing him some more* (CC)

STRAH Primeri u kojima se strah konceptualizuje kao da se preлива iz sadržatelja srazmerno su retki, i iako ih nismo našli u korpusu, moguće ih je pronaći na internetu:

- (410) The icing on the cake was the call from Good Will requesting I come for a face to face interview this Thursday at 10am. Yes, it's a good thing, *but I suddenly got hit with this overflowing fear, panic of anxiety.* (http://illusionless.diaryland.com/081007_15.html)
- (411) *Then Noll's terror at the flames burst out in a long cry of "Mummy!" and she turned and vanished through the door.* (CC)

Postavlja se pitanja zašto su obe konceptualizacije moguće, kao i zašto se strah tipično ne konceptualizuje kao da se preлива. Smatramo da to ima veze sa opštijim principima profilisanja izvenih aspekata situacije koja se označava nekim iskazom.

Ispoljavanje emocija kao pražnjenje sadržatelja u tesnoj je vezi sa konceptualizacijom jačanja emocija kao porasta pritiska u sadržatelju i/ili porasta nivoa tečnosti u sadržatelju. Između ovih konceptualizacija postoji uzročno-posledični odnos, na koji se i oslanja hidraulički model konceptualizacije emocija. Kada se reakcija na emociju konceptualizuje kao prelivanje, profiliše se i jačanje intenziteta emocije i reakcija koja logično sledi kada emotivni pritisak postane prejak. S druge strane, reakcija konceptualizovana kao eksplozija profiliše samo kraj ovog lanca reakcija, stavljajući u drugi plan sve ono što je reakciji prethodilo. Iz tog razloga reakcija se profiliše kao burna. Ovim se može objasniti zašto se i bes i sreća ili tuga mogu konceptualizovati na oba načina. Strah se, pak, u situaciji neposredne opasnosti javlja iznenada, što konceptualizaciju straha kao procesa koji kulminira reakcijom čini neadekvatnom. Konceptualizacija straha kao prelivanja iz sadržatelja moguća je samo kada se radi o strahu koji se ne javlja kao prateća emocija u stanju neposredne opasnosti.

Indirektno, tuga i strah mogu se dovesti u vezu sa eksplozijama u primerima poput

(412) *That just triggered off grief.* (CC)

(413) "The shark represents all we fear in a dangerous wild animal," he said,
"triggering a basic human horror – that of being eaten alive." (CC)

U ovim primerima profiliše se sam početak burne reakcije, koji se opaža kao njen okidač.

Poređenje iznenadne pojave snažne emocije kod doživljavača sa eksplozijom još jednom podvlači štetnost snažnih emocija po doživljavača.

Planalp i Knie (Planalp & Knie, 2002:57–58) smatraju da ova metafora ima tri moguće konotacije: pozitivnu, neutralnu i lošu. „Pražnjenje“ emotivnog sadržaja smatra se dobrim po doživljavača kada se emocija konceptualizuje kao štetna po njega, kao u primeru

(414) *It's a pent-up rage that I don't let out regularly enough.* (CCB)

Neutralno tumačenje imaju oni primeri u kojima se emocija prelijeva preko sadržatelja, a negativno kada se izlaženje emocije iz sadržatelja konceptualizuje kao eksplozija. U tom slučaju emocija se konceptualizuje kao opasna po doživljavačevu okolinu.

Ni u jednom od ova tri slučaja doživljavač nije u stanju da spreči delovanje emocija.

6.6.7 Emocije kao materije pod pritiskom u sadržatelju – zaključak

Emocije se često konceptualizuju kao sadržani objekti, a posebno mesto u ovakvoj konceptualizaciji zauzima slučaj kada se emocija konceptualizuje kao da se nalazi pod pritiskom u sadržatelju. Osim što i ova konceptualizacija podrazumeva odvojenost emocija od doživljavača-sadržatelja, proces ponašanja tečnosti pod pritiskom odgovara laičkom modelu emotivnog događaja: pojavljivanje emocije odgovara pojavljivanju pritiska na koji čovek-doživljavač nije u stanju da reaguje i nad kojim nema kontrolu.

Ako je pritisak prevelik, dolazi do reakcije koja je manje ili više burna, a burnija reakcija je opasna i za doživljavača-sadržatelja i za okolinu, što snažne emocije, bilo pozitivno, bilo negativno vrednovane, čini nepoželjnim.

7 Emocije kao tečne supstance ili konkretni entiteti iz stvarnosti

U ovom poglavlju analiziraćemo konceptualizaciju emocija kao konkretnih, opipljivih entiteta u stvarnosti. U prethodnom poglavlju govorili smo o emocijama kao sadržanim objektima, te se i u tom smislu emocije mogu shvatiti kao konkretni predmeti iz stvarnosti, ali fokus takve konceptualizacije nije na tome – značajnije nam je bilo da pokažemo kako se hidraulički model emocija realizuje u engleskom jeziku, dok priroda samog sadržanog objekta nije toliko bitna, iako smo primetili da se emocija najčešće konceptualizuje kao tečnost.

Takođe, kada smo govorili o emocijama kao objektima glagola transfera i posedovanja, podrazumevalo se da se emocije konceptualizuju kao konkretni predmeti, mada u fokusu ni tamo nije bila priroda samog objekta, sa izuzetkom sreće, za koju je moguće profilisati svojstvo dragocenosti³¹¹.

Fokus u ovom poglavlju jeste upravo na prirodi emocije konceptualizovane kao konkretan predmet ili materija. Na osnovu primera iz korpusa utvrdili smo da se emocija može konceptualizovati i kao tečnost i kao čvrst predmet. Takođe ćemo na osnovu primera iz korpusa ukazati na to kako svaka pojedinačna konceptualizacija doprinosi opštem modelu emocija u anglo-kulturi i kako se ona uklapa sa ostalim opaženim konceptualizacijama.

7.1 Emocije kao tečnosti

Konceptualizacija emocija kao tečnosti duboko je ukorenjena u zapadnoj kulturi i vodi poreklo još od teorije humora, o kojoj je već bilo reči³¹². Osim toga, iz svega što je rečeno o emocijama kao sadržanim objektima u nekom sadržatelju, može se zaključiti da se emocije konceptualizuju kao tečnosti. Herarts (Geeraerts, 2006:241), pak, kaže da

³¹¹ Cf. odeljak 5.2.2.3

³¹² Cf. odeljak 4.3

iz same konceptualizacije emocija kao sadržanih objekata nužno ne proizilazi da je reč o tečnostima – sadržani objekat može isto tako biti i predmet u čvrstom stanju, ali i gas. Mi smatramo da se tipična konceptualizacija emocija kao tečnosti oslanja na čovekovo iskustvo u stvarnom svetu, budući da je čovek od najranijih vremena opazio hidrauličke principe i koristio se njima. Pretpostavljamo da je upravo na osnovu opaženih sličnosti i uspostavljen hidraulički model emocija.

Naime, u čovekovom iskustvu u stvarnosti zagrevanjem i/ili usmeravanjem vode, to jest promenom pritiska u zatvorenim sistemima, svojstva tečnosti bivaju primenljiva u tehnologiji. Iako i zagrevanje čvrstih materija takođe dovodi do njihovog širenja i do povećanja pritiska u sadržatelju u kome se one nalaze, usled manje primenljivosti u sferi delovanja u stvarnosti ova činjenica nije zauzela prototipično mesto u konceptualizaciji emocija. Dalje, zagrevanje tečnosti dovodi do isparavanja i stvaranja pare, koja, usmerena na pravi način i pod dovoljnim pritiskom, može poslužiti kao energija. To je osnov za preslikavanje po kome emocija dovodi do izvesne reakcije doživljavača. Kako se jačanje emocija dovodi u vezu sa porastom temperature, ne čudi ni konceptualizacija ispoljavanja snažne emocije besa kao emitovanja pare. Stoga bi preciznije formulisan naslov ovog odeljka glasio „emocije kao fluidi“, pošto bi on obuhvatao zajednička svojstva i tečnosti i gasova. Međutim, mi smatramo da je čovekovo iskustvo sa tečnostima, pre svega vodom, primarnije od onog sa gasovitim materijama. Štaviše, u korpusu smo emocije konceptualizovane kao gasove na koje deluju principi hidraulike i termodinamike našli samo kada su emocije konceptualizovane kao sadržani objekti, dok se emocije kao tečnosti javljaju u više vidova, o čemu će biti reči u ovom i jednom od sledećih odeljaka. Stoga smatramo da je konceptualizacija emocija kao tečnosti bolje određene, a da je ona na motivisan način povezana sa konceptualizacijom emocija kao gasova.

7.1.1 Emocije kao voda

Ova metafora je jedna od tipičnijih za konceptualizaciju emocija u engleskom jeziku, a kako je komplementarna sa ostalim mogućim metaforama koje emocije porede sa pojavama u prirodi, ona će biti detaljnije analizirana u poglavlju 13. Ovde ćemo se

osvrnuti na preostale mogućnosti konceptualizovanja emocija kao vode u pokretu, kada u fokusu nije njena razorna snaga.

7.1.1.1 Bes

Bes se može konceptualizovati kao usmereni mlaz tečnosti:

- (415) a. Lead?' "I said I was..." she trailed off abruptly then stood up and glared down at him, her eyes *awash with anger*. (CC)
b. *a spurt of anger* (MED)
c. *a wash of anger* (MED)

Uzrok besa konceptualizuje se kao izvor:

- (416) For they understood *the source of the outrage* as well as they knew the source of light. (LDOCE)

Uspešno izlaženje na kraj sa besom konceptualizuje se kao kanalisanje u pravom smeru da bi se izbegle neželjene posledice poput eksplozije. Na taj način je ovakva konceptualizacija komplementarna sa konceptualizacijom besa kao vrele tečnosti pod pritiskom u sadržatelju:

- (417) *Channel your anger into other outlets*. (CCB)

7.1.1.2 Tuga

Rekli smo već da se tuga konceptualizuje kao emocija koja ne izaziva burne vidljive reakcije kod doživljavača. Zbog toga se tuga kao tečnost najčešće konceptualizuje kao vodena masa kod koje fokus nije na njenom kretanju, već na opasnosti koju ona predstavlja za doživljavača. Ovde dolazi i do kombinovanja ove konceptualizacije sa konceptualizacijom tuge kao pozicionirane dole na zamišljenoj skali, što podvlači njenu negativnu vrednost u anglo-kulturi:

- (418) a. *You feel swamped by grief* and perhaps begin to daydream about ending your life. (CC)
b. But I wanted only *to wallow in my own grief*. (CC)

- c. She thought that if she found out what she didn't want to know, *she would drown in grief* (and she wrote a song). (CC)
- d. Even when her husband was alive, she'd sometimes *sink into depression*. (CC)

Uzrok tuge konceptualizuje se kao izvor:

- (419) *It was real grief*, with a beginning and a kind of end, *with a source* and a resolution. (CC)

7.1.1.3 Sreća

U korpusu smo pronašli samo primere u kojima se ono što izaziva emociju sreće konceptualizuje kao njen izvor:

- (420) She is a catalyst, a troublemaker, the source of despair as well as *the source of joy*. (CCB)

7.1.1.4 Strah

Kao i u slučaju sreće, u korpusu smo pronašli samo primere u kojima se uzrok straha konceptualizuje kao njegov izvor:

- (421) I managed to sit through *Aliens* and *Psycho 2*, both in abject terror, and I still find any television appearance by Esther Rantzen *a source of untold horror*. (CCB)

7.1.2 IZRAŽAVANJE EMOCIJA JE IZLIVANJE TEČNOSTI

Ovakva konceptualizacija kompatibilna je sa onom po kojoj preveliki pritisak u sadržatelju dovodi do prelivanja sadržane tečnosti preko oboda sadržatelja. U takvoj konceptualizaciji, situacija se profiliše kao da doživljavač-sadržatelj nema nikakvu kontrolu nad procesom i kao da je potpuno pasivan. Međutim, i kada doživljavač svesno izražava svoje emocije, u skladu sa nepisanim pravilima važećim u anglo-kulturi, najčešće verbalno, situacija se konceptualizuje kao da doživljavač izliva iz sebe emociju konceptualizovanu kao tečnost:

BES (422) Branfoot was booed before and after Everton's deserved victory and *The Dell oozed anger* as the crowd sang 'Branfoot out' and 'We want football.' (CCB)

TUGA (423) An extraordinary *outpouring of grief* followed the death of the princess. (MED)

SREĆA Primer nismo pronašli u korpusu, ali jesmo na internetu:

(424) St. Teresa of Avila, who lived a life of great penance, was wont *to pour out her joy* in that inner world of spirituality by clapping her hands and dancing in the Spanish style.

(<http://www.catholicculture.org/culture/library/view.cfm?recnum=1429>)

STRAH (425) *She began pouring out her fears* about the future. (MED)

7.1.3 Emocije kao tečnosti – zaključak

Konceptualizacija emocija kao tečnosti nameće se već iz njihove konceptualizacije kao sadržanih objekata pod pritiskom, o čemu je već bilo reči. U primerima u ovom odeljku fokus može biti na onome što emociju izaziva, te se emocija konceptualizuje kao da ima izvor, poput reke, ili da ispunjava doživljavača u određenoj situaciji. Druga mogućnost je stavljanje u prvi plan usmerenog kretanja emocije, bilo da se smatra da do njega dolazi samo od sebe, bilo da tim procesom upravlja doživljavač.

Drugim rečima, ovakva konceptualizacija fokusira se na sve ono što ostaje u pozadini kada se emocija konceptualizuje kao objekat pod pritiskom u sadržatelju. Govoreći o tome, primetili smo da se pod materijom u sadržatelju najčešće podrazumeva tečnost. Činjenica da je moguće izdvojiti još jedan sistem metafora kojima se emocije tretiraju kao tečnosti govori o tome da se s pravom tečnost nameće kao prototipično stanje materije pri konceptualizaciji emocija.

U ovom odeljku nismo se bavili razornom moći tekuće vode, o kojoj će biti reči kada se budemo bavili emocijama kao prirodnim silama³¹³. „Izviranje“ i „kanalisanje“ emocije predstavljeno u ovom odeljku takođe se koncentriše na ono što pri razornom delovanju vode ostaje u pozadini.

7.2 Emocije kao čiste supstance ili kao komponente u smeši

Konceptualizacija emocija kao čistih supstanci podrazumeva da se emocije shvataju kao diskretne, to jest svaka pojedinačna emocija se shvata kao posebna, bez primesa drugih.

Ranije smo već govorili da se emocije u engleskom jeziku mogu konceptualizovati kao da su predmeti koji mogu biti u posedu doživljavača, te koji se mogu prenositi, što takođe ističe njihova svojstva individualizacije i ograničenog prostiranja (boundness)³¹⁴. Dalje, konceptualizovanje emocija kao lokacija, o čemu je takođe ranije već bilo reči, podržava shvatanje emocija kao odelitih entiteta u stvarnosti³¹⁵. Konceptualizacija emocija kao čistih supstanci komplementarna je sa prethodno navedenim konceptualizacijama, s tim što emociju tretira kao gradivnu materiju, bez određenog oblika i bez fokusa na njenoj količini.

Ovde treba podsetiti i na jedan od kriterijuma za definisanje primarnih emocija pominjan u literaturi, a to je nesvodivost na neku drugu³¹⁶. Kako su prototipične emocije, koje su predmet našeg istraživanja, upravo one koje se u psihološkoj literaturi određuju kao primarne, očekivalo bi se da je konceptualizacija ovih emocija kao čistih supstanci jedina moguća.

Međutim, na osnovu korpusa vidi se da se bes, tuga, sreća i strah mogu konceptualizovati i kao komponente neke smeše. Iz toga sledi da se ove emocije mogu konceptualizovati kao deo jednog kompleksnijeg emotivnog iskustva.

Videli smo već da za jedan isti domen može postojati nekoliko različitih konceptualizacija koje mogu biti čak i suprotne, kao što je to ovde slučaj. To samo znači

³¹³ Cf. poglavlje 13

³¹⁴ Cf. odeljak 5.2.2

³¹⁵ Cf. odeljak 5.1

³¹⁶ Cf. str. 72–73

da se u jednoj istoj situaciji mogu profilisati različiti aspekti kao bitni, u skladu sa komunikativnim ciljevima govornika. U ovom konkretnom slučaju, konceptualizacija emocija kao čistih supstanci profiliše emocije statično, kao diskretna i izolovana mentalna stanja. S druge strane, emocije konceptualizovane kao komponente u smeši profilišu dinamičku sliku, u kojoj se različite emocije doživljavaju istovremeno. Fokus je na kompleksnosti emotivnog doživljaja, kao i na onome što taj kompleks izaziva i na njegovom intenzitetu.

Sledeće pitanje koje se postavlja u vezi sa ovom konceptualizacijom je o kojoj supstanci se ovde radi. U čovekovom vanjezičkom iskustvu smeše imaju veliki značaj i mogu biti raznovrsne – od hrane i pića, legura metala do apstraktnih mešavina, kakve su boje. Stoga su mogući i različiti podtipovi metafora. Mi ćemo ovde predstaviti one koje smo pronašli u korpusu, pri čemu ne tvrdimo da je ta lista iscrpna.

7.2.1 Bes

- BES JE ČISTA SUPSTANCA

Bes se može konceptualizovati kao čista supstanca:

- (426) a. When the truth of how he was mistreated came out later that summer, he made his decision to go to South Africa on that 1989/90 tour, out of *sheer* frustration and *anger* as much as anything else. (CC)
- b. This was *genuine anger* - how could Ruiz defend Bob after what he'd done to Michelle? (CC)

- BES JE KOMPONENTA U SMEŠI

Bes konceptualizovan kao komponenta u smeši može biti zastupljen u jednakoj „količini“ sa ostalim emocijama, svi zajedno čineći jedno kompleksno emotivno iskustvo:

- (427) a. She sat down slowly on the chair and her voice was *a mixture of anger and anguish* when she spoke. (CC)

- b. Dog's hand seized a bunch of shirt and he thrust the man back hard against the wall, his eyes popping in *mingled amazement, indignation, and fear*. (CC)
- c. It was time to decide whether to continue with my law practice, to restructure my friendships and professional associations so that *my anger and sorrow* over Sam's death did not become compounded by the permanent loss of all emotional and intellectual nourishment. (CC)
- d. I left in a state of shock – *part of it was shame and part of it was anger* because I thought of getting the law involved had been completely unjustified. (CC)

Druga mogućnost je pojavljivanje besa u manjem stepenu od drugih emocija u kompleksnom emotivnom iskustvu. Ovakva konceptualizacija u skladu je sa anglo-kulturnim stavom o potrebi kontrolisanja i neispoljavanja emocija, pogotovu kad se radi o emociji koja se smatra opasnom, kakav je bes:

- (428) a. Alik replied with *a touch of irritation* in his voice. (CC)
- b. Her tone tightens and raises slightly with *traces of irritation rather than anger*, “Well of course we're in the public eye-where else are you going to act, in your drawing room?” (CC)

U korpusu smo pronašli i jedan primer u kome se sam bes shvata kao kompleksna emocija, što se kosi sa stavovima u psihologiji o bazičnosti primarnih emocija:

- (429) While staring absently out at the ducks I found *my irritation and confusion slowly coalescing into something firm and un-deviating: anger*. (CCB)

7.2.2 Tuga

- TUGA JE ČISTA SUPSTANCA

Iako primere nismo pronašli u korpusu, ovakva konceptualizacija je moguća:

(430) First, our study was not one of *pure sadness*, instead involving a mixed state of sadness, anger, and anxiety.

(<http://psychiatryonline.org/data/Journals/AJP/3987/2245.pdf>)

▪ TUGA JE KOMPONENTA U SMEŠI

Tuga se može konceptualizovati kao komponenta u smeši koja je podjednako zastupljena sa ostalim komponentama u kompleksnom emotivnom doživljaju:

(431) a. Driving towards the Ventoux I felt *a mixture of excitement and sorrow*. (CC)

b. It was time to decide whether to continue with my law practice, to restructure my friendships and professional associations so that *my anger and sorrow* over Sam's death did not become compounded by the permanent loss of all emotional and intellectual nourishment. (CC)

Tuga se može konceptualizovati kao boja koja kada se doda većoj količini dominantne boje menja njenu nijansu. Na taj način, tuga menja kvalitet dominantne emocije u kompleksnom emotivnom doživljaju:

(432) *Gunners glory tinged by Morrow sorrow*. (CC)

U korpusu smo pronašli i primer u kome se sama tuga shvata kao kompleksni emotivni doživljaj:

(433) In those early days I had no idea that anger, often escalating to rage, is a natural *part of intense grief*. (CC)

7.2.3 Sreća

▪ SREĆA JE ČISTA SUPSTANCA

Sreća se može konceptualizovati kao čista supstanca:

(434) a. She had lost track of time again, and the sensation was *pure bliss*. (CC)

- b. The *sheer joy* expressed by the refugees is a truly heart-warming sight. (CC)
- c. It was proving hard to stay calmly "centred" in the face of such antagonism. Findhorn soul-searching is often turbulent, Dianne explains - despite *the neat contentment* it presents to the casual eye. (CC)

Sreća kao čista supstanca može se bliže specificirati kao metal, što se može dovesti u vezu sa konceptualizacijom sreće kao dragocenosti – u ovom slučaju, plemenitog metala:

(435) *unalloyed joy* (MED)

- SREĆA JE KOMPONENTA U SMEŠI

Sreća se konceptualizuje kao ravnomerno zastupljena komponenta u smeši koja je izvorni domen za kompleksno emotivno iskustvo:

(436) Jonathan says: It is with *mixture of sadness and joy* that I say farewell. (CCB)

Sreća se može konceptualizovati i kao metal koji je sastojak legure:

(437) Only in the birth of her fair-headed daughter had she experienced a *joy unalloyed by disappointment*. (CCB)

U korpusu smo pronašli i primer u kome je sreća konceptualizovana kao složeno emotivno iskustvo, odnosno smeša:

(438) Sometimes politeness merged into affection, occasionally *comfort almost became content*. (CC)

7.2.4 Strah

- STRAH JE ČISTA SUPSTANCA

Strah se može konceptualizovati kao čista supstanca, kao u sledećem primeru:

(439) I will never forget the look of *sheer terror* on her face. (LDOCE)

On se može bliže specificirati kao tečnost:

(440) Sometimes you have a feeling of *pure, undiluted terror*. (LDOCE)

Istovremeno, ovaj primer pokazuje da se strah može konceptualizovati kao tečnost koja se može mešati sa drugim tečnostima. Pritom, strah biva konceptualizovan kao dominantna emocija u složenom emotivnom doživljaju koga može „razrediti“ neka druga emocija.

- STRAH KAO KOMPONENTA U SMEŠI

Strah se može konceptualizovati kao komponenta u smeši koja je podjednako zastupljena kao i druge:

(441) a. He could see *the mixture of suspicion and apprehension* on their faces. (CC)

b. Polly felt *hope mingled with fear*. (MED)

Strah se može konceptualizovati i kao boja koja menja „nijansu“ dominantne emocije:

(442) Elation ran through him, *not unmixed with a tinge of apprehension*. (CCB)

7.2.5 Emocije kao korozivne supstance

Korozivne supstance su one koje u kontaktu sa drugim materijama ili živim bićima dovode do njihovog oštećenja ili trajnog uništenja. Činjenica da se emocije mogu konceptualizovati na ovaj način je još jedan dokaz da se emocije vrednuju negativno u anglo-kulturi.

Na osnovu primera iz korpusa videli smo da se ovako ne konceptualizuju sve ispitivane emocije: u korpusu nismo pronašli nijedan primer sreće konceptualizovane na ovaj način, budući da se ona smatra pozitivnom i poželjnom emocijom u anglo-kulturi.

7.2.5.1 Bes

Ovakva konceptualizacija besa fokusira se na štetno dejstvo koje bes ima na doživljavača. Ona je relativno retka, pošto anglo-kultura potencira štetnost besa po okolinu onoga ko bes oseća.

- (443) Kept me down, Father; as I lay in that hole, the stink of blood and cordite in my nostrils, *rage ate at my soul*, and I promised myself that once I had the opportunity I would resume the assault and sell my life dear. (CCB)³¹⁷

7.2.5.2 Tuga

Videli smo već da se u anglo-kulturi tuga percipira kao emocija koja je prvenstveno štetna po doživljavača. Konceptualizacija tuge kao korozivne materije uklapa se u ovu sliku:

- (444) a. At first glimpse a corporate crime yarn about a young business executive who becomes a pawn in a takeover battle, it quickly blossoms into a profound study of *the corrosive influence of grief* and ambition, as well as providing a haunting love story with a credible and moving finale. (CC)
- b. *Sorrow is a kind of rust of the soul*, which every new idea contributes in its passage to scour away. (CC)

Srodna ovakvoj konceptualizaciji je i ona u kojoj se tuzi pripisuje uništavajuće dejstvo, iako nije precizirano da se radi o korozivnoj supstanci:

- (445) When you "come to" after the initial siege of *devastating grief*, you as a new widow will need a lawyer to help plan, manage - and eventually dispose of - your own and your late husband's estate. (CC)

³¹⁷ Alternativno se ovaj iskaz može protumačiti kao konceptualizacija besa kao živog organizma koji se hrani. O tome cf. primer (669) na str. 474.

7.2.5.3 Strah

Kada se strah konceptualizuje kao korozivna supstanca, fokus je na činjenici da on nije neposredan, već ga je doživljavač svestan duže vremena:

(446) a society *corroded by fear* (MED)

7.2.6 Emocije kao čiste supstance ili komponente u smeši; emocije kao korozivne supstance – zaključak

Mogućnost javljanja prototipičnih emocija u jeziku kao čistih supstanci nije iznenađujuće, utoliko pre što prototipične emocije u jeziku odgovaraju primarnim emocijama u psihologiji, koje se smatraju bazičnim. Međutim, ono što bi moglo na prvi pogled biti začuđujuće je da je broj primera u korpusu u kojima je ovakva konceptualizacija realizovana srazmerno mali.

Mi smatramo da je to slučaj upravo zato što je konceptualizacija emocija kao čistih supstanci nemarkirana – u odsustvu dodatnih informacija, emocija se smatra čistom, to jest homogenom supstancom koja, u zavisnosti od dominantne metafore u određenoj situaciji, podleže delovanju nekih sila ili deluje silom na doživljavača. To se može zaključiti na osnovu toga što su pridevi upotrebljeni uz imenicu koja označava emociju, poput *sheer, pure, unalloyed* i slično u stvari intenzifikatori: i bez njih bi se emocija shvatila kao čista supstanca, a pomenuti pridevi ističu da se radi baš o toj emociji, a ne o nekoj drugoj.

Shvatanje emocija kao čistih supstanci koje je moguće kao takve identifikovati komplementarno je sa shvatanjem emocija bilo kao lokacija koje su jasno ograničene i poziciono određene u odnosu na doživljavača, bilo kao predmeta u posedu doživljavača ili objekata transfera. Ono što povezuje ovakva shvatanja emocija je upravo mogućnost razgraničavanja između emocije o kojoj je reč i svih drugih potencijalnih emocija koje doživljavač može osećati.

Konceptualizacija emocija kao komponenti u smeši takođe je kompatibilna sa shvatanjem primarnih emocija u psihologiji, po kojem složene emocije, poput mržnje, na primer, uključuju i emociju besa. Isto bi se moglo reći i za kompleksna emotivna

iskustva, u kojima je moguće da doživljavač bude svestan nekoliko emocija istovremeno. Upravo ta istovremenost daje povod za metaforičko preslikavanje kompleksnog emotivnog iskustva na smešu, u kojoj je moguće identifikovati određene komponente, ali koja u svojoj ukupnosti ima svojsva drugačija od svojstava pojedinačnih komponenti koje ulaze u njen sastav.

S druge strane, u korpusu smo pronašli nekoliko primera koji ne podržavaju psihološka shvatanja po kojima su primarne emocije nesvodive na neke druge: pronašli smo primere u kojima se bes, tuga i sreća konceptualizuju kao smeša u čiji sastav ulaze neke druge emocije. Postavlja se pitanje zašto je to tako. Uz ogradu da je broj primera u korpusu izuzetno mali i da bi bila potrebna analiza većeg broja odgovarajućih primera da bi se doneli dobro utemeljeni zaključci, iznećemo svoja zapažanja do kojih smo došli analizom navedenih primera: prvo što se da uočiti je da ovakav primer nismo našli kada je reč o strahu. Rekli smo već nekoliko puta da je strah tipično emocija koja se javlja u stanju neposredne opasnosti za doživljavača. To čini javljanje straha automatskim, budući da promene do kojih u organizmu dolazi usled straha služe da spasu život čoveku-doživljavaču. Iako, po definiciji, nije potrebno nikakvo razmišljanje niti postoje kognitivni procesi višeg reda pri osećanju primarnih emocija, smatramo da je ovakav opis „primenljiviji“ na osećanje straha u neposrednoj opasnosti nego što je to slučaj sa ostalim emocijama.

Rekli bismo da se pod istom leksičkom oznakom za ispitivane emocije kriju zapravo dva njihova aspekta: jedan je njihovo automatsko, neposredno javljanje, pri čemu je svesna uloga doživljavača zanemarljiva. Drugi vid emocija uključuje i kognitivne procese višeg reda, pa emotivno stanje označeno njima obuhvata i situacione i kulturološke komponente. Takva emotivna stanja, koja nisu izazvana nekim neposrednim stimulusom, mogu biti konceptualizovana kao smeše. Strah koji se javlja u neposrednoj opasnosti ostaje konceptualizovan kao čista supstanca. Ranije smo videli da distinkcija između neposredno i posredno izazvanih emocija postoji u konceptualizaciji i jezičkoj realizaciji, i to upravo na primeru straha³¹⁸. Stoga ne čudi što je moguće pronaći i primere u kojima je strah konceptualizovan kao smeša kada se radi o emociji koja nije izazvana neposrednim stanjem opasnosti:

³¹⁸ Cf. str. 331–332

(447) *Shame is a big part of fear.* (<http://www.findingyourvoiceradio.com/breaking-free-jen-mcdonough/>)

Na kraju ovog dela skrenućemo pažnju da se emocije preslikavaju na supstance koje su „pogodne“ za mešanje – tečnosti ili metale (koji, da bi se pomešali, zagrevanjem moraju biti dovedeni u tečno stanje), ili, još apstraktnije, na boje. Sve ove mogućnosti komplementarne su ostalim metaforičkim konceptualizacijama emocija u engleskom jeziku.

Emocije konceptualizovane kao korozivne supstance pripisuju im negativnu vrednost. Ovakvo viđenje podrazumeva i vremensku komponentu, pošto se u prvi plan stavlja dugotrajna izloženost snažnim emocijama. U slučaju besa, kulturna norma o njegovom neispoljavanju dovodi do toga da nagomilani bes „razara“ doživljavača iznutra. Tuga, za koju se smatra da je prvenstveno štetna po doživljavača i za koju smo i ranije videli da uključuje vremensku komponentu, očekivano se ovako konceptualizuje. Očekivano je i to da se sreća, kojoj se pripisuje pozitivna vrednost, ovako ne doživljava. Konačno, da bi strah bio konceptualizovan kao korozivna supstanca, mora se raditi o strahu koji nije neposredan, već o onom koji je „promišljen“ kroz duži vremenski period.

7.3 Emocije kao predmeti

Do sada je već više puta bilo reči o konceptualizaciji emocija kao predmeta – bilo da se radi o emocijama kao objektima transfera ili kao sadržanim objektima. Međutim, činjenica da se u ovim slučajevima emocije konceptualizuju kao predmeti od sporednog je značaja u odnosu na metafore koje su nam bile u fokusu istraživanja: baveći se emocijama kao objektima transfera, fokus nam je bio na konceptualizaciji doživljavača u odnosu na predmet-emociju, a baveći se metaforama sadržavanja fokusirali smo se na moguće sadržatelje i hidrauličke i termodinamičke principe koji se metaforički preslikavaju na domen emocija.

U ovom delu bavićemo se svojstvima koja se emocijama pripisuju kada su one konceptualizovane kao predmeti, budući da i ova određenja nose kulturna obeležja u skladu sa opštijim principima u anglo-kulturi.

7.3.1 EMOCIJA JE SKRIVENI OBJEKAT

U skladu sa kulturnim scenarijem o ličnoj autonomiji, pripadnici anglo-kulture obavezni su da makar pokušaju da kontrolišu svoje emotivne reakcije, ne bi li dosegli ideal, po kome je delovanje u spoljašnjem svetu zasnovano na racionalnim procenama, a ne na emocijama. Drugi aspekt ovog scenarija je izbegavanje svake prisile, pa su i reakcije izazvane emocijama konceptualizovanim kao silama takođe nepoželjne.

Potreba za kontrolom emocija i emocionalnih reakcija može značiti pokušaj njihovog prikrivanja. Otuda mogućnost konceptualizacije emocija kao skrivenih objekata. Treba imati u vidu da se pokušaj kontrole odnosi na kontrolisanje reakcije koje su vidljive za doživljavačevu okolinu. Međutim, na delu je metonimija, te sama emocija stoji za sve potencijalne reakcije koje ona izaziva. Stoga se i sama metaforička konceptualizacija o emocijama kao skrivenim objektima zasniva na metonimiji.

Tipične konceptualizacije emocija kao skrivenih objekata obuhvataju napore doživljavača da emociju sakrije, kao i stavljanje u prvi plan činjenice da u tome nije uspeo, jer emocija ipak postaje vidljiva za doživljavačevu okolinu. Iz oba ova slučaja sledi da je nepokazivanje emocija poželjno u anglo-kulturi.

7.3.1.1 Bes

Rekli smo već više puta da je bes emocija koja se shvata kao opasna i za doživljavača i za okolinu, te stoga ne čudi konceptualizacija besa kao objekta koji je sakriven:

- (448) a. Although *some Russians silently harbour resentment* over the domination of the country's political and public life by a new Kazakh elite, the potentially explosive relations between the two leading ethnic groups were defused two years ago with the

passing of a language law: Kazakh was declared the state language and Russian the language of common use. (CC)

b. *feelings of anger that had been buried for years* (MED)

Odsustvo, odnosno nepokazivanje emocije kada bi se ona očekivala takođe se profiliše kao bitan aspekt situacije:

(449) a. He flung open the door and stared at her silently, *his face showing neither the welcome nor the resentment he felt*. (CC)

Videli smo takođe da se bes konceptualizuje kao snažna prirodna sila, što znači da doživljavaču nije lako da emociju besa sakrije. Iz tog razloga nisu retki primeri u kojima se kao značajan profiliše napor doživljavača da sakrije bes:

(450) a. Cork chief Larry Tompkins put a brave face on the defeat but he *was surely trying hard to conceal his anger and frustration*. (CC)

b. She spoke calmly, *masking her anger*. (MED)

Situacija kada uprkos pokušajima sakrivanja besa on ipak postane vidljiv takođe se može eksplicitno u jeziku kodirati:

(451) a. Once uttered, the Croatian's dark eyes became searingly broody and *his face betrayed a hidden rage*. (CCB)

b. 'Yes, yes, of course.' *Garland was irritated by the interruption, and uncharacteristically let his irritation show*. (CCB)

c. Bums, the lot of them, he thought, *the anger flying to the surface momentarily*. (CCB)

U korpusu smo pronašli i primere u kojima se jasno vidi da je emotivno nepobuđeno stanje ono koje je poželjno u anglo-kulturi. Naime, i kada oseća bes, od doživljavača se očekuje da kontroliše izraze lica i promene u glasu. Prividno „hladan“ izraz lica može se konceptualizovati kao maska koja sakriva stvarno osećanje besa. Neuspešnost kontrole rezultira spadanjem maske, kao u sledećem primeru:

(452) a. *She spoke calmly, masking her anger*. (MED)

- b. For a moment Krasin's *mask of self-control slipped, revealing blind fury*. (CCB)

7.3.1.2 Tuga

Rekli smo ranije da se tuga ne percipira kao opasna po okolinu, već samo po doživljavača, kao i da su društvene norme koje regulišu ispoljavanje tuge blaže. Zbog toga nije iznenađujuće što su primeri u kojima se tuga konceptualizuje kao skriveni predmet retki, ali primeri koje smo u korpusu pronašli ukazuju na to da je ovakva konceptualizacija moguća:

- (453) a. Maybe *there's some hidden sorrow*, but Peter always struck me as a very cheerful fellow who enjoyed what he did. (CC)
- b. The pressures to conform are enormous. They acquire skill at *hiding unhappiness* and fear. It is a necessary part of survival. (CCB)
- c. *Grief behind those smiles* in Kosovo; Your Letters; Star letter. (CC)

Pronašli smo i primer u kome se pokušaj prevazilaženja tuge konceptualizuje kao njeno zakopavanje, koje je takođe jedan oblik skrivanja:

- (454) Her friends worried that she was burning herself out by *burying her grief* in her work, but her answer was that it saved her life. (CC)

7.3.1.3 Sreća

U korpusu nismo pronašli primere u kojima se sreća konceptualizuje kao skriveni predmet. Smatramo da je razlog za to činjenica da je sreća pozitivno vrednovana emocija u anglo-kulturi za koju važi mnogo manje ograničenja kada je o ispoljavanju reč. Štaviše, društvene norme nalažu da se pojedinac konstantno ponaša kao da je „umereno srećan“.

Međutim, kulturni scenario o nepreterivanju nalaže da i pozitivne emocije budu ispoljavane na način koji ne ugrožava autonomiju ostalih učesnika u situaciji. Potreba za

kontrolisanjem i regulisanjem emoconalnih reakcija važi i kada se radi o pozitivno vrednovanim emocijama, kao što je to slučaj u ovom primeru:

(455) *Pippa could barely hide her happiness* as her partner of just a few weeks moved in for a kiss while tenderly wrapping his hands around her. (<http://uk.omg.yahoo.com/news/love-pippa-middleton-hide-happiness-having-public-smooch-142618336.html>)

7.3.1.4 Strah

Strah se konceptualizuje kao emocija koju doživljavač pokušava da sakrije ne bi li održao pozitivno vrednovan neemocionalni izraz lica, pogotovu kada se ne radi o stanju neposredne opasnosti po doživljavača. Otkrivanje straha može učiniti doživljavača ranjivim i osujetiti njegove ciljeve.

- (456) a Nicole demanded, immediately going on to the offensive in a desperate attempt *to mask her horror* at the news of Coughlin's death. (CC)
- b. "Not if you're here." "I never did understand humour in adversity, Marlette, but I'm told it helps *to cloak the fear of death*," Amaya said. (CC)
- c. She was the only one who knew and really understood how wrapped up in nervous tension I would get before every match I played and that the wall I sometimes put up against the world was a defence mechanism and that *I often tried to camouflage my fears* with bluff and bravado. (CC)
- d. They pay a premium in envy, which is hidden from them, normally, and a premium in *fear, which they have to hide*, even from themselves. (CCB)
- e. *Corny black humour and awful acting thinly veil a very real apocalyptic dread*, or as the heroine proclaims: 'It's extinction time, Tom.' (CCB)
- f. *Angela Phillips*, meanwhile, of the Maternity Alliance, *could barely conceal her horror*. (CCB)

Broj primera iz korpusa i raznovrsnost upotrebljenih jezičkih sredstava ukazuju na to da se sakrivanje straha smatra poželjnim u anglo-kulturi.

Nepokazivanje straha takođe se može profilisati kao bitno. Situacija se konceptualizuje kao da doživljavač ima predmet koji ne želi da pokaže, već ga čuva sakrivenog:

(457) Look confident, walk quickly, don't make eye contact with male strangers, and *don't show your fear*. (CC)

Kada doživljavačevi naponi u skrivanju straha ne uspeju, situacija se konceptualizuje kao da doživljavač otkriva do tada skriveni predmet.

(458) a. *A terrible fear of desertion came to light*. (CC)

b. *The cold, stark questioning lapsed into undisguised panic* as she repeated the question a second and a third time, fuelled by my silence. (CCB)

c. *The West Indies skipper revealed his fear* after meeting Prince Charles at a reception in Trinidad. (CC)

d. Insiders described the drop as '*naked panic*' as shares slumped 56 points when the full impact of the opinion polls hit home. (CCB)

7.3.2 Emocije kao proizvodi

Govoreći o psihološkim i kulturološkim određenjima emocija, rekli smo da su emocije u jednoj kulturi proizvodi mnogobrojnih činilaca, koji su i psihološke, i fiziološke i društvene prirode. Međutim, emocije konceptualizovane i jezički realizovane kao proizvodi ne profilišu sve njih.

Emocije shvaćene kao proizvodi fokusiraju se na ono što prethodi pojavljivanju same emocije. Pritom ne mislimo na konkretan događaj koji izaziva određenu emociju – cela situacija se konceptualizuje kao da je odvojena od doživljavača i kao da se odvija po nekim svojim imanentnim zakonitostima.

Ovakav pogled još jednom potvrđuje tezu da se emocije u anglo-kulturi konceptualizuju kao autonomni entiteti u odnosu na čoveka, istovremeno tako određujući čoveka kao biće kojim treba da vlada razum.

Ova konceptualizacija podrazumeva da se situacija analizira, što znači da nije kompatibilna sa naglim reakcijama pri doživljaju emocija. Emocije se prvo prelamaju kroz racio govornika, koji otkriva mehanizme koji leže u njihovom temelju.

Ovakva konceptualizacija kompatibilna je i sa konceptualizacijom emocija kao živih bića, naročito u onom delu kada se emocije konceptualizuju kao da se rađaju. Motivacija iza obeju je jednaka, a postojanje obe potvrđuje da ne samo da jedan ciljni domen može imati više izvornih domena, nego i da konceptualne metafore koje potvrđuju postojanje tih izvornih domena mogu biti podudarne.

7.3.2.1 Bes

U korpusu smo pronašli jedan primer u kome se bes konceptualizuje kao proizvod. Kao što smo već rekli, ne radi se o iznenadnoj reakciji, već o promišljanju uzroka nastanka besa:

(459) *This almost never works out and creates resentment on both sides - on the grown children's part because unreasonable burdens are placed on them, and on the widow's part because her expectations and needs can never be satisfied. (CC)*

Mali broj primera može se dovesti u vezu s tim što se bes obično javlja iznenada i što se konceptualizuje kao izuzetno opasna emocija koja je oštro suprotstavljena razumu.

7.3.2.2 Tuga

Na osnovu primera iz korpusa, tuga se može konceptualizovati kao proizvod bilo spoljašnjih okolnosti, bilo neurofizioloških procesa u organizmu. U oba slučaja proces „proizvodnje“ odvija se nezavisno od svesnog dela doživljavača:

- (460) a. This leads me to the conclusion that *depression is – at least partly – a sort of nasty by-product of life we lead and the culture we breathe.* (CC)
- b. *Depression may be the work of a "hard-wired" circuit in the brain.* (CC)

7.3.2.3 Sreća

Na osnovu primera iz korpusa vidi se da se i sreća može konceptualizovati kao proizvod, što u prvi plan stavlja zamišljeni proces ili okolnosti koje, nezavisno od doživljavačeve volje, dovode do njenog pojavljivanja:

- (461) *Money alone does not produce happiness.* (CC)

Međutim, ono što je u vezi sa srećom interesantno je to što se ona konceptualizuje i kao proizvod doživljavačevih svesnih i voljnih napora, kao u primeru

- (462) *By trying to engineer your happiness in this way, she denies you the chance to solve your own problems or feel sadness or frustration – emotions necessary for growing up healthily.* (CC)

Konceptualizacija sreće kao predmeta u čijem kreiranju doživljavač može i sam učestvovati u skladu je sa anglo-shvatanjem o sreći koja je poželjna emocija i za koju kulturni scenariji nalažu da je treba ispoljavati i kada se istinski ne oseća. Prilagođavanje doživljavača tom kulturnom standardu koji nalaže uvek prisutni *happy face* omogućava da se sreća konceptualizuje kao njegov proizvod.

Da takav pristup zaista postoji vidi se i iz velikog broja knjiga za samopomoć i njihovih naslova. Već smo pominjali da se iz naslova nekih od njih vidi da se sreća konceptualizuje kao veština kojom je moguće ovladati³¹⁹. Ovde ćemo pomenuti još jednu – *Create Your Own Happiness Now, Every Day and for the Rest of Your Life: (Strategies, Concepts and Practical Tips)*³²⁰, čiji podnaslovi, poput *See and focus on the good things, Stop expecting every situation in your life to be perfect, Protect yourself*

³¹⁹ Cf. str. 196–197, f. 217

³²⁰ Shannon D. Smith. 2013. *Create Your Own Happiness Now, Every Day and for the Rest of Your Life: (Strategies, Concepts and Practical Tips)*. Create Space Independent Publishing Platform.

from “toxic” people, Don’t get upset so easily³²¹ i tako dalje kao da predstavljaju algoritam pomoću kojeg se dobija željeni proizvod.

7.3.2.4 Strah

Pri konceptualizaciji straha kao proizvoda fokus je na činiocima koji dovode do javljanja straha kod doživljavača:

- (463) a. *All the talk about altitude created panic among the players.* (CC)
b. Douglas Stratham, Gillingham AS AN American living in Britain
I have been sickened by the spending of millions of pounds on negative political billboard adverts contrived to produce anger and fear. (CCB)
c. Those who argue that *three-up, three-down generates fear* are drowned by the noise of the fans and accountants who point to bumper crowds, huge takings and the end to those tedious end-of-season bores under the old system. (CCB)

7.3.3 Emocije kao građevine

U neku ruku, ova konceptualizacija mogla bi se podvesti pod prethodnu, budući da su građevine takođe jedan vid proizvoda čovekovog delovanja. Međutim, na osnovu primera u korpusu primetili smo da se emocijama konceptualizovanim kao građevinama zapravo mogu profilisati dva različita aspekta situacije.

S jedne strane, emocija se konceptualizuje kao nadgradnja na temelje koji predstavljaju ono što emociju izaziva. Preslikavanje emocija na građevinu komplementarno je sa svim metaforama koje jačanje emocija predstavljaju kao kretanje nagore.

S druge strane, kako iz iskustva znamo da emocije dovode do reakcije kod doživljavača, ili da mogu delovati podsticajno, one se mogu konceptualizovati kao temelj za ono što će uslediti, a što se konceptualizuje kao nadgradnja.

³²¹ *Uočite i usredsredite se na dobre stvari, Ne očekujte da će svaka situacija u vašem životu biti savršena, Zaštitite se od „toksičnih“ ljudi, Nemojte se olako nervirati*

Ovakva preslikavanja postavljaju ograničenja u pogledu toga koje će se emocije ovako konceptualizovati. Sreća, koja se konceptualizuje kao pozitivna emocija, ali i kao proizvod koji se može kreirati sopstvenim naporom, pogodna je za konceptualizaciju poput građevine. Strah takođe – pogotovu strah koji nije izazvan neposrednom opasnošću može se konceptualizovati kao nadgradnja na ono što ga izaziva. Međutim, raznovrsnost reakcija koje se kod doživljavača javljaju, kao i podsticajno dejstvo straha sa ciljem ka samoodržanju doživljavača, omogućavaju da se strah konceptualizuje kao temelj.

U korpusu nismo pronašli primere u kojima se bes i tuga ovako konceptualizuju. Smatramo da je to zbog prirode samih emocija – bes, shvaćen kao štetna i opasna emocija koja se javlja naglo, ne percipira se kao nadgradnja. Takođe, bes ne može biti shvaćen kao osnova za delovanje koje ima neki pozitivan ishod za doživljavača. Tuga, s druge strane, konceptualizovana dole u odnosu na vertikalnu dimenziju, nije kompatibilna sa konceptualizacijom nadgradnje, usmerene naviše. Dalje, tuga, koja se konceptualizuje kao emocija kod koje je doživljavač pasivan i koji ne može sam da je se oslobodi, neće se tako lako konceptualizovati kao osnova za potonje reakcije koje se konceptualizuju kao nadgradnja.

7.3.3.1 Sreća

- SREĆA JE NADGRADNJA

U korpusu smo pronašli primere u kojima se sreća konceptualizuje kao nadgradnja na temelje:

- (464) a. The marriage was destined to be enduring and successful: Eric always maintained that *his own strengths and happiness were based on the secure foundation of a united and loving home and family.* (CCB)
- b. A study published by the government in its annual Population Trends survey indicated that *living together was not necessarily a foundation fo marital bliss.* (CCB)

7.3.3.2 Strah

- STRAH JE NADGRADNJA

Strah se može konceptualizovati kao nadgradnja na neke druge činioce u stvarnosti koji dovode do njegovog pojavljivanja:

(465) The passengers on the ZAS flight were yesterday being interviewed by immigration officers, who will need to establish whether they have *a well-founded fear of persecution based on race, ethnic group or other factors*. (CCB)

Bezrazložan strah konceptualizuje se kao da ima loše temelje, ili ih uopšte nema:

(466) a. *Neither side's fears are soundly based*. (CC)
b. *But my fears were groundless*. (CC)
c. In the event *Marlette's worst fears were unfounded* when the pilot executed a faultless landing and taxied the aeroplane to the apron in front of the terminal building. (CC)

- STRAH JE TEMELJ

Postupci pojedinca za koje se može zaključiti da su usledili zbog straha koji on oseća mogu se konceptualizovati kao nadgradnja na strah konceptualizovan kao temelj:

(467) a. Their arguments against the tests are specious, based *on a self-interested fear of change* that has already inspired resistance to Ofsted inspections, the literacy and numeracy strategies and performance-related pay. (CC)
b. *Bryn Alyn was built on fear*. (CC)

7.3.4 Emocije kao predmeti – zaključak

U prethodnom odeljku razmotrili smo različite manifestacije emocija kao predmeta kada se one posmatraju ili kao produkti nekih pozadinskih procesa, ili kada služe kao osnova za procese koji će uslediti, a koji se s njima mogu dovesti u vezu. U

oba slučaja emocije se konceptualizuju kao potpuno odvojene od doživljavača, a njihov uzrok nastanka ostaje neosvetljen. Antropocentrizam dolazi do izražaja, pošto u situaciji označenoj datim iskazom u prvi plan izbija delovanje doživljavača, a emocija dobija status okolnosti na koju nije moguće uticati.

Izuzetak predstavlja emocija sreće, pošto anglo-kultura prebacuje na pojedinca obavezu da sopstvenim trudom ostvari željeno stanje.

Emocije konceptualizovane kao predmeti uklapaju se u ostale postojeće orijentacione i ontološke metafore posvedočene u korpusu.

Konceptualizovanje emocija kao skrivenih predmeta, ili predmeta koje treba po svaku cenu sakriti od okoline, uklapa se u postojeće kulturne scenarije kojima se reguliše izražavanje emocija u anglo-kulturi.

8 Jezička realizacija psihofizioloških reakcija pri doživljaju emocija

U sledećem delu razmotrićemo koje se reakcije u engleskom profilišu kao bitne prilikom emotivnog doživljaja. Kako mnoge od njih uključuju fiziološke reakcije čiji je lokus telo, ti podaci doprineće da naša slika povezanosti emocija sa organizmom prelomljena kroz jezik bude potpunija.

Fiziološke reakcije su izuzetno izražena karakteristika mnogih emocionalnih doživljaja. U odgovarajućim uslovima, poput onih u kojima iznenada dolazi do snažnog osećanja straha, dolazi do brojnih fizioloških promena koje se odvijaju autonomno, bez učešća svesnog „dela“ doživljavača, bez obzira na doživljavačevu volju. U jeziku, pomoću metonimije, fiziološke reakcije mogu da stoje umesto čitavog emocionalnog doživljaja.

Averil (Averill, 1990:119) skreće pažnju na to da ove metonimije ujedno predstavljaju implicitna uputstva za to kako je prihvatljivo izgledati i ponašati se prilikom emotivnog doživljaja. U tom smislu smatramo da konceptualne metonimije posvedočene u jednom jeziku otkrivaju poglede na emocije u kulturi kojoj taj jezik pripada.

Rekli smo već da se fiziološke reakcije tipične za emocije jezički realizuju predloškom frazom sa WITH, pri čemu su tako realizovane emocije prateće (concomitant). One se događaju automatski i gotovo istovremeno sa emotivnim doživljajem. Treba imati u vidu da jezički realizovane prateće emocije ne moraju u potpunosti odgovarati stvarnim, objektivno izmerenim fiziološkim promenama³²², te jezički podaci otkrivaju koje se fiziološke promene konceptualizuju kao bitne u određenoj kulturi.

³²² Pregled istraživanja fizioloških promena pri emotivnom doživljaju i njihovo poređenje sa onim što se realizuje u engleskom jeziku prevazilazi okvire ovog rada. Za pojedinosti o psihofiziološkim reakcijama cf. Andreassi, 2000.

Osim predloških fraza sa WITH, moguća su i druga jezička sredstva kojima se kodiraju reakcije vezane za pojedine emocije.

U svom istraživanju razlika između američke i japanske kulture, Macumoto i dr. (Matsumoto et al., 1988:273) u svom upitniku reakcije na emocije dele u tri grupe i u njih svrstavaju sledeće:

1. Telesni simptomi: knedla u grlu, promene u disanju, stomačne tegobe, osećaj hladnoće, drhtanje od hladnoće, prijatan osećaj topline, osećaj toplote, vrelina u obrazima, ubrzan rad srca, napregnutost u mišićima, drhtanje, opuštanje mišića, smirenost, znojenje, vlažni dlanovi
2. Ekspresivne reakcije: smejanje, osmehivanje, plakanje, jecanje, promene izraza lica, vrištanje, vikanje, druge promene u glasu, promene u gestikulaciji, iznenadni pokreti tela, kretanje ka drugim ljudima ili stvarima, povlačenje od ljudi ili stvari, agresija
3. Verbalne reakcije: tišina, kratki iskazi, nekoliko rečenica, dugački iskazi, promene u melodiji govora, poremećaji u govoru, promene u tempu

U korpusu smo pronašli najviše primera iz prve dve grupe, dok je primera iz treće bilo neuporedivo manje, što je i razumljivo, pošto se mi bavimo iskazima, to jest jezičkim jedinicama koje se odnose na reakcije, a ne samim reakcijama.

Osim ove podele reakcija, smatramo da je od značaja da li se iskazom kodira promena koja je vidljiva na doživljavaču, ili se radi o promeni koje je doživljavač svestan, ali ostali učesnici u situaciji nisu.

Profilisanje pojedinih reakcija kao bitnih u iskazu predstavlja u stvari konceptualnu metonimiju, budući da se iz geštalta emotivnog doživljaja samo jedan aspekt stavlja u prvi plan. Drugim rečima, u situaciji označenoj primerom

(468) *Stephen's hands were trembling with his anger. He thrust them beneath the tablecloth and gripped hard. (CCB)*

drhtanje ruku nije jedina reakcija u organizmu doživljavača u datoj situaciji, ali se iz mnoštva ona profiliše kao značajna, u skladu sa komunikativnim ciljevima same

situacije i kulturnim obrascima koji jedan broj reakcija izdvajaju kao bitne. U ovom konkretnom primeru, fokus je na reakciji koja je vidljiva za okolinu, a potonji doživljavačev čin u skladu je sa kulturnim scenarijem o uzdržavanju od emotivne reakcije.

Sledi pregled emocija i reakcija koje se uz njih vezuju na osnovu primera pronađenih u korpusu.

8.1 Bes

Ekman (Ekman, 2003:135) navodi sledeće osećaje i reakcije prilikom doživljaja besa: osećaj pritiska, napetosti i vreline, ubrzan rad srca, povećanje krvnog pritiska i crvenilo u licu, stiskanje zuba, isturivanje brade i impuls da se krene u pravcu objekta besa.

Pogledaćemo koji se od ovih osećaja i na koji način profilišu kao bitni u jezičkoj realizaciji u engleskom jeziku.

8.1.1 Spoljašnje promene

1. Drhtanje

- (469) a. Brears saw red; he was literally *shaking with rage* and I thought for a moment he was going to belt him. (CC)
- b. *Nicole's finger was trembling with rage* as she levelled it at Chavez's face, and her voice was soft and menacing when she finally spoke. (CC)
- c. He elbowed Crook out of the way and advanced on Woods, *his massive beer-gut quivering with indignation*. (CCB)

Drhtanje može zahvatiti celog doživljavača ili neki deo njegovog tela.

2. Promene na licu

Promene na licu mogu se podeliti u dve osnovne grupe – promene boje u licu i promene izraza lica.

2.1 Promene boje u licu

Promena boje u licu kodira se kao prateći element pri doživljaju emocije. Odstupanje od „normalne“ boje može ići u pravcu crvenila, kao u:

- (470) a. *His face was puce with fury, and his fists were drawn back behind his ears.* (CCB)
b. *Mark flushed with annoyance, but said nothing.* (MED)

Crvenilo se može jezički realizovati i drugim jezičkim sredstvima: može biti inkorporirano u značenje samog glagola, kao u primerima (471a, b), ili crvenilo može biti konceptualizovano kao poseban entitet koji se nalazi na doživljavačevom licu, kao u primeru (471c):

- (471) a. *Trembler looked down his nose at Robert, who flushed in fury.* (CC)
b. *When they referred to him as ‘Fat-bottom’, he coloured up in fury, his peculiarly lobster-like fashion, and was particularly annoyed that they hoisted him up a ladder to get him on board.* (CCB)
c. *It was Shona whose cheeks showed bright red spots of suppressed fury.* (CC)

Ovakva konceptualizacija prisutna je, kao što smo već rekli, i u vizualnim sredstvima komunikacije u anglo, pa i čitavoj zapadnoj kulturi. Kako osećanje besa neretko prati i osećaj vreline u licu, a kako je boja vatre crvena, to je jedan put kojim se ova konceptualizacija ostvaruje. Drugi pravac je činjenica da pri doživljaju besa dolazi do povišavanja krvnog pritiska, pa stoga i do promene boje u licu.

Kako je ovo boja lica tamnija od normalne, promena se ne mora obavezno kodirati u pravcu crvene – u korpusu smo pronašli primere koji se fokusiraju na tamnoću, poput primera (472a), a i jedan primer gde je boja ljubičasta (472b):

- (472) a. Justine turned, *her face dark with anger* that had been pent-up too long. ‘Are you having an affair with Seiko?’ (CCB)
b. And subsequent innovations that turned the traditionalists *purple with rage*, like coloured clothing, are now considered commonplace in one-day cricket. (CC)

Drugi pravac promene boje u licu je bledilo, kao u primerima

- (473) a. Their feet stepped lightly in time, gracefully. Lily’s head went back and she smiled up at Stephen, *whose face was still white with rage*. (CCB)
b. Father Blake was standing there, *his face pale with anger*. (CC)

Kako se ovakva konceptualizacija kosi sa stvarnim fiziološkim promenama u organizmu, a ni u istraživanju koje su sproveli Šerer, Samerfeld i Valbot (Scherer, Summerfield & Wallbott, 1983:377) ispitanici nisu spomenuli bledilo kao nešto što su iskusili pri doživljaju besa, postavlja se pitanje odakle potiče ovakva konceptualizacija. S jedne strane, to bi mogao biti odjek teorije humora, koja bes povezuje sa žutom bojom. OED navodi kao drugo značenje lekseme WHITE bledu nijansu žute.

S druge strane, bledilo je jedan od simptoma bolesti. Interesantno je da OED u svojim definicijama bledilo usled bolesti stavlja odmah uz bledilo usled delovanja emocija, dajući, između ostalog, i primer *white rage*. To nam govori o anglo-kulturnom stavu prema emocijama, po kome su one kao i bolest opasnost za neometano funkcionisanje pojedinca.

2.2 Promene izraza lica

Ekman (Ekman, 2003:134–136) navodi sledeće promene izraza lica pri doživljaju besa: skupljanje obrva, oči široko otvorene, fiksiran pogled, stegnute usne ili usta otvorena u obliku kvadrata ili pravougaonika, pokazivanje zuba i isturivanje donje

vilice. U ovom delu pogledaćemo primere iz korpusa kojima se ovakve promene na licu kodiraju, izuzimajući one koje se odnose na promene u očima i pogledu, budući da su mogućnosti toliko raznovrsne da zavređuju poseban odeljak.

Sa predloškom frazom sa WITH i imenicom koja označava bes u korpusu smo pronašli samo primere koji se odnose na geštalt ljutitog lica, bez fokusiranja na pojedinosti:

- (474) a. His accent is broad; *his face hard with indignation*. (CC)
b. Billy stood at the edge of the circle, *his face pinched with rage*. (CCB)
c. *His face contorted with fury*. (MED)

Za sve primere zajednička je napetost, kodirana u leksičkom značenju jedinica.

Moguća su i druga jezička sredstva za ovaj slučaj:

- (475) a. Marlette turned away sharply as the bottle shattered against the foot of the tree, *and grimaced more out of irritation than pain when a sliver of glass sliced across the side of his face*. (CC)
b. Once uttered, the Croatian's dark eyes became searingly broody and *his face betrayed a hidden rage*. (CCB)

Interesantan je i primer

- (476) 'Bloody hell!' *Bam-bam's face was a mask of injury and indignation*. 'Don't the word honour mean nothin' to you?' (CCB)

u kome se geštalt ljutitog lica konceptualizuje kao maska, dakle kao neprirodan izraz koji zaklanja ono što je prirodno i normalno.

U primeru (477) promena na licu konceptualizuje se kao kretanje svetlosti. Upotrebljeni glagol često kolocira sa vatrom, što je još jedan dokaz o metaforičkoj povezanosti besa i vatre u anglo-kulturi:

- (477) *They both saw the flicker of annoyance on the prince's face*. (MED)

Kao značajan u jeziku se profiliše i položaj usana:

- (478) a. 'It's for mum. She'll be freezin', I spluttered, upon which his eyes pierced mine and *his mouth opened in rage*. (CCB)
b. *His mouth gave a twitch of annoyance*. (MED)

Istražujući kulturološke razlike u izražavanju emocija, Ekman (Ekman, 2003:135–136) je uočio da Amerikanci čvrsto skupe usne kada pokušavaju da kontrolišu bes, jer ga asociraju sa verbalnim napadom, i obrnuto – otvorena usta znače da kontrole nad besom nema. Da je ovo kulturološka odlika Ekman dokazuje time što stanovnici Nove Gvineje zatvorena i otvorena usta tumače suprotno.

3. Promene u očima

Sa predloškom frazom sa WITH i emocijom koja označava bes pronašli smo u korpusu samo primere koji bes u očima povezuju sa svetlošću. Pretpostavljamo da se to može dovesti u vezu sa široko otvorenim očima pri doživljaju besa, kada oči izgledaju veće, a samim tim i sjajnije. Takođe, moguće je kombinovanje sa metaforom BES JE VATRA, kao u primeru (479b):

- (479) a. *Bill's eyes glittered with irritation*. (MED)
b. *Her eyes blazed with fury*. (MED)

Sijanje se može izraziti i drugim jezičkim sredstvima:

- (480) a. Chavez challenged him as soon as he made his way across to the truck and, although Nicole didn't understand what had been said, she could guess by *the sudden flash of anger* in Gustavo's eyes that it had something to do with his loyalties. (CC)
b. They appeared to lack even what strength is needed to hold *a glint of rage in their eyes*. (LDOCE)
c. "I said I was..." she trailed off abruptly then stood up and *glared down at him, her eyes awash with anger*. (CC)

U primeru (480c) bes je konceptualizovan kao prirodna sila vode. Jačinu metaforičke veze koja u engleskom jeziku postoji između pojma sjaja i besa fino

ilustruje leksema GLARE, koja je pored svog osnovnog značenja blještanja razvila i značenje besnog, prodornog pogleda. Ekman čak izdvaja parcijalan izraz besa koji tako naziva (Ekman, 2003:126).

Drugi mogući pravac specifikovanja promena u očima pri doživljaju besa oslanja se na opisivanje pokreta mišića lica, u skadu sa stvarno opaženim mišićnim pokretima:

- (481) a. Dog's hand seized a bunch of shirt and he thrust the man back hard against the wall, *his eyes popping in mingled amazement, indignation, and fear.* (CC)
- b. He turned towards her, but the blankets entangled his legs and he fought *his eyes open in irritation.* (LDOCE)

Međutim, u korpusu smo pronašli i primere koji na prvi pogled situaciju kodiraju na način suprotan onom koji je fiziološki utemeljen, poput

- (482) 'In New York as far as I know.' *Dennison's eyes narrowed fractionally in anger, then he smiled fleetingly before getting to his feet and crossing to the door.* (CC)

Mi smatramo, pak, da i primeri ovog tipa odgovaraju uočenim promenama na licu. Naime, rekli smo da reakcija na bes podrazumeva skupljanje obrva, odnosno mrštenje, koje sužava ceo gornji deo lica. Kako su oči mnogo prominentniji deo lica od obrva uopšte, a naročito u komunikaciji, ovo sužavanje se konceptualizuje kao sužavanje očiju, iako se odnosi i na pokrete u mišićima obrva.

O besu kao veoma opasnoj i štetnoj emociji u anglo-kulturi govori primer (483), u kojem promene u očima doživljavača evociraju sliku besa kao oružja:

- (483) Until one day she raised her face and *it was anger shooting out of her eyes.* (CC)

4. Promene u držanju tela

U korpusu smo smo pronašli primere u kojima se bes dovodi u vezu sa ukočenosti, u skladu sa opaženim fiziološkim efektima koji čine organizam spremnim za kretanje ili agresiju:

- (484) a. *The maid was poker stiff with indignation.* (CC)
b. *He stiffened with rage.* (MED)

5. Ekspresivne i verbalne promene u glasu

Ekspresivne promene u glasu mogu se kodirati predloškim frazama sa pratećom emocijom, kao u primeru

- (485) a. *Jake joined Lydia, his voice shaking with anger.* (CC)
b. *His voice was thick with fury.* (MED)

Ovakve konceptualizacije fokusiraju se na same osobine glasa, nezavisno od sadržaja koji govornik ima nameru da prenese. Promene u glasu su markirane, jer odstupaju od uobičajenih i normalnih koje su karakteristične za emotivno nepobudeno stanje. Ipak, ovakvi primeri su srazmerno retki – mnogo su češći oni koji pored promena u glasu profilišu i promene u načinu komunikacije sadržaja. Emocija može biti konceptualizovana kao prateća, sa predlogom WITH, kao u primeru (486), ili leksičko značenje upotrebljenih glagola kodira verbalnu promenu, kao u primeru (487):

- (486) a. *She was speechless with fury.* (MED)
b. *incoherent with rage* (MED)
c. *Her tone tightens and raises slightly with traces of irritation rather than anger, 'Well of course we're in the public eye-where else are you going to act, in your drawing room?'* (CC)
- (487) a. *Abaddon leapt to his feet, a snarl of startled anger hissing through its lips as its eyes searched in the directions of the fallen pew.* (CCB)

- b. In the space of a set, Salli Carson would prowl the stage like a wildcat scorned ("Burn"), *rant in sociopathic rage* ("Wipe It Away"), then bliss out in sexual ecstasy ("Dipping"). (CC)
- c. Maggie woke to hear *voices raised in anger*. (MED)

U korpusu smo pronašli i jedan primer u kome se promene u glasu kombinuju sa promenama u disanju, koje se inače ne profilisu kao značajne u konceptualizaciji besa:

(488) *Alik said, choking with rage*. (CC)

6. Nekontrolisano ponašanje

Pod nekontrolisanim ponašanjem podrazumevamo ekspresivno ponašanje nastupilo usled osećanja besa koje doživljavač nije u stanju da obuzda ili to ne želi. Ovakvo ponašanje je markirano u odnosu na važeće obrasce ponašanja u anglo-kulturi.

6.1 Vikanje

Najviše primera u korpusu pronašli smo za vikanje. Ovakva konceptualizacija vikanja kao nekontrolisanog ponašanja komplementarna je sa profilisanjem otvorenih usta pri doživljaju besa koji nije pod kontrolom.

Bes može biti realizovan kao prateća emocija, kao u

- (489) a. *He bellowed with pain and rage*, and sitting astride, continued punching her savagely in the face until she lay still. (LDOCE)
- b. Behind him the hideously deformed *Bokwoys and Kibozus*, the guardians of the gate of Hell, *shrieked with rage* that their secrecy had been violated and swarmed forward, lighting up the transept with livid tongues of phosphorescent fire. (CCB)

I druga jezička sredstva su moguća:

- (490) a. *Ruiz screamed in fury*, but when he tried to step forward his path was quickly barred by the two guards on either side of him. (CC)

- b. *Michelle gave a Gallic squeal of turmoil-powered indignation.* (CC)
- c. Tommy Stott came out of the caravan, hampered by the crowd, *his mouth open wide in a yell of fury*, his gun held high. (CC)
- d. Predictably, *howls of rage* from the Left had followed. (CCB)
- e. *He gave a roar of rage*, scrambled to his feet and turned round, his right arm raised. (LDOCE)

Neke od upotrebljenih leksema, poput *bellow*, *howl* ili *roar*, podržavaju konceptualnu metaforu BESAN ČOVEK JE RAZJARENA ŽIVOTINJA, što pokazuje da se bes shvata kao veoma opasna emocija u anglo-kulturi.

6.2 Kretanje

Rekli smo već da je za bes karakteristično kretanje doživljavača prema objektu besa, ali primere takvog kretanja nismo pronašli u korpusu. Ono što jesmo pronašli su primeri učestalo ponovljenih motornih radnji koje se percipiraju kao odstupanje od uobičajenog ponašanja i tumače se kao „simptomi“ besa:

- (491) a. *Her feet danced on the sidewalk in impatience and anger.* (CC)
- b. *She began tapping her foot, a sure sign of annoyance.* (MED)

6.3 Nasilno ponašanje

Iako Ekman (Ekman, 2003:151) kaže da je bes najopasnija od svih emocija jer sadrži potencijal za nasilje, u korpusu nismo našli mnogo primera kojima se upravo ovaj aspekt profiliše. Ipak, mogućnost pojavljivanja besa u predložkoj frazi sa WITH, kojom se označava prateća emocija, govori nam da je veza između besa i nasilja profilisana kao značajna u anglo-kulturi:

- (492) *I beat my hands on the wall with rage.* (MED)

Moguće su i druge jezičke kombinacije:

- (493) a. *Some people express their anger through violence.* (MED)

b. *In a fit of rage James had dashed the priceless vase to the ground.*

(MED)

U primeru (493) imamo metaforu provodnika, kojom se nasilje konceptualizuje kao sredstvo kojim se izražava bes. U primeru (493b), pored konceptualizacije besa kao lokacije, o čemu svedoči upotrebljeni predlog IN, na delu imamo i konceptualizaciju besa kao fizičke smetnje, o čemu svedoči upotrebljena leksema *fit*.

7. Plakanje

Iako plakanje nije tipična reakcija pri doživljaju besa, pronašli smo takve primere u korpusu. Ekman (Ekman, 2003:92) kaže da postoje istraživanja koja pokazuju da se kod odraslih plakanje javlja kad se oni osećaju bespomoćno. Smatramo da se time mogu adekvatno objasniti primeri iz korpusa. Bespomoćnost se odnosi ili na posledicu osujećenosti ciljeva doživljavača, ili na nemogućnost neke druge reakcije koja bi postojeće stanje popravila.

Bes može biti konceptualizovan kao prateća emocija za plakanje, kao u primeru (494a), ili kao sastavni deo suza, kao u primerima (494b) i (494c):

(494) a. *Now she felt like crying with rage at her own stupidity.* (MED)

b. *Her eyes filled with tears of rage and frustration.* (MED)

c. *She cried tears of anger and frustration.* (MED)

8.1.2. Unutrašnje promene

Pod unutrašnjim promenama podrazumevamo osećaje koje doživljavač ima u svom organizmu prilikom doživljaja besa. Reč je o telesnim simptomima koji nisu spolja vidljivi.

1. Toplota

Već smo na velikom broju primera skrenuli pažnju da se bes dovodi u vezu sa toplotom, kako iz fizioloških razloga o kojima je već bilo reči, tako i usled postojanja

kulturnog modela emocija koji ih shvata kao element hidrauličkog sistema³²³. Stoga ne čudi da se u najvećem broju primera iz korpusa osećaj toplote profilise kao bitan segment emotivnog iskustva besa. Ne čudi ni što se u velikom broju primera bes javlja u predloškoj frazi sa WITH, koja profilise veoma blisku vezu između reakcije i emocije koja je izaziva.

Toplotu doživljavač može osećati u celom organizmu, bez profilisanja bilo kog specifičnog dela tela. Ovakva konceptualizacija komplementarna je sa konceptualizacijom celog tela doživljavača kao sadržatelja za bes:

- (495) a. *Seething with resentment*, he followed her upstairs and banged his door. (CC)
- b. Charles did not arrive for the raising of the standard ceremony until about 6 pm on the designated day, *smouldering with rage* after being refused admission to Coventry. (CCB)
- c. The Muslim entity will be a tiny, overcrowded, landlocked buffer state peopled by hundreds of thousands of displaced and *homeless people burning with resentment*, almost all of them aid junkies dependent on international relief for survival. (CCB)
- d. *Boiling with rage*, Kate slammed the car door and drove off. (MED)

U svim iskazima u primeru (495) kao subjekat realizovan je doživljavač. Kako je subjekat tema iskaza, doživljavač je u fokusu i ovi iskazi su o njemu. Bes jeste profilisani učesnik, ali ne onaj koji je u prvom planu.

Druga mogućnost je realizovanje besa kao subjekta, čime doživljavač biva redukovano samo na sadržatelj, kao u primeru

- (496) James felt *the fury boiling within him*. (MED)

³²³ Herarts (Geeraerts, 2006:242) ukazuje na potrebu daljeg istraživanja odnosa između subjektivnog osećaja toplote pri doživljaju besa i objektivnih rezultata merenja temperature, budući da su merenja pokazala da temperatura pri doživljaju besa raste za 0,15 stepeni Celzijusa. Postavlja se pitanje da li pojedinac uopšte oseća tu promenu i da li je ona uopšte dovoljno značajna da motivše naš subjektivni doživljaj, a potom utiče na vokabular u onolikoj meri u kojoj je toplota ključni činilac konceptualizacije besa.

Međutim, moguće je situaciju konceptualizovati kao da se toplota oseća samo u jednom delu tela. Delovi tela koji se izdvajaju kao bitni su oni isti koji se konceptualizuju kao sadržatelji za emociju; u najvećem broju primera to je lice:

- (497) a. She descended the staircase to the foyer, *her face burning with anger*. (CC)
- b. Around the clock the conferences went on, and more than once I saw a grand gentleman emerge from *Lord Raglan's scarred cheeks blazing with anger*, white gloves slapping against jostling scabbard. (CCB)

Kada je taj istaknuti deo tela lica, čitanje može ostati ambivalentno između čisto unutrašnjeg doživljaja toplote i spoljašnjeg crvenila lica koje se sa osećajem toplote može dovesti u metonimijsku vezu. Skrećemo istovremeno pažnju na to sa se u svim primerima u kojima je doživljavač realizovan kao subjekat radi o metonimiji SADRŽATELJ ZA SADRŽAJ.

U svim primerima u ovom odeljku prisutne su i metafore vezane za hidraulički model emocija, po kojima je bes tečnost koja vri i čiji nivo raste u sadržatelju kako pritisak, to jest intenzitet besa raste.

2. Hladnoća

Konceptualizacija besa kao hladne emocije u konfliktu je sa utelovljenim shvatanjem besa koje se zasniva na osećaju toplote. Međutim, postoje i ovakvi primeri:

- (498) a. *He stared in cold, helpless fury* at the phone. (CC)
- b. *If he felt frozen, that was just what you would expect when rage went cold*. (LDOCE)

Da ovakva reakcija nije uobičajena vidi se i po tome što se bes u korpusu ne realizuje u primerima u predložkoj frazi sa WITH³²⁴. Za ovakve primere je tipično da izostaje burna reakcija doživljavača. Kako prototipični scenario za bes uključuje

³²⁴ One nisu nemoguće – pretraživanjem Gugla za frazu *cold with anger* pronašli smo 177.000 primera. S druge strane, za frazu *hot with anger* dobili smo čak milion i po rezultata.

reakciju koja se preslikava kao eksplozija, njeno odsustvo implicira izostanak porasta temperature. Lejkof i Kevečeš (Lakoff & Kövecses, 1987:216) kažu da se ovakav bes smatra opasnijim od onog „uobičajenog“. Na drugom mestu Kevečeš (Kövecses, 2005:288–289) objašnjava u čemu se ta opasnost ogleda: odsustvo impulsivnih, burnih reakcija karakteristično je za racionalno ponašanje, pa se stiče utisak da će reakcija koja nastupi biti promišljena i pod kontrolom doživljavača, te u tom smislu može imati mnogo dugoročnije posledice na onoga ko je izazvao bes u doživljavaču, što može značiti, kako Kevečeš kaže, da će odmazda biti mnogo gora nego uvreda. Tako se metafora RAZUM JE HLADAN primenjuje na konceptualizaciju besa i ovo preslikavanje kulturološki je uslovljeno. Treba imati u vidu da ova metafora „pokriva“ samo jedan aspekt besa – odsustvo burne reakcije – ali upravo se taj aspekt nalazi u fokusu i omogućava ovakvo preslikavanje.

U tom smislu moglo bi se reći da bes konceptualizovan kao hladnoća zapravo spada u spoljašnje manifestacije besa – ne znači da doživljavač koji ovu „vrstu“ besa ispoljava ne oseća unutrašnje povećanje temperature i/ili pritiska, već da izostaju očekivane reakcije, vidljive za okolinu³²⁵.

3. Lupanje srca

Ova biološki utemeljena reakcija može se kodirati u jeziku u kombinaciji sa verbalnom reakcijom, kao u primeru (499):

(499) *The Kays throbbed with anger, talking in terrible mutters to each other as they watched over their son. (CC)*

Štaviše, lupanje srca može se u primeru (499) tumačiti kao uzrok verbalne reakcije koja je za okolinu primetna.

³²⁵ S tim u vezu mogu se dovesti i ispitivanja akustičkih činilaca pri interpretaciji emocija – Banse i Šerer (Banse & Scherer, 1996) izdvajaju kao posebne podtipove besa *hot anger* i *cold anger*, koje karakterišu različiti intonativni i akustički obrasci. Interesantno je da su i njihovi nalazi ukazali na to da se *hot anger* percipira kao prototipična instanca besa, pošto su rezultati prepoznavanja bili znatno viši nego kada se radilo o *cold anger*.

4. Grčenje, stezanje

Senzacije grčenja i stezanja mogu se dovesti u vezu sa povećanjem pritiska usled doživljaja besa. One ne moraju biti specifično locirane, kao u primeru (500a), ali mogu – i to tipično u onim delovima tela koji se konceptualizuju kao prominentni sadržatelji besa, kao u primerima (500b) i (500c):

- (500) a. 'That's Bee,' Gillian said. 'I'll get it.' She felt a tiny flutter of nerves followed by *a spasm of irritation*. (CCB)
- b. He said carefully, 'The absence of choice is a circumstance more rare than most people suppose.' She looked at him incredulously, feeling *anger tightening her throat*. (CCB)
- c. Because of her constant refusal to do this, he harboured a profound and permanent sense of frustration, and deep in his gut *there existed a gnawing anger* with those irritating people she persisted in calling her family. (CCB)
- d. *In the first throes of her fury*, she had coshed him with a frying pan when he was asleep on the sofa. (CCB)

U primerima (500b, c) bes je konceptualizovan sa agentivnim svojstvima i u neprijateljskom odnosu sa doživljavačem. U primeru (500c) bes se konceptualizuje kao divlja životinja.

5. Bol

Iako u korpusu nismo pronašli primere u kojima se fizički bol eksplicitno pojavljuje kao fiziološka pojava pri osećaju besa, smatramo da primeri u kojima se prestanak ili smanjivanje besa konceptualizuju kao ublažavanje bola posredno dokazuju da je ovakva konceptualizacija moguća:

- (501) a. But he doesn't think I'm a bit of a fuss-pot, though he's always very polite and no doubt *the size of the bill eases his irritation*,' she added shrewdly. 'I'd be grateful for your opinion.' (CCB)

- b. The pleasure of travel by train through Britain today has more or less evaporated and I need distraction in depth *to assuage irritations*. (CCB)

U ovim, kao i u svim ostalim primerima iz korpusa, bes ne prestaje sam od sebe, već je neophodno da do toga dovede nešto iz spoljašnje sredine. Konstrukcije su stoga tranzitivne.

6. Umor

U korpusu smo pronašli i jedan primer u kojem bes kod doživljavača izaziva umor:

(502) *The anger exhausted me*, and it made me guilty. (CC)

Smatramo da se to može dovesti u vezu sa konceptualizacijom besa kao bolesti koja iscrpljuje čoveka, to jest sa opštijim anglo-viđenjem emocija kao štetnim po čoveka.

7. Slepilo

U korpusu smo pronašli i ovakav primer:

(503) *Blinded by fury*, Cao went berserk at the loss of his menial job as a bank clerk, firebombing the home of his boss and severely wounding three members of his family. (CCB)

Iako Stefanović (Stefanowitsch, 2006:76) primere ovog tipa dovodi u vezu sa konceptualizacijom besa kao svetlosti, mi mislimo da je nešto drugo po sredi: smatramo da se ovakva konceptualizacija može dovesti u vezu sa dihotomijom prisutnom u zapadnoj kulturi između razuma i emocija.

U engleskom jeziku postoji strukturna metafora RAZUMEVANJE JE VIĐENJE (UNDERSTANDING IS SEEING)³²⁶, koja kognitivni proces razumevanja, dakle umnu radnju,

³²⁶ Srpski naziv prema Klikovac, 2004.

izjednačava sa čulnom percepcijom vida. Primenjeno na gornji primer, nemogućnost da se jasno vidi jednaka je nemogućnosti da se jasno rasuđuje.

8.1.3 Psihološke promene

Psihološke promene koje se jezički realizuju kao reakcije usled besa podvlače dihotomiju između razuma i emocija. Bes može delovati na um poput alkohola, kao u primeru (504):

(504) *She felt drunk with rage.* (MED)

Reakcija se može konceptualizovati i u skladu sa metaforom o podeljenoj osobi – iracionalnost koja nastupa usled besa konceptualizuje se kao boravak izvan sebe:

(505) *I felt sick, disgusted, and beside myself with rage.* (MED)

O jačini veze između besa i smanjenog stepena racionalnosti svedoči i pojavljivanje imenice koja označava bes u predložkoj frazi sa WITH. Moguće su i druge jezičke realizacije, ali je temeljna metafora ista:

(506) *Bloody fiasco in Belfast, the anger broke his thoughts.* (CCB)

Ove psihološke promene mogu se konceptualizovati i poput ludila:

- (507) a. *This insane rage had taken over and possessed me; it was as though I was looking at another person doing all this.* (CC)
b. In the space of a set, Salli Carson would prowl the stage like a wildcat scorned ("Burn"), *rant in sociopathic rage* ("Wipe It Away"), then bliss out in sexual ecstasy ("Dipping"). (CC)
c. *She was in a frenzy of rage.* (MED)

8.2 Tuga

Ekman (Ekman, 2003:96) nabraja sledeće fiziološke promene pri doživljavanju tuge: težina u kopcima, podizanje jagodica na licu, bol u grlu, plakanje i brojne promene izraza lica.

U ovom odeljku bavićemo se onim promenama koje se u anglo-kulturi percipiraju kao bitne, o čemu svedoči njihova jezička realizacija.

8.2.1. Spoljašnje promene

1. Promene u izrazu lica

Promene u licu su vrlo brojne pri doživljaju tuge, ali, za razliku od besa, ne uključuju promenu boje, već samo promene u izrazu lica. Ekman (Ekman, 2003:97–98; 103) nabraja sledeće: podizanje unutrašnjih uglova obrva, pojavljivanje vertikalne bore između obrva, horizontalno razvučene usne, široko otvorena usta, podignute jagodice na obrazima, spuštanje uglova usana, podizanje donje usne i pogled usmeren nadole. On ovoliko brojne i uočljive signale tuge dovodi u vezu sa jednom od funkcija njenog izražavanja, a to je davanje jasnog znaka da pojedinac oseća patnju ne bi li mu drugi pomogli (Ekman, 2003:89).

Ipak, uprkos ovim brojnim pojedinostima koje je moguće uočiti na licu pri izražavanju tuge, one se u engleskom eksplicitno ne kodiraju – u korpusu smo pronašli samo primere koji se odnose na geštalt lica. Upotrebljeni glagol *distort* u primeru (508) fokusira se na odstupanje izraza lica od uobičajenog, neutralnog, dajući izrazu tuge negativnu konotaciju:

(508) The tautly-trousered rear that greeted them as they emerged gave way presently to a dust-streaked *face, distorted with grief*. ‘No good!’ he wailed. Finish!’ (CCB)

Osim u predloškoj frazi sa WITH, tuga se može realizovati i u predloškoj frazi sa ON, čineći lice lokacijom na čijoj se površini tuga nalazi:

- (509) a. That much was obvious from *the look of sadness on the woman's face*. (CC)
- b. The shattering plate might as well have struck him, for the pain and *the misery on his face*. (LDOCE)

Videli smo već ranije da se lice može konceptualizovati kao sadržatelj za tugu³²⁷.

Postavlja se pitanje zašto se samo geštalt tužnog lica jezički profiliše. Smatramo da su razlog za to kulturne norme koje ne sankcionišu u toj meri ispoljavanje tuge kao ispoljavanje besa. Iz tog razloga ne mora se tragati za specifičnim mišićnim pokretima na licu kao u slučaju besa da bi se on detektovao uprkos doživljavačevim naporima da ga kontroliše: i ti napori u slučaju tuge su manji.

2. Promene u očima

Iz istog razloga pretpostavljamo da je i broj primera koji se odnose na promene u očima manji. Uglavnom se u primerima koji se odnose na ove promene oči realizuju kao sadržatelj, o čemu je već bilo reči. Tuga je kodirana statički, bez povezivanja sa nekim opasnim i štetnim etitetima u stvarnosti. To nam govori da se tuga smatra manje opasnom emocijom po doživljavačevu okolinu od besa.

Metonimijski tuga može postati odlika pogleda, a ne samih očiju, kao u primeru

- (510) "You get to the end, I –" Here *Orfe* stopped speaking for a minute, *lowered her face, and then raised it to look out with sorrow like tears but without them, and the worse for that*. (CC)

3. Promene u držanju tela

Pominjali smo već orijentacionu metaforu u engleskom jeziku SREĆA JE GORE – TUGA JE DOLE, zasnovanu na opaženoj činjenici da srećan čovek hoda visoko podignute glave, dok je tužan pognut. Svoj biološki korelat ovo opažanje ima u podatku da tugu karakteriše opšte smanjen mišićni tonus, oklembesjenost, povlačenje i odsustvo reakcije (Ekman, 2003:61).

³²⁷ Cf. odeljak 6.2

U sledećem primeru vide se jezičke realizacije ovakve konceptualizacije:

- (511) a. *Uncle Jack's blonde wife is doubled over with grief* in the pew in front of us. He was her life. His will wasn't signed. (CCB)
- b. Then I too joined the departing spectators. Up ahead of me I noticed for the first time another Anglo who had just turned away from our little gathering, his hands thrust in his pockets, *his head bowed in what I assumed was grief*. (CCB)

4. Verbalne promene

Za razliku od promena na licu, koje anglo-kultura ne zabranjuje, Ekman (Ekman, 2003:84) kaže da se deca od malena uče da inhibiraju neprijatne zvuke koji prate emocije, naročito vriske očajanja. Zato ne čudi što se vikanje, koje može biti i voljna i nevoljna radnja, profiliše kao reakcija za tugu u jeziku:

- (512) a. *A scream of grief, of terror, of something more unbearable than both*, welled up from the pit of Jane's being. (CC)
- b. *She shouted at her son more in sorrow than in anger*. (MED)

Još jedna verbalna promena koju smo pronašli u korpusu odnosi se na ćutanje, što odgovara opštim karakteristikama tuge koje uključuje odsustvo reakcija i povlačenje u sebe:

- (513) All I knew was that sometimes, after a delightful evening spent with perfect hosts in a full, groaning family house, a single person spends the next few days *dumb with misery*, hating everybody, and bursting into unexpected tears during heart-warming re-runs of Flipper. (CCB)

5. Plakanje

Kako je plakanje prototipična reakcija na tugu, toliko da je gotovo postalo sastavni deo scenarija tuge, smatramo da nije neobično što u korpusu nismo našli primere u kojima se tuga realizuje u predložkoj frazi sa WITH. Moguće su druge jezičke

kombinacije, koje metonimijski tugu pripisuju suzama, ili naglašavaju uzročno-posledičnu vezu između tuge i plakanja:

- (514) a. SHE had no hope, the helpless who watched agreed later *as they wipe away the tears of grief*. (CCB)
b. And when she awoke, *her face was moisture wet, as if she had been weeping for some sorrow all night long*. (LDOCE)

6. Gestovi

Na osnovu primera iz korpusa ne može se zaključiti da se u engleskom jeziku izdvaja neki skup gestova karakterističan za tugu. U primerima koje smo pronašli više se radi o uspostavljanju uzročno-posledične veze između nekog gesta i tuge nego što je fokus na samim gestovima. Ono što im je zajedničko, pak, je odsustvo energičnosti, što je u skladu sa prirodom same emocije:

- (515) a. He squatted down on his haunches, staring at Billy Bob's body, *slowly shaking his head in grief or puzzlement – or perhaps a bit of both*. (CCB)
b. *The heartbreaking gesture of sorrow* of Masaccio's Magdalen must have been the source for the outstretched arms of Piero's stunned John the Evangelist. (CCB)

8.2.2. Unutrašnje promene

Krajbig i dr. (Kreibig et al., 2007) daju uporednu analizu rezultata eksperimenata kojima se mere fiziološke promene pri doživljajima straha i tuge, upoređujući ih i sa svojim eksperimentima. Ukratko, fiziološke reakcije na tugu koje se u literaturi pojavljuju odnose se na usporeno i duboko disanje i usporavanje pulsa, dok u vezi sa krvnim pritiskom različiti eksperimenti daju različite rezultate, te nije moguće doći do nedvosmislenog zaključka.

I ovde se postavlja pitanje koliko je doživljavač zapravo svestan ovih objektivnih promena u svom organizmu. Ono što je zanimljivo je da se nijedna od ovih objektivno

izmerenih promena jezički ne realizuje u korpusu. Iz toga zaključujemo da su kodirane unutrašnje promene pri doživljaju tuge prevashodno kulturološki uslovljene.

1. Fizički bol

Ubedljivo najveći broj primera u korpusu odnosi se na konceptualizovanje tuge kao pojave koja kod doživljavača izaziva fizički bol. Takođe, i broj jezičkih sredstava kojim se on izražava je velik. On nije preciznije lociran u telu, već je prisutan u celom doživljavaču. Slika može biti statička, kao u

- (516) a. *I feel an aching sadness about Belinda* amongst the pine resins and cinnamon smells and the Christmas music. (LDOCE)
- b. Since *the agony of grief* is so universal, seeking professional help is not a shame or a failure of strength. (CC)
- c. And *it was a sorrow that was almost unendurable*. She suppressed a sigh, hurting inside for her brother. (CCB)

Nešto dinamičkija slika naleta bola koji se ponavlja vidi se iz primera sa imenicom *pang*:

- (517) *Whatever pangs of grief and guilt and shame Emilia might suffer* had remained locked inside her, an unapproachable wound. (LDOCE)

2. Grčenje

Slično prethodnoj, moguća je i konceptualizacija tuge kao pojave koja izaziva grčeve:

- (518) a. I knew intellectually but didn't understand the value of time, of sharing feelings with close friends and family, of sometimes forcing myself to do what I believed I had no energy or inclination for, and the value, too, of allowing myself to give in to inertia or *the spasms of grief* that would appear suddenly when I thought I had things under control. (CC)

- b. Even when *you are still in the first throes of grief* and believe that another romance is absolutely out of the question, you may be seen as a threat. (CCB)

Ova reakcija približava konceptualizaciju tuge bolesti.

3. Umor

U korpusu smo pronašli i jedan primer u kojem tuga kod doživljavača izaziva osećaj umora:

- (519) *Grief is exhausting*; sobbing can leave you drained for hours, and chronic insomnia can make your waking hours hell. (CC)

Ovakva konceptualizacija takođe približava tugu bolesti.

8.2.3. Psihološke promene

1. Ludilo

Po svojoj prirodi, tuga se ne percipira kao emocija toliko snažna da „rascepi” doživljavača, te se psihološke promene kod doživljavača ne oslanjaju na metaforu o podeljenoj osobi. Ipak, snažna emocija tuge nije poželjna, pa se smatra da može dovesti do ludila, što snažno podvlači dihotomiju između razuma i emocija, dajući ovim drugima izrazito negativan status:

- (520) a. *Mad with grief*, he started smashing plates on the floor. (MED)
b. The bank manager was not pleased, and *the village shopkeeper was beside himself with misery* and despair. (CCB)

2. Otrežnjenje

Na osnovu primera iz korpusa utvrdili smo da se tuga konceptualizuje kao da ima otrežnjujući efekat. Usled slabije izraženih reakcija pri doživljaju tuge, doživljavač može delovati samo ozbiljno, zbog čega se tuga percipira kao emocija bliža racionalnom, emotivno neobojenom stanju:

- (521) a. The aim is not to become a "perfected vegetable", but to achieve an equanimity which allows joy to be radiant, *sadness to be sober* – both accepted as part of the "natural flow". (CC)
- b. Each seemed possessed by *a serene sorrow*, and in a moment he learned why. (LDOCE)

3. Zadovoljstvo

U korpusu smo pronašli primere u kojima se tuga ne označava kao negativno iskustvo, već na neki način blagotvorno utiče na doživljavača. Ovakvo viđenje tuge podržava teorije po kojima svaka emocija ima svoju adaptivnu vrednost i samim tim je blagotvorna za čoveka, to jest postoje evolucionari razlozi za njeno postojanje. Nesse (Nesse, 2005:206) navodi koji su to obrasci ponašanja koji mogu biti korisni nakon nekog gubitka koji izaziva tugu, ističući, pre svega, pokušaje da se sličan gubitak spreči u budućnosti, i da se upozorenje drugima.

Iako biološki utemeljena, tuga se u anglo-kulturi percipira kao negativna, pa se često u primerima krši implikatura time što se tuga karakteriše kao korisna i prijatna³²⁸:

- (522) a. *In a strange way, grief feels good.* (CC)
- b. The final paradox in a story full of paradoxes is that *depression is by no means a wholly negative experience.* (CC)
- c. *Manic depression can be profoundly satisfying.* (CC)

8.3 Sreća

U vezi sa fiziološkim promenama pri doživljaju sreće, u literaturi se često pominje podatak da pozitivne emocije, kojima i sreća pripada, izazivaju manje autonomnih reakcija nego negativne emocije (Larsen et al., 2010:185; Herring et al., 2011:212). Karakteristično je usporavanje rada srca (Larsen et al., 2010:183; Herring et al., 2011:216), kao i smeh i promene izraza lica.

³²⁸ Za eksperimentalni dokaz da tuga osposobljava doživljavača da se uspešnije nosi sa životnim izazovima cf. Forgas, 2007.

8.3.1. Spoljašnje promene

1. Promene u licu

Pri doživljaju sreće, promene u licu mogu biti dvojake i ogledati se u promeni boje lica i promeni izraza lica.

1.1 Promene boje u licu

Promena boje lica zasniva se na konceptualnim metaforama kojima se sreća konceptualizuje kao toplota i kao svetlost, iako eksperimentalno nije dokazano povećanje telesne temperature (cf. Ekman, Levenson & Friesen, 1983:1209). Lice menja boju u nijansu crvene, koja nije toliko intenzivna kao što je to slučaj sa besom:

(523) *Sophie glowed with happiness* as she crossed the threshold to her specially written trumpet fanfare. (CC)

1.2 Promene izraza lica

Jezički je moguće profilisati samu promenu izraza, bez bližeg određenja:

(524) *the joy and delight that transfigured her face* (MED)

Preciznije, promene izraza lica pri doživljaju sreće karakterišu mišićni pokretu u predelu obraza više nego u predelu očiju i obrva (Larsen et al., 2010:187–188).

U korpusu je moguće pronaći primere i jednih i drugih pokreta lica profilisanih kao bitnih – kretanje mišića u obrazima pripada geštaltu osmeha, koji je tipično signal osećanja sreće³²⁹ u zapadnoj kulturi, kao u

(525) *John's face was set in a mad-dog grin of joy, strain and concentration.* (CCB)

Pokreti mišića oko očiju profilišu se kao bitni zbog prominentnosti očiju na licu i njihove uloge u komunikaciji:

³²⁹ Iz iskustva znamo da osmeh ne mora pratiti isključivo osećanje sreće. O raznim vrstama osmeha i promenama na licu karakterističnim za svaki od njih cf. Ekman, 2003:204–212.

(526) He has a serious face, as I have said, a scholar's face, but *the most amazing open smile that transforms his expression, slants his eyes with joy.* (CC)

Lice se može konceptualizovati kao površina na koju sreća deluje, a u primeru (527) sreća je konceptualizovana kao prirodna sila vode. Iz ovakvih primera vidi se da se čak i kada je reč o pozitivnim emocijama, one u anglo-kulturi tretiraju kao entiteti koji svojom voljom menjaju izraz lica koji je neutralan i društveno prihvatljiv. Tome ide u prilog realizacija imenice koja označava sreću kao subjekta:

(527) *Instantly, her eyes flew open. Relief and happiness flooded her face at the sight of him.* (CCB)

2. Promene u očima

Iako smo očekivali da ćemo pronaći više primera u kojima je u fokusu promena u očima, u korpusu smo pronašli samo jedan, i to sa specifičnom „podvrstom“ sreće, zloradosti:

(528) *His single visible eye was alight with a terrible glee.* (CCB)

I ovde se sreća dovodi u vezu sa toplotom i svetlošću, ali i plamenom, što daje do znanja da se data emocija percipira kao opasna po okolinu.

Smatramo da se promene u očima pri doživljaju sreće retko jezički profilisu zbog manje kulturnih ograničenja koja važe pri ispoljavanju sreće. Naime, mnoge puno ekspresivnije rekcije su dozvoljene u anglo-kulturi pri doživljaju sreće da bi se kao značajni profilisali suptilni znaci na koje treba dosta pažnje obratiti da bi se percipirali.

3. Smejanje i osmehivanje

Smejanje može biti jezički profilisano kao jedina reakcija pri doživljaju sreće, kao u:

(529) a. American babies know this as they learn to recognize Gerber products with *a toothless beam of contentment.* (CCB)

b. The sly old burke was *cackling with glee* as I left. (CC)

Druga mogućnost je kombinovanje smeha sa drugim tipičnim reakcijama, kao u

(530) a. *He smiles and jumps with joy*, and his hair is growing back too!
(CC)

b. *They are floating around, laughing and crying with joy*. (CCB)

4. Plakanje

Plakanje je unekoliko atipična reakcija na emociju sreće, budući da se vezuje za negativnu emociju tuge. Vingerhuts i dr. (Vingerhoets et al., 2000³³⁰) daju pregled literature i modela za plakanje kod odraslih. Zanimljivo je da se u psihoanalitičkim teorijama plakanje neretko dovodi u vezu sa hidrauličkim modelom emocija i da se shvata kao sigurnosni ventil, a suze se shvataju kao prelivanje viška emocije koja je prekoračila kritični nivo. Iz ovog ugla, i emocija sreće biva konceptualizovana kao potencijalno jednako opasna kao i druge emocije.

Efran i Smit (Efran & Smith, 2011:167–168) kažu da su emocije hormonalna i mišićna prilagođavanja potrebna da bi se uspešno izvršile sve aktivnosti pojedinca, a da se suze javljaju kada period pobuđenosti naglo smeni povratak u prethodno stanje. On smatra da jezik često unosi zabunu, pošto se njime često izražava ne taj momenat oporavka, već emocija koja je zapravo uzrokovala disbalans.

Ono što oba ova pristupa imaju zajedničko je da se emocije smatraju nečim što narušava „normalnost“ u funkcionalnosti.

Ako prihvatimo Efranovu biološku uslovljenost plakanja nakon doživljaja bilo koje snažne emocije, postavlja se pitanje zašto su baš primeri plakanja od sreće zastupljeni u jeziku u velikoj meri, kao u primerima

(531) a. *I cried with happiness* when I heard no one had booked it at
midnight. (CC)

³³⁰ Korišćena je elektronska verzija članka bez paginacije.

- b. *Daughter's tears of joy as junkies's killer jailed.* (CC)
- c. *He sat down and wept out of sheer joy.* (MED)

Odgovor na ovo pitanje nalazi se u kulturnim normama koje važe, a koje su, kao što smo videli, blaže kada se radi o ispoljavanju sreće nego o ispoljavanju besa, na primer. Na suze radosnice, kao i na samu sreću, gleda se mnogo pozitivnije.

5. Skakanje

Rekli smo već da se sreća u engleskom konceptualizuje kao pozicija gore, što je utemeljeno i u biološkim činionicima i evaluativno, u skladu sa ostalim postojećim metaforama koje ono što je za čoveka blagotvorno smeštaju gore na zamišljenoj vertikalnoj osi. Jednim delom, ova metafora zasniva se i na jezički profilisanoj reakciji skakanja, kao u primerima

- (532) a. *He smiles and jumps with joy, and his hair is growing back too!*
(CC)
- b. It was hail to the new arrival as *Keegan jigged with joy*, Peter Thompson and John Toshack searching him out to bestow their congratulations along with an arms aloft Liverpool team. (CCB)
- c. *She leapt into the air with joy.* (MED)

Moguća je i realizacija emocije u predložkoj frazi sa FOR, o čemu je već bilo reči³³¹:

- (533) *We weren't exactly jumping for joy at the news.* (MED)

O tipičnosti ove reakcije svedoči i javljanje imenice koja označava sreću u predložkoj frazi sa WITH. Takođe je interesantno da se u svim primerima u korpusu skakanje javlja kao reakcija na veoma snažnu emociju koju je gotovo nemoguće kontrolisati.

³³¹ Cf. str. 259

6. Vikanje

Banse i Šerer (Banse & Scherer, 1996:616) navode promene u frekvenciji, opsegu i jačini glasa pri doživljaju sreće. Još jedna reakcija koja se jezički profiliše kao bitna je vikanje, a kako ni vikanje, kao ni skakanje nije uobičajeno, normalno ponašanje, i ono se kodira samo sa imenicama koje označavaju snažnu emociju sreće:

- (534) a. You don't see self-help guides in book stores or magazines advising young women on the finer points of pillow-fighting or *shrieking with glee*. (CC)
- b. *Penny could have shouted with joy*. (MED)
- c. When you stop and he gets out, *young women squeal with glee*. (LDOCE)

Osim u predložkoj frazi sa WITH, sreća kao uzrok reakcije emocija može biti realizovana predložkom frazom sa FOR, o čemu je već bilo reči:

- (535) a. *I wanted to fling my arms around him and shout for joy* 'Oh, yes! Yes, please!' But I didn't. (CCB)
- b. *The class howled in glee* as she spun and screamed and beat at her burning dress. (LDOCE)
- c. *The constant stream of praise burbling in the background of the class swelled into shouts of rapture*. (LDOCE)

Lekseme kojima se vikanje leksikalizuje, poput *howl* ili *shriek*, sugerišu da je čovek pod uticajem snažne emocije sreće sličan divljoj životinji, to jest potencijalno je opasan, jer nije u mogućnosti da kontroliše svoje postupke. To je u suštini još jedan dokaz da se i na one emocije koje se procenjuju pozitivno u anglo-kulturi ne gleda blagonaklono ako se ispoljavaju u prevelikoj meri, što je u skladu sa kulturnim scenarijem o nepreterivanju.

7. Promene u disanju

U korpusu smo pronašli samo jedan primer koji se fokusira na promene u disanju:

(536) Then she found she was doing all this already, and *a sigh of utter contentment shivered through her*. (LDOCE)

Hering i dr. (Herring et al., 2011) navode da se istraživanjima nisu mogli potvrditi jednoznačni podaci o ovom tipu promene u organizmu, a mi smatramo da je on u vezi sa promenama u glasu, o čemu govori upotrebljeni glagol *sigh*, koji se upotrebljava i kao glagol govorenja.

8. Gubljenje svesti

U korpusu smo pronašli i jedan hiperboličan i blago ironičan primer, koji navodi kao reakciju na snažnu emociju sreće padanje u nesvest:

(537) When you serve it to friends, *do they swoon with joy* and beg for the recipe? (CC)

Na osnovu ovog jednog primera ne može se, naravno, zaključiti da se u engleskom padanje u nesvest konceptualizuje kao prominentna reakcija na doživljaj sreće, ali je ovaj primer indikativan za ilustrovanje stava da je previše emocije, pa makar i one koja se vrednuje kao pozitivna, štetno za čoveka. Ovo ne mora biti nužno kulturološki stav, već i fiziološka činjenica.

8.3.2. Unutrašnje promene

Unutrašnje promene mogu biti uopštene, ogledajući se u opštem osećaju prijatnosti³³², kao u primeru

(538) Since striking this bargain he had scarcely painted, and had given himself over to *a snug state of bliss*. (CC)

ili promene mogu biti preciznije definisane.

³³² Kevečeš (Kövecses, 2000a:24) podvodi ovakve slučajeve pod konceptualnu metaforu SREĆA JE PRIJATAN FIZIČKI OSEĆAJ (HAPPINESS IS A PLEASURABLE PHYSICAL SENSATION)

1. Fizički bol

U korpusu smo pronašli samo jedan primer u kome se sreća konceptualizuje kao da izaziva bol kod doživljavača:

(539) *'Dancing Some Days' aches with joy, and strange salvation dispenses by a girl with white teenage skin and look of grief that betrays life's slippage. (CCB)*

Smatramo da su ovakvi primeri retki jer se sreća sama po sebi ne smatra emocijom opasnom po doživljavača – ono što se ovakvim primerima prenosi je poruka da je svaka neumerenost, pa samim tim i svaka neumerena emocija štetna po doživljavača, što je u skladu sa kulturnim scenarijem o nepreterivanju.

Činjenicu da u korpusu nismo pronašli više primera koji bi se odnosili na unutrašnje promene u organizmu, bilo da one preslikavaju stvarne, izmerene promene, bilo da se odnose na subjektivna iskustva, takođe smatramo potvrdom preovlađujućeg anglo-stava: već smo nekoliko puta u ovom odeljku rekli da anglo-kultura stavlja manje ograničenja na ispoljavanje sreće nego kada se radi o drugim emocijama. Smatramo da je to uzrok i ove pojave. Kada društvo ne sankcioniše ispoljavanje neke emocije, onda slabe i mehanizmi za njenu kontrolu, pa se doživljavač i manje fokusira na promene koje bi trebalo da kontroliše, te se one i ne profilišu kao bitne, niti se jezički realizuju.

8.3.3. Psihološke promene

1. Mahnitost

Što se psiholoških promena tiče, sreća koja je pozitivno vrednovana u anglo-kulturi posmatra se kao da je manje udaljena od razuma i ne suprotstavlja mu se, za razliku od ostalih emocija, pa se psihološke promene tipično ne izdvajaju kao bitne, utoliko pre što je sreća željeno stanje.

S druge strane, sreća se obično ne konceptualizuje kao snažna emocija koja može da „rascepi” osobu i stvori antagonizam između subjekta i sopstvenosti. Zato u korpusu tipično nema primera koji psihološke promene zasnivaju na metafori o podeljenoj osobi.

Ipak, moguće je pronaći primere u kojima se sreća konceptualizuje kao da izaziva privremene promene svesti koje se najbolje mogu opisati kao mahnitost, koja je svakako prolaznog karaktera i manje opasna od ludila.

- (540) a. They were inexpensive, 'simple things that might have come from the sixpenny shops,' he said, 'but *she was in a frenzy of glee* over them, especially one to which she had given place of honour by her plate. (CCB)

2. Opijenost

Opijenost, slična delovanju alkohola ili droge, takođe se profilise kao značajna psihološka promena pri doživljaju sreće:

- (541) a. *Maybe she was intoxicated by the evening light, or maybe she was just so full of joy from being back with Old Yellow.* (CC)
- b. "By the time I was 16, I wanted human corpses." The narrator of the title story *We So Seldom Look on Love* (Flamingo, * 5.99) is a necrophiliac, compulsively drawn to the "*high, high rapture*" of communing with the recently dead. (CC)

3. Ludilo

Ređe, psihološke promene usled doživljaja sreće upoređuju se s ludilom:

- (542) Instead, YMO get down to the business at hand, in this instance chopping and dicing some of their new Techno material with *psychotic glee*, and with the help of Altern 8 (fast and furious), The Orb (dead slow and dubbed-up), 808 State (er, magisterial, stately) and The Shamen (um, Sha-manic). (CC)

8.4 Strah

Fiziološke promene usled doživljaja straha izuzetno su snažne, brojne i biološki utemeljene. One pogađaju sve životno važne sisteme u organizmu. Nikić (1994:46–49) od psihosomatskih reakcija navodi sušenje usta, lupanje srca, znojenje, drhtanje, osećaj praznine u želucu i potrebu za pražnjenjem. U kardiovaskularnom sistemu beleži se ubrzan rad srca. U mišićnom sistemu oseća se povećana napetost u mišićima – krv ide u velike mišiće u nogama, pripremajući nas za beg (Ekman, 2003:154–155). Ovo može dovesti do laganog drhtanja u nogama. U respiratornom sistemu, primetne su teškoće u disanju, pa čak i astmatični napadi. Disanje se ubrzava da bi organizam dobio što je više moguće kiseonika. Primećene su i promene u digestivnom traktu, koje obuhvataju mučninu, bolove, povraćanje i dijareju. Moguće su i promene na koži. Krajbig i dr. (Kreibig et al., 2007:799–800) beleže i povećanje krvnog pritiska i pad temperature, koji beleže i Ekman, Levenson i Frizen. (Ekman, Levenson & Friesen, 1983:1209).

Sve ove promene imaju za cilj da organizam maksimalno stave u stanje pripravnosti ne bi li se čovek uspešno odbranio od opasnosti sa kojom je suočen.

Ekman (Ekman, 2003:156) navodi da su dve tipične reakcije na neposrednu opasnost ukočenost ili bežanje, dok je reakcija na predstojeću opasnost povećana budnost i mišićna tenzija. Mnoge od ovih promena smatraju se bitnima i jezički se profilišu u engleskom.

8.4.1. Spoljašnje promene

1. Drhtanje

Drhtanje se vrlo često profiliše kao tipična reakcija na doživljaj straha. Imenica koja označava strah najčešće se pojavljuje u predloškoj frazi sa WITH.

Obično se drhtanje odnosi na celo doživljavačevo telo:

- (543) a. This involves *ten players* standing in one corner of the dressing room *quaking with fear* while the other one, a very talented forward, describes his latest sexual conquests to them. (CC)
- b. *Geothrick shuddered with horror* as he watched the door-crack to Hell yawn open only yards in front of him. (CCB)
- c. But as soon as she finished she curled up into a ball and *her little body trembled with fright*. (CC)
- d. SHE first appeared in Fatal Attraction, had the sisterhood cheering in Thelma And Louise and now has *us shivering with fear* in Basic Instinct. (CCB)

Moguće je i istovremeno postojanje više uzroka drhtanja, kao u primeru (544), gde se strah kombinuje sa hladnoćom:

- (544) Toddlers hiding in the bush, bewildered and *shaking with cold and terror*; sobbing babies clinging to their dead mothers; youngsters with machete wounds... these are the images that stopped me sleeping last night. (CC)

Moguća je i metonimijska lokalizacija drhtanja u specifičan deo tela, kao u

- (545) *His stomach churned with fear and he fought to stop his hands shaking*. (CCB)

Strah kao uzrok drhtanja može se realizovati i drugim jezičkim sredstvima. Strah kao uzrok može biti realizovan i predloškom frazom sa FROM, koja ima najopštije uzročno značenje, kao u primeru (546a), ili može biti upotrebljena kao predložki atribut, kao u primeru (546b):

- (546) a. March, 1994 As each car shot past him on the road, *the sound of the spinning wheels near his head made Roscoe tremble from fear*. (CC)
- b. In spite of the briskness of his response, *Ted felt a tremor of fear*. (CC)

2. Promene u licu

Ekman (Ekman, 2003:160–161) navodi sledeće promene na licu pri doživljaju straha: gornji kapci se podižu, donja vilica se spušta, usne se povlače unatrag prema ušima, pogled je usmeren pravo napred, obrve se podižu najviše moguće i ostaju na toj visini. Larsen i dr. (Larsen et al., 2010:187–188) navode da je pri doživljaju straha na licu naglašenija mišićna aktivnost u predelu obrva nego u obrazima.

U engleskom jeziku se promene u licu pri doživljaju straha realizuju dvojako – kao promene u boji lica i kao promene izraza lica.

2.1 Promene u boji lica

Pri doživljaju straha lice se konceptualizuje kao da menja boju u pravcu bele:

- (547) a. The effect on Mrs Waters was devastating. *She went white with fright.* (CCB)
- b. Darren was pale with fright. (LDOCE)
- c. Albert's face paled with fear. (MED)
- d. James, the other knight, taller, broader, more cumbersome of body, was now pinioned in a corner, his back pressed close to the wall, a mixture of fury and *fear blanching his face.* (CCB)

Ovakva konceptualizacija biološki je motivisana i odgovara promenama u stvarnosti prilikom doživljaja straha – koža postaje bleđa da bi se izgubilo što manje krvi ako je doživljavač ranjen (Nikić, 1994:49).

2.2 Promene u izrazu lica

U korpusu smo samo našli primere koji se odnose na geštalt lica pri doživljaju straha i primere koji se odnose na mišićne pokrete u predelu očiju, što je u skladu sa objektivno uočenim promenama pri doživljaju straha.

Kada se radi o jezičkoj realizaciji geštalta uplašenog lica, postoji nekoliko mogućnosti. U primeru (548) u fokusu je samo promena izraza, bez bližeg specifikovanja:

(548) "Oh Christ, they're falling short!" the thin-faced man cried, *his face contorted with fear*. (CC)

Pošto na samu emociju straha mogu postojati dve tipične reakcije, one se mogu profilisati i na licu. Zaleđenost, preslikana na lice kao bezizražajnost, vidi se u primeru (549):

- (549) a. 1914 *FACES blank with horror*, our boys wait in the trenches of World War I. In battlefields like the wasteland at the top of this page, thousands packed stinking holes facing death from disease, bullets, tanks and gas. (CC)
- b. Behind him, Maria too had been awoken and was crouching by her lounge, *her face slack with doubt and apprehension*. (CC)

Spremnost za reagovanje ogleđa se u mišićnoj napetosti na licu:

(550) *Her face taut with fear*, she had crossed the room, shut the bathroom door just enough to block him out. (CCB)

I u vezi sa mišićnim pokretima oko očiju jezički se realizuje ono što se objektivnim posmatranjem zapaža:

- (551) a. When she told him stories, that gentle voice could rage like an ogre's, roar like a lion's, or trill like a lark's; that placid face could twist into villainy, slacken to idiocy, *go pop-eyed with fear*. (CC)
- b. The boy looked at the intruder, *his eyes wide with fear*. (MED)

Zanimljivo je da osim ovih mišićnih pokreta u očnoj regiji druge primere koji se odnose na promene u očima nismo pronašli – one koji bi se eventualno odnosili na povezivanje straha sa svetlošću, toplotom ili hladnoćom. U slučaju straha u jeziku se realizuje samo ono što se opaža i to što je preciznije moguće. Kao što priroda same emocije o kojoj se radi nameće tačnu procenu situacije u službi adekvatnog reagovanja, tako i jezik precizno beleži fiziološke promene, bez dodatnih metaforičkih preslikavanja.

3. Promene u držanju tela

I promene u držanju tela koje se jezički profilišu kao bitne odgovaraju uočenim, biološki uslovljenim promenama u organizmu. U korpusu smo pronašli više primera koji se fokusiraju na mišićnu napretost:

- (552) a. By now I am rigid with fear. What good thing was ever this dangerous? I wonder. (CCB)
- b. *She was taut with fear, every muscle frozen rigid*, but she had stopped crying and was thinking hard. (CCB)
- c. It had to be done. He yanked at the fabric bunched in his crotch, shook out his cuffs and stalked down the hill toward the house, *stiff with a curious mixture of terror*, excitement and rage. (CCB)

Druga mogućnost koja se jezički realizuje je da se doživljavač skrupćava, što je takođe jedna od objektivno opaženih reakcija pri doživljaju straha (cf. Ekman, 2003:161):

- (553) *She cowered in fear* as I moved her into the van to keep her warm. (CC)

4. Nemogućnost reagovanja

Rekli smo već da je nepomičnost jedna od mogućih reakcija pri doživljaju straha. Ona je prisutna i kod životinja, a ne samo kod ljudi, što podvlači njenu biološku utemeljenost. Ekman (Ekman, 2003:154) pretpostavlja da ovakvom reakcijom, odnosno odsustvom aktivne reakcije, životinja smanjuje mogućnost da bude primećena i tako sebi povećava šanse za opstanak.

Nepomičnost se može u engleskom realizovati brojnim glagolima, a ono što smo uočili je da neki od njih uključuju i značenjsku komponentu hladnoće, to jest nepomičnost usled metaforičkog smrzavanja.

Pogledaćemo prvo primere koji nepomičnost ne povezuju sa hladnoćom:

- (554) a. I wrote on Tuesday and on Thursday I was [laughs] the deputy sales manager of the girlsweat at Glasgow [pause] *petrified* [laughs] *with fright*. (CC)
- b. Picture me, therefore, as a child in a dark bedroom cowering under the blankets, *paralyzed with dread* lest the noises coming from the chimney or wardrobe or window were the devil's tricks, wondering if Death were about to pluck me from Life and if my racing heartbeat were a prelude to an infant heart attack! (CCB)
- c. Malcolm, like Russell, was *transfixed with horror*, but the place took on a strange fascination for him, and he went back to it time and time again. (CCB)

Da se nepomičnost može shvatiti kao okamenjenost vidi se iz leksičkog značenja glagola *petrify*. Pogledaćemo i primer

- (555) She had been concentrating on the hands when another hand had descended on her shoulder, nearly *striking her to stone from fright*. (CCB)

Strah koji je u stanju da okameni približava se metaforičkoj konceptualizaciji emocija kao čarobnjaka koji protiv doživljavačeve volje vrši promene na njemu, što strahu daje agentivna svojstva.

Agentivna svojstva straha vide se i u primeru

- (556) But I astonished myself by staying calm. *Perhaps I was paralysed by fear*. (CCB)

Situacija je jezički realizovana pasivnom konstrukcijom, a imenica koja označava strah upotrebljena je u funkciji agentivne odredbe, odnosno njome se označava vršilac radnje.

Drugu grupu primera predstavljaju oni koji se dovode u vezu sa hladnoćom. Moglo bi se reći da je ovakva konceptualizacija uslovljena snižavanjem telesne temperature pri doživljaju straha. Međutim, Herarts (Geeraerts, 2006:242) postavlja

pitanje da li promena koja iznosi 0,01 stepen Celzijusove skale može da utiče na subjektivni osećaj, a potom i na vokabular jezika.

Mi smatramo da se ovakva konceptualizacija više zasniva na činjenici da metafora vrele tečnosti u sadržatelju nije prototipična metafora za emociju straha (cf. Kövecses, 2000a:23), pa se odsustvo toplote konceptualizuje kao hladnoća. Povrh toga, izloženost niskoj temperaturi izaziva tromost i inertnost, pa se u toj sličnosti nalazi temelj konceptualizacije reakcije na strah kao smrzavanja.

Jezički, strah kao uzrok može se realizovati predložkom frazom sa WITH, kao u

(557) The boat had gone. *We stood frozen with fear*, staring at the sea.
(LDOCE)

ali je moguće realizovanje imenice koja označava strah i sa predlogom IN, čime strah biva konceptualizovan kao lokacija-sadržatelj, kao u primeru (558a), ili u predložkoj frazi sa FROM, koja označava uzrok u najširem smislu, kao u primeru (558b):

- (558) a. Sometimes when I am walking down the street I see someone who looks like Jane and *freeze in terror*. (CCB)
b. Would I be caught getting away? *Would I freeze from panic* the moment I lit the fuse, like a rabbit blinded and paralysed by the lights of a car, and be caught in the explosion? (CCB)

5. Kretanje

Rekli smo već da je druga tipična reakcija pri doživljaju straha kretanje, to jest bežanje od opasnosti u kojoj se doživljavač našao. U korpusu smo pronašli primere u kojima je to povlačenje eksplicitno kodirano leksičkim značenjem upotrebljenih glagola ili predloga, kao u primeru

- (559) a. He cried out in fright and *stumbled backwards in terror*. (CC)
b. *I recoiled in panic, started away*. (CC)
c. *She drew back in horror*. (MED)
d. *She started back in fright*. (MED)
e. *He jumped back wide-eyed with horror*. (MED)

Kretanje unatrag ne mora biti eksplicitno kodirano, ako je iz konteksta očigledno, kao u primeru

- (560) a. *He leapt up in panic and spilled the rest of the can over himself. Almost instantly he was engulfed in flames. (CCB)*
b. *Some of them had noticed the sea-fret by now and had jumped up in alarm. (LDOCE)*

6. Teškoće u disanju

U skladu sa objektivno opaženim promenama u disanju, moguće je i jezičko profilisanje kratkoće daha. U korpusu smo pronašli primere u kojima se imenica koja označava strah realizuje u predloškoj frazi sa IN, čime strah biva konceptualizovan kao lokacija i kao sadržatelj za doživljavača, a cela situacija kao takva da sputava doživljavača da samostalno i voljno dela, kao u primeru (561a), ili kao modifikator u imeničkoj frazi, kao u primeru (561b):

- (561) a. *Michelle jumped to her feet when her mother entered the room, then gasped in fright when she caught sight of the dirty and bloodied Marlette in the doorway behind her. (CC)*
b. *His breathing shortened, developing into irregular gasps of panic. (CCB)*

7. Promene u glasu

Istražujući akustičke promene pri izražavanju emocija, Banse i Šerer (Banse & Scherer, 1996:616) uočili su višu frekvenciju i veću jačinu glasa, kao i ubrzanje tempa govorenja. U primerima u korpusu ne specificuju se detalji, ali se kodira primećena promena u odnosu na emotivno nepobuđeno stanje:

- (562) *There was a note of alarm in her voice. (LDOCE)*

Na osnovu ovakvih primera moguće je postaviti konceptualnu metaforu po kojoj je strah zvuk³³³.

³³³ Cf. odeljak 10.2.4

8. Vikanje, cviljenje, nerazumljiv govor

U korpusu smo našli više primera koji kodiraju verbalno-ekspresivne reakcije pri doživljaju straha. Najčešće se u predloškoj frazi sa imenicom koja označava strah pojavljuje predlog IN, čime strah biva konceptualizovan kao sadržatelj koji sputava doživljavača. U tom smislu je i reakciju nemoguće kontrolisati:

- (563) a. 'The floor! I felt a tremor - it's going to collapse!' *he cried in panic.* (CCB)
b. *Some of the girls squealed in alarm.* (LDOCE)
c. *Geothrick shouted in terror as the Bokwoys' jabbering chants began to diminish the power of the altar.* (CCB)

Moguća je i predloška fraza sa WITH, koja podvlači tipičnu reakciju:

- (564) She was glad, afterwards, that it had been quick for him, that she had never had to listen to him screaming from nightmares or found him huddled under his bed, soaked in sweat, *keening with terror.* (CCB)

Strah se može realizovati i kao modifikator imenice koja označava vikanje:

- (565) a. One of them tried to turn his head to look back but Sam snarled and made a little lunge at him and he pulled his head forward with a *yell of alarm.* (CCB)
b. I staggered back, *my cries of shock and horror* joining those of my companions. (CCB)
c. Geothrick's shouts turned to *screams of terror* as the biting demons began to scramble up his legs, biting and clawing at him. (CCB)

U primeru (566) imamo slučaj kada se promenjeno verbalno-ekspresivno ponašanje kombinuje sa psihološkom promenom ludila koje može nastupiti usled straha. Nepovezan govor može se shvatiti kao posledica ludila koje je izazvano strahom:

- (566) My boyfriend emerged pale and shaking, and practically *gibbering with fear.* (CC)

9. Gestovi

Iako u korpusu nismo pronašli primere koji bi ukazivali na to da se neki gestovi tipično javljaju prilikom doživljaja straha, što bi ukazivalo na njihovu uslovljenost kulturom, na osnovu primera može se zaključiti da određeni pokreti, pogotovu ako imaju karakter povlačenja ili samoodbrane, mogu biti shvaćeni kao da je do njih došlo usled straha:

- (567) a. *She slowly raised her hands, as if in a pleading gesture, and the youth laughed callously at her apparent fear.* (CCB)
b. *Paige's hands flew to her face in horror.* (CC)

10. Znojenje

- (568) a. *He was wet with fear and shaking with nerves, his throat dry and tight and his bowels churning.* (CCB)
b. *He loosened his collar and found his neck and his face were wet with the cold sweat of fear. 'Damn.'* (CCB)
c. *The two hour drive to her place seemed to take forever, and I was sweating with panic, wondering what my mother would say. How do you tell your mother something like this?* (CCB)

8.4.2. Unutrašnje promene

Rekli smo već da je broj unutrašnjih promena pri doživljaju straha prilično velik, iz čega sledi da je i njihovo jezičko profilisanje takođe raznovrsno.

1. Fizički bol

Strah se može konceptualizovati kao da izaziva fizički bol kod doživljavača. Preslikavanje počiva na neočekivanom pojavljivanju bola, odnosno straha, kao i na sličnim reakcijama na ta dva:

- (569) a. *Naturally, a twinge of fear came with the haze.* (CC)
b. *a moment of excruciating terror* (MED)

Na osnovu pomenutih sličnosti, prestanak osećanja straha konceptualizuje se kao ublažavanje bola:

- (570) a. But *her fears were allayed* when parents Brian and Denise scooped a quarter of Saturday's rollover. (CC)
- b. Unemployment insurance, by *easing fears* of job loss, does seem to relax workers' apprehensions about technological change. (CC)
- c. Sadly, we live in a world that seems to have become *anaesthetised to horror*. (CCB)

2. Lupanje srca

Ubrzan rad srca profilise se i u jeziku, a strah se realizuje ili kao prateća emocija u predložkoj frazi sa WITH, ili kao uzrok u predložkoj frazi sa FROM:

- (571) a. When she stood next to her father on a temporary platform in front of the gigantic granite statue of Ivan Franko, *her heart was pounding with fear*. (CCB)
- b. *My heart was beating painfully* by the time I reached the death-bed – more *from fear* of the unknown than the exertion of running. I had never seen anyone die. (CCB)

3. Stezanje u grudima

Isto kao kad smo govorili o delovima tela kao sadržateljima i ukazali na metonimijsku vezu između srca i grudnog koša, povezanost se vidi i u konceptualizaciji reakcije na strah kao stezanju u grudima prema lupanju srca:

- (572) Suddenly, *he felt his chest constrict with terror* and his heart hammered. (CCB)

4. Hladnoća

U korpusu smo pronašli primere u kojima se osećanje straha poredi sa osećanjem hladnoće. Smatramo da to nije usled objektivnog smanjenja temperature prilikom

doživljaja straha, već da se radi o uočenoj sličnosti između reakcije na strah i reakcije na hladno:

- (573) a. His foot was still locked on the brake, *his body frozen with fear* and the gunfire still crashing into the Sierra in front of him. (CCB)
b. Moving to-ward them, *he felt a chill of apprehension, and panic.* (LDOCE)

5. Žmarci

Žmarci su još jedna od reakcija zajedničkih za osećaj hladnoće i osećanje straha³³⁴. Reakcija se profiliše kao značajna u jeziku, a strah se realizuje kao prateća emocija:

- (574) a. *I was tingling with fear.* (MED)
b. *Her skin grew prickly with dread.* (CC)
c. There had been something unnatural about the sound that had awoken him, something so different from the normal night sounds of the cathedral that it had set his teeth on edge and *made his spine tingle with fear.* (CCB)

Žmarci se mogu osećati po celom telu, koži, ili samo u pojedinim regijama.

6. Suvoća usta

Ovo je još jedna od objektivno uočenih reakcija na strah koja se jezički realizuje:

- (575) She waits, *her mouth dry with fear* and drought, as the little calf nuzzles her mother's withered breast. (CCB)

³³⁴ Naspram iskaza u primeru (574) mogući su i

- The feeling of a warm robe when your skin is *prickly with cold*, or the relief of a hot shower, both relaxing the muscles and bringing the delight of cleanliness? (<http://scholzsouls.blogspot.com/2012/09/john-milton-richard-matheson-and-joseph.html>)
- My fingers were *tingling with cold.* (<http://www.thefreedictionary.com/tingle>)

u kojima se ista reakcija na hladnoću realizuje istovetnim jezičkim sredstvima kao i reakcija na strah.

7. Promene u gastrointestinalnom traktu

Ranije smo pobrojali promene vezane za gastrointestinalni trakt do kojih dolazi pri doživljaju straha. Zanimljivo je da sve one imaju svoju manifestaciju u jeziku.

Strah može izazivati osećaj mučnine:

- (576) a. She was, she recalled, '*dreadfully sick*' with apprehension. (CCB)
b. I squatted up on my pinnacle, *sick from* breathlessness and *fright*.
(CC)

Jezički se strah realizuje ili kao prateća emocija, ili kao najopštiji uzrok.

Grčenje želuca takođe se profiliše kao zasebna reakcija. Strah se realizuje kao prateća emocija:

- (577) a. *His stomach churned with fear* and he fought to stop his hands shaking. (CCB)
b. *John's stomach tightened with renewed alarm*. What was that about? he wondered. (CCB)
c. He had bought him a railway ticket to Norwich and put him on the train and now he was alone, clutching his small, battered suitcase against his chest, *his stomach knotted with panic* as he stood in the shadows of the Erpingham Gate. (CCB)

U korpusu smo pronašli i jedan primer u kome se strah konceptualizuje kao da ima agentivna svojstva i stoji u neprijateljskom odnosu sa doživljavačem:

- (578) 'Then we'll leave you in peace.' *Coughlin felt a nervous apprehension clawing at the pit of his stomach* as he waited for Dennison to continue. (CC)

Ovaj primer zasniva se na konceptualnoj metafori STRAH JE DIVLJA ŽIVOTINJA, što u prvi plan stavlja njegovu štetnost po doživljavača.

Konačno, i nagon za pražnjenjem, kako creva tako i bešike, može se konceptualizovati kao reakcija na strah:

- (579) a. *He felt the terror most in his bowels like the need to shit.* (CCB)
b. *I shone upwards and nearly peed myself in terror.* (CC)

8. Slepilo

U korpusu smo pronašli i jedan primer u kome je reakcija na strah slepilo, ali kao i u slučaju besa, smatramo da se ovde ne radi o povezivanju straha sa svetlosti, već o suprotstavljanju emocija razumu, gde se nemogućnost da se racionalno misli preslikava na nemogućnost da se jasno vidi:

- (580) *In a blind panic, I dropped the bag and ran.* (MED)

8.4.3 Psihološke promene

1. Otupelost

Kao što strah može da deluje parališuće na fizičke aktivnosti čoveka, tako može da deluje i na njegov um, pa se psihološke promene pri doživljaju straha konceptualizuju kao otupelost:

- (581) a. *Numb with terror, she stared at the departing marauders, then turned back to the walkie-talkie.* (CC)
b. *Some of the passengers were dumb with terror.* (MED)
c. *She felt her control slip away, salty tears sliding down her cheeks, panic turning her mind to jelly.* (CCB)
d. *He conveyed to me a very commonly held fear – it was the mind-numbing fear he had of dead bodies and his subsequent dread at the thought of dealing with one in the course of his duties.* (CCB)

Ova otupelost može se konceptualizovati kao smrzavanje, po analogiji sa fiziološkim promenama srodnim onima pri doživljaju hladnoće:

- (582) *His mind froze with the terror of what they might do to him.* (CCB)

2. Ludilo

Konačno, strah se može konceptualizovati kao da izaziva ludilo kod doživljavača. Ovakva konceptualizacija ukazuje na viđenje straha kao opasnog za doživljavača i zasniva se na dihotomiji između razuma i osećanja koja postoji u anglo-kulturi.

(583) a. *The men on the quivering, battered boat were mad with terror.*
(LDOCE)

b. *The noise drove him wild with terror.* (MED)

U primeru (583b), usled polisemičnosti lekseme *wild* otvara se i mogućnost čitanja ovog iskaza prema konceptualnoj metafori UPLAŠEN ČOVEK JE DIVLJA ŽIVOTINJA, što daje moguću sliku straha ne samo kao opasnog po doživljavača, već i po njegovu okolinu.

8.5 Jezička realizacija psihofizioloških reakcija pri doživljaju emocija – zaključak

U prethodnom odeljku razmotrili smo koje se reakcije na emocije profilisu i jezički realizuju kao bitne. Skrećemo pažnju da taj naš pregled ne iscrpljuje sve mogućnosti koje stoje na raspolaganju govornicima engleskog jezika, pošto smo u analizi ograničeni korpusom koji smo ispitivali, ali smatramo da je na osnovu podataka iz korpusa moguće naznačiti prototipične reakcije na emocije prelomljene kroz jezik.

Reakcije smo grubo podelili na tri grupe – one koje su vidljive za okolinu, one koje su unutrašnje, to jest koje za okolinu nisu vidljive, već ih je samo doživljavač svestan, i psihološke promene, koje mogu biti i vidljive i nevidljive za okruženje. Pritom ne treba gubiti iz vida činjenicu da se u osnovi svih ovih promena nalaze unutrašnje promene u čovekovom organizmu, zasnovane biološki i evolutivno. U tom smislu sve izdvojene reakcije profilisane u jeziku primeri su konceptualnih metonimija, pošto se iz ukupnosti promena u organizmu u datoj komunikativnoj situaciji izdvajaju i u fokus stavljaju samo neke, dok ostale ne zavređuju više pažnje.

Što se tiše vidljivih promena, sve ispitivane emocije ih jezički realizuju. Tabelačno bi se to mogle predstaviti ovako:

Tabela 6

			Bes	Tuga	Sreća	Strah
Drhtanje			+	-	-	+
Promene u licu	Promene boje	Crvena	+	-	+	-
		Bela	+	-	-	+
	Promene izraza lica		+	+	+	+
Promene u očima			+	+	+	-
Smejanje			-	-	+	-
Plakanje			+	+	+	-
Vikanje			+	+	+	+
Ekspresivne i verbalne promene u glasu			+	+	-	+
Promene u držanju tela			+	+	-	+
Gestovi			-	+	-	+
Kretanje			+	-	-	+
Skakanje			-	-	+	-
Nasilno ponašanje			+	-	-	-
Nepomičnost			-	-	-	+
Promene u disanju			-	-	+	+
Znojenje			-	-	-	+

Najviše vidljivih promena realizuje se u jeziku sa emocijama besa i straha, zatim približno jednak, manji broj promena registruje se sa emocijama sreće i tuge.

Ono što bes i strah imaju zajedničko je element opasnosti, mada se radi o različitim vrstama opasnosti. Bes je emocija koja se u anglo-kulturi prvenstveno opaža kao opasna za društvo, to jest za okolinu doživljavača jer može dovesti do fizičkog nasilja. Stoga se veliki broj promena na doživljavaču profiliše kao bitan i jezički realizuje. Takođe, saglasno kulturnom scenariju o nepreterivanju, bes je emocija koju je poželjno u društvenoj situaciji potisnuti, pa svaka vidljiva promena znači nepotpun uspeh u tome, pa se jezički kodira.

Strah se, s druge strane, javlja u situaciji koja predstavlja opasnost za doživljavača (bilo da je ona realno utemeljena bilo da je strah bez osnova u stvarnosti). U takvoj situaciji, u skladu sa scenarijem o objektivnosti, svest o promenama doprinosi boljoj proceni situacije, što za posledicu ima i jezičku realizaciju.

Sreća i tuga ne dovode se u vezu sa opasnošću (mada, kao i sa svim ostalim emocijama u anglo-kulturi, previše može biti opasno). Ekspresivne promene koje se profilišu i jezički realizuju uglavnom imaju deskriptivnu vrednost u komunikativnoj situaciji.

Očekivano je da su vidljive promene zajedničke za sve ispitivane emocije promene u izrazu lica i promene u glasu – pre svega vikanje, to jest u prvom planu su vizualni i zvučni aspekti komunikativne situacije.

U vezi sa promenama na licu, najčešće se realizuje ceo geštalt lica, mada je kod pojedinih emocija moguće bliže fokusiranje na pojedine delove.

U vezi sa promenama u boji lica uočili smo interesantno preplitanje bioloških i kulturoloških faktora. Crvenilo u slučaju besa i sreće, kao i bledilo u slučaju straha nesumnjivo ima biološku podlogu. Interesantan je slučaj bledila usled besa, koje nije fiziološki utemeljeno. Kulturološki faktori ovde preovladavaju – čini nam se prihvatljivijom hipoteza da se bes konceptualizuje kao bolest, to jest stanje opasno i po samog doživljavača, pa se simptom besa izjednačava sa simptomom bolesti.

Promene u očima registrovali smo kod svih emocija osim sreće. Interesantno je da u korpusu nismo pronašli ni primere u kojima se oči konceptualizuju kao sadržatelj za sreću. Pretpostavljamo da je to zbog toga što su kulturne norme za ispoljavanje sreće blaže nego kada se radi o ostalim emocijama, pa i njeno detektovanje ne mora uzimati u obzir specifične pojedinosti na licu. Za ostale emocije, oči su prominentan deo lica zbog svoje uloge u komunikaciji.

Vikanje se profiliše kod sve četiri ispitivane emocije, ali ima različite komunikativne ciljeve – kod besa upozorava, kod tuge i straha služi kao poziv u pomoć, a kod sreće služi kao deskriptivni element u situaciji.

Držanje tela takođe se konceptualizuje kao bitno za identifikaciju određene emocije, pa se jezički profiliše kod svih ispitivanih emocija osim sreće. Jezička realizacija promena u držanju odgovara objektivno opaženim. Smatramo da se promena držanja u slučaju doživljaja sreće jezički ne realizuje jer uspravno držanje podignute glave koje ga karakteriše nije markirano držanje u anglo-kulturi, već standard i ideal koji treba oponašati u interpersonalnoj komunikaciji čak i kada se pojedinac ne oseća tako. Jaka emocija sreće koju je nemoguće kontrolisati u vezi sa promenama u držanju tela oseća se kao markirana, pa se jezički realizuje skakanje kao reakcija na sreću.

Zanimljiva je i reakcija plakanja, koja se profiliše kod svih emocija osim kod straha. Plakanje je prototipična reakcija pri doživljaju tuge; pri doživljaju besa javlja se samo kada osećanje frustriranosti nadvlada mehanizme kontrole, a pri doživljaju sreće reakcija je markirana utoliko što postoji konflikt između pozitivno vrednovane motivišuće emocije i negativne reakcije. Pomenuli smo već tezu da je plakanje možda automatski odgovor organizma na svaki disbalans na koji emotivnom reakcijom naše telo pokušava da se adaptira. U tom smislu značajno je primetiti da anglo-kulturna norma ne sankcioniše i ne nameće pokušaj kontrolisanja suza pri doživljaju sreće, što se uklapa u našu hipotezu da sreća, kao pozitivno vrednovana emocija u anglo-kulturi, ima privilegovaniji položaj u odnosu na ostale.

Pomenućemo na kraju u vezi sa vidljivim promenama emociju straha, kod koje se jezički realizuje najveći broj objektivno uočenih promena. Kao da se povećana budnost pri doživljaju straha prenosi i na pojačanu samosvest o doživljenim promenama. Možda

je to iz razloga što je strah, uslovno rečeno, „najnezavisnija“ od ispitivanih emocija – tipično je ne izazivaju drugi ljudi već nepredviđene okolnosti. Strah se tako konceptualizuje kao maksimalno odvojen činilac u situaciji i ispoljavanje straha tipično nema štetan uticaj na doživljavačevu okolinu. Iz tog razloga su i kulturne norme o njegovom ispoljavanju blaže³³⁵.

Što se unutrašnjih promena pri doživljaju straha radi, to jest onima koje nisu vidljive za doživljavačevu okolinu, one se jezički profilišu kod svih ispitivanih emocija. Tabela bi se to moglo predstaviti na sledeći način:

Tabela 7

	Bes	Tuga	Sreća	Strah
Toplota	+	-	-	-
Hladnoća	+	-	-	+
Lupanje srca	+	-	-	+
Stezanje u grudima	-	-	-	+
Mučnina	-	-	-	+
Grčenje želuca	+	-	-	+
Ostale promene u gastrointestinalnom traktu	-	-	-	+
Stezanje u drugim organima	+	+	-	-
Fizički bol	-	+	+	+

³³⁵ Ovo, naravno, ne znači da se jednako blagonaklono gleda na postupke u potencijalno opasnoj situaciji, koji se mogu različito vrednosno procenjivati kao hrabri ili kukavički. Ovde je reč o fiziološkim reakcijama, njihovoj kontroli i kulturnim obrascima koji tu kontrolu manje ili više striktno nalažu.

Žmarci	–	–	–	+
Umor	+	+	–	–
Slepilo	+	–	–	+
Suva usta	–	–	–	+

Kao i sa spolja vidljivim promenama, najveći broj unutrašnjih promena pri doživljaju emocija jezički se realizuje sa besom i strahom. Zanimljivo je da smo pronašli jedino osećaj fizičkog bola kao unutrašnju reakciju prilikom doživljaja sreće, kao i to da nismo našli reakcije koje se jezički profilišu za sve ispitivane emocije.

Većina profilisanih reakcija odgovara objektivnom opisu fiziološkog stanja, ali postoje i izvesna odstupanja koja se mogu objasniti kulturološkim faktorima. Izdvojićemo prvo reakcije osećanja toplote i hladnoće.

Pri doživljaju besa, kao značajne promene percipiraju se i osećaj toplote i osećaj hladnoće. Toplota pri osećaju besa stoji u korelaciji sa fiziološkim promenama, ali sa hladnoćom to nije slučaj. Tu su po sredi kulturološki faktori – pre svega usled dihotomije između razuma i emocija. U anglo-kulturi, pa i zapadnoj kulturi uopšte emocije se povezuju sa toplotom, a neemocionalnost sa hladnoćom (cf. Searle, 1979:97–98). Bes se pogotovu povezuje sa toplotom i na osnovu stvarnih fizioloških promena u organizmu i subjektivnog osećaja toplote. Stoga se konceptualizacija besa koji izaziva osećanje hladnoće čini nelogičnom. Međutim, na primerima iz korpusa videli smo da se posebna vrsta besa ovako konceptualizuje – bes kod koga izostaje tipična eksplozivna reakcija usmerena ka spolja. Stoga doživljavač deluje smireno, kao da ne doživljava bes. Njegova eventualna reakcija zato deluje kao da je zasnovana na razumu, kao da je promišljena i da je on o njoj racionalno doneo odluku. Takva reakcija ne može se pripisati besu, to jest oceniti se kao emotivna i tako manje vredna u anglo-kulturi. Samim tim takva reakcija percipira se kao opasna.

Izbor reči u primerima u kojima se bes povezuje sa hladnoćom takođe nam otkriva nešto o viđenju emocija u anglo-kulturi: u primerima su upotrebljeni pridevi *cold* i *frozen*, pridevi koji označavaju ekstremna temperaturna stanja, naspram umerenijeg *cool*, koji ima pozitivnu konotaciju u engleskom (cf. Wierzbicka, 1999b:238)³³⁶. S tim u vezi, i bes koji „liči“ na emotivno nepobuđeno, racionalno stanje, zadržava negativnu konotaciju koju dobija upotrebom datih prideva. Takav bes liči na racionalno stanje, ali se oseća da ipak to nije i negativno se vrednuje³³⁷.

Iznenadilo nas je i odsustvo profilisanja reakcije na doživljaj sreće kao toplote, utoliko pre što se u literaturi često pojavljuju metafore tipa SREĆA JE TOPLOTA/VATRA (cf. Kövecses, 2008a:135). Smatramo da se i ovo može objasniti kulturnim faktorima, koji subjektivni osećaj toplote pri doživljaju sreće (cf. Scherer, Summerfield & Wallbott, 1983:377) jezički ne profilišu: kao što je već više puta rečeno, osećanje sreće je poželjno, pa je i stanje organizma pri njegovom doživljaju poželjno stanje. Ono se jezički ne markira, jer nisu potrebni nikakvi dodatni napori da se ti unutrašnji doživljaji usklade sa onim što je društveno prihvatljivo, jer konflikt između ta dva ne postoji.

U vezi sa odnosom između razuma i emocija, zanimljiva je i konceptualizacija reakcije na bes i na strah kao slepila. U oba slučaja radi se o snažnoj emociji koju je jako teško kontrolisati, pri čemu u suprotstavljenosti razuma i emocija emocija pobeđuje. Usled postojanja konceptualne metafore u engleskom koja razumevanje kao apstraktniji domen čovekovog delovanja preslikava na viđenje kao više utelovljen fenomen, nemogućnost pravilnog razmišljanja konceptualizuje se kao slepilo.

I kao kada se radilo o spoljno vidljivim promenama, pri doživljaju straha jezički se realizuje najviše reakcija koje odgovaraju stvarno opaženima u stvarnosti, a pretpostavljamo i iz istih razloga. Skrenuli bismo pažnju još na vezu između doživljaja straha i hladnoće. Usled sličnog fiziološkog odgovora organizma kada je pojedinac izložen opasnosti i kada je izložen hladnoći, stvorila se asocijativna veza između ova dva stanja. Pravac metaforičkog preslikavanja određen je opštom tendencijom da se

³³⁶ O različitim konotacijama leksema koje se odnose na vokabular u oblasti temperature u domenu emocija u različitim jezicima, što podvlači njihovu kulturnu utemeljenost, cf. Apresjan, 1997.

³³⁷ Uzgred budi rečeno, pretraživanjem Gugla dobija se dvostruko više rezultata za sintagmu *cool reason* nego za *cold reason*, što ide u prilog tvdnji Vježbice o konotativnom značenju ovih leksema i mestu razuma u anglo-kulturi.

apstraktniji domen preslikava na konkretniji. Kako je hladnoća ipak „konkretnija“ nego osećanje straha, po ovom principu mogući su izrazi tipa *frozen with fear*, ali ne **frightened with cold*.

Zanimljivo je i da se osećaj fizičkog bola javlja sa svim emocijama izuzev besa. Odsustvo fizičkog bola pri doživljaju besa može se objasniti tipičnom usmerenosti besa ka spolja, to jest ka objektu različitom od doživljavača. Ono što iznenađuje je osećaj bola pri doživljaju sreće. Iako retki, ovakvi primeri ukazuju na percepciju svake intenzivne emocije kao potencijalno štetne i opasne, što se postiže približavanjem konceptualizacije emocija konceptualizaciji bolesti.

Psihološke promene pri doživljaju emocija izdvojili smo u posebnu grupu, sa obrazloženjem da one mogu i ne moraju biti vidljive za doživljavačevu okolinu. Drugi razlog je što su ovakvi primeri vidno različiti od onih koji se odnose na fiziološke promene smeštene u telo. Osim toga, razmatrajući emocije kao sadržane objekte ustanovili smo da one tipično ne „stanuju“ u glavi i umu³³⁸. Ovakvo stanje zasniva se na dihotomiji između razuma i emocija i antagonizmu koji se između njih u anglo-kulturi podrazumeva.

Tabelarno bi se psihološke promene mogle predstaviti ovako:

Tabela 8

	Bes	Tuga	Sreća	Strah
Opijenost	+	–	–	–
Otrežnjenje	–	+	–	–
Podeljena osoba	+	–	–	–
Ludilo	+	+	?+	+
Mahnitost	–	–	+	–

³³⁸ O izuzetku sa emocijom straha već je bilo reči: cf. odeljak 6.4.

Otupelost	–	–	–	+
Zadovoljstvo	–	+	–	–

Skrenućemo pažnju na to da smo promenu podeljene osobe i ludila odvojili kao posebne na osnovu jezičkih podataka, jer smatramo da je fokus nešto drugačiji – metafora o podeljenoj osobi podrazumeva istovremeno postojanje i aktivnog, iracionalnog dela posednutog emocijom, i pasivnog dela koji teži da uspostavi ravnotežu, dok ludilo podrazumeva potpuno odsustvo razuma.

Uočili smo opet da se reakcija pri emotivnom doživljaju sreće ne percipira kao da dovodi do bitnijih psiholoških promena – mahovitost se može smatrati trenutnim i gotovo bezazlenim odstupanjem od uobičajenog ponašanja. Smatramo da je to stoga što su gotovo sve uočene psihološke promene negativne, a kako se sreća percipira kao pozitivno i željeno stanje, ona negativnih posledica po psihu ne može imati³³⁹.

Interesantna je i konceptualizacija reakcije na doživljaj straha kao psihička otupelost. Ovo je komplementaran odgovor psihe na fiziološki odgovor ukočenosti tela. Sama činjenica da se jedan jedinstven odgovor organizma može konceptualizovati i jezički realizovati kao dvostruk – u jednom slučaju odgovor tela, a u drugom odgovor psihe, potvrđuje da je u engleskom jeziku dihotomija između telesnog i umnog prisutna i uticajna u jeziku.

Ono što posebno privlači pažnju je konceptualizovanje tuge kao fenomena koji pozitivno utiče na psihu. Ovim se i jezički realizuje psihološki potvrđena činjenica da tuga ima svoju biološku opravdanost koja se ogleda u smanjenoj psihofizičkoj aktivnosti sa ciljem oporavka i obnavljanja snage nakon pretrpljenog gubitka.

Zaključićemo da to što se prevashodno negativne psihološke posledice usled doživljaja emocija profilišu kao bitne ukazuje na sliku emocija u anglo-kulturi kao štetnih fenomena, a emotivnih stanja kao markiranih u odnosu na normalno, nepobuđeno stanje.

³³⁹ Iz ovoga, naravno, treba izuzeti slučajeve izuzetno jakog doživljaja sreće koji se, kao i svaka druga prejak emocija može smatrati štetnom, u skladu sa scenarijem o umerenosti.

9 Emocije kao pretnja po zdravlje

U prethodnom odeljku nekoliko puta smo skrenuli pažnju na činjenicu da reakcije prilikom doživljaja emocija podsećaju na simptome bolesti. Usled toga i negativnog stava o emocijama uopšte, utvrdili smo da se sve ispitivane emocije mogu konceptualizovati kao štetne po zdravlje čoveka. Pored ove evaluativne komponente, konceptualizacije neretko uključuju i eksplikativnu, budući da se prestanak neke emocije konceptualizuje kao oporavak od bolesti.

Osim ovakve konceptualizacije, moguća je i dalja metonimizacija, pa se emocija može konceptualizovati i kao uzrok ili sredstvo koje dovodi do pogoršanja zdravlja.

9.1 Emocije kao bolest

9.1.1 Bes

Rekli smo već da se bes u anglo-kulturi konceptualizuje kao opasan kako po doživljavača tako i po okolinu. Bes viđen kao opasnost po zdravlje profiliše samo aspekt opasnosti po onoga ko ga oseća. Kako se to ne percipira kao centralno svojstvo besa uopšte, broj primera nije velik. Mogućnosti su sledeće:

- BES JE BOLEST

U korpusu smo pronašli primer u kome se bes konceptualizuje kao kancer, što podvlači njegovu štetnost:

(584) *Bitterness, anger and resentment can act as emotional cancers, eating us up inside.* (LDOCE)³⁴⁰

³⁴⁰ O ovom primeru cf. i str. 314

- BES JE OTOK

Ovakva konceptualizacija kombinuje se sa metaforom po kojoj se jačanje emocije konceptualizuje kao kretanje nagore. Leksičko značenje upotrebljenog glagola *swell* dodaje komponentu bolesnog stanja:

(585) a. ‘What’d you do?’ the Iceman asked, but in his heart he knew, and
the anger swelled in his chest. (CCB)

b. *As anger she couldn’t explain swelled in her.* She opened her mouth to shout that she hadn’t bought the flowers to HIM, she’d brought them for herself and Grace. (CCB)

Na delu je i metafora sadržavanja, po kojoj je bes sadržani objekat, a sadržatelj može biti ili neki deo tela ili čitav doživljavač.

- BES JE RANA

U korpusu smo pronašli primer u kome se produženo osećanje besa poredi sa inficiranom ranom. Jačanje besa poredi se sa napredovanjem infekcije čiji krajnji ishod može biti fatalan.

(586) *Your anger would not be allowed to fester* and drivers wouldn’t get the chance to develop this individual star syndrome which seems to be the way today. (CCB)

9.1.2 Tuga

U prethodnom poglavlju već je bilo reči o tome da se konceptualizacija tuge kao emocije opasne po doživljavača vidi i iz veoma česte konceptualizacije po kojoj tuga izaziva fizički bol³⁴¹. Jednako rasprostranjena konceptualizacija je i ona po kojoj se tuga konceptualizuje kao bolest. Mogućnosti jezičke realizacije su mnogostruke.

³⁴¹ Cf. odeljak 9.2.2

▪ TUGA JE BOLEST

Tuga se konceptualizuje kao bolest od koje se može patiti (587a, b), koja može biti akutna i koja ima prepoznatljive simptome (587a), koja se može javljati u naletima (587c, d) i kojom se može zaraziti (587e, f):

- (587) a. *I was suffering from all the symptoms of acute grief and depression, but I didn't know then that what was happening to me happens to everyone who suffers the loss of a spouse. (CC)*
- b. *Neither depression nor skin trouble has afflicted her since. (CC)*
- c. *I have felt this way so many times since Sam died, but I have learned to develop strategies to pull myself out of bouts of self-pity and depression, and made new friends in the process. (CC)*
- d. *He often suffers from fits of depression. (MED)*
- e. *The smile's so as not to infect others with sorrow. (CCB)*
- f. *It's therapy – a big hospitable hospital. Antidote to the misery virus. (CCB)*

Kao što je bolest štetna po čoveka, tako je i tuga, te se napori za njenim eliminisanjem konceptualizuju kao lečenje ili ublažavanje simptoma:

- (588) a. *There are some women who don't need the money, but the time, energy, and intellectual challenge that a job requires can be a tremendous help in healing grief. (CC)*
- b. *A successful psychiatrist, in the late sixties Luke had thought he'd discovered the cure for human misery: injecting chance systematic-ally into one's life. (CCB)*
- c. *Other benefits, now all well documented, include lowering cholesterol levels, reducing high blood pressure and all its associated risks, banishing stress, relieving depression, increasing self-confidence and even helping to reverse arteriosclerosis [...]. (CC)*

Prestanak osećanja tuge konceptualizuje se kao oporavak od bolesti:

(589) One close friend told me that in the ten years of being a divorcee, she hadn't met as many single men as I had in the two years I had been active on the social scene after *I had recovered from the initial grief of Sam's death*. (CC)

Pomenuli bismo ovde i Ekmanovo zapažanje (Ekman, 2003:88–89), koji kaže da se u savremenom dobu u zapadnoj kulturi sve češće ljudima prepisuju lekovi za ublažavanje osećanja jake tuge, ne misleći pritom na kliničku depresiju. Štaviše, ni sama depresija definisana kao emocionalni poremećaj nije lišena kulturoloških obeležja zapadne kulture, koja poznaje dihotomiju između uma i tela i koja je u svojoj biti individualistička. To znači da u kolektivističkim kulturama, kakva je japanska, na primer, fokus neće biti na intrapersonalnim promenama koje pojedinac oseća, već na narušenim interpersonalnim odnosima, ili se simptomi depresije ne shvataju kao isključivo intrapsihičke pojave. Konačno, sama depresija i može da se posmatra kao abnormalna pojava samo u kulturi koja uspostavlja kao normu postojanje pozitivnih emocija i zadovoljstvo sobom, kakva je upravo savremena anglo-kultura³⁴².

9.1.3 Strah

Kada je bilo reči o fiziološkim promenama koje se profilišu kao relevantne pri doživljaju straha, primetili smo da ih ima više nego što je to slučaj sa ostalim ispitivanim emocijama. Mnoge od njih identične su sa simptomima bolesti, što omogućava i ovakvu konceptualizaciju. Tako konceptualizacija straha kao bolesti ima dva osnova: jedan je opažena sličnost u fiziološkim promenama, a drugi anglo-kulturni stav o štetnosti emocija uopšte, čiji je podtip shvatanje emocija kao bolesti.

- STRAH JE BOLEST

Osećati strah može se konceptualizovati kao biti bolestan od njega:

(590) a. *Sick with fear*, DeDe made her way back to the grounded figure, knelt, touched the side of her face. (CC)

³⁴² O interkulturalnim proučavanjima depresije cf. Jenkins, Kleinman & Good, 1991; Chentsova-Dutton & Tsai, 2009.

- b. Beef industry fears public panic over "mad cow" disease; Mad Cow Disease; Sales Threat Michael Hornsby, Agriculture Correspondent Farmers await further fall in a market still *suffering from previous scare*; Sales Threat. (CC)
- c. Mind you, we're not alone, the league's full of teams who are *affected by fear*. (CC)

Činjenica da veći broj ljudi može istovremeno osećati strah iz istog razloga konceptualizuje se kao zaraza ili epidemija:

- (591) a. *Epidemic fear*. (CC)
- b. We all want to believe that we marry for something on a higher level than money and security, but not one of us is *immune to the fear* of being taken advantage of. (CC)
- c. He shepherded her out of the room and she shied away from him *as if fear were contagious, as if terror were catching*. (CCB)

Kao što bolest iscrpljuje organizam i slabi čoveka, takve efekte proizvodi i strah:

- (592) But that just leads to a crippling paranoia, *a truly debilitating fear* which is the greatest threat of all. (CC)

Prestanak osećanja straha konceptualizuje se kao oporavak od bolesti:

- (593) a. *They never get over their fears of rejection*, so you will probably have to take a lot of the initiative in the relationship, such as suggesting things to do and places to go. (CC)
- b. *Cattle farmers are still recovering from the previous scare* over BSE bovine spongiform encephalopathy which caused beef sales to fall by 20 per cent last December. (CC)

9.2 Emocije kao otrov

Izdvojili smo kao posebnu podgrupu konceptualizaciju emocija kao otrova. Sličnost se bazira na produženom štetnom delovanju koje je potencijalno smrtonosno po doživljavača. Zbog toga se neće sve emocije jednako često konceptualizovati kao otrov – ova konceptualizacija nije kompatibilna sa emocijama koje se percipiraju kao da izazivaju snažnu, trenutnu reakciju doživljavača. Isto tako, sreća, kao pozitivno vrednovana emocija, nije kompatibilna sa otrovom, koji je štetan, pa i smrtonosan po doživljavača.

9.2.1 Tuga

Rekli smo već da se u anglo-kulturi tuga smatra emocijom koja je opasna po doživljavača. Takođe smo videli da je doživljavač relativno pasivan pri doživljaju tuge, te da izostaju burne reakcije. Sve to omogućava konceptualizaciju tuge kao otrova. Vremenska dimenzija je takođe bitna za konceptualizaciju tuge, što se preslikava na produženo delovanje otrova.

Videli smo takođe da je u prevazilaženju tuge doživljavaču potrebna pomoć sa strane, što omogućava da se ta pomoć konceptualizuje kao protivotrov:

- (594) a. Ninety million Americans have already discovered the fulfillment that volunteerism can bring, and there is even some documented evidence that volunteering can enhance self-esteem, foster a sense of accomplishment and worthiness, and can be *an antidote to depression*. (CC)
- b. It's therapy – a big hospitable hospital. *Antidote to the misery virus*. (CCB)

9.2.2 Strah

Kao otrov konceptualizuje se strah koji se ne javlja u neposrednom stanju opasnosti. Produžene psihofizičke reakcije u organizmu usled straha iscrpljuju čoveka,

što omogućava da se strah konceptualizuje kao otrov. Isto tako, ono što strah ublažava konceptualizuje se kao protivotrov:

- (595) a. This trio had pain of their own to spread among themselves, *poisoning their last moments more than mere fear could.* (CC)
- b. *The best antidote to the fear of crime is the presence of people - a recipe which has worked in parts of Chicago.* (CC)

9.3 Emocije kao pretnja po zdravlje – zaključak

Averil (Averill, 1990:120–121) kaže da postoji intuitivni stav da su emocije bolesti uma, a da je mentalna bolest praktično sinonim za emocionalni poremećaj. Nedostaci koji se odnose na razum, pak, kao što je to slučaj sa ekstremno niskim koeficijentom inteligencije ne smatraju se bolešću, mada mogu zahtevati doživotnu institucionalizaciju. Štaviše, navodi on, u sve brojnijim knjigama za samopomoć razna emotivna stanja, uključujući i ona koja su uglavnom pozitivno obojena, navode se kao predmet predloženog načina „lečenja“. Ovakvi stavovi prema emocijama u zapadnoj kulturi svakako potiču od dihotomije između razuma i emocija, kao i od negativnog predznaka koji emocije imaju još od antičkih vremena³⁴³.

Na osnovu analize primera iz korpusa može se zaključiti da konceptualizacija emocija kao bolesti u engleskom jeziku ima i evaluativni i eksplikativni karakter. Emocije shvaćene kao bolest predstavljaju još jedan dokaz o njihovoj percepciji kao negativnih pojava u anglo-kulturi. Štaviše, ovakve konceptualizacije nisu pošteđene ni emocije koje se opažaju kao pozitivne i poželjne. Iako mi u našem korpusu nismo pronašli nijedan primer u kome je sreća konceptualizovana poput bolesti, Stefanović (Stefanowitsch, 2006:84) u svom istraživanju navodi primere *sick joy*, *joy be infectuous*, *joy befall X*, *X feel sick with joy* i *X die of joy*.

³⁴³ O emocijama kao bolesti u antičkoj i srednjovekovnoj filozofiji cf. Knuuttila, 2004.

Evaluativni karakter metafore EMOCIJA JE BOLEST naročito se vidi u konceptualizaciji besa kao potencijalno smrtonosne bolesti, što potkrepljuje postojeći stav u anglo-kulturi da je bes emocija opasna i za doživljavača i za njegovu okolinu.

Eksplikativni karakter ove metafore naročito se vidi na primeru tuge. Naime, usled opaženih sličnosti između situacije bolovanja i emotivnog doživljaja tuge, koje se prevashodno zasnivaju na razvijanju kroz vreme, moguće je u engleskom jeziku doživljaj tuge raščlaniti na stadijum zaraze, ispoljavanja simptoma, lečenja i oporavka ili izlečenja. Osim vremenske komponente, bitan činilac koji omogućava ovakvu konceptualizaciju je i relativna pasivnost doživljavača tuge koja korespondira sa pasivnim stanjem obolelog čoveka. Izostanak burnih emergentnih reakcija kod tuge takođe je komplementaran sa stanjem bolesti, a to što se tuga u anglo-kulturi percipira kao da dolazi i odlazi sama od sebe odgovara percepciji bolesti. Možda se upravo u toj činjenici krije razlog za usredsređenost zapadnjačke psihijatrije na razne oblike depresije i njihovo lečenje.

Konceptualizacija straha kao bolesti takođe pruža uvid u eksplikativni karakter ove metafore. S jedne strane, reč je o fiziološkim, emergentnim reakcijama pri doživljaju straha (bledilo, drhtanje, grčenje i slično) koje su prisutne i kod nekih bolesti. Isto važi i za iscrpljenost. Konačno, činjenica da veći broj ljudi istovremeno može osećati strah od nečega (pritom ne mislimo na akutni strah pred neposrednom opasnošću) preslikava se na epidemiju.

Metafore koje ukazuju da se tuga i strah mogu konceptualizovati kao otrov takođe imaju i eksplikativni i evaluativni karakter – eksplikativnost se vidi u fokusu na produženo delovanje emocije, odnosno otrova, a evaluativnost u potencijalno smrtonosnom dejstvu istih, što još jednom u prvi plan stavlja negativno shvatanje emocija u anglo-kulturi.

10 Emocije kao izazivači oseta

U ovom poglavlju razmotrićemo konceptualizaciju emocija kao fenomena dostupnih čulima. Pritom ne mislimo na fiziološke promene kojih je doživljavač svestan, već na situaciju u kojoj neki stimulus izaziva fiziološku reakciju, koja potom postaje osnova za reinterpretaciju same emocije u pravcu fenomena koji izaziva čulni oset – emocija se tako konceptualizuje kao fenomen dostupan čulima vida, sluha, mirisa ili dodira.

Ognjenović (1977:51) definiše oset kao „elementarni proces koji je konstituisan od najmanje četiri atributa: kvaliteta, intenziteta, jasnoće i trajanja“. Za naš rad bitan je kvalitet oseta, koji je njegov osnovni atribut i koji mu daje ime – osećaj hladnog ili toplog, na primer. Klase oseta koje Ognjenović navodi su vizuelni, auditivni, gustativni, olfaktivni, kinestetički i kutani (kožni).

Stimulus ili draž definiše se kao „promena u energiji koja deluje na naš organizam“ (Ognjenović, 1977:36). Stimulus može biti konceptualizovan kao da se nalazi u spoljašnjoj sredini, pri čemu mislimo na emocije shvaćene kao svetlost ili miris i slično. U neku ruku, emocije shvaćene kao bolest, o čemu je bilo reči u prethodnom odeljku, mogle bi se shvatiti kao unutrašnji stimulusi za izazivanje oseta. Ovde svakako spadaju i emocije konceptualizovane kao izazivači bola, o kojima je već bilo reči kada smo govorili o fiziološkim promenama u organizmu pri doživljaju emocije.

Ovakve metafore često imaju evaluativnu vrednost, jer se njima ne moraju obavezno objašnjavati strukturalne sličnosti između domena, već im se u datoj kulturi pridaje pozitivno ili negativno značenje, u skladu sa opštijim konceptualnim metaforama koje postoje u jednoj kulturno-jezičkoj zajednici. Na primer, ono što je dobro je obično gore, svetlo i toplo, a ono što je loše je dole, tamno i hladno (cf. Kövecses, 2000a:44), pa isti principi važe i za konceptualizaciju emocija.

10.1 Emocije kao svetlost i tama

Analizom primera iz korpusa uočili smo da se emocije mogu konceptualizovati i kao svetlost i kao tama, čak i kada je o jednoj istoj emociji reč. Ovakve konceptualizacije imaju i eksplikativne i evaluativne komponente.

10.1.1 Bes

- BES JE SVETLOST

O vezi između besa i svetlosti bilo je već reči kada smo govorili o emocijama kao entitetima sposobnim za samostalno kretanje. Tada smo, na osnovu primera iz korpusa, utvrdili da se bes može konceptualizovati kao zrak svetlosti koji se kreće po određenoj putanji. Sledeći primeri se svakako mogu dovesti u vezu i sa ovakvom konceptualizacijom:

- (596) a. She remained silent, baffled by *the flash of anger*, so transparent, the strong reaction, so unexpected. (CCB)
- b. They appeared to lack even what strength is needed to hold *a glint of rage* in their eyes. (LDOCE)
- c. *incandescent with rage* (MED)
- d. Bill's eyes *glittered with irritation*. (MED)
- e. They both saw *the flicker of annoyance* on the prince's face. (MED)

Svi ovi primeri označavaju situaciju u kojoj je prisutna vidljiva promena na licu ili u očima doživljavača. Smatramo da je ovde po sredi eksplikativna metafora. Kako kulturni scenariji o nenametanju i nepreterivanju nalažu suzdržavanje od snažnih emocionalnih reakcija i njihovo kontrolisanje, to dovodi do toga da za okruženje postaje vidljivo samo ono što se otrgne samokontroli. Tako poređenje sa svetlošću postaje opravdano, ako se uporedi trajanje bleska svetlosti sa nevoljnom reakcijom usled besa vidljivom na licu.

Nešto drugačiju situaciju imamo u sledećem primeru:

(597) Because the winning of five ties *has deflected much* attention and *anger* from the evidence of what has been a lousy and scandalous season of under-achievement. (CC)

Kao što je ono što je osvetljeno vidljivije i privlači više pažnje, tako i objekat besa za doživljavača ima prominentan status. Ovakvo stanje omogućava konceptualizaciju besa kao zraka svetlosti usmerenog prema nekom stvarnom ili metaforičkom objektu u stvarnosti izvan doživljavača.

▪ BES JE TAMA

Ova metafora je evaluativne prirode i oslanja se na dihotomiju između razuma s jedne i emocija s druge strane. Pozitivne emocije porede se sa svetlošću, a negativne sa tamom. Ovakva konceptualizacija ukazuje na negativno shvatanje besa u anglo-kulturi.

O konceptualizaciji emocija kao tami govorićemo i kada se budemo bavili emocijama kao atmosferskim pojavama, odnosno o oblacima ili magli³⁴⁴. Ove dve metafore su međusobno komplementarne, a koje god čitanje da izdvojimo kao primarno, ono što ostaje konstanta je da u osnovi primera poput

(598) Just for a moment, *anger clouded my professional judgment*. (MED)

leži metafora RAZUMEVANJE JE VIĐENJE. Kako što tama onemogućava jasno viđenje, tako i bes onemogućava ispravno rasuđivanje.

Međutim, bes konceptualizovan kao tama ne mora uvek počivati na metafori o razumevanju i viđenju. U primeru (599a) pridev *dull* ukazuje samo na metaforu NEGATIVNE EMOCIJE SU TAMA, koja je isključivo evaluativna³⁴⁵.

(599) a. It was Coventry's. He had gone from it in *a dull rage* when he had been conscripted, knowing that his father could not survive

³⁴⁴ Cf. poglavlje 13

³⁴⁵ Stefanović (Stefanowitsch, 2006:76–77) kaže da sintagma *dull anger* može imati značenje besa koji nije intenzivno doživljen, ali smatra da to nije centralno značenje sintagmi koje podržavaju ovu konceptualizaciju. On među primerima navodi i *dark anger* i *darken with anger* između ostalog, rekavši da ove sintagme nemaju značenje manjeg intenziteta. Štaviše, metafore svetlosti i tame postoje i sa emocijama sreće i straha, i to na isti način, zasnivajući se na evaluaciji. Mi se slažemo sa ovim stanovištem.

without his earnings, knowing that the houseboat was icily cold in winter and damp all the year round (CCB)

b. Justine turned, her face *dark with anger* that had been pent-up too long. ‘Are you having an affair with Seiko?’ (CCB)

10.1.2 Tuga

- TUGA JE TAMA

U skladu sa opštijim principom da se loše emocije konceptualizuju kao tama, u korpusu smo pronašli primere u kojima se tuga konceptualizuje na takav način:

(600) It offers the companionship of shared experiences – my own and that of other women – and suggestions about how to get through widowhood: the first shocking months, the period of *black depression*, and the slow, steady time of healing and renewal. (CC)

Veza između tuge i tame vidi se i iz primera (601), u kome se tuga konceptualizuje kao nekakav ogrtač koji zaklanja doživljavača od spoljašnjeg sveta. Veza između tuge i tame ovde je samo implicitna:

(601) *The acute sorrow which enveloped my family* was as painful in memory as it had been in reality. (CCB)³⁴⁶

Često se prestanak tuge označava jezičkim sredstvima koja impliciraju da je tuga taman entitet u koji prodiru zraci svetla:

(602) a. In his accounts, he never scrimped on descriptions of the fogs; graphic, poetic accounts of pale lights wavering through *the impenetrable murk, panic feelings of isolation and misery*. (CCB)

b. But there comes a time when *a little window of hope and joy opens into the grief*. (CC)

Metafora o tuzi kao tami može biti kombinovana sa metaforom o tuzi kao atmosferskoj pojavi oblaka, kao u sledećem primeru:

³⁴⁶ Ovaj primer dozvoljava i čitanje po kome je tuga sadržatelj za doživljavača.

(603) His family brought Handel Davies a deep untroubled happiness, which was one source of his sunny temperament which seemed never to be clouded by depression or low spirits. (CCB)

Iz ovih primera vidi se i da se sreća, koja je pozitivna emocija i koja se percipira kao suprotnost tuzi, prvenstveno konceptualizuje kao svetlost.

10.1.3 Sreća

- SREĆA JE SVETLOST

Kako u anglo-kulturi postoje slabija ograničenja u pogledu ispoljavanja sreće, i kako se sreća percipira kao poželjno osećanje te se konceptualizuje kao svetlost, vidljive promene na doživljavaču mogu se konceptualizovati kao da on sija:

- (604) a. *Sophie glowed with happiness* as she crossed the threshold to her specially-written trumpet fanfare. (CC)
- b. Welcomed to the post-fight press conference with a rare burst of applause from reporters, *the 29-year-old 'Dark Destroyer' radiated contentment.* (CCB)

Štaviše, o ovome svedoči i činjenica da u engleskom jeziku leksema *beam* označava i zrak svetlosti i osmeh, koji je tipični izraz lica pri doživljaju sreće:

- (605) a. American babies know this as they learn to recognize Gerber products with *a toothless beam of contentment.* (CCB)
- b. *A beam of happiness spread over her face.* (MED)

Sijanje dalje metaforom iz metonimije postaje svojstvo same sreće:

- (606) The aim is not to become a 'perfected vegetable', but to achieve an equanimity which allows *joy to be radiant*, sadness to be sober – both accepted as part of the 'natural flow'. (CC)

Sreća se može konceptualizovati i kao entitet koji je osvetljen ili sija, a ono što preti da osećanje sreće kod doživljavača naruši konceptualizuje se kao tama, što je sve u skladu sa opštijim principom da su dobre stvari svetlo, a loše tama:

(607) *The only shadow over Jenny's happiness is that the man who tried to have her killed is still at large. (CCB)*

Slično, prestanak osećanja sreće konceptualizuje se kao prestanak sijanja:

(608) *As the joy of welcoming Stephanie home safely fades, her bosses will have to work out how to cover the cost of paying the ransom. (CCB)*

10.1.4 Strah

- STRAH JE SVETLOST

O strahu kao svetlosti govorili smo kada je bilo reči o odnosu emocija i kretanja, rekavši, na osnovu primera iz korpusa, da se strah može konceptualizovati kao entitet sposoban za samostalno kretanje, i to kao svetlosni zrak koji se kreće po izvesnoj putanji³⁴⁷:

(609) 'Not likely unless they actually buy him out. He's not thinking of selling, is he!?' I added with *a brief flash of panic. (CCB)*

S tim u vezi, prestanak straha konceptualizuje se kao nestajanje svetlosti:

(610) This seems to disrupt sleep habit patterns and after two or three nights of waking *the terrors have usually faded away. (CC)*

Kao kada smo govorili o besu, strah konceptualizovan kao svetlost ima veze sa promenom izraza na licu, koja pri doživljaju straha nastupa spontano i snažno. Za razliku od besa, pak, društvene norme i samokontrola ne igraju nikakvu ulogu – doživljavač niti hoće niti može da spreči fiziološku reakciju.

³⁴⁷ Cf. odeljak 5.2.1.3.2

Strah kao svetlost može se konceptualizovati i kao da se nalazi izvan doživljavača:

(611) *The panic flashed at John again. The girl let out a shaky sigh, picked up her skirt, and moved forward up onto the porch into the icy blast of Mistress Margaret's basilisk gaze and crocodile smile. (CCB)*

Kao što blesak munje izaziva iznenadno osećanje straha, metonimijom POSLEDICA ZA UZROK strahu se pripisuje svojstvo svetlosti, a opet sve u vezi sa promenama u izrazu lica doživljavača. Iz svega ovoga sledi da je metafora STRAH JE SVETLOST eksplikativne prirode.

- STRAH JE TAMA

Ova metafora je evaluativne prirode i zasniva se na opštijoj metafori u anglo-kulturi, po kojoj su stvari štetne po čoveka tamne ili hladne:

(612) *Because he is simply a visitor, he need not experience the dark side of the first day – the fear of being lost or rejected. (CC)*

Odnos između svetlosti i tame, odnosno onoga što je blagotvorno za čoveka i onoga što je za njega štetno, vidi se i u primerima u kojima se strah konceptualizuje kao senka koja pomračuje svetlost:

(613) *No child deserves to live in the shadow of fear, anguish and pain. (CC)*

Takođe, prestanak straha može se konceptualizovati kao prodiranje zraka svetlosti:

(614) *Here light dispels darkness and fear as the angel appears to the sleeping emperor. (CCB)*

10.2 Emocije kao zvuci

O vezi između emocija i zvukova govorili smo kada smo razmatrali emocije kao sadržane objekte u sadržateljima³⁴⁸. Tada smo rekli da se emocija može konceptualizovati kao sadržana u glasu, usled opaženih promena u ponašanju doživljavača.

Drugi, komplementarni ugao gledanja na ovu pojavu je konceptualizacija emocije kao zvuka, o čemu će biti reči u ovom odeljku. Ovde je na delu metafora iz metonimije, jer je posledica delovanja emocija promena u glasu doživljavača. Metafora EMOCIJA JE ZVUK nastaje iz metonimije, po kojoj posledica stoji umesto uzroka.

10.2.1 Bes

Usled promena u glasu pri doživljaju besa, on se može konceptualizovati kao zvuk. Čulna percepcija kvaliteta zvuka omogućava interpretiranje emotivnog stanja doživljavača:

- (615) a. "All he has done is made the situation more hard," says Evans, *a note of anger creeping into his voice.* (CC)
- b. She sat down slowly on the chair and *her voice was a mixture of anger and anguish when she spoke.* (CC)
- c. *Her tone tightens and raises slightly with traces of irritation rather than anger, "Well of course we're in the public eye-where else are you going to act, in your drawing room?"* (CC)
- d. He gave *a roar of rage*, scrambled to his feet and turned round, his right arm raised. (LDOCE)

I na osnovu ovakvih primera vidi se da je stanje besa markirano, a da je o negativnoj pojavi reč vidi se iz primera (615d), u kome se besan čovek poredi sa divljom životinjom.

³⁴⁸ Cf. poglavlje 6

10.2.2 Tuga

Rekli smo već da glas može biti konceptualizovan kao sadržatelj za tugu. Ovakva konceptualizacija komplementarna je sa konceptualizacijom tuge kao zvuka:

- (616) a. *The scars of sorrow and remembered rapture bear witness in every tone of Mr Maxwell's unique authorial voice.* (CC)
b. Using her voice with its remarkable timbre and her thoughtful piano playing *she communicates love, hate, sorrow, and joy*³⁴⁹.
(CC)

Promene u glasu su markirane u odnosu na „normalno“, emotivno nepobuđeno stanje, ali za razliku od besa, ove promene nemaju negativnu konotaciju.

10.2.3 Sreća

Govoreći o sreći, ranije smo rekli da se od akustičkih promena u engleskom jeziku prvenstveno profilise vikanje kao deskriptivni element u situaciji doživljaja sreće³⁵⁰. Metonimijski to otvara mogućnost za konceptualizaciju sreće kao zvuka:

- (617) *She uttered a sound somewhere between joy and pain.* (MED)

10.2.4 Strah

Činjenica da kao sadržatelj za strah može biti konceptualizovano grlo, a onda metonimijski i glas³⁵¹ omogućava konceptualizaciju straha kao zvuka:

- (618) *There was a note of mild alarm in her voice.* (MED)

³⁴⁹ Ovaj primer predstavlja i primer za konceptualizaciju sreće kao zvuka.

³⁵⁰ Cf. odeljak 8.3.1

³⁵¹ Cf. odeljak 6.4

10.3 Emocije kao miris i ukus

Na osnovu primera iz korpusa utvrdili smo da se emocije mogu konceptualizovati kao miris ili ukus koji doživljavač oseća. Različiti mirisi i ukusi mogu biti klasifikovani kao prijatni i neprijatni, kao i emocije. Dalje, u psihološkim eksperimentima utvrđeno je da različiti mirisi i ukusi mogu izazvati određenu emociju, što učvršćuje vezu među njima. Takođe, novija istraživanja pokazala su da ispitanici mogu dosta precizno identifikovati emociju koja je doživljena na osnovu mirisa znoja, iako se dugo mislilo da ovakvi olfaktivni signali nisu od značaja kod ljudske vrste (cf. Chen & Haviland-Jones, 1999; Lundström & Olsson, 2010). Sve ovo pokazuje da „podaci“ prikupljeni čulima mirisa i ukusa mogu biti osnova za metaforičko shvatanje emocija.

10.3.1 Bes

- BES JE MIRIS

U korpusu smo pronašli samo jedan primer u kome se bes konceptualizuje kao miris:

(619) The director of football's refusal to accept a single question from the throng that packed the media room at Parkhead allowed *a smell of suspicion and anger* to linger in the air long after he departed. (CC)

Utisak koji je posmatrač stekao o doživljavačevom stanju poredi se se mirisom koji, iako nevidljiv, utiče na onog ko ga detektuje. Ova konceptualizacija može se dovesti u vezu sa besom kao sadržanom objektu u spoljašnjoj sredini, odnosno vazduhu, o čemu je ranije bilo reči³⁵².

- BES JE UKUS

Pošto se bes percipira kao štetna emocija, kada se bes konceptualizuje kao da ima određeni ukus, taj ukus je neprijatan:

³⁵² Cf. odeljak 6.1

(620) I felt sadness, despair, and *a bitter rage*. (LDOCE)

Pronašli smo i primere u kojima se bes konceptualizuje kao nešto što je lošeg ukusa, ali što se mora progutati:

(621) a. Experience is cast aside in the name of progress, and Whitehall's discreet oldies *swallow their irritation* at the rise of smooth-jawed pups. (CCB)

b. Without friends, there was nothing we could do but acquiesce to the Chinese dictates in spite of our strong opposition, and *swallow our resentment*. (CCB)

Moglo bi se reći da je ovde zapravo reč o konceptualizaciji besa kao hrane, ali mi ipak mislimo da to nije slučaj: tipično, hrana je prijatnog ukusa i pruža zadovoljstvo onome ko je konzumira³⁵³. U iskazima poput onih u primeru (621) fokus je na neprijatnosti koja se doživljava metaforičkim konzumiranjem.

Međutim, situacija je možda još komplikovanija nego što se čini: iskazima u primeru (621) saopštava se o situaciji u kojoj se smatra da je bolje ne ispoljiti javno bes. Neispoljavanje emocija je poželjan kvalitet u anglo-kulturi. Konceptualizovanje besa kao nečega što ne prija čulu ukusa odaje da ne ispoljiti ga nije ni lako ni prijatno, ali može biti i te kako blagotvorno za onoga ko bes oseća, kao što je to situacija konzumiranja hrane.

10.3.2 Tuga

- TUGA JE UKUS

U korpusu smo pronašli jedan primer u kome se tuga konceptualizuje kao ukus:

(622) We need more of this *bittersweet acoustic sadness*. (CC)

Iako se kategorizuje kao loša emocija, tuga ne mora biti konceptualizovana kao nešto što je izrazito neprijatnog ukusa. Ovo ukazuje na to da se tuga ne percipira kao štetna u tolikom stepenu kao bes, na primer.

³⁵³ O besu konceptualizovanom kao izvoru energije, gde spada i hrana, biće reči u odeljku 12.1.

Svakako da bi pre uspostavljanja ove metafore u engleskom jeziku trebalo ispitati više primera, ali, kako se iskaz u primeru (622) odnosi na kontempliranje nekog muzičkog dela, pomenućemo i sledeće: govoreći o umetnosti i jeziku emocija, Dukas (Ducasse, 1964:10–11) kaže da slušanje tužne muzike sa estetskim interesovanjem pokazuje slušaocu „ukus tuge” (taste of sadness), što ne znači da ga čini tužnim – ukus ovde odgovara mentalnoj slici koja se kod slušaoca stvara, što mu omogućava da tugu „proba“, iako sam ne počinje da je oseća.

10.3.3 Sreća

- SREĆA JE UKUS

Na osnovu korpusa utvrdili smo da se sreća može konceptualizovati kao da je prijatnog ukusa. To odgovara statusu sreće kao pozitivne i poželjne emocije u anglo-kulturi.

- (623) a. But wouldn't it be sadder still never to have known *what happiness tasted like?* (CC)
- b. *Having tasted that joy* in the early years of the Reagan presidency, conservatives have become addicted to it. (CC)
- c. You'll feel *sweet, warm happiness* that's your inner and outer glamour in full bloom. (CCB)

U korpusu smo pronašli i primer u kome se sreća konceptualizuje kao hrana:

- (624) When the tootling intro to `Long May You Run' starts up, the crowd cheers, and Neil begins to steer you back through happy far-off times-through old record collections and remembered friends-you know you're headed for *a fresh serving of bliss*. (CC)

U primeru (624) fokus je na prijatnosti koja prati osećanje sreće, a koja se upoređuje sa prijatnošću koja prati konzumiranje hrane. Fokus nije na egzistencijalnoj potrebi za hranom, niti na energiji koju ona pruža čoveku, već prvenstveno na prijatnosti, te smo i ovaj primer svrstali pod metaforu o ukusu. Ovo, naravno, ne isključuje i

pomenute dodatne implikacije koje poređenje sreće sa hranom ima, pogotovu ako se u obzir uzme status sreće kao neophodne i poželjne emocije kod pripadnika anglo-kulture.

10.3.4 Strah

- STRAH JE MIRIS

U korpusu smo pronašli primere u kojima se strah konceptualizuje kao da ima određeni miris na osnovu koga posmatrač može zaključiti da ga doživljavač oseća. Ovakva konceptualizacija komplementarna je sa konceptualizacijom straha kao objekta sadržanog u spoljašnjoj sredini, odnosno u vazduhu.

- (625) a. 'Is Tommy in?' Even in the shadows of the hallway he sensed the way she tightened and *smelt the fear which gripped her*. (CCB)
b. There is more than *a whiff of panic* about world stock markets, particularly Tokyo. (CCB)

Iako novija istraživanja pokazuju da ljudi podsvesno mogu da detektuju promene u mirisu znoja usled osećanja straha, mi smatramo da se ova metafora ne zasniva na tome. Naša pretpostavka je da je po sredi analogija sa životinjama, za koje je i ranije uočeno da imaju sposobnost ovakvog detektovanja.

Druga mogućnost bi bila ta da posmatrač na osnovu ukupnog ponašanja doživljavača zaključuje da ovaj oseća strah, iako ne bi mogao da izdvoji nijednu komponentu ponašanja kao prominentnu za takav zaključak. Takva situacija ima sličnosti sa prostiranjem mirisa, čiji izvor ne mora uvek biti vidljiv. Ovome ide u prilog i činjenica da se samo u vezi sa strahom u korpusu mogu naći primeri u kojima je upotrebljen glagol opšte čulne percepcije *sense*:

- (626) A half-hearted attempt only increases your danger because *your attacker will sense your fear* and lack of prowess. (CC)

Da je strah konceptualizovan kao miris negativno vrednovan vidi se i iz leksičkog značenja imenica kojim se označava, kao u sledećem primeru:

(627) a. As the battle approached, *the stench of fear* was everywhere.

(MED)

b. *Panic rose in his chest like a suffocating gas*. When he got to the telephone he was gulping for air and stuttering. (CCB)

▪ STRAH JE UKUS

Moguće je da je konceptualizacija straha kao da ima ukus uslovljena fiziološkim činiocima. Rekli smo već da su promene u gastrointestinalnom traktu izražene pri doživljaju straha i da se jezički profilišu. Grčenje želuca može dovesti do kretanja želudačne kiseline naviše, te se metonimijom POSLEDICA ZA UZROK strahu pripisuje specifičan ukus. Iako primeri poput primera (628) nisu retki, u korpusu slične nismo pronašli:

(628) My mouth went sour with *the acrid taste of fear*. My stomach turned in on itself.

(<http://mananadoesntmeantomorrow.com/Writings.html>)

Primeri iz korpusa podržavaju ovo tumačenje, iako su manje eksplicitni:

(629) a. But, with Corrymeela as the antidote he needed to the shootings and *the taste of fear*, he stayed in Ireland, to do community work in one of the most difficult parts of Belfast, with youngsters who had been involved in violence. (CC)

b. I still remember *the taste of fear* from skydiving. (MED)

U korpusu smo pronašli i primer

(630) *You could taste the fear in the room*. (MED)

koji je kompatibilan sa konceptualizacijom straha kao sadržanog objekta u spoljašnjem prostoru.

Budući da bi se glagol *taste* u ovom primeru mogao zameniti glagolom *smell* bez promene u značenju, smatramo da se mogućnost ovakve konceptualizacije zasniva na empirijskoj činjenici da percepcija ukusa zavisi i od olfaktivnih svojstava stimulusa.

10.4 Emocije kao toplo i hladno

O emocijama i toploti i hladnoći govorili smo kada smo razmatrali promene u organizmu koje se pri doživljaju emocija jezički profilišu kao bitne. U ovom delu razmotrićemo konceptualizaciju emocija kao stimulusa koji su sami po sebi hladni ili topli.

10.4.1 Bes

▪ BES JE TOPLO

O konceptualizaciji u vezi sa toplotom bilo je reči kada smo govorili o unutrašnjim promenama kod doživljavača³⁵⁴, a biće i reči kada budemo govorili o konceptualizaciji besa kao prirodne sile vatre³⁵⁵. Iz ove druge, nameće se zaključak da se bes konceptualizuje i kao nešto toplo, kao u primeru

(631) *Hot rage* suddenly swelled in John's chest and throat, and banged in his temples. (CCB)

U ovom primeru imamo i konceptualizaciju besa kao sadržanog objekta u doživljavaču kao sadržatelju na koga deluju zakoni hidraulike.

▪ BES JE HLADNO

O odnosu besa i hladnoće bilo je reči kada smo govorili o fiziološkim reakcijama pri doživljaju besa, i tada smo ukazali na prividnu inkompatibilnost ova dva domena i ponudili objašnjenje zašto je takva konceptualizacija moguća³⁵⁶. Zato ne iznenađuje postojanje primera u kojima se bes konceptualizuje kao da je hladan:

(632) a. In New York, Crown Prince Hassan said Jordan had accepted 600,000 evacuees while its own citizens had been seized by 'cold

³⁵⁴ Cf. odeljak 8.1.2

³⁵⁵ Cf. odeljak 13.1.3

³⁵⁶ Cf. odeljak 8.1.2

anger' because of hardships stemming from the UN embargo.
(CCB)

- b. In a crisis or when he was angry, he tended to draw back into himself, *giving to his anger a cold, remote quality* that made it ultimately more threatening than the heated anger of the more passionate among us. (CCB)

U primeru (632) bes se konceptualizuje kao hladan usled izostanka burne reakcije. Međutim, konceptualizacija besa kao leda u primeru (633) drugačije je motivisana:

(633) I suddenly felt sorry for him and *my anger melted away*. (MED)

Naime, ovakva konceptualizacija zasniva se na opštijem stavu da su dobre stvari konceptualizovane kao tople, a loše kao hladne. Prestanak besa konceptualizuje se kao topljenje, odnosno nestanak neprijatne hladne draži.

Primitićemo da su i ovde lekseme kojima se označava hladnoća negativne konotacije³⁵⁷.

10.4.2 Tuga

▪ TUGA JE TOPLO

Porast telesne temperature ne samo da nije zabeležen objektivnim merenjima promena u organizmu pri doživljaju tuge, nego se ne vezuje ni za teoriju humora. U hidrauličkom modelu emocija tuga ne pokazuje u velikoj meri ponašanje karakteristično za fluid pod pritiskom. Postavlja se pitanje zašto su onda primeri poput onih u (634) mogući:

- (634) a. But if this in its turn is thawed by a stronger, *hotter grief*, what happens then? (CC)
- b. But she had been so choked up she had been unable to eat lunch, even the dessert, and had sat staring at the untouched banana split,

³⁵⁷ O ovome cf. str. 427

tears rolling down her cheeks, aching inside for her mother, filled with *the most searing grief*. (CCB)

Ako uporedimo ove primere sa primerima besa konceptualizovanog kao da izaziva toplotu kod doživljavača, uočićemo bitnu razliku: u primerima sa besom prisutan je element povećanja pritiska, što je praćeno povećanjem temperature i nivoa besa u sadržatelju-doživljavaču, i konačno dovodi do eksplozivne reakcije usmerene ka spolja. U slučaju tuge tih hidrauličkih elemenata nema – sama tuga se konceptualizuje kao vrela supstanaca koja se ne kreće prema spolja. Toplota, ili bolje rečeno vrelina tuge, sudeći prema upotrebljenim leksemama u korpusu, *searing* i *hot*, može ozbiljno povrediti doživljavača. Kako se tuga dovodi u vezu sa fizičkim bolom, o čemu svedoči mnoštvo primera iz korpusa, „ozlede“ koje tuga nanosi mogu se metaforički shvatiti kao opekotine, što povezuje ove dve konceptualizacije i uopšte omogućava konceptualizaciju tuge kao vrelog predmeta. Ovo je još jedna potvrda onoga što smo o tuzi rekli: za razliku od besa, koji se percipira kao opasan za okolinu, tuga se u anglo-kulturi percipira kao opasna za doživljavača.

- TUGA JE HLADNO

Tuga se konceptualizuje kao nešto hladno i neprijatno po doživljavača, što potvrđuje njen status negativne emocije u anglo-kulturi:

(635) She huddled tightly in *cold misery*, her back against the rough stone wall of the transept, as she watched the storm through the open door and listened to the rhythm of the rain drumming on the roof of the porch above her head. (CCB)

10.4.3 Sreća

Govoreći o fiziološkim promenama pri doživljaju sreće, primetili smo da se, dosta neočekivano, u korpusu ne javljaju primeri u kojima osećanje sreće dovodi do osećaja toplote koje je jezički profilisano i ponudili objašnjenje zašto je to tako³⁵⁸. S druge

³⁵⁸ Cf. odeljak 8.3.2.

strane, konceptualizacija sreće kao prirodne sile vatre³⁵⁹ čini konceptualizaciju sreće kao nečeg toplog mogućom.

- SREĆA JE TOPLO

U korpusu smo pronašli primere u kojima se sreća konceptulizuje kao nešto toplo:

(636) a. Our lives have been *flushed with happiness* ever since. (CC)

b. You'll feel sweet, *warm happiness* that's your inner and outer glamour in full bloom. (CCB)

Ovakva konceptualizacija u skladu je sa opštijim preslikavanjem, po kome su dobre stvari za čoveka konceptualizovane kao tople. Štaviše, izbor leksema u primerima kojima se označava kvalitet toplote govori u prilog pozitivnom vrednovanju sreće u anglo-kulturi: one imaju pozitivnu konotaciju, za razliku od leksema kojima se opisuju bes ili tuga kada su konceptualizovani kao topli.

10.4.4 Strah

- STRAH JE TOPLO

Suprotno objektivno zabeleženim parametrima u ljudskom organizmu prilikom doživljaja straha, u korpusu smo pronašli jedan primer u kome se strah konceptualizuje kao topao:

(637) Sally felt something – *fear* or excitement or both – shoot up into her throat, acidic, *hot*. (CCB)

U ovom primeru imamo i metaforu sadržavanja, kao i metaforu delovanja zakona hidraulike. Za strah konceptualizovan kao nešto toplo važi isto što i za tako konceptualizovanu tugu: strah konceptualizovan kao neprijatno topao podvlači negativan status ove emocije u anglo-kulturi, što se vidi i iz upotrebljene lekseme *hot*, nasuprot pozitivno obojene *warm*.

³⁵⁹ Cf. odeljak 13.3.3

- STRAH JE HLADNO

Videli smo već da je osećaj hladnoće vrlo izražena reakcija pri doživljaju straha. Stoga ne čudi što se strah konceptualizuje kao izazivač osećaja hladnoće:

- (638) a. Joni felt a surge of *cold panic* as she recognised the dishevelled, angular face with its dark, predatory eyes above hollow cheeks and the mouth full of rotten teeth. (CCB)
- b. ‘Yes, well, you would.’ *An icicle of fear* descends through my guts. (CCB)
- c. When she heard Bruno’s voice, it sent *a chill of terror* through her. (MED)

Izbor leksema koje imaju negativnu konotaciju svedoči o negativnom statusu straha.

Konceptualizacija straha kao nečeg hladnog ne mora biti isključivo motivisana fiziološkim reakcijama. U primeru

- (639) *My fears melted* when I saw his kind expression. (MED)

prestanak straha konceptualizuje se kao topljenje leda – prestanak neprijatne emocije konceptualizuje se kao nestanak neprijatnog hladnog stimulusa.

10.5 Emocije kao izazivači bola

Da su emocije u engleskom povezane sa neprijatnim iskustvima za čoveka videli smo i po tome što se emocije mogu konceptualizovati kao bolesti. Bol je jedan od mogućih simptoma bolesti, pa stoga ne čudi i mogućnost konceptualizacije emocija kao bolnih stimulusa.

Takođe, kada smo govorili o promenama u organizmu koje se profilišu i jezički realizuju kao bitne, primetili smo da je u slučaju tuge osećaj fizičkog bola vrlo prominentan. Skrećemo pažnju da je u primerima koje smo tada naveli reč o bolu koji

doživljavač oseća samo zato što oseća i emociju tuge – situacija se ne konceptualizuje kao da postoji konkretna draž čijim delovanjem doživljavač oseća fizički bol. Drugim rečima, kada smo govorili o fizičkom bolu kao fiziološkom „pratiocu“ tuge, fokus nam je bio na doživljavaču – situacija se konceptualizuje kao da je u njoj prisutan samo doživljavač. U ovom odeljku, pak, bavićemo se konceptualizacijom koja u prvi plan stavlja stimulus, odnosno emociju koja se konceptualizuje kao da svojim dejstvom izaziva bol kod doživljavača.

Neretko, u skladu sa opštijim principom metaforizacije, po kome se apstraktniji pojmovi konceptualizuju kao konkretniji, emocije kao izazivači čulnog oseta bola konceptualizuju se kao oštri predmeti ili oružje kojima se zadaje bol.

10.5.1 Bes

- BES BOCKA

Konceptualizovanje doživljaja besa kao osećaja bockanja podržava viđenje besa u anglo-kulturi kao fizičke neprijatnosti, povezujući ga komponentom bola sa konceptualizacijom besa kao bolesti. Takođe, jezička sredstva, pogotovu upotreba leksema *blade* podržava konceptualizaciju besa kao oružja, ukazujući na još jedan anglo-kulturni stav po kome su emocije opasne i po samog doživljavača:

- (640) a. Whatever spiritual depths Peanuts may have, it has brought its creator worldly rewards beyond reckoning: which should ease *the pinprick of annoyance* he feels every morning when he sits down at his drawing board and sees the word ‘Peanuts’ staring up at him on an otherwise blank strip of panels. (CCB)
- b. She felt *a prick of resentment* at having to ask him. (MED)
- c. She felt *a stab of resentment* for the Church's claims on her precious holiday. (LDOCE)

▪ BES JE OŠTAR PREDMET/ORUŽJE

Metonimijski bi se sa konceptualizacijom besa kao izazivača bola mogla dovesti u vezu konceptualizacija besa kao oštrog predmeta, što se vidi i u iskazima u primeru (640), kao i u primeru (641):

(641) 'I'm going to see him after I leave here.' '*This might just take the sting out of his anger* after what happened to Ruiz earlier today,' Dennison said. (CC)

Konačno, bes se može konceptualizovati kao oružje, što u prvi plan stavlja njegovu opasnost po okolinu, potvrđujući status besa kao društveno opasne emocije:

- (642) a. *Their anger* at Newcastle's demise would no longer have been targeted only at the two directors who muddied their name. (CC)
- b. Until one day she raised her face and *it was anger shooting out of her eyes*. (CC)
- c. *O'Leary's fury centred on Lee Bowyer's opening minute strike* – ruled out for offside. (CC)
- d. *Such annoyance is usually directed at the press* (as is the current case); but it can also be so read far wider, to include parliamentary colleagues, the European Commission and a world locked in recession. (CCB)

Ovakva konceptualizacija besa utemeljena je u vezi između besa i moći koja se percipira u anglo-kulturi. Bes kao sredstvo izražavanja moći koristi se izazivanjem komplementarnog osećanja straha kod onoga na koga je usmeren (Gibson & Schroeder, 2002:200). Štaviše, Tidens (Tiedens, 2000) opisuje niz empirijskih istraživanja koja su potvrdila da se u anglo-kulturi u poslovnom okruženju kao i u politici pojedinci koji ispoljavaju bes ili čiji izraz lica implicira da su skloni ispoljavanju besa nalaze na višem stupnju u društvenoj hijerarhiji, to jest da imaju više moći.

Gibson i Šreder (Gibson & Schroeder, 2002:201) navode još jedan razlog zbog koga se bes može koristiti kao sredstvo ili oružje za povećavanje sopstvenog uticaja i ostvarivanja ciljeva: u anglo-kulturi ispoljavanje negativnih emocija, pre svega besa,

smatra se kaznom samo po sebi, pošto ono izaziva negativne emocije i kod onoga na koga je bes usmeren. Ovo se može dovesti u vezu sa kulturnim scenarijima o ličnoj autonomiji i nenametanju.

U tom smislu, namerno „iracionalno“ ponašanje zapravo postaje racionalno i svrsishodno, ne bi li se onaj na koga je bes usmeren uverio da je onaj koji bes ispoljava spreman da naudi i jednom i drugom kako bi ostvario svoj cilj (cf. Gibson & Schroeder, 2002:202).

Opažena činjenica da je bes moguće usmeravati ne bi li se naneo bol objektu besa i poređenje sa oružjem omogućava da se štetna svojstva koja bes ima po samog doživljavača konceptualizuju i jezički realizuju kao uperivanje oružja u samog sebe:

- (643) a. She feels it, but because she dare not act on it, *she turns her anger on herself* – and may even have a nervous breakdown or physical illness. (CC)
- b. I felt lonely and unattractive, and of course *my anger turned inward* too and I began to cave in to the overwhelming temptation of self-pity. (CC)

10.5.2 Tuga

O povezanosti između tuge i fizičkog bola bilo je već reči. Sada ćemo razmotriti primere u kojima se emocija tuge konceptualizuje kao da ima agentivnu ili instrumentalnu ulogu u situaciji, te kod doživljavača izaziva oset bola.

Konceptualizacija tuge kao izazivača fizičkog bola može biti podržana metaforičkom konceptualizacijom tuge kao entiteta sa agentivnim svojstvima, kao u primeru

- (644) ‘I am petrified but I want to do it for Les. *Now the grief is hitting me* and I am thinking about him more and more,’ he said. (CCB)

gde je jasno da između tuge i doživljavača postoji antagonizam. U ovom primeru prisutna je konceptualizacija tuge kao neprijatelja.

▪ TUGA JE OŠTAR PREDMET

Rekli smo već da se tuga u anglo-kulturi ne konceptualizuje kao opasna za okruženje, već se shvata kao opasna po doživljavača. O tome govori i konceptualizacija tuge kao oružja, to jest oštrog predmeta kojim se zadaju povrede doživljavaču:

(645) As I read them over in preparation for writing thank-you letters, *the grief stabbed me afresh* and I often dissolved into tears and got nothing accomplished. (CC)

U ovakvim primerima, kada je u pitanju tranzitivna konstrukcija sa imenicom koja označava tugu u funkciji subjekta, tuga se istovremeno konceptualizuje sa agentivnim svojstvima, i to u odnosu neprijateljstva sa doživljavačem. Međutim, mi ne bismo isključili ni „instrumentalno” tumačenje tuge, po kome bi se tuga konceptualizovala bez agentivnih svojstava, kao što je to slučaj sa nožem u sledećem primeru:

(646) The narrow tip of the blade was sticking out of the shelf surface and his apron pushed the knife to the corner of the shelf, which caused the knife to point at the employee. When the employee took another step, *the knife stabbed him just below his left lower rib*.
(https://www.osha.gov/pls/imis/accidentsearch.accident_detail?id=126091909)

U ovakvom čitanju tuga se konceptualizuje kao oštar predmet koji može zadati bol doživljavaču ako nije dovoljno oprezan.

U prilog konceptualizaciji tuge kao oštrog predmeta govore i sledeći primeri:

(647) a. If I don't feel happy, at least I'll pretend to be, *and maybe that will take the edge off my misery*. (CC)
b. *The scars of sorrow* and remembered rapture bear witness in every tone of Mr Maxwell's unique authorial voice. (CC)

10.5.3 Strah

Videli smo već ranije da se strah može dovesti u vezi sa bolom, uglavnom zbog brojnih fizioloških simptoma koji ga približavaju bolesti. U ovom odeljku navešćemo primere u kojima se strah konceptualizuje kao da zadaje bol doživljavaču:

- (648) a. *a prickle of fear* (MED)
b. *a stab of fear* (MED)

U prilog konceptualizaciji straha kao oštrog predmeta ide i činjenica da se prestanak straha konceptualizuje kao tupljenje oštrice kojom se zadaje bol:

- (649) The excitement of the adventure on which he was now embarked *dulled his apprehension*, although he wondered about her relationship with the two lorry men, speculating whether they would beat him up and rob him at journey's end. (CCB)

10.6 Emocije kao teret

Posebnu podgrupu konceptualizacije emocija kao čulnih oseta predstavlja shvatanje emocija kao tereta. Ovakva slika emocija podvlači njihovo negativno dejstvo na doživljavača.

10.6.1 Bes

Bes konceptualizovan kao teret podrazumeva da je doživljavaču teško da bes drži u sebi i da ga ne ispoljava. Ovakva slika ujedno podvlači i anglo-kulturni stav o potrebi neispoljavanja besa, ali i činjenicu da doživljavač mora uložiti dosta napora da bi se ponašao u skladu sa ovom društvenom normom. Ispoljavanje besa konceptualizuje se kao oslobađanje od tereta, dok tom prilikom na predmet besa pada teret, što ističe činjenicu da se bes shvata kao emocija koja je opasna po okolinu.

- (650) a. The chances are your mother would use you as the place *to dump her anger*. (CC)
- b. And even if you had given it all up to be a father, who's to say *you wouldn't have regretted it later and taken your resentment out on me?* (CC)

10.6.2 Tuga

Više puta do sada smo već videli da se tuga konceptualizuje kao štetna po doživljavača. To se vidi i iz primera u kojima doživljavač trpi pod teretom tuge:

- (651) a. In this, she laid the blame on personal 'feelings of loss', and declared that *she was 'carrying a lot of grief for my lost childhood.'* (CCB)
- b. *A load of grief – that's all I ever get.* (MED)
- c. *Her sadness was a heavy burden for him to bear.* (MED)

Za prestanak tuge potreban je aktivan napor doživljavača, a situacija se konceptualizuje kao oslobađanje od tereta:

- (652) *If you want to throw off your depression and repair your damaged self-esteem, you must listen to that voice.* (CC)

10.6.3 Sreća

U korpusu smo pronašli jedan primer u kome se sreća konceptualizuje kao teret:

- (653) *When he was 14 his family moved to Chicago and his childhood memories with their burden of joy and heartbreak were sealed over, a treasure chest intact, waiting to be re-discovered by the grown writer.* (CC)

Ovo nije dovoljno da bismo tvrdili da je ova metafora ustanovljena u engleskom jeziku, utoliko pre što se sreća konceptualizuje kao pozitivna emocija u anglo-kulturi. Štaviše, Stefanović (Stefanowitsch, 2006) u svom korpusu nije pronašao ovakve primere, što govori da je ovakva konceptualizacija, iako očigledno ne nemoguća,

izuzetno retka. Pretpostavljamo da ovakva mogućnost postoji zbog opštijeg shvatanja emocija u anglo-kulturi kao negativnih i štetnih fenomena, pa čak i kada je o pozitivno vrednovanim emocijama reč.

10.6.4 Strah

Da se strah može konceptualizovati kao teret vidi se iz sledećih primera:

- (654) a. In recent weeks, *fears* that Italy could break the fiscal stability pact rules have also *weighed heavily* on the single currency. (CC)
- b. First, there is a general tension; the atmosphere Selzer creates, the ambiance of a desperately poor, desperately ill tropical island is *loaded with* menace and *dread*. (CC)
- c. For someone with Lowry's Wesleyan upbringing and its attendant sense of sin and guilt [...] the whole business of casual sex in the dangerous purlieus of the Liverpool dock area must have been *fraught with* excitement and *terror*. (CCB)

U iskazima u primeru (654) strah kao teret ne pritiska doživljavača, već se nalazi u spoljašnjoj sredini – govorili smo već o tome da se, usled svojstava situacije u kojoj više pojedinaca oseća strah iz istog razloga, strah konceptualizuje kao da se nalazi u spoljašnjoj sredini.

Međutim, moguć je i slučaj da strah pritiska samog doživljavača:

- (655) *Panic-ridden*, she stopped only to eat the food at one of our D.E.L.T.A. (CC)

U svakom slučaju, strah se konceptualizuje kao negativna emocija.

10.7 Emocije kao izazivači oseta – zaključak

U psihologiji pravi se jasna razlika između oseta i osećanja ili emocija: oseti su neobrađeni doživljaji povezani s dražima, onako kako ih naša čula neposredno primaju i

čine deo perceptivnih procesa koji im pripisuju određeno značenje i interpretaciju. Emocije, kao što smo već rekli, podrazumevaju psihofiziološke reakcije koje obuhvataju i reference ka osećaju, misaonom procesu i promenama u organizmu.

Posmatrajući obrasce u jeziku, zaključićemo da laički model ne podržava ovu sliku. Naime, doživljavač je svestan procesa koji se u njegovom organizmu dešavaju pri emotivnom doživljaju. Takođe je svestan da do tih fizioloških promena i dolazi usled date emocije. Međutim, konceptualizacija emocija kao izazivača oseta pokazuje da govornici engleskog ne prave oštru razliku između oseta i emocija, što se vidi iz toga što oni emociji pripisuju kvalitete draži koja izaziva oset – emocija je tako topla ili hladna, svetla ili tamna.

Neke od ovih konceptualizacija zasnivaju se na opaženim fiziološkim promenama, pa je na delu metonimija POSLEDICA ZA UZROK, dok su neke druge pretežno kulturološki uslovljene.

Tabelarno se rezultati iz korpusa mogu predstaviti ovako:

Tabela 9

	Bes	Tuga	Sreća	Strah
Svetlo	+	–	+	+
Tamno	+	+	–	+
Zvuči	+	+	+	+
Miriše	+	–	–	+
Ima ukus	+	+	+	+
Toplo	+	+	+	+
Hladno	+	+	–	+
Bolno	+	+	–	+
Teško	+	+	+	+

Može se zapaziti da bes i strah imaju svojstva svih izazivača čulnih oseta koje smo pronašli u korpusu. Ovaj rezultat je komplementaran sa brojem reakcija koje doživljavač registruje pri emotivnom doživljaju. Takođe, sreća ima najmanje ovakvih svojstava, što je takođe u skladu sa prethodno dobijenim rezultatima.

Svojstva draži koja su zajednička za sve ispitivane emocije su zvuk, ukus, toplo i teško. Videli smo ranije da se glas javlja kao sadržatelj za gotovo sve emocije, a promene u glasu i verbalnom ekspresivnom ponašanju takođe su karakteristične za sve ispitivane emocije. Stoga je pripisivanje karakteristike zvučnosti emocijama očekivano i predstavlja metonimijsko prenošenje.

Videli smo ranije da se toplota uopšte u zapadnoj kulturi vezuje sa emocionalnošću, a iako se sve emocije karakterišu kao tople draži, razlikuje se motivacija ovog preslikavanja: bes se karakteriše kao topla draž zbog fizioloških promena u organizmu koje obuhvataju subjektivni i objektivni osećaj porasta telesne temperature. Tuga i strah karakterišu se kao vrela draži zbog štetnih posledica koje mogu imati po doživljavača, a sreća usled opštije metafore po kojoj su blagotvorne stvari za doživljavača konceptualizovane kao tople. Razlika se vidi i leksički, iz konotacije prideva koji označavaju toplotu sa imenicama kojima se označavaju pojedinačne emocije.

Pomalo neočekivano, svojsvo svih ispitivanih emocija je da imaju ukus. On može biti prijatan ili neprijatan, u zavisnosti od pripisanog kvaliteta emocije. Interesantno je da se „ukus“ emocije ne dovodi u vezu sa hranom, već sa prijatnošću ili neprijatnošću pri konzumiranju, mada u slučaju straha moguće je da postoji i fiziološka pozadina ovakve konceptualizacije.

Konačno, sve ispitivane emocije mogu predstavljati teret za doživljavača, to jest vršiti pritisak na doživljavača, dok on teži da se tog tereta oslobodi.

Prvenstveno kulturološki aspekti vide se u konceptualizaciji besa kao nečeg hladnog, ali bes i kad nije topao zadržava negativnu vrednost zbog negativne konotacije prideva koji označava hladnoću.

Bes i strah mogu se konceptualizovati i kao svetlost i kao tama, ali sa različitim motivacijama: eksplikativni karakter vidi se kada se radi o sledećem: momentalne, brze reakcije i promena izraza lica odgovaraju blesku svetlosti, mada ni ova konstatacija ne predstavlja potpunu sliku. U slučaju besa do reakcije dolazi jer doživljavač ne uspeva da je u potpunosti kontroliše, a u slučaju straha reakcija je automatska.

Kada bes i strah bivaju konceptualizovani kao tama, na delu je evaluativna metafora po kojoj je razum svetlost, a nemogućnost ispravnog rasuđivanja konceptualizuje se kao tama.

Na kraju, iz primera se vidi da su sve draži, sa izuzetkom primera u kojem sreća ima prijatan ukus, neprijatne po doživljavača, što je s jedne strane paralelno sa većinski negativnim reakcijama koje se profilišu kao bitne prilikom emotivnog doživljaja, a s druge predstavlja još jednu potvrdu negativne vrednosti emocija u anglo-kulturi uopšte.

11 Emocije konceptualizovane kao živa bića

U prethodnim odeljcima videli smo da se emocije neretko konceptualizuju poput živih bića, kao sposobne za samostalno kretanje i delovanje sopstvenom voljom. Kako je prototip agensa ljudsko biće, emocije se u engleskom jeziku mogu konceptualizovati personifikovano.

Personifikacija emocija u engleskom jeziku pre svega se odnosi na shvatanje emocija kao ljudskih bića, ali se emocije mogu konceptualizovati i kao natprirodna bića. Pritom, u skladu sa konceptualizacijom emocija uopšte u anglo-kulturi, emocije shvaćene kao ljudska bića imaju specifične karakteristike.

Osim kao ljudska bića, emocije se mogu konceptualizovati kao životinje, sa karakteristikama kompatibilnim sa shvatanjem emocija uopšte. Emocije konceptualizovane kao životinje takođe zadržavaju priličan broj agentivnih svojstava.

Emocije kao živa bića u engleskom mogu biti konceptualizovane i kao biljke, koje se ne percipiraju kao da imaju agentivna svojstva. Fokus u ovakvoj konceptualizaciji je na razvijanju emocija tokom vremena, kao u životnom ciklusu biljaka.

Konačno, emocije u engleskom mogu biti konceptualizovane kao živa bića bez bližeg određenja, sposobna za rast, razvoj, rađanje i umiranje.

U narednim odeljcima koncentrisaćemo se na osobnosti konceptualizacije emocija kao živih bića u engleskom jeziku.

11.1 Bes

11.1.1 Personifikacija besa

- BES JE SUPARNIK U BORBI

Ova metafora često se navodi u literaturi o emocijama, a zasniva se pre svega na metafori o podeljenoj osobi. Ono što se, pak, u literaturi previđa je da je ona zapravo krovna metafora za više mogućih podtipova.

1. Emotivna situacija doživljava besa preslikava se na situaciju fizičke borbe u kojoj su prisutna najmanje dva učesnika. Kombinovano sa metaforom o podeljenoj osobi, situacija je sledeća: u borbi učestvuju racionalni „deo“ doživljavača i emocija. Racionalni „deo“ želi da prevlada i zadrži kontrolu (656a), dok bes želi da savlada racionalni deo i primora ga da popusti (656b). Profilisana može biti sama borba, bez rezultata (656c), a ako se rezultat percipira kao bitan, racionalni deo ili pobeđuje u borbi (656d) ili gubi (656e):

(656) a. *BRITISH officials were last night trying to keep their anger under control over the manner in which Liz McColgan dropped out of the team competing in the European Cup here this weekend.* (CCB)

b. *Carol struggled to control her anger.* (MED)

c. *The key to dealing with the anger was to understand what lay behind it.* (CCB)

d. *Joe held back his anger.* (MED)

e. *Smith's anger got the better of him once again, and he started to attack the referee.* (MED)

2. Moguća je metonimijska konceptualizacija čoveka obuzetog besom kao samog besa. Kada neki agens X izazove kod doživljavača emociju besa, situacija se konceptualizuje kao da počinje borba između tog spoljašnjeg agensa i emocije besa kod doživljavača. Svi dugi aspekti doživljavačeve ličnosti stavljeni su u drugi plan i jezički se ne realizuju. Bes se realizuje kao objekat prelaznog glagola:

- (657) a. *Harriet Harman, the Shadow Health Secretary, provoked anger among backbenchers* from farming constituencies with her accusation of "too much reassurance and too little action". (CC)
- b. *Why could he not have faced the whole palaver of divorce, Sarah's anger, Sarah's hurt?* (CC)

Pod ovaj tip metafore može se uvrstiti i konceptualna metafora BES JE UBICA, posvedočena samo jednim primerom iz korpusa

- (658) *She flew into a murderous rage.* (MED)

U ovom slučaju imamo i kombinovanje ovih metafora sa metaforom koja bes preslikava kao odredište metaforički shvaćenog kretanja.

3. Treći tip predstavlja obrnutu situaciju u odnosu na prethodnu. I ovde se doživljivač obuzet besom konceptualizuje kao sam bes, bez ikakvih drugih svojstava, ali u ovom tipu bes napada osobu X iz spoljašnje sredine, te se sintaksički realizuje kao subjekat:

- (659) *Frank who will return home at Christmas for the first time in 34 years – took the full brunt of supporters' fury* the day our boys went down 9-3 under the Twin Towers. (CC)

Takođe je moguće da se bes prisutan kod sukobljenih grupa koncipira kao učesnik u situaciji umesto njih:

- (660) *The anger in Wales at the Treasury's failure to guarantee the funds needed to trigger EU aid payments is matched by MPs* in the North West, South Yorkshire and the South West – who have been promised similar help from Brussels. (CC)

Zbog mnogostrukih realizacija posvedočenih u primerima nećemo navoditi cele primere, već samo fraze koje ovakvu konceptualizaciju podržavaju:

X provokes anger/outrage; X faces anger; anger matches X; to control anger, anger exhausts X; X bears/takes the brunt of anger/fury; to come to grips with anger; to

suppress anger/resentment/fury; to keep anger under control; to yield to resentment; anger gets the better of X, to be overtaken by anger; uncontrollable anger; to hold back one's anger; repressed anger; deal with the anger; to give in to anger.

- BES JE NEPRIJATELJ ILI MUČITELJ

Konceptualizacija besa kao neprijatelja ili mučitelja na motivisan način povezana je sa konceptualizacijom besa kao protivnika u borbi. Iako Stefanović (Stefanowitsch, 2006:78) dovodi u pitanje potrebu da se ovakva konceptualizacija izdvoji kao posebna, doduše u vezi sa emocijom straha, mi smatramo da razlike ipak postoje.

Bes konceptualizovan kao neprijatelj ili mučitelj zaista deli sa prethodnom konceptualizacijom neprijateljstvo prema doživljavaču, ali za razliku od nje, ne koncentriše se na antagonizam i pokušaj doživljavača da pruži otpor besu, već je bes taj koji potpuno kontroliše situaciju, a doživljavač je pasivni učesnik koji se konceptualizuje bez agentivnih svojstava. Sintaksička realizacija imenice koja označava bes podržava ove tvrdnje: bes je vršilac radnje u situaciji kodiranom iskazom:

- (661) a. *Anger had seemed to be threatening their relationship*, but the fear of sadness was more potent. (CCB)
- b. *Vernon Reynolds was tormented by rage and guilt*, his mind scarred by the image of the wife he had just stabbed and left lying in a pool of blood. (CCB)

Ostale kolokacije koje se javljaju u korpusu, a koje podržavaju ovu konceptualizaciju su *anger tightens X's throat* i *to be torn between X and annoyance*.

- BES JE NADREĐENI

Situacija doživljaja besa može se konceptualizovati kao da je bes nadređeni u hijerarhiji i da je doživljavač prinuđen da deluje po njegovoj zapovesti. Ova konceptualizacija na motivisan način povezana je sa prethodnima, utoliko što bes i u ovom slučaju ima kontrolu nad situacijom. Ono što je razlikuje od njih je odsustvo

fizičke komponente u prinudi – bes se uspostavlja kao nadređeni u društvenoj situaciji u kojoj važe određeni zakoni, a bes je postavljen na mesto koje mu daje više vlasti:

- (662) a. And it was so much better than *the anger that ruled* when Sethe did or thought anything that excluded herself. (LDOCE)
b. She could not resist finally *giving rein to her anger*. (MED)

▪ BES JE SKRIVENI NEPRIJATELJ

Doživljaj besa konceptualizuje se kao nepoželjan u anglo-kulturi, a kako je reč o snažnoj emociji koja se teško da kontrolisati, što isto anglo-kultura sankcioniše, bes se konceptualizuje kao odvojen učesnik u situaciji koji se krišom prikrada doživljavaču. Doživljavač ne može adekvatno da reaguje pošto nije ni svestan uljeza. Zajednička crta sa prethodnim konceptualizacijama je pasivan položaj doživljavača i kontrola koju bes ima nad situacijom.

U svim primerima u korpusu koji podržavaju ovakvu konceptualizaciju upotrebljen je glagol *creep*:

- (663) a. "All he has done is made the situation more hard," says Evans, *a note of anger creeping into his voice*. (CC)
b. *A familiar sense of irritation crept up on him*, he didn't like being beholden. (CCB)

▪ BES JE SUSTANAR

U korpusu smo pronašli samo jedan primer u kome se bes konceptualizuje kao sustanar:

- (664) *Alongside the pain and the anger, Katie also lives with an overwhelming feeling of injustice*. (CC)

Odlučili smo da i ovu konceptualnu metaforu uvrstimo, jer smatramo da je ovako mali broj primera posledica sastava korpusa, a ne neobičnosti ovakvog shvatanja – pretraživanjem Gugla za frazu *live with anger* dobili smo oko 260.000 rezultata.

Ovakva konceptualizacija opet podvlači nepoželjnost besa kod doživljavača, a potreba da se on ne ispolji na način koji nije društveno prihvatljiv konceptualizuje se kao prilagođavanje na zajednički život sa antropomorfno konceptualizovanim besom. Pošto je tema ovakvog iskaza doživljavač, on se realizuje kao subjekat u odgovarajućoj konstrukciji.

- BES JE NATPRIRODNO BIĆE

U korpusu smo pronašli i jedan primer u kojem je bes konceptualizovan kao natprirodno biće koje može činiti sa doživljavačem šta mu je volja. Dejstvo besa je negativno po doživljavača:

(665) *It seemed possessed by rage, its eyes contracted into glowing pinpoints of fury, its lips split open as if to issue a screaming hail of curses at the waking clerics. (CCB)*

Ova metafora kombinuje se sa metaforom o podeljenoj osobi, a podrazumeva i konceptualnu metonimiju o reakciji pri doživljaju besa. Ono što ovakva konceptualizacija ima zajedničko sa prethodnima je opet nemogućnost doživljavača da deluje protiv besa.

11.1.2 Bes kao životinja

- BES JE DIVLJA ŽIVOTINJA U ZAROBLJENIŠTVU

Metaforičko preslikavanje odvija se ovako: doživljavač, to jest njegov racionalni deo, u pokušaju da zadrži kontrolu nad besom, konceptualizuje se kao gospodar koji pokušava da savlada divlju životinju. Bes, konceptualizovan kao divlja životinja, konceptualizuje se kao da želi da pobjegne od gospodara, to jest da primora doživljavača da izgubi kontrolu nad svojim emocijama. Rezultirajuće stanje je ili da životinja pobjegne od gospodara, odnosno da je gospodar pusti (666a), ili da gospodar uspe da je zadrži (666b):

- (666) a. When I first got back from Canada, I just ran and ran, *to release the anger*, I suppose. (CC)
- b. Hopkins' philosophy for life is based on a recovering alcoholic's programme and he credits his success with *taming a great inner fury*. (CCB)

Ovakva konceptualizacija zasniva se na antagonizmu između racionalnog i emotivnog dela ličnosti, koji se konceptualizuju kao zasebni entiteti.

▪ BES JE AGRESIVNA ŽIVOTINJA

Konceptualizacija besa kao agresivne životinje oslanja se na kulturološki usađeno shvatanje o štetnosti emocija. Osim što se bes percipira kao štetan, on je i opasan, kako za samog doživljavača (667a), tako i za njegovu okolinu (667b). Iz toga se vidi da se bes konceptualizuje kao društveno nepoželjna emocija.

- (667) a. Redmond, though, gives us not only the Marquise's trademark poise but the *restless anger* beneath. (CC)
- b. The first *howls of anger* rose from the stands, but the roof did not quite cave in on Celtic, because Mark Burchill restored parity within 60 seconds. (CC)

▪ BES JE PLEN KOJI POKUŠAVA DA POBEGNE

Ovakva konceptualizacija u prvi plan stavlja pokušaj doživljavača da sačuva samokontrolu u situaciji u kojoj oseća bes. Bes se konceptualizuje kao plen koji želi da pobegne, a istovremeno se i doživljavač konceptualizuje kao divlja životinja koja ne da plenu da pobegne:

- (668) *Dennison bit back his anger* as he strode briskly to where his car was parked at the main gate. (CC)

Iako u ovoj konceptualizaciji doživljavač ima više osobina opasne divlje životinje nego sam bes, smatramo da konceptualizacija doživljavača obuzetog besom kao divlje

životinje takođe doprinosi konceptualizaciji besa u anglo-kulturi kao izrazito opasne emocije.

11.1.3 Bes kao živi organizam

Ova konceptualizacija besa ne precizira da li se radi o besu konceptualizovanom kao antropomorfnom biću ili životinji. Njome se u prvi plan ističu one karakteristike životnog ciklusa koje su zajedničke i za jedne i za druge. U okviru ove opštije metafore moguće je izdvojiti dva podtipa:

- BES JE FIZIOLOŠKI FUNKCIONALNO ŽIVO BIĆE

U ovoj konceptualizaciji bes se posmatra kao jedinka koja jede (669a), raste (669b), razmnožava se (669c) i umire (669d):

- (669) a. Kept me down, Father; as I lay in that hole, the stink of blood and cordite in my nostrils, *rage ate at my soul*, and I promised myself that once I had the opportunity I would resume the assault and sell my life dear. (CCB)
- b. *She could feel the anger growing inside her.* (MED)
- c. Indeed, his was a performance *partly born of resentment.* (CCB)
- d. When he was recruited, he had absolutely no field experience at all, and although he's since proved himself in the field, it was said that *the resentment never really died.* (CC)

Skrenuli bismo pažnju na to da iskaz iz primera (669b) može da se protumači i pomoću metafore BES JE BILJKA, o kojoj će reči biti kasnije, pošto je glagol *grow* sveobuhvatan, a rast je svojstvo biljaka koje je tipično u fokusu sa čovekove tačke gledišta. Ipak, u kombinaciji sa metaforom sadržavanja mišljenja smo da se ovaj primer bolje može objasniti metaforom koja ga dovodi u vezu sa rastom ploda u majčinoj utrobi.

Svaka od ovih mogućnosti preslikava jedan aspekt situacije u kojoj se doživljava bes, tako da ovi primeri predstavljaju metaforu iz metonimije.

Primeri (669a) i (669c) fokusiraju se na posledice doživljaja besa. Primer (669b) fokusira se na jačanje besa, koje se konceptualizuje kao rast. Konačno, primer (669d) profiliše situaciju slabljenja, odnosno prestanka besa.

- BES JE ŽIVO BIĆE KOJE SPAVA

Iako je i spavanje fiziološki proces kod ljudi i životinja, te bi se kao takav mogao svrstati u prethodnu grupu, primeri poput onih u (670) ukazuju na neke osobenosti:

- (670) a. He called one of these provocative assertions of blankness Mr Paranoia, and *it certainly aroused fury* at the time. (CC)
b. *latent anger* (MED)

Konceptualizacija besa koji spava može se dovesti u vezu sa konceptualizacijom besa kao divlje životinje, jer dok bes spava, opasnosti nema. Iz toga se vidi da i ova konceptualizacija ima svoje uporište u dominantnom shvatanju da je bes opasna emocija. Takođe, još jedna implikacija očigledna iz ovih primera je da su doživljavač i bes uvek u neposrednoj blizini, ili možda čak ko-lokaciji, ili u odnosu sadržatelj–sadržaj. Nepobuđeno, nemarkirano stanje je ono u kojem bes spava, ali neposredna blizina besa u odnosu na doživljavača ukazuje da treba biti na oprezu da se on ne probudi.

Sa ovom konceptualizacijom doveli bismo u vezu i jedan primer u kome se bes konceptualizuje kao instrument:

- (671) But she cannot share the concerns and *political passions* of Asian Sikhs, many of whom *have been stirred by anger* since the Golden Temple massacre in 1984, and are pressing for an independent Punjab, a homeland. (CC)

U ovom primeru bes je instrument koji povećava budnost kod doživljavača. Očuvana je veza između ko-lokacije i spavanja, samo su, prema metafori o podeljenoj osobi, „delovi“ doživljavača zamenili uloge u odnosu na iskaze iz primera (670): bes je taj koji kod doživljavača dovodi do reakcije, a pošto racionalni deo doživljavača potom

stupa u akciju, cela situacija iz iskaza (671) konceptualizuje se kao bliža racionalnom delovanju, iako pod uticajem besa.

11.1.4 Bes kao biljka

Rekli smo već da se biljke percipiraju sa najmanje agentivnih svojstava u odnosu na ostala živa bića. Stoga se konceptualizacija besa kao biljke neće koncentrisati na agentivna svojstva.

Osnovna karakteristika biljaka, značajna za čoveka, je da one vremenom rastu. Kada se bes konceptualizuje kao biljka, jačanje besa preslikava se na rast biljke. Ovakva konceptualizacija uključuje i vremensku komponentu koja ne mora biti eksplicitno jezički kodirana:

(672) At first, Michael was content to occasionally help around the office, but as *his anger grew* at the way in which the voices of people with Aids were rarely heard in either the media or many Aids service organisations. (CC)

Skrenućemo pažnju na činjenicu da upotrebljeni glagol *grow* sam po sebi ne mora upućivati samo na preslikavanje besa na domen biljaka, budući da sva živa bića mogu da rastu. Razlog zašto ipak smatramo da je ovakva konceptualizacija moguća leži u činjenici da postoje i druge kolokacije koje ukazuju na domen biljaka, što onda primere sa glagolom *grow* čini kompatibilnim sa ovom metaforom:

(673) From conversations with people I respect, it is abundantly clear that sport in schools is heading rapidly downhill, this worrying state of affairs resulting from a rejection of team pursuits, the steady disposal of facilities, and *a deep-rooted resentment* of the Government's general educational policies. (CCB)

Uzroci besa konceptualizuju se kao njegovi koreni.

Još jedan slučaj koji bi išao u prilog uspostavljanju metafore besa kao biljke bio bi preslikavanje posledica besa na plodove biljke. Iako takve primere nismo pronašli u

korpusu, naslov čuvenog Stajnbekovog (Steinbeck) romana *The Grapes of Wrath*, ili Blejkova (Blake) pesma *A Poison Tree* idu tome u prilog. Osim toga, na internetu je moguće pronaći primere poput

(674) So it wasn't until that evening that *her fit of anger bore fruit*. And what fruit it was! (<http://www.fanfiction.net/s/6033883/11/The-Devil-s-in-the-Details>)

koji podržavaju ovakvu konceptualizaciju.

Kolokacija imenice koja označava bes sa pridevom *raw* takođe podržava konceptualizaciju besa kao biljke:

(675) *raw anger* (MED)

11.2 Tuga

11.2.1 Personifikacija tuge

- TUGA JE SUPARNIK U BORBI

Ova metafora zasniva se na metafori o podeljenoj osobi, koja emociju tuge odvaja od racionalnog dela doživljavačeve ličnosti. I ovde je moguće nekoliko podtipova.

1. Racionalni „deo“ ličnosti u sukobu je sa tugom. On želi da prevlada i zadrži kontrolu (676a), dok tuga pokušava da savlada racionalni deo (676b). Profilisana može biti sama borba, bez rezultata (676c), a ako se rezultat percipira kao bitan, racionalni deo tipično gubi (676d):

(676) a. Abraham Lincoln was prone to melancholy and may well have been depressive, while *John Quincy Adams fought off chronic clinical depression with quantities of valerian root tea and quinine*. (CC)

- b. It's not that we think we're going to die if left alone, but illness means vulnerability and the possibility of *succumbing to depression* and self-pity. (CC)
- c. I live so well that I can't see the point in it. There is a constant shadow of *an internal battle*, not with wickedness of demons, but *with a sadness* that threatens to engulf. (CC)
- d. *The entire family was overcome with grief.* (MED)

Moguća je i konceptualizacija u kojoj racionalni deo doživljavača odustaje od borbe i predaje se znatno moćnijem suparniku:

- (677) a. Having managed to survive the funeral and the solicitous attention of family and friends, we long to be left alone so we can stop being brave and *give in to the grief.* (CC)
- b. *She surrendered to grief.* (MED)

Zanimljivo je da u korpusu nismo pronašli nijedan primer u kome racionalni deo doživljavača pobeđuje tugu. To se može dovesti u vezu sa slabijim kulturnim normama koje važe za tugu, a koje u većoj meri dozvoljavaju njeno ispoljavanje. Istovremeno, ublažavanje tuge konceptualizuje se kao mirenje sa njom:

- (678) *She needed time to come to terms with her grief.* (MED)

2. Poseban tip konceptualizacije tuge kao suparnika u borbi je onaj u kome doživljavač ima „pomoć“ od nekog spoljašnjeg entiteta da bi zajedničkom snagom pobedili tugu. Taj „dodatni“ učesnik uvek je u fokusu i jezički je profilisan:

- (679) a. He couldn't deny that *the acquaintance they'd struck up had annihilated at a stroke any depression of loss of self-esteem he might have felt as a result of Madeleine's very public walk-out, and Linus was grateful for that.* (CCB)
- b. *This win also banished the misery* of the Addicks' FA Cup quarter-final exit at Bolton last weekend. (CC)

3. Tuga se može konceptualizovati kao suparnik u borbi u kojoj je doživljavač plen. U borbi može učestvovati neka druga emocija, kao u primeru (680a), ili neki drugi učesnik iz spoljašnje sredine, kao u primeru (680b):

(680) a. *Depression and fear fought for my panic-stricken spirit.* (CC)

b. *He was losing her to grief again.* (CC)

Nabrojaćemo na kraju ovog odeljka kolokacije koje smo pronašli u korpusu koje podržavaju konceptualizaciju tuge kao suparnika u borbi: battle with sadness; to battle depression; the battle against depression; overwhelming sadness; to lose X to grief; to give in to grief; to give way to grief; to banish misery; to struggle with depression; to succumb to depression; to cope with depression/grief; to deal with depression; to wrestle with depression; to fight depression; to annihilate depression; to abandon oneself to grief; to be overcome with grief; to surrender to grief; to come to term to grief; to endure misery.

▪ TUGA JE NADREĐENI

Konceptualizacija tuge kao nadređenog ima zajedničko sa prethodnom konceptualizacijom to što se i ovde tuga percipira kao superiorna, ali bez komponente fizičkog nasilja. Tuga primorava doživljavača da se povinuje na način na koji zakoni regulišu ponašanje u društvenoj zajednici. Tuga se može konceptualizovati kao da ima moć, ali je štetna i represivna, a doživljavač ima potrebu da je se oslobodi:

(681) a. *Rose grieved privately with her immediate family and *did not impose her grief on friends.** (CC)

b. *You may not believe this now if you're still in the early stages of grief, but one way to "liberate" yourself from depression is to take off your wedding ring.* (CC)

11.2.2 Tuga kao životinja

Kao i bes, tuga se može konceptualizovati kao životinja, s tom razlikom što je fokus na tome kako kao što životinja može fizički da povredi i zada bol čoveku, tako

tuga zadaje fizički bol doživljavaču. Da je reč o konceptualizaciji tuge kao životinje svedoče upotrebljene lekseme.

- TUGA JE AGRESIVNA ŽIVOTINJA

(682) a. *Depression clawed at him like a live malignant thing*, and he had a superstitious belief that he could loosen its grip by keeping on the move. (CCB)

b. At first, *Tessa felt a slight depression clutch at her*, but as her family settled to its time-worn evening rituals, she recognized it as a comfort, like envelopment in a warm old dressing gown. (CCB)

11.2.3 Tuga kao živi organizam

Ovakva konceptualizacija ne pravi razliku između konceptualizacije tuge kao čoveka ili kao životinje, budući da se oslanja na njihove zajedničke fiziološke karakteristike.

- TUGA JE FIZIOLOŠKI FUNKCIONALAN ORGANIZAM

Na osnovu primera u korpusu vidi se da se tuga može konceptualizovati kao organizam koji se hrani (683a), razmnožava (683b, c) ili umire (683d):

(683) a. *Depression characteristically feeds on itself*, and if you wallow in it, pretty soon you're depressed about more than just the death of your husband. (CC)

b. *NEW friendships were born out of civil servant Bill Mitchell's grief for Diana*. (CC)

c. *Part of the problem stems from depression* and is a self-limiting phenomenon; that is, once the first throes of grief have passed, you will begin to sleep better. (CC)

d. A BOSS from London's Canary Wharf went *to drown his sorrows* with the workers he had been forced to sack and was caught drink-driving. (CC)

Primeri sa glagolom *drown* izuzetno su interesantni: da se tuga konceptualizuje kao živi organizam vidi se pošto ju je moguće utopiti. Ono što, pak, nije vidljivo samo na osnovu jezičkog znanja je kulturološki uslovljen podatak da se tuga može utopiti u alkoholu, to jest, ispijanje velike količine alkohola smatra se u anglo-kulturi načinom da se tuga prestane osećati. Ovakvi primeri predstavljaju ujedno i instance metafore po kojoj je tuga suparnik u borbi, budući da između tuge i doživljavača postoji antagonizam. Alkohol, koji nigde jezički nije realizovan, predstavlja deo vanjezičkog znanja o situaciji o kojoj se radi i u tom smislu predstavlja onog trećeg, „dodatnog“ učesnika u borbi, uz čiju pomoć doživljavač može da pobedi tugu.

11.2.4 Tuga kao biljka

Kada agentivna svojstva tuge nisu u fokusu, tuga se može konceptualizovati kao biljka.

Najveći broj primera u korpusu je sa glagolom *grow*, za koji smo rekli da se ne mora odnositi samo na rast biljaka, ali u kombinaciji sa ostalim mogućim jezičkim realizacijama, smatramo da je konceptualizacija tuge sa glagolom *grow* kao biljke verovatna:

(684) He lay with his eyes open, but their focus was inward and he hardly noticed as a feeble wintry dawn struggled DOG CICERO STOOD outside Maguire's apartment block and *felt his unhappiness grow*. (CC)

Jačanje tuge prolaskom vremena konceptualizuje se kao rast.

Uzroci nastanka tuge mogu se konceptualizovati kao njen koren:

(685) And in the same way, that, say, anorexia nervosa is an extreme expression of a widespread disorder of many women's attitude to food, *the root of depression* is perhaps simply at the end of a generally experienced spectrum of self-doubt and uncertainty. (CC).

I sama tuga može se konceptualizovati kao koren za potonje radnje ili stanja:

(686) *Part of the problem stems from depression* and is a self-limiting phenomenon; that is, once the first throes of grief have passed, you will begin to sleep better. (CC)

Očekivali bismo, dakle, da se u skladu sa ovom metaforom posledice koje nastupaju usled osećanja tuge konceptualizuju kao njen plod. Ovakva konceptualizacija je retka, ali nije nemoguća – primere smo pronašli na internetu:

(687) An inspiration that comes from our flesh or from the devil will be sterile or even *bear the negative fruits of sadness*, bitterness, pride and the like. (<http://www.christianteenforums.com/showthread.php?60245-Before-opening-your-mouth>)

11.3. Sreća

11.3.1 Personifikacija sreće

Videli smo u dosadašnjim aspektima konceptualizacije sreće da se ona ređe konceptualizuje kao da ima agentivna svojstva, pošto se pozitivne emocije generalno ne percipiraju kao opasne po doživljavača, te se ne posmatraju kao da imaju svoju volju. Stoga ne čudi da je broj primera u kojima je emocija sreće personifikovana manji, kao i broj mogućnosti konceptualizacije.

- SREĆA JE SUPARNIK U BORBI

Na prvi pogled, samo postojanje ove konceptualne metafore kosi se sa ranije iznetim tvrdnjama da je sreća željeno stanje ili željeni predmet. Postavlja se pitanje kako

je onda moguća i konceptualizacija po kojoj su doživljavač i sreća u stanju neprijateljstva.

Međutim, rekli smo već da različite metaforičke konceptualizacije osvetljavaju različite aspekte pojmova na koji se odnose. Rekli smo takođe i da u anglo-kulturi scenario o umerenosti i nepreterivanju nalaže ograničenja u ispoljavanju emocija. Iako su, kao što smo videli, te norme blaže nego kada se radi o drugim emocijama, snažan osećaj i doživljaj sreće percipiraju se kao potencijalno opasni. To omogućava postojanje ove metafore.

U primerima iz korpusa na delu je metafora o podeljenoj osobi. Snažna emocija sreće konceptualizuje se kao protivnik u borbi racionalnog dela ličnosti koji teži da sačuva kontrolu. Profiše se ili sama borba (688a), otpor koji doživljavač pruža (688b), ili sreća odnosi pobjedu nad racionalnim delom doživljavača, kao u primeru (688c). U korpusu nismo pronašli nijedan primer u kome racionalni deo ličnosti nadvladava osećanje sreće:

- (688) a. *I was overcome with feelings of relief and joy.* (CC)
b. Robert, fighting back his *overpowering joy*, turned to Nick and said cheerfully. "Well, that wasn't much trouble, was it?" (CCB)
c. *I was overcome with feelings of relief and joy.* (CC)

Zaključujemo da se emotivno pobuđeno stanje konceptualizuje i jezički realizuje kao markirano.

11.3.2 Sreća kao životinja

Konceptualizacija sreće kao životinje unekoliko se razlikuje od ovakve konceptualizacije besa ili tuge – dok bes konceptualizovan kao životinja osvetljava opasnu prirodu divljih životinja, a tuga kao životinja osvetljava bolne povrede koje životinja može čoveku da nanese, sreća kao životinja osvetljava pre svega nepredvidivo i neobuzdano ponašanje životinja, što je po našem mišljenju u skladu sa blažim normama koje sankcionišu ponašanje pri doživljaju sreće.

- SREĆA JE DIVLJA ŽIVOTINJA U ZAROBLJENIŠTVU

Nesputana reakcija pri doživljaju sreće konceptualizuje se kao puštena životinja:

(689) But Diego scored a goal that day of such sublime beauty it reduced everyone in Scotland to tears of *unconfined joy*. (CC)

- SREĆA JE AGRESIVNA DIVLJA ŽIVOTINJA

Retko, izuzetno jaka emocija sreće može se konceptualizovati kao divlja životinja, ako se nekontrolisano ponašanje usled doživljaja percipira kao opasno bilo po samog doživljavača, bilo po okolinu:

(690) a. And it was post-Howl that Thom Gunn, later and sadly to become San Francisco's poet of AIDS, wrote 'On the Move' and hinted at *the fierce joys* of Angels from Hell. (CCB)
b. "My favourite one is called 'One Hundred Best Suicides'," proclaims Wayne with almost *uncontrollable glee*. (CC)

11.3.3 Sreća kao živi organizam

Ovakva konceptualizacija fokusira se samo na sličnosti između doživljaja sreće i promena u organizmu tokom vremena. Na osnovu primera iz korpusa, primećuje se znatno manji broj primera i varijacija.

- SREĆA JE FUNKCIONALAN ŽIVI ORGANIZAM

Za razliku od besa ili tuge, u slučaju sreće ne konceptualizuju se različiti fiziološki aspekti bivstvovanja, već se trajanje sreće konceptualizuje kao njen životni vek, koji može biti duži ili kraći:

(691) a. '*Happiness for the poor is short-lived*,' observes Heliodro philosophically. (CC)
b. *But the bliss was shortlived*. (CC)

U korpusu smo pronašli samo primere u kojima je život sreće kratak – što je u skladu sa stavom da je stanje sreće poželjno stanje, a da je njen gubitak uvek neprijatan i nepravovremen.

- SREĆA JE ŽIVO BIĆE KOJE SPAVA

Početak osećanja sreće konceptualizuje se kao buđenje živog bića koje je u kolokaciji sa doživljavačem, ili je u njemu sadržano, kao u primeru

(692) *No sooner have the joys of fatherhood stirred than he is back inside, serving a ten year stretch for murder. (CC)*

11.3.4 Sreća kao biljka

U korpusu nismo pronašli primere koji bi ukazivali na to da se sreća može konceptualizovati kao biljka. Stefanović (Stefanowitsch, 2006:84) je u svom korpusu primere pronašao, ali navodi samo dve kolokacije – *growing joy* i *fruit of joy*, iz čega zaključujemo da ova konceptualizacija nije nemoguća u engleskom jeziku, ali jeste retka.

11.4 Strah

11.4.1 Personifikacija straha

Mogućnosti personifikacije straha u engleskom jeziku su su mnogostruke.

- STRAH JE SUPARNIK U BORBI

Ova metafora, karakteristična za sve ispitivane emocije, i ovde se javlja u više podtipova. Ova metafora podrazumeva metaforu o podeljenoj osobi, utemeljenu na dihotomiji koja postoji u anglo-kulturi, a koja pravi oštru distinkciju između razuma i osećanja.

1. Prvi podtip podrazumeva preslikavanje situacije u kojoj doživljavač oseća strah na situaciju borbe u kojoj učestvuju dva suparnika. Strah se konceptualizuje kao neprijatelj „racionalnog“ dela osobe. Jezički se profiliše borba između njih, bez fokusiranja na ishod (693a), potom pokušaj racionalnog „dela“ doživljavača da savlada strah i sačuva kontrolu (693b), pokušaj straha da pobedi i primora racionalni „deo“ doživljavača da popusti (693c), pobeda racionalnog „dela“ nad strahom (693d) i pobeda straha nad doživljavačem (693e).

- (693) a. *I'm just trying to fight my fear and see where that can take me in a relaxed and groovy way.*' (CC)
- b. *Jarvin hesitated and fought to control his panic, rubbing with the back of his hand the beads of ice cold sweat that had ghosted his forehead.* (CCB)
- c. He was exaggerating his own importance. *But Fear tightened its armlock.* (CCB)
- d. *Singer Julian Lennon beats the fear of leaping off a bridge on Australia's Gold Coast in a death-defying bungee jump.* (CCB)
- e. My recovery was swift, maybe too swift. I chided myself for *the panic which had taken over.* (CCB)

U ovoj borbi strah ne mora biti sam – strah uz pomoć neke druge emocije može pobediti doživljavača:

- (694) a. I made mistakes I hadn't made for months. The night before the test *I was overcome by fear and despair.* (CCB)
- b. *A tingle of fear mixed with excitement came over me.* (LDOCE)

2. Situacija u kojoj neki entitet u spoljašnjoj sredini izaziva strah kod doživljavača konceptualizuje se bez profilisanja doživljavača kao bitnog. Učesnik u situaciji je strah, a ne doživljavač, a on je u sukobu sa entitetom koji ga izaziva. Doživljavač obuzet strahom konceptualizuje se kao sam strah, što govori o markiranosti koje emotivno stanje ima u anglo-kulturi:

(695) If nothing else, the journalist's effort is symptomatic of the *panic provoked by AIDS*. (CCB)

Moguća je i konceptualizacija situacije u kojoj se strah širi među ljudima tako što strah jednog doživljavača pobjedi drugog učesnika u situaciji.

(696) Michael nodded, mad at himself for *capitulating to Brian's panic*. (CC)

3. Pronašli smo i primere u kojima je strah suparnik u borbi sa nekom drugom emocijom za prevlast nad doživljavačem, koji se konceptualizuje kao potpuno pasivan:

(697) a. *Depression and fear fought for my panic-stricken spirit*. (CC)

b. *Satisfaction and horror jostle for position on his face*. (LDOCE)

Moguće je i profilisanje borbe dve emocije bez eksplicitnog kodiranja racionalnog „dela” doživljavača:

(698) a. Although he was wary about leaving the comfort and warmth of Mildmay, *his apprehension was overcome by his excitement* over his new flat and the idea of regaining his independence. (CCB)

b. *Mild consternation* among the voters that property prices could actually fall *is fast giving way to panic*, as millions find their homes worth less than they paid for them and no sign anywhere that prices have yet hit the bottom. (CCB)

c. Janis shook her head. *Relief and panic fought within her*, mixed with a newer, less honourable emotion. (CCB)

Kolokacije u korpusu koje podržavaju ovakvu konceptualizaciju zaista su brojne: to conquer fear/fears; to cope with fears; fear/panic/apprehension/terror grips X; to be gripped by fear/terror; gripping fears; fear overwhelms X; overwhelming fear; to be overwhelmed by horror; to overcome fear/fears/apprehension; to be overcome by fear; to fight one's fear; to battle one's way out of fears; to give in to fear; terror seizes X; panic attack(s); to capitulate to panic; potent fear/terrors; to have a bearing on the fear;

to endure fear; a grab of fear; to deal with fear; fear tightens its armlock; to give way to apprehension/panic; to face horror/terrors; dread clutches X; fear comes over X; dread takes hold of X; to confront one's fears; to fight down panic; to control one's panic; to provoke panic; panic takes over X; to suppress terrors.

▪ STRAH JE NEPRIJATELJ ILI MUČITELJ

Ova konceptualizacija straha deli sa prethodnom osećaj antagonizma koji postoji između doživljavača i straha, ali za razliku od nje ne dozvoljava doživljaču da pruži bilo kakav otpor. Doživljavač nema agentivna svojstva, ne može da se odupre, i pati:

- (699) a. For their crimes against mankind, these two wonderful beings were abandoned in the wilderness, *left to suffer pain, fear and hardship* until they perished. (CC)
- b. "Is Sex Dead?" asked a 1982 New York magazine cover story that claimed *the old singles-bar scene had fallen victim to fears of communicable diseases* and a lifetime of unfulfilling one-night stands. (CC)

Strah može izazivati patnju različite jačine – može se konceptualizovati kao da verbalno zlostavlja doživljavača, kao u primeru (700a), ali može biti i smrtonosan, kao u primeru (700b):

- (700) a. It was written by Sir Andrew Lloyd Webber, but *he is nagged by the fear* that he may have subconsciously copied it from somewhere. (CCB)
- b. *I nearly died of fright* when I heard his voice behind me. (MED)

Kolokacije u korpusu koje podržavaju ovu konceptualizaciju su sledeće: to be a/fall victim of fear; to be plagued by fear; to suffer fear/a scare; to be panic-stricken; crippling horror; to be nagged by fear; to be racked with fear; to be riddled with fear.

Takođe, strah kao uzrok nekog čina doživljavača može biti konceptualizovan kao agens koji uzrokuje takvo ponašanje. U nekim primerima u korpusu ovako

konceptualizovan strah približava se konceptualizaciji mučitelja zbog posledica koje izaziva, kao u sledećim primerima:

- (701) a. *FEAR of retaliation by Hezbollah after airstrikes against civilian and military targets inside Lebanon yesterday drove 250,000 Israelis from their homes to safety in the south or into underground bunkers. (CC)*
- b. *Exam fear drove pupils to suicide. (CC)*

Ovi primeri mogu se protumačiti i kao instance metafore po kojoj se strah konceptualizuje kao nadređeni, što ukazuje na motivisanu vezu između različitih metafora kojima se strukturira domen straha i emocija uopšte u engleskom, ali i na nepostojanje jasne granice između njih u svim slučajevima.

- STRAH JE SKRIVENI NEPRIJATELJ

Poseban aspekt straha dolazi u prvi plan kada se strah konceptualizuje kao skriveni neprijatelj. Antagonizam između doživljavača i straha i ovde ostaje prisutan, ali se aspekt situacije koji izaziva strah – pre svega neočekivanost i iznenadnost – pripisuje samom strahu. Personifikovani, agentivni strah u tajnosti čeka trenutak da napadne doživljavača, što je metaforički preslikana situacija iznenadne uplašenosti:

- (702) a. *They said it could never happen, but now the ultimate terror stalks men, too and figures are rising alarmingly. (CC)*
- b. *Not just the beauty of a wide expanse of estuary under a huge dome of sky made its impression, but also the lurking fear of the speed with which the tide came in over those flats. – (CCB)*

- STRAH JE NADREĐENI

Konceptualizacija straha kao nadređenog fokusira se na strah koji se percipira kao da kauzativno deluje na doživljavača. I ovde je strah superioran i ima kontrolu nad događajem, ali prinuda koju vrši nije zasnovana na fizičkom nasilju ili zadavanju bola, kao u prethodnim konceptualizacijama, već se metaforičko preslikavanje vrši na osnovu društvene hijerarhije, a strah se konceptualizuje kao da zauzima viši položaj u njoj, te

ima veću moć i vlast, kao u primeru (703a). Doživljavač se može konceptualizovati kao da teži da se te vlasti oslobodi, kao u primeru (703b):

- (703) a. *What kept the world order in being since 1945 was largely the fear of global war* (CCB)
- b. We want to hear your voices, as we hope you will hear ours – let us remove all barriers which prevent our speaking to each other so that the warmongers cannot silence artists and all who want free exchange of ideas and culture so that no peoples are denied their right to peace and *a life free from fear*. (CC)

Kolokacije iz korpusa koje ilustruju ovu metaforu su sledeće: to rule by fear; to be held prisoner by fear; to be instituted by fear; a reign of terror; panic-driven; fear drives X; fear holds sway over X; fear confines X; fear dominates X; prevalent fear; to live under the fear; fear constricts X; fear governs X's life; fear settles over X; to be imprisoned by fear; free from fear.

▪ STRAH JE SUSTANAR

U korpusu smo pronašli i jedan primer u kome se strah konceptualizuje kao sustanar doživljavača. Ovakva konceptualizacija zasniva se na metafori o podeljenoj osobi. Kao i kada je bilo reči o besu, situacija koja je označena iskazom neprijatna je za doživljavača:

- (704) A few weeks ago she had talked about breaking it off with him, mostly because *her fear for him was difficult to live with*. (CCB)

▪ STRAH JE NATPRIRODNO BIĆE

Strah konceptualizovan kao natprirodno biće takođe se zasniva na metafori o podeljenoj osobi. S jedne strane, fiziološke promene, koje se naročito iscrpno jezički realizuju u vezi sa emocijom straha, o čemu je već bilo reči³⁶⁰, omogućavaju da se strah

³⁶⁰ Cf. odeljak 8.4.2

konceptualizuje kao čarobnjak koji izaziva te promene kod doživljavača. U fokusu su osećaj hladnoće, kao u primeru (705a) i nemogućnost reagovanja, kao u primeru (705b):

- (705) a. *Fear turned me into ice. I pretended to be looking after the cows.*
(CCB)
- b. *But I astonished myself by staying calm. Perhaps I was paralysed by fear.* (CCB)

Govoreći o delovima tela koji se u engleskom jeziku profilišu kao sadržatelji za strah, primetili smo da se strah dovodi u vezu sa ljudskim umom, i to tako što opasnost koja nije neposredna biva smeštena u čovekov um, pošto on o njoj razmišlja i na taj način je osvetljava, usled čega izaziva kod sebe strah. Na takvoj konceptualizaciji straha zasniva se drugi oblik viđenja straha kao natprirodnog bića – taj i takav „dugoročni“ strah, koji nije izazvan neposrednom opasnosti, konceptualizuje se kao natprirodno biće koje zaposeda doživljavačevu svest. Konotacija je uvek negativna:

- (706) a. *Fear of victory haunts many sportspeople, but on Saturday, Christie was immune.* (CCB)
- b. *Fear had taken possession of his soul.* (MED)

11.4.2 Strah kao životinja

- STRAH JE DIVLJA ŽIVOTINJA

Konceptualizacija straha kao divlje životinje takođe je komplementarna sa profilisanjem fizioloških promena do kojih dolazi pri doživljaju straha. Izbor reči u primerima koji predstavljaju ovu metaforu podvlači štetnost emocije straha po doživljavača:

- (707) a. ‘Then we'll leave you in peace.’ *Coughlin felt a nervous apprehension clawing at the pit of his stomach as he waited for Dennison to continue.* (CC)
- b. *He lay flat on his back on the broad bed that he still shared with his wife despite her frequent insomnia, aware that panic was*

gnawing at the edges of his consciousness, panic and a mild unhappiness. (CCB)

- STRAH JE DIVLJA ŽIVOTINJA U ZAROBLJENIŠTVU

U korpusu smo pronašli i jedan primer u kojem se strah konceptualizuje poput životinje u zarobljeništvu. Intenzivan nalet straha konceptualizuje se poput naglog trka oslobođene životinje:

(708) Dr T is usually able to find *a single traumatic experience that has set the fear going.* (CCB)

11.4.3 Strah kao živi organizam

Kao i kod prethodno ispitivanih emocija, ovakva konceptualizacija ne specifikuje da li je strah shvaćen kao antropomorfno živo biće ili životinja, ističući biološke procese zajeničke za oboje.

- STRAH JE BIOLOŠKI FUNKCIONALAN ŽIVI ORGANIZAM

U korpusu smo pronašli primere u kojima se strah konceptualizuje kao živo biće koje raste (709a, b) i razmnožava se (709c, d, e):

(709) a. Only the billions continuing to pour in from Bonn, to *the growing horror* of the West German Bundesbank, kept East Germany's vital economic organs from ceasing to function. (CCB)

b. She tried hard to squash *the feeling of fear that was growing inside her.* (MED)

c. The confusion and *fear engendered by this dramatic change* in his position and by the later worries caused by the war only served to exacerbate his unsteady and sometimes violent temperament. (CCB)

d. That moment, had my quick revolver leapt Suddenly - When terror seized me, *terror born of shame* In a flood of revelation, for he came As one who offers comradeship deserved, An open ally of the human race. (CC)

e. *China's interest stems from its need for industrial investment and its fear that the Soviet Union will steal a march on it with its new diplomatic links.* (CCB)

Kao bitni profilišu se uzroci straha, preslikani kao njegovo biološko poreklo i jačanje intenziteta, koje se preslikava na rast.

- STRAH JE ŽIVO BIĆE KOJE SPAVA

Ova konceptualizacija mogla bi se podvesti pod prethodnu, ali budući da postoji i sa ostalim emocijama, smatramo da je njeno izdvajanje opravdano. Početak delovanja straha konceptualizuje se kao njegovo buđenje, to jest strahu se buđenjem pripisuju svojstva svesti i voljnosti:

(710) a. *It is important that nobody should stir up unnecessary panic.* (CC)

b. *Anger, pain, anxiety, fear and guilt are often emotions that arise when these sources are threatened.* (CCB)

11.4.4 Strah kao biljka

Kada se strah konceptualizuje kao biljka, opet u fokus dolazi njegov intenzitet, koji se konceptualizuje kao rast (711a), ili njegovi uzroci, koji se konceptualizuju kao koreni (711b) ili seme (711c):

(711) a. *Fears are growing for an Ethiopian nanny who vanished on a trip to Edinburgh.* (CC)

b. *a deep-rooted fear of spiders* (MED)

c. *These people are terrorists who want to sow fear and panic among our people.* (MED)

Iako korpus ne potvrđuje hipotezu da se posledice straha mogu konceptualizovati kao njegovi plodovi, na internetu je moguće pronaći i takve primere, mada je njihov broj znatno manji nego što je to slučaj sa ostalim ispitivanim emocijama:

(712) The privilege against self-incrimination is, of course, related to the question of the safeguards necessary to assure that admissions [...] are not *the mere fruits of fear* or coercion, but are reliable expressions of the truth.

(http://www.sheldensays.com/in_re_gault.htm)

11.5 Emocije konceptualizovane kao živa bića – zaključak

Na osnovu primera iz korpusa, formulisali smo šest metafora kojima se ispitivane emocije konceptualizuju antropomorfno. Tabela predstavljenom, to izgleda ovako:

Tabela 10

	Bes	Tuga	Sreća	Strah
Suparnik u borbi	+	+	+	+
Neprijatelj/mučitelj	+	-	-	+
Skriveni neprijatelj	+	-	-	+
Nadređeni	+	+	-	+
Sustanar	+	-	-	+
Natprirodno biće	+	-	-	+

Skrećemo još jednom pažnju da se sve ove metafore zasnivaju na jednoj opštijoj, metafori o podeljenoj osobi, karakterističnoj za zapadnu civilizaciju i uslovljenu kulturološki uspostavljenom dihotomijom između razuma i emocija.

Dalje, na osnovu tabele vidi se da bes i strah imaju iste metaforičke konceptualizacije, i to svih šest koje smo na osnovu korpusa formulisali. Tuga pokazuje dva metaforička obrasca, a sreća samo jedan. To je i očekivano, budući da odgovara ostalim nalazima po kojima se sreća tipično realizuje kao predmet.

Iz tabele se vidi još jedna zanimljivost: prve četiri moguće konceptualizacije pokazuju kako se emocije shvataju kao izrazito neprijateljske i opasne po doživljavača. Za preostale dve to se samo na osnovu formulacije ne bi moglo reći, ali iz primera je očigledno da emocija nije poželjan doživljavačev sustanar, a kao natprirodno biće emocija doživljavača sputava ili ga uznemirava, a ne pomaže mu, iz čega sledi da su suštinski sve metafore kojima se emocije antropomorfno predstavljaju u engleskom jeziku po svom delovanju negativne po doživljavača.

Centralnu metaforu u ovom sistemu predstavlja EMOCIJA JE SUPARNIK U BORBI, za koju smo potvrdno pronašli kod svih ispitivanih emocija sa ubedljivo najvećim brojem kolokacija koje ovakvu konceptualizaciju podržavaju. Kao što je već rečeno, ovakva konceptualizacija oslanja se na situaciju fizičke borbe u stvarnosti, gde boricima-suparnicima odgovaraju emocija s jedne strane i racionalni deo doživljavača s druge. Oba suparnika žele da pobede i primoraju onog drugog da popusti. U primerima smo videli da je moguće profilisati bilo samo borbu, bilo pobeđu jednog od suparnika.

Iako je ova konceptualizacija zajednička za sve ispitivane emocije, primećuju se izvesne razlike i osobenosti. Ono što prvo upada u oči je mogućnost konceptualizacije sreće kao suparnika u borbi. Ujedno, to je i jedina antropomorfna konceptualizacija sreće koju smo u korpusu pronašli. Smatramo da ovakav rezultat potvrđuje stanovište prisutno u anglo-kulturi dvadesetog veka, o kome smo već govorili, a koje nalaže da sve emocije, i dobre i loše treba kontrolisati i ublažiti, jer one onesposobljavaju čoveka³⁶¹. Štaviše, u korpusu smo pronašli samo imenice koje označavaju intenzivnu emociju sreće, te se konceptualizacija sreće kao suparnika u borbi može dovesti u vezu sa kulturnim scenarijem o nepreterivanju i umerenosti, kao i nenametanju, budući da ispoljavanje bilo koje snažne emocije može biti shvaćeno kao ugrožavanje sagovornika. Da se ipak sreća po svom statusu u anglo-kulturi razlikuje od ostalih ispitivanih emocija vidi se i iz činjenice da u korpusu nismo pronašli primere u kojima racionalni deo pobeđuje osećanje sreće. Drugim rečima, snažna emocija sreće jeste suparnik u smislu da njeno ispoljavanje treba kontrolisati, te borbu treba u tom smislu shvatiti, a ne kao borbu koja će sreću eliminisati.

³⁶¹ Cf. odeljak 4.2.1

Interesantna je i konceptualizacija tuge kao neprijatelja. Naime, u korpusu nismo pronašli nijedan primer u kojem je racionalni deo doživljavača u stanju da sam pobedi tugu, bez pomoći iz spoljašnje sredine. Istovremeno, u korpusu smo jedino za tugu pronašli primere u kojima racionalni deo ličnosti odustaje od dalje borbe i predaje se. Smatramo da je ovo kompatibilno sa već do sada pominjanim konceptualizacijama tuge po kojima ona ima veoma izraženu sopstvenu volju, te po nahodanju dolazi i odlazi. Takođe, ovakva jezička konceptualizacija tuge koja se ne može sopstvenim naporima pobediti uklapa se u savremenu praksu u anglofonim zajednicama da se prepisuju lekovi radi ublažavanja osećanja tuge i žalosti čak i kada se ne radi o dijagnostikovanom depresivnom stanju (cf. Ekman, 2003:87).

Za emocije besa i straha uočili smo da se ova metaforička borba ne mora voditi samo unutar doživljavača, već se događaji ili ličnosti iz spoljašnje sredine, koji izazivaju emociju kod doživljavača, konceptualizuju kao da su u sukobu sa tom doživljenom emocijom, a ne sa samim doživljavačem. Smatramo da je ovde na delu metonimija, a da se emotivno stanje besa ili straha smatra toliko markiranim u odnosu na emotivno nepobuđeno stanje da se profiliše umesto samog doživljavača.

Ono što ove dve emocije povezuje je i njihova konceptualizacija kao neprijatelja ili mučitelja, kao i njihova konceptualizacija kao skrivenog neprijatelja. Bes i strah kao mučitelji ukazuju na njihovo negativno vrednovanje u anglo-kulturi, a doživljavač je konceptualizovan kao nemoćan da pruži otpor. Dok je strah emocija koja se javlja kada postoji realna ili zamišljena opasnost po doživljavača, te konceptualizacija straha kao mučitelja korespondira sa nemoći doživljavača u situaciji u stvarnosti, sa besom je nešto drugačiji slučaj: kao što smo već rekli, bes se u anglo-kulturi percipira kao opasan po čitavo društvo i po svaku cenu ga treba izbeći. Otuda se bes kao mučitelj tako konceptualizuje usled pokušaja doživljavača da ga kontroliše.

Konceptualizacija besa i straha kao skrivenih neprijatelja moguća je usled izvesnih specifičnosti zajedničkih za javljanje i jednog i drugog. Naime, tipično se i bes i strah javljaju iznenada, sa izvesnom žestinom, što, u skladu sa viđenjem emocija kao neprijatelja i suparnika, omogućava da se oni konceptualizuju kao neprijatelji koji iz zasede pokušavaju da nadvladaju racionalni deo doživljavača.

Konačno, primetili smo da se u slučaju tuge i straha situacija može konceptualizovati kao borba sa nekom drugom emocijom. Doživljavač može biti shvaćen kao sadržatelj, kao što se to vidi iz primera i za tugu i za strah, što je u skladu sa konceptualizacijom emocija kao čistih ili pomešanih supstanci, ali može biti i plen, kao što smo videli u primerima za tugu, što je opet u skladu sa već pominjanom pasivno shvaćenom ulogom doživljavača u anglo-kulturi kada je o tuzi reč.

Sve ispitivane emocije osim sreće mogu se konceptualizovati kao nadređeni u društvenoj hijerarhiji. Opet je u fokusu antagonizam između emocije i doživljavača, usled čega se sreća tipično ovako ne konceptualizuje. Ovakva konceptualizacija ne uključuje eksplicitno komponentu nasilnosti kod emocija, već se mehanizam prinude preslikava iz domena zakona i represivnih mera iz društvenog uređenja. Tipično doživljavač teži da se oslobodi, što ukazuje na negativnu vrednost emocija u anglo-kulturi, a oslobađanje, odnosno prestanak emocije, smatra se slobodom i željenim stanjem u kojem pojedinac želi da se nađe. Najviše jezičkih sredstava koja podržavaju ovu konceptualizaciju u korpusu smo pronašli za strah, što se može dovesti u vezu sa činocima u stvarnosti i fiziološkim reakcijama na strah, koji i bukvalno sputava kretanje doživljavača.

Emocija kao živo biće konceptualizuje se i kao životinja. Na osnovu primera iz korpusa formulisali smo dve metafore:

Tabela 11

	Bes	Tuga	Sreća	Strah
Divlja životinja u zarobljeništvu	+	-	+	+
Agresivna divlja životinja	+	+	+	+

Iz same formulacije ovih metafora vidi se da i one podržavaju sliku emocija kao opasnih pojava koje mogu biti štetne po doživljavača, ili koje mu mogu nauditi.

Primećujemo da jedino tuga tipično ne podržava konceptualizaciju poput divlje životinje u zarobljeništvu. Pre svega, treba skrenuti pažnju na specifičnost ove

konceptualizacije. Naime, u svim primerima u korpusu za sve tri emocije profiliše se kao karakteristična situacija u kojoj se divlja životinja ili sama oslobađa, ili pušta iz zarobljeništva. Različite specifičnosti samih emocija mogu se dovesti u vezu baš sa ovakvim profilisanjem. U slučaju besa, aktivni naponi doživljavača da ga obuzda ne uspeavaju da ga zadrže. Sa srećom, naponi doživljavača su manji usled slabijih normi koje regulišu njeno ispoljavanje, ali je nesputano izražavanje sreće takođe moguće konceptualizovati kao da je utekla iz metaforički shvaćenog prostora koji je pod kontrolom doživljavača. Kada je reč o strahu, uzročni događaj konceptualizuje se kao da ga pušta iz zarobljeništva – drugim rečima, doživljavač nema ni priliku da situaciju pokuša da drži pod kontrolom. Sve ove razlike u konceptualizaciji između ispitivanih emocija mogu se dovesti u vezu sa njihovim fiziološkim i kulturološkim osobenostima. Iz tog razloga tuga tipično ne dozvoljava ovakvu konceptualizaciju: videli smo već na osnovu ranije analiziranih primera da se tuga konceptualizuje u velikoj meri kao autonomna, to jest da dolzi i odlazi po volji, a doživljavač tipično ne može sam da joj se na adekvatan način suprotstavi. U kombinaciji sa činjenicom da anglo-kultura blaže sankcioniše ispoljavanje tuge u odnosu na bes, na primer, imamo situaciju da se tuga tipično i ne može konceptualizovati kao da je doživljavač uopšte i može držati u zarobljeništvu.

Što se tiče druge konceptualizacije koja je zajednička za sve ispitivane emocije, profiliše se ili agresivno ponašanje emocije shvaćene kao životinje, pre svega u slučaju besa i sreće, ili mogućnost emocija da nanesu povrede i bol doživljavaču, tipično za tugu i strah.

Emocija koja se konceptualizuje kao životinja koja se agresivno ponaša oslanja se na metonimiju, koja u prvi plan stavlja ponašanje doživljavača pri emotivnom doživljaju, poredeći ga sa ponašanjem životinje. Emocija se percipira kao opasna, što je u skladu sa svim do sada rečenim o besu kao društveno opasnoj emociji, ali, kao što smo i ranije videli, svako prekomerno ispoljavanje emocija, makar i pozitivnih, percipira se kao društveno opasno, čime se objašnjava i konceptualizacija sreće pomoću ove metafore.

Druga mogućnost, kada emocija poput životinje povređuje doživljavača, na motivisan način povezana je sa konceptualizacijom emocije kao neprijatelja i mučitelja

s jedne strane i konceptualizacijom emocija kao nečega što zadaje bol. U oba slučaja fokus je na štetnosti emocija po doživljavača.

Skrenuli bismo pažnju na još jednu implikaciju konceptualizacije emocija kao životinja. Ovakva konceptualizacija može se dovesti u vezu sa tvrdnjama da su emocije proizvodi biološke evolucije i da su one instinktivne reakcije koje postoje i kod životinja, a ne samo kod ljudi. Iz ovakvog viđenja sledi da su emocije fenomeni nižeg reda u odnosu na kogniciju i druge misaone procese višeg reda. U tom smislu su metafore kojima se emocije vide kao životinje evaluativne i pripisuju im negativne vrednosti.

Činjenica da se emocije mogu konceptualizovati kao agentivna živa bića daljom specijalizacijom ovih metafora dovodi do fokusiranja na čisto biološke i fiziološke aspekte života, kako ljudi tako i životinja. Proces od nastanka, preko jačanja i konačno do slabljenja i prestajanja određene emocije konceptualizuje se i jezički se realizuje kao njeno rađanje, rast, i umiranje, a ono što podstiče jačanje emocije konceptualizuje se kao ono što je hrani.

U slučaju sreće zapazili smo da u fokusu nisu pojedinačne „etape“, već trajanje osećanja sreće koje je metaforički shvaćeno kao njen život. Odsustvo dinamičke komponente u profilisanju u skladu je sa preovlađujućom konceptualizacijom sreće kao predmeta, a činjenica da je u svim primerima u korpusu životni vek sreće kraći od željenog ili očekivanog, potvrđuje status sreće kao pozitivne emocije u anglo-kulturi.

Interesantna je i konceptualizacija emocija kao živog bića koje spava. Naime, ovakva metafora zasniva se na metafori o podeljenoj osobi, a implicira da emocija počinje da deluje onog momenta kada postane svesna. Takođe se implicira blizina između emocije i doživljavača, koja se može dovesti u vezu sa metaforom sadržavanja o kojoj je već bilo reči.

Konceptualizaciju emocija kao živih bića zaokružuje njihova konceptualizacija kao biljaka. Ona ne deli sa prethodnima svojstva agentivnosti, ali deli onaj deo koji se odnosi na biološke činioce rasta i razvoja. Pre svega mislimo na konceptualizaciju jačanja emocije kao rasta biljke, koja je zajednička za sve ispitivane emocije. Druga

mogućnost zabeležena u korpusu je konceptualizacija uzroka emocija kao njihovih korena.

Interesantno je da je, iako moguća, konceptualizacija posledica nastalih usled emotivnih doživljaja kao plodova, vrlo retka. Smatramo da su razlozi u skladu sa kulturnim normama koje emocije ne posmatraju u pozitivnom svetlu, te plod biljke, koji je tipično blagotvoran i koristan za čoveka, ne odgovara ovakvoj slici emocija.

U vezi sa konceptualizacijom besa kao biljke istakli bismo primer *raw anger*, koji se odnosi na bes koji nije „modifikovan“ samokontrolom i čije ispoljavanje nije u skladu sa društveno-prihvatljivim ponašanjem. Metaforičko preslikavanje se vrši na sledeći način: neretko su skuvane namirnice biljnog porekla jestive, za razliku od presnih, to jest, imaju za čoveka bolja svojstva. Tako i bes koji je prošao kroz proces svesne „obrade“ „bolji“ za doživljavača.

Na kraju, na osnovu primera iz korpusa zaključićemo da je konceptualizacija emocija kao živih bića u velikoj meri zastupljena u engleskom jeziku. Unutar nje, na osnovu mogućih metafora, konceptualizacija emocija kao ljudskih bića zauzima centralno mesto. Osobine koje se percipiraju kao prototipične su agentivnost, to jest svest i volja, i odnos neprijateljstva između emocije i doživljavača. Ovaj odnos neprijateljstva predstavlja porodičnu sličnost (*family resemblance*) koja se proteže između ove konceptualizacije i konceptualizacije emocija kao životinje. Biološka svojstva živih organizama, izuzimajući agentivnost, povezuju ove konceptualizacije sa konceptualizacijom emocija kao biljaka, koje su periferni članovi u kategoriji emocija shvaćenih kao živa bića.

12 Emocije kao motivatori

Kada smo govorili o opštem modelu laičkog shvatanja emocija, rekli smo da je na kraju lanca reakcija do koje dolazi usled delovanja emocije koja je uzrokovana nečim. U tom smislu moglo bi se reći da je reakcija motivisana emocijom, odnosno da emocija deluje kao podstrekač za neko doživljavačevo delovanje.

Ovde skrećemo pažnju da ne mislimo na nevoljne fiziološke reakcije o kojima je bilo reči u jednom od prethodnih odeljaka³⁶². Ovde mislimo, pre svega, na voljne i svesne radnje doživljavača koje se dovode u vezu sa emotivnim doživljajem. Naravno da je broj mogućih reakcija koje se dovode u vezu sa emocijama neograničen, pa se mi njima nećemo ni baviti u tom smislu. Na osnovu primera iz korpusa uočili smo da, opštije gledano, emocije konceptualizovane kao motivatori ili podstiču doživljavača na akciju, ili ga sputavaju, pa ćemo se tim dvema kategorijama baviti.

12.1 Bes

Na osnovu primera iz korpusa utvrdili smo da se bes pre svega konceptualizuje kao podsticajna emocija. Bes kao podstrekač na dejstvo konceptualizuje se kao izvor energije za radnju:

- (713) a. His disgust at the sight of all those Whites gawping round the pool charged him with *the fresh energy of anger*; taking a bearing from his sun lounger, he dived down again into the turquoise water. (CCB)
- b. That *anger's invigorating*. I put it to use instead of feeling helpless, like most people. (CCB)
- c. *It was his anger that moved him to speak up*. (MED)

³⁶² Cf. poglavlje 8

Bes kao podstrekač može se konceptualizovati kao gorivo, što dovodi u vezu ovu konceptualizaciju sa vatrom i toplotom, koje su centralne za konceptualizaciju besa u anglo-kulturi:

(714) *The prime minister's gloom has no doubt been fed by Conservative anger at the release from prison on June 22nd of Patrick Magee* [...]. (CC)

12.2 Tuga

Videli smo iz dosadašnjih primera da se tuga prevashodno konceptualizuje kao emocija koja stavlja doživljavača u pasivan položaj. Međutim, tuga se može konceptualizovati i kao podsticajna:

- (715) a. *Depression gave him the oxygen of genius – energy*: it manifested itself in an astonishing range of capacities within a prodigious output: essays, the editing of magazines, his criticism, his poems – and a prototype Dictionary of the English Language. (CCB)
- b. *His misery demanded action*: he walked because he could think of nothing better to do. (CCB)
- c. My inexperience did not seem to make much difference to the interviewing board: *For depression, at this level, is a quickening of the mind*, as astonishing clarity. (CC)

Podsticajni kvalitet tuge vidi se i kada se ona konceptualizuje kao hrana ili gorivo, to jest izvor energije:

(716) *Depression characteristically feeds on itself*, and if you wallow in it, pretty soon you're depressed about more than just the death of your husband. (CC)

Tuga se prepoznaje i kao nešto što onemogućava normalno delovanje, i to tako što oduzima energiju, što je približava bolesti, kao u primeru (717a), ili zadaje udarce, što je približava konceptualizaciji tuge kao suparnika u borbi, kao u primeru (717b):

- (717) a. *Grief is exhausting; sobbing can leave you drained for hours, and chronic insomnia can make your waking hours hell. (CC)*
b. *Fresh grief is a blow to your soul. (CC)*³⁶³

12.3 Sreća

Sreća, koja je pozitivno vrednovana u anglo-kulturi, konceptualizuje se kao energija:

- (718) *We are energized by any atmosphere of joy, mutual respect and compassion to find better ways of serving. (CC)*

12.4 Strah

Strah se u velikom broju primera iz korpusa konceptualizuje kao motivišuća sila koja doživljavača podstiče na delovanje, ili ga sprečava da deluje. Ovo nije iznenađujuće, kada se ima u vidu biološka utemeljenost straha kao emocije koja se javlja u trenucima opasnosti po život i koja dovodi do niza fizioloških promena ne bi li se doživljavač zaštitio.

U stanju neposredne opasnosti po doživljavača reakcije su gotovo automatske, pa se one ne konceptualizuju kao da je strah motivišuća sila. Strah se ovako konceptualizuje kada se on oseća usled razumnog razmatranja činilaca situacije.

³⁶³ Kevečeš (Kövecses, 2000a:25) ovakve primere smatra instancama konceptualnih metafora TUGA JE NEDOSTATAK VITALNOSTI (SADNESS IS A LACK OF VITALITY) i TUGA JE FIZIČKA SILA (SADNESS IS A PHYSICAL FORCE). Iako su nedvosmislni i ovo moguća tumačenja ovih i njima sličnih primera, smatramo da je značajniji efekat koji ovako percipirana tuga proizvodi kod doživljavača nego preciziranje prirode sile koja na njega deluje.

Strah može biti konceptualizovan kao podstrekač, što se jezički realizuje različitim sredstvima:

- (719) a. *Fears that the property market may repeat its 1980s performance is [sic!] likely to prompt the Bank of England to introduce even steeper rises.* (CC)
- b. *Am I? We read on, lured into the piece by fascination, dread, and the sheer energy of this wonderful, terrible voice.* (CC)
- c. *Fear of ridicule pushes us to new heights of endeavour, whether in algebra at school or astro-navigation at evening classes.* (CCB)
- d. *Most of these arguments are, at bottom, motivated by a fear of change.* (MED)
- e. *The horrors and terrors which inspired Lowry and enabled him to take on the role of modern Everyman engaged in his own internal struggle for sobriety and sanity, he recognized to be largely of his own making.* (CCB)
- f. *All that made Western democracy worth living in – social security and the welfare state, a rising income for its wage-earners and its natural consequence, diminution in social inequality and the inequality of life-chances – was the result of fear.* (CCB)

U ovim primerima strah se u većoj ili manjoj meri može shvatiti antropomorfno, što ovu konceptualizaciju na motivisan način dovodi u vezu sa konceptualizovanjem straha kao živog bića, ili, još preciznije, sa konceptualizacijom straha kao nadređenog u društvenoj hijerarhiji.

Da se strah konceptualizuje kao motivator ili podstrekač vidi se i iz primera u kojima se poredi sa gorivom ili hranom:

- (720) a. *Fears rather than promises fired Celtic's ambitions.* (CC)
- b. *The trio, from left to right, Ivan Manning, of Sussex, Keith Barkworth from Milford Haven, and Mike Teesdale of Kent, said their fear of Iraq sustained them during 25 hours in the rough seas of the open Gulf* (CCB)

Posebnu podgrupu predstavljaju primeri u kojima strah podstiče grupu doživljavača na zajedničko delovanje, što je uslovljeno biološkim značajem straha za čovekov opstanak:

(721) *Fear of gerrymandering has reunited the Istiqlal with the USFP for the first time since the latter broke away in 1959. (CCB)*

Strah može biti i uzrok doživljavačevog nedelovanja, odnosno situacija se može konceptualizovati kao da strah sprečava doživljavača u nečemu. Takođe je u primerima moguće i antropomorfno tumačenje straha:

(722) a. *Fear of rejection prevents many people from forming close relationships. (MED)*
b. *But it's the paralysis these fears create that I want to help you overcome. (CC)*

Kao posebnu podgrupu izdvojili bismo konceptualizaciju straha kao zamke, koja takođe podrazumeva sprečavanje doživljavača u slobodnom delovanju:

(723) a. *They must have thought the Germans had landed. At the last, the Lord delivered me out of my panic. (CCB)*
b. *Parsons finally shook himself out of his panic, grasped the wing sweep handle, and shoved the wings forward past the 54-degree lockout and all the way to 24 degrees. (CCB)*

U ovakvim primerima ova metafora kombinuje se sa metaforama o emociji kao sadržatelju i emociji kao lokaciji.

12.5 Emocije kao motivatori – zaključak

Emocije konceptualizovane kao motivatori u prvi plan stavljaju kraj lanca u laičkom modelu emocija, to jest reakciju. Emocija se vidi kao da nagoni doživljavača da nešto uradi, ili ga sprečava da nastavi sa svojim uobičajenim aktivnostima. U tom

smislu treba shvatiti odrednicu „motivator“, koja ovde nema uobičajenu, pozitivnu konotaciju.

U nekim slučajevima podsticaj se shvata kao neanimatan, što odgovara ostalim slučajevima u kojima se emocije konceptualizuju kao predmeti, dok u nekim slučajevima čitanje ostaje ambivalentno između živog i neživog. U svakom slučaju, ono što ovu konceptualizaciju povezuje sa ostalima su pojmovi sile i prinude, čiji je nešto slabiji pojavni oblik motivacija, koja je tesno povezana s njima.

13 Emocije kao prirodne pojave

Druga velika grupa agentivnih metafora kojima se strukturira domen emocija u engleskom jeziku jeste ona pomoću koje se emocije shvataju kao prirodne pojave. Ovakva konceptualizacija emocija podvlači njihovu nezavisnost u odnosu na želje i volju doživljavača. Osim toga, pod emocijama kao prirodnim pojavama tipično se podrazumevaju one koje uključuju nekakav pojam sile, poput prirodnih nepogoda ili vatre, koje se smatraju izuzetno moćnima i koje u fizičkoj stvarnosti ostavljaju vidljive posledice na predmetima koji im se nađu na putu. U tom smislu i ovakva konceptualizacija emocija u engleskom podvlači kulturni stav o njihovoj opasnosti po čoveka. Takođe, konceptualizacija emocija kao prirodnih nepogoda koje uzrokuju propast u spoljašnjoj sredini podvlači potrebu da se one stave pod kontrolu ne bi li se izbegle kobne posledice po doživljavača. Ovakav stav kulturno je uslovljen.

Ono što ovakvu konceptualizaciju povezuje sa centralnom konceptualizacijom emocija kao živih bića, to jest kao neprijatelja u borbi, je antagonizam između emocije i doživljavača. Naime, kao što u situaciji u stvarnosti predmet teži da ostane u nepromenjenom stanju, tako racionalni deo doživljavača teži da nastavi da se ponaša kao i pre početka osećanja određene emocije. Tendencija prirodne sile je da deluje na predmet, kao što emocija ima tendenciju da primora doživljavača da reaguje. Kao što je predmet u fizičkoj stvarnosti nemoćan da se odupre sili prirode, tako i doživljavač nema mogućnost da se odupre delovanju emocije.

U narednim odeljcima razmotrićemo jezička sredstva koja podržavaju ovakvu konceptualizaciju za ispitivane emocije.

13.1 Bes

13.1.1 Bes kao sila prirode

Bes se često konceptualizuje kao prirodna sila. U fokusu može biti samo razorni efekat koji bes poput prirodne sile ima, bez jasnijeg određenja, kao u primeru

(724) There couldn't be a better candidate to capitalise on the political fall-out of *the racial rage sweeping the US*. (CCB)

iako je moguće i bliža specifikacija o kojoj prirodnoj sili je reč.

- BES JE PRIRODNA SILA VODE

U korpusu smo pronašli najviše primera u kojima se bes konceptualizuje kao prirodna sila vode. Značaj vode kao prirodne sile je razumljiv ako se u obzir uzmu geografske osobenosti Britanije kao ostrva i istorijski značaj pomorstva za razvoj britanskog carstva.

Bes se konceptualizuje kao sila mora – to jest kao da ima ili stvara talase (725a, b) ili kao plima (725c). Moguća je i konceptualizacija besa kao poplave (725d):

- (725) a. She's barely put a foot on the stage when *a great wave of anger almost sweeps her away*. (CC)
- b. *I was thoroughly disgusted and felt the anger surge within me*. (CCB)
- c. From this point of view it is hardly surprising that the appalling condition of Britain's roads, railways and buses is raising *a tide of resentment* among voters. (CC)
- d. *A sense of anger and injustice flooded my mind*. I thought back to my childhood and how difficult it had been sometimes for my Mum to make ends meet. (CCB)

Kao što se iz navedenih primera vidi, i ova konceptualizacija počiva na metafori o podeljenoj osobi. Bes može biti sadržan u doživljavaču, kao u primerima (725b–d), gde je sam doživljavač i onaj koji trpi od besa. Ovi primeri podrazumevaju i metaforu sadržavanja, po kojoj je doživljavač sadržatelj za bes. U primeru (725a) imamo situaciju u kojoj bes čini štetu na individui koja nije doživljavač. To s jedne strane potcrtava stav o štetnosti besa u društvu, a s druge metonimijski konceptualizuje doživljavača besa kao sam bes, ukazujući tako na stanje koje se u anglo-kulturi percipira kao markirano.

Iz gorenavedenih primera vidi se i veza sa konceptualizacijom emocija kao entiteta sposobnih za samostalno kretanje, kao u primeru (725b). Prirodne sile smatraju se dobrim predstavnicima agensa, budući da je moguće pronaći sličnosti između njihovog delovanja i svesnog i voljnog delovanja tipičnog agensa-čoveka. Takođe, ovo kretanje usmereno je nagore, kao u primerima (725b, c), što je u skladu sa već pominjanim metaforama po kojima se jačanje intenziteta emocije percipira kao kretanje naviše.

Interesantan je i primer (725d), koji se zasniva na dihotomiji između razuma i emocija.

Kolokacije iz korpusa koje podržavaju ovakvu konceptualizaciju su: a wave of anger/ outrage; a tide of resentment; anger floods X's mind; anger surges within X.

Štetnost besa eksplicitno se profilise u primerima u kojima bes kao prirodna sila vode životno ugrožava doživljavača, kao u primeru

(726) It would be a pity if *Mr Heseltine's excellent proposals* regarding the simplification of law concerning small businesses *were to be drowned by waves of synthetic outrage* from interested parties. (CC)

- BES JE OLUJA

Bes može biti konceptualizovan kao oluja. Preslikavanje se zasniva na štetnosti oluje i besa, kao i na nemogućnosti uspostavljanja kontrole nad njima:

(727) 'Someone's going to suffer for this.' *His indignation washed over Stott like a Tuscan storm over the Boy David*, leaving him untouched, unmoved. (CC)

▪ PRESTANAK BESA JE SMIRIVANJE NEPOGODE

U korpusu smo pronašli primere u kojima se profiliše prestanak emocije besa kao prestanak vremenske nepogode. Preslikavanje se oslanja na činjenicu da se prestanak obog odvija postepeno i da predstavlja vraćanje u prvobitno, željeno stanje. Jezičke mogućnosti su sledeće:

- (728) a. When *my annoyance subsided*, I discovered how a black hole in space might suck in everything around it, including light and time, because the prospective moment of joining the IRA was now the whole focus of my existence. (CCB)
- b. I expect Martin Bayfield and Dooley to survive the spoiling in the line-out and deliver a wealth of good ball once *the fury abates*. (CCB)
- c. And *Dexter tried to calm his faint resentment* against her for casting a shadow over his optimistic mood. (LDOCE)
- d. *The Kays' anger has also been tempered*. (CC)

Za razliku od prestanka vremenske nepogode, koja se percipira kao da prestaje sama od sebe, prestanak besa može biti konceptualizovan kao da je posledica napora samog doživljavača, što se vidi iz primera (728c) i (728d). Ovakva konceptualizacija podvlači činjenicu da je u anglo-kulturi kontrola besa neophodna i da daje društveno više vrednovane rezultate.

13.1.2 Bes kao atmosferska pojava

Konceptualizacija besa kao atmosferske pojave posvedočena je samo jednim primerom u korpusu.

▪ BES JE MAGLA

Konceptualizacija besa kao magle u prvi plan stavlja činjenicu da čovek obuzet besom nije u stanju da racionalno razmišlja. Ova konceptualizacija se stoga zasniva na dihotomiji između razuma i emocija:

- (729) a. For a few moments *Jason had drifted off into a fog of resentment* at the way things were going. (CCB)
b. Just for a moment, *anger clouded my professional judgment*. (MED)

Jedna od osnovnih metafora koja se odnosi na razum je RAZUMEVANJE JE VIĐENJE. Stoga se nemogućnost razumnog razmišljanja preslikava na nemogućnost jasnog viđenja, a ono što onemogućava jasno viđenje, u ovom slučaju bes, konceptualizuje se kao magla ili oblak.

13.1.3 Bes kao vatra

U korpusu smo pronašli veoma mnogo primera koji podržavaju konceptualizaciju besa kao vatre. Razlog za to je što struktura događaja gorenja ima dosta sličnosti sa emotivnom epizodom doživljaja besa.

Ono što uzrokuje kod doživljavača osećanje besa konceptualizuje se i jezički realizuje kao potpaljivač:

- (730) a. *The tragedy sparked fury*. (CC)
b. And as it does, *terrible resentment will be ignited*. (CC)
c. *Someone was to become the touchstone for the Senator's righteous anger* and Tomkin-Sato was a logical choice. (CCB)
d. *It was the pure political injustice and tragedy of British rule in Ireland against the wishes of the Irish people which fired my anger*, not forgetting the Famine and mass emigration. (CCB)

Ispoljavanje besa konceptualizuje se i jezički realizuje kao buktanje, koje može biti smešteno u čoveka ili neki deo njegovog tela, ali i u spoljašnju sredinu uopšte:

- (731) a. The Muslim entity will be a tiny, overcrowded, landlocked buffer state peopled by *hundreds of thousands of displaced and homeless people burning with resentment*, almost all of them aid junkies dependent on international relief for survival. (CCB)
- b. *Her eyes blazed with fury*. (MED)
- c. *ANGER FLARED* at a march in protest at the number of race-hate murders in south London as police clashed with demonstrators. (CC)

Kao što vatra može da gori različitim intenzitetom, tako i reakcija doživljavača pri doživljaju besa može biti slabija ili jača. Veća samokontrola i manje burna reakcija konceptualizuje se kao tinjanje ili pušenje bez plamena:

- (732) a. Charles did not arrive for the raising of the standard ceremony until about 6pm on the designated day, *smouldering with rage* after being refused admission to Coventry. (CCB)
- b. There are *moments of steaming resentment*, and long, intriguing minutes where nothing much happens at all. (CC)

Izuzetno snažna reakcija, pak, konceptualizuje se kao usijanje:

- (733) *She is in white hot fury*. She cannot phone out and cannot go out to phone in case she misses someone phoning in. (CCB)

Kao što se vatra loženjem ili raspirivanjem razbuktava, tako različiti činioci iz stvarnosti mogu dovesti do jačanja besa:

- (734) a. But Mr Akbilut may visit Varosha and there is little doubt that *what has been agreed so far will further stoke up Greek fury*. (CCB)
- b. *NEGLECT of Bosnia and the apparent helplessness of its army are fuelling the anger of Arab states and Iran* and driving the Islamic world closed to declaring a jihad (holy war) in the Balkans. (CCB)

- c. Is Carol a true flesh-and-blood woman, or rather, an eerie, almost robotic creation there *to feed the vengeful fury* shown by all Mamet's men? (CCB)
- d. *His excuses fanned her anger even further.* (MED)

Konačno, prestanak osećanja besa konceptualizuje se kao gašenje vatre:

- (735) What do you do for lunch, Mrs Maguire?' *The question surprised her, quenched her anger.* (CC)

Osim ove strukturalne sličnosti između događaja gorenja i faza u doživljaju besa, postoji još jedan razlog zašto je ova metafora naročito pogodna za konceptualizaciju besa. Naime, rekli smo već više puta da se bes u anglo-kulturi shvata kao emocija koja je štetna kako po doživljavača, tako i po njegovu okolinu. Ovakvo shvatanje kompatibilno je sa uočenim osobinama vatre u stvarnosti koja uništava ono što gori, ali i koja može biti namerno upotrebljena da bi se nešto drugo uništilo. Ovaj odnos vidi se u primerima (736a), u kome bes uništava doživljavača, i (736b), u kome se namerno agresivno ponašanje konceptualizuje kao eksternalizacija unutrašnje sile konceptualizovane kao vatre (cf. Kövecses, 2000a:77):

- (736) a. *A flame of pain and anger enveloped him.* (LDOCE)
- b. *We sent a dragon's jet of rage toward his perfidious ally.* (CCB)

Pomenućemo i vezu između besa i vatre koja postoji u zapadnoj civilizaciji još od vremena teorije humora.

13.2 Tuga

13.2.1 Tuga kao sila prirode

- TUGA JE PRIRODNA SILA VODE

U korpusu smo pronašli primere u kojima se tuga konceptualizuje kao prirodna sila vode, koja se realizuje kao talas (737a, b), plima (737c), ili sama vodena masa (737d):

- (737) a. *Waves of sadness* descended on him. (MED)
b. She tried to drive the thought from her mind, feeling an all-too familiar *surge of anger and sorrow*. (LDOCE)
c. But the sadness was as nothing compared to *the swamping tide of misery* than engulfed him as consciousness returned. (CCB)
d. You were right to grieve for as long as you did, and you know that occasional *sadness will wash over you*, but you know it's time to get on with things. (CC)

Razorno dejstvo tuge shvaćene kao prirodne sile vode vidi se iz primera (737c), u kome je doživljavačev opstanak doveden u pitanje.

Interesantno je da ovi primeri ne evociraju metaforu sadržavanja, kao što je to slučaj sa istovetnom metaforom u slučaju besa. To je u skladu sa onim što smo već uočili u vezi sa tugom u anglo-kulturi: tuga se percipira kao emocija najnezavisnija u odnosu na doživljavača, pa se u tom smislu i konceptualizuje kao da dolazi iz spoljašnje sredine. Nemoć, odnosno pasivnost doživljavača vidi se u primeru (737a), u kome se talasi spuštaju na njega, što je u skladu sa metaforom KONTROLA JE GORE.

U primeru (737b) imamo na delu i metaforu kojom se jačanje emocije konceptualizuje kao kretanje naviše.

13.2.2 Tuga kao atmosferska pojava

- TUGA JE KIŠA

Tuga konceptualizovana kao kiša ima sa prethodnom konceptualizacijom zajedničko to što se i ovde radi o vodi. Ipak, razorna snaga kiše je manja nego razorna sila uzburkanog mora.

(738) Carcinoma, methadone, diabetes, *depression*, miscarriage and angina have poured down as unremittingly as the weather. (LDOCE)

I u ovom primeru se vidi da se tuga konceptualizuje kao nepredvidiva, a njeno pozicioniranje iznad doživljavača podržava viđenje doživljavača kao pasivnog.

Ovakvu konceptualizaciju moguće je dovesti u vezu i sa tipičnom reakcijom pri doživljaju tuge, to jest sa plakanjem i suzama.

- TUGA JE OBLAK

U korpusu smo pronašli primere u kojima se tuga konceptualizuje kao oblak. Ovako shvaćena tuga nema razornu moć i ne predstavlja neposrednu opasnost za doživljavača, već je po sredi dihotomija između razuma i emocija, preko metafore o razumevanju shvaćenom kao viđenje. Tuga se shvata kao oblak ili magla, onemogućavajući rasuđivanje metaforički shvaćeno kao viđenje.

Kao potvrdu za postojanje ove metafore ubrojili smo i primer (739c), u kome se tuga konceptualizuje kao fatamorgana. Mehanizam je isti – onemogućavanje dobrog viđenja. Iako se ne radi o oblaku ili magli, reč je o vizualnom fenomenu nastalom usled atmosferskih prilika.

- (739) a. Linda moved her shoulders, a shrug of compliance. *Shared misery hung upon them like a cloud.* (CCB)
b. Even *when depression lifts*, the brain shows the scars. (CC)
c. ‘Wait! Wait for me!’ he called out to the hurrying priest as *he looked up through the mirage of his own misery.* (CCB)

Primetićemo da primer (739a) ostaje ambivalentan između tumačenja tuge kao oblaka i tame, o čemu je već bilo reči³⁶⁴. U svakom slučaju, ova čitanja nisu među sobom protivurečna.

13.2.3 Tuga kao vatra

Doživljaj tuge ne deli strukturalne komponente sa događajem gorenja, ali smo u korpusu ipak pronašli jedan primer u kome se tuga konceptualizuje kao vatra.

Rekli smo već da tuga po svojoj prirodi ne proizvodi snažne reakcije i da su one blaže sankcionisane u anglo-kulturi nego reakcije na bes, na primer. Osim toga, videli smo već da se tuga smatra izuzetno samostalnom i samovoljnom emocijom da bi se mogla od strane doživljavača usmeriti na nekog drugog, kao što je to slučaj sa besom. Stoga tuga konceptualizovana kao vatra može profilisati samo štetnost po doživljavača obuzetog njome, kao u primeru

(740) But she had been so choked up she had been unable to eat lunch, even the dessert, and had sat staring at the untouched banana split, tears rolling down her cheeks, aching inside for her mother, filled with *the most searing grief*. (CCB)

Leksičko značenje upotrebljenog glagola *sear* ukazuje na razornu moć tuge koja se ovom konceptualizacijom kategorizuje kao izuzetno štetna po doživljavača.

13.3 Sreća

13.3.1 Sreća kao sila prirode

U korpusu smo pronašli srazmerno malo primera koji odgovaraju ovoj konceptualizaciji, što je očekivano jer smo i do sada videli da se sreća tipično ne konceptualizuje kao da poseduje agentivna svojstva.

³⁶⁴ Cf. odeljak 10.1.2

Kada se sreća konceptualizuje kao sila prirode, može se profilisati samo snaga delovanja, bez bližeg određenja o kojoj se sili radi:

(741) The memories of nights out, the mood and the sheer energy of DCO2's "Do what You Feel", are enough to bring *rushes of joy* to anyone on a downer, whatever the time of day. (CC)

▪ SREĆA JE PRIRODNA SILA VODE

U korpusu smo pronašli samo primere u kojima se sila konceptualizuje kao prirodna sila vode:

(742) Instantly, her eyes flew open. Relief and *happiness flooded her face* at the sight of him. (CCB)

Ni u ovakvim primerima sreća se ne shvata kao da ima razorno dejstvo, što je u skladu sa već pominjanim stavom da je sreća pozitivna i željena emocija u anglo-kulturi.

13.3.2 Sreća kao izmaglica

U korpusu smo pronašli i jedan primer u kome se sreća konceptualizuje kao izmaglica:

(743) She sat by herself *in a haze of nostalgic bliss*. (MED)

Za razliku od ostalih ispitivanih emocija, ovakva konceptualizacija sreće ne zasniva se na dihotomiji između razuma i emocija, i sreća se ovde ne konceptualizuje kao nešto što je pretnja racionalnom razmišljanju. Sreća se konceptualizuje kao da ispunjava zamišljeni prostor oko doživljavača nad kojim on ima kontrolu, odnosno u kome se mogu opaziti promene na doživljavaču usled osećanja sreće, najverovatnije zbog toga što je ispoljavanje sreće blaže regulisano u odnosu na ispoljavanje ostalih emocija u anglo-kulturi.

13.3.3 Sreća kao vatra

Pronašli smo i jedan primer u kojem se sreća konceptualizuje poput vatre. Doživljaj sreće ne deli sličnu strukturu sa događajem gorenja, kao što je to slučaj sa besom, niti tipično ima razorne posledice po doživljavača ili njegovu okolinu. Zato je ovakva konceptualizacija retka i zahteva specifičan kontekst, kao u sledećem primeru:

(744) Outside, the modest ruins of a small monastery which echoing its great exemplar Iona and its more glamorous brother house Lindisfarne, is sited so that it appears islanded at high tide, testifies to lives devoted to the survival of faith, [...] *the self-consuming joy of art*, the great illuminated Gospels and Bibles, its stained glass workshops, an example of which remains, a small circular window, the size of a child's head. (CC)

Sama činjenica da ovakav primer može postojati daje validnost pretpostavci da se emocije uopšte mogu konceptualizovati kao vatra kada se misli na štetno dejstvo koje uzrokuju, što im pripisuje negativnu vrednost u anglo-kulturi.

13.4 Strah

13.4.1 Strah kao sila prirode

Strah se veoma često konceptualizuje kao prirodna sila, budući da sa njom deli komponentu nepredviđenog iznenadnog delovanja. Drugi razlog je što se emocija straha javlja prilikom nekakve opažene opasnosti po doživljavača, a kako prirodne sile mogu ugroziti i čovekov život, preslikavanje straha kao sile prirode postaje očekivano.

▪ STRAH JE PRIRODNA SILA VODE

U najvećem broju primera u korpusu strah se konceptualizuje kao prirodna sila vode, kod koje se profiliše njena opasnost po doživljavača, kao u primeru

- (745) a. *Fear for her children threatened to swamp her.* (MED)
b. *Feelings of panic engulfed them.* (MED)

Dalje, strah se može konceptualizovati poput talasa koji ugrožavaju doživljavača:

- (746) a. He stamped down on his jealous rage, but felt *a new wash of fear.*
(CCB)
b. He noticed that the veins were standing out on Michael's forehead and against his will felt *a surge of apprehension.* (LDOCE)
c. Ralph felt *a ripple of fear* pass through him. (MED)
d. *A wave of panic* overtook her satisfaction. She hurried to the door and locked it. (CCB)

U primeru (746b) imamo i metaforu po kojoj se jačanje straha konceptualizuje kao kretanje naviše.

U svim ovim primerima, a možda najočiglednije u primeru (746) na delu je i metafora sadržavanja, koja strah locira unutar doživljavača. Međutim, ovo nije jedina mogućnost: širenje straha među ljudima može se konceptualizovati kao kretanje talasa iz spoljašnje sredine:

- (747) Now, *the panic was rolling like a giant wave* to the United States.
(LDOCE)

Prestajanje straha može se konceptualizovati kao oseka:

- (748) After a few days *my panic* and tears *ebbed away.* (CC)

Zanimljivo je da se nastupanje straha ne konceptualizuje kao plima. Smatramo da su razlozi za to u samoj prirodi emocije straha i fizioloških promena koje usled njega nastaju. Naime, i plima i oseka podrazumevaju postupno povišavanje, odnosno snižavanje nivoa vode. Međutim, tipično do osećanja straha dolazi iznenada, tako da se ova slika ne uklapa u sliku nadolaženja plime. Ovo ne znači, naravno, da se širenje straha u dužem vremenskom periodu, ili strah koji nije neposredan, strah koji se javlja kao posledica razmišljanja ne može konceptualizovati kao plima. Iako takve primere nismo pronašli u korpusu, oni se mogu pronaći na internetu:

- (749) a. *Between 1949 and 1955 Britain was swept by a rising tide of panic* about "American-style" or "horror" comics.
(http://www.goodreads.com/book/show/91395.A_Haunt_of_Fears)
- b. U.S. Muslims Prepare for 9/11 Anniversary: *a Growing Tide of Fear* and Intolerance in the Ground Zero Debate has Muslims Upping Security Measures. (<http://sunday-gazette-mail.vlex.com/vid/muslims-intolerance-upping-219457563>)

S druge strane, fiziološke reakcije koje nastaju usled straha snažne su i brojne, i da bi se organizam „vratio“ u nepobuđeno stanje, potrebno je određeno vreme. Postupnost smirivanja odgovara slici postupnog povlačenja vode, te je moguća konceptualizacija prestanka straha kao oseke.

▪ PRESTANAK STRAHA JE SLABLJENJE OLUJE

Konceptualizacija straha kao oluje u engleskom, na osnovu primera iz korpusa, ostvaruje se samo putem metafore koja prestanak straha poredi sa slabljenjem oluje:

- (750) a. *The fear within her quietened.* (MED)
- b. As privacy laws eventually catch up with technology, *the fear of abuses may be tempered* by the benefits the clusters provide for our targeted, fragmented society. (CC)
- c. According to Joachim Fels, an ECB-watcher at Morgan Stanley, the December cut showed that co-ordination was possible even before the euro's birth; the bigger-than-expected cut in April yanked up confidence and helped *to calm fears* about looming deflation. (CC)

Interesantno je da se drugi aspekti oluje ne profilišu kao bitni, ali smatramo da je to u skladu kako sa prirodom straha, tako i sa njegovim shvatanjem u anglo-kulturi, ali i čovekovim vanjezičkim znanjem o olujama.

Kao što smo već rekli u vezi sa slabljenjem straha kao oseke, postupnost je i ovde zajednički segment za prestanak i straha i oluje. Dalje, za razliku od besa, koji se takođe može konceptualizovati kao oluja, strah se u anglo-kulturi ne smatra opasnim po

društvo. Iz enciklopedijskog znanja koje imamo o olujama, znamo da su one opasne po sve ono što im je direktno izloženo. Tako i bes, usmeren ka spolja od doživljavača, i kulturno vrednovan kao opasan, dozvoljava konceptualizaciju kao oluja. Strah, koji se ne percipira kao opasan po okolinu, ne deli ovo svojstvo sa olujom, te u obliku prirodne sile zadržava samo postupnost u smirivanju.

Što se jezičkih specifičnosti tiče, do prestanka straha može doći samo od sebe, što se vidi iz ergativne konstrukcije u primeru (750a), što odgovara onome što se zna o olujama. Međutim, do prestanka straha može doći i usled delovanja spolja, odnosno usled uklanjanja onoga što izaziva strah. Ovakva situacija nije kompatibilna sa našim znanjem o oluji, pa pored upotrebljenih leksema *temper* i *calm* koje se upotrebljavaju i u opisivanju oluja, pasivna konstrukcija u primeru (750b) i tranzitivna konstrukcija u primeru (750c) u prvi plan stavljaju upravo ovu specifičnost doživljaja straha.

13.4.2 Strah kao klima

U vezi sa prirodnim pojavama, strah se konceptualizuje kao vremenske prilike, klima ili atmosfera.

Govoreći o metafori sadržavanja primenjenoj na strah, rekli smo da se kao sadržatelj može javiti spoljašnji prostor, a da u njemu, pored doživljavača, može i ne mora biti prisutan još neko³⁶⁵. Tamo smo već primetili da se strah konceptualizovan kao da je sadržan u spoljašnjoj sredini približava konceptualizaciji vremenskih prilika, a sledeći primeri iz korpusa ovo i potvrđuju:

- (751) a. The referendum on the territory's future that had been set for August 8th has been delayed by the United Nations-maybe by a fortnight, maybe indefinitely-because of *the prevailing climate of fear* and intimidation. (CC)
- b. After a very short time we all felt a horrible feeling of being watched and an *intangible atmosphere of dread* and doom. (LDOCE)

³⁶⁵ Cf. odeljak 6.4

Osim ove statičke slike, moguća je i dinamička, koja profiliše početak javljanja straha, poredeći ga sa nastupanjem promene vremena, dajući mu agentivna svojstva i pripisujući mu sposobnost samovoljnog kretanja:

(752) *Then panic set in with six wickets falling for 42 in 10 overs, including that of skipper Tim Curtis, who made 67 before being eighth out at 166. (CCB)*

Za razliku od vremenskih prilika, koje se percipiraju kao da nastaju i smenjuju se same od sebe, činjenica da se izazivač straha može identifikovati znači da je moguće upotrebiti i tranzitivnu konstrukciju u kojoj je strah konceptualizovan kao vreme u funkciji objekta:

(753) *The party was accused of stirring up a climate of fear and intolerance. (MED)*

13.4.3 Strah kao vatra

Usled opaženih sličnosti između događaja gorenja i etapa kroz vreme prilikom doživljaja straha, strah je moguće konceptualizovati kao vatru.

Uzrok straha kod doživljavača konceptualizuje se i jezički realizuje kao potpaljivač vatre:

(754) *Gazza was pictured drinking and smoking on holiday, sparking fears that the demons that drove him into a clinic for depression and alcohol abuse had returned. (CC)*

Metafora se pre svega oslanja na iznenadnu, burnu promenu koja nastaje prilikom paljenja vatre, na koju se preslikava iznenadan osećaj javljanja straha kod doživljavača.

Postojanje prethodnog slučaja u kome se pojavljivanje straha konceptualizuje kao paljenje vatre, omogućava da se jačanje straha usled delovanja spoljnih činilaca konceptualizuje i jezički realizuje kao loženje vatre:

- (755) a. Success is a motivator; regular *failure only fuels fear* and resentment. (CC)
- b. *Pictures of Gazza drinking and smoking since the end of the season have refuelled fears* he is again dogged by the demons that forced him into a clinic for stress, depression and alcohol problems last October. (CC)
- c. But she reflected the public mood when she spoke of "*fear stoked up by ignorance and innuendo*". (CC)

Interesantno je da se jedina preostala konceptualizacija straha kao vatre odnosi na njegovu uništavalačku snagu, i to za doživljavača obuzetog strahom:

- (756) Everything was becoming distorted, and *panic finally consumed me*.
Would there ever be a cure? (CCB)

Kao što je do sada već više puta rečeno, strah se u anglo-kulturi shvata kao emocija opasna po doživljavača, iako ne obavezno i za njegovu okolinu.

13.5 Emocije kao prirodne pojave – zaključak

Prirodne pojave su pogodan izvorni domen za konceptualizaciju emocija u engleskom jeziku, a sličnosti na kojima se metaforizacija bazira uključuju prevashodno agentivnost koja se profiliše kao bitna u shvatanju kako prirodnih pojava tako i emocija, a potom i štetne posledice koje i jedne i druge ostavljaju na čoveka.

Konceptualizacija emocija kao prirodnih pojava u engleskom tabelarno bi se mogla predstaviti ovako:

Tabela 12

		BES	TUGA	SREĆA	STRAH
Prirodna sila	Voda	+	+	+	+
	Oluja	+	-	-	+
Atmosferska pojava	Kiša	-	+	-	-
	Oblak/magla	+	+	+	-
Klima		-	-	-	+
Vatra		+	+	+	+

Iz ovog pregleda vidi se da se sve ispitivane emocije mogu konceptualizovati kao prirodne sile vode i vatre. Shvatanje vode i vatre kao entiteta koji imaju agentivna svojstva postoji i van domena emocija u anglo- i zapadnoj kulturi uopšte, o čemu svedoči postojanje poslovice u engleskom (i istovetne u srpskom) jeziku *Fire and water are good servants but bad masters*.

I voda i vatra su neophodni u čovekovom životu, ali prepušteni samo sopstvenom delovanju, bez čovekovog posredovanja, opasni su – i vatra i voda mogu se nekontrolisano širiti i uništiti sve što im se nađe na putu. Teško ih je obuzdati i njima manipulirati, ali je moguće, no to zahteva mudrost i veštinu od čoveka da bi ih iskoristio na način koji mu najviše odgovara. Primenjeno na domen emocija, ovo znači da emocije, koje takođe naizgled imaju sopstvenu volju, ako se ne kontrolišu, mogu imati pogubno dejstvo po doživljivača.

EksPLICITNO poređenje emocija (*passions*) sa prirodnim silama vode i vatre vidimo i u citatu Lestrendžovog (L'Estrange) prevoda Ezopovih basni iz 1692. godine, koji je naveden u Apersonovom *Rečniku poslovice* (Apperson, 2006) za odrednicu FIRE, i koji

glasi *It is with our passions, as it is with fire and water, they are good servants but bad masters*. Kako se emocije mogu pokoriti jedino razumom, ovakva konceptualizacija podvlači dualizam između razuma i emocija, ističući da eventualna korist od emocija može da postoji jedino ako su u službi razuma ili potčinjene njemu.

Skrenuli bismo pažnju na to da konceptualizacija emocija kao vatre može imati dvojake uzroke nastanka: jedan je već pominjana razorna moć vatre i ovaj aspekt je zajednički za sve ispitivane emocije. Emocija besa je unekoliko specifična, budući da se razorna moć besa profiliše dvostruko, kao destruktivna za doživljavača koji ga oseća, što odgovara situaciji u stvarnosti, gde predmet zahvaćen vatrom biva uništen, ili kao sredstvo kojim se namerno neki predmet može uništiti: bes usmeren prema nekome konceptualizuje se kao potencijano razoran po njega. To je u skladu sa shvatanjem besa kao društveno opasne emocije u anglo-kulturi.

Drugi put koji omogućava metaforičko preslikavanje je opažena sličnost u procesu gorenja s jedne strane, i procesa od nastanka emocije do njenog prestanka. Ovakvu konceptualizaciju na osnovu primera iz korpusa pokazuju strah i bes – emocije koje se tipično percipiraju kao opasne, pa je u fokusu više njihovih elemenata. Na ovom primeru vidi se i opštiji princip po kome samo neki delovi izvornog domena bivaju u fokusu u procesu metaforizacije. Osobenost shvatanja besa kao vatre je u tome što se jedan isti izvorni domen preslikava na jedan ciljani, ali iz različitih razloga.

Bes i strah su emocije koje se konceptualizuju kao oluja, što odgovara njihovoj konceptualizaciji kao „agentivnijih“ emocija odnosu na tugu i sreću. Ipak, razlike u vrednostima koje se pripisuju besu i strahu u anglo-kulturi dovode do razlika u konceptualizaciji i jezičkoj realizaciji – bes koji je štetan i po doživljavača i po okolinu omogućava da se u prvi plan istakne njegovo razorno svojstvo poput oluje i zatim njegovo postupno stišavanje. Kako se strah ne percipira kao opasan po okolinu, profiliše se samo postupno smanjenje straha kao smirivanje oluje.

Na osnovu primera iz korpusa, utvrdili smo da se bes, tuga i sreća mogu konceptualizovati kao oblak ili magla. U slučaju besa i tuge ovakva konceptualizacija podvlači već više puta pominjanu dihotomiju između razuma i emocija, a koja ovde počiva na konceptualnoj metafori po kojoj se razumevanje shvata kao viđenje. Ovakva

konceptualizacija na motivisan način povezana je sa konceptualizacijom emocija kao svetlosti i tame, o čemu smo ranije govorili. Smatramo da se sreća i strah na ovaj način ne konceptualizuju iz sledećih razloga: sreća se tipično ne percipira kao štetna po doživljavača, pa ni sukob između razuma i emocija ne zauzima centralno mesto u njenoj konceptualizaciji. Strah, pak, po svojoj prirodi i fiziološkim promenama koje uzrokuje, a o kojima je već bilo reči, stavlja potrebu za samoodržanjem u prvi plan, te na taj način „učestvuje“ ili „pomaže“ razumnom „delu“ doživljavača, što opet uklanja fokus sa pomenute dihotomije.

Ipak, konceptualizacija sreće kao magle je moguća, ali ona počiva na nešto drugačijoj osnovi: ispoljavanje sreće konceptualizuje se kao da ona ispunjava spoljašnji prostor oko doživljavača. Kao što je izmaglica vidljiv fenomen za posmatrača, tako su i doživljavačeve reakcije pri doživljaju sreće vidljive za njegovu okolinu.

Od konceptualizacija specifičnih samo za po jednu ispitivanu emociju, uočili smo da se tuga konceptualizuje kao kiša, a strah kao klima. Kada se o tuzi radi, mišljenja smo da je po sredi analogija između kiše i tipične reakcije plakanja pri doživljaju tuge. Strah konceptualizovan kao klima specifikuje njegovu konceptualizaciju kao sadržanog objekta u spoljašnjoj sredini. Ovakva konceptualizacija ističe činjenicu da je doživljavač nemoćan da promeni okolnosti, isto kao što nije u mogućnosti da menja vremenske prilike. Ovakva konceptualizacija podržana je činjenicom iz stvarnosti da veći broj ljudi može osećati strah iz istog razloga u isto vreme na istom području, što je opet kompatibilno sa opaženim svojstvima vremenskih prilika.

Sve u svemu, emocije se u engleskom mogu konceptualizovati kao prirodne sile, pri čemu centralno mesto zauzimaju konceptualizacije emocija kao vode i vatre. Za sve metafore koje podržavaju ovu konceptualizaciju karakteristično je svojsvo autonomije u odnosu na doživljavača. Veliki broj metafora uključuje i svojstva agentivnosti, kao i štetnost emocija po dobrobit čoveka-doživljavača. Ovo svojstvo ugroženosti doživljavača od strane emocije shvaćene kao prirodne sile na motivisan način povezano je sa tipičnom konceptualizacijom emocija kao živog bića, to jest neprijatelja u borbi. Naime, i jedna i druga konceptualizacija podrazumevaju suprotstavljenost i neprijateljstvo, kao i opasnost za doživljavača, što sve emocijama u anglo-kulturi daje negativan predznak.

14 Zaključak

Emocije kao kompleksni fenomeni predmet su proučavanja u raznim naukama, pri čemu se često samo njihovi pojedini aspekti stavljaju u prvi plan. S jedne strane, emocije se tretiraju kao iskonske sile koje su deo našeg fiziološkog postojanja. S druge, u antropološkim i sociološkim studijama često se ovaj aspekt previđa, dok se akcenat stavlja na društvene i kulturološke kategorije koje konstruišu domen emocija u jednoj društvenoj zajednici.

U mnoštvu različitih situacija iz stvarnosti koje mogu, ali ne moraju biti praćene istim fiziološkim ili ekspresivnim reakcijama, upravo je jezik taj koji omogućava da emociju u pitanju identifikujemo kao bes ili strah, na primer. Doprinos lingvističkog proučavanja domena emocija ogleda se u tome što se analizom jezičkih podataka dobija uvid i u to koji se delovi telesnog iskustva u jednoj kulturno-jezičkoj zajednici percipiraju kao bitni, što je dokaz i da je u našoj svesti i naše fizičko i fiziološko postojanje konstruisano kulturnim putem, kao i u to koji se opštiji kulturni obrasci mogu uočiti na primeru domena emocija. Pod tim podrazumevamo i često nesvesnu procenu fenomena vezanih za emocije od strane članova jedne kulturno-jezičke zajednice, a koja izranja iz analize jezičkih podataka. U tom smislu je svaka konceptualizacija emocija potkrepljena jezičkim podacima kulturno uslovljena, budući da jezik ne samo da saopštava o realnosti svojih govornika, već tu realnost i konstituiše.

Takođe, na ovaj način mogu se proveriti postulati kognitivne lingvistike, koji odnos čoveka, jezika i sveta koji ga okružuje posmatraju holistički.

Na osnovu primera u korpusu pokazali smo da se veliki broj fizioloških reakcija u engleskom jeziku konceptualizuje kao bitan pri doživljaju svih prototipičnih emocija, a naročito straha. Takođe, najveći broj tih reakcija preslikan je iz stvarnih, objektivno uočenih promena pri emotivnom doživljaju, to jest u jeziku preovladavaju fiziološki realistični izrazi. Isto se može zaključiti i o delovima tela kao sadržateljima za emociju: tipičan sadržatelj je po pravilu onaj deo tela u kome doživljavač zaista oseća promene. Simbolička vrednost vidi se u korpusu jedino u vezi sa srcem, koje se tipično ne javlja

kao sadržatelj za bes, uprkos stvarno opaženom ubrzanom srčanom ritmu. Simbolička vrednost srca u zapadnoj kulturi, kao centra vitalnosti ljudskog bića, ne čini ga adekvatnim sadržateljem za negativno vrednovanu emociju. U engleskom je prisutna i fina distinkcija između srca i grudnog koša kao sadržatelja emocija, gde se u grudni koš „smeštaju“ negativne emocije koje dovode do lupanja srca, ali se ne mogu dovesti u vezu sa srcem kao sedištem života.

Rekli smo da profilisanje delova tela i fizioloških reakcija pri doživljaju emocija predstavlja konceptualne metonimije. Iz ovih metonimija proizilazi metafora po kojima je emocija izazivač oseta, to jest nekakva promena u energiji koja proizvodi dejstvo na čovekov organizam. Ovakva konceptualizacija takođe povezuje emocije sa telesnim, ali podvlači kulturološki uslovljeno shvatanje, po kome je emocija entitet odeljen od čoveka. Bilo da se emocija shvata kao draž iz spoljašnje sredine bilo da je smeštena u doživljavaču kao sadržatelju, emocija se percipira kao zaseban fenomen koji stoji u nekom odnosu sa doživljavačem. Po pravilu, taj odnos je odnos antagonizma, a oseti su mahom neprijatni po doživljavača.

Iz ove izvedene metafore može se dalje izvesti metonimija, po kojoj je emocija oruđe ili oružje kojim se kod doživljavača izaziva oset. Ova metafora povezuje se, s jedne strane, sa ostalim konceptualizacijama emocija kao predmeta, a s druge sa konceptualizacijom emocija kao pretnji po zdravlje ili život doživljavača, čiji je tipični predstavnik bolest.

Primeri iz korpusa koji podržavaju konceptualizaciju emocija kao bolesti predstavljaju kulturno shematizovane izraze koji imaju i eksplikativnu i evaluativnu vrednost. Eksplikativnost se ogleda u poređenju segmenata laičkog modela emotivnog doživljaja i stadijuma bolesti, a evaluativnost u negativnoj vrednosti koja se emocijama pripisuje. I ova konceptualizacija može se dovesti u vezu sa metaforom sadržavanja, ako emociju-bolest posmatramo kao sadržani objekat u doživljavaču. Odvojenost emocija od doživljavača takođe je jasno osvetljena, kao i antagonizam koji između njih postoji.

Emocije konceptualizovane kao predmeti u prvi plan stavljaju baš tu odvojenost emocija od doživljavača. Od brojnih mogućnosti, istakli bismo emocije konceptualizovane kao objekte transfera.

Emocije konceptualizovane kao objekti transfera uklapaju se u postojeću širu metaforu transfera, posvedočenu i u gramatici engleskog jezika ditranzitivnom konstrukcijom. Kulturološki aspekti ove konceptualizacije vide se u tome što se sreća konceptualizovana kao objekat obično specifikuje u pravcu dragocenosti, što je čini pozitivnom i visoko vrednovanom emocijom u anglo-kulturi. Takođe, sreća se najčešće konceptualizuje kao neživi predmet, za razliku od ostalih ispitivanih emocija, kojima se neuporedivo češće pripisuju agentivna svojstva.

Emocije kao objekti transfera čine emocije objektima kretanja. Ovde se povezanost emocija sa kretanjem ne završava. Osim kao objekti podstaknutog kretanja, emocije se mogu konceptualizovati kao da se same kreću, čime im se pripisuju agentivna svojstva.

Kada se emocije konceptualizuju kao sposobne za samostalno kretanje, njima se pripisuju agentivna svojstva, što ih čini ili bližim ljudskim bićima ili prirodnim silama, koje se takođe shvataju kao veoma agentivne, jer se čini da deluju svesno i voljno.

Emocije kao sile prirode najčešće se konceptualizuju kao prirodna sila vode. Moguće je da je ova veza sa vodom motivisana i antičkom teorijom humora, ali to nikako nije jedini razlog. U fokusu je razorna moć vode, što potencira potencijalnu opasnost snažnih emocija po doživljavača. Osim ove evaluativne komponente, prisutna je i eksplikativna, pa se ono što emociju izaziva konceptualizuje kao izvor, ili emocije imaju tok ili mlaz, ali se čovek-doživljavač može u njima i utopiti, čime se emocije približavaju pojmu sadržatelja. Snažna veza između emocija u anglo-kulturi i tečnosti vidi se i u tome što su emocije konceptualizovane kao sadržani objekti najčešće shvaćene kao fluidi na koje deluju zakoni hidraulike.

Dalje, emocije kao sile prirode konceptualizuju se i kao vatra ili kao atmosferske pojave, najčešće magla, koja onemogućava jasno viđenje. Time se opet potencira opasnost emocija, ali i evocira kulturno uslovljena metafora o rasuđivanju kao viđenju, zasnovana na dihotomiji između razuma i emocija.

Emocije kao živa bića shvataju se kao ljudi ili životinje, a ređe kao biljke. Centralno svojstvo ove konceptualizacije je odnos neprijateljstva između emocije i

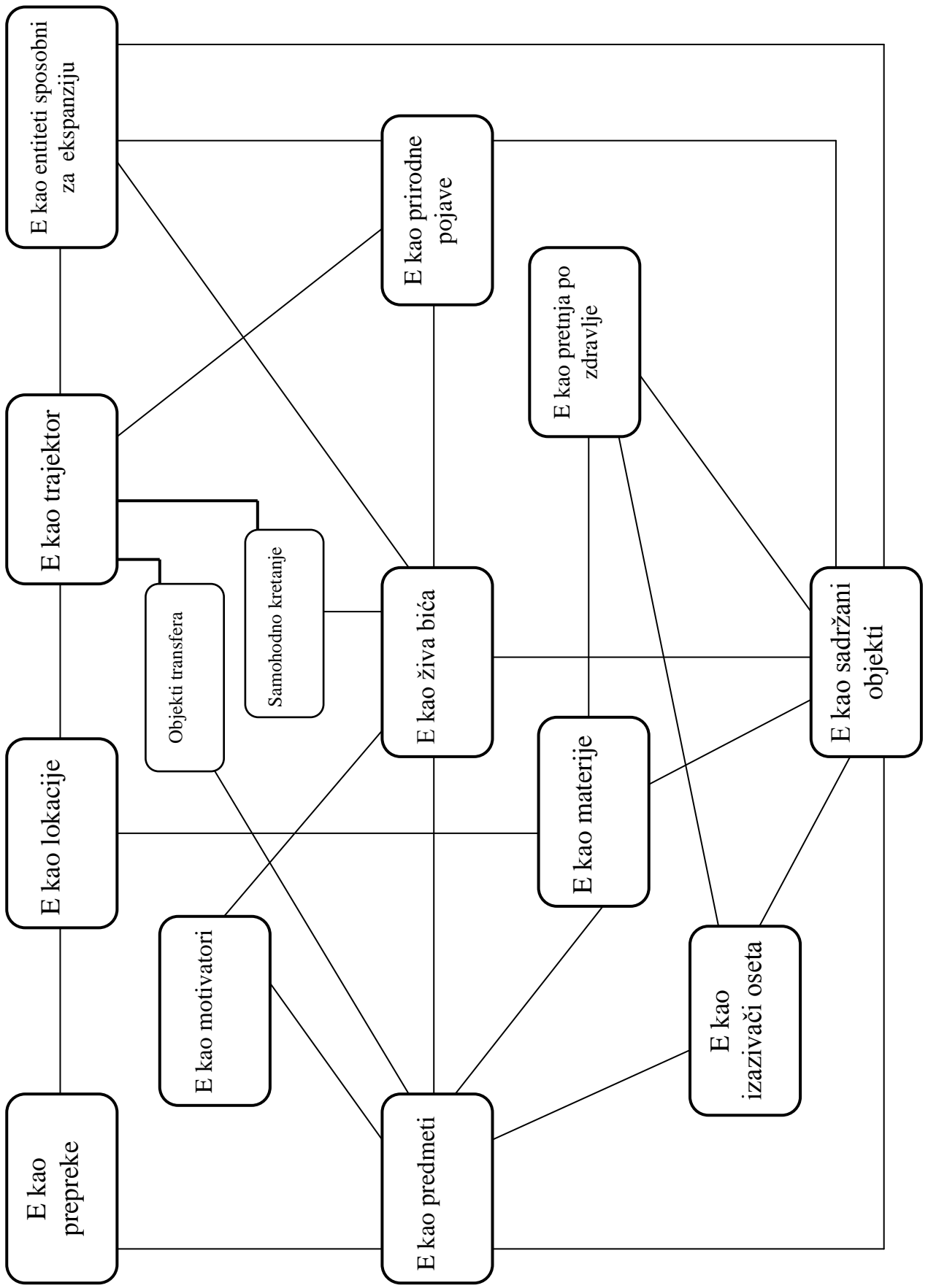
doživljavača, za koje smo našli potvrdu i kada se radi o emociji sreće. Konceptualizacija emocija kao životinja podvlači njihovu neobuzdanost, što ih opet određuje kao negativne pojave. Osim ovih, u primerima prisutne su i eksplikativne komponente koje sled koraka u laičkom shvatanju emotivnog doživljaja preslikavaju na rađanje, rast, razvoj i smrt, to jest na životni ciklus. Konceptualizacija emocija kao biljaka u prvi plan stavlja njihovo jačanje konceptualizovano kao rast.

Jačanje emocija percipira se kao markirano stanje, te je često profilisano u iskazima u jeziku, i to na način koji podržava konceptualizaciju emocija kao entiteta sposobnih za ekspanziju ili za zauzimanje položaja na nekoj zamišljenoj skali. Rast se tipično povezuje sa jačanjem, a opadanje sa slabljenjem emocije, što odgovara primarnoj metafori VIŠE JE GORE, zasnovanoj na iskustvu u stvarnosti. Međutim, interesantno je odstupanje od ove metafore u slučaju sreće i tuge, kada se ova metafora „suprotstavlja“ kompleksnim, kulturološki uslovljenim metaforama, po kojima su stanja blagotvorna po doživljavača gore, a štetna dole, čiji je podtip i metafora po kojoj je razum gore, a emocije dole. Ovaj primer fino ilustruje pojavu da isti ciljni domen može imati više izvornih, u zavisnosti od željene konceptualizacije, pošto metaforizacija uvek osvetljava samo određeni skup svojstava, dok sva druga ostaju u senci.

Ekspanzija je komplementarna sa poimanjem emocija kao prirodne sile vode, ali je i rezultat delovanja hidraulike na emociju kao sadržani fluid u doživljavaču.

Konačno, tezu o mnogostrukosti perspektiva iz kojih je preslikavanje moguće potvrđuje i to da se osim kao trajektorije, emocije konceptualizuju i kao lokacije, što opet potcrtava njihovu odvojenost od doživljavača, a u nekim slučajevima približava ih konceptualizaciji kao sadržatelja za doživljavača.

Iz ovog kratkog pregleda odnosa između konceptualizacija prototipičnih emocija u engleskom jeziku na osnovu nalaza iz korpusa može se zaključiti da kategorija emocija ima složenu policentričnu strukturu, a da se između konceptualizacija protežu porodične sličnosti. Grafički bi se to moglo predstaviti kao na slici 15:

Slika 15

Ono što je već na prvi pogled vidljivo je da se sve ove metafore mogu podeliti u dve velike grupe: prvu čine metafore koje za ciljni domen imaju živo biće, a drugu one koje za ciljni domen imaju neživi entitet.

Dalje, metafore sa ciljnim domenom kao živim bićem mogu se podeliti na one u kojima je ciljni domen ljudsko biće i one u kojima je ciljni domen divlja životinja. Konceptualizovanjem emocija kao živih bića emocijama se daju svojstva autonomnosti i pokretljivosti, a još uže, konceptualizacijom emocija kao ljudskih bića, pripisuju im se i svojstva volje, svesti i agentivnosti. Štaviše, moglo bi se takođe reći da se konceptualizacijom emocija kao divljih životinja emocijama još snažnije pripisuje svojstvo volje koju je teško obuzdati, budući da su ovako konceptualizovane emocije lišene svesti poput divljih životinja, te ih je nemoguće kontrolisati i potčiniti. Sve ovo je u skladu sa sintaksičkim obrascima u kojima se javljaju imenice koje označavaju emocije.

Kada se emocije konceptualizuju kao neživi entiteti, mogućnosti su sledeće: ono što odmah upada u oči je veći broj metafora u kojima je ciljni domen nekakva sila. Kao što smo već rekli, sile su sposobne da iniciraju određenu radnju iako nemaju svest i volju. To sile čini, iako ne prototipičnim agensima, vrlo dobrim kandidatima da se jezički realizuju na način sličan pravim agensima. Među raznim vidovima sile, prirodne sile se doživljavaju kao prototipične. Još jedna, manje tipična vrsta sile, je sila koja nagoni ljudsku svest da se podeli, što je preduslov za postojanje konceptualne metafore da je emocija ludilo, a koja se može izvesti iz psiholoških promena koje se u jeziku kodiraju kao bitne pri doživljaju emocija. Ove dve metafore stoje u metonimijskom odnosu.

Potom, emocija se može konceptualizovati kao vatra, ili, metonimijski, kao toplina. Vatra je imenica koja označava proces koji se, nakon inicijacije, odvija naizgled sam od sebe, što joj pripisuje izvesna svojstva agentivnosti.

U vezi sa agentivnosti, pomenuli bismo i konceptualizaciju emocije kao tereta. Iako ovde nema mnogo protoagentivnih svojstava, u situaciji nošenja tereta onaj ko teret nosi takođe biva zahvaćen radnjom, tako da vršilac radnje dobija neka svojstva pacijensa. Kako je jezik antropocentričan, veći je fokus na iscrpljenosti vršioca radnje

nego na promeni lokacije tereta, što povećava broj svojstava pacijensa kod čoveka, a smanjuje broj tih svojstava kod tereta.

Konačno, moguća je konceptualizacija emocija u lokativnom smislu, i to dvostruko – emocija se može konceptualizovati kao supstanca u sadržatelju, što u suštini delimično odgovara situaciji u stvarnosti, budući da emocije kao samostalni entiteti ne postoje, iako se u najvećem broju slučajeva upravo tako konceptualizuju, što se iz navedenih metafora i vidi. S druge strane, emocije se konceptualizuju kao prostorno ograničeni entiteti, što im konceptualno omogućava da budu shvaćene bilo kao sadržatelji bilo kao lokacije. Situacija je naizgled paradoksalna: emocije se mogu konceptualizovati ili kao sadržane, ili kao sadržatelji.

Međutim, ova situacija nije toliko kontradiktorna koliko se to na prvi pogled može učiniti. Rekli smo već da su metaforička preslikavanja uvek parcijalna i da osvetljavaju samo one sličnosti koje se u datoj situaciji percipiraju kao bitne. Osim toga, između svih ovih konceptualnih metafora za emocije prostiru se porodične sličnosti.

U metaforama u kojima je ciljni domen ljudsko biće, ono je ili nadređeni u društvenoj hijerarhiji ili protivnik u borbi. U oba slučaja ono deluje silom na doživljavača – ili društvenim potčinjavanjem, ili direktnom fizičkom silom. U oba slučaja odupiranje je izuzetno teško – društvene norme ne dozvoljavaju otpor prema superiornom, a fizička borba je iscrpljujuća i sa neizvesnim ishodom. Slično važi i za emocije konceptualizovane kao divlje životinje – opasnost, nemogućnost kontrole i neizvestan ishod otežavaju odupiranje. Upravo taj element sile povezuje ove konceptualne metafore sa onim u kojima je ciljni domen neka prirodna sila. Emocije kao bolesti mogu se shvatiti kao biološke sile koje stoje suprotstavljene životnoj sili u borbi za opstanak (Rakić, 2014b:75). Dalje, emocija konceptualizovana kao teret takođe se može dovesti u vezu sa silom, budući da teret određenom težinom, to jest silom, pritiska doživljavača. Isto tako ovaj element pritiska značajan je za konceptualizaciju emocija kao sadržanih objekata u nekom sadržatelju. Naime, prema hidrauličkom modelu emocija, one se nalaze u sadržatelju i ako dođe do emotivno pobuđenog stanja, pritisak raste i emotivnim „pražnjenjem“ taj pritisak se oslobađa. Emocije kao vatra ili toplina povećavaju pritisak unutar sadržatelja. Sa pritiskom se može dovesti u vezu i konceptualizacija emocija kao divlje životinje u zarobljeništvu, koja prirodno želi da se

oslobodi, kao i metafora podeljene osobe, kada pritisak toliko poraste da se osoba podeli ili metaforički poludi. Ostaje još konceptualizacija emocija kao lokacija. Na prvi pogled, emocije kao lokacije ne pokazuju svojstva agentivnosti, ali analizirajući predloške fraze u kojima se pojavljuju imenice koje označavaju emocije, utvrdili smo da i te kako emocije kao lokacije podržavaju konceptualnu sliku pritiska ili kretanja. Ustanovili smo da se predloške fraze sa IN koriste samo sa emocijama koje su izuzetno snažne. Slika lokacije ili sadržavanja kombinuje se sa mentalnom slikom sile koja sputava slobodno kretanje. Suprotno, uz predloške fraze sa OUT OF imamo emocije koje omogućavaju ili čak podstiču metaforički shvaćeno kretanje. Kombinovanje mentalne slike prostora sa uzrokom, koja postoji i sa predlozima FOR i THROUGH, dodaje element sile tipično statičkom shvatanju lokacije.

Iz ovoga izvlačimo zaključak da je centralna konceptualna metafora za emocije u engleskom jeziku EMOCIJA JE SILA.

Ova konceptualna metafora može se dovesti u vezu sa širom semantičkom kategorijom dinamike sile (force dynamics), koju Talmi definiše kao “how entities interact with respect to force” (Talmy, 2000:409)³⁶⁶. On dalje kaže: “Included here is the exertion of force, resistance to such a force, the overcoming of such a resistance, blockage of the expression of force, removal of such blockage, and the like” (ibid.)³⁶⁷.

Primetićemo da je ovako definisana kategorija dinamike sile u velikom stepenu slična laičkoj teoriji o emocijama u zapadnoj kulturi. Takođe, Talmi smatra da dinamika sile ima strukturnu ulogu na raznim jezičkim nivoima u engleskom – u gramatici, na primer, u upotrebi određenih veznika i predloga, te u gramatičkoj kategoriji modalnih glagola u celini, ali je inkorporirana i u leksičke jedinice. Pritom se ne misli samo na interakcije koje se odnose na fizičku silu, već metaforičkim proširivanjem i na psihološke i društvene interakcije, kada se sila konceptualizuje kao nekakav vid pritiska. Sve to što je ugrađeno u jezički sistem može se povezati sa ostalim kognitivnim domenima. Talmi iz toga zaključuje da je dinamika sile fundamentalni pojmovni sistem koji strukturira konceptualne sadržaje.

³⁶⁶ „kako entiteti stupaju u interakciju u odnosu na silu“.

³⁶⁷ „Ovde spada delovanje silom, pokušaj odupiranja toj sili, prevazilaženje tog otpora, blokiranje ispoljavanja sile, uklanjanje te blokade i slično.“

Talmi (Talmy, 2000:466) na sledeći način predstavlja prototip dinamike sile onako kako je prisutan u jeziku:

1. Prisutne su dve sile
2. One su direktno suprotstavljene jedna drugoj pod uglom od 180°
3. Dve sile su suprotne jedna drugoj, to jest ne deluju u istom smeru
4. Jača sila nadvladava slabiju
5. Sila deluje pravolinijski
6. Sila deluje potpuno duž zamišljene linije
7. Agon neprestano ima tendenciju da deluje silom
8. Ova tendencija može biti dvojaka – ili prema delovanju ili prema mirovanju
9. Rezultirajuće stanje antagonista je takođe dvojako – ili delovanje ili mirovanje

Mi smatramo da se ovakvo viđenje emocija, ali i šire, sam koncept dinamike sile, uklapa u opšte odlike anglo-kulture. Rekli smo već da su među ključnim individualizam, uzdržanost i nenametljivost. Sam koncept sile suprotan je onome što se u anglo-kulturi vrednuje kao dobro i poželjno. Brojni jezički obrasci koji se mogu dovesti u vezu sa pojmom dinamike sile idu tome u prilog: mnoštvo različitih situacija iz stvarnosti, među kojima i emotivni doživljaji koji se konceptualizuju kao delovanje sile proizvode kod pripadnika anglo-kulture potrebu da se toj sili odupru, ili da spreče da se uopšte neka situacija ili govorni čin protumače kao nametanje, odnosno delovanje silom. Smatramo da zbog toga u engleskom jeziku postoji veliki broj formulaičkih izraza koji ublažavaju direktnost iskaza.

Dalje, potreba za što preciznijim izražavanjem i favorizovanje samo onoga što se zna takođe ima za cilj da se događaji iz stvarnosti predstave u okviru koji nije okvir sile, već je objektivno dat. Najšire gledano, s tim u vezu može se dovesti i već pominjana epistemološka superiornost engleskog jezika, koja se ponekad može sresti u lingvističkoj i psihološkoj literaturi, a koja zapravo predstavlja pokušaj objektivizacije engleskog jezika i njegovih kategorija uspostavljanjem njih kao prirodno datih, bez elemenata bilo kakve prinude i prisile.

Uzevši sve ovo u obzir, smatramo da je dominantna konceptualna metafora emocija kao sile sasvim očekivana, pogotovu što emotivna situacija u stvarnosti ima

dosta zajedničkih elemenata sa prototipom dinamike sile koji postoji u anglo kulturno-jezičkoj zajednici.

U vezi sa anglo-kulturnim scenarijem o objektivnosti dodali bismo i sledeće: sve metaforičke konceptualizacije prototipičnih emocija imaju za ciljne domene entitete i pojave iz stvarnosti sa kojima je čovek-doživljavač u interakciji. Nismo u korpusu pronašli primere u kojima su ciljni domeni natprirodni ili duboko simbolički pojmovi. Čak i kada se emocija konceptualizuje kao natprirodno biće, fokus je na fiziološkoj promeni doživljavača, a ne na nekom konkretno definisanom biću. Isto tako, najveći broj fizioloških reakcija kodiranih u jeziku odgovara stvarno, objektivno opaženim, što je takođe u skladu sa ovim kulturnim scenarijem.

Odstupanja od ovako „objektivno“ predstavljenih emocija kulturno su markirana i prate izvesne obrasce: dihotomija između razuma i emocija, koja je opšte prisutna u zapadnoj civilizaciji, u anglo-kulturi potcrtana je odnosom antagonizma. Ova dihotomija leži i u osnovi „smeštanja“ emocija u određene delove tela, pa se emocije tipično ne nalaze u glavi ili u umu, sem ako se ne radi o emotivnim stanjima kojima je dodata misaona komponenta.

Drugi kulturološki markirani opštiji model je zasnovan na teoriji humora, čiji odjeci postoje u dominantnoj hidrauličkoj metafori emocija, i koji se zasniva na povećanju temperature i pritiska u sadržatelju.

S tim u vezi interesantna su i odstupanja od ovog modela – bes koji se konceptualizuje kao hladan i tuga koja se konceptualizuje kao vrela. Fokus se pomera sa hidrauličkog modela, i to u pravcu opasnosti – po okolinu, u slučaju besa, odnosno po samog doživljavača u slučaju tuge. Izbor leksema za označavanje temperature podvlači negativnu konotaciju.

Još jedan opštiji kulturološki princip očigledan u konceptualizaciji emocija je potreba za ličnom autonomijom i nenametanjem, koji se pre svega vidi u broju konceptualizacija koje se mogu dovesti u vezu sa kontrolom. Rekli smo već da se u anglo-kulturi ne smatra prihvatljivim delovanje pod nečijom prinudom. Brojnost konceptualizacija emocija u kojima je aspekt kontrolisanja istaknut dokazuje značaj

ovih kulturnih scenarija, ali otkriva i viđenje emocija, ili barem snažnih doživljaja istih, kao negativnih pojava. U vezu sa kontrolom mogu se dovesti sve konceptualizacije emocija kao prirodnih sila koje doživljavač želi da stavi pod kontrolu ili pred kojima ostaje nemoćan i pasivan, konceptualizacija emocija kao divljih životinja, suparnika u borbi i nadređenog u društvenoj hijerarhiji, ali i pokušaj zadržavanja emocije kao tečnosti pod pritiskom u sadržatelju. Emotivno stanje, koje nije uvek predvidivo, konceptualizuje se kao markirano u odnosu na ideal po kome je doživljavač u emotivno nepobuđenom stanju. Takođe, videli smo da isuviše jaka emocija preuzima kontrolu nad svesnim i racionalnim „delom“ doživljavača kada se njegova psiha podeli. Sve ovde navedene konceptualizacije povezane su sa pojmom delovanja sile, kao što je to objašnjeno ranije u ovom poglavlju.

S tim u vezi, opazili smo da je intenzitet emocija značajniji za konceptualizaciju od dimenzije prijatnosti/neprijatnosti, jer se preterano snažan doživljaj sreće konceptualizuje kao negativan na isti način kao i snažne neprijatne emocije. Takođe, pozitivno vrednovana sreća konceptualizuje se sa manje agentivnih svojstava, to jest kao manje sposobna da poput sile deluje na doživljavača.

Zaključili bismo na osnovu svih opisanih primera i svih definisanih konceptualizacija da sam domen emocija u engleskom jeziku ima svoju specifičnu strukturu, ali istovremeno smo pokazali da u njemu do izražaja dolaze i opštiji kulturni modeli anglo-kulture, što je i bio cilj ovog rada.

Jedan mogući pravac daljeg istraživanja koji proizilazi iz naših nalaza je kontrastiranje kulturoloških aspekata konceptualizacije emocija u engleskom jeziku sa konceptualizacijom emocija u jezicima koji pripadaju kulturama koje imaju drugačije norme u vezi sa doživljavanjem i ispoljavanjem emocija.

Drugu mogućnost predstavlja istraživanje kulturoloških aspekata konceptualizacije ostalih apstraktnih domena vezanih za psihičku realnost doživljavačagovornika engleskog jezika, da bi se dobila potpunija slika o ličnosti kao kulturnom konstrukt u anglo-kulturi.

Konačno, domen emocija prevashodno se proučava u psihologiji i psihijatriji, ali kako se svi nalazi i analize prilikom tih ispitivanja izražavaju jezikom, smatramo da je još jedan mogući pravac daljeg proučavanja vezan za analizu jezika kako u stručnoj tako i u popularnoj literaturi na ovu temu, kako na engleskom tako i na drugim jezicima, da bi se ustanovilo koliko anglo-kulturni pogled na emocije ima uticaja na preporučene terapijske prakse, budući da je najveći deo literature napisan upravo na engleskom jeziku od strane stručnjaka koji pripadaju anglo-kulturi.

Sva ova pitanja otvaraju značajne mogućnosti za dalje proučavanje međudnosa čoveka, jezika i sveta koji ga okružuje, kao i za detaljniji opis sistema engleskog jezika i dalju razradu teorijskih pitanja kognitivne lingvistike kojima smo se i mi u ovom radu bavili.

Bibliografija³⁶⁸

- Ahmed, Sara. 2004. *The Cultural Politics of Emotion*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Al-Sharafi, Abdul Gabbar Mohammed. 2004. *Textual Metonymy: A Semiotic Approach*. New York: Palgrave Macmillan.
- Alvarado, Nancy & Kimberly A. Jameson. 2008. "Shared Knowledge about Emotion among Vietnamese and English Bilingual and Monolingual Speakers." Radna verzija članka objavljenog pod istim naslovom u *Journal of Cross-Cultural Psychology* (2011) 42(6). 963-982.
<<https://www.csupomona.edu/~nalvarado/PDFs/NAlvarado.pdf>> (18. 7. 2009).
- Andreassi, John L. 2000. *Human Behavior & Physiological Response*. Mahwah NJ & London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Anger Elfenbein, Hillary & Nalini Ambady. 2003. "Universals and Cultural Differences in Recognizing Emotions". *Current Directions in Psychological Science* 12(5). 159-164.
- Angus, Lynne & Yifht Korman. 2002. Conflict, Coherence, and Change in Brief Psychotherapy: A Metaphor Theme Analysis. In Fussel, 151-165.
- Antović, Mihailo. 2007. „Teorija optimalnosti i teorija metafore u svetlu muzičke i jezičke kompetencije”. Doktorska disertacija. Niš: Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu. <<https://fedorani.ni.ac.rs/fedora/get/o:693/bdef:Content/get>> (27. 10. 2014).
- Apresjan, Valentina. 1997. "Emotion Metaphors and Cross-Linguistic Conceptualization of Emotions". *Cuadernos de Filologia Inglesa* 612. 179-195.
- Apresjan, Valentina Ju. 2008. "Russian and English Emotional Concepts". *Труды международной конференции «Диалог 2008»*. 17-22. <<http://www.dialog-21.ru/dialog2008/materials/pdf/3.pdf>> (17. 7. 2009).
- Apperson, George Latimer. 2006. *Dictionary of Proverbs*. Hertfordshire: Wordsworth Editions Limited.

³⁶⁸ U navođenju jedinica korišćen je sistem unakrsnog povezivanja za zbornike radova. Tako se, na primer, potpuni bibliografski podaci za unos Angus & Korman, 2002 dobijaju kombinovanjem sa odrednicom Fussel.

- Arbib, Michael A. & Mary B. Hesse. 1997. *The Construction of Reality*. New York & Oxford: Oxford University Press.
- Asher, Nicholas & Alex Lascarides. 1995a. "Lexical Disambiguation in a Discourse Context". *Journal of Semantics* 12(1). 69-108.
- Asher, Nicholas & Alex Lascarides. 1995b. "Metaphor in Discourse". *Proceedings of the AAAI Spring Symposium Series: Representation and Acquisition of Lexical Knowledge: Polysemy, Ambiguity and Generativity, 3-7. Stanford CA, March 1995*. <http://homepages.inf.ed.ac.uk/alex/papers/metaphor_aaai.pdf> (27. 7. 2013).
- Averill, James R. 1990. Inner Feelings, Works of the Flesh, the Beast Within, Diseases of the Mind, and Putting on a Show: Six Metaphors of Emotion and Their Theoretical Extensions. In David E. Leary, ed., *Metaphors in the History of Psychology*, 104-132. Cambridge: Cambridge University Press.
- Averill, James R. 1994a. I Feel, Therefore I Am – I Think. In Ekman & Davidson, 379-385.
- Averill, James R. 1994b. In the Eyes of the Beholder. In Ekman & Davidson, 7-14.
- Banse, Rainer & Klaus R. Scherer. 1996. "Acoustic Profiles in Vocal Emotion Expression". *Journal of Personality and Social Psychology* 70(3). 614-636.
- Barbalet, Jack M. 2004. *Emotion, Social Theory, and Social Structure: A Macrosociological Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Barcelona, Antonio. 2003. Clarifying and Applying the Notions of Metaphor and Metonymy within Cognitive Linguistics: An Update. In Dirven & Pörings, 207-277.
- Barker, Chris. 2002. *Making Sense of Cultural Studies: Central Problems and Critical Debates*. London: SAGE Publications.
- Barker, Chris & Dariusz Galasiński. 2001. *Cultural Studies and Discourse Analysis: A Dialogue on Language and Identity*. London: SAGE Publications.
- Barsalou, Lawrence W. & Katja Wiemer-Hastings. 2005. "Situating Abstract Concepts". In Pecher & Zwaan, 129-163.
- Bartmiński, Jerzy. 2009. "Linguistic Worldview as a Problem of Cognitive Ethnolinguistics". *SCLC-2009 at Charles University (Prague, Czech Republic), October 15-17, 2009*. <languages.uchicago.edu/scla/handouts/SCLC2009Bartminski.pdf > (2. 2. 2013).

- Bartsch, Renate. 2003. Generating Polysemy: Metaphor and Metonymy. In Dirven & Pörings, 49–74.
- Baumeister, Roy F. 2005. *The Cultural Animal: Human Nature, Meaning, and Social Life*. Oxford: Oxford University Press.
- Bednarek, Monika & Wolfram Bublitz. 2007. *Enjoy!:* The (Phraseological) Culture of Having Fun. In Skandera, 109-135.
- Beger, Anke & Olaf Jäkel. 2009. “ANGER, LOVE and SADNESS Revisited: Differences in Emotion Metaphors between Experts and Laypersons in the Genre Psychology Guides”. *Metaphorik.de* 16. 87-108 (13. 8. 2009).
- Bennardo, Giovanni. 2003. “Language, Mind, and Culture: From Linguistic Relativity to Representational Modularity”. In Marie T. Banich & Molly Mack, eds., *Mind, Brain, and Language: Multidisciplinary Perspectives*, 23-59. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Publishers.
- Bennardo, Giovanni. 2009. *Language, Space, and Social Relationships*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Berlin, Isaiah. 1976. *Vico and Herder: Two Studies in the History of Ideas*. London: Chatto & Windus.
- Boas, Franz. 1911. Introduction. *Handbook of American Indian Languages. Bulletin 40, Part I, Bureau of American Ethnology*, 1-83. Washington, DC: Government Printing Office.
- Boas, Franz. 1938. *The Mind of Primitive Man*. New York: The Macmillan Company.
- Boellstorff, Tom & Johan Lindquist. 2004. “Bodies of Emotion: Rethinking Culture and Emotion through Southeast Asia”. *ETHNOS* 69(4). 437-444.
- Boster, James S. S.A. “The Structure of Experience: Patterns of Intra and Inter-Cultural Variation”. <<http://www.docstoc.com/docs/74190198/Culture-and-Cognition>> (8. 8. 2010).
- Bowdle, Brian F. & Dedre Gentner. 2005. “The Career of Metaphor”. *Psychological Review* 112(1). 193-216.
- Brown, Penelope. 2006. Cognitive Anthropology. In Jourdan & Tuite, 96-114.
- Bugarski, Ranko. 2005. *Jezik i kultura*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Buttjes, Dieter. 1991. Mediating Languages and Cultures: The Social and Intercultural Dimension Restored. In Buttjes & Byram, 3-16.

- Buttjes, Dieter & Michael Byram, eds. 1991. *Mediating Languages and Cultures: Towards an Intercultural Theory of Foreign Language Education*. Clevedon & Philadelphia: Multilingual Matters Ltd.
- Byram, Michael. 1991. Teaching Culture and Language: Towards an Integrated Model. In Buttjes & Byram, 17-30.
- Cacciari, Cristina. 1998. Why Do We Speak Metaphorically? Reflections on the Functions of Metaphor in Discourse and Reasoning. In Katz et al., 119-157.
- Calbris, Geneviève. 2008. From Left to Right... Coverbal Gestures and Their Symbolic Use of Space. In Alan Cienki & Cornelia Müller, eds., *Metaphor and Gesture*, 27-53. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Cameron, Lynne. 2008. Metaphor and Talk. In Gibbs, 197-211.
- Cerulo, Karen A. 2002. Discrimination and Classification: An Introduction. In Karen A. Cerulo, ed., *Culture in Mind: Toward a Sociology of Culture and Cognition*, 57-62. New York & London: Routledge.
- Charteris-Black, Jonathan. 2004. *Corpus Approaches to Critical Metaphor Analysis*. New York: Palgrave MacMillan.
- Chen, Denise & Jeannette Haviland-Jones. 1999. "Rapid Mood Change and Human Odors". *Physiology & Behavior* 68. 241-250.
- Chentsova-Dutton Yulia E. & Jeanne L. Tsai. 2009. Understanding Depression Across Cultures. In Ian H. Gotlib & Constance L. Hammen, eds., *Handbook of Depression*, 363-385. New York & London: The Guilford Press.
- Chiu, Chi-yue, Angela K-y. Leung & Letty Kwan. 2007. Language, Cognition, and Culture: Beyond the Whorfian Hypothesis. In Kitayama & Cohen, 668-688.
- Corradi Fiumara, Gemma. 1995. *The Metaphoric Process: Connections Between Language and Life*. London & New York: Routledge.
- Croft, William & D. Alan Cruse. 2004. *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crystal, David. 2003. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*, 2nd edn. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dalglish, Tim & Mick J. Power, eds. 1999. *Handbook of Cognition and Emotion*. Chichester: John Wiley & Sons.

- Damasio, Antonio R. 1994. *Descartes' Error: Emotion, Reason, and the Human Brain*. New York: Avon Books.
- Damasio, Antonio. 1999. *The Feeling of What Happens: Body and Emotion in the Making of Consciousness*. Harcourt: Houghton Mifflin.
- D'Andrade, Roy. 1987. A Folk Model of the Mind. In Holland & Quinn, 112-148.
- Deignan, Alice. 2005. *Metaphor and Corpus Linguistics*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Delschen, Corinna & Sabine Fechner. 2002. Motivation and Theoretical Background. In Marcus Callies & Rüdiger Zimmerman, eds., *Cross-Cultural Metaphors: Investigating Domain Mappings Across Cultures*, 9-14. Marburg: Philipps Universität.
- Dewaele, Jean-Marc. 2010. *Emotions in Multiple Languages*. New York: Palgrave MacMillan.
- Dirven, René. 1997. Emotions as Cause and the Cause of Emotions". In Susanne Niemeier & René Dirven, eds., *The Language of Emotions*. 55-84. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Dirven, René. 2003a. Introduction. *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*. By Dirven & Pörings, eds. In Dirven & Pörings, 1-38.
- Dirven, René. 2003b. Metonymy and Metaphor: Different Mental Strategies of Conceptualisation. In Dirven & Pörings, 75-111.
- Dirven, René & Marjolijn Verspoor, eds. 2004. *Cognitive Exploration of Language and Linguistics*, 2nd edn. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Dirven, René & Ralf Pörings, eds. 2003. *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Dixon, Thomas. 2003. *From Passions to Emotions. The Creation of a Secular Psychological Category*. Cambridge: Cambridge University Press
- Dobrovolskij, Dmitrij & Elizabeth Piirainen. 2005. "Cognitive Theory of Metaphor and Idiom Analysis". *Jezikoslovlje* 6(1). 7-35.
- Dolan, Brian. 2007. "Soul Searching: A Brief History of the Mind/Body Debate in the Neurosciences". *Neurosurgical Focus* 23(1). 1-7.
- Dowty, David. 1991. "Thematic Proto-Roles and Argument Selection". *Language* 67(3). 547-619.

- Ducasse, Curt John. 1964. "Art and the Language of Emotions". *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* 23(1), *In Honor of Thomas Munro*. 109-112.
- Dufva, Hannele. 2004. Language, Thinking and Embodiment: Bakhtin, Whorf and Merleau-Ponty. In Finn Bostad et al., eds., *Bakhtinian Perspectives on Language and Culture. Meaning in Language, Art and New Media*, 133-146. New York: Palgrave MacMillan.
- Dugan, Oana. 2003. "Idioms Between Motivation and Translation". *Philologica* 2. 309-318. <http://www.uab.ro/reviste_recunoscute/philologica/philologica_2003_tom2/49.dugan_oana.pdf> (21. 7. 2009).
- Duranti, Alessandro. 1997. *Linguistic Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dzokoto, Vivian Afi & Sumie Okazaki. 2006. "Happiness is in the Eye and the Heart: Somatic Referencing in West African Emotion Lexica". *Journal of Black Psychology* 32(6). 117-140.
- Easthope, Antony. 1999. *Englishness and National Culture*. London & New York: Routledge.
- Edwards, John. 2009. *Language and Identity: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Efran, Jay S. & Patrick M. Smith. 2011. "Tears of Sadness, Tears of Joy: Emotional Expression and 'The Curious Case of Benjamin Button'". *International Journal of Group Psychotherapy* 61. 166-172.
- Ekman, Paul. 1992. "An Argument for Basic Emotions". *Cognition and Emotion* 6(3). 169-200.
- Ekman, Paul. 1999. Basic Emotions. In Dagleish & Power, 45-60.
- Ekman, Paul. 2003. *Emotions Revealed*. New York: Times Books.
- Ekman, Paul & Richard J. Davidson, eds. 1994. *The Nature of Emotion. Fundamental Questions*. Oxford: Oxford University Press.
- Ekman, Paul, Robert W. Levenson & Wallace V. Friesen. 1983. "Autonomic Nervous System Activity Distinguishes among Emotions". *Science, New Series* 22(4616). 1208-1210.
- Engelen, Eva-Maria et al. 2009. Emotions as Bio-cultural Processes: Disciplinary Debates and an Interdisciplinary Outlook. In Birgitt Röttger-Rössler & Hans Jürgen

- Markowitsch, eds., *Emotions as Bio-cultural Processes*, 23–53. New York: Springer.
- Evans, Vyvyan. 2007. *A Glossary of Cognitive Linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Evans, Vyvyan. 2010. Cognitive Linguistics. In Louise Cummings, ed., *The Pragmatics Encyclopedia*, 46-9. Abingdon & New York: Routledge.
- Evans, Vyvyan & Melanie Green. 2006. *Cognitive Linguistics: An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Evans, Vyvyan, Benjamin K. Bergen & Jörg Zinken, eds. 2007. *The Cognitive Linguistics Reader*. London & Oakville: Equinox.
- Eynon, Terri. 2002. "Cognitive Linguistics". *Advances in Psychiatric Treatment* 8. 399-407.
- Fauconnier, Gilles & Mark Turner. 2002. *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York: Basic Books.
- Fehr, Beverley & James A. Russell. 1984. "Concept of Emotion Viewed from a Prototype Perspective". *Journal of Experimental Psychology: General* 113(3). 464-486.
- Feldman Barret, Lisa & Kristen A. Lindquist. 2008. The Embodiment of Emotion. In Gün R. Semin, & Eliot R. Smith, eds., *Embodied Grounding: Social, Cognitive, Affective, and Neuroscientific Approaches*, 237-262. Cambridge: Cambridge University Press.
- Feldman, Jerome A. 2006. *From Molecule to Metaphor: A Neural Theory of Language*. Cambridge MA: MIT Press.
- Fessler, Daniel M.T. 2004. "Shame in Two Cultures: Implications for Evolutionary Approaches". *Journal of Cognition and Culture* 4(2). 207-262.
- Fiehler, Reinhard. 2002. How to Do Emotions With Words: Emotionality in Conversations. In Fussel, 79-106.
- Filipović-Kovačević Sonja. 2009. „Vizuelni amalgami u kulturi modernog reklamiranja“. *Peti međunarodni interdisciplinarni simpozijum „Susret kultura“*. Zbornik radova. Knj. 1. 135-145.
<http://www.ff.uns.ac.rs/biblioteka/digitalna/susret_kultura/2009/Susret_kultura_knjiga_1.pdf> (3. 7. 2012).

- Fillmore, Charles. 2007. Frame Semantics. In Evans, Bergen & Zinken, 238-262.
- FitzGerald, Helen. 2003. *How Different Are We? Spoken Discourse in Intercultural Communication*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Forgas, Joseph P. 2007. "When Sad Is Better than Happy: Negative Affect Can Improve the Quality and Effectiveness of Persuasive Messages and Social Influence Strategies". *Journal of Experimental Social Psychology* 43. 513-528.
- Forsberg, Tuomas. 2008. "Emotions in Russian Foreign Policy: Causes and Consequences of Anger". *13th Annual World Convention of the Association for the Study of Nationalities, New York 10-12 April 2008, Panel R1: Russia and the West: Perceptions Emotions, Identities*.
 <<http://www.valt.helsinki.fi/vol/opiskelu/opas/0809/m410/teksti.pdf>>
 (25.07. 2009).
- Fougère, Martin & Agneta Moulettes. 2007. "The Construction of the Modern West and the Backward Rest in Hofstede's Culture's Consequences". *Journal of Multicultural Discourses* 2(1). 1-19.
- Fox, Kate. 2004. *Watching the English. The Hidden Rules of English Behaviour*. London: Hodder & Stoughton. Datoteka Kindle.
- FrameNet. <https://framenet.icsi.berkeley.edu/fndrupal/home>.
- Franks, David D. 2006. The Neuroscience of Emotions. In Stets & Turner, 38-62.
- Friedrich, Paul. 2006. Maximizing Ethnopoetics: Fine-tuning Anthropological Experience. In Jourdane & Tuite, 207-228.
- Fussel, Susan R., ed. 2002. *The Verbal Communication of Emotions: Interdisciplinary Perspectives*. Mahwah & London: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Gärdenfors, Peter. 1996. Conceptual Spaces as a Basis for Cognitive Semantics. In Andy Clark, Jesús Ezquerro & Jesús M. Larrazabal, eds., *Philosophy and Cognitive Science: Categories, Consciousness and Reasoning*, 159-180. Dordrecht: Kluwer.
 <http://dai.fmph.uniba.sk/~retova/CSCTR/materials/CSCTR_06sup_gard_conc_sp_1996.pdf> (24. 7. 2009).
- Geeraerts, Dirk. 2006. *Words and Other Wonders (Cognitive Linguistic Research)*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Geeraerts, Dirk. 2010. *Theories of Lexical Semantics*. Oxford: Oxford University Press.

- Geeraerts, Dirk & Hubert Cuyckens. 2007. Introducing Cognitive Linguistics. In Geeraerts & Cuyckens, 3-21.
- Geeraerts, Dirk & Hubert Cuyckens, eds. 2007. *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Gentner, Dedre et al. 2001. Metaphor Is Like Analogy. In Dedre Gentner, Keith J. Holyoak & Boicho N. Kokinov, eds., *The Analogical Mind: Perspectives From Cognitive Science*, 199-253. Cambridge MA: MIT Press.
- Gerbig, Andrea & Angela Shek. 2007. The Phraseology of Tourism: A Central Lexical Field and its Cultural Construction. In Skandera, 303-322.
- Gibbs, Raymond W. 1998. The Fight Over Metaphor in Thought and Language. In Katz et al., 88-118.
- Gibbs, Raymond W. 1999. Researching Metaphor. In Lynne Cameron & Graham Low, eds., *Researching and Applying Metaphor*, 29-47. Cambridge, Cambridge University Press.
- Gibbs, Raymond W. 2005a. Embodied Action in Thought and Language. In Francisco J. Ruiz de Mendoza Ibáñez & M. Sandra Peña Cerval, eds., *Cognitive Linguistics: Internal Dynamics and Interdisciplinary Interaction (Cognitive Linguistics Research, 32)*, 225-247. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Gibbs, Raymond W. 2005b. "Embodiment in Metaphorical Imagination". In Pecher & Zwaan, 65-92.
- Gibbs, Raymond W., ed. 2008. *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gibbs, Raymond W., John S. Leggitt & Elizabeth A. Turner. 2002. What's Special About Figurative Language in Emotional Communication? In Fussell, 125-149.
- Gibson, Donald E. & Scott J. Schroeder. 2002. Grinning, Frowning, and Emotionless: Agent Perceptions of Power and Their Effect on Felt and Displayed Emotions in Influence Attempts. In Neal M. Ashkanasy, Wilfred J. Zerbe & Charmine E. J. Härtel, eds., *Managing Emotions in the Workplace*, 184-211. Armonk & London: M. E. Sharpe.
- Gigerenzer, Gerd & Daniel G. Goldstein. 1996. "Mind as Computer: Birth of a Metaphor". *Creativity Research Journal* 9(2-3). 131-144.

- Glucksberg, Sam. 2001. *Understanding Figurative Language: From Metaphors to Idioms*. Oxford: Oxford University Press.
- Goatly, Andrew. 1997. *The Language of Metaphors*. London & New York: Routledge.
- Goddard, Cliff. 2003. "Thinking Across Languages and Cultures: Six Dimensions of Variation". *Cognitive Linguistics* 14(2). 109-140.
<<http://www.une.edu.au/bcss/linguistics/nsm/pdfs/Goddard.Think.2003.pdf>>
(24. 7. 2009).
- Goddard, Cliff. 2006. Ethnopragnatics: A new Paradigm. In Cliff Godard, ed., *Ethnopragnatics: Understanding Discourse in Cultural Context (Applications of Cognitive Linguistics)*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
<www.degruyter.de/files/pdf/9783110188745Introduction.pdf> (21. 7. 2009).
- Goddard, Cliff. 2010. Universals and Variation in the Lexicon of Mental State Concepts. In Malt & Wolff, 72-92.
- Goddard, Cliff & Anna Wierzbicka. 2004. "Cultural Scripts: What Are They and What Are They Good for?". *Intercultural Pragmatics* 1(2). 153-166.
- Goddard, Cliff & Anna Wierzbicka. 2007. Semantic Primes and Cultural Scripts in Language Learning and Inercultural Communication. In Gary Palmer & Farzad Sharifian, eds., *Applied Cultural Linguistics: Implications for second language learning and intercultural communication*, 105-124.
Amsterdam: John Benjamins.
<<http://www.une.edu.au/bcss/linguistics/nsm/pdfs/GoddardWierzbicka.applied.NSM.pdf>> (18. 7. 2009).
- Goldberg, Adele E. 1995. *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago: University of Chicago Press.
- Goossens, Louis. 2003. Metaphtonymy: The Interaction of Metaphor and Metonymy in Expressions for Linguistic Action. In Dirven & Pörings, 349-377.
- Gordon, Peter. 2010. World Without Words: Commensurability and Causality in Language, Culture, and Cognition. In Malt & Wolff, 199-218.
- Goschler, Juliana. 2005. "Embodiment and Body Metaphors". *Metaphorik.de* 9.
<<http://www.metaphorik.de/09/goschler.pdf>> (16. 7. 2009).
- Grady, Joseph. 2007 [1999]. "A typology of motivation for conceptual metaphor: Correlation vs. resemblance". In Evans, Bergen & Zinken, 316–334.

- Grant, Stephen. 2008. "Emotion, Cognition and Feeling". *Synthesis Philosophica* 45(1). 53–71.
- Guerrero, Laura K., Peter A. Andersen & Melanie R. Trost. 1998. Communication and Emotion: Basic Concepts and Approaches. In Peter A. Anderson & Laura K. Guerrero, eds., *Handbook of Communication and Emotion: Research, Theory, Applications, and Contexts*, 5-27. London: Academic Press.
- Gumperz, John J. & Stephen C. Levinson. 1991. "Rethinking Linguistic Relativity". *Current Anthropology* 32(5). 613-623.
- Győri, Gabor. 2003. Social Cognition and Language as a Cultural Model of Reality. In Komlósi, Houtlosser & Leezenberg, 81-90.
- Haidt, Jonathan. 2003. The Moral Emotions. In Richard J. Davidson, Klaus R. Scherer & H.Hill Goldsmith, eds., *Handbook of affective sciences*, 852-870. Oxford: Oxford University Press.
- Herring, David R. et al. 2011. "Coherent With Laughter: Subjective Experience, Behavior, and Physiological Responses During Amusement and Joy". *International Journal of Psychophysiology* 79. 211-218.
- Hilferty, Joseph. 2001. "Cognitive Linguistics: An Introductory Sketch". In: Mercè Lorente et al., eds., *La gramàtica i la semàntica en l'estudi de la variació (Actes del 5è i 6è col·loquis lingüístics de la Universitat de Barcelona (CLUB-5, CLUB-6))*, 189-250. Barcelona: PPU-Secció de Lingüística Catalana de la Universitat de Barcelona. <<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.197.2196&rep=rep1&type=pdf>> (25. 1. 2014).
- Hill, Jane H. & Bruce Mannheim. 1992. "Language and World View". *Annual Review of Anthropology* 21. 381-406.
- Hofstede, Geert, Gert Jan Hofstede & Michael Minkov. 2010. *Cultures and Organizations – Software of the Mind: Intercultural Cooperation and Its Importance for Survival*. New York: McGraw Hill.
- Hofstede, Geert. 2011. "Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context. Online Readings in Psychology and Culture" 2(1). <<http://dx.doi.org/10.9707/2307-0919.1014>> (5. 8. 2014).
- Holland, Dorothy & Naomi Quinn, eds. 1987. *Cultural models in language and thought*. Cambridge: Cambridge University Press.

<http://geert-hofstede.com>.

Humboldt, Wilhelm von. 1988[1836]. *On Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ibarretxe-Antuñano, Iraide. 2008. Guts, Heart and Liver: The Conceptualization of Internal Organs in Basque. In Sharifian et al., 103-128.

Izard, Carroll E. 1992. "Basic Emotions, Relations Among Emotions, and Emotion–Cognitions Relations". *Psychological Review* 99(3). 561-565.

Jackendoff, Ray. 2007. *Language, Consciousness, Culture: Essays on Mental Structure*. Cambridge MA: MIT Press.

Jakobson, Roman. 2003 [1956]. The Metaphoric and Metonymic Poles. In Dirven & Pörings, 41-47.

Janda, Laura. 2000. "Cognitive Linguistics". *SLING2K Workshop February, 2000; position paper presented at the Slavic Linguistics 2000 conference, Indiana University, Bloomington, 18/02/00*.

<<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?rep=rep1&type=pdf&doi=10.1.1.198.776>> (26. 1. 2014).

Jenkins, Janis H., Arthur Kleinman & Byron J. Good. 1991. "Cross-Cultural Studies of Depression". In Joseph Becker & Arthur Kleinman, eds., *Psychosocial Aspects of Depression*, 67-99. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Publishers.

Johnson, Mark & Tim Rohrer. 2007. We Are Live Creatures: Embodiment, American Pragmatism and the Cognitive Organism. In Tom Ziemke, Jordan Zlatev & Roslyn M. Frank, eds., *Body, Language and Mind. Volume 1: Embodiment*, 17-54. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.

Jourdane, Christine & Kevin Tuite, eds. 2006. *Language, Culture, and Society: Key Topics in Linguistic Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press

Kachru, Yamuna & Larry E. Smith. 2008. *Cultures, Contexts, and World Englishes*. New York & London: Routledge.

Kalisz, Roman. 1993. "Different Cultures, Different Languages, and Different Speech Acts Revisited". *Papers and Studies in Contrastive Linguistics* 27. 107-118.

Katz, Albert N. et al., eds. 1998. *Figurative Language and Thought*. Oxford: Oxford University Press.

- Kaufmann, Laurence. 2003. "In Search of a Cultural 'Common Denominator': Metaphors, Historical Change and Folk Metaphysics". *Social Science Information SAGE Publications* 42(1). 107-146.
- Kemmer, Suzanne. 2003. Human Cognition and the Elaboration of Events: Some Universal Conceptual Categories. In Michael Tomasello, ed., *The New Psychology of Language: Cognitive and Functional Approaches To Language Structure. Volume 2*, 89-118. Mahwah & London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Kennedy, Graeme. 1998. *An Introduction to Corpus linguistics*. London & New York: Longman.
- Kennedy, Gwinne. 2000. *Just Anger: Representing Woman's Anger in Early Modern England*. Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Kertész, András. 2004. *Cognitive Semantics and Scientific Knowledge: Case Studies in the Cognitive Science of Science*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Keysar, Boaz et al. 2000. "Conventional Language: How Metaphorical Is It?". *Journal of Memory and Language* 43. 576-593.
- Kitayama, Shinobu & Dov Cohen, eds. 2007. *Handbook of Cultural Psychology*. New York & London: The Guilford Press.
- Kitayama, Shinobu, Sean Duffy & Yukiko Uchida. 2007. Self as Cultural Mode of Being. In Kitayama & Cohen, 136-174.
- Klikovac, Duška. 2004. *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: Čigoja štampa.
- Knowles, Murray & Rosamund Moon. 2006. *Introducing Metaphor*. London & New York: Routledge.
- Knuuttila, Simo. 2004. *Emotions in Ancient and Medieval Philosophy*. Oxford: Oxford University Press.
- Koller, Veronika. 2004. *Metaphor and Gender in Business Media Discourse*. New York: Palgrave MacMillan.
- Komlósi, László, Peter Houtlosser, & Michiel Leezenberg, eds. 2003. *Communication and Culture: Argumentative, Cognitive and Linguistic Perspectives*. Amsterdam: Sit Sat.
- Kovačević, Marina & Svjetlana Janković-Paus. 2001. „Od značenja i referencije prema metafori“. *FLUMINENSIA* 13(1). 75-103.

- Kövecses, Zoltán. 1995. Anger: Its Language, Conceptualization and Physiology in the Light of Cross-cultural Evidence. In Taylor & Maclaury, 181-196.
- Kövecses, Zoltan. 2000a. *Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kövecses, Zoltán. 2000b. "The Concept of Anger: Universal or Culture Specific?". *Psychopathology* 33. 159-170.
- Kövecses, Zoltan. 2002. Emotion Concepts: Social Constructivism and Cognitive Linguistics. In Fussel, 109-124.
- Kövecses, Zoltán. 2003. Culture-Internal Variation in Metaphors. In Komlósi, Houtlosser & Leezenberg, 19-29.
- Kövecses, Zoltán. 2005. *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kövecses, Zoltán. 2006. "Embodiment, Experiential Focus, and Diachronic Change in Metaphor". In R. W. McConchie et al., eds., *Selected Proceedings of the 2005 Symposium on New Approaches in English Historical Lexis (HEL-LEX)*, 1-7. Somerville, MA: Cascadilla Proceedings Project. <<http://www.lingref.com/cpp/hel-lex/2005/paper1341.pdf>> (22. 7. 2009).
- Kövecses, Zoltán. 2008a. The Conceptual Structure of Happiness. In Tissari, Pessi & Salmela 2008, 131-143.
- Kövecses, Zoltan. 2008b. "Universality and Variation in the Use of Metaphor". In N.-L. Johannesson & D.C. Minugh, eds., *Selected Papers from the 2006 and 2007 Stockholm Metaphor Festivals*, 2nd edn. 63-86. Stockholm: Department of English, Stockholm University.
- Kövecses, Zoltán. 2010a. *Metaphor: A practical introduction*, 2nd edn. Oxford: Oxford University Press.
- Kövecses, Zoltán. 2010b. "Metaphor and Culture". *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica* 2(2). 197-220 .
- Kövecses, Zoltán, Gary B. Palmer & René Dirven. 2003. Language and Emotion: The Interplay of Conceptualisation with Physiology and Culture. In Dirven & Pörings, 133-159.
- Kreč, Dejvid & Ričard Kračfild. 1980. *Elementi psihologije*. [David Krech & Richard S. Crutchfield. 1958. *Elements of Psychology*]. Beograd: Naučna knjiga.

- Kreibig, Sylvia D. et al. 2007. "Cardiovascular, Electrodermal, and Respiratory Response Patterns to Fear- and Sadness-inducing Films". *Psychophysiology* 44. 787-806.
- Lakoff, George. 1990. *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories reveal about the Mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, George. 1991. "Metaphor and War: The Metaphor System Used to Justify War in the Gulf". *Peace Research* 23(2). 25-32.
- Lakoff, George. 1992. "Multiple Selves: The Metaphorical Models of the Self Inherent In Our Conceptual System". *THE CONCEPTUAL SELF IN CONTEXT: A Conference of the Mellon Colloquium on the Self at the Emory Cognition Project Emory University Atlanta, Georgia May 1-2, 1992*.
<<http://georgelakoff.files.wordpress.com/2011/04/multiple-selves-the-metaphorical-models-of-the-self-inherent-in-our-conceptual-system-lakoff-1992.pdf>> (17. 11. 2012).
- Lakoff, George. 2007. The Contemporary Theory of Metaphor. In Evans, Bergen & Zinken, 267-315.
- Lakoff, George & Mark Johnson. 1980a. "Conceptual Metaphor in Everyday Language". *The Journal of Philosophy* 77(8). 453-486.
- Lakoff, George & Mark Johnson. 1980b. "The Metaphorical Structure of the Human Conceptual System". *Cognitive Science* 4. 195-208.
- Lakoff, George & Mark Johnson. 1999. *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books.
- Lakoff, George & Mark Johnson. 2003. *Metaphors we live by*, 2nd edn. Chicago: Chicago University Press.
- Lakoff, George & Zoltán Kövecses. 1987. The Cognitive Model of Anger Inherent in American English. In Holland & Quinn, 195-221.
- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Langlotz, Andreas. 2006. *Idiomatic Creativity: A Cognitive-linguistic Model of Idiom-representation and Idiom-variation in English*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

- Larsen, Jeff T. et al. 2010. The Psychophysiology of Emotion. In Michael Lewis, Jeannette M. Haviland-Jones & Lisa Feldman Barrett, eds., *Handbook of Emotions*, 3rd edn. 180-195. New York & London: The Guilford Press.
- Leavitt, John. 2006. Linguistic Relativities. In Jourdan & Tuite, 47-81.
- Lee, Penny. 2007. Formulaic Language in Cultural Perspective. In Skandera, 471-496.
- Leezenberg, Michiel. 2001. *Contexts of Metaphor*. Oxford: Elsevier.
- Lemmens, Maarten. 1998. *Lexical Perspectives on Transitivity and Ergativity (Current Issues in Linguistic Theory 166)*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Levenson, Robert W., José Soto & Nnamdi Pole. 2007. Emotion, Biology, and Culture. In Kitayama & Cohen, 780-796.
- Levin, Beth. 1993. *English Verb Classes and Alternations: A Preliminary Study*. Chicago: Chicago University Press.
- Levinson, Stephen C. 2003. Language and Mind: Let's Get the Issues Straight! In Dedre Gentner & Susan Goldin-Meadow, eds., *Language in Mind. Advances in the Study of Language and Thought*, 25-46. Cambridge MA: The MIT Press.
- Lim, Ji-Ryong. 2003. "Aspects of the Metaphorical Conceptualisation of Basic Emotions in Korean". *Studies in Modern Grammar* 32. 141-167.
<<http://www.grammars.org/ftp/0317.zip>> (21. 7. 2009).
- Lowe, John B., Collin F. Baker, and Charles J. Fillmore. 1997. "A Frame-Semantic Approach to Semantic Annotation." *Tagging Text with Lexical Semantics: Why, What, and How? Proceedings of the Workshop. Special Interest Group on the Lexicon*, 18-24.
- Lu, Francis G., Russel F. Lim & Juan E. Mezzich. 1995. "Issues in the Assessment and Diagnosis of Culturally Diverse Individuals". In J. Oldham & M. Riba, eds., *American Psychiatric Press Annual Review of Psychiatry. Volume 14*, 477-510. Washington DC: American Psychiatric Press.
<http://fanlight.com/downloads/Culture_Guide.pdf> (29. 12. 2009).
- Lucy, John A. 2010. Language Structure, Lexical Meaning, and Cognition: Whorf and Vygotsky Revisited. In Malt & Wolff, 266-286.
- Lundström, Johan N. & Olsson, Mats J. 2010. "Functional Neuronal Processing of Human Body Odors". *Vitamins & Hormones* 83. 1-23.
<<http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3593650/>> (6. 11. 2013).

- Lutz, Catherine. 1986. "Emotion, Thought, and Estrangement: Emotion as a Cultural Category". *Cultural Anthropology* 1(3). 287-309.
- Maalej, Zouhair. 2007. The Embodiment of Fear Expressions in Tunisian Arabic. In Gary Palmer & Farzad Sharifian, eds., *Applied Cultural Linguistics: Implications for Second Language Learning and Intercultural Communication*, 87-104. Amsterdam: John Benjamins.
- Macfadyen, Leah P. 2011. "Perils of Parsimony: The Problematic Paradigm of 'National Culture'." *Information, Communication & Society* 14(2). 280-293.
- Malmkjær, Kirsten, ed. 2002. *The Linguistic Encyclopedia*, 2nd edn. London & New York: Routledge.
- Malrieu, Jean Pierre. 1999. *Evaluative Semantics: Language, Cognition and Ideology*. London & New York: Routledge.
- Malt, Barbara C. & Phillip Wolff, eds. 2010. *Words and the Mind: How Words Capture Human Experience*. Oxford: Oxford University Press.
- Malt, Barbara C., Silvia Gennari & Mutsumi Imai. 2010. Lexicalization Patterns and the World-to Words Mapping. In Malt & Wolff, 29-57.
- Markus, Hazel Rose & Shinobu Kitayama. 1991. "Culture and the Self: Implications for Cognition, Emotion, and Motivation". *Psychological Review* 98(2). 224-253.
- Matsumoto, David, ed. 2009. *The Cambridge Dictionary of Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Matsumoto, David et al. 1988. "Antecedents of and Reactions to Emotions in the United States and Japan". *Journal of Cross-Cultural Psychology* 19(3). 267-286.
- Matsumoto, David & Hyi Sung Hwang. 2012. "Culture and Emotion: The Integration of Biological and Cultural Contributions". *Journal of Cross-Cultural Psychology* 43. 91-118.
- Matsumoto, David, Seung Hee Yoo & Jeffrey A. LeRoux. 2007. Emotion and Intercultural Adjustment. In Helga Kotthoff & Helen Spencer-Oatey, eds., *Handbook of Intercultural Communication (Handbooks of Applied Linguistics [HAL] 7)*, 77-97. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- McEnery, Tony & Andrew Wilson. 2001. *Corpus Linguistics: An Introduction*, 2nd ed. Edinburgh: Edinburgh University Press.

- McSweeney, Brendan. 2002. "Hofstede's Model of National Cultural Differences and their Consequences: A Triumph of Faith – a Failure of Analysis." *Human Relations* 55(1). 89-118.
- Medin, Douglas L., Sara J. Unsworth & Lawrence Hirschfeld. 2007. Culture, Categorization, and Reasoning. In Kitayama & Cohen, 615-644.
- Meier, Brian P. & Michael D. Robinson. 2004. "Why the Sunny Side is Up: Associations Between Affect and Vertical Position". *Psychological Science* 15(4). 243-247.
- Meier, Brian P. et al. 2007. "What's 'Up' with God? Vertical Space as a Representation of the Divine". *Journal of Personality and Social Psychology* 93(5). 699-710.
- Mesquita, Batja & Janxin Leu. 2007. The Cultural Psychology of Emotion. In Kitayama & Cohen, 734-759.
- Mesquita, Batja, Nico H. Frijda & Klaus Scherer. 1997. Culture and Emotion. In John W. Berry, Pierre R. Dasen & T. S. Saraswati, eds, *Handbook of Cross-Cultural Psychology. Volume 2: Basic Processes and Human Development*, 2nd ed. 255-297. Needham Heights: Allyn & Bacon.
- Moors, Agnes. 2010. Theories of Emotion Causation: A Review. In Jan De Houwer & Dirk Hermans, eds., *Cognition & Emotion: Reviews of Current Research and Theories*, 1-37. Hove & New York: Psychology Press.
- Morillas, José Manuel Martín. 2002. "Extensionalist Semantics, Cognitive Linguistics and Emotion Expressions". *ANGLOGERMANICA ONLINE* 2002 – 1. 69-76.
<<http://www.uv.es/anglogermanica/2002-1/martin.htm>> (13. 8. 2009).
- Mrowa-Hopkins, Colette & Antonella Strambi . 2005. "How Angry Can You Be in French and Italian? Integrating Research and Teaching for the Development of Pragmatic Competence in L2 Classrooms". *FULGOR* 2(2). 48-62.
<http://ehlt.flinders.edu.au/deptlang/fulgor/volume2i2/papers/fulgor_v2i2_mrowa.pdf > (23. 9. 2009).
- Müller, Cornelia. 2008. *Metaphors Dead and Alive, Sleeping and Waking: A Dynamic View*. Chicago & London: University of Chicago Press.
- Murphy, Gregory L. 1996. "On metaphoric representation". *Cognition* 60. 173-204.

- Nesse, Randolph M. 2005. An Evolutionary Framework for Understanding Grief. In Deborah Carr, Randolph M. Nesse & Camille B. Wortman, eds., *Spousal Bereavement in Late Life*, 195-226. New York: Springer Publishing.
- Nikić, Mijo. 1994. „Psihologija straha“. *Obnovljeni život* 49(1). 43-66.
- Nisbett, Richard E. & Ara Norenzayan. 2002. Culture and Cognition. In Douglas Medin & Hal Pashler, eds., *Stevens' Handbook of Experimental Psychology: Cognition*, 3rd edn. 561-597. New York: Wiley. <<http://www-personal.umich.edu/~nisbett/cultcog2.pdf>> (8. 8. 2010).
- Oatley, Keith. 1989. "The Importance of Being Emotional". *New Scientist* 1678. 33-37.
- Oatley, Keith. 2004. *Emotion: A Brief History*. Malden: Blackwell Publishing.
- Ognjenović, Predrag. 1977. *Osećaj i mera: O psihofizičkim osnovama saznanja*. Beograd: Glas.
- Omori, Ayako. 2008. "Emotion as a Huge Mass of Moving Water". *Metaphor and Symbol* 23(2). 130-146.
- Ortony, Andrew & Terence J. Turner. 1990. "What's Basic About Basic Emotions?". *Psychological Review* 97(3). 315-331.
- Orwell, George. 1941. *England Your England*. <http://orwell.ru/library/essays/lion/english/e_eye> (4. 2. 2013).
- Osland, Joyce S. & Allan Bird. 2000. "Beyond Sophisticated Stereotyping: Cultural Sensemaking in Context". *Academy of Management Executive* 14(1). 65-77.
- Oyserman, Daphna & Spike Wing-Sing Lee. 2007. Priming "Culture": Culture as Situated Cognition. In Kitayama & Cohen, 255-279.
- Palmer, Gary B. 2006. Energy Through Fusion at Last: Synergies in Cognitive Anthropology and Cognitive Linguistics. In Gitte Kristiansen et al., eds., *Cognitive Linguistics: Current Applications and Future Perspectives*, 263-304. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Panther, Klaus-Uwe & Linda L. Thornburg. 2007. Metonymy. In Geeraerts & Cuyckens, 236-263.
- Panther, Klaus-Uwe & Linda L. Thornburg. 2009a. Aspect and Metonymy in the French *Passe Simple*. In Panther, Thornburg & Barcelona 2009, 177-195.
- Panther, Klaus-Uwe & Linda L. Thornburg. 2009b. Introduction: On figuration in grammar. In Panther, Thornburg & Barcelona 2009, 1-44.

- Panther, Klaus-Uwe, Linda L. Thornburg & Antonio Barcelona, eds. 2009. *Metonymy and Metaphor in Grammar*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Partee, Barbara H. 1995. Lexical Semantics and Compositionality. In Lila Gleitman & Mark Liberman, eds., *Invitation to Cognitive Science, Vol. 1: Language*, 2nd edn. 311-360. Cambridge MA: MIT Press.
<<http://semarch.linguistics.fas.nyu.edu/Archive/jhjMGYwM/BHP95Lexical%20SemanticsAndCompositionality.pdf>> (16. 8. 2009).
- Pavlenko, Aneta. 2005. *Emotions and Multilingualism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Paxman, Jeremy. 2007. *Anglicy: Opis przypadku. [The English. A Portrait of a People]*. Prev. Jarosław Mikos. Warszawa: W.A.B.
- Paxman, Jeremy. 2011. *Empire: What Ruling the World Did to the British* London: Viking, an Imprint of Penguin Books.
- Payne, Thomas E. 2011. *Understanding English Grammar*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pecher, Diane & Rolf A. Zwaan, eds. 2005. *Grounding Cognition: The Role of Perception and Action in Memory, Language, and Thinking*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pederson, Eric. 2007. Cognitive Linguistics and Linguistic Relativity. In Geeraerts & Cuyckens, 1012-1044.
- Pekić, Borislav. 1999. *Sentimentalna povest britanskog carstva*. Novi Sad: TIR Solaris.
- Peña, Sandra. 1997. "The Role of the Event Structure Metaphor and of Image-schematic Structure in Metaphors for Happiness and Sadness". *Miscelánea: A Journal of English and American Studies* 18. 253-266.
<<http://www.miscelaneajournal.net/images/stories/articulos/vol18/pena18.pdf>> (29. 7. 2013).
- Peña Cervel, Sandra. 2001. "A Cognitive Approach to the Role of Body Parts in the Conceptualization of Emotion Metaphors". *EPOS* 17. 245-260.
- Pérez Rull, Juan Carmello. 2001. "The Conceptualization of Emotions as Locations in English". *RESLA* 14. 353-363.
- Peterson, Gretchen. 2006. Cultural Theory and Emotions. In Stets & Turner, 114-134.

- Petruck, Miriam R. L. 1996. Frame Semantics. In Jef Verschueren et al., eds., *Handbook of Pragmatics*, 1-13. Philadelphia: John Benjamins.
- Pinker, Steven. 1998. *How the Mind Works*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Planalp, Sally & Karen Knie. 2002. Integrating Verbal and Nonverbal Emotion(al) Messages. In Fussell, 55-77.
- Popadich, Irina. 2004. "Metaphors of Love in English and Russian". <<http://dooku.miun.se/engelska/englishC/C-essay/HT03/Final/Irina%20Popaditch.pdf>> (24. 7. 2009).
- Pragglejaz Group. 2007. MIP: A method for identifying metaphorically used words in discourse. *Metaphor and Symbol* 22. 1-39.
- Prinz, Jesse. 2004a. Emotions Embodied. In Robert C. Solomon, ed., *Thinking about Feeling: Contemporary Philosophers on Emotions*, 44-58. Oxford: Oxford University Press.
- Prinz, Jesse. 2004b. Which Emotions are Basic? In Dylan Evans & Pierre Cruse, eds., *Emotion, Evolution, and Rationality*, 69-88. Oxford: Oxford University Press. <subcortex.com/WhichEmotionsAreBasicPrinz.pdf > (29. 12. 2009).
- Quinn, Naomi & Dorothy Holland. 1987. Culture and cognition. In Holland & Quinn, 3-40.
- Quirk, R. et al. 1985. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. Harlow: Longman.
- Radden, Günter. 1998. The Conceptualisation of Emotional Causality by Means of Prepositional Phrases. In Angeliki Athanasiadou & Elżbieta Tabakowska, eds., *Speaking of Emotions: Conceptualisation and Expression*, 273-294. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Radden, Günter & René Dirven. 2007. *Cognitive English Grammar*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Rakić, Jelena. 2007. „Prototipska struktura prelaznih glagola u engleskom jeziku”. Magistarski rad. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Rakić, Jelena. 2013. "Emotions in English: Cultural Scripts as Mediators Between Language and Culture". *FACTA UNIVERSITATIS, Series Linguistics and Literature* 11(1). 75-89. <<http://facta.junis.ni.ac.rs/lal/lal201301/lal201301toc.html>> (17. 9. 2013).

- Rakić, Jelena M. 2014a. „Brojivost imenica za označavanje emocija u engleskom jeziku – osvrt iz ugla kognitivne lingvistike“. *Nasleđe, Kragujevac* 27(1). 183-191.
- Rakić, Jelena. 2014b. “Emotion in Motion: Conceptualization of FEAR in English in Terms of Movement and Location”. *Filolog* 9. 63-80.
- Rapport, Nigel & Joanna Overing. 2000. *Social and Cultural Anthropology: The Key Concepts*. London & New York: Routledge.
- Ratner, Carl. 2006. *Cultural Psychology: A Perspective on Psychological Functioning and Social Reform*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Publishers.
- Rehman, Khalil-ur. 2012. “Mind, Language & Culture”. *The Dialogue* 7(1). 1-14. <<http://www.qurtuba.edu.pk/thedialogue/current.html>> (21. 7. 2012).
- Riemer, Nick. 2005. *The Semantics of Polysemy: Reading Meaning in English and Warlpiri*. Berlin-New York: Mouton de Gruyter.
- Riemer, Nick. 2010. *Introducing Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Roald, Tone. 2007. *Cognition in Emotion: An Investigation through Experiences with Art*. Amsterdam & New York: Rodopi.
- Rojek, Chris. 2007. *Brit-myth: Who do the British think they are?* London: Reaktion Books.
- Rosch, Eleanor. 1999. Principles of Categorization. In Eric Margolis & Stephen Laurence, eds., *Concepts: Core Readings*, 189-206. Cambridge, MA: MIT Press.
- Russell, James A. 1991a. “Culture and the Categorization of Emotions”. *Psychological Bulletin* 110(3). 426-450.
- Russell, James A. 1991b. “In Defense of a Prototype Approach to Emotion Concepts”. *Journal of Personality and Social Psychology* 60(1). 37-47.
- Santayana, George. 1922. *Soliloquies in England and Later Soliloquies*. London: Constable and Company Ltd.
- Sapir, Edward. 2002[1921]. *Language: An Introduction to the Study of Speech*. Beijing: Foreign Language Teaching and Research Press.
- Sapir, Edward. 1949. The Status of Linguistics as a Science. In David G. Mandelbaum, ed., *Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture and Personality*, 160-166. Berkeley, Los Angeles & London: University of California Press.

- Scherer, Klaus R. 1987. "Toward a Dynamic Theory of Emotion: The Component Process of Affective States". *Geneva Studies in Emotion and Communication* 1(1). 1-98. <http://www.affective-sciences.org/system/files/1987_Scherer_Genstudies.pdf> (21. 7. 2009).
- Scherer, Klaus R. 1994. Toward a Concept of "Modal Emotions". In Ekman & Davidson, 25-31.
- Scherer, Klaus R. 1997. "Profiles of Emotion-antecedent Appraisal: Testing Theoretical Predictions across Cultures". *Cognition and Emotion* 11(2). 113-150.
- Scherer, Klaus R. 1999. Appraisal Theory. In Dagleish & Power, 637-663.
- Scherer, Klaus R., Angela B. Summerfield & Harald G. Wallbott. 1983. "Cross-national Research on Antecedents and Components of Emotion: A Progress Report". *Social Science Information* 22(3). 355-385.
- Schnall, Simone. 2005. "The Pragmatics of Emotion Language". *Psychological Inquiry* 16. 28-31.
- Schnelle, Helmut. 2010. *Language in the Brain*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schönefeld, Doris. 2006. From Conceptualization To Linguistic Expression: Where Languages Diversify. In Stefan Th. Gries & Anatol Stefanowitsch, eds., *Corpora in Cognitive Linguistics. Corpus-Based Approaches to Syntax and Lexis*, 297-344. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Schrauf, Robert W. & Ramon Durazo-Arvizu. 2006. Bilingual Autobiographical Memory and Emotion: Theory and Methods. In Aneta Pavlenko, ed., *Bilingual Minds: Emotional Experience, Expression and Representation*, 284-311. Clevedon, Buffalo & Toronto: Multilingual Matters Ltd.
- Searle, John R. 1979. *Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Seuren, Pieter A. M. 2010. *The Logic of Language*. Oxford: Oxford University Press.
- Sharifian, Farzad, René Dirven, Ning Yu & Susanne Niemeier. 2008. Culture and Language: Looking for the "Mind" Inside the Body. In Sharifian et al., 3-23.
- Sharifian, Farzad, et al., eds. 2008. *Culture, Body, and Language: Conceptualizations of Internal Body Organs across Cultures and Languages (Applications of Cognitive Linguistics)*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.

- Sheng, Ying. 2007. "The Role of Culture in Metaphor". *US-China Foreign Language* 5(1). 74-81.
- Shore, Bradd. 1996. *Culture in Mind: Cognition, Culture, and the Problem of Meaning*. Oxford: Oxford University Press.
- Shweder, Richard A. 2001. "Deconstructing Emotions for the Sake of Comparative Research". *Feelings and Emotions: The Amsterdam Symposium, June 13-16, 2001*. <<http://www.philosophy.dept.shef.ac.uk/AHRB-Project/Papers/ShwederPaper.pdf>> (15. 8. 2010).
- Shweder, Richard A. & Jonathan Haidt. 2000. The Cultural Psychology of the Emotions: Ancient and New. In Michael Lewis & Jeannette M. Haviland-Jones, eds., *Handbook of Emotions*, 2nd edn. 397-414. New York: Guilford.
- Simonović, Korana. 2008. „Prema sociologijskoj konceptualizaciji emocija“. *Socijalna ekologija Zagreb* 17(2). 149-165.
- Sinha, Chris. 2007. Cognitive Linguistics, Psychology, and Cognitive Science. In Geeraerts & Cuyckens, 1266-1294.
- Skandera, Paul, ed. 2007. *Phraseology and Culture in English (Topics in English Linguistics 54)*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Smith, Greg M. 1999. Local Emotions, Global Moods: The Emotion System and Film Structure. In Carl Plantinga & Greg M. Smith, eds., *Passionate Views: Film, Cognition, and Emotion*, 103-126. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Snævarr, Stefán. 2010. *Metaphors, Narratives, Emotions: Their Interplay and Impact*. Amsterdam & New York: Rodopi.
- Solomon, Robert C. 1995 "Some Notes on Emotion, 'East' and 'West'". *Philosophy East & West* 45(2). 171-201. <<http://buddhism.lib.ntu.edu.tw/FULLTEXT/JR-PHIL/solomon.htm>> (16. 11. 2012).
- Solomon, Robert C. 2007a. *Not Passion's Slave: Emotions and Choice*. Oxford: Oxford University Press.
- Solomon, Robert C. 2007b. *True to Our Feelings: What Our Emotions Are Really Telling Us*. Oxford: Oxford University Press.
- Stamać, Ante. 1983. *Teorija metafore*. Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost Saveza socijalističke omladine.

- Stearns, Peter N. 1994. *American Cool: Constructing a Twentieth-Century Emotional Style*. New York & London: New York University Press.
- Steen, Gerard J. 2007. *Finding Metaphor in Grammar and Usage: A Methodological Analysis of Theory and Research*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Stefanowitsch, Anatol. 2004. HAPPINESS in English and German: A Metaphorical-pattern Analysis. In Michael Achard & Suzanne Kemmer, eds., *Language, Culture, and Mind*, 137-149. Stanford: Center for the Study of Language and Information.
- Stefanowitsch, Anatol. 2006. Words and Their Metaphors: A Corpus-based approach. In Anatol Stefanowitsch & Stefan Th. Gries, eds., *Corpus-Based Approaches to Metaphor and Metonymy*, 63-105. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Stets, Jan E. & Jonathan H. Turner, eds. 2006. *Handbook of the Sociology of Emotions*. New York: Springer.
- Strongman, Kenneth T. 2003. *The Psychology of Emotion: From Everyday Life to Theory*. Chichester: Wiley.
- Strugielska, Ariadna & Maria Rosa Alonso Alonso. 2007. "Idiomatic Expressions in Multicultural Integration: A Cross-linguistic Perspective". *Multiculturalism Conflict & Belonging, A Diversity & Recognition Project, 1st Global Conference, Mansfield College, Oxford*. <http://inter-disciplinary.net/ati/diversity/multiculturalism/mcb1/strugielska_paper.pdf> (17. 7. 2009).
- Talmy, Leonard. 2000. *Toward a Cognitive Semantics. Volume 1: Concept Structuring Systems*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Taylor, Charles. 2006. An issue about language. In Jourdane & Tuite, 16-46.
- Taylor, John R. 1989. *Linguistic Categorization: Prototypes in Linguistic Theory*. Oxford: Clarendon Press.
- Taylor, John R. 1995. Introduction: On Construing the World. In Taylor & Maclaury, 1-12.
- Taylor, John R. 2002. *Cognitive Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Taylor, John R. & Robert E. Maclaury, eds. 1995. *Language and the Cognitive Construal of the World (Trends in Linguistics. Studies and Monographs)*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Thamm, Robert A. 2006. The Classification of Emotions. In Stets & Turner, 11-37.

- Tiedens, Larissa Z. 2000. "Anger and Advancement Versus Sadness and Subjugation: The Effect of Negative Emotion Expressions on Social Status Conferral". *Journal of Personality and Social Psychology* 80(1). 86-94.
- Tissari, Heli. 2008. Happiness and Joy in Corpus Contexts: A Cognitive Semantic Analysis. In Tissari, Pessi & Salmela, 144-174.
- Tissari, Heli, Anne Birgitta Pessi & Mikko Salmela, eds. 2008. *Happiness, Cognition, Language: Studies across Disciplines in the Humanities and Social Sciences 3*. Helsinki: Helsinki Collegium for Advanced Studies.
<http://www.helsinki.fi/collegium/journal/volumes/volume_3/index.htm>
(5. 1. 2014).
- Tognini-Bonelli, Elena. 2001. *Corpus Linguistics at Work*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Tomy, C. A. 1996. "Mind and Cognition: A Study on the Philosophical Foundations of Cognitive Science". Doktorska disertacija. Hyderabad: University of Hyderabad.
<<http://hdl.handle.net/10603/1815>> (21. 7. 2012).
- Triandis, Harry C. 2007. Culture and Psychology: A History of the Study of Their Relationship. In Kitayama & Cohen, 59-76.
- Trim, Richard. 2011. *Metaphor and the Historical Evolution of Conceptual Mapping*. New York: Palgrave Macmillan.
- Turner, Jonathan S. & Jan E. Stets. 2006. *The Sociology of Emotions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Turner, Mark. 1991. *Reading Minds: The Study of English in the Age of Cognitive Sciences*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Vainik, Ene. 2004. "Lexical Knowledge of Emotions: The Structure, Variability and Semantics of the Estonian Emotion Vocabulary". Neobjavljena doktorska disertacija. Tartu: Faculty of Philosophy, University of Tartu.
<<http://dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/handle/10062/756/Vainik.pdf?sequence=5>>
(22. 7. 2009).
- Vainik, Ene & Toomas Kirt. 2008. "The Structure of Estonian Concepts of Emotion: A Self-Organizational Approach". *TRAMES: Journal of the Humanities and Social Sciences* 12(4). 382-399.

- Vingerhoets, Ad J. J. M. et al. 2000. "Adult Crying: A Model and Review of the Literature". *Review of General Psychology* 4. 354-377.
<<http://arno.uvt.nl/show.cgi?fid=12711>> (8. 8. 2013).
- West, Joel & John L. Graham. 2004. "A Linguistic-based Measure of Cultural Distance and Its Relationship to Managerial Values. *Management International Review* 44(3). 239-260.
- Whorf, Benjamin Lee. 1956. *Language, Thought, and Reality: Selected Writings*. Cambridge MA: The MIT Press.
- Wierzbicka, Anna. 1988. *The Semantics of Grammar*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Wierzbicka, Anna. 1991. *Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction*. Berlin-New York: Mouton de Gruyter.
- Wierzbicka, Anna. 1992. "Defining Emotion Concepts". *Cognitive Science* 16. 539-581.
- Wierzbicka, Anna. 1997. *Understanding Cultures through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, and Japanese*. New York & Oxford: Oxford.
- Wierzbicka, Anna. 1999a. "Emotion Universals". *Language Design* 2. 23-69.
- Wierzbicka, Anna. 1999b. *Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wierzbicka, Anna. 2002. "Russian Cultural Scripts: The Theory of Cultural Scripts and its Application". *Ethos* 30(4). 401-432.
<http://faculty.washington.edu/vaz2/Documents/AW_Russian_Cultural_Scripts_Wierzbicka.pdf > (18. 7. 2009).
- Wierzbicka, Anna. 2006. *English: Meaning and Culture*. Oxford: Oxford University Press.
- Wierzbicka, Anna. 2007. *Reasonably Well: Natural Semantic Metalanguage as a Tool for the Study of Phraseology and its Cultural Underpinnings*. In Skandera, 49-78.
- Wilce, James M. 2004. "Passionate Scholarship: Recent Anthropologies of Emotion". *Reviews in Anthropology* (33). 1-17.
- Wilce, James M. 2009. *Language and Emotion*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Wittgenstein, Ludwig. 1958. *Philosophical Investigations [Philosophische Untersuchungen]*, 2nd edn. Prev. G. E. M. Anscombe. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Wolf, Hans-Georg & Frank Pozenhagen. 2007. Fixed Expressions as Manifestations of Cultural Conceptualizations: Examples from African Varieties of English. In Skandera, 399-435.
- Wolff, Phillip. 2003. "Direct Causation in the Linguistic Coding and Individuation of Causal Events". *Cognition* 88. 1-48.
- Wolfson, Inna. 2005. "Adjectival Participles as Emotion Words". Magistarski rad. Saint Paul, Minnesota: Hamline University.
<[http://www.hamline.edu/.snapshot/fas270\(0084191297\)_htdocs_nfs_dr.578/education/academics/resources_advising/pdf/capstone_iwolfson.pdf](http://www.hamline.edu/.snapshot/fas270(0084191297)_htdocs_nfs_dr.578/education/academics/resources_advising/pdf/capstone_iwolfson.pdf)> (25. 7. 2009).
- Yu, Ning. 2002. "Body and Emotion: Body Parts in Chinese Expression of Emotion". *Pragmatics & Cognition* 10(1). 341-367.
- Yu, Ning, 2003a. "Metaphor, Body, and Culture: The Chinese Understanding of *Gallbladder* and *Courage*". *METAPHOR AND SYMBOL* 18(1). 13-31.
- Yu, Ning, 2003b. "Synesthetic Metaphor: A Cognitive Perspective". *Journal of Literary Semantics* 32(1). 19-34.
- Yu, Ning. 2008a. Metaphor From Body and Culture. In Gibbs 2008, 247-261.
- Yu, Ning. 2008b. The Chinese Heart as the Central Faculty of Cognition. In Sharifian et al., 151-168.
- Yu, Ning. 2008c. The Relationship Between Metaphor, Body and Culture. In Roslyn M. Frank et al., eds., *Body, Language, and Mind. Volume 2: Sociocultural Situatedness (Cognitive Linguistics Research)*, 387-407. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Yu, Ning. 2009. *The Chinese HEART in a cognitive perspective: Culture, Body, and Language*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Багдасарова, Надежда Анатольевна. 2005. „Эмоциональный опыт в контексте разных культур”. *Человек* 4. 105-111.
<<http://www.mgimo.ru/files/34910/34910.pdf>> (21. 7. 2009).

- Кириченко Н. А. & Ю. Ю. Шамаева. 2008. "The Image Constituent of the Emotional Concept Joy (Represented in Modern English Songs)". *Англійська мова та література* 20. 62-73.
- Мягкова, Елена Юрьевна. 1999. „К проблеме исследования эмоциональности единиц индивидуального лексикона“. *Proceedings of conference Cognitive Modelling '99. Pushchino, 17–19 September 1999*.
<http://fccl.ksu.ru/winter.99/cog_model/myagkova.pdf> (21. 7. 2009).
- Шаховский, Виктор Иванович. 2008. *Лингвистическая теория эмоций. Монография*. Москва: Гносис
- Шаховский, Виктор Иванович. 2009. „Эмоции как объект исследования в лингвистике“. *Вопросы психолингвистики* 9. 29-42.
- Шестаков, Вячеслав Павлович. 2010. *Английская литература и английский национальный характер*. Санкт-Петербург: Нестор-история.

Реґнісі

CC

Collins COBUILD Advanced Learner's English Dictionary. 2002. *Lingea Lexicon*, Version 4.11. Harper Collins Publishers Ltd & Lingea s.r.o.

CCB

Cobuild on Compact Disc Version 1.2. 1995. Harper Collins Publishers Ltd & ATTICA Cybernetics Ltd.

CIDE

Cambridge International Dictionary of English. 2001. Cambridge: Cambridge University Press.

LDOCE

Longman Dictionary of Contemporary English, 4th Edition. 2003. Edinburgh Gate: Pearson Education Limited.

MED

Macmillan English Dictionary for Advanced Learner, 2nd Edition. 2007. Oxford: Macmillan Education Ltd.

MW

Merriam-Webster Online Dictionary. < <http://www.merriam-webster.com/>>

OALD

Oxford Advanced Learner's Dictionary, 7th Edition. 2007. Oxford: Oxford University Press.

OED

Oxford English Dictionary Second Edition on CD-ROM, v. 4.0. 2009. Oxford: Oxford University Press.

RHW

Random House Webster's Electronic Dictionary and Thesaurus, College Edition Version 1.0. 1992. Reference Software International.

Biografija autora

Jelena Rakić rođena je u Beogradu 1978. godine, gde je završila Filološku gimnaziju, smer Živi jezici – Engleski jezik i srednju muzičku školu „Dr Vojislav Vučković“, odsek solo-pevanje. Diplomirala je 2001. godine na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu na grupi za Engleski jezik i književnost. Na istom fakultetu je 2007. godine stekla akademski naziv magistra filoloških nauka, odbranivši rad pod nazivom „Prototipska struktura prelaznih glagola u engleskom jeziku“. Objavila je nekoliko originalnih naučnih članaka iz oblasti kognitivne lingvistike, konstrukcione gramatike i studija kulture u renomiranim i relevantnim naučnim časopisima i učestvovala na jednoj međunarodnoj konferenciji. Od 2001. zaposlena je u Filološkoj gimnaziji u Beogradu kao profesor engleskog jezika i književnosti.

Prilog 1.

Izjava o autorstvu

Potpisana _____ Jelena Rakić

broj upisa _____

Izjavljujem

da je doktorska disertacija pod naslovom

Kulturološki aspekti konceptualizacije prototipičnih emocija u engleskom jeziku

- rezultat sopstvenog istraživačkog rada,
- da predložena disertacija u celini ni u delovima nije bila predložena za dobijanje bilo koje diplome prema studijskim programima drugih visokoškolskih ustanova,
- da su rezultati korektno navedeni i
- da nisam kršila autorska prava i koristila intelektualnu svojinu drugih lica.

Potpis doktoranda

U Beogradu, 17. 12. 2014.

 _____

Prilog 2.

Izjava o istovetnosti štampane i elektronske verzije doktorskog rada

Ime i prezime autora Jelena Rakić

Broj upisa _____

Studijski program _____

Naslov rada Kulturološki aspekti konceptualizacije prototipičnih emocija
u engleskom jeziku

Mentor dr Biljana Đorić Francuski

Potpisana Jelena Rakić

izjavljujem da je štampana verzija mog doktorskog rada istovetna elektronskoj verziji koju sam predala za objavljivanje na portalu **Digitalnog repozitorijuma Univerziteta u Beogradu**.

Dozvoljavam da se objave moji lični podaci vezani za dobijanje akademskog zvanja doktora nauka, kao što su ime i prezime, godina i mesto rođenja i datum odbrane rada.

Ovi lični podaci mogu se objaviti na mrežnim stranicama digitalne biblioteke, u elektronskom katalogu i u publikacijama Univerziteta u Beogradu.

Potpis doktoranda

U Beogradu, 17. 12. 2014.

Jelena Rakić

Prilog 3.

Izjava o korišćenju

Ovlašćujem Univerzitetsku biblioteku „Svetozar Marković“ da u Digitalni repozitorijum Univerziteta u Beogradu unese moju doktorsku disertaciju pod naslovom:

Kulturološki aspekti konceptualizacije prototipičnih emocija

u engleskom jeziku

koja je moje autorsko delo.

Disertaciju sa svim priložima predala sam u elektronskom formatu pogodnom za trajno arhiviranje.

Moju doktorsku disertaciju pohranjenu u Digitalni repozitorijum Univerziteta u Beogradu mogu da koriste svi koji poštuju odredbe sadržane u odabranom tipu licence Kreativne zajednice (Creative Commons) za koju sam se odlučila.

1. Autorstvo
2. Autorstvo - nekomercijalno
3. Autorstvo – nekomercijalno – bez prerade
4. Autorstvo – nekomercijalno – deliti pod istim uslovima
5. Autorstvo – bez prerade
6. Autorstvo – deliti pod istim uslovima

(Molimo da zaokružite samo jednu od šest ponuđenih licenci, kratak opis licenci dat je na poledini lista).

Potpis doktoranda

U Beogradu, 17. 12. 2014.

